

Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí

Adaptačné procesy – budúcnosť Európy a Slovenska

Zborník statí

Iveta Pauhofová
(editor)

Editor:

doc. Ing. Iveta PAUHOFVÁ, CSc., hostujúca profesorka
Ekonomický ústav, Slovenská akadémia vied

Vydal:

© Ekonomický ústav SAV
Bratislava 2015
Prvé vydanie

Tlač: Equilibria, s. r. o. Košice

Náklad: 150 ks

Grafický návrh obálky: Ing. Dávid Martinák

Technické spracovanie: Mária Lacková, Bc. Lukáš Murdzik

Za jazykovú stránku a obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

Recenzenti:

prof. Ing. Vladimír Gazda, PhD.
prof. PhDr. František Ochrana, DrSc.
prof. Ing. Peter Plavčan, CSc.

ISBN 978-80-7144-248-6

e-ISBN 978-80-7144-249-3

Vydanie zborníka bolo finančne podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV v rámci riešenia vedeckovýskumného projektu VEGA 2/0004/12 „*Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)*“, projektu VEGA 2/0026/15 „*Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030*“ a Západoslovenskou energetikou, a. s., členom skupiny E.ON.

OBSAH

PREDSLOV.....	7
STATE	9
ADAPTAČNÉ PROCESY – VOĽBY PRE NOVÚ TRAJEKTÓRIU GLOBÁLNEJ EKONOMIKY A SPOLOČNOSTI.....	11
IVETA PAUHOFOVÁ – PETER STANĚK	
VÁLKA JAKO GLOBÁLNI PROBLÉM	21
OSKAR KREJČÍ	
SUPRAINTEGRÁCIA AKO NOVÝ FENOMÉN GLOBÁLNEJ EKONOMIKY	33
PETER STANĚK	
BOD ZLOMU V GLOBÁLNO M VLÁDNUTÍ – VÝZVA K REDEFINÍCII POSTAVENIA A FUNKCIÍ ŠTÁTU.....	41
MILAN ŠIKULA	
REÁLNA EKONOMICKÁ KONVERGENCIA V ČASE A PRIESTORE	51
MENBERE WORKIE TIRUNEH	
AKTUÁLNE OTÁZKY REGULÁCIE A DOHLADU NAD BANKAMI V PODMIENKACH EÚ V OBDOBÍ FINANČNEJ KRÍZY.....	57
EVA HORVÁTOVÁ	
INTEGRÁCIA EURÓPSKÝCH FINANCIÍ	65
VANDA VAŠKOVÁ	
РОССИЯ И ЕВРОПА. ПАРТНЕРСТВО ИЛИ КОНФРОНТАЦИЯ?	76
ANDREJ ŠABANOV	
NOVÉ INVESTIČNÉ STRATÉGIE ČÍNY Z POHLADU CIEĽOV HOSPODÁRSKEJ POLITIKY.....	81
IVETA PAUHOFOVÁ – SOŇA SVOCÁKOVÁ	
PROBLÉMY ADAPTÁCIE ĽUDSTVA Z HĽADISKA ZVÝŠENEJ SPOTREBY KONVENČNÝCH PRÍRODNÝCH ZDROJOV ENERGIÍ	93
ŠTEFAN VOLNER	
NIEKTORÉ SÚVISLOSTI VÝVOJA CIEN ROPY A USD PRI FORMOVANÍ BOHATSTVA VO SVETE	107
BEÁTA CSANKOVÁ – IVETA PAUHOFOVÁ	
RIZIKÁ PREHLBOVANIA ENVIRONMENTÁLNYCH HROZIEB V DÔSLEDKU ENERGETICKEJ POLITIKY EÚ	117
ADRIÁN ONDROVIČ	
MOŽNÝ NACISTICKÝ „NEWSPEAK“ V STRATEGICKOM DOKUMENTE EURÓPA 2020.....	126
ROBERT BURGAN	
KONCEPT MIEST AKO KOMPLEXNÝCH DYNAMICKÝCH ENTÍT	137
DANEŠ BRZICA	
WEAL: THE REORIENTATION OF HUMAN WELL-BEING	147
FOLK GYÖRGY	

UDRŽITELNÝ ROZVOJ V GLOBALIZOVANÉM SVĚTĚ	158
ŠÁRKA BRYCHTOVÁ	
PRÍSPÉVOK K TVORBE UDRŽATEĽNÝCH ZDIEĽANÝCH HODNÔT PRIEMYSELNÝCH PODNIKOV V KONTEXTE S UDRŽATEĽNÝM SPOLOČENSKY ZODPOVEDNÝM PODNIKANÍM	168
ĽUBOMÍR ŠMIDA – PETER SAKÁL	
VYUŽITIE METÓDY AHP PRI RIADENÍ ĽUDSKÝCH ZDROJOV VS. UR	178
LUKÁŠ JURÍK – PETER SAKÁL	
IDENTIFIKÁCIA PROBLÉMU NEZAMESTNANOSTI V REGIÓNOCH SR	188
BEÁTA STEHLÍKOVÁ – IVETA PAUHOFOVÁ	
ADAPTAČNÉ PROCESY SLOVENSKEJ EKONOMIKY VO SVETLE MZDOVEJ POLARIZÁCIE A NEROVNOSTÍ V REGIÓNOCH A ODVETVIACH SR	201
DÁVID MARTINÁK – IVETA PAUHOFOVÁ	
SENZITIVITA KOMPOZITNÉHO INDIKÁTORA CHUDOBY NA ZVOLENÚ HRANICU CHUDOBY V KRAJINÁCH EURÓPSKEJ ÚNIE...211	
TOMÁŠ ŽELINSKÝ	
MONITOROVÁNÍ CHUDOBY A SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ.....	222
MAGDALENA KOTÝNKOVÁ	
VPLYV STARNUTIA NA PRÍJMOVÚ SITUÁCIU OBYVATEĽOV V REGIÓNOCH SLOVENSKA	232
IVETA PAUHOFOVÁ – MICHAL PÁLENÍK	
SPOTREBITEĽSKÉ SPRÁVANIE SA DOMÁCNOSTÍ VO VÄZBE NA ZMENU CENOVEJ HLADINY A PRÍJMOV V PODMIENKACH SLOVENSKA	240
GABRIELA DOVÁĽOVÁ	
POTREBA ZMIEN V PENZIJNOM SYSTÉME SLOVENSKEJ REPUBLIKY Z POHĽADU NARASTAJÚCEJ PRÍJMOVEJ POLARIZÁCIE ...251	
JÁN KOŠTA	
ĽUDSKÉ PRÁVA A SOCIÁLNE SLUŽBY. IDEY A REALITA.....	261
ZUZANA PALOVIČOVÁ	
PRÁVO NA OCHRANU ZDRAVIA V SYSTÉMOCH ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI.....	270
EVA SMOLKOVÁ	
SOCIÁLNA KVALITA – VÍZIA PRE SLOVENSKO?	281
MÁRIA ANTALOVÁ	
ECONOMIC AND SOCIAL PROBLEMS OF TRADE UNIONS – BEFORE AND TODAY	289
KRZYSZTOF PRENDECKI – HANNA SOMMER – KRZYSZTOF REJMAN	
SOCIÁLNY A KULTÚRNY KAPITÁL AKO VÝZVA PRE VZDELÁVANIE	299
SILVIA MATÚŠOVÁ	
UNIVERSITY EDUCATION – A GUARANTEE OF EMPLOYMENT?	309
HANA STOJANOVÁ – KATEŘINA ONDROVÁ	
PARADIGMY ČASU A DEJÍN V NÁS	322

Predslov

Publikácia je svojim zameraním a radením statí ďalším príspevkom rozširujúcim pohľad na paradigmy zmien v 21. storočí, na ktoré ako prvá zacielená monografia „Hľadanie kontúr v mozaike“ a zborník statí „Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka a kontrolovaná spoločnosť“ v roku 2012. Vo väzbe na zásadné zmeny v globálnej spoločnosti, ktoré mali tak ekonomický, ako aj geopolitický dosah, bola v roku 2013 vydaná monografia „Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu“ a v roku 2014 vznikla publikácia „Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia?“ Ambíciou tejto publikácie s názvom „Adaptačné procesy – budúcnosť Európy a Slovenska“ nie je len posunutie poznatkov v oblasti strategického smerovania Európskej únie a súvislostí aktuálneho geopolitického diania, ale prezentovať i rôzne aspekty polarizovania slovenskej spoločnosti, ktoré sú súčasťou tendencií príjmovej polarizácie v globálnom svete. Cez rôzne uhly pohľadov sú odkrývané možnosti a schopnosť adaptácie na komplex zlomových javov v spoločnosti. Akcentovaná je ešte stále nízka miera vedeckého uchopenia vzťahov a súvislostí medzi spoločnosťou, ekonomikou a prírodou, ako aj výhrady voči existujúcim politikám, ktoré pri reagovaní na kumulovanie negatívnych systémových zlomových javov pokračujú v používaní tradičných nástrojov a riešia selektívne parciálne problémy.

Adaptačné procesy ako voľby pre novú trajektóriu globálnej ekonomiky a spoločnosti sú mnohoaspektové, v publikácii rezonujúce v pohľadoch na vojnu ako globálny problém, na rôzne podoby integrácie (finančnej i energetickej), na potrebu redefinovania úloh a funkcií štátu, na problémy adaptácie kvôli zvýšenej spotrebe prírodných zdrojov a energií, na koncept udržateľného rozvoja i vo väzbe na ľudské práva, sociálne služby a vzdelávanie. Osobitná pozornosť je venovaná Slovensku, najmä súvislostiam polarizácie, dlhodobej nezamestnanosti a problémov štruktúry slovenského hospodárstva.

Podakovanie patrí mojim kolegom Lukášovi Murdzíkovi a Márii Lackovej, ktorí vždy odvádzajú príkladnú prácu pri technickom spracovávaní publikácií a komunikácii s autormi. Cenné pripomienky recenzentov boli pre nás výborným vodítkom a sú nastaveným zrkadlom, ktoré nám pomohlo odstrániť chyby a doplniť to, čo sme v jednotlivostiach nepostrehli. Veľká vďaka je smerovaná ku kolegom, priateľom a známym, ktorí ako autori s entuziazmom pristúpili k spracovaniu v niektorých prípadoch i navrhnutých tém. Všetkým im ďakujem za to, že pomohli vytvoriť odborný plastický snímok, ktorý má interdisciplinárny charakter a je súčasťou odkrývania včerajška a snažení porozumieť dnešku.

Ak nedokážeš zložiť čisté účty za tri tisícročia, zostaň v temnotách, nepoučený, ži len zo dňa na deň (Johann Wolfgang GOETHE, 1788).

Iveta Pauhofová, editorka

STATE

Adaptačné procesy – voľby pre novú trajektóriu globálnej ekonomiky a spoločnosti

Iveta Pauhofová¹ Ekonomický ústav SAV

Peter Staněk² Ekonomický ústav SAV

Adaptation processes – options for the new trajectory of the global economy and society

Authors' contact details

^{1,2} Institute of Economic
Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
ipauhofova@yahoo.com
peter.stanek@savba.sk

Abstract: Accumulation of system breaking phenomena in society at the same time creates qualitatively new challenges and requires choosing different approaches in adaptation processes than ever. Traditional tools used to solve partial problems are ineffective. An example is a modification of the crisis since 2008, which gradually reveals the depth of the context of accumulated problems of income polarization, global consumption, production capacities, unemployment and the development of bonds of trade flows of goods and services in the global economy. Concentrated form of these problems takes place in almost all regions of the world at the same time. Solutions are received to stop the negative phenomena, such as the fight against emissions, promote alternative energy sources and tools to discourage illegal immigration. These are proving ineffective, essentially worsening situation in these problem areas. Changing of environmental conditions on the planet, as a systemic and complex process, challenge human society before the fundamentally new type of vital challenges. These challenges come at a time when the real functioning of the procedure promotes new forms of state-capitalist property, the state-industrial strategic balance, which proves its viability is getting more visible. Gradation of geopolitical changes takes place, accompanied by the creation of new power centers, processes of supra integration within existing business clusters. New poles of economic development are generated, such as China, India, South Africa, Brazil, with slow „awakening“ of national consciousness in Russia in the light of traditional values, altering the perception of the management of the economy and the society. The polarizing tendencies are related to the trend of an aging population, especially in economically developed countries. The problem of the increased inequality and poverty is cumulated with regional conflicts and leads to migratory flows supported or not supported by the creation of favorable conditions in potential host countries. Practical experience with immigrants not only in Europe shows that promotion of the idea of multiculturalism has proved to be a big mistake.

Keywords: adaptation processes, accumulation of system problems in time, income polarization, migration, impact of technologies, complex change of environment conditions, new poles of development, geopolitical changes.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“.

1 Úvodné poznámky

Svet sa za posledné desaťročia výrazne zmenil a jeho ďalšie zmeny graduju smerom, ktorý nemožno považovať za udržateľný z pohľadu dlhodobého zachovania života človeka na Zemi.

To, ako človek, odborník či laik tieto zmeny vníma, hodnotí a formuje sa jeho názor na spôsob, rozsah a východiská adaptácie na ne, je podmienený stavom poznania, prístupom k jednotlivým i k agregovaným informáciám a vo významnej miere tým, ktorého civilizačného modelu je súčasťou. Preto je veľmi zložitý vytvoriť ucelený univerzálny, homogénny koncept adaptácie na zmeny, ktorý by vyhovoval a bol prijatý väčšinou politikov a zainteresovaných občanov v jednotlivých regiónoch sveta. Prítom spoločných východísk pre nevyhnutnosť adaptačných procesov je rastúce množstvo a v niektorých oblastiach už boli prijaté parciálne opatrenia na zastavenie či zvrátenie nepriaznivého vývoja. Tieto parciálne opatrenia však neodrážajú hĺbku problémov nahromadených tektonických zlomov globálneho sveta – od postupujúcich zmien prírodných podmienok a otepľovania, cez posuny geopolitických procesov s množstvom väčších i menších regionálnych konfliktov, vojen a revolúcií, cez meniacu sa podstatu impaktu technológií v oblasti potreby práce, cez všeobecne akceptovanú, no neeticky a nemorálne pôsobiacu podstatnú časť finančnej architektúry sveta až po problémy viditeľného polarizovania bohatstva v globálnej spoločnosti, to všetko v súčasnosti akcentované nástupom migračných vln.

Zdalo sa, že kríza odštartovaná na konci roku 2007 bude istým katalyzátorom budúcich zmien, jej prolongovanie však naznačuje rastúce a kumulujúce sa množstvo neriešených problémov globálnej ekonomiky a spoločnosti. Úlohou vedy a výskumu je preto pokračovať v obnažovaní a prezentovaní týchto problémov a participovať v príprave „pôdy“ na ich riešenie. V tomto smere je však dôležitá a nevyhnutná nezávislosť na politických a iných vládnucich elitách, akceptovanie a prijímanie novej kvality kľúčových výstupov pre a pri riadení adaptačných procesov. Aj toto smerovanie nie je vzhľadom na vedu a výskum, ktoré sú „v službách“ moci, poháňanej super vysokootáčkovým motorom na peniaze, jednoduché. V celom 20. storočí a na začiatku 21. storočia spoločenské vedy, zainteresované v rôznych, až antagonistických a sekvenovaných východiskových platformách, nedokázali presvedčivo prezentovať adekvátnu formu a systém hospodárstva konsolidujúceho spoločenské záujmy. V súčasnosti zreteľné „preformátovanie sveta“, s novými centrami ekonomického rozvoja, dáva priestor inej štruktúre hegemonov, ktorí reprezentujú historicky staré civilizačné modely. Môžu, ale nemusia byť zárukou prechodu na novú a perspektívnu trajektóriu svetového spoločenstva. V uvoľnení napätia rozbehnutých procesov alebo jeho zvýšení je totiž kľúčovým determinantom faktor času, ktorý ako jediný človek ovplyvniť nedokáže.

2 Kumulácia systémových problémov globálnej spoločnosti v čase

Nové systémové zlomové javy, ich postupné vrstvenie a kumulácia v rovnakom čase, vytvárajú kvalitatívne nové problémy, pri ktorých sú staré tradičné nástroje, slúžiace pri riešení parciálnych problémov, nepoužiteľné. Zreteľným príkladom je modifikácia krízy od roku 2008, ktorá postupne odкрýva hĺbku súvislostí problémov príjmovej polarizácie, globálnej spotreby, produkčných kapacít, nezamestnanosti a vývoja väzieb

obchodných tokov tovarov a služieb v rámci globálnej ekonomiky. Dochádza k ich vzájomnému prelínaniu a koncentrovanej podobe prejavov takmer vo všetkých regiónoch sveta. V tom istom čase sa prijímajú riešenia na zastavenie iných negatívnych javov, ako boj proti emisiám, podpora alternatívnych zdrojov energie, alebo nástroje na obmedzenie ilegálnej imigrácie. Tieto sa však ukázali ako neúčinné, v podstate zhoršujúce situáciu v daných problémových oblastiach. Súčasne dochádza ku gradácii zmien geopolitického charakteru, sprevádzané vytvorením nových mocenských centier, procesmi supraintegrácie v rámci doterajších obchodných zoskupení, vytvorením nových pólov ekonomického rozvoja, ako je Čína, India, Južná Afrika, Brazília a pomalým „prebúdzaním sa“ národného povedomia v Rusku vo svetle tradičných hodnôt, prechádzajúcich do zmien v pohľade na riadenie hospodárstva a spoločnosti.

Svet, ktorý niekoľko generácií po druhej svetovej vojne vnímalo rôznou optikou, ale v zásade ako priemerne problémový a mierový, sa v súčasnosti prejavuje plazivým rozkladom tak ekonomiky, ako aj celej civilizácie.

Polarizácia spoločnosti, impakt technológií a globálna spotreba

Evidentný proces prehlbovania príjmovej polarizácie, oficiálne uznaný niekoľko rokov po sebe na Svetovom ekonomickom fóre v Davose za jednu zo základných hrozieb vývoja globálnej ekonomiky,¹ sa prejavuje zvýšenou koncentráciou bohatstva v rukách úzkej skupiny ľudí a prepadom veľkej časti obyvateľstva do chudoby. Rastú nerovnosti nielen medzi krajinami a skupinami krajín, ale k významnému nárastu diferencií v príjmoch dochádza aj vo vnútri jednotlivých krajín. Takýto vývoj je ohrozením pre doterajší systém spoločnosti založenej na masovej spotrebe.

Rast nerovností a prehlbovanie príjmovej polarizácie má zjavné prepojenie s vývojom na trhu práce. Rastúca nezamestnanosť, predovšetkým dlhodobá, odráža už nie cyklickosť hospodárskych procesov, ale hlboké štrukturálne problémy v mnohých krajinách prevažne západného sveta, sprevádzané stagnáciou mzdovej úrovne a poklesom reálnych príjmov. Vo významnej miere sú spojené s problémom impaktu technológií. Technológie, ktoré mali byť zdrojom dlhodobej prosperity a udržateľného rozvoja, na jednej strane výrazne zvyšujú produktivitu práce, no na druhej strane signifikantne rozširujú rady nezamestnaných. Zásadne menia štruktúru kvalifikovaných pracovných síl a znižujú celkovú potrebu práce. Tradičné pracovné úväzky, ktoré zamestnaným garantovali určitú mieru istoty, sú stále častejšie nahrádzané veľkolepo nazvanými flexibilnými či kreatívnymi formami zamestnávania, ktoré fakticky negarantujú nič. To znamená, že v nich nie je priestor pre tradičné poistenie, zdravotné alebo penzijné a nie je garantovaný pre budúcnosť ani dostatok finančných zdrojov pre penzijný systém. Vo všeobecnosti sa však pertraktuje prospešnosť technologických zmien a popiera sa skutočnosť, že z hľadiska reprodukcie pracovných miest budú narastať rozpory medzi potrebou a vygenerovanými zdrojmi pracovníkov. Postupne sa tí, ktorí prácu získavajú, napriek svojej úrovni vzdelania a kvalifikácie, dostávajú na miesta vyžadujúce kvalifikáciu a vzdelanie nižšie, a teda aj horšie platené a bez reálnej sociálnej ochrany.

¹ Po desiatkach rokov neúspešného boja Svetovej banky a Medzinárodného menového fondu s rastúcimi nerovnosťami a chudobou vo svete.

S polarizačnými tendenciami úzko súvisí i nastúpený trend starnutia populácie, predovšetkým v ekonomicky rozvinutých krajinách. Už v súčasnosti sa vytvára veľký tlak pri naplňaní fondov dôchodkového zabezpečenia, ktorý bude v priebehu ďalších rokov silnieť tak, ako bude obyvateľstvo starnúť a problémy na trhu práce pretrvávajú. S adekvátnou mierou solidarity na strane mladej generácie, ktorá bude aktívna na trhu práce, počítať nemožno. Sama bude „zápasit“ s meniacimi sa podmienkami na trhu práce i v dôsledku impaktu nových technológií. Z dôvodu pokračovania stagnácie úrovne miezd a postupného schudobňovania obyvateľstva, pri nedostatočnej, resp. žiadnej tvorbe úspor u tejto skupiny obyvateľov, budú dnešní chudobní pracujúci budúci chudobnými dôchodcami. Nejde o nereálny predpoklad. Zreteľným príkladom je súčasná príjmová stratifikácia a príjmová situácia populácie vo väčšine transformovaných krajín, ktoré sú členmi EÚ. Očakávané konvergovanie v ekonomickej úrovni krajín a v živote obyvateľov sa nielen spomalilo, ale i v starých členských krajinách dochádza k nárastu vnútorných nerovností a k rôznej miere sociálneho pnutia. To čo v súčasnosti možno sledovať v Grécku je len malý odhalený obraz vnútorného pnutia, ktoré existuje v spoločnosti. Pnutia medzi chudobnými a bohatými, medzi tými, ktorí náklady reforiem zaplatia a tými, ktorí získané zdroje z reforiem previedli do zahraničia a budú ich beztriestne využívať v budúcnosti.

K schudobňovaniu a k polarizácii v spoločnosti teda dochádza i v dôsledku nižšej miery ľudskosti, morálky a etiky. Sú príznačné aj pre vykrádanie penzijných fondov a pre špekulácie na finančných trhoch. Ide o signifikantné príčiny prerozdelenia bohatstva, ktoré polarizáciu prehĺbuje i do budúcnosti, a ktoré úzko súvisia s celkovou zmenou prerozdelenia moci v globálnom meradle.

Polarizácia spoločnosti a migrácia

Problém nárastu nerovností a chudoby sa kumuluje s regionálnymi konfliktami a vedie k migračným vlnám za podpory či bez podpory vytvorených priaznivých podmienok zo strany potenciálnych hostiteľských krajín. Vidina „lepšieho života“ je u väčšiny migrantov nadradená ohrozeniam života počas presunov a ich reálny záujem pracovať je v mnohých prípadoch menší ako ochota účasti na bohatých sociálnych systémoch v prijímajúcich krajinách. Okrem záťaže pracovného trhu, ktorý je tak masívne atakovaný nízko kvalifikovanými, resp. nekvalifikovanými záujemcami o prácu, často bez znalostí akéhokoľvek cudzieho jazyka okrem vlastného, je vytváraný reálny tlak na ich zabezpečenie i cez „nejaký“ systém, vyžadujúci veľké objemy dodatočných finančných zdrojov, nakoľko prichádzajú celé rodiny (keď nie naraz, tak postupne). Vzhľadom na krajiny pôvodu migrantov je zrejmé, že ide o ďalšie kumulovanie problémov, ktoré súvisia s ich kultúrnym zázemím. Neočakávajú, že sa budú v prijímajúcich krajinách prispôbovať podmienkam odlišného civilizačného modelu, prispôboivosť väčšina z nich má veľmi nízku toleranciu.

Konkrétnym a markantným príkladom ako dochádza ku kumulovaniu a vrstveniu problémov od trhu práce, cez sociálne systémy až po otázky multikulturalizmu (a to nie je konečné) je migrácia vyvolaná neuváženými geopolitickými zásahmi s cieľom demokratizácie v krajinách severnej Afriky v podobe tzv. Arabskej jari, alebo intervenciami v Afganistane, Iraku, Sýrii, či v iných krajinách. V súčasnosti sa odohrávajú prvé väčšie reálne strety občanov EÚ s imigrantmi vo viacerých regiónoch súčasne.

Správy z kriminálnej praxe dokumentujú, že vlny migrantov, hlavne ilegálnych migrantov, sú tiež potenciálnou bázou pre posilnenie šedej a čiernej ekonomiky. Má sa na mysli vytváranie nových skupín a zapájanie migrantov do už existujúcich skupín organizovaného zločinu.

Praktické skúsenosti zo spolužitia s prisťahovalcami v mnohých krajinách nielen Európy ukazujú, že zmiešavanie kultúrnych modelov s cieľom presadzovania myšlienky multikulturalizmu sa ukázalo byť veľkým omylom. Resp., že myšlienka multikulturalizmu nie je správne „uchopená“. Podstatná časť imigrantov z Afriky je kultúrne a historicky „vybavená“ fundamentom kmeňového spôsobu života (tzv. tribalizmus), ktorý je zásadne odlišný od kultúrnej bázy, s ktorou sa majú po príchode zmiešavať, začleniť sa do nej. Čiže nejde len o otázky vyznávania inej viery, o praktikovanie islamu v podobe, ktorá sa v mnohých prípadoch nezlučuje s morálnym a právnym kódexom spoločnosti stojacej na základoch kresťanstva, vid' aktuálne vyšetrovania a súdne procesy v Anglicku. Konkrétnych príkladov vážneho stretu zásadne rozdielnych civilizačných modelov je možné na území Európy zaregistrovať za posledné dve desaťroky rokov viacero, kedy presadzovanie myšlienky multikulturalizmu „ošetrovalo“ i viaceré nezákonné činy. Zodpovední za riešenie mnohých i kriminálnych prípadov sa obávali, že budú označení za rasistov.

S nárastom počtu migračných vln je možné počítať aj v súvislosti s postupnými zmenami klimatických a prírodných podmienok, aj keď to nie je v súčasnosti vyslovene akútne. Majú sa na mysli klimatickí migranti zo zatopených území, či z území, kde sucho spôsobí život neudržateľným. Podľa správy Inštitútu environmentálnej a humanitárnej bezpečnosti Univerzity OSN a ďalších výskumných inštitúcií sa bude musieť v dôsledku klimatických zmien presídliť až 23,5 mil. obyvateľov povodí riek Ganga, Mekong a Níl. Je to iba jeden z príkladov presídľovania v dôsledku očakávaného zatopenia území. Extrémne suchá budú presúvať obyvateľstvo aj zo západnej časti amerického kontinentu. Nie je zrejmé na akých územiach sa usadia, ako sa bude správať pôvodné obyvateľstvo a nie je predstava o tom ako sa budú „prekresľovať“ geopolitické mapy rozloženia národov a súčasných integračných zoskupení.

3 Kľúčové súvislosti v adaptačných procesoch

Je zrejmé, že pri hromadení kľúčových tektonických problémov v spoločnosti už nepostačuje prijímanie riešení parciálnych a na národnej či na úrovni určitej skupiny krajín. Povaha a rozsah naakumulovaných problémov vyžaduje novú kvalitu adaptačných procesov. V prístupoch by malo, resp. mohlo byť zohľadňované nasledovné:

- negatívne procesy sa kumulujú v krátkom časovom úseku a majú medzinárodný až globálny dosah, nejde teda o situáciu, kedy dochádza k určitému bodu zlomu iba v niektorej krajine a ostatné krajiny môžu pomáhať pri riešení, kritické javy sa kumulujú na väčšine územia planéty;
- nebezpečenstvo gradácie oddeľovania reálnej a virtuálnej ekonomiky pri rastúcej úlohe finančného sektora a za prehlbovania príjmovej polarizácie je fenoménom globálnym, dochádza k zásadnému prerozdeleniu bohatstva nie v jednej krajine, či regióne, ale ide o univerzálny svetový problém;

- radikálne zmeny prírodných podmienok sú komplexného charakteru, teda nejde len o to viesť diskusie o globálnom otepľovaní, emisných kvótach a obchodovaní s nimi, o podpore alternatívnych zdrojov energie a pod., komplexnosť je oveľa zložitejšia a zahŕňa dopady spôsobené suchom na pôdu i podzemné vodstvo, biodiverzitu, dopady spôsobené zvyšovaním hladín oceánov, zmenou morského prúdenia, rastom salinity pôdy a vody, ktorá vyradí veľké množstvo poľnohospodárskej pôdy, lesov a pasienkov z obhospodarovania, čím limituje produkciu poľnohospodárskych komodít a potravín.

Vedecká obec ešte stále stojí pred pochopením a „uchopením“ tejto komplexnej problematiky. Je si však vedomá toho, že tak zložitý chorý mechanizmus nie je adekvátne liečiť po častiach, nakoľko parciálne či selektívne prijímané riešenia ukázali ich neúčinnosť, kedy dokonca vznikli ďalšie „nové choroby“. K týmto zisteniam došlo, keď sa veda orientovala na analyzovanie parciálnych procesov, či prípadne procesov, ktoré mali určitú vzájomnú súvisť, ale spravidla sa brali izolovane, buď regionálne, alebo vecne, či iba sociologicky a pod.

Zmena prírodných podmienok na planéte, ako systémový a komplexný proces, stavia ľudskú spoločnosť pred fundamentálne nové výzvy vitálneho typu. Tieto výzvy prichádzajú v dobe, keď sa v reálnom fungovaní postupne presadzuje nová forma štátno-kapitalistického vlastníctva, štátno-industriálnej strategickej rovnováhy, ktorá svoju vitalitu dokazuje čoraz viditeľnejšie cez expandovanie Číny a ďalších krajín BRICS. Znamená to, že ľudstvo sa neocitá na konci svojich dejín, civilizácie, pretože neexistujú životaschopné alternatívy voči trhovej ekonomike a liberálnej demokracii tak, ako to vo svojej publikácii v 90. rokoch vyhlásil Francis Fukuyama. Jediný možný víťaz, ktorý mal ukončiť ďalšie hľadanie nových foriem fungovania civilizácie – neoliberálny a ultra konzervatívny prístup – je denno-denne „porázaný“ čo je evidentné pri sledovaní vývoja v západnom svete, najmä v kolabujúcom systéme USA. Snaha Američanov pretlačiť euro-atlantický civilizačný model, ako všeobecne najlepší model ľudskej spoločnosti, naráža stále viac na svoje prirodzené a objektívne hranice. Pokusy geopoliticky riešiť nesúlady a antagonizmy vo vnútri tohto modelu sa ukazujú len ako papierové víťazstvo. V tom istom čase sa reprezentanti nových pólov ekonomického rozvoja – Čína, Rusko, India, Južná Afrika, Brazília a ďalšie krajiny dostávajú na inú trajektóriu vývoja. A americká hegemonia vo svojich ambíciách naráža nielen na ekonomické, ale aj na vojenské prekážky. V konečnom dôsledku môže astronomický dlh USA viesť na základe požiadaviek veriteľov k rýchlemu bankrotu tejto mocnej krajiny. Z tohto pohľadu sa všetky snahy o zintenzívnenie spolupráce v rámci TTIP a TTP ukazujú ako „zle rozdávané karty“, pri ktorých však môže EÚ lepšie identifikovať svoje zodpovedajúce miesto v budúcich integračných procesoch. Zatiaľ však tomuto integračnému zoskupeniu chýba „para“ na získanie jednotnej platformy pre riešenie vnútorných problémov.

Harmonizácia vnútorného prostredia EÚ

Mimoriadne vážnym problémom súčasnej EÚ je celková „disharmónia“ vnútorného prostredia, ktorá je príčinou istej formy kontraproduktívnosti v jej reakciách na vonkajšie prostredie. Adaptačné procesy na úrovni EÚ by sa mali preto primárne dotýkať odstránenia bariér pri „zladovaní“ vnútorných pomerov, až následne ďalším rozširovaním

zoskupenia. Zložitosť tohto procesu je determinovaná i rozdielnymi pretrvávajúcimi kultúrnymi hodnotami medzi starými a novými členskými krajinami. Až ďalší vývoj ukáže, ktorá základňa prináša do riešenia vnútorných problémov a do odstraňovania bariér „pridanú hodnotu“.

Viaceré komunitárne normy, ako napr. energetické stratégie, technické štandardy, daňové systémy, zostávajú napriek desiatkam rokov vzájomnej spolupráce oddelené a v jednotlivých krajinách pôsobia samostatne. Snaha presadiť určitú globálnu stratégiu v podmienkach celej EÚ naráža permanentne na problémy v podobe výhrad a žiadostí o výnimky. Chýba platforma reálneho partnerstva medzi krajinami. Neprimerane významné miesto pri riešení vitálnych otázok EÚ zastávajú záujmové skupiny obhajujúce rozširovanie vplyvu TNK.

Nie je zámerom predstaviť konkrétny návrh postupu pri adaptácii na meniace sa podmienky, ale je nevyhnutné, aby adaptačné procesy na úrovni EÚ zasiahli všetky oblasti infraštruktúry, najmä finančnú, technologickú a dopravnú, nakoľko tieto sa v ekonomike stali jej cievnym systémom a spájajú všetkých obyvateľov do sietí rôzneho typu. V bankovom a finančnom sektore musí živnú pôdu stratiť morálny hazard, podporujúci nezodpovedné aktivity bánk a ich aktívnu činnosť v šedej a čiernej ekonomike. Očakávať, že ďalšie sofistikované regulácie budú tými, ktoré už definitívne vyriešia absenciu etických a mravných princípov, je iluzórne. Sú len dočasnými barličkami. Nejde o vylepšenie fungovania finančných inštitúcií v zmysle, aby dosahovali len plusové výsledky, ale o to, aby v tejto časti cievného systému spoločnosti nekoloval jed, ktorý ju postupne „otrávi“. To, že spoločnosťou preniká na jednej strane určitá droga, ktorá sa na druhej strane prejavuje ako sedatívum je možné registrovať na rastúcej zadlženosti všetkých subjektov ekonomiky, od domácností, cez podniky až po štáty. Riešenia cez bankroty sa stávajú samozrejmosťou ...

Doterajších víťazov je pomenej – okolo 126 veľkých TNK, krajiny reprezentujúce nové póly rozvoja a nastupujúce suverénne fondy vo vlastníctve štátov, ktoré disponujú reálnymi financiami. Tieto sa stávajú dôležitými subjektmi v novej finančnej architektúre sveta.

Poučenia z krízového vývoja?

Otázka, ktorú je potrebné nastoliť znie, či sme sa z dôsledkov, ktoré priniesla určitá forma adaptácie na meniace sa podmienky v globálnej spoločnosti, v podobe doteraz prijatých parciálnych riešení, poučili. Tradičné nástroje, ktoré boli použité po odštartovaní krízy v roku 2008 a v jej ďalších modifikáciách sa totiž ukazujú byť neúspešné. Pozitívom je, že v súčasnom období sa už i v odborných kruhoch kríza chápe ako kríza systémová a kríza kumulácie negatívnych procesov. Problémom zostáva samotné vyhodnotenie použitých nástrojov a regulácie. Príčinou sú izolované pohľady pri metamorfózach krízy a jej jednotlivých etapách. Ani v reagovaní na zmeny prírodných podmienok nie sú prijímané adekvátne opatrenia, nakoľko absentuje základné poznanie, že ide nie len o emisie a otepľovanie, ale o nutnosť celkovej zmeny vzťahu civilizácie k prírodnému prostrediu. Z toho vyplýva, že zatiaľ nevieme ako uchopiť potrebu nových adaptačných procesov, i keď jednotlivé etapy krízy vytvárali časový priestor pre úvahy, skúmanie a testovanie nových adaptačných prístupov.

Istým príkladom nepoučiteľnosti je práve finančný sektor. Sedem rokov od vypuknutia krízy je v stave, keď sa pôvodné regulačné opatrenia odstránili a opäť sa uvažuje o samoregulačnej funkcii trhov, hoci sa táto ukázala byť mýtom podobne ako automatické smerovanie trhov k rovnováhe. V prípade boja proti únikom peňazí do daňových rajov a proti niektorým aspektom šedej ekonomiky nedochádza k očakávaným dohodám na globálnej úrovni napriek tomu, že dôsledky týchto javov sú všeobecne známe. Väčšina dobre mienených snáh o adaptačné procesy v tejto oblasti absolútne míňa cieľ.

Aj v tak závažnej oblasti akou sú vzájomne podmienené vzťahy medzi spoločnosťou, ekonomikou a prírodným prostredím nedochádza vo vede k želateľnému praktickému posunu. Zvlášť viditeľne sa to prejavuje v pohľadoch na kľúčovú otázku – koľko produktov ľudskej spoločnosti je vlastne táto planéta schopná absorbovať a recyklovať, aké sú jej vlastné adaptačné možnosti a limity (nejde len o zúžený aspekt riešenia toho ako zabezpečiť potravu pre rastúci počet obyvateľov). Málo sa pri hodnotení uvedených vzájomných vzťahov spoločnosti, ekonomiky a prírody pracuje so zmenami produkčných schopností na planéte na základe javov, ktoré sú mimo dosah ľudskeho vplyvu (roztápanie permafrostu na Sibíri a obrovských arktických a antarktických ľadovcov, odnášanie spráše do svetových oceánov, vplyv vodnej a veternej erózie, rozširovanie dezertizácie).

Málo „podnecované“ rozširovanie poznania v oblasti vzájomných vzťahov spoločnosti, ekonomiky a prírody je systematicky nahradzované masovým používaním rôznych druhov technologických aplikácií, ktoré majú reprezentovať výsledky tvorivosti tejto civilizácie a vysoký stupeň integrácie sveta. Ale tým, že sa bude astronomicky zvyšovať počet inteligentných mobilných zariadení, alebo bude závratne narastať účasť ľudí pri hraní a sledovaní počítačových hier sa nebude riešiť ani problém príjmovej polarizácie, ani problém narastajúcej vnútornej prázdnoty civilizácie, ktorá sa objavuje stále výraznejšie. Naopak, dochádza k absolútnemu povýšeniu spotreby založenej na technologických inováciách na takú „hodnotu“, ktorá sa dostáva nad všetky ostatné hodnoty. V tomto smere sú najviac „počúvajúci“ a zainteresovaní príslušníci generácie „Z“. Pre súčasnú spotrebu je vo všeobecnosti charakteristické, že „vtiahla do seba“ všetkých obyvateľov, fakticky neexistuje skupina ľudí, ktorá by z pohľadu spotreby nebola cieľovou. Je možné polemizovať s výsledkami niektorých výskumov, ktoré za hranicu preferencie viac duchovných ako materiálnych statkov spotreby považujú určitú konkrétnu výšku ročného príjmu jednotlivca. Sú totiž založené na priemerných ukazovateľoch a nezohľadňujú kultúrno-civilizačný rámec, v ktorom sa respondenti zúčastňujú prerozdeľovacích procesov.

Podieľa sa vôbec akákoľvek forma spotreby, viac či menej materiálna, na skvalitňovaní celkového fungovania spoločnosti, zlepšuje medziľudské vzťahy a humanizuje ekonomiku a spoločnosť vo vzťahu k jej jednotlivým členom? Dochádza cez súčasnú spotrebu k rozumnému a zmysluplnému využívaniu času? Filozofické koncepty už roky zdôrazňujú, že čas je jediná nevratná veličina, nepriestorové lineárne kontinuum, v ktorom sa udalosti odohrávajú v zjavne nevratnom poradí. Preto to čo premrháme sa už ako dispozičný zdroj nikdy nevráti.

Adaptačné procesy – cez systémové chápanie súvislostí

Doterajšie prístupy v adaptačných procesoch sa vzhľadom na ich parciálny charakter ukazujú byť neúčinnými, pri hodnotení stavu súčasnej spoločnosti fakticky neúspešnými. Chýba systémové chápanie súvislostí a poznanie toho, že adaptačné procesy, pri identifikovaní určitých bodov zlomu u kľúčových javov v spoločnosti a rozsahu ich kumulovania, majú svoju hierarchiu v čase a v priestore. Pri zohľadnení uvedeného je možné predpokladať, že bude vytvorená reálna bariéra rizikám opakovania chýb a novým nebezpečným procesom v ekonomike a spoločnosti. Preto stojí pred oblasťou vzdelávania kvalitatívne nová úloha – vychovávať k schopnosti systémovo chápať súvislosti celoživotným vzdelávaním namiesto memorovania vedomostí a podliehania utilitárnemu pragmatizmu vo väzbe na okamžité potreby trhu práce.

Nová kvalita a forma adaptačných procesov, ktorá má reflektovať rozloženie pôsobenia jednotlivých faktorov v čase v určitej hierarchii, kladie zásadne nové nároky i na vedeckú prácu, vedecké chápanie súvislostí a interdisciplinaritu vo vedeckom bádaní a výskume. Ide o veľké výzvy, na ktoré postupne reagujú aj v medzinárodných organizáciách a fórach (OSN – Medzivládny panel pre zmenu klímy, Ekonomické fóra Davos, Petrohrad – impakt technológií a pod.), vo vedeckých a výskumných inštitúciách v oblasti vzťahu technologického vývoja a ľudskej spoločnosti. Tiež sú evidentné výraznejšie aktivity v oblasti legislatívy so zameraním na trh práce, ekologické normy, technické štandardy.

Odkrojiť prvý krajec chleba a rozhodnúť sa komu ho podať, keď naň čaká zástup hladných a zúbožených je rovnako zložitá, ako v rozbehnutých adaptačných procesoch určiť či má byť cieľom harmonizácia prostredia, či zachovanie individuality, či považovať za základný cieľ kritériálnu funkciu konkurencieschopnosti za každú cenu, alebo zvoliť postup v hľadaní optima medzi možnosťami a dôsledkami, či v prístupe k prínosom civilizačných modelov sa zamerať na súťaž medzi nimi, alebo zvoliť prístup, že rozdielnosť civilizačných modelov je tým najlepším prínosom k adaptácii a výberu nových možností pre budúci vývoj globálnej spoločnosti. A na tieto a ďalšie otázky má veda odpovedať skôr ako sa súčasné geopolitické procesy posunú na reálnu vojenskú trajektóriu.

4 Literatúra

- CAPRA, F. 2002. *Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura*. DharmaGaia. 514 s. ISBN 80-85905-42-6.
- ČERNÝ, K. 2012. *Svět politického islámu. Politické probuzení Blízkého východu*. Nakladatelství Lidové noviny. 599 s. ISBN 978-80-7422-166-8.
- DIAMOND, J. 2008. *Kolaps. Proč společnosti zanikají a přežívají*. ACADEMIA. 751 s. ISBN 978-80-200-1586-1.
- FUKUYAMA, F. 2007. *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers. 384 s. ISBN 808-61-8227-4.
- HUNGTINGTON, S. P. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers. 441 s. ISBN 80-86182-49-5.

- LYNAS, M. 2009. *Šesť stupňov. O našej budúcnosti na horúcejšej Zemi*. Bratislava: vydal Ing. Marián Šumšala. 351 s. ISBN 978-80-970077-8-2.
- PAUHOFOVÁ, I. 2012. Súvislosti príjmovej polarizácie a kontrolovanej spoločnosti. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť*. Zborník statí. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 225 – 234. ISBN 978-80-7144-198-4.
- PAUHOFOVÁ, I. 2014a. *Suverénne fondy vo svete*. Košice: Technická univerzita v Košiciach, Ekonomická fakulta. 127 s. ISBN 978-80-553-1856-1.
- PAUHOFOVÁ, I. 2014b. Civilizačné modely a vývoj globálnej ekonomiky. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia?* Zborník statí. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 28 – 38. ISBN 978-80-7144-220-2.
- PAUHOFOVÁ, I. – HOŠOFF, B. – KELLER, J. – KOŠTA, J. – LESAY, I. – STANĚK, P. – ŠMELEV, B. A. – VOLNER, Š. – ŽELINSKÝ, T. 2013. *Paradigmy zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 272 s. ISBN 978-80-7144-209-7.
- PAUHOFOVÁ, I. – STANĚK, P. – VOLNER, Š. 2013. *Mýty a realita globálneho sveta: čo nás neposilní, ale môže zabiť?* Bratislava: IRIS. 244 s. ISBN 978-80-8153-013-5.
- PAUHOFOVÁ, I. – SVOCÁKOVÁ, S. 2015. *Investičné stratégie Číny v období krízy*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 135 s. ISBN 978-80-7144-244-8.
- SMITH, CH. – KOCH, R. 2011. *Samovražda Západu*. Bratislava: Premedia Group, s. r. o. 212 s. ISBN 978-80-970661-5-4.
- SPENGLER, O. 2010. *Zánik Západu. Obrisy morfolgie svetových dejín*. Praha: ACADEMIA. 772 s. ISBN 978-80-200-1886-1.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva*. Bratislava: Sprint dva. 219 s. ISBN 978-80-89393-24-4.
- STIGLITZ, J. 2013. *The Price of Inequality*. PENGUIN BOOKS. 523 s. ISBN 978-0-718-19738-4.
- VOLNER, Š. 2014. *Príroda, klíma, ľudstvo. Je vývoj našej planéty pre ľudstvo bezpečný?* IRIS. 210 s. ISBN 978-80-8153-022-7.
- <<http://www.euractiv.sk/zivotne-prostredie/clanok/osn-varuje-pred-klimatickou-migraciou-012999#sthash.AO2XdXp2.dpuf>>.

Válka jako globální problém

Oskar Krejčí¹ Vzdělávací a konzultačný inštitút v Bratislave Vysoké školy mezinárodních a veřejných vztahů Praha

War as Global Problem

Authors' contact details

*College of International
and Public Relations,
Vzdělávací a konzultačný inštitút
v Bratislave,
Bárdošova 33,
831 00 Bratislava,
Slovakia
politicus@upcmil.cz*

Abstract: The globalization is often seen as a process of impact decline of a state and "homonisation" of foreign relations. After the ending of the cold war, when, under the hegemony of the USA, globalization appeared as universal westernisation, „war” was excluded from many lists of global problems. Nowadays, it becomes a topic again due to a fact that states – powers continue to be main political participants and the globalization has gained a plural image since the crisis embankments in 2008. Such reality is reflected in official documents such as The National Military Strategy of the United States of America 2015. At the same time it becomes evident that a decrease of the USA share upon the real global economy and an increase of China impact are accompanied by military superiority of the USA. This contradiction, which is enlarged by poor quality of political elites of the West, leads to the threat of a big war – a war among powers. The only solution is to understand that the guarantee of the safety in the 21st century is interdependence, no superiority. It is impossible to rely on spontaneous economic globalization – the peace will only be granted by the condominium of powers. However, a creation of the world's state still remains an ideal of the humanism.

Keywords: War, Global problems, World political system, Hegemon, State, Power.

1 Úvod

Po skončení studené války zmizela válka z většiny seznamů globálních problémů. Válka začala být vnímána jako marginální problém, který bude odstraněn globalizací. Vize, jako byla Fukuyamova představa konce dějin, spojily mír s celoplanetárně se rozpi-
nající liberální demokracií (Fukuyama, 1989). Někdy se v duchu teorie komplexní zá-
vislosti zdálo, že k ovládnutí světa Západem stačí tzv. měkká moc, ekonomická, kul-
turní a ideová převaha (Nye, 2004). Neokonzervativci pak Fukuyamovu představu do-
plnili odhodláním vést málo významné asymetrické války s cílem šířit demokracii i na
periferii globálního systému (The National Security Strategy of the United States of
America, 2002). Po vedlejší linii, bez podpory oficiální propagandy a často přímo kri-
tizována světovými státníky, se k interpretaci nových problémů přihlásila Huntingto-
nova koncepce konfliktu civilizací, která do nové podoby převlékla staré náboženské
spory a nové geopolitické stereotypy (Huntington, 1993).

Pak přišel zlom. Je možné přit se, kdy vlastně nastal. Často se zdůrazňuje, že po-
čátkem byl projev Vladimira Putina na Mnichovské bezpečnostní konferenci v únoru
2007 (Putin, 2007). Tehdy ruský prezident mimo jiné hovořil o tom, že Západ nadu-
žívá sílu v mezinárodních vztazích a že narůstá právní nihilismus. Tato slova nezíska-
la mezi západními státníky pochopení, byť je pravdou, že například bombardování

Jugoslávie (1999) nebylo v souladu s mezinárodním právem a jen obtížně lze charakterizovat Balkán jako světovou periferii. Totéž platí o intervenci v Iráku (2002), protože Irák jako ropná supervelmoc patří na periferii jen podle ideologických kritérií. Rozhodujícím momentem byla ale ekonomická krize započatá v roce 2008. Ukázala, že cesta k harmonické globální civilizaci nebude mít podobu lineární westernizace a že vedle Západu strnulého v krizových křečích je tu ještě dále se rozvíjející jiný svět, především neomerkantilisticky orientovaná Čína. Nově se tehdy nevrátila jen otázka role státu v ekonomice. V hodnotové a následně i v politické rovině se vynořil obraz odlišných modelů globalizace – a vztahů mezi nimi. A s tím i válka jako (i)racionální nástroj řešení problémů.

2 Návrat státu

V mezinárodních vztazích existují tři hlavní nástroje řešení rozporů a konfliktů: diplomacie, mezinárodní právo a válka. Standardní liberální pohled na globalizaci coby volný pohyb zboží, služeb a kapitálu navázal na starší koncepcce kapitalistického míru: obchod přináší výhody, které válka ničí, tudíž obchodem se dá dojít k míru. Představy raného liberalismu vyjádřil Immanuel Kant, podle něhož „je to *obchodnický duch*, který nemůže koexistovat s válkou a který se dříve nebo později zmocní každého národa“ (Kant, 1999:34). Pozoruhodné je, že tyto vize „obchodnického pacifismu“ vznikaly v dobách koloniální expanze, genocidy původních obyvatel, otrokářství, částečně pak v předvečer velkých válek evropských mocností. Liberální koncepcce globalizace doplnila tuto představu tézí o poklesu významu státu, rozměňování jeho suverenity, o rozleptávání státních hranic a předávání pravomocí když ne rovnou nevládním nadnárodním korporacím, tak alespoň mezinárodním organizacím.

Světový systém obecně – tedy do značné míry živelné uspořádání ekonomických, politických, kulturních (včetně informačních) vztahů – vytvářel v prvním desetiletí po skončení studené války v podmínkách hegemonistického upořádání výhodné prostředí pro šíření iluzí o úpadku role státu. Tento optický klam vyvěrá ze dvou zdrojů. Tím prvním je výlučná orientace na měkkou moc, tím druhým pak abstraktní představa státu, která nerozlišuje postavení malých států a mocností. Podhled na globální procesy z Bratislavy či Prahy – často přes prizma Bruselu – je však jiný než přímý pohled na globalizaci z Pekingů či Washingtonu. V okamžiku rozměňování hegemonistického postavení znovu ožívá potřeba státu, a tedy i obraz státu jako ústředního aktéra světového systému.

V červnu 2015 zveřejněná *Národní vojenská strategie Spojených států* odráží tento posun. Lze se v ní přímo dočíst, že „v minulé dekádě byla naše vojenská tažení zaměřena proti sítím extremistických organizací užívajících násilí. Nyní však, a také v dohledné budoucnosti, musíme věnovat větší pozornost státním aktérům“. Je tomu tak proto, že „státy zůstávají dominantním aktérem mezinárodního systému“. Zmíněná strategie též přináší seznam států, které se „snaží revidovat klíčové aspekty mezinárodního pořádku a jednat způsobem, který ohrožuje naše národní bezpečnostní zájmy“, a to v tomto pořadí: Ruská federace, Írán, Severní Korea a Čína. Až za těmito hrozbami jsou vyjmenovány nestátní extrémistické organizace užívající násilí, kterými jsou podle tohoto dokumentu především Al Kaidá a tzv. Islámský stát v Iráku a Levantě.

Tabulka číslo 1 ukazuje umístění požadavku bezpečnosti celosvětového ekonomického systému mezi zájmy a vojenskými cíli Spojených států (The National Military Strategy of the United States of America, 2015:3, 2 a 5).

Tab. 1: Bezpečnostní zájmy a vojenské cíle USA

BEZPEČNOSTNÍ ZÁJMY

- Přežití státu/národa.
- Prevence katastrofického útoku na území USA.
- Bezpečnost globálního ekonomického systému.
- Bezpečnost, spolehlivost a hodnověrnost našich spojenců.
- Ochrana občanů USA v zahraničí.
- Zachování a šíření univerzálních hodnot.

VOJENSKÉ CÍLE

- Odstrašit, izolovat a porazit státní protivníky.
 - Rozložit, štěpit a zničit extremistické organizace užívající násilí.
 - Posilovat naši globální síť spojenců a partnerů.
-

S narůstajícím mezinárodním napětím se sice zatím nepodařilo vrátit nebezpečí války do nejdůležitějších seznamů globálních problémů, ovšem samo slovo „válka“ se stalo nakolik inflačním, že se vytrácí jeho význam. Z varovných textů o nebezpečí války vyrostla představa o válce jako samozřejmosti. Dnes a denně se objevují výroky nejrozumnějších autorit jako „vrátili jsme se do studené války“, „třetí světová válka již začala“ a podobně. Není to pravda: velká válka hrozí, ale ještě nezačala. Vše, co je za světovou válku vydáváno, jsou jen krvavá cvičení.

Především je zde problém s metaforou. Spojení „studená válka“ je z hlediska podstaty pojmu nesmysl: válka je masové užívání fyzického násilí používaného ke zlomení vůle protivníka či jeho úplné likvidaci. I při užívání chladných zbraní – kamenů, dýk, mečů, oštěpů a šípů, doplněných později chemickými a biologickými zbraněmi – vždy byla ve válkách prolévána teplá lidská krev. A od počátku toho, čemu se říká „civilizace“, byl tu vždy oheň jako zbraň. Moderní doba k základům války připojila explozi. Malou v palných zbraních, velkou v podobě jaderného hříbu.

Studená válka jako absence standardní krvavé války neexistuje a neexistovala. Kallin Holsti v knize *Mír a válka* uvádí, že v období 1945 až 1989 proběhlo celkem 58 válek a intervencí – tedy 1,3 ročně jako v období mezi světovými válkami. Z uvedeného počtu jich 22 mělo charakter války mezi státy, zbývajících 36 souviselo s národně-osvobozeneckými boji – a počet obětí Holsti spočítal na nejméně 20 milionů (Holsti, 1995:72) To, že se o nich na Západě dnes málo mluví, neznamená, že tito zabítí nebyli. A platí to i po období studené války, kdy byla západní teorie přeplněna koncepcemi o asymetrické válce. Například takzvané Africké velké války (1998 – 2003; cca 4 miliony mrtvých) se vedle nejrozumnějších povstaleckých skupin účastnilo osm států.

Studená válka je protimluv. Válka, to nejsou ani digitální konflikty jedniček a nul. Válka – to je především trhání a pálení živých lidských těl.

3 Malá a velká válka

V současné době existuje celá řada statistických přehledů konfliktů mezi státy i nestátními organizacemi. K těm nejautoritativnějším patří *Barometr konfliktu*, který každoročně publikují výzkumníci z Heidelberger Institut für Internationale Konfliktforschung. Ti loni zaznamenali ve světě 424 politických konfliktů, přičemž ve 223 případech bylo použito násilí. Mezi těmito konflikty bylo 25 válek (roce 2002 to bylo 13 válek) a 21 omezených válek (roku 2002 celkem 29) (Conflict Barometer, 2003:3; Conflict Barometer, 2015:15). Jiný aktuální přehled, který zveřejnil mezinárodní Institute for Economics and Peace s centrálou v australském Sydney, uvádí, že v roce 2010 bylo 37 válečných konfliktů, zatímco v roce 2013 bylo 33 takových válečných konfliktů. Podle této analýzy „ekonomický dopad násilí na globální ekonomiku byl v roce 2014 celkem 14,3 bilionů dolarů, což představuje 13,4 % světového HDP. To odpovídá ekonomikám Brazílie, Kanady, Francie, Německa, Španělska a Velké Británie dohromady“ (Global Peace Index, 2015:45, 52 a 65).

Z hlediska vymezení války jako globální hrozby se jeví potřebné rozlišit tzv. velké a malé války. Velkou válku by bylo možné definovat jako ten typ války, v níž se přímo svými ozbrojenými silami v bojích proti sobě angažují ústřední mocnosti světového politického systému. V moderní době přípravnou fází tohoto typu konfliktu představují Napoleonské války (1803 – 1815). Tehdy již existoval globální politický systém, a i když se války účastnily pouze evropské mocnosti, byly to státy z jádra tohoto systému. Samotný průběh válek pak zahrnul i vybrané oblasti Ameriky a tehdejší Západní Indii i jižní Kavkaz. Jiným nácvikem byla Krymská válka (1853 – 1856), v níž evropské mocnosti válčily nejen na jmenovaném poloostrově, ale i v oblasti Baltského, Bílého a Barentsova moře, v podunajském teritoriu, v Azovském moři a na Dálném východě. V čistém provedení se pak velká válka představila v 1. a 2. světové válce, kdy se do bojů zapojily i neevropské mocnosti.

V skrytu existovalo rozdělení na malé a velké války i v minulosti. Také slovní spojení „studená válka“ se užívá pro označení globálního konfliktu, během kterého neproběhla přímá velká válka mezi tehdejšími supervelmocemi – USA a SSSR¹ –, ale malé války se vedly. „Studená válka“ tedy znamená ne-válku mezi rozhodujícími mocnostmi, která by mohla přerůst ve světovou, globální válku. V pozadí této „ne-války“ byly ovšem takové konflikty, jako byla korejská válka (1950 – 1953; 2,5 až 3,5 milionů mrtvých) či válka v Indočíně (1960 – 1973; 1,75 až 2,1 milionu mrtvých).

Bojů, kdy proti sobě nepřímou bojovaly supervelmoci, bylo ovšem během studené války několik desítek. Vytvořil se tak nový problém klasifikace: běžné rozdělení na občanské a mezistátní války se stalo problematické. Ve většině občanských válek se angažují zahraniční mocnosti alespoň dodávkami zbraní, nebo třeba nákupem diamantů či ropy. Mezinárodní účast může mít i podobu podpory nevládních organizací, jak je tomu v zemích, kde hrozí eskalace barevných revolucí do podoby občanské války. Takto se rodil pojem, který je dnes velmi citlivý, neboť představuje jakýsi mezistupeň mezi malou válkou a velkou válkou: válka v zastoupení (*proxy war*).

¹ Jedinou výjimku představovala korejská válka, kdy se v uniformách čínských dobrovolníků účastnili bojů proti vojákům USA i sovětské stíhači. Obě strany to věděly, ale s ohledem na hrozbu eskalace to tehdy nezveřejnily.

Války v zastoupení jsou nepřímé války mocností – války, v nichž ústřední státy světového systému bojují na cizím území a (převážně) cizíma rukama. První významnou válkou v zastoupení se po studené válce stala válka v Sýrii (od roku 2011; podle OSN přibližně 220 tisíc mrtvých do ledna 2015). Vládní vojska mají mimo jiné podporu z Ruska a Íránu, protivládní povstalci a zahraniční bojovníci jsou podporováni mimo jiné z USA a Francie, také z Turecka a některých sunnitských monarchií. Podpora v daném případě znamená diplomatickou pomoc, vytváření logistického zázemí, dodávky zbraní, výcvik, sdílení informací a propagandistické jištění. Poté, kdy se jako významná samostatná vojenská síla zformovali bojovníci tzv. Islámského státu v Iráku a Levantě, pomoc Západu se diferencovala a nepřímo svými zásahy proti nim pomáhají i oficiální syrské vládě. Jako druhá válka v zastoupení se jeví i občanská válka na Ukrajině (od roku 2014; podle OSN 6 503 mrtvých do června 2015), kde ovšem navíc na jedné straně nastupují i dobrovolníci z Ruska a na straně druhé poradci a kontraktoři z USA.

4 Vojenská síla

Nebezpečí velké války v současném globalizovaném světě nezmizelo. Dokonce se dá říci, že v posledních letech narůstá. Již citovaná *Národní vojenská strategie Spojených států* v této souvislosti říká, že „dnes lze pravděpodobnost zatažení (USA) do mezisátání války s velkou mocností vyhodnotit jako malou, ale rostoucí“ (The National Military Strategy of the United States of America, 2015:4). Za hlavní zdroje hrozby války mocností lze označit rozměňování hegemonistického postavení USA, a to po třech hlavních liniích: zbrojení a vývoj nových zbraní; změna relativního ekonomického potenciálu mocností; narůstající chaos provázený nekvalitními politickými elitami především na Západě.

Vznik strategických zbraní postavil nově otázku, zda lze ve velké válce ještě zvítězit tak, aby bylo možné dosáhnout tzv. kartaginského míru, tedy totální zničení jedné válčící strany, či alespoň vztyčit rudý prapor nad Reichstagem. Strategické zbraně se zrodily ze spojení zbraní hromadného ničení, především nukleárních náloží, a nosičů v podobě dálkových bombardérů, mezikontinentálních raket, raketonosných jaderných ponorek a střel s plochou drahou letu. Vznikla nová kvalita zbraní, které mohou jednorázovým úderem nejen zničit nejdůležitější polická, vojenská, ekonomická či kulturní centra protivníka. Mohou též tento úspěch při ničení protivníka změnit v sebezáhubu. Mohou vyvolat takové nekontrolovatelné procesy, jako je jaderná celoplanetární zima či globální radioaktivní zamoření – nemluvě o možnosti zničujícího odvetného úderu, k jehož provedení mají Rusko a Spojené státy dostačený potenciál.

Často jsou citována slova Alberta Einsteina: „Nevím, čím se bude bojovat ve třetí světové válce, ale ve čtvrté to budou klacky a kameny.“ Dnes se zdá, že jeho odhad byl příliš optimistický. A to přesto, že světové zásoby nukleárních náloží od svého největšího množství v roce 1986 z 64 449 (Kristensen, 2013:78) poklesly na současných přibližně 15 700 jaderných náloží. Tabulka číslo 2 ukazuje jejich rozložení mezi mocnostmi. Je z ní patrné, že v dubnu 2015 více než 90 % všech atomových zbraní vlastnilo Rusko a USA (Status of World Nuclear Forces, 2015). Podle některých počtů jsou i dnešní redukováné jaderné zásoby schopné na této planetě několiknásobně lidstvo vyhladit.

Tab. 2: Počty jaderných náloží v současném světě

Stát	Celkem	Z toho strategické
Ruská federace	7 500	1 780
USA	7 200	1 900
Francie	300	290
Čína	250	0
Velká Británie	215	150
Izrael	80	0
Pákistán	100-120	0
Indie	90-110	0
KLDR	<10	0
Celkem	~15 700	~4 120

Fakt, že si Rusko zachovalo a modernizuje svůj strategický arzenál, vede k růstu jeho sebevědomí při obhajobě vlastních zájmů. To vnáší celou řadu konfrontačních prvků mezi něj a Západ, jehož politické elity ve své většině uvízly v geopolitických stereotypch a postrádají empatii. S tím se vrací téma věčného konfliktu Západu s Ruskem, tedy i vize velké války. Snad nejnázorněji je tento posun vidět na selhání snah o kooperaci či integraci mezi Ruskem a Evropskou unií – jak to charakterizuje tabulka číslo 3. V tabulce se jako neorganické může jevit zaznamenání rozšiřování NATO na východ. Jenže hlavní mocnosti Unie jsou též mocnostmi v Alianci, a přenášejí tak spoluodpovědnost za přílivy i odlivy ve vzájemných vztazích Moskvy a Bruselu i v důsledku akcí NATO. Proto při vyhodnocování promarnění příležitosti propojení Ruska se Západem, kterou nabídl rozpad Sovětského svazu, nelze oddělit Unii od Aliance. Tabulka číslo 3 tak názorně ukazuje selhání politických elit EU/NATO. A cestu od kooperace k sankcím coby nástroji měkké moci.

Tab. 3: Snahy o provázání osudu Ruské federace a Evropské unie

Rok	PRO	PROTI
1991	přijata <i>Energetická charta</i>	
1994	přijata <i>Dohoda o partnerství a spolupráci</i> přijata <i>Smlouva o Energetické chartě</i>	
1999		1. etapa rozšiřování NATO na východ, nová strategie NATO
1999	EU: přijata <i>Společná strategie vůči Rusku</i> RF: přijata <i>Strategie rozvoje vztahů Ruské federace s Evropskou unií ve střednědobé perspektivě (2000–2010)</i>	
2001		RF: odložení ratifikace <i>Smlouvy o Energetické chartě</i>
2003	EU: přijata strategie <i>Bezpečná Evropa v lepším světě</i> EU-RF: vymezení čtyř společných prostorů	
2004		2. etapa rozšiřování NATO na východ, „oranžová revoluce“ na Ukrajině
2005	EU-RF: čtyři „cestovní karty“	
2006	RF: návrh <i>Dohody o strategickém partnerství</i>	zastavení dodávek plynu přes Ukrajinu

2008	listopad – obnoveno jednání o nové <i>Dohodě o strategickém partnerství</i>	projekt Východní partnerství říjen – zastaveno jednání o nové <i>Dohodě o strategickém partnerství</i> kvůli ozbrojenému konfliktu RF s Gruzii
2009		zastavení dodávek plynu přes Ukrajinu
2012	zprovozněny ropovody do přístavů ve městě Primorsk a v Lužské zátocě zprovozněna první trasa plynovodu Severní potok začala výstavba plynovodu Jižní potok	
2013	zprovozněna druhá trasa plynovodu Severní potok	
2013		Arménie a Ukrajina nepodepsaly asociační dohodu s EU
2014		únor – svržen ukrajinský prezident březen – referendum na Krymu o připojení k RF; připojení Krymu k RF EU: březen – první kolo sankcí vůči RF EU: duben – druhé kolo sankcí vůči RF EU: červen – podepsána asociační dohoda s Ukrajinou červen – Bulharsko oznámilo pozastavení účasti na projektu Jižní potok EU: červenec – třetí kolo sankcí vůči RF RF: srpen – sankce vůči EU RF: prosinec – zrušení projektu plynovodu Jižní potok
2015		EU: červen – prodloužení sankcí RF: červen – následné prodloužení sankcí

Ruské nebezpečí narušení světového řádu je představováno především jako vojenská hrozba. Problém je ale mnohem širší. Obecně sice platí, že globální vojenské výdaje od krize v roce 2008, hlavně díky snížení výdajů Západu, mírně klesají, zůstávají však na úrovni vyšší než na konci studené války. Podle údajů SIPRI činily loni 1 776 miliard dolarů, což bylo 2,3 % světového HDP či 245 dolarů na osobu (SIPRI Yearbook, 2015:14). Největší rizika ale v těchto číslech zůstávají skryta: jsou to výdaje na výzkum, vývoj a testy nových zbraní. Obecně lze říci, že nejdůležitější inovace směřují k robotizaci války, a to pro boje na zemi, ve vzduchu, na vodě i pod vodou a v kosmu. Nová revoluce ve vojenství, které se někdy říká příprava na „čtvrtou generaci války“, spojuje kybernetiku a kosmos. Symbolicky může být vyjádřena faktem, že při první válce proti Iráku (1999) přesně naváděná munice tvořila 10 % veškeré použité americké munice vzduch-země, zatímco při druhé válce (2003) to už bylo 65 % (Work, Brimley, 2014:13-14).

V současné době příprava na čtvrtou generaci války postupuje po celé řadě linií, přičemž za nejdůležitější lze pokládat:

- zajištění okamžitého globálního úderu s využitím nadzvukových střel s plochou dráhou letu;
- vývoj elektromagnetické zbraně, která místo chemické exploze využívá paprsky;
- adaptivní kamufláž zbraní, jakýsi „hyper-Stealth“;
- kosmické zbraně nejrůznějšího druhu;
- „cítící“ zbraně, které jsou ve své činnosti nezávislé na řízení (Cole, 2015).

5 Rozpor měkké a tvrdé moci

Na vývoji nových zbraní pracují výzkumníci v celé řadě zemí. Dostupné údaje například hovoří o tom, že drony vyvíjí 75 států. Děje se tak ve chvíli, kdy se výrazně mění druhý faktor materiálního základu moci států – její ekonomická složka. Podle kanadského statistického serveru Quandl byl před čtvrt stoletím podíl Číny na světovém HDP (podle parity kupní síly) 3,8 % a do roku 2013 vzrostl na 15,4 %; podíl Spojených států byl před čtvrt stoletím 25,4 %, zatímco v roce 2013 klesl na 19,3 % světového HDP (Quandl, 2015). Jednoduše řečeno, poměr ekonomických částí moci těchto dvou států je dlouhodobě ve znamení růstu ČLR a poklesu USA. Lze očekávat – s ohledem na větší investice v Číně než v USA, na fakt, že Spojené státy jsou nejzadluženější zemí a Čína zemí s největšími finančními rezervami i na odlišnou povahu strategického plánování u těchto mocností –, že tento trend bude jako základ zachován. Je zřejmé, že to je z dlouhodobého hlediska pro pozici USA coby světového hegemonu neúnosné.

Proměny světa může přiblížit jednoduché porovnání, které zpracoval David Shamburgh z George Washington University. Ten v časopise *Foreign Affairs* shrnuje aktuální údaje o čínských investicích v zahraničí: 50 miliard dolarů pro Asian Infrastructure Investment Bank, 41 miliard dolarů pro New Development Bank, 40 miliard dolarů pro Silk Road Economic Belt a 25 miliard dolarů pro Maritime Silk Road. „Peking zároveň přislíbil investovat ve světě 1,25 bilionů dolarů do roku 2025. Tento rozsah investic je bezprecedentní: dokonce během studené války Spojené státy a Sovětský svaz nedávaly někam ani přibližně tolik, jako dnes vydává Čína. Dohromady současné sliby Pekingu v souhrnu dosáhly 1,41 bilionů dolarů; pro srovnání, Marshallův plán stál v dnešních dolarech 103 miliard“ (Shamburgh, 2015:100).

Zvyšování významu Číny však nelze v globálních procesech vyjádřit jenom tímto fascinujícím ekonomickým růstem. Ekonomika totiž není jedinou složkou moci. Vedle měkké moci existuje i tvrdá moc – síla, která je schopna ničit a zabíjet. V této části moci Spojené státy vykazují z hlediska základních parametrů převahu nad Čínou. A tato převaha USA v oblasti tvrdé moci není jen otázkou dneška. Bez vnitřní krize ve Spojených státech se ve střednědobém horizontu nezmění.

Zjednodušeně tyto poměry měkké a tvrdé moci mezi USA a ČLR znázorňuje tabulka číslo 4. Naznačuje, že pravdu by mohl mít Immanuel Wallerstein, který napsal, že se v takovýchto situacích „vracíme k nejstaršímu příběhu v dějinách hegemonistických mocností. Dominantní mocnost se soustřeďuje na vojenství, kandidát na nástupce se zaměřuje na ekonomiku. Tento druhý přístup se vždy vyplácí, a to značně“ (Wallerstein, 2005:29 a 28). Je ale nutné doplnit jednu zásadní výhradu – vyplatí se, když nedojde k velké válce.

Tab. 4: Měkká a tvrdá moc ČLR a USA

		Čína	Spojené státy
měkká	Obyvatelstvo v mil.	1 368,5	319,3
moc	HDP podle PPP v mld. USD	18 030,9	17 419,0
	HDP per capita	7137,9	54 609,5
	investice v % HDP	48,7	20,2
	hrubý dluh v % HDP	20,8	107,3
	rezervy v mld. USD (včetně zlata)	3 900,0	434,4
	informace do zahraničí	10 mld. USD	666 mil. USD (MZV)
tvrdá	vojenské výdaje v mld. USD	216	610
moc	počet vojáků	2 993 000	1 433 150
	počet nukleárních náloží	cca 260	cca 7260
	tanky	9150	8848
	vojenská letadla	2860	13 892
	letadlové lodě	1	20
	vojenské základny v zahraničí	0	576

Zdroj: Obyvatelstvo (World, 2014); HDP podle PPP (Gross domestic product, 2015); HDP per capita (World, 2014); investice v % HDP (World, 2014); hrubý dluh v % HDP (World, 2014); rezervy v mld. USD (Total, 2015); informace do zahraničí (Shamburgh, 2015:1), tento údaj je ilustrativní, nebylo možné jej ověřit z jiného zdroje; vojenské výdaje (Perlo-Freeman et al., 2015:2); počet vojáků (Armed, 2013); počet nukleárních náloží (SIPRI Yearbook, 2015:18); tanky (Global, 2015); vojenská letadla (Global, 2015); letadlové lodě (Global, 2015); vojenské základny USA v zahraničí (Department of Defense, 2014:6).

6 Evoluce nemusí být změna podstaty

Nové zvraty v globálním světě zachovávají nejen roli státu-mocnosti jako hlavního aktéra světové politiky. Uchovaly zatím i hlavní zákonitosti, podle nichž se od starověku řešily mezistátní problémy. Zatím se nepodařilo odstranit válku jako nástroj pro dosahování cílů. A tak kniha Mistra Suna o umění válčit, stará bezmála dva a půl tisíce let, je stále vhodnou učebnicí pro vojenské školy i politology (SUN-C', 2008). Problém je v tom, jak píše John Mearsheimer, že „velmoci se nechovají agresivně, protože to chtějí nebo proto, že mají nějakou vnitřní touhu vládnout, ale proto, že musí hledat více moci, když chtějí maximalizovat svoji naději přežít... Úsilí o moc se zastaví pouze tehdy, když je dosaženo hegemonie.“ Tragédie mocností je v tom, že „nikdy neexistoval globální hegemon a není pravděpodobné, že se brzy objeví“. Což podle Mearsheimera platí i pro USA. A tak se stává pro každou velmoc ideální situací dosažení regionální hegemonie. Jenže takový hegemon se může dostat do „konfrontace s nově se utvářejícím konkurentem a přestává být status quo mocností“ (Mearsheimer, 2001:21, 34, 41 a 42).

Velká dynamika v oblasti ekonomické moci Číny spojená s trvajícím vojenskou rovnováhou mezi USA a Ruskem neumožňují ve své kombinaci naplnění cílů té vize globalizace, která si představovala budoucnost jako harmonizovaný svět liberálních demokracií. Aktuální proměny mocenské rovnováhy naopak přispívají k vytváření nových ekonomicko-politicko-vojenských bloků globálního charakteru. Globalizace vnímaná jako lineární westernizace při udržení hegemonie USA a Západu je nejen ne-reálná, ale i nebezpečná. Tendence dát alianci NATO globální úkoly nejen na západě,

ale i na (jiho)východě Eurasie, která vedená snahou udržet privilegované postavení západních mocností může vést k obdobné transformaci Šanghajské organizace spolupráce či vytvoření jiného bloku „revizionistů“. Při nízké kvalitě politických elit by pak důsledky takovýchto změn mohly být katastrofální.

Liberální vize globalizace svojí představou kapitalistického míru naznačuje, že mír vyžaduje snížení významu státu. Tato vize se zatím neosvědčila: představa větší bezpečnosti či zisku pomocí války dokáže převážit propočet výhody z volného obchodu. Často mylně, ale to souvisí se stavem světové politické kultury. Reálně brání válce od starověku po dnešek pouze dva faktory: morálka a strach. Morálka je v politice velmi slabý spojenec. Strach vyrůstá z obrazu možných důsledků války – tedy z představ o poměru sil. Představ, které mohou vést k iluzi o vhodnosti využít aktuální nadřazenost a vést velkou válku.

Motiv míru a vzájemně výhodné obchodní spolupráce, obsažený v liberální vizi globalizace, je z humanistického hlediska správný. Dosažení trvalého míru ale vyžaduje správné zaměření politiky států, nikoliv ignorování či rozměňování států. Pouze kondominium mocností, které chápou, že základem bezpečnosti v 21. století nemůže být převaha, ale jen a jen vzájemná závislost, je krokem tímto směrem.

Tak často vzývaný věčný mír vyžaduje, aby se státy vědomě vzdaly své suverenity v otázkách bezpečnosti – a byl vytvořen jeden světový stát. Albert Einstein v *Dopise Freudovi* (1932) požadoval právě tento krok, byl si ovšem vědom, že „touha po moci, která je příznačná pro vládnoucí třídu v každém národě, je nepřátelská jakémukoliv omezení národní suverenity“. Navíc, psal Einstein, je zde malá skupina s čistě finančními a ekonomickými aspiracemi, která považuje válku, výrobu a prodej zbraní jednoduše za příležitost, jak prosazovat své osobní zájmy a zvýšit svoji osobní moc. Tato skupina ovládá sdělovací prostředky a podřizuje si masu lidí, a to zvláště tzv. inteligenci, která nejspíše podléhá zhoubným kolektivním sugescím. Zneužívá přitom lidský „sklon k nenávisti a ničení“. Jako důležitý krok k zajištění míru pak Einstein „co by člověk imunní vůči nacionalistickým předsudkům“ požadoval „vytvořit s mezinárodním souhlasem legislativní a soudní orgán, který by řešil každý vznikající konflikt mezi národy“ (The Einstein–Freud Correspondence, 1931). Také v pozoruhodném článku *Proč socialismus?* (1949) Einstein napsal, že „další válka by mohla vážně ohrozit existenci lidstva“, přičemž „pouze nadstátní organizace by mohla nabídnout ochranu před tímto nebezpečím“ (Einstein, 1949). Toto řešení ale nevyžaduje jen zavrhnutí apoliticky chápané vize živelné globalizace. Formování světového státu potřebuje i cílevědomě zaměřené globální úsilí států-mocností.

7 Literatura

- Armed forces personnel, total*. 2013. The World Bank. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <<http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.TOTL.P1>>.
- COLE, J. M. 2015. Five Futuristic Weapons That Could Change Warfare. In: *The National Interest*, November 1, 2014. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <<http://nationalinterest.org/commentary/five-futuristic-weapons-could-change-warfare-9866>>.

- Conflict Barometer 2003. Crises – Wars – Coups d'Etat – Negotiations – Mediations – Peace Settlements.* 2003. Heidelberg: Heidelberg Institute for International Conflict Research.
- Conflict Barometer 2014. Disputes – Non-Violent Crises – Violent Crises – Limited Wars – Wars.* 2015. Heidelberg: Heidelberg Institute for International Conflict Research.
- Department of Defense. Base Structure Report – FY 2014. Baseline.* Washington, DoD, 2014. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCAQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.acq.osd.mil%2Fie%2Fdownload%2Fbsr%2FBase%2520Structure%2520Report%2520FY14.pdf&ei=-dqcVd-_Oob6UOrogJgL&usg=AFQjCNGgFsGsHJ6Y1g-M9F7_DFLYIkdy_Q&bvm=bv.96952980,d.ZGU>.
- EINSTEIN, A. 1949. Why Socialism? In: *Monthly Review*, May 1949. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <<http://monthlyreview.org/2009/05/01/why-socialism>>.
- FUKUYAMA, F. 1989. The End of History? In: *The National Interest*, No. 16/Summer 1989.
- FUKUYAMA, F. 2002. *Konec dějin a poslední člověk.* Praha: Rybka Publishers.
- Global Firepower* – <<http://www.globalfirepower.com/>>.
- Global Peace Index 2015. Measuring of Peace, its Causes and its Economic Value.* Sydney, Institute for Economics and Peace, 2015.
- Gross domestic product 2014, PPP.* 2015. In: The World Bank. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP_PPP.pdf>.
- HAMBURGH, D. 2015. China's Soft-Power Push. The Search for Respect. In: *Foreign Affairs*, July/August 2015.
- HOLSTI, K. J. 1995. *International Politics. A Framework for Analysis.* Englewood Cliffs: Prentice – Hall International, Inc.
- HUNTINGTON, S. P. 1993. The Clash of Civilizations? In: *Foreign Affairs*, Summer 1993.
- HUNTINGTON, S. P. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu.* Praha: Rybka Publishers.
- KANT, I. 1999. *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi.* Praha: OIKOYMENH.
- KRISTENSEN, H. M., NORRIS, R. S. 2013. Global nuclear weapons inventories, 1945-2013. In: *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2013, 69: 75.
- MEARSHEIMER, J. J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: Norton.
- NYE, J. S. 2004. *Soft Power. The Means to Success in World Politics.* New York: Public Affairs.
- PERLO-FREEMAN, S., FLEURANT, A., WEZEMAN, P. D., WEZEMAN, S. T. 2015. *Trends in World Military Expenditure, 2014.* SIPRI Fact Sheet. April 2015.

- PUTIN, V. 2007. *Vystuplenije i disskusija na Mjunchenskoj konferencii po voprosam politiki bezopasnosti*. 10. 2. 2007. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <http://archive.kremlin.ru/appears/2007/02/10/1737_type63374type63376type63377type63381type82634_118097.shtml>.
- Quandl. 2015. GDP as Share of World GDP at PPP By Country. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <<https://www.quandl.com/collectio+n/economics/gdp-as-share-of-world-gdp-at-ppp-by-country>>.
- SHAMBURGH, D. 2015. China's Soft-Power Push. The Search for Respect. In: *Foreign Affairs*, July/August 2015.
- SIPRI Yearbook 2015. Armaments, Disarmament and International Security. Summary. SIPRI 2015.
- Status of World Nuclear Forces*. In: Federation of American Scientists. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <<http://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>>.
- SUN-C'. 2008. *Umění války. The Art of War*. Brno: B4U.
- The Einstein–Freud Correspondence (1931–1932)*. 2015. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <<http://www.public.asu.edu/~jmlynch/273/documents/FreudEinstein.pdf>>.
- The National Military Strategy of the United States of America 2015. The United States Military's Contribution to National Security*. Jont Chiefs of Staff. June 2015. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf>.
- The National Security Strategy of the United States of America*. 2002. Washington: White House, September 2002.
- Total reserves (includes gold, current US\$) 2014*. In: The World Bank. [Cit. 8. července 2015.] Dostupné na: <<http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.TOTL.P1>>.
- WALLERSTEIN, I. 2005. *Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě*. Praha: Slon.
- WORK, R. O., BRIMLEY, S. 2014. *20YY: Preparing for War in the Robotic Age*. Washington: Center for a New American Security.
- World Economic Outlook Database*. 2015. In: IMF 2015. Dostupné na: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/02/weodata/index.aspx>>.

Supraintegrácia ako nový fenomén globálnej ekonomiky

Peter Staněk¹ Ekonomický ústav SAV

Supraintegration as a new phenomenon in the global economy

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
peter.stanek@savba.sk

Abstract: Supraintegration represents connection of economic groupings as a new phase of global integration processes. It is not just about preparing TTIP and TPP, but in addition it is the integration processes in Africa, South America and also in the Asian continent. It is about higher level of connection and also about process of continuing harmonization in economic groupings. At the same time it is also a part of the geopolitical changes (new poles of world development), while geopolitical objectives are more important than economic (TTIP, TPP). In the longer period of time the economic and geopolitical objectives are integrated, especially in China. This creates important basis for transfer of key changes on the planetary level and far exceeds the actual effects of globalization (role of transnational corporations). Supraintegration thus becomes pre-image of new geopolitical and economic layout on the planet. You may register supraintegration in the field of direct foreign investments, in which countries have common approach (BRICS, EU and USA, Russia and China ...). For the future of Europe, from the perspective of adaptation processes, it is important how we deal with insertion to the shared economic area by any of partners. With TTIP partner should have certain parameters of internal and external protection and deny China's expansion claims (western point of view).

Keywords: supraintegration, TTIP, TTP, integration processes, globalization, outsourcing, offshoring.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“.

1 Úvod

Procesy integrácie v 80. a 90. rokoch predstavovali reakciu i odpoveď na globalizáciu. Kľúčovým cieľom boli ekonomické procesy integrácie. Postupne (spolu so zmenou geopolitických pomerov) sa však ukazovala prevaha geopolitických cieľov nad cieľmi ekonomickými. Ak hybným motorom globalizácie boli TNK, hybným motorom supraintegrácie sa stávajú geopolitické záujmy vlád realizované na planetárnej úrovni. Táto zásadná zmena paradigmy potom predeterminuje tak použité nástroje, ako i časové fázovanie procesov supraintegrácie.

2 Integrácia a supraintegrácia

Treba konštatovať, že pri doterajších fázach integrácie dochádzalo skôr o vymedzenie sa skupiny krajín voči ostatným krajinám a zároveň zjednodušenie mechanizmu pohybu tovarov, ľudí, financií vnútri zoskupenia. Presne na tomto princípe vznikla aj EÚ, ktorá v podstate predstavovala určitý prototyp integrácie jednotlivých národných krajín do vyššieho nadnárodného celku.

Neskôr začali postupne vznikať ďalšie formy integrácie, ako bolo MERCOSUR alebo NAFTA či z ázijských krajín APEC. V podstate však treba konštatovať, že vo väčšine prípadov dochádzalo k vymedzeniu spolupráce vnútri zoskupení. Súčasná fáza suprainTEGRácie však funguje na iných princípoch. Ide skôr o vymedzenie sa voči ostatným. Princíp spolupráce vnútri zoskupenia má smerovať buď k harmonizácii vnútorného prostredia, alebo má smerovať a vymedziť sa voči zahraničným partnerom (napr. vzťah TTIP voči Číne).

Toto však znamená zásadný posun, pretože pokiaľ dnes na jednej strane stratégie Číny, Ruska, Brazílie, Južnej Afriky sú založené na špecifických formách využívania priamych zahraničných investícií, využívania zdrojov suverénnych fondov atď., tak v definovaní suprainTEGRácie v americkom výklade (či už transpacifická zóna alebo transatlantická zóna), to znamená vymedzenie určitej pozície, aj konfrontačnej aj ochranárskej, voči snahám nových skupín investorov.

Z tohto hľadiska možno definovať proces suprainTEGRácie ako reakciu na investičné a ekonomické expanzie niektorých krajín z 90. rokov. Obrovská čínska expanzia, predovšetkým vo väzbe na export, ktorá znamenala vytvorenie zásadnej prebytkovej zahraničnoobchodnej bilancie voči ostatným krajinám, znamená na jednej strane síce výhodu pre USA tým, že získavali lacné tovary, avšak na druhej strane postupný prienik a zahlcovanie svetovej ekonomiky obrovskou expanziou exportu čínskych tovarov začalo vytvárať veľa problémov tak v EÚ, USA, ako aj v niektorých ďalších krajinách.

Jedna z foriem reakcie na to bola vymedziť sa voči tomuto toku tovarov. Druhou stránkou je, že vznikla vhodná klíma nie v čase expanzie lacných čínskych tovarov, ale v čase nástupu hospodárskej krízy v roku 2008. Vtedy aj samotná Čína pochopila, že nemôže udržať obrovskú exportnú stratégiu dlhodobo, a naopak začala meniť radikálnym spôsobom vlastnú hospodársku stratégiu. Ide predovšetkým o výrazné akcentovanie domácej spotreby ako náhrady straty exportných teritórií. Domáca spotreba bola svojím spôsobom priamo zviazaná s metódou využívania úspor čínskeho obyvateľstva. Bola zviazaná aj s nutnosťou rozvinúť novú formu infraštruktúrnych projektov. Vznikla teda kombinácia radikálnej zmeny orientácie čínskej produkcie nových veľkých nadnárodných infraštruktúrnych projektov a v konečnom dôsledku sa začala postupne vytvárať klíma, v ktorej krajiny, ako Čína, arabské krajiny, Brazília, Rusko mali reálny voľný kapitál, kým ostatné vyspelé krajiny, ako napríklad USA či EÚ mali predovšetkým len pokračujúci proces vnútorného zadlžovania.

V tejto situácii bolo zrejmé, že tradičné spôsoby ochranárskych opatrení neuspeli, a preto bolo nutné pristúpiť k vypracovaniu novej stratégie, ktorá by zamedzila možným vplyvom, napríklad čínskych investícií, na vývoj v EÚ či v iných krajinách. Jedným z najvýznamnejších nástrojov je vtiahnuť EÚ do spoločného hospodárskeho priestoru, ktorý by mal určité parametre vnútornej aj vonkajšej ochrany a zamedzil by takýmto expanzným nárokom Číny. Ak pozrieme stratégiu čínskych investícií, najskôr PZI, neskôr investícií suverénnych fondov, vidíme, že predovšetkým tieto investície smerovali jednak do infraštruktúrnych odvetví, energetiky, dopravy, prístavov, jednak smerovali aj do nákupu akcií zaujímavých firiem, pričom vlastníctvo 5 % akcií umožňovalo čínskemu spoluvlastníkovi získavať informácie o inovačných technologických

zmenách v strategickom smerovaní týchto firiem. Zároveň ale skombinovaná stratégia čínskych suverénnych fondov a čínskych súkromných firiem, podporovaná aj krokmi čínskej centrálnej banky, znamenala výrazné ohrozenie amerických záujmov, pretože väčšina investícií zo Spojených štátov amerických v podnikovej sfére išla do európskych podnikov. Tento stret medzi investíciami Číňanov a Američanov sa postupne vyhrocoval predovšetkým po roku 2008 a 2009.

Najvýhodnejšou reakciou na to bolo vytvorenie priestoru, v ktorom by sa USA a EÚ vymedzili voči ostatným častiam sveta, prijali by vnútorné nové predpisy, vytvorili by ochranársku politiku voči možným investorom z iných krajín a v konečnom dôsledku by vytvorili mechanizmus, ktorý by vytváral ochranu, silové pole proti tomu, aby sa iné krajiny dostávali do kľúčových infraštruktúrnych odvetví. Táto stratégia sa začala aktivovať práve v čase, kedy došlo k výraznej zmene hospodárskej politiky a stratégie Číny, ale zároveň v čase, kedy sa ukázalo, že síce zahraničný obchodný deficit USA sa zmenšil, ale potreba externých kapitálových zdrojov zostáva stále na úrovni zhruba 550 až 600 mld. USD ročne. A keďže už čínska strana nekupuje americké štátne dlhopisy, vznikla otázka, kto bude dlhodobo kupovať americké dlhopisy tak, aby umožňoval tento americký život na dlh.

3 TTIP a TTP ako modelové riešenia?

Toto všetko postupne gradovalo vo forme určitého súbehu udalostí, ktoré nakoniec vytvorili potrebu realizovať samotnú stratégiu supraintegrácií. Aj samotná TTIP aj TPP však mali pôvodne iné ciele. TPP malo predovšetkým zintegrovat' ázijské krajiny voči Číne a pod egidou USA, pričom sa opierali o tradičných spojencov, ako je Japonsko alebo Južná Kórea. V Európe malo ísť o vytvorenie spoločného hospodárskeho priestoru, ktorý by na jednej strane posilnil americké hospodárske strategické expanzie a na druhej strane by zároveň zamedzil prístup čínskych investorov do európskych teritórií. Príklad s prístavom v Pireuse v Grécku, ale aj rad ďalších vstupov čínskych investorov do oblasti energetiky, dnes už aj do oblasti finančníctva, predstavuje výrazný prielom v nazeraní Američanov na EÚ.

Okrem toho postupné vymedzovanie sa euro-atlantickej civilizácie voči ostatným civilizačným modelom znamenalo potrebu hovoriť jedným hlasom. A to nebolo možné dosiahnuť pri značnej roztrieštenosti hlasov EÚ a pri odlišných názoroch americkej administratívy na ďalší vývoj globálnej situácie na planéte. Je teda možné hovoriť, že proces supraintegrácie je výsledkom kombinácie kumulácie a vzájomného prekrývania mnohých vývojových procesov, ktoré sa skoncentrovali do krátkého časového úseku (2009 až 2015) a zároveň priniesli úplne inú kvalitu vzťahov a intenzitu vplyvov.

Ak dnes hodnotíme, že len samotné čínske suverénne fondy ovládajú kapitál v hodnote 1,8 bil. USD, znamená to obrovský investičný impulz, práve v situácii, v ktorej hedžové fondy, z ktorých 90 % bolo amerických, výrazným spôsobom stratili na trhovej kapitalizácii. Uvoľnenie blokačných princípov používania pákového efektu neumožnilo napriek všetkým očakávaniam výrazne navýšenie kapitálu týchto investorských skupín. Musíme uvažovať aj o tom, že jednou z ciest ako obmedziť čínsku expanziu bolo navyšovanie trhovej kapitalizácie amerických firiem.

Ak dnes hodnotíme väčšinu kľúčových 100 svetových firiem, najväčšiu časť predstavujú americké firmy. Ide o americké firmy v oblasti IT technológií, v oblasti energetiky a v oblasti ropného priemyslu. Dnes sa hodnota najdrahších firiem pohybuje na úrovni medzi 300 až 600 mld. USD. Musíme si však položiť otázku, či taký výrazný nárast trhovej kapitalizácie (v prípade APPLE je to napr. nárast o viac ako 302 mld. USD) odráža reálnu kredibilitu podnikov, ktoré sú dnes považované v brand rebríčku za kľúčové. Toto všetko totiž vytvára vzájomne prepojené systémy a súvislosti. Ak teda dochádza k výraznému zhodnocovaniu a kapitalizácii amerických firiem, ale tieto firmy nemajú dostatočný expanzívny priestor, narážajú na proti akcie čínskych firiem podporované čínskymi suverénnymi fondmi, je nutné riešiť problém v dvoch etapách. V prvej etape získať dostatočné trhy, v druhej etape na základe týchto trhov ešte ďalej posilniť trhovú kapitalizáciu amerických firiem tak, aby v globálnom súperení mohli obstať s ďalšími firmami.

Z tohto hľadiska je aj vytvorenie rebríčka 100 najúspešnejších firiem za rok 2014 veľmi zaujímavým a poučným pohľadom, pretože ukazuje ako keby čínske firmy výrazne stratili na trhovej kapitalizácii, ruské firmy takisto a jediný kto expandoval boli americké firmy. Ale vývoj svetovej ekonomiky zďaleka nezodpovedá týmto číslam a tomu navýšeniu trhovej hodnoty tak, ako je zobrazované podľa amerických akciových štúdií. Znamená to teda, že opätovne dochádza k odtrhávaniu hodnoty akcií firiem od ich reálnej hodnoty.

Znova dochádza k vytváraniu bublín (napr. hypotekárnych bublín, ale aj firemných bublín) a čo je najdôležitejšie v podstate sa to stáva súčasťou mnohohvrstvej konfrontácie medzi USA a Čínou. Dnes je zrejmé, že samotné vyjadrenie HDP v parite kúpnej sily na obyvateľa je problematické (Čína predbehla USA minulý rok). Takisto je to otázka výdavkov na zbrojenie a pod., zostáva formálne víťazstvom čínskej strany, fakticky však tieto ukazovatele mnohí ekonómovia spochybňujú. Na druhej strane je nepochybne skutočnosťou radikálna zmena čínskej stratégie z exportu na vnútornú spotrebu a bude znamenať obrovský dopad na vývoj trhov a globálnej ekonomiky.

Dnes sa už všeobecne konštatuje, že čínska ekonomika bola jedným z hlavných hýbateľov vývoja svetovej ekonomiky. Pokiaľ by sme odpočítali vplyv Číny na rast svetovej ekonomiky v posledných 20 rokoch, rast by sa v podstate zmenšil na hodnotu niekoľkých percent, žiadnych 30 % ako sa oficiálne vykazuje. V takomto prípade výrazná zmena stratégie Číny bude znamenať aj celkovú zmenu smerovania svetovej ekonomiky. V takomto prípade obmedzenie prístupu na trhy, výrazné problémy s energetickými médiami a niektoré ďalšie skutočnosti budú dopadať predovšetkým na tzv. tradičné centrá hospodárskeho rozvoja, to znamená EÚ a USA.

4 Nové technológie a ekonomický rast

Spojené štáty americké výrazný boom dosiahli v posledných 4 rokoch predovšetkým otvorením ťažby bridlicového plynu a ropných pieskov. Výskumy územia ukázali, že tieto technológie majú obrovský vplyv na zvýšenie seizmicity. Americké výskumy (napr. za Oklahomu) ukázali, že kým predtým bolo priemerne 230 až 300 otrasov ročne v hodnote zhruba do troch stupňov Mercalliho stupnice, po spustení ťažby bridlicového plynu sa tento počet seizmických otrasov zvýšil na vyše 4 200, pričom sa zvýšila

aj hodnota aj intenzita otrasov. Znamená to teda, že pravdepodobne z dlhodobého hľadiska ťažba bridlicového plynu a ropných pieskov *nebude udržateľná*. V takomto prípade však hlavný štartér boomu americkej ekonomiky po roku 2010 nebude fungovať. A znova sa dostávame k zásadnej otázke: Je reálna sila amerických firiem taká výrazná, aby mohla preklenúť všetky tieto problémy? Alebo ide skôr o virtuálne navyšovanie trhovej kapitalizácie týchto firiem, a naopak pre nich zostávajú hrozbou dokonca aj európske firmy?

Tieto procesy musíme brať do úvahy pretože sa ukazuje zo stredno- a dlhodobej perspektívy, že práve tieto faktory budú zohrávať kľúčovú úlohu. A na druhej strane postupný nástup ďalších krajín, pretože ani hospodárske sankcie zásadným spôsobom nepoškodili ruskú ekonomiku, ani pokusy destabilizovať brazílsku ekonomiku ohrozením pozície prezidentky Rousseffovej neuspeli. Južná Afrika si ide vlastnou cestou, postupne zvyšuje význam svojej pozície v svetovej ekonomike a Čína zachováva svoju pozíciu. Posilňuje ju, aj keď spomalila rast hospodárstva z dvojciferného na jednociferný rast. Nepochybne tieto oblasti zostanú dlhodobými zdrojmi hospodárskeho rastu. Arabský svet, ktorý je druhou oblasťou disponujúcou reálnymi kapitálovými zdrojmi, je výrazne vnútorne destabilizovaný. Ak vezmeme do úvahy, že predtým väčšinu príjmov z predaja ropy a plynu použila napríklad Saudská Arábia na nákup nových technológií, na budovanie infraštruktúry, alebo na snahy vytvoriť znesiteľnejšie podmienky pre život, dnes pokračuje obrovská vlna zbrojenia, to znamená zisky z predaja ropy a plynu sa transferujú na nákup zbraňových systémov osobitne americkej proveniencie.

Ďalším aspektom je obrovská vlna vnútorných nepokojov rozpadu tradičných štruktúr spoločnosti v podstate od Tuniska, Alžírsku cez Egypt, Sýriu až po Irak a Afganistan. Znamená to teda vytvorenie obrovského pásma nestability, v ktorom sa angažujú tak Saudská Arábia, ako jeden z najvýznamnejších producentov ropy na jednej strane konfliktu a Irán, ako druhý najvýznamnejší producent na druhej strane konfliktu. To znamená, ak na planéte existujú dve koncentrované oblasti mohutných finančných zdrojov, ázijská a arabská oblasť, realizovaním arabskej jari došlo k znefunkčneniu arabského sveta, výrazne orientovaného do vnútorných bratovražedných vojen a v konečnom dôsledku k obmedzeniu vplyvu arabských krajín vrátane ich finančnej sily na vývoj globálneho sveta.

Zostali jediní možní protivníci a to sú Čína a Rusko a pokusy obmedziť spoluprácu Južnej Afriky a Brazílie. V tomto slova zmysle sa jednoznačne vytvorenie transpacifickej zóny a transatlantickej zóny stáva nástrojom geopolitického pôsobenia a geopolitických koncepcií Spojených štátov amerických. Aj samotní predstavitelia USA konštatujú, že je nutné zásadným spôsobom zamedziť rozvinutiu spolupráce medzi EÚ a Ruskom a Čínou. V tomto kontexte je teda zrejmé, že obrovský projekt panázijskej dopravnej infraštruktúry, založený na sieti rýchlostných vlakov, ktorý svojím spôsobom má nadväzovať na paneurópsku sústavu rýchlostných vlakov preferovanou EÚ, by znamenal vytvorenie najväčšieho dopravného systému na najväčšom kontinente planéty – Eurázie.

Dnes pri napätí, ktoré existuje medzi EÚ a Ruskom sa o tomto projekte veľmi nehovorí. Čína sa rozhodla ísť vlastnou cestou, kde v spolupráci s Ruskom a ďalšími krajinami vytvorila Ázijskú infraštruktúrnú investičnú banku (AIIB), ktorá znamená osamostatnenie sa od možného vplyvu Svetovej banky a Medzinárodného menového

fondy. V konečnom dôsledku vytvorenie spoločnej investičnej banky pre krajiny BRICS bude znamenať vytvorenie ďalších oddelených finančných tokov. Z tohto hľadiska vytvorenie transpacifickej a transatlantickej zóny je určitou reakciou na to, že nové centrá ekonomického rozvoja vytvárajú bariéry voči ohrozeniu ich financovania a vytvárajú vlastnú finančnú architektúru, ktorá je nezávislá.

Môžeme to potvrdiť aj tým, ako sa integruje islamské bankovníctvo do väčšiny finančného sveta, pričom islamské bankovníctvo dnes disponuje hodnotou vyše 2,1 bil. USD. Ide o systém založený na veľmi striktnom korektnom hodnotení a spoluinvestorstve na rozdiel oproti obrovskému zdieraniu klientov a kartelovým dohodám v oblasti úrokových sadzieb, čo je prípad európskeho a amerického bankovníctva. Vzniká teda otázka akým spôsobom sa bude ďalej finančná architektúra vyvíjať z hľadiska jednotlivých centier a supraintegráčnych procesov? Ak k tomu pridáme menové otázky, t. j. vývoj kurzu eura, dolára, snahy dosiahnuť, aby sa čínske RMB stalo súčasťou piatich svetových rezervných mien, ale zároveň je to snaha čínskej strany, aby síce sa stala RMB rezervnou menou, ale na druhej strane, aby si Čína ponechala voľné ruky z hľadiska tlačenia množstva peňazí. A teda aby nepodliehala objemovým limitom tak, ako by si to predstavoval americký FED alebo ECB.

5 Budúca prosperita a supraintegrácia – realita a mýtus

Z tohto hľadiska teda musíme hodnotiť proces supraintegrácie ako proces, ktorý má mnoho vrstiev a vnútorných štruktúr. Obálka vytvorená sľubmi o budúcej prosperite v rámci supraintegrovaných celkov je skôr propagandistickou tézou, pričom väčšina, či EÚ, USA alebo aj mnohé iné krajiny Ázie zostávajú pred nevyriešenými problémami, ktorá vytvorila kríza v roku 2008 aj jej následné modifikácie až do súčasnosti. Ak sa tieto problémy osobitne v EÚ nevyriešili, ako chce EÚ dosiahnuť zásadné zvýšenie svojej ekonomickej spôsobilosti a sily? V tomto kontexte je viac-menej zrejmé, že bude pokračovať proces vnútornej polarizácie. Polarizácie, ktorá sa dnes vyhrocuje stále viac a viac na úrovni euroatlantického spojenectva a na druhej strane je to skupina krajín, ktoré sú na vzostupe (krajiny BRICS). Rad krajín ako Japonsko, Južná Kórea a pod., hľadá vlastnú cestu v tomto zložitom svete chaosu. Spojeným štátom americkým zostávajú tradiční spojenci, a to sú Austrália a Nový Zéland. Táto polarizácia sveta prebieha už výrazne po geopolitickej stránke a v konečnom dôsledku pravdepodobne povedie aj k úplne novej architektúre finančných tokov, pozície svetových nadnárodných inštitúcií, ako je WTO, Svetová banka, MMF a pod. Pretože pokiaľ uspejú a zatiaľ nie sú žiadne vecné dôvody, aby neuspeli (napr. ázijská investičná rozvojová banka), bude to znamenať postupný ústup tradičných nadnárodných finančných inštitúcií a ich nahradzovanie bilaterálnym systémom nových inštitúcií, ktoré však budú viazané na krajiny, disponujúce dostatočným kapitálom a dostatočnou likviditou.

Pre USA sa stáva najväčšou dilemou vývoj kurzu dolára. Na jednej strane väčšina krajín BRICS má svoje devízové rezervy denominované v dolároch, zníženie kurzu dolára by radikálnym spôsobom zasiahlo ich finančnú silu a mohlo by spôsobiť výrazne obmedzenie veľkosti finančných zdrojov. Na druhej strane by lacný dolár mohol zvýšiť exportnú schopnosť USA, avšak táto naráža na problém reálneho prístupu na odbytišťa a trhy. V tomto slova zmysle by lacný dolár mohol síce vytvoriť priestor pre nástup do EÚ, ale zároveň by zásadným spôsobom predražoval vstupy. Aj keď sa ukazuje,

že v súčasnosti USA sa z dovozcu ropy stali vývozcom, z dovozcu plynu sa stali vývozcom, je dnes po skúsenostiach a prírodovedných analýzach stále viac problematické ako dlho vydrží boom ťažby bridlicového plynu.

Bohužiaľ, potvrdili sa práve tieto pesimistické odhady, ktoré upozorňovali na výrazné zvýšenie seizmicity, ako aj spodných vôd. A z tohto hľadiska nebudú môcť ani USA nereflektovať dôsledky, ktoré vyplývajú z nutného obmedzenia. To ale znamená aj ohrozenie 390 mld. USD investícií do tohto druhu ropného priemyslu, ale znamená to aj ďalšie sekvenčné dôsledky, ktoré sa prejavia v oblasti americkej ekonomiky. V tomto kontexte teda nie je možné sa diviť, prečo americká strana urýchljuje predovšetkým rokovania s EÚ o vytvorení TTIP.

Ukazuje sa, že pravdepodobne by to bol najbližšie realizovateľný krok, ktorý by vytvoril oddychový priestor pre americkú ekonomiku a americké elity. Zároveň by zabezpečil odbytovateľnosť časti produkcie v teritóriu EÚ. Na druhej strane to však je zásadne kontroverzný blok vo vzťahu k Nemecku, pretože Nemecko svoju exportnú stratégiu v posledných 30 rokoch založilo na výraznom vývoze svojej produkcie do krajín EÚ. Pokiaľ bude dochádzať ku konkurenčnému stretávaniu sa medzi produkciou z Nemecka a produkciou zo Spojených štátov amerických na území ďalších krajín EÚ, je zrejme, že môže dochádzať k obrovskej sérii konfliktov a stretov.

Aby k ním nedochádzalo je nutné realizovať práve dohodu TTIP, ktorá v konečnom dôsledku povedie k oslabeniu pozície nemeckých firiem a nemeckých finančných kruhov. To však je kontraproduktívne práve vo väzbe na vplyv Nemecka na EÚ a na záchranné sanačné opatrenia, kde sa Nemecko výrazne podieľalo na opatreniach prijatých na sanáciu finančného a podnikového sektora po roku 2008. Z tohto hľadiska teda vzniká séria veľmi výrazných a kontroverzných procesov, ktoré v konečnom dôsledku môžu úplne transformovať pozitívne očakávania zo supraintegrácie a môžu viesť k zavrhnutiu stratégie supraintegrácie. Otázkou je, či k stratégii supraintegrácie nakoniec nepristúpia aj iné krajiny. Alebo je prípadne možné rozvinúť supraintegráciu bez spolupráce ďalších ázijských krajín v rámci šanghajskej skupiny. Podobne sa kreuje zóna voľného obchodu v Afrike, ktorá združuje krajiny, ktoré môžu predstavovať významný africký potenciál.

Osobitnou kapitolou je otázka MERCOSUR-u a jeho možnej integrácie s ďalšími krajinami. Ak vezmeme do úvahy, že ešte pred 4 rokmi sa veľmi intenzívne rozbíhali rokovania o spolupráci MERCOSUR a EÚ, dnes sú tieto rokovania na mŕtvom bode. Treba si položiť otázku, prečo naraz došlo k zastaveniu týchto rokovaní a naopak obnovili sa rokovania o TTIP. Z tohto hľadiska je zrejme, že celý proces supraintegrácie je ďalšou fázou mocenského rozloženia síl na planéte a v konečnom dôsledku výsledkom supraintegrácie bude vytvorenie nových mocenských centier, a zásadne novej architektúry tak vo finančnej oblasti aj v obchodnej a tovarovej oblasti.

6 Záver

Supraintegrácia bude zrejme kľúčovým procesom budúcich 5 – 10 rokov. Intenzita zmien v svetovej ekonomike (nové fázy globalizácie, prehľbujúca sa polarizácia, nárast výdavkov na zbrojenie a predovšetkým urýchlňovanie zmien prírodných podmienok)

povedie k vyostrovaniu stretov a protirečení (prispejú k tomu nové vlny migrantov a zmeny biodiverzity).

Dôsledkom bude proces hľadania nových spojencov (zmenené geopolitické záujmy), ale aj nové polarizovanie názorov vnútri samotných obchodných zoskupení (vo väzbe na nezvládnutie dôsledkov a priebehu krízy z r. 2008). Toto všetko povedie k podstatnému priorizovaniu geopolitických cieľov (nech to stojí čo to stojí). Zároveň ale rozdielnosť problémov (príčiny a dôsledky) v euroatlantickom okruhu, ázijskom okruhu, arabskom okruhu nevyhnutne povedie k vyostreniu rozporov, čo môže byť tragické práve vo väzbe na dopady prírodných zmien.

Neriešenie primárnych problémov (polarizácia, dopad inovácií, regionálne disparity) nebude možné riešiť novou úrovňou integrácie (supraintegrácia), ale skutočným definovaním príčin a dôsledkov doterajšieho vývoja.

7 Literatúra

- CASSIDY, J. 2012. *Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit*. Praha: Academia. 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.
- CASTI, J. 2012. *Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa*. Praha: Management Press. 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.
- ECKERT, D. D. 2012. *Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru?* Praha: Grada. 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.
- HARVEY, D. 2012. *Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers. 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.
- KOCHHAR, K. – PATTILLO, C. – SUN, Y. – SUPHAPHIPHAT, N. – SWISTON, A. et al. 2015. *Is the Glass Half Empty or Half Full? Issues in Managing Water Challenges and Policy Instruments*. IMF, June 2015.
- OBADI, S. M. a kol. 2012. *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.
- OFFICE OF THE SECRETARY OF DEFENSE. 2015. *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2015*. Annual Report to Congress, April 2015.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* Bratislava: Sprint dva. 219 s. ISBN 987-80-89393-24-4.
- STIGLITZ, J. E. – SEN, A. – FITOUSSI, J.-P. 2010. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris. <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf>.
- TALEB, N. N. 2011. *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha: Paseka. 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.
- VAROUFAKIS, Y. 2013. *Globální minotaurus*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 978-80-87067-09-3.

Bod zlomu v globálnom vládnutí – výzva k redefinícii postavenia a funkcií štátu

Milan Šíkula¹ Ekonomický ústav SAV

Tipping point in global governance – call for the redefinition of the status of state

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
milan.sikula@savba.sk

Abstract: The paper briefly summarizes the nature of state deformation in terms of unipolar global governance. Neoliberal liberalization and deregulation meant that the role and influence of the state on economic processes was effectively reduced to a minimum. The links between mechanisms of democracy anchored to the state and the de-facto economic power which was unbound from it. Explains the tipping point as the transformation of the unipolar system to a multipolar global governance, a key prerequisite for the formation of qualitatively new institutional structures of the global economy and society. The paper emphasizes as the most relevant part of this process the redefinition of the status and functions of the state and outlines its conceptual basis. The development of multipolar global governance opens a qualitatively new adaptation scope for individual states to enforce their sovereign national and state interests and for active participation in the creation of new global institutions and rules of their operation.

Keywords: globalisation, unipolar and multipolar governance, redefinition function of state.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0104/12 „Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam“.

1 Úvod

Analýzy zamerané na objektívnu identifikáciu príčin, ktoré vygenerovali globálnu krízu postupne odhalili, že spoločnosť je konfrontovaná s kvalitatívne novým krízovým javom. Jeho komplexnosť a mnohorozmernosť¹ spôsobila, že nielen pre ich adekvátne pochopenie, ale najmä z hľadiska hľadania a voľby účinných protikrízových a pokrízových adaptačných procesov je nevyhnutné formovanie a presadenie novej paradigmy vývoja ľudskej civilizácie. Jednou z kľúčových aspektov novej paradigmy je zásadné zreálnenie ponímania charakteru a funkcií štátu v ekonomike a spoločnosti, to znamená ich redefiníciu zodpovedajúcu rozporuplným podmienkam a prevratným zmenám prvých dekád 21. storočia.

Cieľom prezentovaného príspevku je stručne zhrnúť najvážnejšie deformácie vo fungovaní štátu v podmienkach hyperglobalizácie a globálnej krízy, argumentovať bod zlomu v transformácii unipolárneho globálneho vládnutia na multipolárny a nadväzne sa pokúsiť o identifikáciu niektorých najvýznamnejších faktorov a smerov adekvátnej redefinície postavenia a funkcií štátu.

¹ Názorne to dokumentujú prívlastky, ktoré sa prebiehajúcej kríze postupne priradzovali, najprv ako hypotekárna, finančná, ekonomická, potom politická, sociálna, dlhová a nakoniec morálna, systémová a civilizačná.

2 Neoliberálny koncept globalizácie a globálne vládnutie bez globálnej vlády

Fundamentálne celosvetové zmeny sa udiali v posledných dekádach 20. storočia a predstavujú podľa J. Ruggieho „epochálny medzník“ (Ruggie, 1993, s. 139 – 174). Začali sa v 70. rokoch a vzhľadom na prevratnosť ich vplyvu na budúci vývoj vtlačili im pečať prelomovej dekády, v ktorej sa navodil trend minimalizácie úlohy štátu v ekonomike a čoraz širšieho presadzovania trhu prezentovaného ako najlepší samovyvažujúci nástroj usporiadania spoločnosti.

Pod tlakom toho dochádza k odpútavaniu ekonomickej moci od štátov, ktoré sa dobrovoľne vzdávajú podstatnej časti regulácie a kontroly vonkajších ekonomických vzťahov, otvárajú svoje ekonomiky pre „bezbariérové“ rozvíjanie ekonomických aktivít TNK a finančného kapitálu na svojom teritóriu. V skutočnosti sa vytvárali podmienky frontálnemu útoku na sociálnu sféru a odbúravanie rôznych podôb sociálneho štátu.

Od 80. rokov sa naplno presadili fundamentálne inštitucionálne zmeny v procese globalizácie. V užšom zmysle slova ako sformovanie kvalitatívne novej organizačnej formy podnikateľského subjektu TNK, ako dominantného aktéra globálneho hospodárskeho diania na jednej strane a ako zásadná zmena postavenia štátu ako organizačno-inštitucionálnej formy usporiadania spoločnosti s kvalitatívne novými nárokmi na jej funkcie na druhej strane.²

Vysoko koncentrovaná moc, v kombinácii s celoplanetárnou geografickou pohyblivosťou a flexibilitou ich komplexu, umožňuje TNK vyvíjať účinný tlak na štáty, aby prebrali čo najväčšiu časť sociálnych, environmentálnych a ďalších nákladov (Keller, 2011).

Z hľadiska menších a hospodársky slabších štátov malo odpútanie ekonomickej moci niekoľko zásadných dôsledkov:

- Rozsiahla liberalizácia a deregulácia spôsobili, že teritoriálne integrovaný priestor štátu bol priamo vsadený do globálnych ekonomických súradníc, čím sa fakticky na minimum zredukovala úloha a vplyv štátu vo vonkajších ekonomických vzťahoch.
- Došlo k spretŕhaniu väzieb medzi teritóriom štátu, presne vymedzeným jeho hranicami, a ekonomickým priestorom, ktorý sa v zásade od neho odpútal a v prevažnej miere sa vymanil spod jeho reálneho regulačného a kontrolného pôsobenia.
- Výrazne sa oslabil zodpovednosť podnikateľských subjektov vo vzťahu k úlohám a problémom sociálnej sféry, ktorá zostala v podstate pripútaná na územie štátu.
- Narušili sa aj väzby medzi mechanizmami demokracie pripútanými k štátne ukotvenému celku a faktickou ekonomickou mocou, ktorá sa od teritória štátu odpútala (Šíkula a kol., 2010, s. 31 – 32).

Veľmi dôležitú úlohu zohrávajú aktivity a vplyv takých medzinárodných inštitúcií ako SB, MMF, WTO, ktoré pod citeľným lobistickým tlakom TNK určujú agendu a smerovanie globalizácie. Takáto nespútaná globalizácia sa zmenila na hyperglobalizáciu (Rodrik, 2011).

² Pri oslabovaní úlohy štátu v ekonomike zohral dôležitú úlohu tzv. washingtonský konsenzus, ako operacionalizovaná forma trhového fundamentalizmu v neoliberálnej hospodárskej politike.

Dnes už existuje množstvo kritických zovšeobecňujúcich analýz, ktoré presvedčivo dokazujú, že súčasná podoba globalizácie nie je žiadnou historickou nevyhnutnosťou, proti ktorej ľudstvo nemôže nič robiť, ale že je explicitným výsledkom neoliberálnej politiky západných vlád, medzinárodných inštitúcií, finančných a nefinančných korporácií.

Vzniklo viacero pozoruhodných prác, ktoré odhaľujú genézu, charakter a konkrétne vývinové metamorfózy globálneho vládnutia bez globálnej vlády ako výsledok bezprecedentnej koncentrácie moci predovšetkým finančných a nefinančných korporácií a formálnych i neformálnych superglobálnych štruktúr.³

J. Stiglitz v knihe *Jiná cesta k trhu – hledání alternativy k současné podobě globalizace* (2003) upozornil na nový závažný problém, ktorému musí ekonomická veda venovať analytickú pozornosť. Poukázal na to, že nemáme žiadnu svetovú vládu, porovnateľnú s národnými vládami, ktorá by dohliadala na proces globalizácie tak ako štáty riadili vzájomné prepájanie ich národných ekonomík. Namiesto toho máme systém, ktorý by sa dal nazvať „globálne vládnutie bez globálnej vlády“ (s. 54). Poukazuje na to, že niekoľko inštitúcií (SB, MMF, WTO) a niekoľko hráčov z finančných priemyselných a obchodných kruhov záujmovo prepojených dominuje globálnej scéne, pričom mnoho z tých, ktorých sa rozhodnutia týkajú, sa nemá možnosť vyjadriť. Treba zmeniť pravidlá určujúce medzinárodný ekonomický poriadok a ešte raz sa zamyslieť nad tým, ako sa rozhoduje na medzinárodnej úrovni a v koho záujme.

Unikátnu štúdiu o globálnej superkorporácii vypracovali Vitali, Glattfelder a Barriстон (2001) výskumníci Univerzity Zürich, v ktorej kvantitatívne zobrazili koncentráciu globálnej moci a vplyvu. Na základe analýzy gigantickej databázy 37 miliónov firiem a investorov zhodnotili intenzitu ich vzájomného vlastníckeho, finančného, kooperačného, technického, organizačného, sieťového a pod. prepojenia. „Zahusťovanie“ a koncentráciu tohto prepojenia a globálneho vplyvu preskúmali troma iteráčnými krokmi. Výsledkom záverečnej iterácie bola identifikácia superjadra, tvoreného 147 korporáciami. Ich aktíva sú už tak vzájomne späté, že vytvárajú neoficiálny finančný konglomerát, ktorý priamo kontroluje 40 % celosvetového bohatstva korporácií a zásadne ovplyvňuje a určuje vývoj globalizovanej svetovej ekonomiky.

Mimoriadne pozoruhodným príspevkom k objasneniu zákulisia globálneho vládnutia je kniha D. Rothkopfa *Supertřída* (2009) ako hĺbková sonda do charakteru kreovania a pôsobenia supertriedy privilegovaných, o ktorých väčšina ľudí takmer nič nevie, a ktorá napriek tomu zásadne ovplyvňuje náš život. V posledných dekádach sa vynorila globálna elita, ktorá disponuje nevídanou úrovňou bohatstva a moci. Táto moderná supertrieda sa zglobalizovala rýchlejšie ako ktorákoľvek iná spoločenská skupina. Z viac ako 6 mld. ľudí na našej planéte možno do supertriedy zaradiť asi 6 000 jednotlivcov. Definičným znakom, ktorý ich odlišuje od ostatných „je moc, ktorou sústavne ovplyvňujú milióny a miliardy ľudí nielen vo vlastnej zemi, ale i za hranicami“ (Rothkopf, 2009, s. 53).⁴

³ Ide najmä o týchto autorov: Herman, 1999; Castells, 2000 a 2004; Bělohradský, 2000; Rubery et. al., 2002; Bourdieu, 2002; Beck, 2002; Michie, 2003; Held, 2004; Potůček, 2008.

⁴ Globálna supertrieda sa skladá z jednotlivcov najrôznejšieho druhu, no prvou špecifickou skupinou, ktorú v jej rámci možno rýchlo rozoznať sú šéfovia okolo 5 000 korporácií, ktorých ročné príjmy, či aktíva presahujú 5 mld. dolárov. Ďalej do supertriedy patria čelní predstavitelia zhruba 120 štátov, ovplyvňujúcich osudy veľkých populácií za ich hranicami, vrchní veliteľia najmohutnejších svetových ozbrojených síl, manažéri 2 000 najväčších obchodných spoločností, stovky najsilnejších finančných inštitúcií a asi 500 najväčších investičných spoločností,

Pre supertriedu 21. storočia je podstatným znakom, že sa v jej rukách nielen koncentruje neúmerne vysoký podiel svetovej moci, ale že operuje globálne, kde je len málo nástrojov, alebo vôbec nie sú, ktoré by mohli pôsobiť ako protiváha ich vplyvu. Práve to ju zásadne odlišuje od elít v minulosti, ktoré pôsobili v rámci štátov, kde sa mohli v prípade potreby krotiť silou alebo mocou práva.

Analýzu švajčiarskych vedcov a poznatky D. Rothkopfa veľmi vhodne dopĺňa a prehľbuje originálna práca M. Morrisa *Co nesmíte vedieť* (2012), v ktorej približuje historickú deskripciu toho, ako sa vygenerovali globálne mocenské štruktúry ovládajúce čoraz viac vývoj sveta, ktoré prostredníctvom peňazí a bánk ovládajú nielen hospodárstvo, ale aj nadnárodné organizácie, ako OSN, SB, MMF, WTO atď., značnú časť médií, vedy, školstva atď. Odhaľuje nanajvýš problematické pozadie vzniku Fedu a Bretton Woodskeho systému, ale aj nový pohľad na príčiny atentátov na 4 amerických prezidentov, spojené s bojom finančných kruhov o udržanie a upevnenie moci.

3 Globálna kríza a bod zlomu v globálnom vládnutí

Nahliadnutie do histórie vedie k záveru, že reálne cielené presadzovanie globálneho vládnutia pomocou peňazí má predovšetkým dva určujúce medzníky – vytvorenie FED-u a bretonwoodskeho systému. Ich realizácia bola spojená s nekalými metódami a prostriedkami manipulácie, nátlaku a podvodného konania. Hlavným aktérom bol kartel súkromných bankárov, ktorých určujúci vplyv na vládu, kongres a medzinárodné inštitúcie spôsobuje, že ako hlavný aktér globálneho vládnutia vystupujú USA a nimi ovládané inštitúcie SB, MMF atď.

V období od konca 2. svetovej vojny až do začiatku globálnej krízy pôsobili ako dominantný hráč v rámci unipolárneho systému globálneho vládnutia. Vývoj stratégie globálneho vládnutia v tomto období veľmi výstižne prezentuje Yanis Varoufakis v knihe *Globální minotaurus* (2013).

Globálna kríza s epicentrom v USA, ktorá prepukla v roku 2008, bola založená na nahrádzaní nedostatočného reálneho dopytu zámerným vytváraním umelého, rastúcim zadlžovaním generovaného virtuálneho dopytu. Teda na osvedčenom bublinovom mechanizme prvýkrát uplatnenom pri zrode Fedu a postupne rozvinutom a obohatenom o sériu zret'azených inovácií finančných produktov cielene využitým globálnym finančným kartelom. Ten zaznamenal astronomické zisky, veľké banky boli príliš veľké, aby mohli padnúť, stovky malých bánk skrachovalo a astronomické straty sa socializovali nielen v USA, ale globálnymi finančnými kanálmi sa reťazovite rozptýlili do zbytku sveta.

Popri vyššie uvedených dôsledkoch globálnej krízy, v jej priebehu došlo k mimoriadne závažnej zmene v charaktere globálneho vládnutia. V relatívne krátkom období prebehlo zásadné prerozdelenie globálnej ekonomickej i politickej moci a vplyvu a nastal bod zlomu. V globálnom vládnutí, ktoré sa pretransformovalo z unipolárnej na multipolárnu podobu, zanikla dominantná pozícia USA a vznikla početná skupina nových globálnych aktérov z radov novoindustrializovaných a rozvojových krajín.

hlavy najväčších nevládných organizácií a čelných medzinárodných inštitúcií, duchovní vodcovia náboženstiev, ale aj najvýznamnejší predstavitelia elít pôsobiacich v tieni (organizovaný zločin), poprední myslitelia, vedci a umelci s globálnym prejavom.

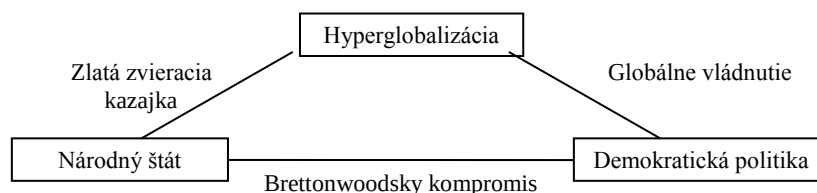
V krátkom časovom rozpätí sa úplne obrátil pomer síl medzi rozvinutými krajinami na jednej strane a novoindustrializovanými a rozvojovými krajinami na druhej strane, ako to dokumentujú údaje tabuľky 1.

Tab. 1: Podiel krajín na svetovom HDP v PPP (v %)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Rozvinuté krajiny	55,1	53,6	51,9	50,4	49,6	43,2
Novoindustrializované a rozvojové krajiny	44,9	46,4	48,1	49,6	50,4	56,8

Zdroj: Economic Forecast – Spring 2009; European Economic Forecast – Spring 2010; European Economic Forecast – Spring 2011; European Economic Forecast – Spring 2012; European Economic Forecast – Spring 2013; European Economic Forecast – Spring 2014; European Economic Forecast – Winter 2015.

Pritom zďaleka nejde len o zmenu podielu na svetovom HDP. Noví globálni aktéri iniciujú a presadzujú nový, ozdravný trend inštitucionálnych zmien v globálnom vládnutí. Na jednej strane vytvárajú nový typ medzinárodných inštitúcií a zoskupení, ktoré umocňujú ich vplyv a na druhej strane práve tým formujú potrebu a predpoklady redefinície postavenia a funkcií štátu. Nový typ medzinárodných organizácií a inštitúcií predstavuje reakciu na charakter a fungovanie medzinárodných inštitúcií a zoskupení ovládaných USA. Odhaľujú ich diskriminačný charakter a prakticky ich prekonávajú novými, podmienkam 21. storočia adekvátnejšími prístupmi ich vytvárania a pravidiel ich fungovania. Nová kvalita spočíva v tom, že na kreovaní týchto pravidiel aktívne a rovnoprávne participujú zainteresované štáty, resp. že do novovytvorených medzinárodných organizácií a zoskupení sa štáty prihlasujú a vstupujú na základe ich suverénneho rozhodnutia. V intenciách kvalitatívnych zmien v globálnom vládnutí je originálnym príspevkom kniha D. Rodrika *Paradox globalizácie* (2011). Jej ústrednú myšlienku výstižne vyjadruje jej podtitul – *Prečo nemôžu globálne trhy, štáty a demokracia koexistovať*. Zdôrazňuje evidentný, no dnešnou hyperglobalizáciou prehliadaný a ignorovaný fakt, že legitimizácia vládnutia sa v súčasnosti opiera a v dohľadnej budúcnosti bude opierať o demokraciu a jej mechanizmy ukotvené v rámci národných štátov. Preto záver vyjadrený v podtitule nazval *fundamentálnou politickou trilemou* a znázornil ju v tejto podobe (s. 201):

Zo schémy vyplýva, že všetky súčasti nemôžu reálne existovať zároveň, v tom istom čase. Vychádza z toho, že vo svete jednoducho existuje príliš veľa národno-štátnej diverzity, aby sa dala vtesnať do reálne účinných a udržateľných pravidiel. Riešenie trilemy zdôvodňuje prechodom k umiernennej ukotvenej globalizácii. Tento prechod by sa mal podľa neho realizovať podľa nasledovných siedmich princípov:

1. Trh musí byť hlboko ukotvený v systéme vládnutia, trhy však samy seba negenerujú, neregulujú, nestabilizujú a nerobia sa udržateľnými. Trhy a vlády (štát) treba chápať ako dve strany mince.
2. Demokratické vládnutie a politické komunity sú organizované prevažne v rámci národných štátov, a pravdepodobne tak v bezprostrednej budúcnosti zostanú. Efektívnosť a legitimizácia globalizácie sa má riešiť posilňovaním, nie okypením demokratických procedúr v rámci štátov.
3. K prosperite nie je „jedna cesta“, dnešné inštitúcie sú len podmnožinou potenciálnych inštitucionálnych možností. Jadro inštitucionálnej infraštruktúry sa musí budovať na národnej úrovni, kde sa rozvíjajú inštitúcie, ktoré navyše vyhovujú konkrétnym krajinám.
4. Krajiny majú právo podporovať svoje vlastné sociálne usporiadanie, reguláciu a inštitúcie. Medzinárodné dohody môžu byť dôležitým prínosom, no ich úlohou je posilňovať integritu domáceho demokratického procesu, a nie ho nahrádzať.
5. Krajiny nemôžu mať právo vnucovať svoje inštitúcie iným. Ochranu vlastných hodnôt a regulácie treba ostro odlišovať od ich vnucovania iným.
6. Účelom medzinárodného ekonomického usporiadania musí byť budovanie pravidiel fungovania a manažovania prepojenia (*interface*) medzi národnými inštitúciami. Akcent na podstatnú riadiacu funkciu národných štátov vo svetovej ekonomike neznamenaá vzdať sa medzinárodných pravidiel. Ide však o to, aby multilaterálny režim umožnil národom najlepšie sledovať ich vlastné hodnoty, rozvojové ciele a prosperovať v rámci vlastného sociálneho usporiadania.
7. Nedemokratické krajiny nemôžu rátať s rovnakými prvkami a privilégiami medzinárodného ekonomického poriadku ako demokratické (Rodrik, 2011, s. 237 – 245). Rodrikovo chápanie umiernennej globalizácie zreálnuje aj predstavy o viacúrovňovom globálnom vládnutí, v ktorom jednotlivé úrovne majú adekvátny podiel zodpovednosti a sú vzájomne funkčne previazané.⁵

4 Kreovanie predpokladov multipolárnej formy globálneho vládnutia

Prekonanie unipolárnej podoby globálneho vládnutia s jediným dominujúcim aktérom podstatne ovplyvňujúcim smerovanie globálneho vývoja a ohraničujúcim zužujúci sa priestor reálnej pôsobnosti štátov, znamená zásadnú transformačnú zmenu nielen v inštitucionálnej štruktúre globálneho vládnutia, ale aj v jeho obsahovom zameraní a v spôsobe jeho utvárania za primeranej aktívnej participácie jednotlivých štátov. Formovanie multipolárnej podoby globálneho vládnutia je výsledkom globálneho pre rozdelenia ekonomickej a politickej moci a vplyvu medzi USA a nimi ovládanými medzinárodnými inštitúciami a zoskupeniami a novými globálnymi aktérmi, ktorí pri nášajú a presadzujú nový typ medzinárodných organizácií a zoskupení. Na globálnej scéne sa tak stretávajú silní globálni aktéri s rôznymi záujmami, prioritami a stratégiami ich presadzovania, ktoré sa vzájomne konfrontujú, konkurujú si a vytvárajú tak širokú varietu možných konkrétnych smerovaní vývoja.

⁵ Hendersonová (2001) v tomto zmysle rozlišuje globálnu, medzinárodnú, štátnu, firemnú, samosprávnú, občiansku a rodinnú (individuálnu) úroveň.

Prvým reálnym príkladom je vznik BRICS. Predstavitelia USA a niektorých ďalších západných štátov sa najprv vysmievali myšlienke, že by sa z piatich rôznorodých krajín dalo niečo súdržne vôbec zorganizovať.⁶ Od roku 2014 však už začali toto zoskupenie brať vážne tak z hľadiska jeho kvantitatívnej dimenzie,⁷ ako aj presadzovaním kvalitatívne nových prvkov do medzinárodného bankového a finančného systému.⁸

Rastúci vplyv koordinovaného postupu zoskupenia štátov BRICS výrazne posilňuje tak ich individuálne pozície ako globálnych aktérov, ako aj postavenie a vplyv zoskupenia ako celku a znamená kvalitatívny posun v charaktere globálneho vládnutia.

Najnovším prírastkom nového typu medzinárodnej organizácie je Ázijská banka pre infraštruktúrne investície (AIIB). V marci tohto roku (2015) sústredilo pozornosť západných krajín, osobitne USA, zakladanie AIIB, ktorej kľúčovým iniciátorom, organizátorom a kapitálovým účastníkom je Čína. Koncepcia a charakter AIIB dáva od začiatku najavo, že sa bude kvalitatívne líšiť od SB a MMF. Zakladajúci členovia dostávajú príležitosť spolu definovať základné pravidlá činnosti AIIB.⁹ Spojené štáty americké vyvíjali na svojich transatlantických spojencov nátlak a odrádzali ich od vstupu. Lukratívne investičné príležitosti, ktoré AIIB ponúka, však mali väčšiu argumentačnú silu.¹⁰

Uvedené príklady nového typu medzinárodných organizácií a zoskupení predstavujú reakciu na charakter a fungovanie medzinárodných inštitúcií a zoskupení ovplyvnených USA. Odhaľujú ich diskriminačný charakter, čo prirodzene naráža na odpor USA, ktoré sa ich všemožne snažia priamo či nepriamo torpédovať. Napriek tomu vplyv takých organizácií a zoskupení ako BRICS, AIIB, ale aj Šanghajskej organizácie

⁶ Označenie BRIC štyroch najväčších rozvojových krajín Brazílie, Ruska, Indie a Číny vymyslel v roku 2001 Jim O'Neill analytik Goldman Sachs ako skratku so znevažujúcim podtónom pre označenie formálneho geograficky rozptýleného zoskupenia.

⁷ Po jeho rozšírení o Južnú Afriku je dnes BRICS považované za významného globálneho hráča s 46 % podielom na obyvateľstve sveta, vytvárajúcim viac ako 25 % svetového HDP a generujúcim 18 % najväčších finančných tokov vo svetovom meradle.

⁸ V roku 2014 krajiny BRICS v brazílskom meste Fortaleza založili Novú rozvojovú banku a rezervný fond s názvom Združenie devízových rezerv. Vznikla tak prvá kriticko-konkurenčná analógia SB a MMF. Kritická najmä zo strany rozvojových krajín, ktoré označovali SB a MMF ako nástroj na udržanie slabých krajín v chudobe a na vynucovanie zničujúcich úsporných opatrení, no počas súčasnej finančnej krízy podporovali uvoľnenú menovú a rozpočtovú politiku západných štátov. Vážna kritika sa týka štruktúry MMF, systému kvót, ktorý každej krajine určuje výšku príspevku a tým aj silu hlasu, čo neodráža realitu meniaceho sa sveta. Predsedníctvo MMF vyhradené Európanovi a vo SB Američanovi dokrešľuje záujmovú orientáciu oboch inštitúcií a objektom kritiky sa stal aj FED – centrálna banka USA, ktorá využíva postavenie dolára aj na otváranie a zatváranie menových kohútikov aj na vytváranie chaosu v chudobnejších krajinách (Pilling, 2014). Vytvorenie Novej rozvojovej banky a rezervného fondu predstavuje preto aj formovanie konkurenčných finančných inštitúcií voči SB a MMF. Banka BRICS od začiatku demonštruje prekonanie demokratického deficitu SB a MMF tým, že každá z piatich krajín bude mať rovnaký podiel hlasov, funkcia prezidenta bude rotujúca a pri poskytovaní úverov sa budú brať do úvahy potreby a záujmy krajín prijímajúcich úver. Inštitucionálne dozrievanie zoskupenia BRICS na jednej strane odzrkadľuje, že inštitúcie Bretton Woods sú už realitou odchádzajúcej éry a na druhej strane predstavuje začiatok formovania nového ekonomického poriadku, koordinácie nových zúčtovacích systémov ako protívahy americkej dolárovej hegemonii, diskusie o novej globálnej mene a pod.

⁹ Je to aj reakcia Číny na dehonestujúce zamietnutie jej požiadaviek v roku 2010 na zvýšenie rozhodovacích kompetencií v MMF. Čína dodnes má v 188 členom MMF len 3,81 % hlasovacích práv, čo je menej ako majú Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko a Japonsko, nehovoriac o blokačnom podiele 16,75 USA (Pressburg, 2015).

¹⁰ Rozsah predpokladaných investícií na úrovni 800 mld. dolárov ročne neodolateľne zapôsobil na londýnsku City a keď Londýn podpísal prihlášku, tak sa napriek nátlaku USA rozpadla transatlantická solidarita. Členské prihlášky podalo najprv Nemecko, Francúzsko a Taliansko a následne Luxembursko, Rakúsko, Dánsko, Holandsko a Španielsko.

pre spoluprácu (ŠOS)¹¹ systematicky rastie a navodzuje progresívny trend inštitucionálnych zmien v globálnom vládnutí. Prináša programovo nové prístupy k civilizačným problémom ľudstva ako chudoba, životné prostredie, hľadanie možnosti novej globálnej meny a rovnoprávnej spolupráce a súčinnosti štátov.

5 Potreba redefinície postavenia a funkcií štátu v súradniciach multipolárnej formy globálneho vládnutia

Rozvoj multipolárneho globálneho vládnutia otvára kvalitatívne nový adaptačný priestor pre jednotlivé štáty, v ktorom môžu nielen suverénne robiť stratégiu presadzovania svojich národno-štátnych záujmov, ale aj participovať na vytváraní nových inštitucionálnych štruktúr a utváraní pravidiel ich fungovania.

Reálne využitie týchto možností multipolárneho globálneho vládnutia predpokladá a vyžaduje adekvátnu redefiníciu funkcií štátu. To je vysoko náročná mnohorozmerná úloha. Je zrejmé, že nemôže byť ponímaná len ako jednoduchý návrat k funkciám štátu z predglobalizačného obdobia, no problematické by bolo aj vymedzenie síce nových funkcií, ponímaných nesystémovo vzájomne izolovane. Dostačujúca nebude ani snaha len naprávať niektoré deformácie funkcií štátu spôsobené hyperglobalizáciou a unipolárnym globálnym vládnutím.

Zmysluplná redefinícia postavenia a funkcií štátu dnes vyžaduje kvalitatívne nový konceptuálny prístup. Bez nároku na úplnosť k jeho podstatným aspektom by mali patriť najmä nasledovné charakteristiky. Východzou by malo byť zladené uplatňovanie konceptu vývojovej podmienenosti (path dependency) a konceptu formovania vývoja. Prvý umožňuje ukázať ako minulosť podmieňuje prebiehajúce zmeny. Druhý zase ukazuje, že v rámci špecifických limitov môžu relevantní aktéri cielene projektovať zmeny a spoluutvárať budúce smerovanie vývoja.

Druhú dôležitú charakteristiku predstavuje koncept celistvosti vymedzovania a plnenia funkcií štátu. To znamená, že funkcie štátu sa chápu ako dynamický systém, v ktorom sú jednotlivé funkcie ponímané vo vzájomných súvislostiach ako funkčne komplementárne pri presadzovaní a realizácii národno-štátnych záujmov. Objektivizácia vyjavovania a presadzovania národno-štátnych záujmov je mimoriadne dôležitá a zároveň zložitá súčasť nového konceptuálneho prístupu k redefinícii funkcií štátu. Ide o to akým spôsobom je možné identifikovať a realizovať správne pochopený národno-štátny záujem. Zrejme to bude vyžadovať zret'azené riešenie viacerých úloh. Proces vyjavovania národno-štátnych záujmov by mal byť v modernom štáte založený

¹¹ Novým javom v procese globálneho prerozdelenia ekonomickej i politickej moci je rodia sa regionálny útvar Šanghajska organizácia pre spoluprácu (ŠOS), ktorý bude veľkosťou a významom porovnateľný so zoskupením BRICS. ŠOS založilo v júni 2001 šesť štátov – Rusko, Čína, Kazachstan, Tadžikistan, Kirgizsko a Uzbekistan ako organizáciu, ktorá sa mala spočiatku orientovať na bezpečnostné otázky, postupne sa vyprofilovala aj ako istý druh rusko-čínskej vojenskej aliancie a pod vplyvom globálnej ekonomickej krízy vystúpili do popredia zábery hospodárskeho rozvoja euroázijského regiónu. Čoraz významnejším, hoci explicitne nezdôrazňovaným aspektom formovania ŠOS je geopolitický záujem Ruska a Číny eliminovať šírenie vplyvu neoliberálnych konceptov a tzv. farebných revolúcií zo strany Západu. Už v priebehu roka 2015 sa z doterajších pozorovateľov Indie, Pakistanu, Mongolska a Iránu majú stať riadni členovia a hospodárske plány a perspektívy ŠOS s veľkou pravdepodobnosťou výrazne posilní. Šanghajska organizácia pre spoluprácu sa „prerodí“ na takmer trojmiliardový kontinentálny kolos, siahajúci od Severného ľadového k Indickému oceánu s dostatočne veľkým hospodárskym, finančným i vedecko-výskumným potenciálom na vytvorenie konkurencieschopného regionálneho bloku (Pressburg, 2014).

na deliberatívne utvorenej demokratickej vôli jeho občanov (Habermas, 2012, s. 130). Nejde teda o rôzne formy prieskumu verejnej mienky, často aj zavádzajúce a manipulované, ale o vôľu občanov vygenerovanú na základe transparentného, argumentmi podloženého verejného diskurzu. To predpokladá demokratické usporiadanie a fungovanie spoločnosti, v ktorom hrá kľúčovú úlohu stredná trieda, ktorej príslušníci majú dostatok materiálnej samostatnosti vo forme bohatstva a sú dostatočne vzdelaní na to, aby dokázali porozumieť vysoko komplexným verejným diskusiám našej doby.¹² Sformovanie silnej strednej triedy je zasa možné len v podmienkach dobre fungujúceho sociálneho štátu, ktorý uskutočňuje progresívne prerozdelenie a účinnú daňovú politiku, čo mu zabezpečuje potrebné zdroje pre rastúce úlohy v oblasti vzdelávania, výskumu, zdravotnej a sociálnej starostlivosti atď. Systémovým problémom a historickou prekážkou presadenia a rozvoja sociálneho štátu je dlhodobý trend vývoja kapitalizmu, ktorý rozkladá strednú triedu a bráni jej adekvátnemu rozvinutiu ako kľúčovej súčasti sociálno-ekonomickej štruktúry štátu. Mimoriadne cennú a originálnu analýzu dlhodobého rastúcej sociálnej polarizácie predstavuje práca T. Pikettiho *Capital in the Twenty-First Century* (2014). Priniesla najkomplexnejšie štatistiky vývoja majetku a príjmov od 18. storočia. Odhaľuje dlhodobu narastajúcu polarizáciu bohatstva ako imanentnú zákonitosť kapitalizmu. Prejavuje sa v rýchlejšom raste ziskov vlastníkov kapitálu ako ekonomického rastu, v rastúcom pomere majetku k mzdám a v tom, že čím je vyšší výnos z kapitálu, tak tým viac kapitálu sa akumuluje v rukách bohatých. Výnimkou boli tri povojnové dekády 20. storočia, no od 80. rokov sa polarizácia sociálnej nerovnosti prudko stupňuje. Piketty preto ako terapiu navrhuje globálnu progresívnu daň na kapitál, ktorá by znížila jeho akumuláciu v rukách tých najbohatších a tiež prispela k zníženiu štátneho dlhu. Okrem toho by sa mohli zvýšiť horné sadzby progresívnej dane z príjmu. Je zrejmé, že zmeny tohto druhu môže reálne presadiť a realizovať štát, presnejšie koordinovaná spolupráca suverénnych štátov ako určujúcich aktérov vytvárajúcich „zdola“ nové pravidlá fungovania globálnej ekonomiky a spoločnosti.

6 Záver

Bod zlomu, keď v relatívne krátkom čase došlo k zásadnému prerozdeleniu globálnej ekonomickej a politickej moci, prerušil unipolárny systém globálneho vládnutia a naštartoval jeho transformáciu na multipolárny systém. Tým sa vytvorili aj východiskové predpoklady postupného prekonávania neoliberálnych deformácií štátu a zároveň naliehavá výzva k zásadnej redefinícii postavenia a funkcií štátu. Príspevok zdôvodňuje niektoré najvýznamnejšie konceptuálne prístupy k riešeniu tejto mimoriadne zložitej úlohy a načrtáva vnútornú logickú niť možného smerovania jej praktickej realizácie.

7 Literatúra

- BECK, U. 2002. *What is Globalisation?* Oxford: Polity Pres. Česky: Co to je globalizace? Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2007.
- BONDY, E. 2005. *O globalizaci*. Brno: L. Marek.

¹² Takéto poňatie strednej triedy argumentuje vo svojich prácach Gosta Esping-Andersen na základe zovšeobecnenia poznatkov o škandinávskom modeli sociálneho štátu, napríklad v knihe *Welfare States in Transition, National Adaptations in Global Economies* (Esping-Andersen, 2009).

- BOURDIEU, O. 2002. *The Politics of Globalisation*. Open Democracy. Dostupné na: <<http://www.globalpolitics.org/ngos/role/globdem/globgov/2002/0220bourdieu.htm>>.
- CASTELLS, M. 2004. *The Rise of Network Society – The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- HABERMAS, J. 2012. *K ústave Európy*. Bratislava: KALLIGRAM.
- HELD, D. 2004. *Inescapably Side by Side*. An Interview with David Held, Mikkel Thorup & Mads P. Sorensen. Polity, February.
- HENDERSONOVÁ, H. 2001. *Za horizontem globalizace*. Praha: Dharma Gaia.
- HERMAN, E. S. 1999. The Threat for Globalisation. In: *Nex Politics*, Vol. 7. No. 2 (new series) whole No. 26.
- KELLER, J. 2011. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MICHIE, J. (ed.). 2003. *The Handbook of Globalisation*. Cheltenham: Edward Edgar.
- MORRIS, M. 2012. *Co nesmíte vědet*. Praha: Rybka Publishers.
- PIKETTY, T. 2014. *Capital in Twenty-First Century*. Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- POTŮČEK, M. – MUSIL, J. – MAŠKOVÁ, M. 2008. *Strategické volby pro českou společnost. Teoretická východiska*. Praha: Sociologické Nakladatelství.
- PRESSBURG, A. P. 2015. *Svetovej banke rastie čínsky konkurent*. Trend, 2. apríl 2015.
- RODRIK, D. 2011. *The Globalization Paradox. Why Global Markets, States, and Democracy can't Coexist*. Oxford: Oxford University Press.
- ROTHKOPF, D. 2009. *Supertrída. Jak globální elita pretváří svět*. Praha: Pavel Dobrovský – BETA, s. r. o.
- RUBERY, J. et. al. 2002. Productive Systems: introduction and overview. In: BURCHELL, B. et al. *Systems of Production: Markets, Organizations and Performance*. London: Routledge.
- RUGGIE, J. G. 1993. Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. In: *International Organisation*, 47, č. 1, s. 139 – 174.
- SEREGHYOVÁ, J. 2004. Konkurenceschopnost Evropské unie v podmínkách globalizace. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 12, č. 3, s. 143 – 168.
- STIGLITZ, J. E. 2003. *Jiná cesta k trhu*. Praha: Prostor.
- ŠIKULA, M. a kol. 2010. *Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- VAROUFAKIS, Y. 2013. *Globální Minotaurus*. Praha: Rybka Publishers.
- VITALI, S. – GLATTFELDER, J. B. – BATTISTION, S. 2011. *The network of global corporate control*. [Online.] Zurich: Swiss Federal Institute of Technology. 2011 [Cit. 15. 10. 2012.] Dostupné na: <<http://workplacebullying.org/multi/pdf/ETHstudy.pdf>>.

Reálna ekonomická konvergencia v čase a priestore

Menbere Workie Tiruneh¹ Ekonomický ústav SAV

Real economic convergence in time and space

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
ekonwork@savba.sk

Abstract: The article sheds some light on the dynamics of real income convergence in the world economy with emphasis on possible influence of globalization and the downward trend following the start great recession in 2008. In this article we base our analysis on the neoclassical model of economic growth with well-known assumptions, such as declining marginal productivity, constant returns to scale and Inada conditions. From the perspective of income convergence, the model assumes faster growth rate in real GDP per capita for countries with lower proportion of capital to labor (that are poorer) compared to the rich countries, provided that the other conditions remain constant. The paper discusses long-term trends in the real convergence in the world economy and selected regions with an emphasis on the regions of Slovakia and provides a relatively objective view of the dynamics of convergence across countries on one the hand and continuing disparity across regions on the other hand.

Keywords: convergence, economic growth, income dispersion.

1 Úvod

Konvergenciu (z pohľadu ekonomického rastu) je možné chápať ako proces približovania v životnej úrovni medzi krajinami. Z empirického pohľadu dochádza ku konvergencii vtedy, ak z prierezových analýz vyplýva, že ekonomický rast rozvojových krajín je rýchlejší ako v rozvinutých krajinách. Inými slovami, ak pri takejto analýze dochádza k inverzným vzťahom medzi priemerným rastom HDP per capita a počiatočným kapitálom (HDP per capita na začiatku sledovaného obdobia). Baumol definuje konvergenciu ako stupeň zníženia ekonomickej nerovnosti medzi krajinami. Napriek tomu existujú vážne rozpory medzi ekonómami, ktorí sa zaoberajú teóriou ekonomického rastu, čo sa týka tejto hypotézy. Hoci ekonómovia mali záujem zistiť, či chudobné krajiny zostávajú chudobnými a bohaté krajiny zostávajú bohatými na dlhé roky, až do polovice 80. rokov to nebolo možné. Medzi hlavné dôvody zvýšenia záujmu o hypotézu konvergenzie patrí hľadanie podielu kapitálu v produkčnej funkcii a dostupnosť údajov o HDP a iných ukazovateľoch. Tieto medzinárodné údaje umožnili analytikom, aby sa zaoberali otázkou konvergenzie (Sala-i-Martin, 1996).

Cieľom príspevku je empiricky zmapovať trendy v reálnej konvergencii vo svete s akcentom na krajiny Európskej únie a slovenské regióny.

2 Neoklasický model ekonomického rastu

Príspevok Roberta Solowa z roku 1956 je považovaný za kľúčový neoklasický model na pochopenie dynamiky ekonomického rastu a je nesporným teoretickým podnetom buď pre vznik modifikácie v rámci samotnej neoklasickej teórie ekonomického rastu alebo pre vznik alternatívnych teórií, vrátane endogénnej teórie ekonomického rastu.

Solowov model vychádza z produkčnej funkcie jedného outputu a dvoch faktorov (inputov) – práca a kapitál, ktoré v stručnosti charakterizujeme nasledovne a sústredíme sa na implikácie modelu.

Teoretický rámec reálnej konvergencie

Produkčnú funkciu neoklasického modelu je možné načrtnúť nasledovne:

$$Y = F(K, AL) \quad (1)$$

kde Y = output, K = zásoba kapitálu, A = koeficient technológie, L = práca, AL = efektívna práca (množstvo práce a produktivita meraná objemom technológie).

Ak napíšeme produkčnú funkciu v intenzívnom tvare, dostaneme nasledujúcu rovnicu:

$$y = \frac{Y}{AL}; k = \frac{K}{AL}; f(k) = F(K, 1) \quad (2a)$$

$$y = f(k) \quad (2b)$$

Jeden z najdôležitejších vzťahov vyplývajúcich z produkčnej funkcie súvisí s dynamikou akumulácie kapitálu (tzv. Law of Motion), ktorý je možné uvádzať v nasledujúcom tvare:

$$\dot{k} = sf(k) - (\delta + g + n)k \quad (3)$$

Za predpokladu, že úspory (s), miera rastu technológie (g), rast populácie (n) a deprecia v ekonomike (δ) ostanú exogénnymi, stály stav (rovnovážny stav) sa dosiahne vtedy, ak platí nasledujúce:

$$\dot{k} = 0 \Rightarrow sf(k^*) = (\delta + g + n)k^* \quad (4)$$

Z rovnice (4) z hľadiska predikcie ekonomického rastu a konvergenie vyplývajú nasledovné dôležité poznatky (Mankiw, 2005; Mankiw, Romer a Weil, 1992; Barro a Sala-i-Martin, 1995):

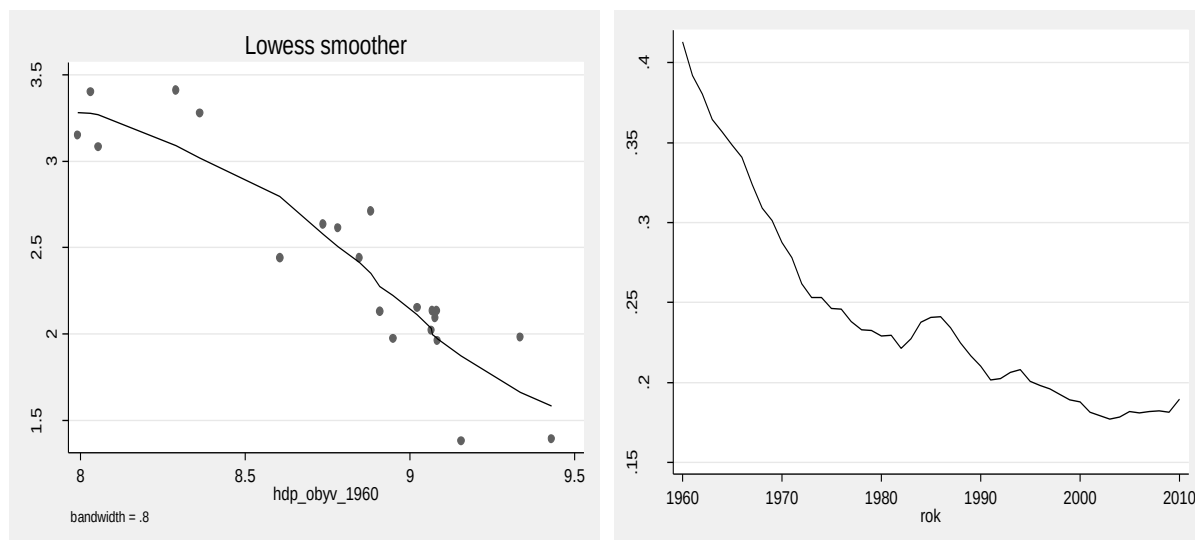
- V dlhodobom časovom období ekonomiky konvergujú k svojmu stálemu stavu (steady state), a to bez ohľadu na svoj počiatočný stav.
- Stály stav (steady state) outputu na pracovníka závisí od výšky úspor a rastu populácie, pričom vysoké úspory vedú k vysokému životnému štandardu, ale rýchlejší rast populácie naopak k zníženiu úrovne outputu na pracovníka.
- Rast outputu na pracovníka závisí výlučne od technického pokroku, ktorý je považovaný za exogénny a úspory ani populácia nemajú vplyv na rast outputu na pracovníka z dôvodu predpokladu marginálneho poklesu investícií, preto má hospodárska politika minimálny vplyv.

- Jeden z najdôležitejších záverov neoklasického modelu je predpoklad o existencii konvergenzie, teda chudobné ekonomiky majú „garantovanú“ pozíciu rýchlejšieho rastu ako rozvinuté ekonomiky, pretože disponujú nízkym pomerom kapitálu k práci, a preto je marginálna produktivita kapitálu vyššia, z čoho vyplýva, že prílev kapitálu v ich prospech by mal byť väčší.

Kontroverzné empirické výsledky

Z empirických prác je možné konštatovať nasledovné:

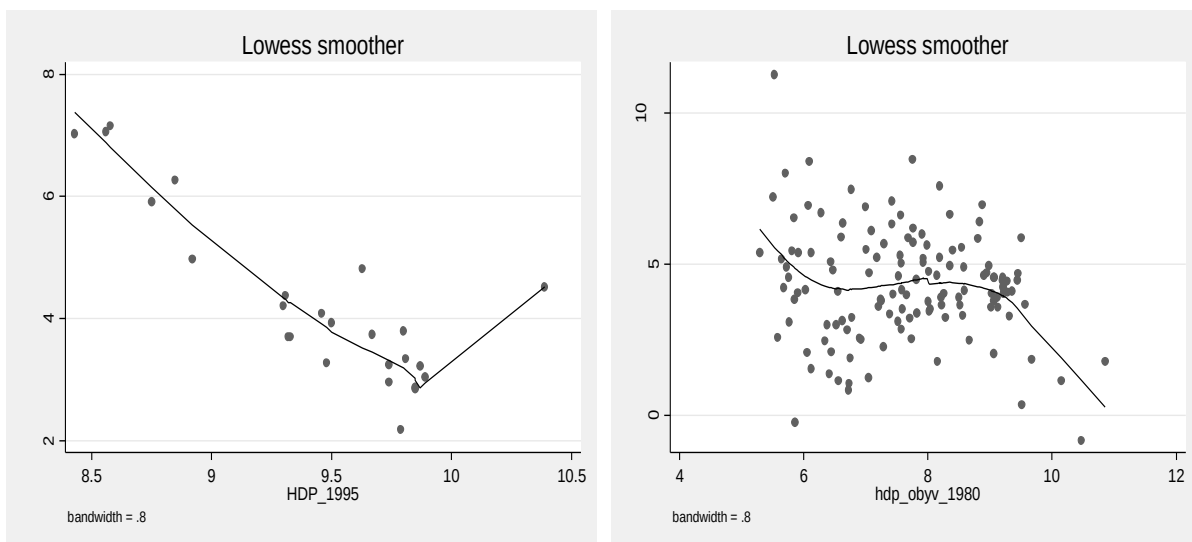
- Neexistuje globálna konvergencia z pohľadu životnej úrovne, ktorá je často meraná reálnym HDP na obyvateľa (bez ohľadu na spochybnosť samotného HDP).
- Avšak existuje konvergencia medzi krajinami, ktoré majú relatívne podobné ekonomické parametre (čo sa týka úspor, rastu populácie, inštitucionálnych parametrov a konvergenčných kritérií, OECD a EÚ).
- Konvergencia medzi krajinami nie je zárukou konvergenzie medzi regiónmi v rámci krajín (Workie, 2013).

Graf 1: Beta konvergencia (ľavý kvadrant) a sigma konvergencia (pravý kvadrant) (1960 – 2010) vyspelých ekonomík

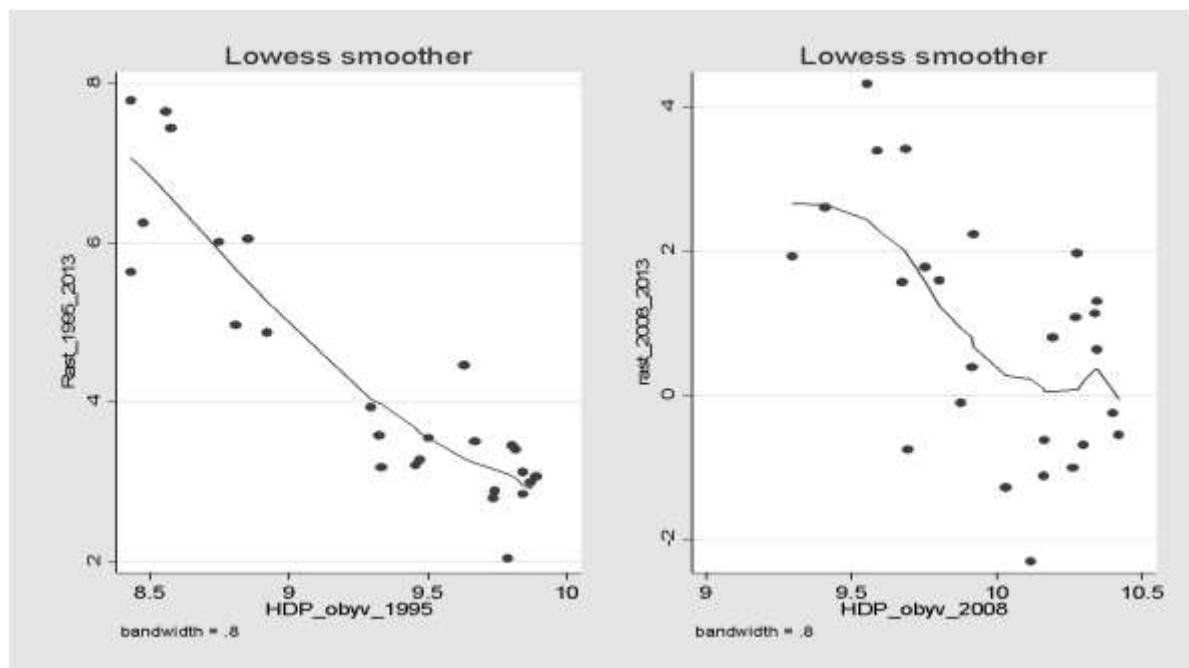
Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Maddison (2013).

Z výsledkov je zrejmé, že existuje konvergencia medzi krajinami OECD za posledných päť dekád, kedy došlo k rýchlejšiemu rastu HDP na obyvateľa v chudobnejších krajinách v porovnaní s vyspelejšími krajinami v skupine, čo je dôkazom o validite neoklasického modelu ekonomického rastu. Na druhej strane, z údajov viacerých krajín s heterogénnymi inštitucionálno-ekonomickými parametrami vyplýva, že pretrvávajú nie konvergenčné trendy, ale naopak divergentné trendy. Výsledky zhrnieme v nasledujúcich grafoch.

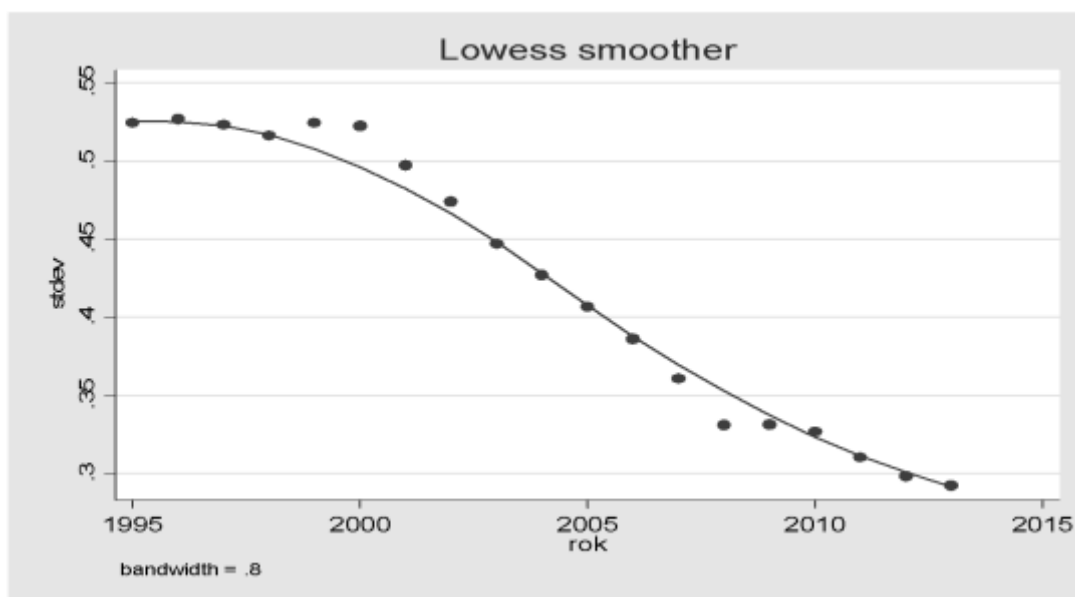
Graf 2: Beta divergencia v Európskej únii (ľavý kvadrant) a beta divergencia (pravý kvadrant) (svet)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Maddison (2013).

Graf 3: Konvergencia v Európskej únii (1995 – 2013)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu (2015).

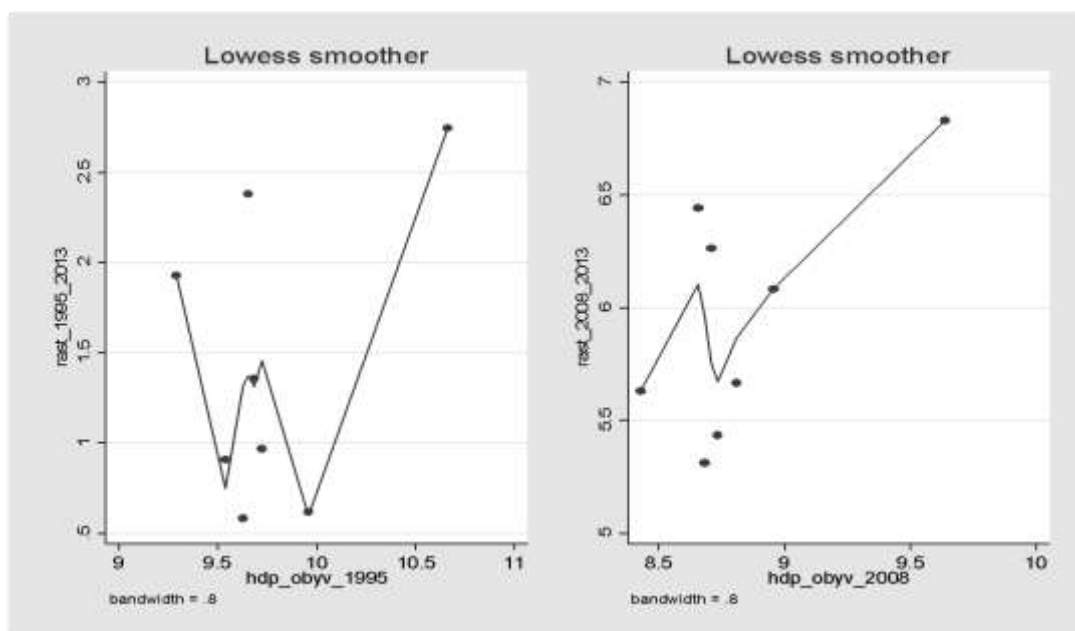

Graf 4: Disperzia reálneho HDP na obyvateľa (PKS) v krajinách EÚ

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu (2015).

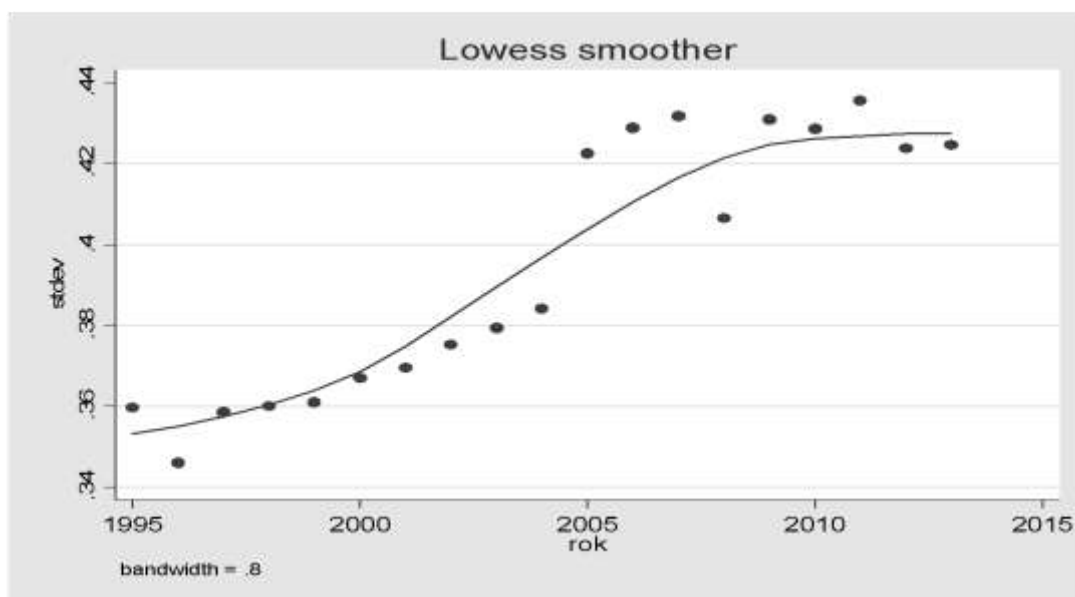
Pretrvávajúce regionálne disparity regiónov Slovenska

Napriek úspešnému trendu v konvergencii v rámci krajín Európskej únie regionálne rozdiely v regiónoch Slovenska pretrvávajú. Ako je vidieť z nasledujúcich grafov, regionálne rozdiely na Slovensku nielenže patria medzi najvyššie v krajinách EÚ, ale tento nepriaznivý stav sa zhoršuje v čase.

Graf 5: Pretrvávajúce divergencie v regiónoch Slovenska (1995 – 2013)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov ŠÚ SR (2015).

Graf 6: Disperzie v reálnom HDP na obyvateľa regiónov Slovenska (1995 – 2013)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov ŠÚ SR (2015).

3 Záver

Z analýz tohto príspevku, ako aj z iných analýz, vyplýva skutočnosť, že nové členské štáty Európskej únie zaznamenávali za posledné dekády rýchlejšiu ekonomickú rast. Takýto vysoký ekonomický rast je na jednej strane zárukou reálnej konvergencie týchto krajín, avšak z regionálnych údajov vyplýva, že konvergencia na úrovni krajín nie je zárukou konvergencie na úrovni regiónov. V tomto zmysle ostáva regionálna divergencia naďalej jednou z kľúčových výziev pre hospodársku politiku Slovenska.

4 Literatúra

- BARRO, R. – SALA-I-MARTIN, X. 1995. *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill. ISBN 0-262-02553-1.
- SALA-I-MARTIN, X. 1996. Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence. In: *European Economic Review*, 40, 1996, pp. 1325 – 1352.
- MANKIW, N. G. – ROMER, D. – WIEL, D. N. 1992. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. In: *The Quarterly Journal of Economics*, May 1992.
- WORKIE TIRUNEH, M. 2013. Konvergencia v ponímaní teórie „trickle-down“. In: POLÁČKOVÁ, H. – VONGREJ, M. (eds.). *Ekonomická teória a ekonomická realita. ETER 2013 Zborník príspevkov 4. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie*, Bratislava 8. 11. 2013 Bratislava: Ekonomická univerzita, Národohospodárska fakulta. ISBN 978-80-225-3712-4.

Aktuálne otázky regulácie a dohľadu nad bankami v podmienkach EÚ v období finančnej krízy

Eva Horvátová¹ Ekonomická univerzita v Bratislave

Current issues of bank regulation and supervision in the European Union during the financial crisis

Authors' contact details

¹ University of Economics,
Faculty of National Economy,
Department of Banking
and International Finance,
Dolnozemska cesta 1,
852 35 Bratislava,
Slovakia
eva.horvatova@euba.sk

Abstract: Globalization of the economy and financial systems, strong interdependence and interdependence of financial systems make that the local crisis and structural imbalances have the potential to trigger to a global crisis. Investigating the spread of financial contagion points out that with the growth of integration increases the risk of transmission of negative manifestations of the financial crisis. There are several signs that point to the need to actively reveal regulatory mechanisms that can promptly respond to stimuli based on the real economy and financial markets in order to anticipate possible developments in time and prevent the negative consequences of this development. Individual measures in the regulation should be aligned so as to fulfil the defined objectives and are not in conflict with each other with other measures. The regulation should largely be in the optimal range to prevent failure, but not hampering the development.

Keywords: regulation of banking sector, financial crisis.

1 Úvod

Globalizácia ekonomiky a finančného systému, silná vzájomná závislosť a previazanosť finančných systémov spôsobujú, že lokálne krízy a štrukturálne nerovnováhy majú potenciál vyvolať celosvetovú krízu. Skúmanie šírenia finančnej nákazy poukazuje na to, že s rastom integrácie rastie aj riziko prenosu negatívnych prejavov finančnej krízy. Sú tu viaceré signály, ktoré poukazujú na potrebu aktívne a cieľavedome využívať mechanizmy regulácie, ktoré dokážu promptne reagovať na podnety vychádzajúce z reálnej ekonomiky a finančných trhov, s cieľom včas predvídať možný vývoj a predchádzať tak negatívnym dôsledkom uvedeného vývoja. Jednotlivé opatrenia v oblasti regulácie je potrebné zosúladiť tak, aby plnili vytýčený zámer a aby neboli vo vzájomnom konflikte s inými opatreniami. Regulácia by mala byť v optimálnom rozsahu, aby zabránila zlyhaniu, a zároveň aby nebola brzdou rozvoja. V súčasnosti prebiehajúca finančná kríza má charakter globálnej finančnej krízy. Na jej začiatku bola vysoká miera angažovanosti silných medzinárodne pôsobiacich bánk v jednej skupine aktív, ktorá prispela k tomu, že nerovnováha vo finančnom systéme USA sa neskôr preniesla na európske bankové a finančné trhy a následne aj reálne ekonomiky európskych štátov. Medzi prvé krajiny, v ktorých sa prejavila finančná kríza, boli okrem Grécka aj Španielsko, Cyprus, Island, Írsko. Mnohé z týchto krajín, mali rozvinuté bankové služby (Island) a vysoký podiel bankového sektora k HDP (Cyprus). Po problémoch na Cypre sa stala aktuálnou otázka veľkosti bankových systémov, lebo sústredenie ekonomiky na jedno odvetvie vzniká určité riziko, ak by práve v tomto odvetví nastali problémy. Napríklad na Cypre vzrástol podiel bankových aktív na HDP zo 400 % v roku 2004 na 750 % v roku 2014 alebo v Luxembursku, kde napriek zdraviu bankového

sektora vyvoláva rešpekt vysoký podiel aktív bankového sektora na HDP krajiny v rozsahu 3 120 % v roku 2004 alebo približne 2 150 % v roku 2013, pričom žiadne regulačné normy sa nezaoberajú týmto vzťahom. Otázky regulácie sa stávajú viac akceptovateľnými zo strany súkromných bánk v čase finančnej krízy, keď spolu s reguláciou prichádzajú aj opatrenia na stabilizáciu a záchranu bánk. Otázky finančnej pomoci neprosperujúcim bankám sú spojené s morálnym hazardom a nevhodným výberom. Problematickým sa stáva opakovaná záchrana bánk z verejných zdrojov, spojená s asymetrickým vzťahom privatizácie ziskov a socializácie strát. Všetky regulačné opatrenia prijaté za posledných 20 rokov viac alebo menej sledujú nielen predchádzanie nerovnováham, ale aj kompenzačné mechanizmy voči vkladateľom a akcionárom bánk a možnosti záchrany bánk podporou z verejných zdrojov. Banky týmto nie sú motivované k obmedzovaniu rizík, a tak obmedzovanie rizík sleduje najmä čiastkovo meniaci sa banková regulácia.

2 Zmeny v štruktúre a obsahu dohľadu nad bankami

Vzťah jednotlivých autorov k regulácii je rozmanitý. Viacerí predstavitelia teórie a praxe berú do úvahy pohľady na čiastkové problémy, ale mal by existovať komplexný pohľad na problém, ktorý by mal zabezpečiť jednotnosť všetkých čiastkových noriem regulácie a mal by zohľadňovať viaceré aspekty riešenia, najmä hľadať zdravú mieru regulácie, ktorá by mala sledovať stabilitu v bankovom sektore. J. Stiglitz uvádza, že „regulácia môže výrazne prispieť k prevencii negatívnych javov, ale rovnako môže byť neadekvátne forma, rozsah alebo spôsob regulácie zdrojom nových prejavov kríz.“¹ V tejto súvislosti je vysoko aktuálna otázka procyklického charakteru regulácie.

Predovšetkým je potrebné, aby regulačné opatrenia v oblasti medzinárodných účtovných štandardov IAS/IFRS boli v súlade s požiadavkami iných regulačných noriem, aby jednotlivé normy boli zosúladené svojimi zámermi a postupmi. Je potrebné podporovať aj zmenu filozofie regulácie z hľadiska podpory primárneho cieľa bankového podnikania. Legitímne ciele bankového podnikania sa vyskytujú vo dvoch základných formách: cieľom je zisk, alebo maximalizácia hodnoty akcií. Z hľadiska správneho nastavenia bankového prostredia a činnosti manažmentu je vhodné podporiť, aby manažmenty bánk boli odmeňované nie na základe zisku, ale na základe toho, ako zhodnotili majetok, ktorý im bol zverený. To znamená, že manažmenty bánk by sa mali usilovať o trvalé zhodnocovanie bánk, čo by vytváralo väčšiu stabilitu. Hodnotu majetku banky nie je možné jednoducho manipulovať, ako je to napríklad pri zisku. Zisk vyjadruje stav k určitému dátumu a je ľahko ovplyvniteľný napríklad uskutočnením investície do cenných papierov, predajom aktív a podobne podľa toho, ako je vyhovujúce pre manažment napríklad z hľadiska nastavenia výšky odmen alebo dividend pre akcionárov. Vzájomná podmienenosť vývoja medzi reálnou ekonomikou a finančným sektorom je nesporná. Jednotlivé akty regulácie majú rôzne špecifické ciele, ale väčšina regulačných opatrení je motivovaná vytvorením podmienok na vyššiu stabilitu finančného a bankového sektora. Vzájomný vzťah finančného a bankového sektora s reálnou ekonomikou sa prejavuje najmä v rovine zmeny hodnoty aktív, ktorá má rozdielne dopady na jednotlivé skupiny subjektov v ekonomike. Ako uvádza

¹ Stiglitz (2010).

dokument ECB, „finančná kríza predstavuje významnú deformáciu finančných trhov, ktorá sa prejavuje najmä znehodnotením cien aktív a defaultom mnohých finančných spoločností.“² Prvými príznakmi nastupujúcej finančnej krízy v rokoch 2008 – 2009 boli významné zmeny hodnoty aktív v podmienkach eurozóny.

Tab. 1: Zmeny hodnoty aktív ECB v rokoch 2008 – 2009

	2009 €	2008 €	Zmena €
Straty z cenných papierov vyplývajúce zo zmeny cien	(34 163 743)	(2 164 000)	(31 999 743)
Straty z úrokových swapov	(3 774 314)	(476 831)	(3 297 483)
Kurzové zisky (straty)	(1 592)	(21 271)	19 679
Celkové zníženie hodnoty	(37 939 649)	(2 662 102)	(35 277 547)

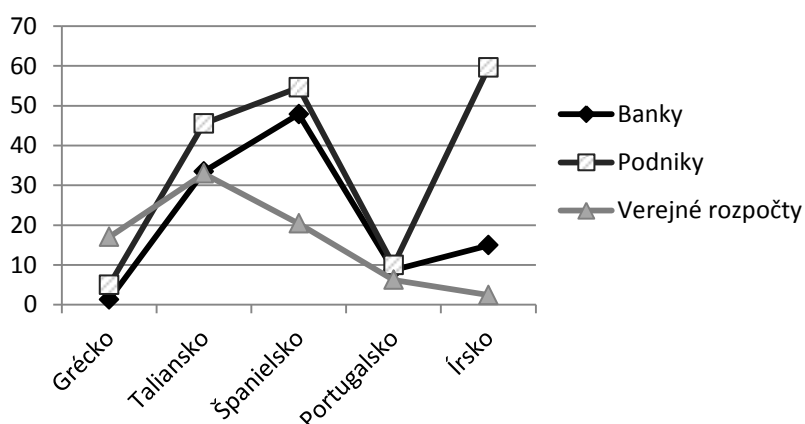
Poznámka: Údaje v zátvorke majú zápornú hodnotu.

Zdroj: ECB. 2010. Výročná správa 2009. Dostupné online 20. 7. 2015:
<<http://www.ecb.int/pub/pdf/annrep/ar2009sk.pdf>>, s. 225.

K rastúcemu riziku finančných a bankových kríz prispieva aj zväčšovanie objemu finančných sektorov jednotlivých krajín a financializácia ekonomiky. K uvedenému javu prispieva najmä rastúca zadlženosť rôznych skupín subjektov a krajín. Napríklad v podmienkach USA zisky finančných firiem predstavujú 40 % celkových ziskov súkromných spoločností. Zadlženosť jednotlivých subjektov v podmienkach EÚ sa posudzuje s nedostatočnou úplnosťou a objektivitou. Napríklad nemecké banky mali v roku 2009 umiestnených 221 miliárd EUR v bankách, verejných rozpočtoch a podnikateľských subjektoch jednotlivých krajín takto:

Tab. 2: Zadlženosť voči nemeckým bankám v roku 2009

	Banky	Podniky	Verejné rozpočty
Grécko	1,28	4,93	16,99
Taliansko	33,45	45,53	32,95
Španielsko	47,84	54,57	20,38
Portugalsko	8,69	9,91	6,21
Írsko	14,90	59,60	2,40
	91,26	174,54	78,93

Graf 1: Zadlženosť voči nemeckým bankám v roku 2009

² ECB. 2010. Výročná správa ECB 2009. Dostupné na: <<http://www.ecb.int/pub/pdf/annrep/ar2009sk.pdf>>.

Ako ukazuje graf, oveľa vyšší než verejný dlh Grécka bol dlh bánk napríklad Španielska a Talianska alebo podnikov Írska a Talianska. V uvedenej súvislosti je potrebné pripomenúť, že už Keynes videl v štrukturálnom charaktere moderných financií riziko narušovania väzieb medzi trhom a výrobou, ktoré je potenciálnym rizikom destabilizácie celého ekonomického systému. V priebehu posledných rokov sa prejavovalo špekulatívne nafukovanie trhov s určitými druhmi aktív. Nie je možné vylúčiť, že špekulatívne bubliny sú zámerne vyvolávané s cieľom zarobiť na vzostupnej a zostupnej fáze poznajúc zákonitosti ich priebehu. Potenciálnym zdrojom nových špekulatívnych bublín sú trhy s komoditami, trh s pôdou a podobne. Významným faktorom vývoja bankového dohľadu je rozdielna veľkosť bankových sektorov, jednotlivých krajín, rozdielna štruktúra a miera koncentrácie bankových sektorov jednotlivých štátov. Vzhľadom na nejednotné podmienky, v ktorých v súčasnosti pôsobia banky jednotlivých krajín, vznikajú rozdielne dopady jednotnej regulácie na jednotlivé štáty a ich finančné inštitúcie. Globálna finančná kríza poukázala na slabé miesta dohľadu nad bankovým a finančným trhom z hľadiska jeho usporiadania, kompetencií, náplne a obsahu agendy. Prvé zmeny v architektúre bankového dohľadu sa realizovali po prijatí správy de La Rosiéra vo februári 2009. Nová architektúra dohľadu v podmienkach EÚ vychádza zo snahy Európskej komisie vytvoriť jednotný trh finančných služieb. V rámci novej architektúry dohľadu je daná veľká pozornosť systémovým rizikám a kompetenciám podieľať sa na právne záväzných aktoch.

Hlavné oblasti regulácie bankového sektora

Finančná kríza poukázala na to, že vtedajšia regulácia nebola adekvátne požiadavkám doby a nedokázala zabrániť zlyhaniu bánk. Nadmerné riziko nebolo dostatočne pokryté kapitálovými požiadavkami a vyplývalo vo vysokej miere z objemu obchodov, odtrhnutých od reálne existujúcich vlastných zdrojov bánk.

Hlavné oblasti, v ktorých boli identifikované problémy regulácie a návrhy opatrení na zlepšenie regulácie a dohľadu v budúcnosti možno zhrnúť do týchto bodov:

1. rastúce požiadavky na množstvo a kvalitu kapitálu,
2. odstránenie procyklickosti regulácie,
3. nové druhy rezerv na záchranu banky a obnovu jej chodu,
4. zmena prístupu k subjektom podieľajúcim sa na kompenzácii strát v bankovom sektore,
5. zníženie finančnej páky,
6. zavedenie SIFI – systémovo významných finančných inštitúcií,
7. zvýšenie významu likvidity bankového sektora (nielen solventnosti),
8. podiel vlastníkov, veriteľov a vkladateľov bánk na stratách,
9. vymedzenie kompetencií domáceho (home) a hostiteľského (host) orgánu dohľadu,
10. ochrana spotrebiteľa.

S cieľom ochrániť systém pred fatálnymi dôsledkami úpadku veľkých bánk bola vytvorená koncepcia systémovo významných finančných inštitúcií (SIFI – Systemically important financial institutions). V novembri 2011 Rada pre finančnú stabilitu prvýkrát zverejnila zoznam globálne pôsobiacich G-SIFI. „G-SIFI predstavujú globálne pôsobiace finančné inštitúcie, ktorých zlyhanie alebo hrozba zlyhania, z dôvodu ich

veľkosti, zložitosti a systémovej previazanosti by mohli spôsobiť značné narušenie širšieho finančného systému a ekonomickej stability.“³

Veľmi diskutovanou oblasťou sa stala otázka súvisiaca s povinnosťou bánk vytvárať dodatočné rezervy na krytie strát z 1 % na 2,5 % rizikovo vážených aktív. Opatrenia, ktoré navrhla EBA ohľadom tvorby tzv. „spôsobilých pasív“ sú označené ako systém MREL = Minimum Required Eligible Liabilities, ktorými banky musia disponovať. Návrh predpokladá, že banky budú musieť v záujme splnenia požiadaviek MREL navýšiť objem spôsobilých pasív v podobe dlhodobých dlhov. Problémom je, že banky strednej a východnej Európy tento dlh budú tvoriť vo vyššej miere než banky v západnej Európe, nakoľko nemajú tie druhy pasív, ktoré je možné uznať ako spôsobilé pasíva. Okrem toho, banky nemajú možnosť tieto emitované zdroje primerane zúročovať, čo môže zvyšovať riziká. Súčasťou opatrení MREL je aj úprava podielu vlastníkov a veriteľov bánk na stratách. Inými slovami, na stratách bánk by sa mali podieľať nielen akcionári ako tomu bolo doteraz, ale aj veritelia a vkladatelia bánk. Požiadavky na MREL majú rozdielny dopad na banky v krajinách západnej Európy, lebo týmto bankám je možné uznať viac spôsobilých pasív a tvorba nových dlhov nemusí byť v tak vysokom objeme. K uvedenému problému sa vyjadrili napríklad českí predstavitelia v príspevku „Bankovní regulace: České banky varují před nezamýšlenými důsledky.“⁴

Vážnym problémom je procyklickosť regulácie. Aktuálne kroky v oblasti zmeny regulácie a dohľadu sú motivované snahou o odstránenie procyklickosti. V Prílohe dokumentu nazvanom „Addressing financial system procyclicality: a possible framework“⁵ sú uvedené viaceré návrhy na utlmenie procyklickosti finančného systému. Z navrhovaných opatrení si zaslúži pozornosť najmä dynamická tvorba opravných položiek ako nástroj na tlmenie výkyvov ekonomického cyklu. Vychádza sa z toho, že opravné položky sa tvoria priebežne s cieľom tlmiť výkyvy ekonomického cyklu. Pravdepodobnosť zlyhania dlžníka sa odhaduje na základe rôznych postupov, medzi nimi aj na základe využitia ratingu.

V oblasti finančného vykazovania a účtovných štandardov sa v záujme proticyklickosti odporúča vypracovanie benchmarkov na kľúčové hodnoty cien aktív a rizikových prírážok. Sledovanie dostatočnosti rezerv a opravných položiek podlieha aj medzinárodným štandardom IFRS.

Opatrenia zamerané na rast kvality a kvantity kapitálu

Finančná kríza poukázala na nedostatky riadenia kapitálovej primeranosti bánk na základe dovtedajšej regulácie. Cieľ Basel III⁶ sa orientuje na zlepšenie štruktúry a objemu kapitálu bánk. Tento cieľ bude realizovaný počas rokov 2013 – 2019. Najviac kvalitná zložka kapitálu banky je vrstva Tier 1, preto Basel III kladie dôraz práve na rast uvedenej vrstvy kapitálu, pričom ostatné vrstvy budú postupne strácať na význame.

³ Policy Measures to Address Systemically Important Financial Institutions (2011). Financial Stability Board.

⁴ Dostupné online 26. 7. 2015: <<http://www.euractiv.cz/ekonomika-a-euro/clanek/bankovni-regulace-ceske-banky-varuji-pred-nezamyslenymi-dusledky-012783#sthash.wtZsTLp3.dpuf>>.

⁵ Bank for International Settlement (2008), s. 11 – 15.

⁶ Bank for International Settlement (2010), annex 4, s. 77.

Tab. 3: Proces implementácie pravidiel Basel III

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Minimálny pomer kapitálu CET 1 (Common Equity Tier 1)			3,5 %	4,0 %	4,5 %	4,5 %	4,5 %	4,5 %	4,5 %
Udržiavací kapitálový „vankúš“ = CCB (Capital Conservative Buffer)						0,625 %	1,25 %	1,875 %	2,5 %
Min. CET 1 + CCB			3,5 %	4,0 %	4,5 %	5,125 %	5,75 %	6,375 %	7,0 %
Minimálny Tier 1			4,5 %	5,5 %	6,0 %	6,0 %	6,0 %	6,0 %	6,0 %
Minimálny regulačný kapitál			8,0 %	8,0 %	8,0 %	8,0 %	8,0 %	8,0 %	8,0 %
Minimálny regulačný kapitál + CCB			8,0 %	8,0 %	8,0 %	8,625 %	9,25 %	9,875 %	10,5 %
Kapitálové zložky, ktoré nebudú patriť do Tier 1 alebo do Tier 2			<i>Menej kvalitné zložky kapitálu sa budú postupne vyradovať z Tier 1 a Tier 2 počas 10 rokov od roku 2013</i>						
NSFR	ZMO							SMŠ	
LCR	ZMO				SMŠ				
Finančná páka LR (Leverage Ratio)	ZMO		<i>Príprava, implementácia a vyhodnotenie; začiatok zverejňovania 1. 1. 2015</i>						

Vysvetlivky: ZMO = začiatok monitorovacieho obdobia od príslušného roku; SMŠ = stanovenie minimálneho štandardu od príslušného roku; LCR = Liquidity Coverage Ratio.

Na splnenie dodatočných požiadaviek budú banky nútené generovať vyššie zisky, a tak je pravdepodobné, že budú nútené zvyšovať úrokové sadzby z úverov. Banky budú s vysokou pravdepodobnosťou držať viac cenných papierov do splatnosti, s cieľom znižovať svoj rizikový profil. Tieto tendencie sú v protirečivom vzťahu s deklarovanou podporou úverových aktivít bánk, ku ktorej smerovalo zavedenie záporných úrokových sadzieb a opatrenia v oblasti credit easing ECB.

Protirečivé tendencie v bankovej regulácii poukazujú na kontradikcie v reálnej ekonomike, keď systematická podpora jedného segmentu oslabuje niektoré iné subjekty.

Analýza systému regulácie a dohľadu poukazuje na to, že jednotné pravidlá sa uplatňujú na výrazne rozdielne krajiny a aj dopady na tieto krajiny sú rozdielne. Viac než ekonomické argumenty za jednotnú reguláciu vystupujú do popredia politické dôvody, z nich najmä snaha o udržanie celistvosti európskeho integračného zoskupenia, v záujme schopnosti lepšie čeliť problémom na globálnom poli konkurencie.

3 Záver

Dôvera voči bankovému systému je výrazne stimulovaná dôverou voči jednotlivým štátom a rezolučným mechanizmom. Snaha o motiváciu rastu ekonomiky prostredníctvom lacných peňazí naráža na nedostatočný záujem o úvery zo strany nefinančných korporácií. Dopyt po úveroch je najmä zo strany spotrebiteľov, s čím sú spojené riziká potenciálnych výpadkov príjmov týchto subjektov. Prekonanie krízy je záležitosťou nielen finančného, ale aj reálneho sektora ekonomiky.

Na prekonanie finančnej krízy je potrebná podpora podnikového sektora. Je potrebné podporovať také úverovanie podnikom, ktoré je udržateľné a podporované ich príjmami. Rovnako zadlženosť medzi bankami si zaslúži pozornosť kompetentných orgánov dohľadu, lebo narástla do nezdravých rozmerov.

Analýzy poukazujú na nejednoznačné závery o tom, či veľkosť banky súvisí s jej efektívnosťou. Je preto potrebné zamyslieť sa nad tým, či by bolo vhodné regulovať veľkosť bánk.

Ak je všeobecne akceptované, že krach veľkej banky je nežiaduci, lebo by spôsobil vážne hospodárske problémy, potom funkciu dôvery voči banke plní nie tak kapitál banky, ako táto nepísaná spoločenská dohoda, že banky sa musia zachraňovať. Vzniká tu otázka, či dôvera voči banke môže spoľahlivo fungovať aj na takomto základe, či sú možnosti štátov zachraňovať banky dostatočné vzhľadom na veľkosť bankových sektorov. Hranice uvedenej dôvery sú totožné s finančnými možnosťami štátov a zoskupení krajín poskytovať takúto pomoc a podporu.

Je na štátoch a dohliadacích inštitúciách, aby dôsledne analyzovali účinnosť svojich intervenčných opatrení na podporu bankového a finančného trhu a prijali také opatrenia, ktoré by zabránili možnosti opakovania sa problémov vedúcich k finančnej kríze.

V súčasnosti prebieha implementácia projektu Bankovej únie, v ktorom sa konsenzus dosahoval pomerne dlho a zložito, najmä pod tlakom rastúcich hrozieb. Riešenie negatívnych dôsledkov rizík s pomocou štátnych prostriedkov je signálom toho, že mnohé ekonomické subjekty v princípe nie sú schopné pokryť všetky riziká, ktoré v nich môžu nastať, a preto je nevyhnutné, aby sa pre takéto subjekty regulovala miera možného podstupovaného rizika.

Komerčné banky v podmienkach EÚ nedostatočne využili priaznivé obdobie konjunktúry v rokoch 2005 – 2007. Finančná kríza ich zastihla s nedostatočným kapitálom a nevhodnou kapitálovou štruktúrou. Banky neboli schopné pokryť straty vyplývajúce z pohľadávok znehodnotených vplyvom finančnej krízy. Zväčšovaním pôsobenia rizík bolo nevyhnutné zvýšiť tvorbu opravných položiek, čo ovplyvnilo výšku zisku a následne výšku vlastných zdrojov.

Negatívne skúsenosti slúžia ako historická empiria vložená do kolektívnej potreby obetovať časť bohatstva na ochranu pred fatálnymi dôsledkami podobných hrozieb.

4 Literatúra

BABOUČEK, I. 2005. *Regulace činnosti bank*. 1. vyd. Praha: Bankovní institut, 318 s. ISBN 80-726-5071-8.

Bank for International Settlement. 2008. Addressing financial system procyclicality: a possible framework. Note for the FSF Working Group on Market and Institutional Resilience. September 2008. Dostupné na: <http://www.financialstabilityboard.org/wp-content/uploads/r_0904e.pdf?page_moved=1>.

Bank for International Settlement. 2010. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems – Original version. BIS – Basle Committee on Banking Supervision, December 2010. Dostupné na: <http://www.bis.org/publ/bcbs189_dec2010.htm>.

- BESSIS, J. 2002. *Risk Management in Banking*. 2. vyd. Hoboken: N. J.: Wiley, 792 s. ISBN 0-471-49977-3 (HB), 0-471-89336-6 (PB).
- FREIXAS, X., ROCHET, J. Ch. 2008. *Microeconomics of Banking*. MIT Press. ISBN 978-0-262-06270-1.
- GLEESON, S. 2010. *International Regulation of Banking*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0199215348.
- International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*. 2004. A Revised Framework. Basle: Bank for International Settlement, June 2004.
- KRUGMAN, P. 2009. *Návrat ekonomické krize*. Praha: Vyšehrad, 168 s. ISBN 978-80-7021-984-3.
- LAPETIT, L. 2008. Bank income structure and risk: An empirical analysis of European Banks. In: *Journal of Banking and Finance*, August 2008, vol. 32.
- Policy Measures to Address Systemically Important Financial Institutions*. Financial Stability Board. 4. November 2011, s. 4, Annex. Dostupné na: <http://www.financialstabilityboard.org/publications/r_111104bb.pdf>.
- POLOUČEK, S. 2006. *Bankovníctví*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 716 s. ISBN 80-7179-462-7.
- Principles for sound stress testing practices and supervision* (January 2009). BCBS, ISBN web: 92-9197-784-5. Dostupné na: <<http://www.bis.org/publ/bcbs155.pdf>>.
- QUINTYN, M. 2007. *Governance of Financial Supervision and its Effects – a Stacktaking Exercise*. Vienna: The European Money and Financial Forum 2007, SUERF Studies, Nr. 4, s. 49. ISBN 13: 978-3-902109-40-8. Dostupné na: <<http://www.suerf.org/download/studies/study20074.pdf>>.
- SCHUSTER, T., KÖVENER, F., MATTHES, J. 2013. *New Bank Equity Capital Rules in the European Union. A Critical Evaluation*. Cologne Institute for Economic Research, Research Unit International Economic Order, IW policy paper, 6/2013, p. 9. [Cit. 20. 7. 2015.] Dostupné na: <<http://www.iwkoeln.de/en/studien/iw-policy-papers/beitrag/felix-koevener-juergen-matthes-thomas-schuster-new-bank-equity-capital-rules-in-the-european-union-109870?relatedarticles.p=143>>.
- SLOVIK, P. – Cournède, B. 2011. *Macroeconomic Impact of Basel III*. OECD Economics Department Working Papers, No. 844, OECD Publishing. Dostupné na: <<http://dx.doi.org/10.1787/5kghwnhkkjs8-en>>.
- Standard & Poors*. 2011. Why Basel III And Solvency II Will Hurt Corporate Borrowing In Europe More Than In The U. S. September 27, s. 4. [Cit. 29. 11. 2014.] Dostupné na: <https://www.google.sk/search?q=Standard+%26+Poors.+Why+Basel+III+and+Solvency+II+Will+Hurt+Corporate+Borrowing+in+Europe+More+than+In+The+U.+S.+&ie=utf-8&oe=utf-8&rls=org.mozilla:sk:official&client=firefox-a&source=hp&channel=np&gws_rd=cr,ssl&ei=ULZ8VJvCAue_ygPOMYG4CQ>.
- STIGLITZ, J. 2010. *Freefall*. London: Penguin Group. ISBN 978-0-141-04512-2.

Integrácia európskych financií

Vanda Vašková¹ Ekonomický ústav SAV

Integrating Europe's finance

Authors' contact details

*Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia*
vanda.vaskova@savba.sk

Abstract: The latest financial and economic crisis of unprecedented magnitude revealed not only structural problems of the banking system but also serious shortcomings of the EMU project and it has become evident that to improve its symmetry and optimality is an absolute must. According to the Four Presidents' report of June 2012, the first step towards a genuine Economic and Monetary Union is to build an integrated financial framework. The Banking Union is considered to be the biggest reform since the inception of the euro, with implications overreaching by far the problem of the sovereign-bank loop, and it is expected to play an important role in boosting the financial market reintegration by the creation of a truly European banking sector. The recent Five Presidents' report has introduced Financial Union as a top priority (together with an Economic Union) and specified policy measures needed to complete the Banking Union and launch the Capital Markets Union that would diversify funding sources, improve the allocation of capital and distribute risk more efficiently. The upcoming reform steps must be well organized and closely monitored, as a safe and stable financial sector is an essential precondition for boosting investments, jobs and growth in the EU.

Keywords: financial crisis, EMU, Banking Union, Capital Markets Union.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“.

1 Úvod

Od svojho vzniku bola európska menová únia považovaná za projekt postavený prevažne na politických základoch, ktorého vstupné kritériá nominálnej konvergenzie boli od začiatku spochybňované, najmä v porovnaní s komplexnosťou kritérií reálnej konvergenzie podľa teórie optimálnej menovej oblasti. Aj keď tvorcovia prezentovali výkon jednotnej menovej politiky na úrovni únie v kombinácii s fiškálnymi politikami na národnej úrovni ako výhodu flexibility v prípade nutnosti reagovať na negatívne dopady asymetrického šoku, druhá strana označovala kompetenčnú nevyváženosť EMU vo vzťahu k rozhodujúcim politikám za jeden z jej hlavných nedostatkov v prípade nerovnomernej manifestácie adverzného ekonomického vývoja. Od novej meny sa očakávala významná podpora finančnej integrácie usmerňovanej Akčným plánom finančných služieb, ktorý sa realizoval v rokoch 1999 – 2004. Úroveň dosiahnutých úspechov sa však výrazne odlišovala tak z hľadiska jednotlivých segmentov, ako aj krajín. Navyše nezodpovedný prístup k plneniu dohodnutých pravidiel a vytýčených stratégií negatívne poznamenal stav európskej ekonomiky, ktorá akoby strácala schopnosť sebareflexie. Zásadný zlom prišiel až s finančnou krízou americkej proveniencie, ktorá nepripravenú Európu tvrdo zasiahla v druhom polroku 2008 a podrobila ťažkej skúške nastavenie únijných parametrov i európsku solidaritu.

Vlekľá kríza prechádzala viacerými fázami, pričom Liikanenova skupina¹ identifikovala 5 navzájom prepojených kríz: 1. „subprime“ (od polovice roku 2007 do septembra 2008, kedy došlo ku kolapsu investičného portfólia), 2. systémová (od septembra 2008, kedy si problémy s likviditou vyžiadali bezprecedentnú štátnu pomoc bankovému sektoru), 3. hospodárska (od roku 2009, recesia a nástup automatických stabilizátorov, ohrozenie fiškálnej udržateľnosti fiškálnymi stimulmi a štátnou pomocou), 4. suverénna (od roku 2010, vzájomný vzťah banka – štát predstavuje obrovskú výzvu pre existujúci inštitucionálny rámec EÚ) a 5. dôvery v Európu (súčasnosť). Suverénna dlhová kríza, na počiatku ktorej stáli dlhové problémy Grécka, pritom ohrozila samu podstatu európskej integrácie a jej vznik pripisuje Regling pôsobeniu komplexu faktorov: 1. neakceptovanie politických obmedzení vyplývajúcich z členstva v EMU, 2. prechod na permanentne nízke úrokové miery, 3. príliš úzky ekonomický dohľad, 4. metodologické problémy s kalkuláciou štrukturálnych fiškálnych bilancií, 5. nedostatočná kontrola dát Eurostatom, 6. stále prevažne národný dohľad nad finančným trhom, 7. absencia mechanizmu na (vy)riešenie krízy, 8. najväčšia finančná kríza za 80 rokov.

Kríza zdevastovala dosiahnuté výsledky procesu finančnej integrácie a znamenala riziko ďalšej fragmentácie. Zásadne narušila fungovanie európskych finančných trhov a následne i reálnej ekonomiky členských štátov a iniciovala zavedenie ambiciózných inštitútov na makro- i mikroúrovni, ktoré zvýšia jej symetriu a optimalitu. Tzv. správa štyroch prezidentov² „Smerom k skutočnej hospodárskej a menovej únii“ z roku 2012 stanovuje pre budúcu EMU hlavné integrované rámce v štyroch oblastiach: financie, rozpočet, hospodárska politika, demokratická legitimita a zodpovednosť. Správa odštartovala proces vytvárania bankovej únie, ktorá má za cieľ separovať problémy bankového sektora od verejných financií. Vytýčené smerovanie reformného procesu potvrdila aj tzv. správa piatich prezidentov z júna 2015, ktorá ďalej rozvinula proces dosiahnutia rozsiahlej a skutočnej EMU pri zachovaní transparentnosti a integrity jednotného trhu. Integrácia európskych financií do podoby finančnej únie má pokračovať dokončením bankovej únie a vytvorením únie kapitálových trhov. Dobudovanie EMU má umožniť všetkým členským krajinám prosperovať a pripraviť úniu na zvládnutie globálnych výziev.

2 Banková únia ako prvý krok k vytvoreniu širšej ekonomickej únie

Nedávna finančná kríza priniesla poznanie, že regulačné a dohľadové mechanizmy na národnej úrovni nedokážu reagovať primerane a včas na rýchly a komplexný vývoj vo svete globalizovaných financií. Táto skutočnosť viedla k revízii bazilejských pravidiel i k novej architektúre európskej regulácie a dohľadu. V júni 2009 bol na základe odporúčaní de Larosièrovej skupiny v rámci EÚ schválený Európsky systém finančného dohľadu s dvojpilierovým usporiadaním, pričom mikroprudenciálny

¹ Komisar Barnier vo februári 2012 ustanovil skupinu expertov na vysokej úrovni pre štrukturálne reformy bankového sektora EÚ, ktorej úlohou bolo „posúdiť, či by dodatočné reformy priamo zamerané na štruktúru jednotlivých bánk ďalej znížili pravdepodobnosť a dopad zlyhania, zabezpečili pokračovanie vitálnych ekonomických funkcií a lepšie ochránili zraniteľných retailových klientov“ s cieľom „etablovať bezpečný, stabilný a efektívny bankový systém slúžiaci potrebám občanov, ekonomike EÚ a jednotnému trhu“.

² Správa predsedov Európskej rady, Európskej komisie, euroskupiny a prezidenta ECB bola publikovaná v júni 2012 pod názvom *Towards a genuine economic and monetary union*.

dohľad zabezpečujú tri Európske orgány dohľadu – pre bankovníctvo, poisťovníctvo a cenné papiere – a makroprudenciálny dohľad je v kompetencii Európskej rady pre systémové riziko, ktorej predsedá prezident ECB.³

De Larosièrova správa⁴ z februára 2009 naznačila tiež potrebu vytvorenia mechanizmov zahrnutých do bankovej únie, keď konštatovala, že chýbajúci konzistentný krízový manažment a rezolučné nástroje znevýhodnili jednotný trh EÚ v porovnaní s USA a v tejto oblasti je nevyhnutné prijatie opatrení na celoeurópskej úrovni, pričom by vždy pri manažmente krízy mali byť prioritné riešenia privátneho sektora a až v prípade ich nedostatočnosti by sa malo uvažovať o zapojení verejných zdrojov. Skupina vtedy odporučila: 1. vytvorenie koherentného a funkčného regulačného rámca pre krízový manažment v EÚ s primeranými a ekvivalentnými nástrojmi krízovej prevencie a intervencie, 2. harmonizáciu garančných schém depozitov v EÚ s preferenčným predfinancovaním súkromným sektorom a s vysokou a rovnakou ochranou všetkých bankových klientov v únii, 3. odsúhlasenie detailnejších kritérií v kontexte financovania cezhraničného rezolučného mechanizmu na úrovni EÚ.

Trojpilierová banková únia by mala menovú úniu dopĺňať a zároveň troma špecifickými kanálmi – zlepšením cezhraničnej bankovej integrácie, zvýšením dôvery v bankové bilancie a prerušením negatívnej väzby medzi bankou a štátom – podporiť aj jednotný finančný trh. Táto skutočnosť je pre menové zoskupenie obzvlášť významná kvôli predpokladu, že finančné trhy a inštitúcie majú výrazný podiel na absorpcii idiosynkratických šokov⁵ a preto sa v teórii optimálnej menovej oblasti považuje integrácia finančných trhov za substitučné kritérium v prípade absencie či nedostatočnej mobility pracovnej sily.

Nový regulačný rámec podporí dosiahnutie stabilného a fungujúceho finančného sektora v eurozóne, ktorý je kľúčový pre udržateľný rast a ekonomický rozvoj. Prínosom presunu kompetencií dohľadu na únijskú úroveň bude kritériálna jednotnosť, konzistentnejšie uplatňovanie dohľadových i regulačných praktík v EÚ a transparentnenie európskeho bankového systému. Dôsledné vykonávanie dohľadových povinností by malo včas upozorniť na prípadný problém a následne ozdravné a rezolučné plány poskytnú manuál na riešenie s primárnou angažovanosťou súkromného sektora, čo významne eliminuje morálny hazard. Stabilizovaný bankový sektor bude môcť znova plniť úlohu financovať reálnu ekonomiku a podporiť tak ekonomický rast i zamestnanosť.

Jednotný mechanizmus dohľadu

Legislatívne návrhy na vytvorenie mechanizmu jednotného dohľadu v Európe smerom k bankovej únii zverejnila Európska komisia 12. 9. 2012. Zjednotený dohľad má za cieľ podporiť 1. obnovenie dôvery v bankový sektor, 2. bezpečnosť a stabilitu bankového systému eurozóny, 3. finančnú integráciu a stabilitu v Európe. Tvorí ho ECB⁶

³ Prudenciálny rámec podporuje obozretnosť v prístupe k riziku na makro- i mikroúrovni. Kompetenciou Európskej rady pre systémové riziko je „... definovať, identifikovať a prioritizovať všetky makrofinančné riziká“, a v prípade ich objavenia vydávať včasné varovania a strategické odporúčania nápravných krokov.

⁴ *The High-Level Group on Financial Supervision in the EU* (chaired by Jacques de Larosière) Report.

⁵ V USA je ich podiel 62 %, sú teda päťkrát účinnejšie než federálny rozpočet.

⁶ V kontexte článku 25 ods. 2 nariadenia Rady (EÚ) č. 1024/2013, podľa ktorého musí ECB plniť svoje úlohy dohľadu bez dotknutia a oddelene od jej úloh týkajúcich sa menovej politiky či akýchkoľvek iných úloh, prijala

spolu s príslušnými vnútroštátnymi orgánmi, ktoré sú zodpovedné za každodenný dohľad nad menej významnými bankami, pričom ECB má v kompetencii priamu kontrolu nad najväčšími bankami v eurozóne a právo intervenovať v prípade ostatných bánk už pri prvých náznakoch problémov. Podľa aktuálneho zoznamu⁷ bude ECB priamo dohliadať na 120 významných inštitúcií, pričom výkon bankového dohľadu podlieha spoplatneniu, náklady na rok 2015 sa odhadujú na 260 mil. eur.⁸ Prevzatie dohľadových právomocí Európskou centrálnou bankou dňa 4. 11. 2014 predchádzalo komplexné hodnotenie stavu dohliadaných bánk s cieľom zvýšiť kvalitu a transparentnosť dostupných informácií o kondícii bankového sektora, v prípade potreby zaviesť nápravné opatrenia a podporiť dôveru zainteresovaných strán v celkovú stabilitu a odolnosť bánk.

Hodnotenia bezprecedentného rozsahu sa zúčastnilo 130 bánk⁹ z 19 krajín s podielom 81,6 % celkových aktív, pri zachovaní princípov konzistentnosti a rovnakého zaobchádzania.¹⁰ Uskutočnilo sa v období od novembra 2013 do októbra 2014 a tvorili ho tri navzájom prepojené časti – hodnotenie rizík z hľadiska dohľadu, preskúmanie kvality aktív a záťažový test – ktoré spolu zaručovali rozsiahlu a hĺbkovú analýzu bankových súvah. Test schopnosti bánk adaptovať sa na sťažené ekonomické podmienky pomohol identifikovať zostávajúce nedostatky a je súčasťou snahy stabilizovať a transparentniť európsky bankový sektor, aby plnil úverovú funkciu a podporil tak rast reálnej ekonomiky. ECB môže na základe celkových výsledkov, ktoré schválila a zverejnila 26. októbra, vyžadovať nápravu zistených nedostatkov, vrátane prípadných požiadaviek na uskutočnenie zmien týkajúcich sa rezerv a kapitálu príslušných bánk, ktorých implementáciu bude monitorovať i vymáhať. Termíny zavedenia opatrení tvoria súčasť výsledkov hodnotenia.¹¹

Jednotný mechanizmus dohľadu rozšíri existujúci inštitucionálny rámec a posilní pôsobenie orgánov Európskeho systému finančného dohľadu. Okrem členov eurozóny je otvorené aj pre ďalšie krajiny EÚ, pričom sa očakáva, že čím vyšší bude počet zúčastnených štátov, tým väčšie budú pozitívne efekty bankovej únie. Účasť čo možno najvyššieho počtu štátov obmedzí potenciálne koordinačné zlyhania, podporí ochranu jednotného trhu finančných služieb konzistentnejšou aplikáciou dohľadových

Rada guvernérov dňa 17. septembra 2014 rozhodnutie ECB/2014/39, ktorým sa vykonáva zásada oddelenia funkcie menovej politiky od funkcie dohľadu Európskej centrálnej banky.

⁷ ECB (Banking supervision): The list of significant supervised entities and the list of less significant institutions. Latest update of the list: 04/09/2014.

⁸ Výška poplatku zohľadňuje náročnosť dohľadu zo strany ECB, najväčšie banky by mali platiť okolo 15 mil. eur a najmenšie okolo 2 000 eur, pričom ročný poplatok väčšiny bánk spadajúcich pod priamy dohľad ECB by sa mal pohybovať v rozmedzí 0,7 – 2 mil. eur. V prípade nepriameho dohľadu by približne 75 % menších bánk malo ročne platiť 2 – 7 tis. eur. Prvý výmer ročnej platby vystaví ECB v júni 2015.

⁹ Vrátane dcérskych spoločností bánk so sídlom mimo eurozóny.

¹⁰ Hodnotenie bolo historicky najrozsiahlejšie čo do počtu bánk, ich celkovej veľkosti a geografického pokrytia.

¹¹ Výsledky potvrdili potrebu celkovej korekcie účtovných hodnôt aktív vo výške 47,5 mld. eur (z ktorých 37 mld. eur negenerovalo schodok kapitálu) a zvýšenie stavu nesplácaných expozícií o 135,9 mld. eur. Schodok kapitálu u 25 bánk, ktoré testami neprešli, predstavoval 24,6 mld. eur, pričom po započítaní navýšeného kapitálu u 12 z nich do polovice roka 2014 zostáva ešte vyrovať schodok vo výške 9,5 mld. eur u 13 bánk, ktoré majú do 2 týždňov predložiť ECB plány na jeho vykrytie v časovom rámci 6 alebo 9 mesiacov. Celková výška dopadov vyplývajúcich z komplexného hodnotenia po horeuvedenom doplnení zdrojov sa pohybuje okolo úrovne 46,5 mld. eur. Komplexnému hodnoteniu sa podrobili aj slovenské banky: Slovenská sporiteľňa, Tatra banka a VÚB, ktoré preukázali kapitálovú vybavenosť výrazne nad 8 % a potvrdili tak dôveryhodnosť, finančné zdravie a stabilitu. V hodnotení uspeli tiež ich zahraničné materské spoločnosti.

a regulačných praktík a pomôže oslabiť deformácie jednotného finančného trhu spôsobené divergentnými fiškálnymi pozíciami štátov, keďže participujúce členské ekonomiky budú mať tiež prístup k jednotnému rezolučnému mechanizmu.

Jednotný mechanizmus manažmentu a riešenia krízových situácií

Finančná kríza poukázala na zásadný nedostatok adekvátnych nástrojov na efektívny manažment situácie nezdravých alebo zlyhávajúcich úverových inštitúcií a investičných spoločností, ktorý by platobnej neschopnosti zabránil alebo aspoň minimalizoval nepriaznivé dôsledky zachovaním systémovo dôležitých funkcií dotknutého finančného subjektu. Nový regulačný rámec, založený na spoločných pravidlách vytvárajúcich jednotný súbor platný pre všetky členské štáty, zavádza súbor nástrojov včasnej a rýchlej intervencie, vypracovanie plánov ozdravenia a zásadu proporcionality, ktoré by mali pomôcť pri predchádzaní bankovým krízam. Kompetentné a koordinované konanie má minimalizovať systémový vplyv a zabezpečiť kontinuitu zásadných finančných i ekonomických funkcií problémovej inštitúcie.

Jednotný rezolučný mechanizmus, ktorý bol odsúhlasený v apríli 2014, je druhým pilierom bankovej únie a uplatní sa v prípade problémových či zlyhaných bánk. Jednotná rada na riešenie krízových situácií a ňou spravovaný fond na likvidáciu problémových bánk (rezolučný fond) pristúpia k riešeniu v rámci vymedzených kompetencií. Príslušná smernica na ozdravenie a riešenie krízových situácií¹² zavádza pravidlá pre postup v prípade insolventnosti pri minimalizácii nákladov zlyhania a s cieľom zabezpečiť finančnú stabilitu. Kľúčovými prvkami sú dôveryhodný rámec pre záchranu z vnútorných zdrojov, ochrana integrity jednotného trhu a dostatočná finančná kapacita na vykrytie strát. K dispozícii sú 3 typy nástrojov – prípravné a preventívne, skorej intervencie, a rezolúcie. Smernica poskytuje aj rámec na koordináciu rezolučných iniciatív národných orgánov v prípade cezhraničných operácií vo forme rezolučných kolégií.

Zavedenie jednotného rezolučného mechanizmu by malo ukončiť éru bezprecedentných opatrení na záchranu bankového sektora z verejných zdrojov. Od začiatku globálnej finančnej krízy opatrenia orgánov regulácie a dohľadu aj samotných bánk prispeli k posilneniu bankových súvah v eurozóne o približne 225 mld. eur nového kapitálu, čo spolu s ďalšími 275 mld. eur poskytnutými vládami predstavuje viac ako 5 % HDP eurozóny.¹³ Mechanizmus záchranu pomocou vnútorných zdrojov uplatňuje prioritne vyplatenie podielu na nákladoch akcionármi a veriteľmi, prostriedky z rezolučného fondu by boli použité až v druhom slede. Fond tvorený príspevkami bánk ex ante od roku 2016 by mal v roku 2024 dosiahnuť sumu 55 mld. eur.¹⁴ Európska komisia by mala do 31. 12. 2016 predložiť Európskemu parlamentu a Rade legislatívny návrh vo veci základu pre cieľovú úroveň financovania rezolučného mechanizmu.

¹² Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2014/59/EÚ z 15. mája 2014, ktorá stanovuje aktuálny rámec pre ozdravenie a riešenie krízových situácií úverových inštitúcií a investičných spoločností.

¹³ V októbri 2013 dosiahol priemerný koeficient základného kapitálu Tier 1 najväčších bánk v eurozóne úroveň takmer 12 %, pričom väčšina z nich už vtedy spĺňala minimálne kapitálové požiadavky kompletne zavedeného rámca smernice o kapitálových požiadavkách a príslušného nariadenia (CRD IV/CRR).

¹⁴ Povinnosť platiť príspevky ex ante by mala byť vynútitelná na základe vnútroštátnej legislatívy a v prípade, že by tieto prostriedky neboli dostatočné na vykrytie strát, mali by rozdiely uhradiť mimoriadnymi príspevkami ex post.

Harmonizácia systémov ochrany vkladov

Smernica o systémoch ochrany vkladov bola prvý raz implementovaná v roku 1995 a uplatnila prístup minimálnej harmonizácie, ktorý vyústil do výrazných rozdielov v rámci jednotlivých štátov. K zásadnému doplneniu došlo až v roku 2009 ako dôsledok krízy z jesene 2008, ktorá odhalila zásadné slabiny platnej právnej úpravy dlhodo- bo nereflektujúcej zmeny na finančných trhoch. Súčasná ochrana vkladateľov je vý- sledkom politického konsenzu a otázka posunu smerom k pan-európskemu systému garancie depozitov bude prehodnotená najskôr až po spustení plnej operability oboch pilierov bankovej únie. Prepracovaná smernica bola publikovaná 12. 6. 2014 a vyža- duje uskutočnenie požadovaných modifikácií vo väčšine prípadov v termíne do 3. 7. 2015. Nové pravidlá prinášajú zjednodušenie a harmonizáciu, ktorá prispeje k zvýše- niu transparentnosti a tým aj istoty a dôvery, čo následne pozitívne ovplyvní stabilitu finančného systému a jeho odolnosť v prípade adverzného ekonomického vývoja. Päť rokov od nadobudnutia účinnosti smernice vypracuje Európska komisia správu a v prí- pade potreby môže predložiť nový legislatívny návrh.

Smernica¹⁵ zachováva finančnú hranicu 100 tis. eur, základné zmeny sa týkajú napr. definície depozitu, rozsahu záväzkov, zvýšenia finančného stropu u vymedze- ných vkladov (vyplývajúcich z určitých realitných transakcií a životných udalostí), či štandardizovaných informačných povinností voči vkladateľom a princípu preferenčného zaobchádzania. Lehota na vyplácanie náhrad sa má skrátiť zo súčasných 20 dní na 7 od 1. 1. 2024¹⁶ a do 3. 7. 2024 musia členské štáty v rámci financovania ex ante do- siahnúť minimálnu úroveň cieľovej sumy v systéme ochrany vkladov (DGS) vo výške 0,8 % hodnoty krytých vkladov,¹⁷ pričom minimálne 70 % DGS musia byť financova- né hotovosťou a maximálne do výšky 30 % formou platobných záväzkov. Povolené sú aj transakcie medzi DGS postavené na báze dobrovoľnosti. Aj keď budú fondy druhého a tretieho piliera bankovej únie separované, oba rámce sa navzájom podporujú, pre- to DGS môže za prísne stanovených podmienok financovať ozdravenie a riešenie krízy úverovej inštitúcie, aby sa predišlo jej zlyhaniu.

3 Dobudovanie hospodárskej a menovej únie

Správa „piatich prezidentov“ z júna 2015 je reakciou na výzvu pokračovať v záujme hladkého fungovania EMU v užšej koordinácii hospodárskych politík s cieľom defi- novat' postupnosť krokov smerujúcich k zlepšeniu správy ekonomických záležitostí v eurozóne, ktorá zaznela na samite eurozóny v októbri 2014. Jej autormi sú predseda Európskej komisie Junker v úzkej spolupráci s 3 predsedami – samitu eurozóny, Euro- skupiny, Európskeho parlamentu – a prezidentom ECB. Správa nadväzuje na iniciatívu

¹⁵ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2014/49/EÚ zo 16. 4. 2014 o systémoch ochrany vkladov, v Úrad- nom vestníku publikovaná 12. 6. 2014.

¹⁶ Počas prechodného obdobia (t. j. do 31. 12. 2023) systémy ochrany vkladov na základe splnených podmienok zabezpečia vkladateľom prístup k primeranej sume krytých vkladov na krytie životných nákladov do 5 pracov- ných dní od podania žiadosti.

¹⁷ T. j. okolo 55 mld. eur, ale členské štáty môžu pre svoje DGS nastaviť vyššiu cieľovú úroveň. Príspevky do systému ochrany vkladov zohľadňujú sumu krytých vkladov a stupeň rizika, pričom na ich stanovenie môžu DGS použiť vlastné rizikovo založené metódy, ktoré však kompetentný národný orgán musí schváliť a o schvá- lení informovať Európsky orgán pre bankovníctvo. V prípade poklesu cieľovej úrovne sa platenie príspevkov obnoví až do jej opätovného dosiahnutia. Dostupné finančné prostriedky DGS musia byť investované nízkorizi- kovým a dostatočne diverzifikovaným spôsobom.

„Smerom k skutočnej hospodárskej a menovej únii“ z roku 2012 a odzrkadľuje osobné rokovania i diskusie autorov.¹⁸ Dobudovanie EMU má byť prostriedkom na zabezpečenie lepšieho a spravodlivejšieho života pre občanov a prípravu únie čeliť budúcim globálnym výzvam.

Správa je členená do piatich častí, pričom prvá sa venuje podstate rozsiahlej, skutočnej a spravodlivej hospodárskej a menovej únie.¹⁹ Pripomína, že na druhú najdôležitejšiu menu na svete pripadá takmer 25 % svetových devízových rezerv a používa ju viac než 330 miliónov občanov v 19 členských štátoch EÚ. EMU prirovnáva k domu, ktorý potrebuje spevniť základy a dobudovať, aby sa premenil na „miesto prosperity založenej na vyváženom hospodárskom raste a cenovej stabilite“ (s. 4). Vysoko kvalitná správa ekonomických záležitostí je predpokladom pre lepšie predchádzanie krízam, keďže len odolné hospodárstvo s dostatočnými fiškálnymi rezervami je schopné absorbovať vplyv prípadných otrasov. To si vyžaduje urýchlene odstrániť rozdiely medzi krajinami a začať nový proces konvergenzie.

Progres je možné dosiahnuť vytvorením 4 únií – hospodárskej, finančnej, fiškálnej a politickej, ktoré sú vzájomne prepojené a musia sa rozvíjať paralelne za účasti všetkých členských ekonomík eurozóny. Vízia dlhodobej prosperity si vyžaduje ambiciózne krátkodobé opatrenia, čo vyjadruje aj proces fázovania. V prvej fáze „prehľbovanie prostredníctvom činov“, ktorá predstavuje obdobie od 1. júla 2015 do 30. júna 2017, by sa malo zabezpečiť maximálne využitie existujúcich nástrojov a zmlúv vo všetkých 4 oblastiach. Biela kniha, ktorú Komisia predloží na jar 2017, zhodnotí dosiahnutý pokrok a vytýči potrebné kroky pre ďalšie obdobie. Druhá fáza „kompletizácia EMU“ je zameraná na dobudovanie hospodárskej a inštitucionálnej architektúry a zvýšenie záväznosti konvergenčného procesu prostredníctvom referenčných kritérií konvergenzie. Záverečná fáza predpokladá dosiahnutie rozsiahlej a skutočnej EMU najneskôr do roku 2025.

Smerovanie k silnejšej hospodárskej únii si vyžaduje dobudovanie finančnej únie, keďže sa navzájom podporujú a dopĺňajú. Finančný systém v menovej únii musí byť skutočne jednotný a schopný zmierniť dosah otrasov diverzifikovaním rizika medzi jednotlivými krajinami. Dosiahnutie tohto cieľa si vyžaduje dokončiť spoločný systém poistenia vkladov v rámci kompletizácie tretieho piliera bankovej únie a vytvoriť úniu kapitálových trhov. Naliehavosť realizácie týchto krokov dokumentuje aj ich zaradenie do 1. fázy projektu na dobudovanie EMU.

Dokončenie projektu plnohodnotnej bankovej únie

Zásadný pokrok pri budovaní trojpilierovej bankovej únie sa dosiahol najmä u prvých dvoch pilierov, t. j. u jednotných mechanizmov dohľadu a riešenia krízových situácií. Vytvorenie jednotného mechanizmu dohľadu je považované za historický krok v oblasti finančného dohľadu a jeho vplyv na Európsky systém finančného dohľadu bude závisieť od počtu členských štátov, ktoré sa k nemu rozhodnú začleniť. Jednotný

¹⁸ Jean-Claude Juncker, Donald Tusk, Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi a Martin Schultz.

¹⁹ 2. časť: Smerom k hospodárskej únii – konvergenzia, prosperita a sociálna súdržnosť, 3. časť: Smerom k finančnej únii – integrované financie pre integrované hospodárstvo, 4. časť: Smerom k fiškálnej únii – integrovaný rámec pre zdravú a integrovanú fiškálnu politiku, 5. časť: Demokratická zodpovednosť, legitimita a posilňovanie inštitucionálneho rámca.

dohľad podporuje dosiahnutie stabilného a fungujúceho finančného sektora v eurozóne, ktorý je kľúčový pre udržateľný rast a ekonomický rozvoj. Jednotný mechanizmus riešenia krízových situácií zahŕňa jednotný rezolučný fond financovaný bankovým priemyslom, ktorý sa stane plne operabilný v roku 2016 a je obzvlášť dôležitý pre kredibilitu bankovej únie a jej vplyv na finančnú integráciu.

V rámci dosiahnutých výsledkov Správa navrhuje zabezpečiť dôslednú transpozíciu smernice o ozdravení a riešení krízových situácií bánk do vnútroštátneho práva členských ekonomík, rýchlu dohodu o primeranom premost'ovacom mechanizme financovania do začatia fungovania rezolučného fondu od januára 2016, a urýchlené vytvorenie spoločného zabezpečovacieho mechanizmu k jednotnému rezolučnému fondu, ktorý by mal byť v strednodobom horizonte fiškálne neutrálny. V prípade tretieho piliera navrhujú autori zaviesť európsky systém poistenia vkladov, keďže súčasný stav nedisponuje dostatočnou odolnosťou v prípade otrasov, a rozsah jeho pôsobnosti by sa mal zhodovať s jednotným mechanizmom dohľadu. Autori však zároveň upozorňujú, že sa v bankovom sektore začínajú objavovať potenciálne nové riziká, ktorým je nutné venovať pozornosť. V tomto kontexte navrhujú prehodnotiť posilnenie makroprudenciálnych inštitúcií a maximalizovať synergie Európskeho systému finančného dohľadu a ECB.

4 Vytvorenie únie kapitálových trhov

Súčasťou projektovanej finančnej únie je aj únia kapitálových trhov (CMU) EÚ, ktorá zabezpečí diverzifikáciu finančných zdrojov, posilní cezhraničné rozdelenie rizika prehĺbením integrácie trhov akcií a dlhopisov, a vytvorí vankúš na ochranu pred systémovými otrasmi v sektore. CMU je dlhodobý projekt, ktorý si bude vyžadovať celý rad opatrení s kumulatívnym účinkom. Vytvárať sa bude zdola nahor, pričom postupné odbúravanie prekážok zlepši dynamiku celého procesu a podporí dôveru investorov. Zelená kniha z februára 2015 otvorila trojmesačnú konzultáciu a jej výsledky pomôžu EK vypracovať Akčný plán, ktorý položí základy plne funkčnej CMU do roku 2019.

Aj keď sa európske kapitálové trhy v posledných dekádach výrazne rozšírili, ich úroveň je v porovnaní s inými jurisdikciami (najmä USA) stále nedostatočná. Vyžaduje sa odstránenie bariér vstupu a využívania infraštruktúry trhov ako aj neodôvodnených prekážok investičných tokov, ktoré odporujú zásade voľného pohybu kapitálu. Kľúčovým bude zabezpečiť správnu implementáciu a uplatňovanie príslušných právnych predpisov v praxi. Pri vytváraní CMU je však do úvahy nutné brať nielen reálne odlišnosti v stupni rozvinutosti kapitálových trhov v európskych ekonomikách vrátane špecifických problémov, ale rovnako nevyhnutné bude zohľadniť aj širšie globálne súvislosti. Ako príklad možno uviesť trhy s rizikovým kapitálom, kde sa asi 90 % správcov fondov sústreďuje v 8 členských štátoch²⁰ najmä kvôli problémom dosiahnuť rozsah potrebný na rozloženie portfóliového rizika, pričom zdôvodnením sú absencia kultúry kapitálového investovania, nedostatok informácií, fragmentácia trhu a vysoké náklady.

²⁰ Veľká Británia, Nemecko, Švédsko, Dánsko, Fínsko, Holandsko, Francúzsko a Španielsko.

Európskou prioritou sú rast a zamestnanosť, čo si vyžaduje uvoľnenie investícií a zabezpečenie efektívnosti investičného reťazca tak na národnej, ako aj cezhraničnej úrovni. Podľa World Investment Report 2014 predstavoval celkový prílev priamych zahraničných investícií do EÚ 17 % celosvetového v roku 2013, čo je 30 % pokles oproti roku 2007. Výrazné zvýšenie aktivity na trhu kapitálu v posledných dvoch dekádoch viedlo k nárastu celkovej kapitalizácie akciového trhu EÚ z úrovne 21,7 % v roku 1992 na 64,5 % HDP v roku 2013. Cieľom CMU je vytvoriť stabilnejší, transparentnejší a predvídateľnejší rámec pre investorov podporujúci dôveru a atraktivnosť jednotného kapitálového trhu ako miesta pre dlhodobé investície.

Dobudovanie bankovej únie vytvorí pevné základy pre rozvoj únie kapitálových trhov vo všetkých členských krajinách EÚ. CMU by mala maximalizovať ekonomické prínosy trhov kapitálu pri zabezpečení účinnej ochrany spotrebiteľov i investorov. Zároveň by mala zatraktívniť Európu pre zahraničné investície a zvýšiť jej konkurencieschopnosť. Výzvy, ktoré je nutné prekonať, sa koncentrujú najmä do troch oblastí: 1. zlepšiť prístup k financovaniu vrátane rizikového kapitálu (riešiť informačné problémy, fragmentáciu kľúčových segmentov i zníženie vstupných nákladov), 2. podporiť tok inštitucionálnych a retailových investícií, 3. zlepšiť efektívnosť trhov v záujme dosiahnutia výhod plynúcich z rozsahu a hĺbky trhu.

U retailových investícií zohráva podstatnú úlohu obnovenie a posilnenie dôvery investorov. Prínosom by mohlo byť zvýšenie finančnej gramotnosti (na úrovni EÚ napr. projekt „Consumer Classroom“ ev. národné iniciatívy) či dostupnosť jednoduchších finančných produktov. Budovanie dôvery môže podporiť aj posilnený mandát európskych orgánov dohľadu pre cenné papiere a poisťovníctvo v oblasti ochrany spotrebiteľov/investorov prostredníctvom smernice MiFID II.²¹ Na zabezpečenie efektívneho fungovania kapitálových trhov je potrebné venovať pozornosť najmä: 1. málo rozvinutým a fragmentovaným trhom (bariéry regulatórne, právne, inštitucionálne), 2. bariéram na strane dopytu (dostupnosť financií, najmä v prípade malých a stredných podnikov – MSP), 3. prekážkam na strane ponuky (tok úspor do nástrojov kapitálového trhu) a 4. deformáciám trhu alebo regulatórny zlyhaniam (prekážky priameho financovania dlhodobých investícií).

V krátkom období sa iniciatíva bude koncentrovať na: 1. podporu vysokokvalitnej sekuritizácie, 2. preskúmanie smernice o prospekte, 3. zlepšenie dostupnosti úverových informácií o MSP, 4. zavedenie európskeho režimu súkromného umiestňovania a 5. podporu využívania nových dlhodobých investičných fondov s celoeurópskou pôsobnosťou. Diverzifikácia financovania a jeho zjednodušenie by pomohlo najmä MSP znížiť závislosť od bankových zdrojov. Aj po dokončení CMU sa však predpokladá, že kľúčové postavenie bánk v ekonomike zostane zachované.

5 Záver

Kríza odhalila krehkosť dosiahnutého integračného pokroku – ktorý nielen neodolal náporu, ale ešte urýchlil prenos šokov za národné hranice – a vrátila finančné trhy eurozóny späť na štartovaciu čiaru. V záujme zvýšenia odolnosti systému bola zrejma

²¹ Markets in Financial Instruments Directive II, t. j. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2014/65/EÚ o trhoch s finančnými nástrojmi.

nevyhnutnosť odstrániť asymetriu medzi integrovanými finančnými trhmi a národne organizovanou architektúrou finančnej stability. V júni 2015 publikovaná správa piatich prezidentov potvrdila a ďalej rozvinula proces dobudovania „genuine“ EMU nastoleným smerom, pričom špecifikuje aj postup krokov na dosiahnutie finančnej únie zameraný na dobudovanie bankovej a vytvorenie únie kapitálových trhov.

Banková únia sa považuje po prijatí eura za druhý bezprecedentný medzník na ceste k jednotnému trhu, ktorý významne podporí obnovenie, prehĺbenie a zvýšenie kvality finančnej integrácie medzi krajinami eurozóny. Zmeny možno očakávať najmä v oblasti reštrukturalizácie celého bankového sektora a integrácie retailových bankových služieb. Štrukturálne zmeny, pred ktorými bankový sektor stojí, nezvratne ovplyvnia štruktúru sprostredkovania, keďže postavenie bánk ako hlavných poskytovateľov zdrojov sa pravdepodobne oslabí v dôsledku posunu smerom k financovaniu kapitálovým trhom.

Vytvorenie únie kapitálových trhov podporí bankovú úniu ďalším oslabením väzby medzi štátom a bankou a celkovo zlepši alokáciu kapitálu v EÚ. Vytvorením hlbších cezhraničných trhov s vyšším stupňom zdieľania rizika v rámci EÚ pomôže CMU prekonať trhovú fragmentáciu a zvýši odolnosť voči šokom. Generovanie alternatívnych zdrojov financovania a zníženie závislosti nefinančného sektora od bánk zároveň zvýši flexibilitu a autonómnosť finančného systému. Proces budovania finančnej únie podporí aj realizáciu a efektívnosť prorastovo orientovaného Junckerovho investičného plánu, od ktorého Európa veľa očakáva.

6 Literatúra

- COEURÉ, B. 2014. *Completing the single market in capital*. Speech at the ICMA Capital Market Lecture Series 2014, Paris, 19 May 2014. Dostupné na: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2014/html/sp140519_1.en.html>.
- CONSTÂNCIO, V. 2013. *Implications of the SSM on the ESFS*. Public Hearing on Financial Supervision in the EU, Brussels, 24 May 2013.
- DE LAROSIÈRE, J. et al. 2009. *The high-level group on financial supervision in the EU Report*. Brussels, 25. 2. 2009. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/finance/general-policy/docs/de_larosiere_report_en.pdf>.
- EC. 2015. Green Paper: Building a Capital Markets Union. Brussels, 18. 2. 2015. Dostupné na: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=COM:2015:63:FIN&from=EN>>.
- ECB. 2013. Vysvetlivky: Komplexné hodnotenie. Október 2013. Dostupné na: <<https://www.ecb.europa.eu/ssm/assessment/html/index.en.htm>>.
- ECB. 2014. Aggregate Report on the Comprehensive assessment. ISBN 978-92-899-1464-2.
- EK. 2014. Oznam: Banková únia: obnovenie finančnej stability v eurozóne. MEMO/14/294, Brusel 15. 4. 2014.

- EUROPEAN COUNCIL. 2012. Towards a genuine economic and monetary union. Report by President of the European Council Herman van Rompuy. Dostupné na: <<http://www.consilium.europa.eu/>>.
- JUNCKER, J. C. et al. 2015. *Completing Europe's Economic and Monetary Union*. EC Report, June 2015. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/priorities/economic-monetary-union/docs/5-presidents-report_en.pdf>.
- LAUTENSCHLÄGER, S. 2015. *How can prudential regulation foster growth?* Frankfurt Finance Summit, 16 March 2015. Dostupné na: <<https://www.banking-supervision.europa.eu>>.
- LIIKANEN, E. (chair) 2012. *High-level group on reforming the structure of the EU banking sector*. Final report, Brussels, 2. October 2012.
- NOUY, D. 2015a. *Stable financial markets, stable Europe*. Economic Council in Berlin, 9 June 2015. Dostupné na: <<https://www.bankingsupervision.europa.eu>>.
- NOUY, D. 2015b. *The banking union and financial integration*. Joint conference of the European Commission and European Central Bank on „European financial integration and stability“ 27 April 2015, Brussels. Dostupné na: <<https://www.bankingsupervision.europa.eu>>.
- PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.
- PRAET, P. 2015. *Structural reforms and long-run growth in the euro area*. On panel „Long-run growth, monetary policy and financing of the economy“ at 43rd Economics Conference of OeNB, Vienna, 15 June 2015.
- REGLING, K. 2012. *Europe's response to the sovereign debt crisis*. 40th Economics conference OeNB. Vienna, 10. 5. 2012.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* Bratislava: SPRINT2. ISBN 978-80-89393-22-0.
- VÁŠKOVÁ, V. 2014. Reforma finančnej architektúry v EÚ. In: OBADI, S. M. (ed.). *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Oživenie globálnej ekonomiky: reálne trendy a rizikové faktory*. Zborník z konferencie 27. 11. 2014 v Bratislave. Bratislava: EÚ SAV. ISBN 978-80-7144-238-7.

Россия и Европа. Партнерство или конфронтация?

Andrej Šabanov¹ Veľvyslanectvo Ruskej federácie v Slovenskej republike

Russia and Europe. Partnership or confrontation?

Authors' contact details

¹ Embassy
of the Russian Federation
in the Slovak Republic,
Godrova 4,
811 06 Bratislava,
Slovakia
info@rusemb.sk

Abstrakt: Vzťahy Ruska a Európskej únie prežívajú prelomové obdobie. Ukrajinská kríza, ekonomické sankcie Bruselu a odvetné činy Moskvy len obnažili systémové problémy, ktoré sa nahromadili z čias studenej vojny. Pokusy krajín Západu využiť zánik bipolárneho systému a tým posilniť svoju dominanciu v svetových záležitostiach, zmeniť formát geopolitického priestoru a zabrzdiť objektívny proces budovania nového polycentrického svetového usporiadania, krachujú. Návrhy Ruska o krokoch, zameraných na zníženie medzinárodného napätia a prípravu konkrétneho programu spoločného postupu zostali bez odozvy. Terajšia politika konfrontácie bráni riešeniu životne dôležitých globálnych úloh.

Abstract: Relations between Russia and the European Union are experiencing a breakthrough season. Ukrainian crisis, economic sanctions of Brussels and Moscow retaliatory actions only expose the systemic problems that have accumulated from the Cold War. Western countries attempts to use the demise of the bipolar system and thus strengthen its dominance in world affairs, change format of geopolitical space and slow down an objective process of building a new poly centric world order are ruining. Russia's proposals on steps aimed at reducing international tension and preparing a concrete program of joint action remained without response. The current policy of confrontation prevents the solution of vital global challenges.

1 Актуальное состояние отношений России и Евросоюза

Нынешнее состояние отношений России и Евросоюза не вызывает оптимизма. До недавних пор официально считалось, что стороны связывает упомянутое во многих документах «стратегическое партнерство» - хотя в данном случае не вполне конкретизированное понятие, однако свидетельствующее о готовности Москвы и Брюсселя развивать многопрофильное взаимодействие. Прошлый год стал своего рода Рубиконом, переход через который, по всей вероятности, означает невозможность возврата к прежнему состоянию. Последний, уже основательно выхолащенный по содержанию, саммит Россия – ЕС состоялся в январе 2014 г. и пока нет представления, когда и в каком формате подобная практика может возобновиться.

События на Украине, объяснения которым стороны давали с диаметрально противоположных позиций, стали спусковым крючком к резкому переходу от партнерства к конфронтации. Брюссель, стремясь «дисциплинировать» Москву, ввел против нее экономические санкции (беспрецедентный случай в двусторонних отношениях за весь постсоветский период), а также запрет на въезд в страны ЕС ряду российских официальных лиц и бизнесменов (перекрыв, тем самым, каналы ведения диалога). Россия, как и следовало ожидать от такого ключевого игрока на международной арене, нашла возможность для адекватного ответа.

По-своему знаковым событием стал отказ Москвы от планов по сооружению газопровода «Южный поток» и изменение прежней модели работы «Газпрома» на европейском рынке, имевших своей целью добиться максимальной интеграции в единую экономическую систему с Евросоюзом. Система газопроводов и долгосрочные газовые контракты на протяжении более чем сорока лет служили надежной экономической базой отношений СССР/России с Западной (потом объединенной) Европой. В результате уровень взаимодействия между Москвой и Брюсселем оказался в самой нижней точке со времен распада Советского Союза.

2 Причины нынешней конфронтации

Случайно ли видное невооруженным глазом состояние противоборства между Европой и Россией, или же это следствие объективных системных процессов? Позволю себе сослаться на материалы авторитетного российского Совета по внешней и оборонной политике, руководители которого, С.А.Караганов и Ф. А. Лукьянов, на основе всестороннего анализа приходят к выводу о неизбежности нынешней конфронтации. Это стало понятно уже несколько лет назад, когда практически любые предложения Москвы порождали все более злобную и почти тотально негативную ответную риторику. Последние сомнения рассеялись к Олимпиаде в Сочи, которой на Западе почти единодушно желали провала.

Важнейшая причина радикального охлаждения отношений – отказ Запада признать за Россией то место в европейской и мировой политике, которое она считает для себя естественным и законным. При этом надежды на то, что Россия быстро пойдет по «европейскому» пути, не сбылись. Запад пытался проводить, отказываясь это признать открыто, линию победителя в «холодной войне», ограничивая свободу, сферы влияния и рынки России, одновременно расширяя зону своих интересов – политического и военного контроля через расширение НАТО, политического и экономического – через расширение Евросоюза. Признать Россию равноправным сотворцом новой Европы Запад не мог, а на подчиненную роль Россия не соглашалась.

В результате вместо участия в строительстве общеевропейского дома, который со временем мог бы стать общеевразийским, с начала нынешнего века в политике Брюсселя стал нарастать демократический мессианизм, ранее свойственный лишь Вашингтону. Евросоюз начал продвижение европейской модели и своего опыта демократии на восток континента, стремясь расширить зону мягкого контроля на территории, которые Россия считала зоной своих интересов. Тем самым, отрицая это на словах, Запад увеличивал зону влияния и контроля, де-факто оттесняя Россию, ограничивая ее рынки, отбирая «буферы безопасности», завоеванные в прошлые века, часто пытаясь навязать уже пост-европейские ценности.

Однако главная конфликтообразующая проблема двусторонних отношений лежала в иной плоскости. Экспансия Евросоюза сопровождалась экспансией НАТО. Эта организация однозначно воспринимается в Москве как потенциально враждебная, быстро перерождающаяся из оборонительной в наступательную,

что стало особенно очевидно после потрясших всех трехмесячных бомбардировок Югославии в 1999 г. Действия стран альянса в Ираке, Афганистане, Ливии, поддержка «арабской весны» лишь подтвердили сильные сомнения в ответственности этой структуры. К 2007 г. дело дошло до конкретных планов вступления в НАТО Украины, что означало бы создание для России абсолютно неприемлемой ситуации в области безопасности ввиду появления в таком случае 2000-километровой незащищенной границы с альянсом.

В итоге, на словах объявляя концепцию наличия в мировой политике сфер контроля и влияния устаревшей и не соответствующей современным реалиям, на практике Запад сферу своего влияния планомерно расширял.

Следует подчеркнуть, что в это время в России и Европе шли процессы эволюции основных ценностей, причем их направленность была противоположна. Большинство россиян, после десятилетий радикальных экспериментов, стремились к восстановлению прежней морали, тянулись к ранее запретному христианству, к не основанному на коммунистическом мессианстве государственному патриотизму, к консерватизму. Европейская элита, пресытившись этими ценностями, все больше считала их устаревшими или даже реакционными, пыталась идти к преодолению национального патриотизма, отвергала многие традиционные моральные ценности и все больше отходила от христианства. Россия восстанавливала суверенитет и государственность, Европа пыталась преодолеть суверенитет, государственный национализм, построить наднациональную общность.

Необходимо напомнить, что Москва неоднократно заявляла о готовности к совместным с Европой действиям на международной арене, размышляла о присоединении к западным структурам, предлагала переформатирование их в равноправные общеевропейские. Президент России Б.Н.Ельцин говорил о желательности членства в НАТО. В ходе своего первого президентского срока В. В. Путин безуспешно предлагал и кардинальное сближение с Евросоюзом. Неизменно негативным был ответ на многочисленные российские инициативы (от Б.Н.Ельцина до Д.А.Медведева) о заключении нового договора о европейской безопасности либо о создании единого человеческого, экономического, энергетического пространства от Ванкувера до Владивостока – Союза Европы или Большой Европы. Однако все подобные инициативы были проигнорированы. Возобладало желание, не считаясь с интересами и озабоченностями России, распространить свое влияние как можно дальше на восток континента, что нашло свое отражение в украинском сюжете.

Уместно отметить, что одна из причин активности стран ЕС в украинских делах – поддержать инерцию расширения Евросоюза, замаскировав тем самым очевидные кризисные явления в самом европейском интеграционном проекте. Присутствует здесь и намерение сорвать российский проект по созданию Таможенного, а затем Евразийского экономического союза. Несмотря на все миролюбивые заявления о ненаправленности действий Брюсселя против интересов Москвы на постсоветском пространстве, его практические действия говорят об обратном. К примеру, проект Евросоюза «Восточное партнерство», ориентированный на шесть европейских стран – бывших республик СССР,

по сути предлагает им определиться по принципу «или – или», с кем им «по пути», с Брюсселем или Москвой. Возобладала логика конкурентной борьбы вместо стремления к учету взаимных интересов.

Хотел бы коротко остановиться на упомянутых системных трудностях Евросоюза. Привлекательность европейского проекта отнюдь не исчезла, однако заметно потускнела. Выясняется, что большинство европейцев, кроме немцев и части северян, больше не хотят работать так, чтобы эффективно конкурировать в новом мире. Налицо длительный демографический спад, на который накладывается новая волна беженцев из «неблагополучных» регионов Северной Африки и Ближнего Востока, утечка мозгов, отставание в инновациях. С огромным трудом удалось купировать кризис евро, временно сгладить противоречия по «греческому» вопросу, но коренные проблемы здесь остаются нерешенными. Часть стран, поспешно, исходя лишь из политической целесообразности, принятых в ЕС, стагнируют. Растут ряды евроскептиков и справа, и слева. Поднимается волна сепаратизма. В политике почти всех правительств нарастает вес краткосрочных интересов и соображений в ущерб стратегическим. Все это неблагоприятно сказывается на внутреннем самочувствии европейской элиты, заставляет ее «нервничать», а как следствие – совершать не всегда продуманные действия.

3 Отношения Россия-ЕС в глобальном контексте

Вряд ли для кого-то является секретом, что очень постепенно, но неотвратимо заканчивается пятисотлетнее доминирование Европы на глобальной арене. После завершения двухблокового периода и короткого «момента однополярности» мир вступает в эпоху полицентричности. Но и это, вероятнее всего, лишь промежуточная модель. Нарастает тенденция к повышению роли национальных государств и возвращению в новых условиях старой геополитики. Всемирная торговая организация в тупике, мир распадается на политико-экономические блоки, между которыми обостряется борьба – уже не столько посредством определения условий торговли, а через нетарифные ограничения, навязывание технических, юридических и иных стандартов. Наконец, в ход идет «экономическое оружие массового уничтожения» – санкции. Характерно, что лидером «деглобализации» выступает именно Запад, который чувствует, что проигрывает по прежним, им же предлагавшимся правилам.

Как представляется, нынешние тенденции в мире доказывают неспособность сложившейся на рубеже веков модели западной либеральной демократии эффективно ответить на вызовы новейшей глобальной конкуренции без опоры на военное превосходство. Выиграв, как казалось окончательно, в 1990-е гг., эта модель через десять лет начала отступать. Центром мировой экономики и политики становится новая Азия, в социально-политической системе стран которой превалирует нелиберальная лидерская демократия. Вероятный проигрыш в борьбе за мировое превосходство является крайне болезненным для политических классов западных стран, он ставит под вопрос их моральную и политическую легитимность.

Для Запада нынешние действия России – это попытка ускорить перестройку международных отношений, правила и моду в которых задавал именно он. В условиях постепенной утраты западным миром лидерства в экономике, потери применимого военного превосходства (что подтверждают последние события во многих уголках мира) и всеобщем росте сомнений в обоснованности его господства в морально-политической сфере решительные действия Москвы вызывают особенно болезненную реакцию. Россия же, не видя склонности к диалогу на западе континента, в поисках альтернативы естественным образом поворачивается на восток.

Поворот идет не только в плоскости экономики, но и в области политики. Возникают новые форматы взаимодействия в Евразии, в центре которых – расширение сотрудничества России и Китая, Казахстана, других партнеров по ШОС, потенциально – Индии, Ирана, Южной Кореи, Пакистана. Здесь нельзя не упомянуть о принятом во время визита китайского лидера Си Цзиньпина в Москву в мае 2015 года Совместном заявлении о сотрудничестве по сопряжению строительства Евразийского экономического союза и Экономического пояса Шелкового пути – китайского плана экономико-логистического развития западных регионов Китая и стран к западу от Китая в направлении Европы. Конвергенция этих двух проектов, которые многие на Западе хотели сделать конкурирующими, может дать удивительный результат.

Так что же дальше? Как будут в перспективе развиваться отношения России и Евросоюза в условиях известной нестыковки геополитических интересов? Сближению на старых основах будут мешать и отмеченные различия социальных процессов. Двадцать пять лет назад казалось, что мы быстро пойдем к единому типу общества. Этого, однако не произошло, ценностные ориентиры у нас сохраняют заметные отличия. Нельзя исключать, что период конфронтации не закончится в ближайшее время. Причем в нынешнем «похолодании» отношений, в отличие от периода реальной «холодной войны», будет больше ранее тщательно скрывавшейся геополитики, но меньше идеологии, больше информационной составляющей и экономики, но меньше прямого военного противостояния.

При этом сохраняется объективная заинтересованность обеих сторон в наращивании взаимодействия, переводу отношений в режим эффективного диалога для решения стоящих перед нами проблем. К примеру, важнейшими вызовами для европейской безопасности являются распространение нестабильности из региона Ближнего Востока и вновь обнажившийся военно-политический раскол континента, ответить на которые Европа без России не сможет. В то же время Европа нужна России может быть уже не только как источник передовых технологий, социальных практик и капитала, а как напоминание об общих культурно-цивилизационных корнях. Географическое соседство России и стран Евросоюза невозможно изменить. Хотелось бы надеяться, что хотя бы осознание факта «обреченности» на «вечную» общую границу привело к необходимости вывода отношений в нормальное цивилизованное русло. Как это и положено между соседями.

Nové investičné stratégie Číny z pohľadu cieľov hospodárskej politiky

Iveta Pauhofová¹ Ekonomický ústav SAV

Soňa Svocáková² Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach

New China's investments strategies in terms of the objectives of economic policy

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia

ipauhofova@yahoo.com

² Faculty of Economics,
Technical University in Košice,
Němcovej 32,
040 01 Košice,
Slovakia

sona.svocakova@gmail.com

Abstract: Article highlights changes in Chinese investments with regard to the objectives of economic policy. Paper focuses on the analysis of investment within the country, the functions and objectives of these investments. In response to the ongoing problems in the global economy, the Chinese officials involved orientation on the population in their economic plan. The focus on domestic consumption is accompanied by urbanization, which requires new infrastructure projects. In the process of dealing with crisis, China tries to stabilize economic development in the long-term horizon and supports social development. China increased research and innovation capacities in science and technology. The aim of this paper is to point out the attention also to the investments in armaments industry and to an active space program of China. China's expenditure on armaments increase every year. But China goes even further, beyond the limits of our planet. Active space program is not only proof of its scientific research capacity and functioning of the internal political processes, but also evidence of the power shift in the world in an ongoing process of geopolitical changes with the emergence of a new hegemon.

Keywords: China, economic policy, investments.

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“.

1 Úvod

Expandovanie Číny má svoj významný regionálny a globálny rozmer a úzko súvisí s postupnou reorientáciou hospodárskej politiky krajiny. Nejde len o reagovanie na zmenené ekonomické a finančné prostredie v dôsledku krízy v medzinárodnom meradle a nevyhnutnosť prispôsobovania sa zmenám prírodných podmienok. Ide o zreteľné pokračovanie v reformovaní hospodárskeho, finančného a sociálneho systému krajiny s najväčším počtom obyvateľov na planéte, ktoré je z pohľadu životnej úrovne signifikantne regionálne diferencované. Tieto adaptačné procesy sú dôležitým príspevkom k posilneniu ázijského regiónu a ku kryštalizácii vzťahov ázijského regiónu, minimálne Strednej Ázie, a ostatného sveta. V tomto zmysle sa konkretizuje i formovanie vzťahov Číny s Ruskom, Číny s EÚ a Ruska s EÚ. Adaptačné procesy krajín EÚ sa preto nezaobídu bez zohľadnenia týchto nastúpených vývojových trendov. V postupnom zviditeľňovaní geopolitického rámca a fungovania novej finančnej architektúry sveta sa ukazuje rozsah investícií a charakter investičných stratégií Číny v novom svetle.

Cieľom príspevku je poukázať na zmeny v investičných stratégiách Číny s ohľadom na plnenie cieľov hospodárskej politiky. Z toho dôvodu je príspevok zameraný na analýzu investovania krajiny, funkciu investícií a podkrytie cieľov, ktoré sú cez tieto investície napĺňané.

V reagencii na pretrvávajúce problémy v svetovej ekonomike, ktoré sú dôsledkom finančnej a hospodárskej krízy, čínski predstavitelia v hospodárskom pláne nariadili orientáciu na obyvateľstvo, zvýšenie životnej úrovne občanov, tým zlepšenie jeho spotrebiteľského správania a docielenie pokračovania ekonomického rastu. Orientácia na domácu spotrebu je sprevádzaná urbanizáciou, ktorá vyžaduje nové infraštruktúrne projekty. Klimatické zmeny zapríčinia obmenu podmienok na život, na čo je potrebné sa pripraviť. Čína svojimi aktivitami postupne bojuje proti globálnej kríze, snaží sa o stabilný ekonomický rozvoj v dlhodobom časovom horizonte a podporuje sociálny rozvoj. Významne zvyšuje kapacity výskumu a inovácii vo vede a technológiách. Zámerom príspevku je tiež upriamiť pozornosť na investovanie v sektore zbrojárskeho priemyslu a na aktívny vesmírny program Číny.

2 Reorientácia v hospodárskej politike Číny

Súčasnú aktivitu Číny vo vnútri krajiny nemožno považovať len za odpoveď na pretrvávajúcu krízu. Sú úzko zviazané s päťročnými plánmi prestavby ekonomiky a spoločnosti, s cieľom postupne zlepšovať pracovné a životné podmienky obyvateľstva i znižovaním rozdielov medzi vidieckymi a mestskými regiónmi. Reorientácia na domácu spotrebu je určitou reakciou na klesajúci dopyt po jej produktoch na medzinárodných trhoch. Za posledné obdobie došlo vo všetkých oblastiach sveta s výnimkou Európy, Južnej a Západnej Ázie k medziročnému poklesu exportu Číny.

Dôvodom zmien v hospodárskej politike a sociálnom systéme (penzijom a zdravotnom) je nízka životná úroveň veľkého množstva obyvateľov Číny a nastúpený trend starnutia populácie. V krajine došlo k masívnej výstavbe tak cestných komunikácií, ako aj obydľí, ktoré vyžadujú dodatočné infraštruktúry. Presun obyvateľstva za prácou z vidieka do miest, ale aj zvýšená preprava surovín a materiálov si vyžiadala rozšírenie dopravnej infraštruktúry, v železničnej doprave aj jej podstatné zrýchlenie. Status najľudnatejšej krajiny dáva do popredia otázku potravinovej a energetickej zabezpečenia. Keďže surovinová základňa krajiny je limitovaná, orientuje sa v týchto otázkach na zahraničie. Investuje v takých oblastiach, ktoré jej zabezpečia v súčasnosti a pre budúcnosť prístup k zdrojom nerastných surovín, k úrodnej poľnohospodárskej pôde i k zásobám pitnej vody. Medzinárodne sú zjavné investície do významných aktív pri skupovaní nehnuteľností, prístavov, letísk a iných významných prepravných uzlov – či už tovarov, služieb, energií, ľudí, financií alebo informácií (Svocáková, 2014).

Podľa MMF je Čína v nominálnom vyjadrení HDP stále na druhom mieste za USA, ale pri vyjadrení HDP v parite kúpnej sily bol rok 2014 zlomovým a Čína prevzala vedúcu pozíciu. Dôvodom sú nižšie ceny za rovnaké tovary a služby v porovnaní s ostatnými krajinami a priaznivejší demografický vývoj. Pre najväčšiu rozvíjajúcu sa krajinu na svete je rozvoj kľúčom pre riešenie väčšiny problémov. V roku 2006 Čína zahájila veľmi ambiciózne 15-ročný plán rozvoja vedy, techniky a vzdelanosti. Podľa tohto plánu sa má Čína stať do roku 2020 spoločnosťou orientovanou na inovácie a do

roku 2050 svetovým lídrom v oblasti vedy a techniky (Cao a kol., 2006). Fundamentálnym cieľom je zlepšiť život ľudí, čo môže byť dosiahnuté len vďaka zlepšujúcemu sa sociálnemu systému, kladeniu priorít na vytváranie nových pracovných miest a poskytovanie rovnako kvalitných služieb pre všetkých. Regionálna disparita v príjmoch obyvateľstva je stále vysoká. Príjmy pri pobreží sú oveľa vyššie ako príjmy v stredozemí a na západe krajiny. V plánoch je na dôležitom mieste ukotvený záujem o zachovanie prírodných zdrojov a environmentálnu ochranu.

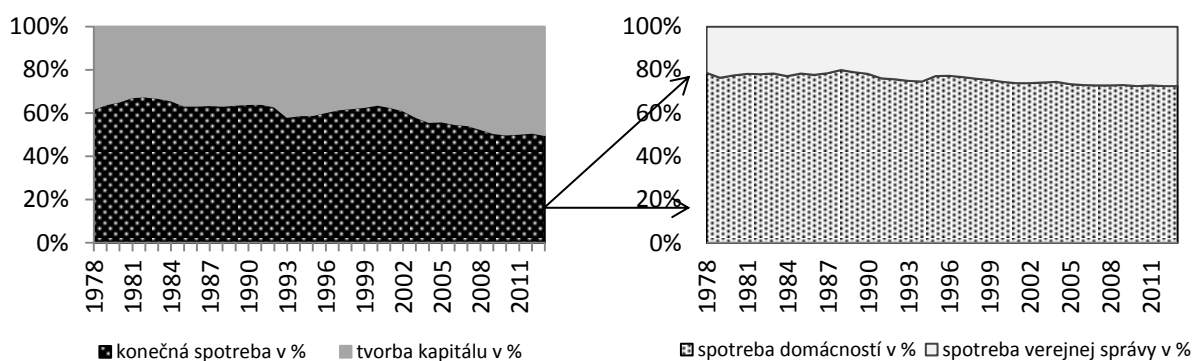
Súčasný rozvojové aktivity v smere do vnútra krajiny a strategické von z krajiny sú zreteľné. Objem obchodov v čínskej mene ďalej narastá. Do konca roka 2015 by mal MMF rozhodnúť, či sa čínske renminbi stane súčasťou menového koša SDR.¹ Čína už podpísala bilaterálne dohody o menových swapoch s 28 centrálnymi bankami, vrátane CB Brazílie, Kanady, ECB, Anglicka a Ruska (Lee, 2015). Navyše, Čína je vedúcim svetovým lídrom v držbe reálnych peňažných prostriedkov. Vo forme suverénnych fondov spravuje enormné bohatstvo, ktoré v januári 2015 prekročilo hodnotu 1,83 bil. USD. Takáto ohromujúca zásoba reálnych financií je v správe piatich suverénnych fondov, z ktorých má každý svoju funkciu – investičnú, sociálnu, rozvojovú. Suverénne fondy Číny sú SAFE Investment Company, China Investment Corporation, National Social Security Fund a China – Africa Development Fund. Za piaty suverénny fond Číny je považovaný Hong Kong Monetary Authority. Hongkong podľa princípu prináležania patrí Číne, preto je fond pridelený k suverénnym fondom Číny (Pauhofová, 2014).

3 Determinanty orientácie na domácu spotrebu

Na rozdiel od minulého vysokého tempa rastu HDP sa Čína momentálne zamerala na vzor udržateľného rastu. Determinantmi prechodu na takýto model sú: reorientácia od predchádzajúceho dôrazu na vysoké hodnoty ekonomického rastu, rozvoj domácich strategických odvetví pre zlepšenie životnej úrovne obyvateľstva a prehodnotenie politiky populačnej kontroly.

Miera rastu HDP Číny za rok 2014 bola 7,4 % (Tradeconomics, 2015). Domáca spotreba sa na tvorbe HDP podieľala v roku 2013 48,15 % čo je o 0,37 percentuálneho bodu viac ako v roku 2012 a o 1,1 percentuálneho bodu viac ako v roku 2011. Miera rastu HDP sa spomalila hlavne kvôli zníženiu investícií do fixných aktív (KPMG, 2015). Hrubé domáce investície sú v Číne primárnym faktorom hospodárskeho rastu. Podľa údajov Svetovej banky (2015) v roku 2013 sa na tvorbe HDP podieľali 49 %. Po roku 2013 dochádza k miernemu poklesu v investíciách do fyzického kapitálu a dôraz sa kladie viac na domácu spotrebu. V roku 2013 sa na tvorbe HDP domáca spotreba podieľala iba 34,1 %. Pre porovnanie, v USA to bolo v roku 2013 68,0 %, v Japonsku 61,1 %, v Rusku 52,0 % a v Austrálii 55,0 %. Obr. 1 znázorňuje podiel konečnej spotreby a podiel tvorby kapitálu na celkovom HDP Číny. Ďalej sa dá pozorovať, že na celkovej konečnej spotrebe sa podieľajú hlavne domácnosti. Odhaduje sa, že v najbližších rokoch vstúpi na trh 100 mil. nových domácností strednej triedy a výrazne podporí domácu spotrebu (Cai, 2014).

¹ SDR (Special Drawing Rights) tvorí v súčasnosti kôš 4 mien (USD, EUR, JPY, GBP).

Obr. 1: Podiel jednotlivých zložiek HDP Číny v rokoch 1978 – 2013 (%)

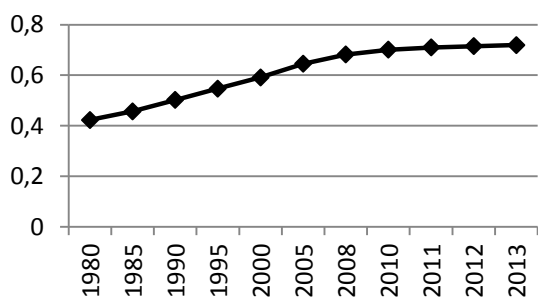
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z China Statistical Yearbook (2014).

Podľa Prud'home (2010) Čína pokračuje pri budovaní infraštruktúr a dopravného systému tak, aby mohla zväčšiť a rozšíriť možnosti obchodu a podnikania. Rozvíja a diverzifikuje hospodárske vzťahy s inými krajinami cez vzrastajúcu obchodnú a investičnú spoluprácu. Aktívne pokračuje v investíciách a rozvoji podnikania v zahraničí, rovnako vo vyspelom svete, ako aj v rozvíjajúcich sa krajinách. Už pri prvom stretnutí ministrov financií krajín BRIC v Sao Paule v novembri 2008 sa ukázalo, že zúčastnené krajiny nediskutovali len o spôsoboch ako sa ochrániť pred krízou, ale tiež o tom ako dokážu využiť krízu a následnú adaptáciu globálnych štruktúr vo svoj prospech. Z toho vychádza i čínska rozvojová stratégia, ktorá sa zameriava na formulovanie plánov pre expandovanie špecifických priemyselných odvetví. Vzhľadom na regulačný a investičný rámec nastavený pre odvetvia priemyslu sa objavujú názory, že tieto ciele sa pretransformovali do ekonomického nacionalizmu a protekcionizmu. Zo strany Číny je to však vnímané ako nevyhnutnosť pre rozvoj domácej základnej vedy a technológií a určitej ochrany domáceho priemyslu tak po stránke zavádzania vlastných inovácií, istej miery regulovania produkcie, ako aj udržania zamestnanosti a vytvárania nových pracovných miest. Zámer odklonu od maximalistického indexovania rastu produkcie a služieb ku zvyšovaniu kvalitatívnych parametrov i v oblasti „pestovania“ medzinárodných vzťahov sa objavuje krátko pred 12. päťročným plánom. Samotná dvanásť päťročnica predstavuje reorientáciu od predchádzajúceho dôrazu na vysoké hodnoty ekonomického rastu. Preferované sú stratégie a opatrenia, ktoré poslúžia k zabezpečeniu dlhodobej prosperity pre obyvateľstvo. Preto sú kľúčovými bodmi poslednej päťročnice rozvoj západných čínskych regiónov, ochrana životného prostredia a zlepšenie využívania energií, prechod k ekonomike ťahanej domácou spotrebou namiesto exportu a zlepšenie životnej úrovne občanov. Je v nej identifikovaných sedem priorít pre priemyselné odvetvia: nové energie (veterná, solárna, jadrová²), úschova energií a ochrana životného prostredia, biotechnológie, nové materiály, nové informačné technológie, vysokokvalitné výrobné zariadenia a ekologické dopravné prostriedky.

Ako už bolo uvedené potreba reorientácie Číny na hospodársku politiku cielenú viac do vnútra krajiny je dôsledkom tak hospodárskej krízy vo svete, ako aj nízkej životnej úrovne občanov v krajine. V posledných rokoch Čína dosahovala vysoké tempa rastu HDP, i tak je podľa niektorých ukazovateľov životná úroveň mnohých občanov

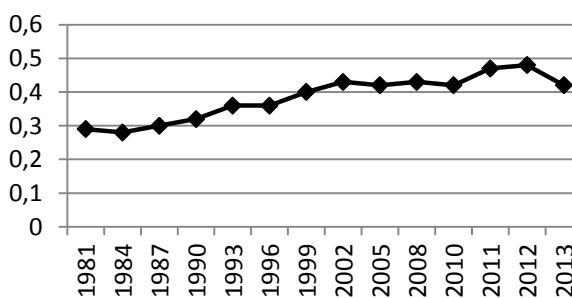
² Najviac rozostavaných jadrových reaktorov na svete v súčasnosti je v Číne (27), za ňou nasledujú India a Rusko.

v porovnaní so západnými krajinami veľmi nízka. Dôkazom sú hodnoty Indexu ľudského rozvoja (HDI³). Táto otázka podnecuje k diskusii o nastavených prioritách vládnej politiky. Hodnota HDI Číny sa medziročne zvyšuje (obr. 2) a v roku 2013 bola na úrovni 0,719. S touto hodnotou je Čína na 91. mieste v rebríčku celkovo 187 krajín a podľa kategorizácie OSN tak patrí ku krajinám s vysokým ľudským rozvojom. S hodnotou 0,719 je však vzdialená od USA (0,914), Japonska (0,890) a iných štátov, ktorých HDP už prekonal. Pri takýchto porovnávaníach je však potrebné mať na pamäti, že ukazovatele tohto druhu nepracujú so špecifickými aspektmi civilizačných modelov, cez ktoré jednotlivé porovnávané krajiny fungujú. Zvlášť pohľad cez optiku diferencovaných kultúr prináša diametrálne odlišné výsledky v oblasti posudzovania životnej úrovne. Zreteľnými sú však príjmové nerovnosti vnútri Číny, ktorú potvrdzuje hodnota Giniho koeficientu.⁴ V roku 2013 mal podľa údajov UNDP hodnotu 0,42. Na nasledujúcom obrázku sa dá pozorovať postupné zvyšovanie hodnoty Giniho koeficientu, čo poukazuje na zmeny v stratifikácii príjmov obyvateľstva, resp. na prehĺbujúce sa rozdiely v príjmoch medzi skupinou „chudobných“ a „bohatých“. Do roku 1990 sa hodnoty koeficientu pohybovali v rozmedzí do 0,3. Najvyššia hodnota Giniho koeficientu 0,48 Čína dosiahla v roku 2012.

Obr. 2a: Index ľudského rozvoja Číny

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z UNDP (2013).

Obr. 2b: Giniho koeficient Číny

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Svetovej banky (2013): 1981 – 2010, Reuters (2013): 2011 – 2012 a UNDP (2013): 2013.

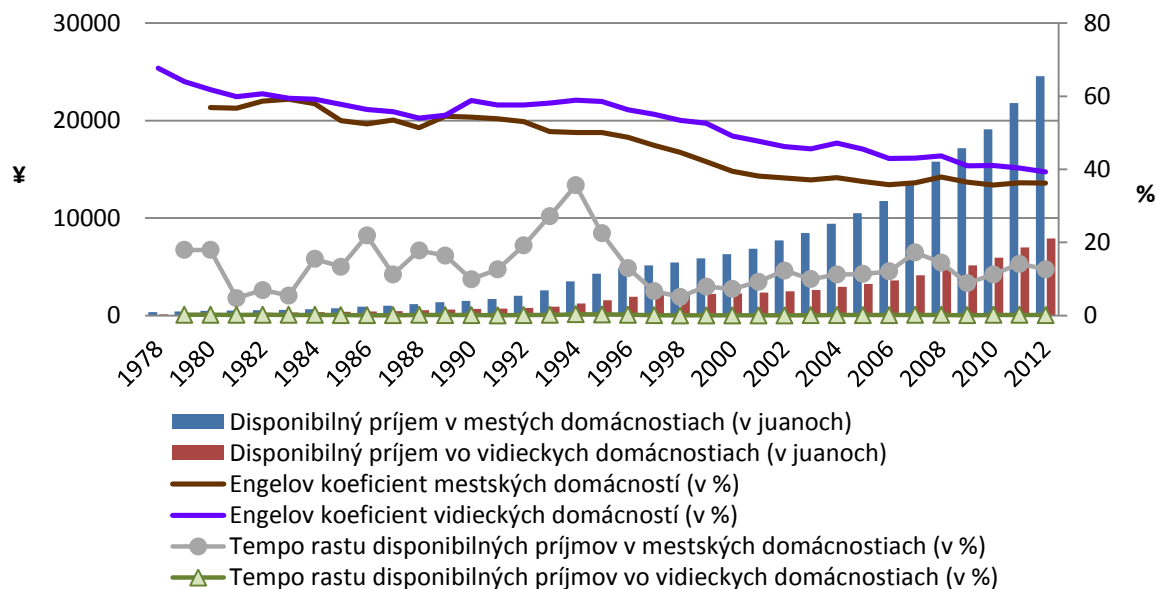
Od konca 90. rokov sa nerovnosti v disponibilnom príjme medzi obyvateľstvom mestských a vidieckych regiónov prehĺbujú. Dokumentuje to nasledujúci obrázok, kde je možné pozorovať výrazné rozdiely v príjmoch domácností v mestách a na vidieku. Engelov koeficient⁵ zároveň poukazuje na postupné znižovanie podielu výdavkov na potraviny na celkových výdavkoch domácností. Táto skutočnosť môže vypovedať o zlepšujúcej sa životnej situácii jednotlivých domácností, hoci tempo rastu disponibilných príjmov mestských domácností je výrazne vyššie v porovnaní s tempom rastu disponibilných príjmov vidieckych domácností. Na vidieku sa disponibilný príjem

³ Index ľudského rozvoja (HDI – human development index) je spracovávaný Rozvojovým programom OSN. HDI odкрýva skutočnosť, ako sa dve krajiny s podobnou úrovňou HDP alebo HNP môžu odlišovať v hodnotách ľudského rozvoja. Ukazovateľ je kombináciou sociálnych a ekonomických ukazovateľov, ako napr. úroveň zdravotnej starostlivosti, očakávaná dĺžka života, prístup k vzdelaniu atď.

⁴ Giniho koeficient vypovedá o príjmových rozdieloch obyvateľstva. Hodnota koeficientu sa pohybuje v rozmedzí od 0 (dokonalá rovnosť, keď má jedna domácnosť príjem totožný so všetkými ostatnými v spoločnosti) do 1 (dokonalá nerovnosť).

⁵ Engelov koeficient je percentuálnym vyjadrením výdavkov na potraviny z celkových výdavkov na spotrebu.

domácnosti medziročne za sledované obdobie nezvýšil o viac ako 0,2 %. Aj to je jeden z dôvodov, prečo čínsky vidiecki obyvatelia migrujú do miest. K zmenšovaniu rozdielov v príjmoch medzi vidieckym a mestským obyvateľstvom má prispieť i postupujúca reforma sociálneho a zdravotného systému, ktorá bude zároveň pomáhať riešiť dôsledky dlhoročného aplikovania politiky jedného dieťaťa.

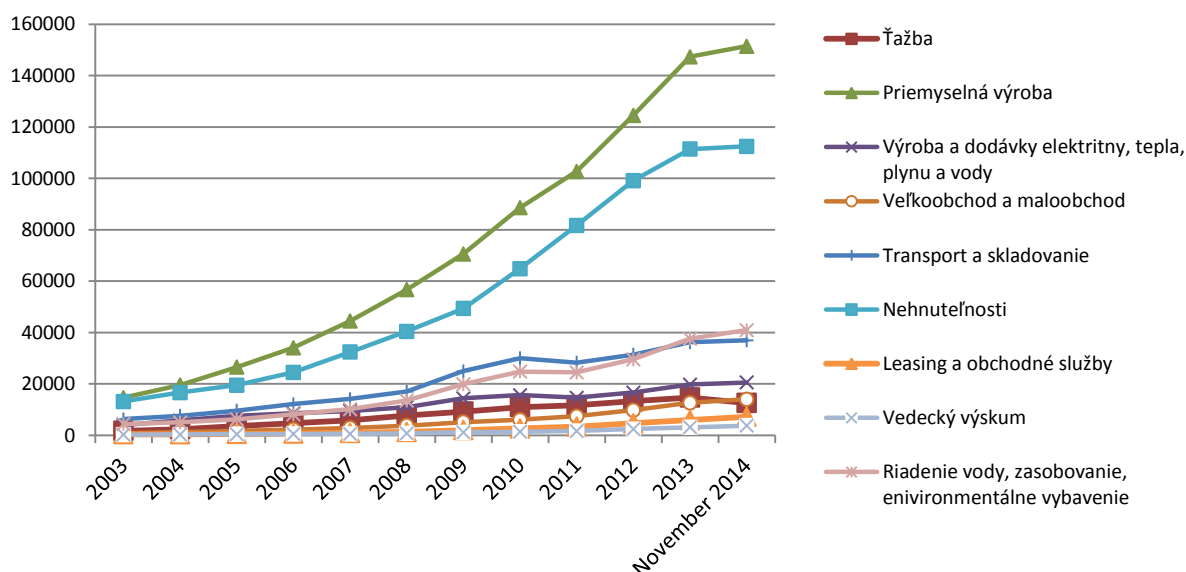
Obr. 3: Disponibilný príjem domácností (v juanoch) a Engelov koeficient v %

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z China Statistical Yearbook (2013).

Rýchly ekonomický rast priniesol krajine tak úspechy, ako aj mnoho nových výziev, ktorým musí čínska vláda v nasledujúcich rokoch venovať pozornosť. Ide o rýchlu urbanizáciu, nárast nerovností, zhoršujúce sa životné prostredie a iné. Podľa Prud'home (2010) Čína postupne začína prehodnocovať politiku populačnej kontroly. Postupné starnutie populácie má dopad na ekonomiku z dôvodu pomerne obmedzeného množstva pracujúcej populácie. Na druhej strane táto politika efektívne znížila tlak na prírodné zdroje Číny, aj keď sa nezaobišla bez istých morálnych otázok pri jej implementácii.⁶ Nevyhnutnosť zmeny v politike populačnej kontroly vyplýva aj zo snahy podporiť spotrebu domáceho obyvateľstva. Podľa Cai (2014) sú hnacou silou domácej spotreby v Číne: vytvorenie systému sociálneho zabezpečenia, ktorý by znížil potrebu úspor, rast príjmov a rozvoj sektora elektronického obchodu. Rastúci dopyt v oblasti potravín, nerastných surovín a energií predstavuje nie len národný problém. Rýchlorastúca ekonomika by si mala osvojiť model trvalo udržateľného rozvoja. Ten efektívnejšie využíva investície na budovanie národných zdrojov.

Ako znázorňuje nasledujúci graf (obr. 4), investície Číny do fixných aktív z roka na rok výrazne rastú. Najväčší objem investícií ide do sektora priemyselnej výroby, potom nehnuteľností. Za týmito významnými oblasťami nasledujú investície do infraštruktúr rôzneho druhu (dopravná, energetická, informačná atď.), ktoré sa v súčte dostávajú na tretiu pozíciu v objeme investovaného kapitálu do fixných aktív.

⁶ Oficiálne údaje o populácii Číny sú 1,33 mld., hoci sa odhaduje, že je to prinajmenšom 1,6 mld. Niektorí skúsení čínski pozorovatelia dokonca veria, že je to bližšie 2 mld. (SWFI, 2014).

Obr. 4: Celkové investície Číny v krajine do fixných aktív podľa sektorov (v 100 mil. CNY)

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z China Statistical Yearbook 2013 (2003 – 2012), National Bureau of Statistics of China, 2015 (2013, november 2014).

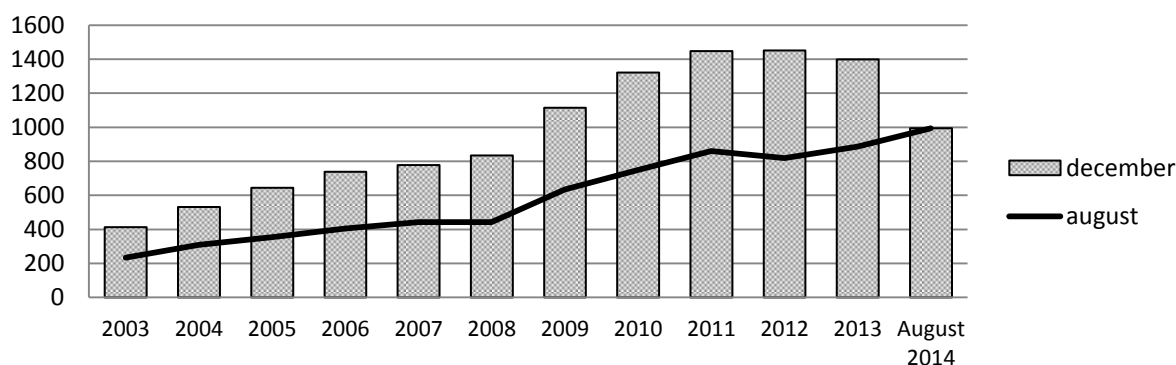
4 Súvislosti investovania Číny pri zvyšovaní národnej sily

V historickom exkurze do oblasti pádov, vzostupov, či dobrovoľnej izolácie Číny je možné nájsť viacero fáz, kedy národná hrdosť v mixe s imperátorskými ambíciami dokázala dokonale prekvapiť vonkajšie prostredie, ktoré nie vždy adekvátne reagovalo, resp. spolupracovalo. Tak je tomu aj v súčasnosti pri formovaní vonkajších vzťahov a pri pohľadoch zo Západu na vytváranie strategických partnerstiev Číny v rámci krajín BRICS.

Ak sú stále v centre pozornosti dôsledky ekonomickej krízy a záujem o globálne planetárne ohrozenia je ojedinelý, je reálne predpokladať, že dôraz sa kladie na zviditeľňovanie ekonomiky s účelom zakrytia mocenských procesov. V nich globalizácia preberá úlohu geopolitického nástroja pri homogenizácii civilizačných modelov. V takomto ideovom rámci Čína posilňuje svoju pozíciu vo svetovej ekonomike. Za vhodný manévrovací prostriedok vo väzbe na vonkajšie prostredie považuje oblasť zahraničných investícií. Pre väčšie porozumenie infiltrácie svojej kultúry a záujmov (pričom nejde o priamy prenos a fixovanie prvkov civilizačného modelu, v ktorom funguje), uzatvára strategické partnerstvá. Vo svojich domácich podmienkach trvá viac-menej na dodržiavaní tradícií a regionálnych špecifik, najmä zo strany zahraničných investorov. K myšlienke multikulturalizmu veľmi blízko nemá.

Príkladom využitia investícií v procese upevňovania svojho postavenia a posilňovania komparatívnych výhod v medzinárodných obchodných vzťahoch sú aj v prípade Číny predovšetkým investície v sektore infraštruktúry. Infraštruktúra je totiž významným determinantom, ktorý vplýva na rozhodnutia kam ďalej investovať. Rozvoj infraštruktúry tak priláka zahraničný kapitál. Infraštruktúra je nevyhnutná pre podporu hospodárstva vo vnútri krajiny, ovplyvňuje tok tovarov, ľudí, služieb a zároveň kapitálu.

Rast populácie, jej obrovské presuny za prácou a tempo urbanizácie si v Číne vyžiadali zvýšenie tak kapacitných, ako aj kvalitatívnych možností jednotlivých infraštruktúr. Rozvoj infraštruktúry – dopravnej, energetickej, informačnej, bezpečnostnej, ako i zdravotnej starostlivosti je dôležitý pre podporu všetkých aspektov moderného života a bude kľúčový pre udržateľný a vysokokvalitný rast v budúcnosti. Čína má už teraz druhú najdlhšiu sieť diaľnic na svete a vo výstavbe sa ďalej pokračuje. Investície do diaľnic predstavujú dôležitý faktor podpory „Go West“ politiky. Stimulačný balík vlády v roku 2008, ako aj posledná päťročnica dali železnice do centra dlhodobej rozvojovej infraštruktúrnej stratégie.⁷ Podľa KPMG (2013) sú možnosti priameho investovania do železníc súkromnými investormi limitované. Dôvodom je nevôľa, aby zahraničné spoločnosti získali kontrolný podiel. Pre veľké a rozvíjajúce sa mestá v Číne predstavuje nenahraditeľný spôsob prepravy metro. Súčasťou plánu je rozšírenie existujúcej metro siete v mestách Shanghai, Guangzhou, Shenzhen a Peking, ako aj vybudovanie nových metro systémov v mestách Tianjin, Chongqing, Shenyang, Changchun, Wuhan, Xi'an, Hangzhou, Fuzhou, Nanchang a Kunming. Plánujú sa aj nové metrá v ostatných mestách.⁸ Súkromný sektor bude mať čoraz viac príležitosti podieľať sa na výstavbe metro systémov ako kedykoľvek predtým. V krajine je viac ako 100 letísk. Podľa údajov ACI (2014) čínski leteckí dopravcovia v roku 2013 prepravili viac ako 352 mil. ľudí. Hongkong je tretím najvyťaženejším letiskom v medzinárodnej preprave.⁹ V nákladnej doprave sú čínske letiská tiež na popredných miestach. Najvyťaženejšie svetové letisko v medzinárodnej nákladnej doprave má Hongkong (4,1 mil. ton v roku 2013). Vo vnútroštátnej doprave je pekinské letisko tretím najvyťaženejším na svete.¹⁰ Podľa KPMG (2013) súkromní investori môžu vlastniť až 100 % podiel regionálnych letísk, ale maximálne 49 % významných letísk (v hlavných mestách provincií a autonómnych oblastí, municipalít a v niektorých vybraných veľkých mestách). V Číne sú hlavné prístavy, ako súčasti logistického systému, umiestnené v okolí kľúčových manufaktúrnych oblastí: Pearl River Delta pri Guangdongu, Yangtze River Delta pri Šanghaji a Bohai Rim pri Pekingu. Šanghaj je najvyťaženejším prístavom na svete. Obr. 5 znázorňuje rastúci objem investícií v oblasti dopravy.

Obr. 5: Investície v oblasti dopravy do fixných aktív v mld. CNY

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Wind Financial Terminal (2014).

⁷ Štátny koncil vytýčil cieľ – do roku 2015 vybudovať 120 000 km železničných tratí všetkých kategórií, z toho 40 000 km rýchlostných železničných tratí.

⁸ Podľa odhadov budú v krajine do roku 2015 metro systémy v celkovej dĺžke až 2 100 km.

⁹ V roku 2013 ním prešlo 59,3 mil. ľudí, došlo k medziročnému nárastu o 6,5 % v porovnaní s rokom 2012.

¹⁰ V roku 2013 prepravilo 1,1 mil. ton tovarov.

Infraštruktúrne otázky sa netýkajú len prepravy tovarov a osôb, veľký dôraz sa kladie aj na rozvoj infraštruktúry vody, odpadu a energií. Čína má viac ako 100 miest s populáciou nad milión obyvateľov a pokračujúca urbanizácia si vyžaduje adekvátnu vodnú a odpadovú infraštruktúru. Z geografického hľadiska má Čína obmedzené a nerovnomerne distribuované zásoby vody v krajine. Zdroje vody (tiež zrážky) sú hlavne v južnej časti krajiny, zatiaľ čo na severe je významný nedostatok vody.

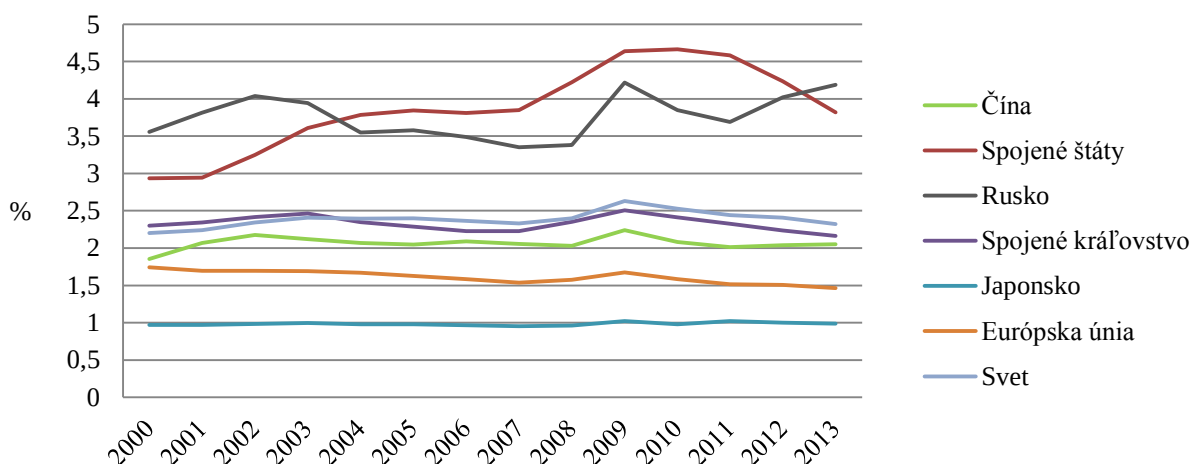
S pokračujúcim ekonomickým rastom bude dopyt po produkcii energie a transmisných sieťach významne narastať. Zemný plyn je pre Čínu veľmi dôležitým zdrojom energie kvôli nižším nákladom, investície do tohto sektora preto stále narastajú. Podľa plánu Čína dobuduje druhú fázu Čínsko-Kazachstanského ropného potrubia, vybuduje svoju časť Čínsko-Mjanmarského ropovodu, do praktickej fázy sa postupne dostanú aj dohody s Ruskom o dodávkach ropy a bude pokračovať aj v investíciách do budovania plynovodov.¹¹

Čína je najväčším svetovým spotrebiteľom primárnych energetických palív. S požiadavkami na nízko-nákladnú a ekologickú produkciu energií je jadrová energia vnímaná ako atraktívna metóda pre rýchlo sa rozvíjajúce východné mestá. V súčasnosti je síce Čína najväčším svetovým producentom obnoviteľných energií, ale tie predstavujú len minoritný podiel národného ponukového mixu. Dominantným zdrojom čistej energie sú vodné elektrárne, kde Čína dosahuje najväčšiu produkciu energií takýmto spôsobom na svete. Permanentný rast dopytu po energiách a existujúce priemyselné výrobné kapacity sú dôvodom prečo Čína väčšinu – až 81 % elektrickej energie získava spaľovaním uhlia.¹² Z pohľadu ďalšieho budovania infraštruktúrnych kapacít nielen v Číne, ale v celom ázijskom regióne, predstavuje založenie Ázijskej infraštruktúrnej investičnej banky (AIIB), ktorá má svoju činnosť zahájiť od konca roka 2015, jeden z najvýznamnejších spoločných počínov krajín zoskupenia BRICS na čele s Čínou. Výrazne sa posilnia väzby krajín ázijského regiónu a je reálny predpoklad, že sa vytvorí geopoliticky stabilnejšie prostredie.

Budovanie národnej hrdosti a sily je sprevádzané tiež posilňovaním vojenskej moci. Podľa SIPRI (2013) distribúcia globálnych výdavkov v zbrojárskom priemysle v roku 2012 ukazuje presun zo západu na východ, hlavne do rozvíjajúcich sa krajín. Výdavky Číny boli za posledné roky ekvivalentné vývoju ekonomiky – niečo málo cez 2 % HDP, zatiaľ čo USA mňa približne 4,7 % HDP. Pri porovnaní s USA, podiel Číny na celosvetových výdavkoch na zbrojenie v roku 2013 bol štyrikrát menší. Obr. 6 dokumentuje výdavky krajín na zbrojenie vyjadrené ako percentuálny podiel z HDP.

¹¹ Cieľom je mať okolo 150 000 km potrubí na prepravu ropy a plynu do roku 2015.

¹² Len dve krajiny majú vyššie percento: Mongolsko (95 %) a Poľsko (83 %).

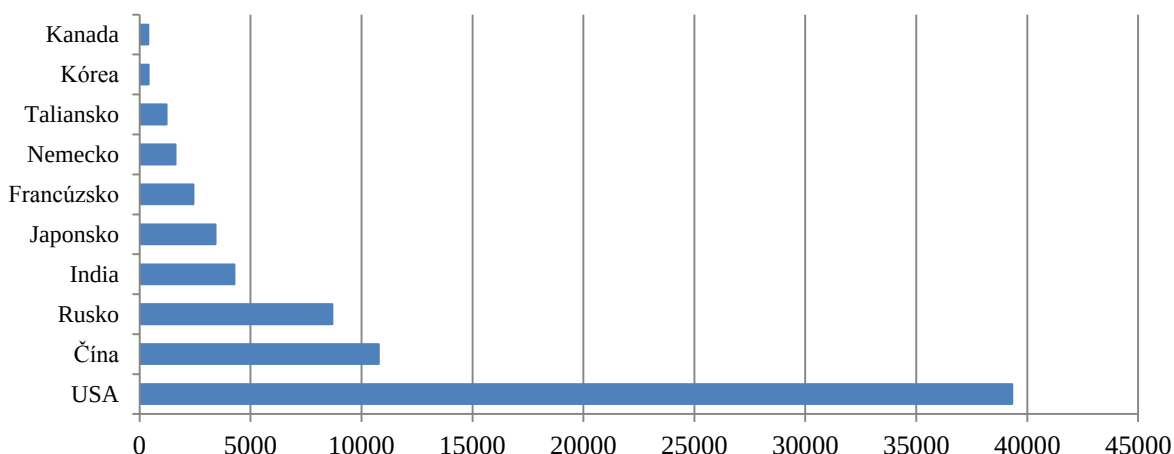

Obr. 6: Výdavky na zbrojársky priemysel vyjadrené v % z HDP

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov Svetovej banky (2015).

Čína je z pohľadu percentuálneho podielu zbrojárskych výdavkov na HDP na piatom mieste s hodnotou 2,05 %. Investície Číny v zbrojárskom priemysle rastú rovnako ako sa zvyšuje HDP krajiny, v prípade USA investície rastú pomalším tempom ako HDP. Rusko investuje do modernizácie armádneho sektora v relatívnom vyjadrení medziročne viac ako je nárast jeho HDP.

Rovnako ako regionálna ekonomika Číny zatienila v prvých rokoch finančnej krízy ostatné ekonomiky, vesmírny program Číny sa stal novou silou, zdrojom národnej hrdosti. Na nasledujúcom obrázku je znázornený rozpočet top desiatich krajín v roku 2013 vyjadrený v parite kúpnej sily. Vo vyjadrení v aktuálnej hodnote USD v roku 2013 malo päť krajín rozpočet na vesmírny program nad 2 mld. USD: Spojené štáty (39 mld. USD), Čína (6 mld. USD), Rusko (5,3 mld. USD), Japonsko (3,6 mld. USD) a Francúzsko (2,7 mld. USD). Pri vyjadrení výdavkov ako percentuálny podiel na HDP sú tieto výdavky skromné, len v troch krajinách reprezentujú viac ako 0,1 % HDP: Rusko, Spojené štáty a Francúzsko (OECD, 2014).

**Obr. 7: Rozpočet krajín na vesmírny program v roku 2013
v mil. USD v parite kúpnej sily**

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov OECD (2014).

Podľa Marca Gerneaua (CBCnews, 2012) je rozvoj vesmírneho programu pre Čínu politicky dôležitý. Tvrdí, že pre väčšinu krajín je vyspelosť vesmírneho programu indikátorom rozvinutosti krajiny z pohľadu vonkajšieho sveta. Čína má najaktívnejší a najambicióznejší vesmírny program na svete. Freese (2012) opísala v CNN aktuálnu situáciu takto: „Čína nie je technologicky pred USA, ale to čo ju výrazne odlišuje, je politická vôľa ...“. Vesmírny program Číny vzbudzuje pozornosť aj z dôvodu exportno-importných globálnych kapacít prvkov vzácnych zemín.¹³ V súvislosti s prvkami vzácnych zemín sa diskutuje o ich nevyhnutnosti pre národnú bezpečnosť a ekonomický blahobyt a otázkou ostáva, aké citlivé sú jednotlivé štáty na prerušenie dodávok týchto prvkov. Využitie prvkov vzácnych zemín v priemyselnej výrobe narastá, ale rezervy sú obmedzené. Čína je najväčším svetovým producentom prvkov vzácnych zemín s produkciou 100 000 ton v roku 2013, čo reprezentovalo 90 % svetovej produkcie. Spotreba Číny predstavuje 60 % globálnej spotreby prvkov vzácnych zemín. Zásoby Číny predstavujú približne 40 % svetových zásob (55 mil. ton). USA sú na druhej priečke s podielom 3,6 % z globálnej produkcie (mining-technology.com, 2014). David (2010) informoval, že Mesiace je v skutočnosti pokladnicou nerastných surovín. Otázne je v akom množstve, kvalite a aké by boli výdavky na extrakciu. Čínsky lunochod Jade Rabbit, ktorý pristál na Mesiaci¹⁴ má za cieľ geologický prieskum v oblasti prírodných zdrojov. Potenciál extrakcie zdrojov na Mesiaci je podľa Zolfagharifard (Dailymail, 2014) hlavným dôvodom stojacím v pozadí čínskeho vesmírneho programu. Pristátie mesačného vozidla bolo súčasťou ambiciózneho vesmírneho programu pod vedením armádneho sektora.

5 Záver

Zámerom príspevku bolo charakterizovať súvislosti investičných stratégií vo väzbe na ciele hospodárskej politiky, artikulované v poslednom päťročnom pláne vedúcou silou spoločnosti – Komunistickou stranou Číny. V snahe udržať ekonomický rast krajiny sa čínska vláda orientuje na podporu domácej spotreby, a preto sa kľúčovým bodom hospodárskeho plánu stali obyvatelia, rast ich životnej úrovne cez vytváranie nových pracovných príležitostí a cez reformy v oblasti sociálneho zabezpečenia. Riešením problémov v penzijnom a zdravotnom systéme sa má reagovať na dlhodobo realizovanú politiku jedného dieťaťa a jej pokračovanie zásadne prehodnotiť. Predpokladá sa, že tento postup prispeje k zastaveniu prehlbovania rozdielov v príjmoch medzi vidieckym a mestským obyvateľstvom. Napriek spusteniu realizovania hlavných bodov hospodárskej politiky má Čína stále status najväčšieho svetového exportéra a v roku 2014 sa podľa MMF stala jedničkou aj v hodnote HDP v parite kúpnej sily. Absolútnym svetovým gigantom je Čína v držbe reálnych finančných prostriedkov vo forme suverénnych fondov. Z pohľadu financií je tiež vedúcou krajinou v zoskupení BRICS, ktorého najväčším počínom v roku 2015 bude odštartovanie fungovania Ázijskej infraštruktúrnej investičnej banky (AIIB). V samotnom názve banky je dôraz na infraštruktúrnú orientáciu. Pôjde o mimoriadne silný inštitucionálny investičný nástroj, ktorý bude najmä v ázijskom regióne protiváhou SB a možným širokospektrálnym stabilizátorom. Postavenie Číny medzi novými hegemonmi sa i takto má možnosť posilniť.

¹³ Prvky vzácnych zemín sú pomenovaním pre chemické prvky zastúpené v zemskej kôre.

¹⁴ 14. decembra 2013 pristál na Mesiaci kozmický modul a stala sa tak tretou krajinou, ktorá dopravila na Mesiace svoj modul. Úspešné pristátie bolo momentom špeciálnej pýchy a radosti.

6 Literatúra

- ACI. 2014. Airport Council International. [Online.] [Cit. 25. februára 2015.] Dostupné na: <<http://www.aci.aero/>>.
- CAI, P. 2014. *China's consumption boom is just getting started*. [Online.] In: China Spectator. [Cit. 19. februára 2015.] Dostupné na: <<http://www.businessspectator.com.au/article/2014/5/22/china/chinas-consumption-boom-just-getting-started>>.
- CBI. 2011. China's Twelfth Five Year Plan (2011-2015) - the Full English Version. [Online.] In: CBI The Voice of Business. [Cit. 19. februára 2015.] Dostupné na: <http://cbi.typepad.com/china_direct/2011/05/chinas-twelfth-five-new-plan-the-full-english-version.html>.
- DAVID, L. 2010. *Is Mining Rare Minerals on the Moon Vital to National Security?* [Online.] In: Space.com. [Cit. 11. februára 2015.] Dostupné na: <<http://www.space.com/9250-mining-rare-minerals-moon-vital-national-security.html>>.
- ENGELHART, J. 2012. *Chinese space program 'on the rise'*. [Online.] In: CBCnews. [Cit. 6. marca 2015.] Dostupné na: <<http://www.cbc.ca/news/technology/chinese-space-program-on-the-rise-1.1213834>>.
- FREESE, J. J. 2012. *Will China overtake America in space?* [Online.] In: CNN. Dostupné na: <<http://edition.cnn.com/2012/06/20/opinion/freese-china-space/>>.
- KPMG. 2015. China Outlook 2015. [Online.] Dostupné na: <<http://www.kpmg.com/CN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/China-Outlook-2015-201501-v1.pdf>>.
- LEE, J.-W. 2015. *The Irresistable Rise of the Renminbi*. [Online.] In: Project Syndicate. [Cit. 25. mája 2015.] Dostupné na: <<http://www.project-syndicate.org/commentary/renminbi-imf-reserve-currency-by-lee-jong-wha-2015-05>>.
- OECD. 2014. The Space Economy at a Glance 2014. [Online.] [Cit. 3. marca 2015.] Dostupné na: <<http://www.oecd.org/sti/the-space-economy-at-a-glance-2014-9789264217294-en.htm>>.
- PAUHOFOVÁ, I., SVOCÁKOVÁ, S. 2015. *Investičné stratégie Číny v podmienkach krízy*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN (online) 978-80-7144-244-8.
- PRUD'HOMME, D. 2010. *China's increasing policy shift towards more sustainable growth*. [Online.] In: MPRA Paper No. 28568. [Cit. 13. marca 2015.] Dostupné na: <<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/28568/>>.
- SIPRI Yearbook 2013. 2013. Armaments, Disarmament and International Security. [Online.] [Cit. 10. marca 2015.] Dostupné na: <<http://www.sipri.org/yearbook/2013>>.
- UNDP. 2013. Human Development Reports. United Nations Development Programme. [Online.] [Cit. 10. februára 2015.] Dostupné na: <<http://hdr.undp.org/en/content/income-gini-coefficient>>.
- ZOLFAGHARIFARD, E. 2014. *Jade Rabbit is still hanging on! Chinese moon rover is alive but weak, claim reports*. [Online.] In: Dailymail, May 2014. [Cit. 21. marca 2014.] Dostupné na: <www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2642739/Jade-Rabbit-hanging-Chinese-moon-rover-alive-weak-claim-reports>.

Problémy adaptácie ľudstva z hľadiska zvýšenej spotreby konvenčných prírodných zdrojov energií

Štefan Volner¹ Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne

Adaptation problem of mankind in terms of increased consumption of conventional natural sources of energy

Authors' contact details

¹ Trenčianska univerzita
A. Dubčeka v Trenčíne,
Študentská 2
911 50 Trenčín
Slovakia
stvolner@gmail.com

Abstract: How much of confirmed conventional fossil resources does mankind dispose? Oil and natural gas will remain strategic and key energy resources. Oil peak hasn't been reached (yet), Earth and cosmos provide enough energy for the further development of mankind. The problem of mankind is and will be in the very humanity, in geopolitics of states, mainly global players in their unceasing expansion, unsaturation and egoism. In addition to conventional reserves, there are also unconventional resources (methane, shale etc.) The problem is their deliverability (extraction technology), accessibility (price and distribution), environmental and geopolitical consequences. Relative "sufficient" of energy sources, however, does not mean their fair access for all states, all the inhabitants of the planet. Mankind has a further opportunity to use renewable energy sources (sun, water, wind) and alternative energy sources (atom - cleavage, fusion, hydrogen, etc.) Onset of mankind on renewable and alternative energy sources can cause big global economic, political and energy perturbations. Recent geopolitical and energy movements suggest that there is a global shift in the energy structure and flow of fossil energy sources. Almost all current armed conflicts, color revolutions, coups have a common denominator – a strategic raw material resources and strategic energy flows.

Keywords: Fossil resources of energy, conventional, non-conventional, methane, shale gas and oil, renewable and alternate sources of energy, geoeconomic, geopolitics.

1 Úvod

Najnovšie poznatky ukazujú, že v najbližších desaťročiach zostanú ropa a zemný plyn strategickými a kľúčovými zdrojmi energie, že zatiaľ nemusel nastať ropný vrchol a že Zem a kozmos poskytujú dostatok energie na ďalší rozvoj ľudstva. To ale neznamená, že zaniknú konflikty a vojny kvôli energiám! Problém ľudstva je a bude v samotnom ľudstve, v geopolitike štátov, najmä globálnych aktérov, v ich neútláčajúcej expanzii, nenásytosti a egoizme. Posledné výskumy a vedecko-technický rozvoj naznačujú, že zdrojov energií je dostatok aj pre bohaté aj pre chudobné regióny. Problém teda je a bude spočívať v alokácii, ziskuchtivosti globálnych koncernov, v mocichtivosti kľúčových hráčov a politických elít a ekologických následkov dlhodobej ťažby. Ak majú štáty moc, potom si podmania regióny, získajú monopolné postavenie, teda i monopolnú cenu. Cena a dostupnosť energetických zdrojov pre mnohé krajiny (aj pre EÚ) nezávisí od kapacít Zeme, ale od monopolov a globálnych aktérov. Toto je kľúčový energetický problém ľudstva! V tomto spočíva „nešťastie“ regiónov, štátov disponujúcich zdrojmi energie. Existuje tu regionálny paradox: ak sú v regióne prírodné bohatstvá, napríklad vzácne suroviny, voda, veľké ložiská plynu a ropy, zlato atď. potom

o ich „podmanenie“ je vysoký záujem. Väčšinou sa stávajú závislými. Ak krajina nemá prírodné bohatstvá, alebo ak sa už vyčerpali a región zdevastovali ťažobné spoločnosti, potom tam neprúdia (alebo zastavia) investície, obchod, výroba, zostávajú na periférii, krajina speje k úpadku a chudobe.

2 Kľúčové problémy, otázky budúcnosti fosílnych zdrojov energie pre ľudstvo

Svetové zásoby *konvenčnej ropy* sú *odhadované* na *1,65 biliónov barelov* (1 barel = 159 litrov). Údajne *dokázané* zásoby konvenčnej ropy sa odhadujú na úrovni *1,3 mld. barelov*, avšak nie sú nezávisle potvrdené [2]. Najväčšie zásoby má arabská časť sveta, teda Saudská Arábia, Irak, Irán, Kuvajt a Spojené arabské emiráty. V Amerike sú to Venezuela a Kanada. Rusko je so svojimi zásobami na 8. mieste. Tieto zásoby sa týkajú tzv. „klasických, t. j. konvenčných typov ložísk“. Sú to ložiská, do ktorých ropa musela migrovať zo zdrojových hornín až do rezervoára (ložiska). Geografickú alokáciu ložísk a ich známe množstvá ukazuje tab. 1.

Tab. 1: Zásoby konvenčných nerastných surovín

Štát	Ropa mld. barel	Zemný plyn m ³	Uhlie mld. ton
Rusko	87	931,1	157
Irán	157	951,4	
Venezuela	297,6	157,3	479
Saudská Arábia	265,9		
USA	35	240,6	237,3
Kanada	173,9	56	6,6
Irak	150	101,9	
Katar	23,9	710,3	
SAE	97,8	172,6	
Čína	17,3	87,7	114,5
Kuvajt	101,5	50,7	
Turkmenistan	0,600	495,2	
Austrália	3,9	106,4	76,4
Nigéria	37,2	145,7	
Kazachstan	30,	38,8	33,6
India	5,7	60,6	6,5
Líbya	48	43,6	
Alžírsko	12,2	127,3	

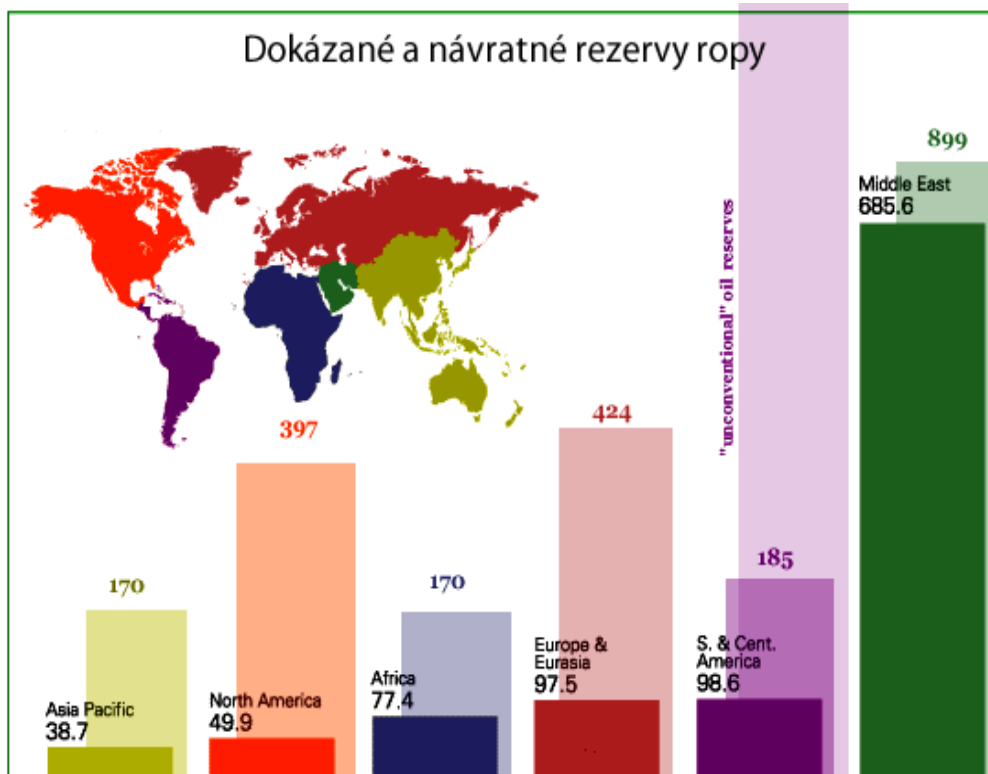
Zdroj: <<http://aktualne.atlas.sk/tychto-18-krajin-ma-najvacsie-zasoby-nerastnych-surovin-na-svete/ekonomika/trendy/>>.

Pri súčasnom tempe ťažby (v roku 2014 okolo 87 mil. barelov ropy denne) by existujúce (odhadované, deklarované) svetové konvenčné zásoby vydržali asi *54 rokov*. Najväčšiu spotrebu ropy má USA (20 %), Čína (11 %), Japonsko a Európska únia má spotrebu 17 % [3].

Experti koncernu Exxon však tvrdia, že svetové zásoby ropy vystačia ešte na *250 rokov*. Väčšina doterajších prognóz uvádzala, že zásoby ropy vystačia pri súčasnom

rozsahu ťažby najviac 40 rokov. Podľa Exxonu má však údajne ľudstvo v útrobách zemegule ropu na 130 až 250 rokov. Experti sa pritom odvolávajú na najnovšiu štúdiu nemeckého Spolkového ústavu pre výskum zeme a suroviny v Hannoveri [4].

Mimo dokázaných zásob, čo sú zásoby *vyťažiteľné* pomocou súčasnej technológie, a za „priateľné“ ceny, existujú aj *návratné* zásoby, čo sú zásoby, ktoré ostávajú v zemi.

Obr. 1: Dokázané a návratné rezervy ropy

Zdroj: <<http://www.kaminvestovat.sk/komentare/467-ako-je-to-so-zasobami-ropy.html>>.

Profesor Ján Pinka odhaduje, že viac ako polovica ložísk ropy nebola dosiaľ objavená [5]! Okrem konvenčných zásob existujú aj *nekonvenčné* zásoby, a práve tie vyvolávajú vlnu optimizmu. Ide najmä o ropné piesky (tar sands), bridlice atď. Údajne len v Kanade a vo Venezuele by sa malo nachádzať 3,5 bilióna barelov ropy [2].

Veľkosť zásob týchto uhl'ovodíkov ešte úplne nepoznáme, ich zhodnocovanie na celom svete prebieha práve teraz. Objem preukázaných svetových rezerv týchto zdrojov bol na začiatku roka 2010 odhadovaný na 190 biliónov metrov kubických, čo predstavuje takmer dvojnásobok (!) doteraz vyťaženého zemného plynu vo svete [5]. Údajne ruské zásoby „nekonvenčnej ropy“ sú najväčšie na svete [16]. Zdá sa, že fosílné zdroje energie ešte nejaký čas vydržia, že nehrozí jej prognózované skoré vyťaženie.

Bridlicová ropa, oil shale, je hornina bridlice, ktorá v sebe obsahuje *kerogen*. Z tejto bridlice možno vyrobiť i ropu. Zatiaľ jej ťažba je pri dnešných cenách a technológiách ekonomicky málo výhodná. Ropné piesky obsahujú piesok, hlinu, vodu a hustú formu ropy s názvom *bitúmen*. Takáto ropa sa tiež nazýva ako extrémne ťažká. Problémom takejto ropy nie je len jej energetická náročnosť, ale najmä obrovská spotreba vody, zemného plynu a predovšetkým emisie CO₂.

Obrovské zásoby nekonvenčných zdrojov energií boli objavené na Americkom kontinente. Až 200 miliárd barelov ropy sa môže nachádzať v dvoch bridlicových formáciách v oblasti na severozápade Kanady. Podľa tlačovej agentúry The Canadian Press to uvádzajú prvé oficiálne odhady Národného energetického výboru a oblastnej geologickej služby [6].

Objem overených rezerv, ktoré zahŕňajú len technicky a ekonomicky výhodnú surovinu, predstavuje 172 miliárd barelov, z toho 95 % tvoria ropné piesky v provincii Alberta. Kanada má tretie najväčšie zásoby suroviny na svete (po Venezuele a Saudskej Arábii) [6]. V Kanade, v pohorí Mackenzie, leží 191 miliárd barelov ropy. Dve rozsiahle bridlicové formácie menom Canol a Bluefish rozhodne pomôžu Kanade ostať tretím najväčším zásobovateľom ropy na svete [7; 8].

Zo štúdie amerického Vládneho kontrolného úradu (Government Accountability Office) vyplýva, že až 3 bilióny barelov bridlicovej ropy sa nachádza len v jednom z ich potenciálnych nálezísk v USA. Ak by sa to potvrdilo, potom by USA mali toľko zásob fosílnych surovín, ako celý svet dohromady. Treba poznamenať, že takéto prvenstvo USA v bridlicovom plyne iné organizácie, správy a média nepotvrdzujú. Zásoby Kanady sú údajne ešte väčšie než majú USA. Iné zdroje zas tvrdia, že najviacej má Venezuela, iné, že najviac má Rusko atď. Vďaka ťažbe ropy z bridlíc sa USA má stať najväčším producentom ropy na svete. Pravdepodobne okolo roku 2018 by mala ťažba ropy v USA prekonať objem ťažby v Saudskej Arábii [8; 9].

V blízkej budúcnosti sa začne vo veľkom ťažiť aj v *Južnej Amerike*. Sú tam obrovské zásoby bridlicového plynu a ropy. Ide predovšetkým o Argentínu, Brazíliu, Venezuelu a Uruguaj. Z Argentíny sa stala potencijnálna veľmoc na nerastné suroviny z hornín. Disponuje druhými najväčšími zásobami zemného plynu na svete a je štvrtá vo svetových zásobách ropy z hornín. Pre predstavu, súčasný odhad zásob bridlicovej ropy je 27 miliárd barelov a svetová spotreba v roku 2014 bola 33,5 miliárd barelov. Zásoby zemného plynu sú odhadované na 22,7 biliónov kubických metrov [10].

Ropné bohatstvo Venezuely môže byť podstatne väčšie, ako sa doposiaľ predpokladalo. Podľa vládneho Amerického ústavu pre geologický prieskum (USGS) je v regióne pri rieke Orinoco až 513 miliárd barelov technicky vyťažiteľných zásob ropy. Podľa agentúry Bloomberg by tak mohla mať Venezuela až dvojnásobný objem ropných rezerv oproti doterajšiemu svetovému lídrovi – Saudskej Arábii [11].

Ako uvádza ročenka spoločnosti BP, Venezuela má preukázateľné komerčné zásoby ropy vyššie ako Saudská Arábia, a nachádza sa tak na vrchole rebríčka ropných štátov. Podľa ročenky BP majú ložiská na venezuelskom území viac ako 300 mld. barelov ropy, kým saudské zásoby sú odhadované na 265 mld. barelov [12].

Podľa Americkej energetickej asociácie má *Brazília* skutočne najväčšie zásoby bridlicovej ropy na svete, 82 miliárd barelov. Brazília má tiež necelých 7 biliónov m³ bridlicového plynu [10].

Rusko je na druhom mieste, čo sa týka bridlicového plynu, po Amerike. Okrem Západosibírskej panvy sú však v Rusku ďalšie obrovské panvy (ako napríklad Timan Pečora, Volga-Ural a pod.), kde zatiaľ zásoby nekonvenčných uhl'ovodíkov ešte nik nespočítal [16]. Po analýze, ktorú urobila Rosneft', sa ukázalo, že celkové zásoby suroviny v štruktúre Universitetskaja-1 sú okolo 1,3 mld. ton ropného ekvivalentu. Podľa

tých najskromnejších kalkulácií treba hovoriť o 87 mld. barelov ľahkej ropy. V Rosnefti hovoria, že taká zásobáreň surovín je porovnateľná s celou zásobárňou Kuvajtu alebo SAE a že prekonáva všetky náleziská v Mexickom zálive a v arktickom šelfe Kanady a Aljašky [13].

Podľa iných údajov v Ruskom regióne Astrachán objavili nové náleziská ropy s približne 300 miliónmi ton ropy a 90 miliardami metrov kubických zemného plynu [14]. Na úseku „Východo-Prinovozemel'skij-1“ v Karskom mori našla spoločnosť Rosneft ropno-plynové nálezisko, ktorého zásoby (iba prvého úseku) sa hodnotia na 100 miliónov ton ropy a 338 mld. kubíkov plynu. Dopovedať treba, že tunajšia ropa je super ľahká a zložením sa podobá druhu Siberian Light. Rusi chcú toto nálezisko nazvať „Vítazstvo“, nakoľko „na úspechu majú podiel aj naši priatelia a partneri z Exxon Mobil, Nord Atlantic Drilling, špecialisti Schlemberger, Halliburton, Weatherford, Baker, Trendsetter, FMC“, – povedal šéf Rosnefti Igor Sečín [15]. Ďalší zdroj uvádza, že v Arktíde sa nachádza 13 % plynu a 13 % ropy, ktoré nie sú objavené [16]. Veľmi sľubnými sa javia čierne bridlice v Dneper-Doneckej oblasti. Na Ukrajine sa totiž nachádzajú tie isté horniny, na ktoré sa viaže bridlicový plyn v Poľsku. Ide o pás hornín, ktorý sa tiahne od Baltického mora až po Ukrajinu [16].

Pod dnom *Kaspického mora* je od 17 do 34 mld. barelov ropy, čo je prakticky rovnaký objem ako zásoby v USA (22 mld. barelov) či v šelfe Severného mora (17 mld. barelov). Optimisti pripomínajú, že pri dôslednejšom geologickom prieskume možno ešte nájsť a následne z dna mora získať spolu až 235 mld. barelov. Náleziská v Kaspickom mori by tak mohli pokryť 3 až 6 percent svetovej spotreby ropy [17]. Veľké zásoby sú takisto v Číne a v Indii.

Ďalším veľkým producentom ropy a plynu by sa mohol stať Izrael. Údajne majú až 250 miliárd barelov vyťažiteľnej bridlicovej ropy [18].

Nórska ropná spoločnosť Statoil oznámila výrazný nárast ropných rezerv. Informovala, že dve nedávno objavené náleziská v Severnom mori sú prepojené, čo by znamenalo najväčší objav ropných rezerv v oblasti nórskeho kontinentálneho šelfu za ostatných 30 rokov. Statoil informoval, že nálezisko Aldous Major South, ktorého objav oznámila firma začiatkom augusta, je prepojené s náleziskom Avaldsnes, ktoré objavila švédská firma Lundin Petroleum, a spolu obsahujú od 500 miliónov do 1,2 miliardy barelov ropného ekvivalentu (1 barel = 159 litrov). Práve Aldous je bohatšie, než sa pôvodne očakávalo a namiesto 200 až 400 miliónov barelov ropného ekvivalentu by malo obsahovať od 400 do 800 miliónov barelov [19].

Rakúska spoločnosť OMV objavila v Barentsovom mori nové náleziská ropy. Prítomnosť ropy bola preukázaná prostredníctvom geologického prieskumu, geologického testovania a segregácie. Predbežné prieskumy odhadujú veľkosť objavu na 60 až 160 miliárd barelov ropy a 10 až 40 miliárd kubických stôp získateľného plynu. Hĺbka vrtu je 905 metrov pod hladinou mora. Hĺbka vody na mieste je 373 metrov [20].

Nedávno boli odhalené ložiska ropy vo Veľkej Británii neďaleko londýnskeho letiska Gatwick, ktoré majú podľa odhadu zásoby 100 miliárd barelov ropy [6].

Obrovské zásoby ropy a zemného plynu sa objavili v *Afrike*. Je to ich nádej, ale aj prekľatie. V subsaharskej Afrike možno lokalizovať dve oblasti, kde sa nachádza veľký objem ropy. Prvou je oblasť Guinejského zálivu, kde patria Nigéria, Kamerun, Gabon,

Republika Kongo, Angola, Rovníková Guinea, možno aj Svätý Tomáš a Princov ostrov. Druhou je oblasť severovýchodnej Afriky, zahŕňajúca najmä Sudán a Čad, pravdepodobne aj Etiópiu a Somálsko [21].

Nigéria má v podzemí 30 miliárd barelov a jej denná ťažba osciluje okolo 2,5 milióna barelov. V Angole dosiahli rezervy ropy 10 miliárd barelov a koncerny ChevronTexaco, ExxonMobil, Shell, Elf a iné investujú do prieskumu a sprístupňovania ropných polí ročne miliardy USD. V Angole onedlho dosiahne denná ťažba suroviny hranicu 2 miliónov barelov [22].

Zatiaľ čo v Guinejskom zálive sa väčšina ropných zásob nachádza pod hladinou mora, v Sudáne a Čade ide o ťažbu pozemnú. Na význam Guinejského zálivu v oblasti ťažby ropy ukazuje fakt, že rozsah nálezísk určených k exploatacii sa od roku 1990 do roku 2000 zvýšil z 15 000 km² na 237 000 km² [21]. V Sudáne dochádza k novým a novým objavom ropných polí. Kým v roku 2001 sa výdatnosť sprístupniteľných ropných polí odhadovala na 262 miliónov barelov, vlani sa zvýšila na 563 miliónov a ložiská ropy na severovýchode krajiny medzi Modrým Nílom a Červeným morom by mali skrývať až 5 miliárd barelov [22].

Medzi ďalšími regiónmi, ktoré môžu v budúcnosti zvyšovať svoj ropný význam, patria Mauretánia a Senegal, nevylučujúc ostatné krajiny Guinejského zálivu, najmä Ghany či Pobrežia Slonoviny, Sierra Leone, či Libérie.

V západnej Afrike sa nachádzajú aj významné zásoby zemného plynu, ktoré predstavujú asi 32 % celkových afrických zásob (Nigéria, Ghana, Benin, Senegal, Pobrežie Slonoviny). Nigéria disponuje 7. najväčšími zásobami zemného plynu na svete. Zásoby zemného plynu sa nachádzajú v Rwande a v Tanzánii. Z krajín strednej Afriky je potrebné spomenúť Čad, keďže v tejto krajine sa začala v roku 2003 intenzívna ťažba ropy, ktorá má stúpajúcu tendenciu. Čad má dennú ťažbu 70 000 barelov [22]. Kongo-Brazzaville je piatym najväčším producentom ropy po Nigérii, Angole, Gabone a Rovníkovej Guinei. Krajina tiež disponuje tretími najväčšími zásobami zemného plynu v subsaharskej Afrike za Nigériou a Kamerunom [23].

Ropné ložiská v Keni by mali byť výdatnejšie než v Ugande, ale ich objem nie je ešte potvrdený. Spoločnosť Tullow informovala, že prvý vrt dosiahol 1 041 metrov a bude pokračovať až do hĺbky 2 700 (obr. 2) [24].

Ďalším zdrojom energií je *metán* – NH₄. Výskum hĺbky Zeme priniesol dôležité poznatky, že *základným zdrojom vzniku ropy a zemného plynu je metán*. Výskum hĺbky Zeme ďalej priniesol poznatok, že existencia uhlíku v Zemi, teda aj uhlíkovodíkov *nie je výsledkom len uhlíkového cyklu*.

Nové objavy, nová paradigma abiotického pôvodu ropy a plynu by mohla zmeniť osi a miesta geopolitických tlakov. Nepôjde to však bez konfrontácie. Hrozí, že sa môže rozpadnúť monopol súčasných energetických, najmä ropných a plynových globálnych koncernov. Ich nervozita a nedočkavosť môže prameniť aj z týchto nových poznatkov o zdrojoch energie Zeme a kozmu.

- — — — — staré ložiská, dnes pod kontrolou Západu
- — — — — nové ložiská, ich množstvo je zatiaľ neznáme alebo nezverejnené

Obr. 2: Nové ložiská v Afrike

Výskumy naznačujú, že ropa, nakoľko je ľahšia ako hornina, vzliana hore a neustále doplňuje ložiská pod povrchom Zeme. Preto súčasné predpovede ropného vrcholu (peak – oil) sa ukazujú ako nereálne. Ropné polia sa totiž *znova doplňujú!* Nie je to horizontálna migrácia a ani biologický zdroj! Ropa putuje zdola do trhlín od Afriky, Mozambiku cez Ugandu, Súdán, Červené more a Irak (WM 102/103, 10s. 8). Preto je tu toľko ropných polí a taká geopolitická sústredenosť globálnych hráčov, preto sú tu permanentné konflikty a vojny.

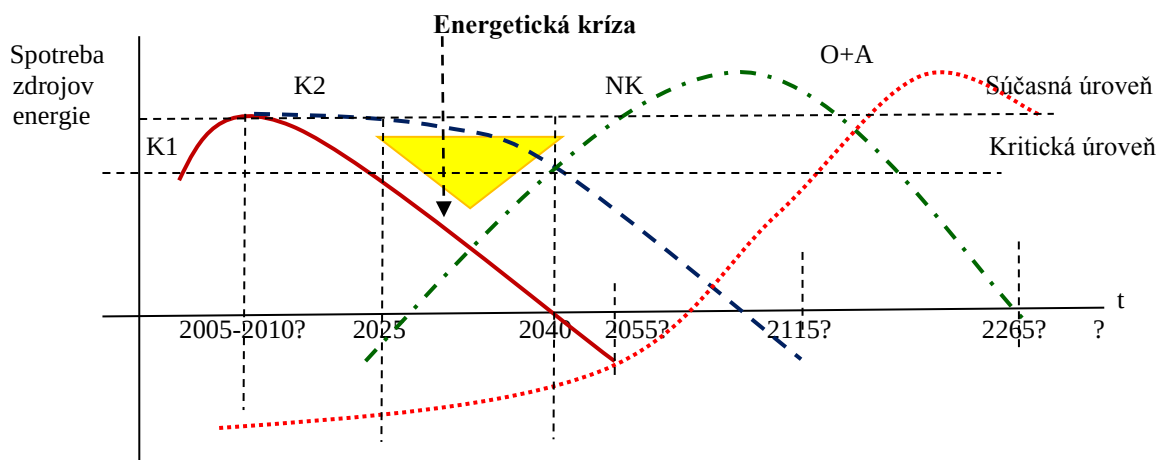
Ďalším energetickým, ale aj bezpečnostným problémom ľudstva sú *metanhydráty*, tzv. *metánový ľad*. Vzniká pri veľkom tlaku na dne morí a oceánov za nízkych teplôt (Zillmer, 2011, s. 8). Nevieme ho zatiaľ ťažiť, ale 1m³ obsahuje cca 170m³ metánu. Odhady celosvetových zásob uhlíkovodíkov viazaných len na v metanhydrátoch sa pohybujú od 500 do 3 000 mld. ton (Buffet a Archer, 2004; Milkow, 2004). Existuje aj údaj, že ide o objem od 5 000 do 12 000 miliárd ton (Suess a Bohrmann, 2002). Je to až 3 000-krát väčšie množstvo uhlíka, než je obsiahnuté v atmosfére. Pritom môžeme predpokladať, že rovnaké množstvo metánu sa nachádza ešte pod metanhydrátovými ložiskami (Archer, 2005).

Obrovské metanhydrátové ložisko o rozlohe dvadsaťšesťtisíc štvorcových kilometrov bolo objavené pri juhovýchodnom pobreží USA (Zillmer, 2011, s. 16). To je množstvo, ktoré by pokrylo spotrebu energie v Spojených štátoch na viac než sto rokov. Metánový ľad vzniká na morskom dne preto, lebo metán i pri danom tlaku vody zvyšuje bod mrazu, takže sa tvorí ľad už v zónach, kde sa voda vyskytuje v kvapalnom stave. Voda s metánom mrzne už pri teplote nižšej než sedem stupňov a tlaku vody

vyššom než päťdesiat atmosfér, teda v 500 metrovej hĺbke a nižšie (Zillmer, 2011, s. 17). Medzi Grónskom a Špicbergami bol objavený metánhydrátový vankúš o šírke 1,3 km a dĺžke 50 km, ktorý má údajné hrúbku 200 až 300 metrov (Vogt, 1994). Na severe Aljašky v Prudhoe Bay bolo objavené v hĺbke 300 až 800 metrov veľké pole so slojami, obsahujúcimi asi 40 až 60 mld. kubických metrov plynného hydrátu. Taktiež v Kanade (u Malliku, v delte rieky Mackenzie dlhé 1 903 kilometrov). Iné výskumy na Sibíri a Aljaške preukázali koncentráciu plynného hydrátu medzi 50 až 80 % (Zillmer, 2011, s. 18; Zillmer, 2011, s. 20).

Pre severské regióny je významným klimatickým i energetickým problémom *permafrost*. Globálne tvorí štvrtinu všetkej pevninskej plochy. V permafroste je asi 7,5-400 mld. ton uhlíka. Je v ňom uložený 2-100 násobok množstva uhlíka obsiahnutého v zemskej atmosfére (Zillmer, 2011, s. 21). Už len toto naznačuje strategický geopolitický význam arktického regiónu.

Doterajšie dostupné informácie naznačujú, že *konvenčné* zásoby ropy a plynu sú približne na 56 rokov. Istá nádej je v existencii *nekonvenčnej* ropy a plynu, ktorých ťažba a distribúcia je nákladnejšia a údajne ekologicky nebezpečnejšia. Ďalšou nádejou na získavanie nových zdrojov energií je *metán*. Opäť tu stojí otázka jeho vyťažiteľnosti (technológia ťažby), dostupnosti (cena a distribúcia) a ekologických následkov. Ľudstvo má ďalej možnosť využívať *obnoviteľné* zdroje energií (slnko, voda, vietor) a *alternatívnych* zdrojov energií (atóm – štiepenie, fúzia, vodík atď.).

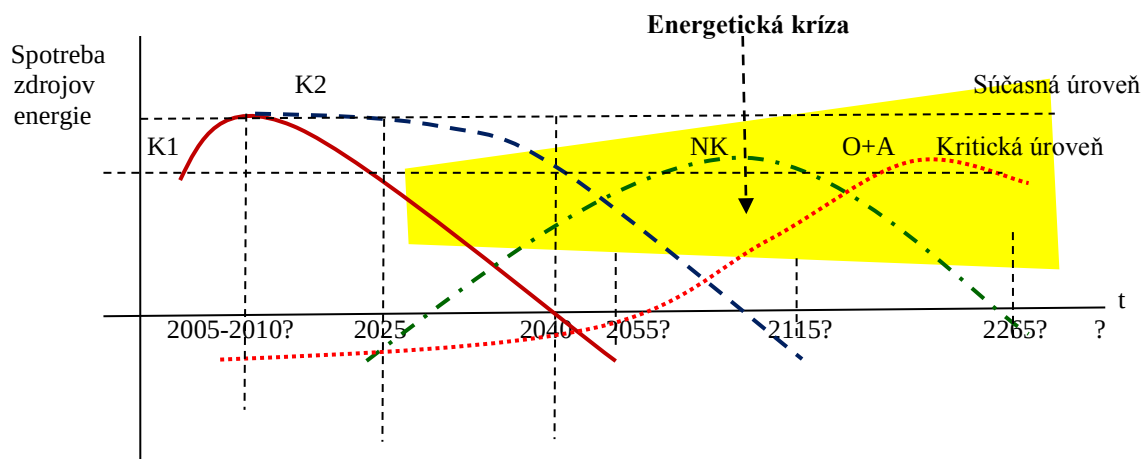

K1 – konvenčné fosílné zdroje energií (ropa, zemný plyn ...), pesimistický odhad (maximálne 40 rokov).
 K2 – konvenčné fosílné zdroje energií (ropa, zemný plyn ...), optimistický odhad (do 100 rokov).
 NK – nekonvenčné fosílné zdroje energií (bridlice, ílovce ...).
 O+A – obnoviteľné a alternatívne zdroje energií (slnko, vietor, vodík, urán, fotovoltaika, jadrová fúzia, kozmické suroviny a energia ...).

Obr. 3: Podiel fosílnych konvenčných, nekonvenčných, obnoviteľných a alternatívnych zdrojov energie na rozvoji ľudstva (optimistický scenár)

K dispozícii máme dva krajné scenáre: optimistický a pesimistický. Ak sa ľudstvu nepodarí zaistiť kontinuálny nábeh, primerané využívanie všetkých druhov energie (obr. 4), osobitne obnoviteľnej a alternatívnej, možno očakávať energetický kolaps, krízy, konflikty a vojny (pesimistický scenár). Avšak pri optimistickom scenári (obr. 3),

ak bude podiel využívania nekonvenčných zdrojov energií oveľa vyšší než obnoviteľných a alternatívnych zdrojov energií, môžu existovať riziká: cenovej a technologickej nedostupnosti, neekologického ťaženia, distribúcie a spotreby, ekologických následkov (klimatický systém, litosféra ...), neúnosnej energetickej globalizácie a energetickej polarizácie štátov.

K1 – konvenčné fosílné zdroje energií (ropa, zemný plyn ...), pesimistický odhad (maximálne 40 rokov).
 K2 – konvenčné fosílné zdroje energií (ropa, zemný plyn ...), optimistický odhad (maximálne 100 rokov).
 NK – nekonvenčné fosílné zdroje energií (bridlice, ílovce ...).
 O+A – obnoviteľné a alternatívne zdroje energií (slnko, vietor, vodík, urán, fotovoltaika, jadrová fúzia ...).

Obr. 4: Podiel fosílnych konvenčných, nekonvenčných, obnoviteľných a alternatívnych zdrojov energie na rozvoji ľudstva (pesimistický scenár)

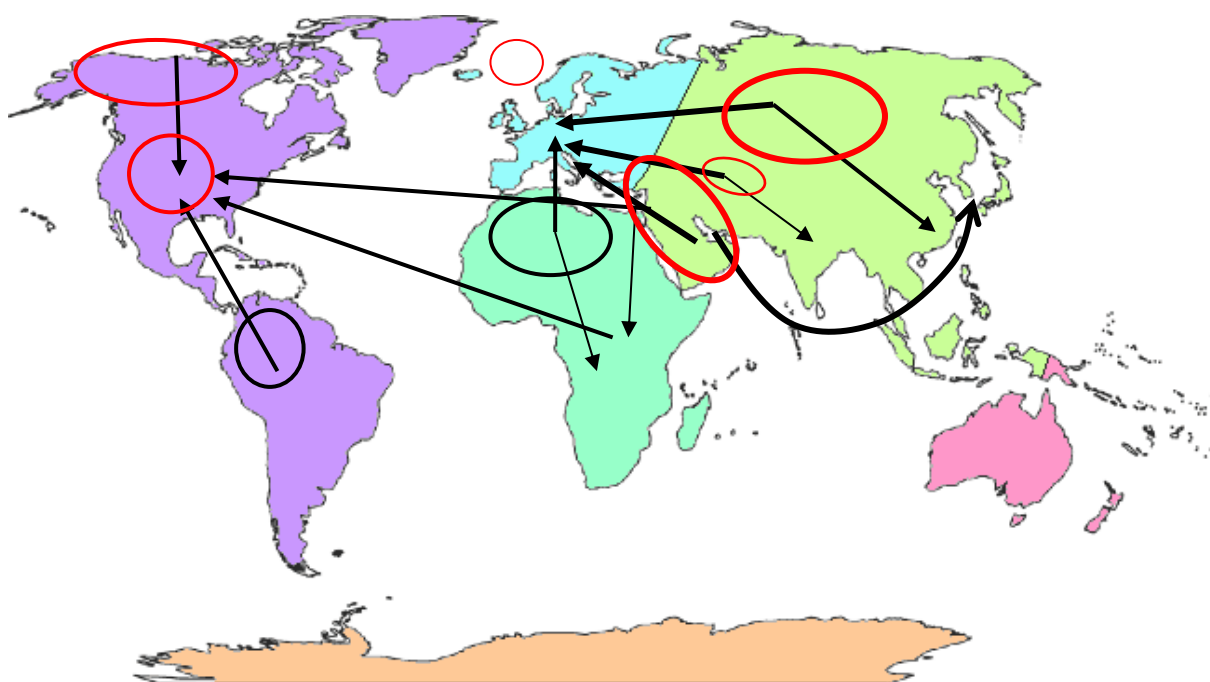
Tempo a úroveň ťažby, distribúcie a spotreby existujúcich zdrojov energií závisia predovšetkým od: nárokov na ekonomický rast a diverzifikáciu ľudstva; rastu počtu a životnej úrovne ľudstva; zvyšovania spotreby energií; efektivity ťažby zdrojov energií; technologickej vyspelosti štátov a ťažobných spoločností; nadobúdacej alebo predajnej ceny; geopolitických záujmov globálnych aktérov a mocenskej pozície energetických koncernov.

Súčasný geopolitický správanie sa kľúčových aktérov akoby mapovalo pesimistický scenár množstva a dostupnosti fosílnych zdrojov energie. *Globálni hráči, aj napriek optimistickým správam o množstve fosílnych zdrojov energie, pravdepodobne sledujú ciele: zaistiť prísun najlacnejších druhov zdrojov energií pre svoj rozvoj (štát, koncerny), vytvoriť si dostatočné zásoby zdrojov energie, posilniť svoju energetickú bezpečnosť, získať kontrolu nad hlavnými ložiskami a trasami (plynovody, ropovody, lodnú dopravu atď.) fosílnych zdrojov energií, urobiť ostatné štáty (odberateľov) závislými, ovládateľnými, určovať nákupnú a predajnú cenu, ovplyvňovať mocenskú štruktúru vo svete, upevňovať svoje mocenské postavenie, získať prostriedky z ťažby a predaja fosílnych zdrojov energie na vedecko-technický rozvoj a modernizáciu armád, vytvoriť si geopolitické, mocenské a finančné podmienky na ťažbu, distribúciu a využívanie nekonvenčných fosílnych zdrojov energie, využívať vedecko-technický rozvoj a finančné zdroje na rozvoj energetického sektora s obnoviteľnými a alternatívnymi energiami, zmeniť geopolitickú mapu sveta, osobitne energetické toky globálnych geopolitických hráčov.*

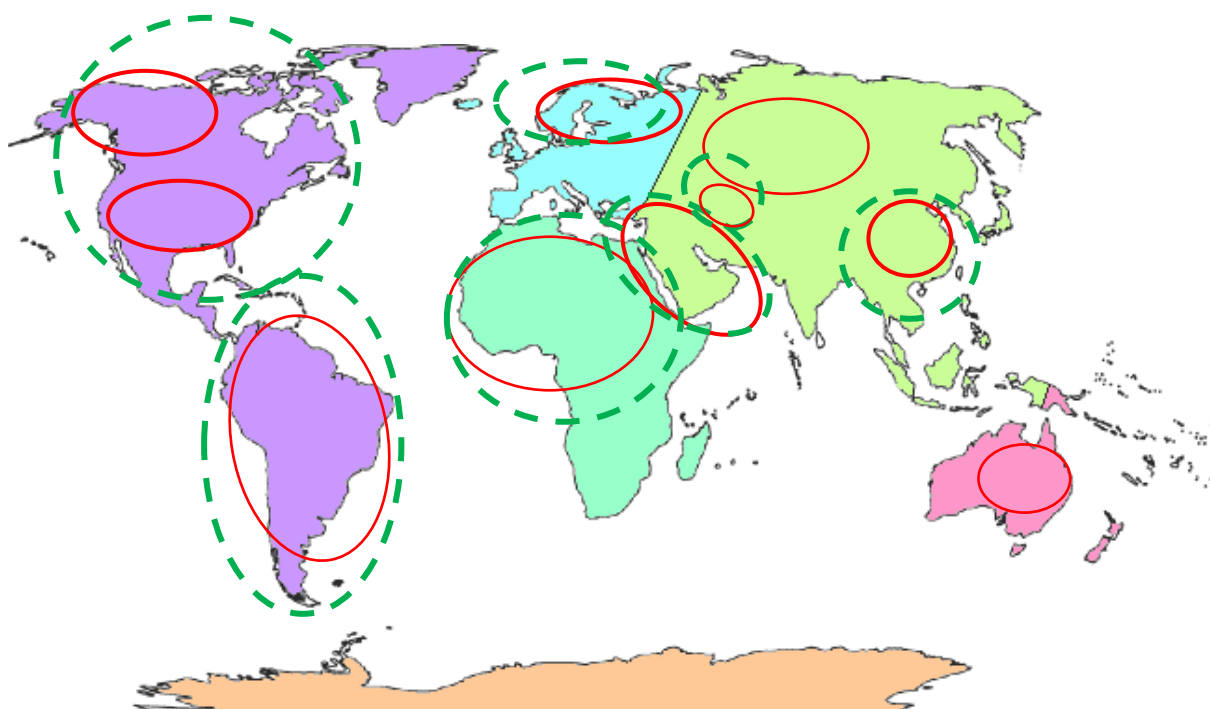
Zatiaľ všetko nasvedčuje tomu, že sa už zahájili nové geopolitické pohyby s cieľom *zásadne zmeniť súčasnú štruktúru a mocenský pomer síl* medzi globálnymi geopolitickými aktérmi (obr. 5). Práve významnú úlohu v tomto zohrávajú nové objavy budúcich možných ložísk a tokov energií (obr. 6). Začatie geopolitických pohybov práve v tomto období so zámerom zmeniť geoenergetickú a mocenskú štruktúru sveta vyplýva predovšetkým:

- Už zo spomínaných budúcich možností mnohých štátov disponovať vlastnými zdrojmi energií a vybudovaním nových energetických tokov a distribučných sietí.
- Z možnosti pre mnohé štáty stať sa energeticky nezávislý, oslabuje sa mocenský vplyv a cenové špekulácie existujúcich dnešných hráčov.
- Z toho, že mnohé štáty ešte nemôžu z technologických a finančných dôvodov začať ťažbu návratných, nekonvenčných (vrátane metánu) zdrojov energií. Teda vyspelé štáty a globálni geopolitickí hráči majú záujem o zmenu geopolitickej štruktúry sveta a energetickej štruktúry ešte pred tým, než sa k takejto technologickej a ekonomickej možnosti menej vyspelé štáty dostanú. Ide o desiatky rokov.
- Globálni energetickí hráči si „musia“ zaistiť nielen návratnosť investícií do objavovania, ťažby a distribúcie fosílnych zdrojov energie, ale aj vytvoriť značné rezervy pre nové objavy, nové ťažby, nové toky a zavádzanie nových obnoviteľných a alternatívnych zdrojov energií.
- Z toho, že so zmenou energetickej štruktúry a tokov sa môžu súčasní globálni hráči dostať do kritickej situácie, môže dôjsť k zmene energetickej štruktúry v ich neprospech, teda aj ekonomickej a politickej štruktúry v jednotlivých štátoch a v globálnej geopolitickej štruktúre.
- Z rizika ohrozenia existujúcich finančných príjmov globálnych hráčov, ako i z rizika, že aj iní hráči môžu v budúcnosti ovládať globálne energetické siete a burzy, čo by vyvolalo vo svete nové finančné a energetické krízy.

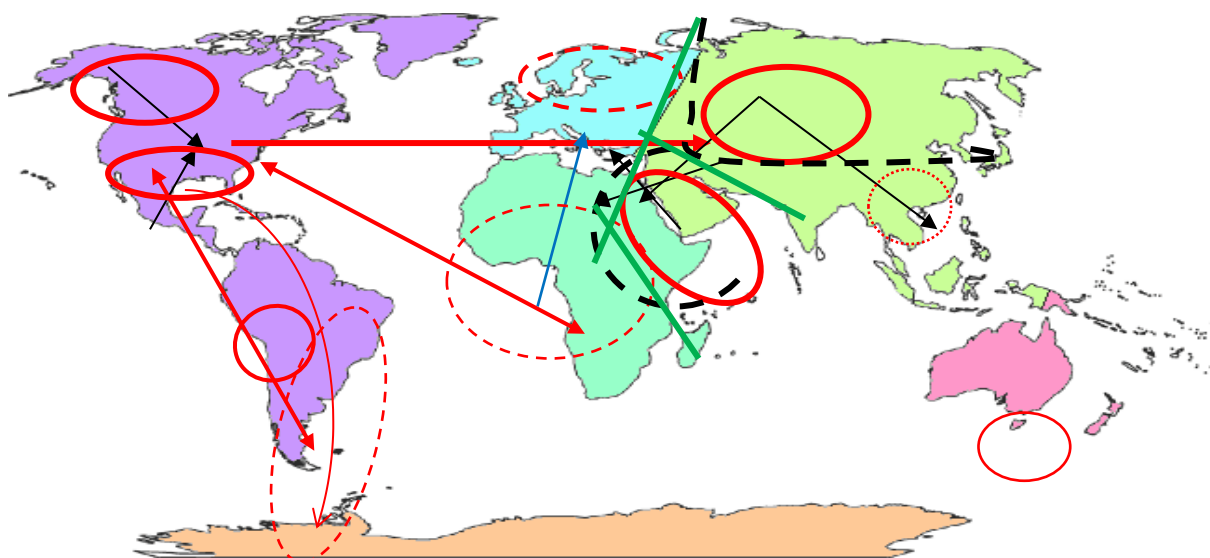
Posledné geopolitické a energetické pohyby naznačujú, že dôjde ku globálnej zmene energetickej štruktúry a tokov fosílnych zdrojov energií. Spojené štáty spolu s Kanadou v súčasnosti využívajú príležitosť „ponúknuť“ svetu svoje najmä nekonvenčné zdroje energií (bridlicový plyn a ropu), ktoré už ťažia. Usilujú sa o zablokovanie energetických tokov Ruska a krajín OPEC, oslabiť ich geopolitický a energetický vplyv na Európu, Áziu a Afriku. Zároveň zablokovať aktivity Ruska a Číny na vytvorenie nových energetických tokov a spoločenstiev (obr. 7). USA svoju technologickú, ekonomickú a vojenskú silu chcú využiť na ovládnutie štátov, kde sú objavené nové ložiská fosílnych zdrojov energie regionálneho či strategického významu (Venezuela, Argentína, Brazília, Nigéria, Sudán, Angola, krajiny Guinejského zálivu, Kongo atď.). Krajiny severnej Afriky už sú „pod dohľadom“ Západu. Samozrejme, že takáto globálna geopolitická a energetická rekonštrukcia sveta sa nezaobíde bez kríz, konfliktov a ani vojen. Všetko nasvedčuje tomu, že sa globálni hráči pripravujú na získanie, či obranu strategických energetických ložísk a tokov. Takmer všetky ozbrojené konflikty, farebné revolúcie, prevraty majú spoločného menovateľa – strategické surovinové zdroje a strategické toky energií.

Obr. 5: Ložiská, hlavné toky fosílnych zdrojov energií globálneho a strategického významu (súčasnosť)

**Obr. 6: Budúce možné ložiská fosílnych zdrojov energií.
Budúce možné regionálne energetické spoločenstvá**

Obr. 7: Možná geoenergetická situácia do 2030

3 Záver

Naša planéta poskytuje „dostatočné“ množstvo zdrojov energií pre ďalší rozvoj ľudstva. Nebude to však jednoduché, lacné a beztrastné. Minimálne bude musieť ľudstvo prírode splatiť ekologickú a klimatickú daň. Ľudstvo sa bude naďalej polarizovať a radikalizovať. Relatívny „dostatok“ zdrojov energie však vôbec neznamená ich spravodlivú dostupnosť pre všetky štáty, všetkých obyvateľov planéty. Konflikty a vojny kvôli energiám sa budú naďalej stupňovať. Vidíme to na súčasnom postupnom rozmiestňovaní zbraní a vojsk, na častejších vojenských konfliktoch. Kritické situácie pre ľudstvo, osobitne chudobné a slabé štáty, nastanú v dobe, kedy sa množstvo a ťažba fosílnych konvenčných a neskôr aj nekonvenčných zdrojov energií dostanú na svoju kritickú hranicu, ďalej pri striedaní fosílného energetického systému s novým energetickým systémom, založeným na obnoviteľných a alternatívnych zdrojoch energií. Nábeh ľudstva na obnoviteľné a alternatívne zdroje energií môže spôsobiť veľký globálny ekonomický, politický a energetický rozruch. Hospodárstvo a spoločenské systémy založené na obnoviteľných a alternatívnych zdrojoch energií vyžadujú vyššiu technologickú úroveň, novú infraštruktúru a dostatočné finančné zdroje. Súčasné a očakávané prevraty, krízy, konflikty a štátne bankroty tieto podmienky nevytvárajú. Ak nedôjde k akejsi globálnej dohode, konflikty a vojny budú nevyhnutné.

4 Literatúra

- BARAN, V. 2002. *Jaderná energetika a další problémy moderní civilizace*. Praha: Academia.
- COMBY, B. 2007. *Environmentalisté pro jadernou energii*. Praha: PRAGMA HODKOVICKY.
- KLEPÁČ, J. 2009. Kríza sa môže zopakovať. In: *Zahraničná politika*, XIII., č. 1.
- McCRACKEN, G. – STOTT, P. 2006. *Fúze energie vesmíru*. Praha: MLADÁ FRONTA.

- MOLDAN, B. 2009. *Podmaněná planeta*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- RUDDIMAN, W. F. 2011. *Pluhy, nemoci a ropa*. Praha: Academia.
- RYBÁŘ, J. 2005. *Kavkaz, Rusko a „nová velká hra“ o kaspickou ropu*. Praha: Eurolex Bohemia.
- SHADIAN, J. 2009. Hon na Arktídu. In: *Zahraničná politika*, XIII., č. 1.
- SCHEER, H. 2004. *Světové sluneční hospodářství*. Praha: Eurosolar.cz.
- SYRUČEK, M. 2011. *Voda, jak ji neznáme*. Praha: EPOCH.
- VOLNER, Š. 2010. *Zdroje energií pre EÚ a SR v 21. storočí*. Bratislava: IRIS.
- VOLNER, Š. 2012. *Geopolitika*. Bratislava: IRIS.
- VOŠTA, M. – BIČ, J. – STUHLÍK, J. a kol. 2008. *Energetická náročnost: Determinanta změn toků fosilních paliv a implikace pro EU a ČR*. Příbram: PROFESSIONAL PUBLISHING, sPbtisk.
- ZILLMER, H.-J. 2011. *Energetický blud. Proč jsou zásoby ropy a zemního plyn nevyčerpatelné*. Praha: Knižní klub.

Internetový zdroj

- [1] <<http://aktualne.atlas.sk/tychto-18-krajin-ma-najvacsie-zasoby-nerastnych-surovin-na-svete/ekonomika/trendy/>>.
- [2] <<http://www.kaminvestovat.sk/komentare/467-ako-je-to-so-zasobami-ropy.html>>.
- [3] <http://vitejtenazemi.cz/cenia/index.php?p=tezba_a_sпотреba_ropy&site=doprava>.
- [4] <<http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-/cislo-J%C3%BA/svetove-zasoby-ropy-vystacia-este-na-250-rokov.html>>.
- [5] <<http://www.investujeme.sk/profesor-j-pinka-odhadujem-ze-viac-ako-polovica-lozisk-ropy-nebola-dosial-objavena/>>.
- [6] <<http://www.novinky.cz/ekonomika/370601-kanada-objevila-na-severozapade-obrovska-loziska-ropy.html>>.
- [7] <http://ceskapozice.lidovky.cz/ropy-je-dostatek-nastava-geopoliticka-revoluce-f5z-/tema.aspx?c=A120718_225847_pozice_73098>.
- [8] <<http://www.topky.sk/cl/11/1476843/Nalez--ktory-zatrasie-svetovymi-trhmi--V-Severnej-Amerike-objavili-rozpravkove-zasoby-ropy->>>.
- [9] <<http://www.investicnimagazin.cz/ropa-wti-short-bridlicova-revoluce-v-usa-tlaci-cenu-ropy-dolu>>.
- [10] <<http://oenergetice.cz/ropa/bridlicova-ropa-v-latinske-americe/>>.
- [11] <<http://www.etrend.sk/ekonomika/venezuela-ma-udajne-najvacsie-zasoby-ropy.html>>.

- [12] <<http://www.petroleum.sk/spravy/venezuela-ma-najvacsie-preukazatelne-komerčne-zasoby-ropy-na-svete>>.
- [13] <<http://www.srspol.sk/clanek-rusko-si-v-karskom-mori-naslo-ropne-arabske-emiraty-9922.html>>.
- [14] <<http://www.zemavek.sk/articles/view/v-juznom-rusku-objavili-obrovske-nalezisko-ropy>>.
- [15] <<http://www.noviny.sk/c/ekonomika/v-rusku-objavili-velke-loziska-plynu-ropy-a-zlata>>.
- [16] <<http://spravy.pravda.sk/ekonomika/clanok/339512-mozno-o-tridsat-rokov-ropu-uz-potrebovat-nebudeme/>>.
- [17] <<http://www.infoweby.sk/hospodarstvo/priemysel/63-ropa-vo-svete>>.
- [18] <http://ceskapozice.lidovky.cz/ropy-je-dostatek-nastava-geopoliticka-revoluce-f5z-/tema.aspx?c=A120718_225847_pozice_73098>.
- [19] <<http://www.priemyseldnes.sk/energetika/najnovsie-naleziska-ropy-v-severnom-mori-su-vacsie-nez-sa-predpokladalo-110817>>.
- [20] <<http://venergetike.sk/aktuality/clanok/527-rakusania-objavili-v-barentsovom-mori-nove-naleziska-ropy/>>.
- [21] <cepsr.com/clanek.php?ID=38>. Záhořík, J. Mezinárodní souvislosti těžby ropy v Africe.
- [22] <<http://hn.hnonline.sk/investicie-do-tazby-ropy-v-afrike-na-juh-od-sahary-rastu-rychlým-tempom-164944>>.
- [23] <<http://cenaa.org/analysis/wp-content/uploads/2014/01/Subsaharan-Africa-energy.pdf>>.
- [24] <<http://auto.sme.sk/c/6315715/medzi-exporterov-ropy-z-afriky-pribudne-aj-kena.html#ixzz3cfFaIWGH>>.

Niektoré súvislosti vývoja cien ropy a USD pri formovaní bohatstva vo svete

Beáta Csanková¹ Technická Univerzita v Košiciach

Iveta Pauhofová² Ekonomický ústav SAV

Some context – the development of oil prices and the US dollar in the formation of wealth in the world

Authors' contact details

¹ *Technical University in Košice,
Faculty of Economics,
Department of Finance,
Němcovej 32,
040 01 Košice,
Slovakia*

beatacsankova@yahoo.com

² *Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia*

ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The article is about development of the oil prices and USD in relation to the formation of the wealth in the world. The first part explains the 4 price crashes in crude oil prices, their causes and interaction with one another. In the second part we used two models in order to analyse the interaction between volatility of crude oil prices, equity markets and exchange rate of USD. The models used were single index model and GARCH model, which are commonly used in financial literature to explain the interaction between the price crashes. The results of the analyses is interpreted in tables and charts, which shows the relative interaction between 4 price crashes and causes that are similar to each crash. The final part analyses interaction between oil prices and factors which impact the formation of the wealth in the world, concluding countries, which are likely to be winners of the price crashes and countries on which the crashes had or will most likely to have the biggest impact for development of their economies.

Keywords: crude oil, exchange rate, equity market, global wealth, global development.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“.

1 Úvod

Opodstatnenosť skúmania súvislostí vývoja cien ropy a USD vyplýva z existencie viacerých vzájomne sa podmieňujúcich faktorov v oblasti geopolitiky, ktoré súvisia s mocenskými procesmi a premietajú sa v oblasti vývoja globálnej ekonomiky, formovania bohatstva vo svete a polarizovania globálnej spoločnosti.

Ropa predstavuje kľúčovú komoditu pre jednotlivé segmenty výroby a spotreby súčasnej civilizácie. Donedávna sa takmer výhradne obchodovala za USD. Pred dvoma rokmi sa začal finančný svet zaoberať problematikou konca systému, ktorý jednoznačne zvýhodňoval pozíciu USD ako rezervnej meny – dominanciou petrodolára, alebo inak povedané sveta, v ktorom boli všetky ropné transakcie denominované a uskutočňované v USD. To USD posilňovalo a viedlo k vyššej cene aktív denominovaných v USD. Podstatnou príčinou odklonu od USD je snaha Ruska a Číny, ako aj krajín BRICS, konať nezávisle na Svetovej banke (SB) a Medzinárodnom menovom fonde (MMF). Zdá sa, že cieľom je vytvoriť systém svetového obchodu, ktorý by obchádzal USD úplne. Súčasná realita ukazuje, že k tomu možno postupne dochádza. Rusko, Čína, Irán, ako aj viacero rozvíjajúcich sa krajín, začali vo vzájomných transakciách cez

rôzne formy bilaterálnych dohôd USD obchádzať. Klesajúce ceny ropy v roku 2014 slúžili na urýchlenie procesu zániku petrodolára, krajiny OPEC vyčerpali likviditu z finančných trhov prvýkrát za obdobie posledných dvoch dekád a exporty v petrodolároch sa po prvýkrát za obdobie 18 rokov dostali do negatívnych čísel. Je možné predpokladať, že medzi vývojom cien ropy a USD bude zreteľná a silná korelácia práve v období ropných šokov? Prudké výkyvy ceny ropy by potom zohrávali nielen signifikantnú ekonomickú úlohu udržania si podielov na trhu s ropnými produktmi z pohľadu možnosti ovplyvňovania ich ďalšieho cenového vývoja, ale sú najmä „strojom“ stability či nestability v regiónoch z geopolitického hľadiska.

Počas posledného polstoročia boli zaznamenané štyri obrovské poklesy cien ropy. Vysoké ceny ropy v skorých 80. rokoch viedli k rastu ponuky krajín mimo OPEC, konkrétne najmä z Aljašky, Mexika a Severného mora. V rokoch 1985 – 1986 OPEC zmenil svoj cieľ zo sústredenia sa na udržanie ceny, aby si zabezpečil podiel na trhu, čo viedlo ku kolapsu cien v rokoch 1985 – 1986. Druhý cenový šok nastal počas 1. vojny v Perzskom zálive. Ceny klesli v roku 1991 po tom, čo sa členovia Medzinárodnej agentúry pre energiu (IEA) dohodli na uvoľnení nespracovaných zásob, keď sa ukázalo, že produkcia ropy z Iraku a Kuvajtu sa čoskoro zotaví po úspechu operácie s názvom „púštna búrka“. V roku 1991 sa rozpadol ZSSR a vytvoril sa predpoklad stabilizovania nízkej ceny ropy v dôsledku jednoduchšieho prístupu k ruskej rope (a plynu). Tretí a zároveň najväčší pokles nastal počas finančnej krízy odštartovanej v roku 2008. Ceny ropy klesli o 70 % počas obdobia 6 mesiacov – zo 133 USD/barel v júli na 41 USD/barel v decembri 2008. Posledný pokles znamenal zníženie ceny ropy na polovicu koncom roka 2014, čo bolo odpoveďou na rast produkcie krajín mimo OPEC (najmä ropných bridlíc v USA) a na neobmedzenie produkcie na strane Saudskej Arábie, napriek slabému dopytu po ropných produktoch. Sú však všetky ropné šoky výsledkom prudkej zmeny na strane dopytu? Alebo ide o súčasť mocenských procesov, kde má cena ropy aj kvôli USD prispieť k potlačeniu úspešného napredovania či expanzie takých krajín ako je Čína a Rusko?

Cieľom je zistiť aké súvislosti a sila väzieb existujú medzi zmenami ceny ropy a zmenami cien na akciovom trhu počas skúmaného obdobia pred rastom cien a po raste cien, definovanom štyrmi časovými úsekmi (1985 – 1986, 1990 – 1991, 2008 – 2009, 2014 – 2015).

2 Východiská

Genéza vývoja ceny ropy zdanlivo odráža len vplyv takých determinantov jej zmien, ako sú zmeny v ponuke a dopyte po ropných produktoch, ovplyvnené objektívnymi okolnosťami ekonomického (napr. objav nových ložísk) a spoločenského (napr. revolúcie, vojenské puče) charakteru. Priamo sa nepracuje s kombináciou faktorov, ktoré môžu byť i nátlakového typu. Príkladom je prudký pokles cien ropy a jej držanie na nízkej úrovni súčasne s uvalením sankcií voči Rusku. Aj keď zároveň nízkymi cenami došlo k poškodeniu producentov bridlicovej ropy v USA, predsa len počítalo sa s tým, že väčšie škody to vyvolá na strane Ruska.

1985 – 1986

Kolapsu cien ropy v roku 1986 predchádzalo niekoľkoročné obdobie vysokých cien urýchlené iránskou revolúciou. OPEC určoval oficiálne ceny pre rôzne druhy ropy, ako meradlo používal ľahkú ropu zo Saudskej Arábie – 34 USD/barel v roku 1981. Vysoké ceny a recesia v 80. rokoch viedli k poklesu dopytu po rope najmä vo vyspelých ekonomikách, čo viedlo k nástupu používania substitučných produktov. Vysoké ceny ropy vyvolali rast jej produkcie i mimo krajín OPEC, a to najmä na Aljaške, v Mexiku a v Severnom mori. Slabý globálny dopyt a zvyšujúca sa produkcia ropy v krajinách mimo OPEC viedli k zníženiu produkcie v krajinách OPEC o takmer polovicu, s významným dopadom na Saudskú Arábiu. Cena saudskej ľahkej ropy poklesla v roku 1985 na 28 USD za barel v dôsledku stagnujúcej globálnej hospodárskej aktivity a problémov s cenami (niekoľko členských krajín OPEC znížilo ceny, aby si zabezpečilo vyššie objemy exportu). Do roku 1985 poklesla produkcia ropy v Saudskej Arábii z 10 mil. barelov na 2,3 mil. barelov. Aby si krajina udržala miesto na svetovom trhu s ropou bola donútená zvýšiť produkciu, upustiť od oficiálneho určovania cien a prijať spotový cenový mechanizmus.

1990 – 1991

Invázii Iraku do Kuvajtu v roku 1990 predchádzalo dlhé obdobie nízkych cien ropy, Brent ropa stála okolo 17 USD za barel. Vojna znížila v Iraku a Kuvajte dennú produkciu ropy o viac ako 4 mil. barelov. Ostatní členovia OPEC však disponovali prebytočnou kapacitou, ktorá súvisela s udalosťami na začiatku 80. rokov. Vtedy sa OPEC rozhodol znížiť produkciu ropy, aby udržal jej vysokú cenu. V roku 1991 ceny Brent ropy vzrástli na 40 USD za barel, aby s rastúcou produkciou opäť klesli na konci roka na 28 USD za barel.

2008 – 2009

Najväčší pokles cien po 2. svetovej vojne nastal v dôsledku vypuknutia finančnej krízy v roku 2008. V druhej polovici roku 2008 poklesli ceny ropy o viac ako 70 %. Cenový kolaps, ktorý sa odzrkadlil v drastickom poklese dopytu, však nebol unikátnym iba pre ropu. Pád zaznamenala väčšina akciových trhov, rovnako i ceny ďalších komodít, ako energie, kovy, poľnohospodárske či potravinárske komodity. Cenový pokles bol sprevádzaný vysokým nárastom volatility. V počiatku finančnej krízy sa OPEC opätovne vrátil k obmedzeniu ponuky ropy s cenovým cieľom na úrovni 22 – 28 USD za barel. Keď ceny v roku 2004 presiahli dané rozmedzie, OPEC zodvihol cenový cieľ na 100 – 110 USD za barel. Po prehĺbení finančnej krízy však cena ropy spadla na úroveň 40 USD za barel. Počas ďalších dvoch rokov sa cena vrátila späť na úroveň 100 USD, podporená silnejším dopytom, odrazom vývoja globálnej ekonomiky, ale najmä rozhodnutím OPEC stiahnuť 4 mil. barelov ropy z denného obehu.

2014 – 2015

Posledný prepád cien nastal v dôsledku nízkeho dopytu po rope a vysokému rastu ponuky ropy (najmä z USA). Počas rokov 2011 – 2014 zvýšili USA dennú ponuku ropy o 4 mil. barelov, kombinovane s kanadskými ropnými pieskami a biopalivami bolo dodaných viac ako 6 mil. barelov ropy denne. Napriek konfliktu a ďalšiemu vývoju

situácie v Líbyi bolo na trh dodávaných navyše 0,5 mil. barelu denne. Produkcia ropy v Iraku v roku 2014 bola relatívne stabilná, na úrovni 3,3 mil. barelu denne, čo predstavovalo najvyšší priemer od roku 1979. Sankcie uvalené na Rusko sa na európskom trhu s energiami výraznejšie neprejavili. V roku 2014 sa OPEC rozhodol chrániť svoj podiel na trhu namiesto zachovania cenovej hladiny na úrovni 100 – 110 USD za barrel. Cena prudko klesla a zároveň sa výrazne posilnil USD, ktorý všeobecne negatívne koreluje s cenami komodít, vrátane ropy.

Medzi jednotlivými ropnými šokmi existuje niekoľko podobností. Pred rokmi 1985 – 1986 nastal rast ponuky súvisiaci so zvýšením ťažby na Aljaške, v Severnom mori a v Mexiku. V roku 2014 a v prvej polovici 2015 ponuka ropy rástla vďaka ťažbe ropných bridlíc v USA a olejových pieskov a biopalív v Kanade. V oboch prípadoch nasledoval nárast cien a tiež upustenie krajín OPEC od regulácie cien v prospech udržania podielu na trhu. Niektoré odlišnosti sú tiež zreteľné. Napriek tomu, že cenová volatilita bola obrovská počas oboch období, rast bol v rokoch 2014 – 2015 podstatne nižší. Nízke ceny počas 1985 – 2003 boli spôsobené viacerými faktormi: obrovskou voľnou produkčnou kapacitou krajín OPEC, nadmernou produkciou spojenou s kolapsom ZSSR, zvýšením efektívnosti palív a substitúcie ropy a zároveň slabým dopytom v dôsledku finančnej krízy v Ázii v roku 1998 a recesie v USA v roku 2001. Niektoré zo spomínaných faktorov v súčasnosti nepôsobia, preto k dlhšiemu obdobiu nízkych cien by mohol teoreticky dopomôcť technologický pokrok, krátke projekčné cykly, dlhodobé veľké infraštruktúrne projekty a najmä stabilita v regiónoch sveta atď.

3 Metodika

Vo všeobecnosti sa na analýzu vývoja cien ropy a jeho porovnanie s predchádzajúcimi poklesmi používajú dva modely.

Prvý, jednofaktorový model, analyzuje vzťah medzi zmenou ceny ropy a zmenami cien na akciovom trhu.

$$R_t^{OIL} = \beta_0 + \beta_1 R_t^{Equity} \varepsilon_t$$

R_t^{OIL} predstavuje prvú zmenu cien ropy, $R_t^{OIL} = \log(P_t^{OIL}/P_{t-1}^{OIL})$, kde P_t^{OIL} je cena ropy v čase t . R_t^{Equity} je definovaná podobne pre akciový trh, β_0 a β_1 sú odhadované parametre a ε_t predstavuje chybu merania.

β_1 meria koreláciu medzi zmenou ceny ropy a zmenami na akciovom trhu. R^2 rovnica ukazuje do akej miery je zmena ceny ropy vysvetlená zmenami na akciovom trhu. Rovnica je podobná jednoindexovému modelu Sharpa, ktorá sa bežne používa vo finančnej literatúre. Rozdiel spočíva v tom, že cena ropy a zisky z akciového trhu neboli očistené o bezrizikové aktívum. Okrem akciového trhu bol jednoindexový model aplikovaný na zmenu výmenného kurzu, úrokovej miery, spájajúc všetky 3 premenné do jednej rovnice.

Dáta pochádzajú z databázy West Texas Intermediate (WTI) budúcich future kontraktov na ropu, pričom za index akciového trhu využívame americký S&P index, a ako zástupca výmenného kurzu bol použitý trhovo vážený index USD. Dáta sú založené na denných údajoch, zahŕňajúcich obdobie od 1. januára 1985 do 10. marca 2015. Výsledky sú zobrazené v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 1 : Štatistika vývoja cien ropy

Štatistiky cien ropy						
	Pred rastom	Po raste	Šok 1	Šok 2	Šok 3	Šok 4
	1983 – 2003	2004 – 2015	11.1985	8.11.1990	14.7.2008	1.10.2014
			31.3.1986	21.2.1991	19.2.2009	29.1.2015
Nominálne štatistiky cien						
Maximum	40,42	145,29	31,7	35,53	145,18	91,01
Minimum	10,42	32,48	10,42	18,5	33,87	44,45
Max – Min zmena (%)			-66,4	-47,9	-76,7	-51,2
Štatistiky návratnosti						
Stredná hodnota	0,01	0,01	-1,33	-0,35	-1,29	-0,86
Štandardná odchýlka	2,42	2,32	4,69	5,18	4,62	2,58
Interkvartilne rozmedzie	2,26	2,41	4,82	6	5,54	2,9
Distribúcia kvartilov						
Minimum	-17,45	-13,07	-13,91	-13,17	-12,6	-10,79
Medián	0	0,06	-1,37	-0,27	-1,27	-0,89
Maximum	14,03	16,41	11,04	12,68	14,55	5,49
25ty percentil	-1,07	-1,19	-3,84	-3,32	-4,54	-2,21
75ty percentil	1,19	1,22	0,98	2,68	1	0,7
Frakcie dní šokov						
Väčšie ako + 1 %	0,28	0,29	0,24	0,39	0,26	0,18
Väčšie ako + 2 %	0,15	0,14	0,2	0,32	0,19	0,1
Menšie ako -1 %	0,26	0,28	0,52	0,45	0,54	0,45
Menšie ako -2 %	0,14	0,15	0,44	0,3	0,43	0,29
Frakcie stabilných dní	0,72	0,71	0,37	0,38	0,37	0,61
<i>Pozorovania</i>	4759	2816	82	71	113	83

Zdroj: Baffes a Kshirsagar (2015).

R^2 všetkých verzií modelu, zobrazená v tab. 2, ukazuje nízku koreláciu medzi cenami ropy a makroekonomickými fundamentmi v rokoch 1985 – 1986 a 1990 – 1991, pričom korelácia bola vysoká počas cenového kolapsu 2008 – 2009 a mierna počas nedávneho kolapsu. Výsledky potvrdzujú, že kolaps v rokoch 2008 – 2009 bol silne korelovaný s počiatkom finančnej krízy.

Tab. 2: Model GARCH

Model GARCH. Odhady rozptylu rovnice						
	Pred rastom	Po raste	Šok 1	Šok 2	Šok 3	Šok 4
	1983 – 2003	2004 – 2015	25.11.1985	8.11.1990	14.7.2008	1.10.2014
			31.3.1986	21.2.1991	19.2.2009	29.1.2015
α_0	-1,62 *	-3,13 ***	-2,13	-0,46	-0,08	-2,58 ***
	(1,64)	(7,09)	(0,96)	(1,32)	(0,16)	(3,72)
ε_{t-1}^2	0,10 ***	0,06 ***	0,28	0,02	0,07	0,00
	(5,91)	(4,32)	(0,87)	(0,28)	(1,03)	(0,02)
σ_{t-1}^2	0,01 ***	0,92 ***	0,67 **	0,69***	0,67 ***	0,95 ***
	(85,2)	(53,1)	(1,99)	(8,20)	(4,91)	(56,5)
$R_{t-1}^{Equity(+)}$	0,57	-0,98	2,75 **	1,21 ***	0,52 **	-4,53
	(0,08)	(1,52)	(2,2)	(3,81)	(6,27)	(0,99)
$R_{t-1}^{Equity(-)}$	0,32	-0,62 ***	-1,08	-1,20 ***	-0,42 ***	13,9
	(1,60)	(4,07)	(0,50)	(4,53)	(3,38)	(1,30)
$R_t^{XR(+)}$	10,68	-0,38	-210,6	3,41 ***	-0,74	6,66 ***
	(0,68)	(0,19)	(0,60)	(4,39)	(1,02)	(9,12)
$R_t^{XR(-)}$	18,43	-0,86 ***	1,48	-0,30	-0,42	-0,14
	(1,20)	(2,99)	(0,46)	(0,25)	(1,07)	(0,02)
Pozorovania	4603	2722	250	250	250	250

Pozn. : (*), (**), (***) predstavuje odhadovanú dôležitosť parametra na úrovni 10, 5 a 1 % úrovniach

Zdroj: Baffes a Kshirsagar (2015).

Druhý model, model GARCH je tiež často využívaným na stanovenie volatility cien ropy a indentifikovanie vplyvu akciového trhu a výmených kurzov. Prvotne je návratnosť cien ropy podmienená bezrizikovým aktívom nasledovne:

$$R_t^{OIL} = \beta_0 + \beta_1 Tbill_t + \varepsilon_t$$

R_t^{OIL} je definovaný rovnako ako v predchádzajúcom modeli, $Tbill_t$ predstavuje americkú pokladničnú poukážku, ε_t heteroskedastickú chybu, ktorej rozptyl nasleduje Gaussov autoregresný kĺzavý priemer definovaný:

$$Var(\varepsilon_t) = \sigma_t^2 = \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \alpha_2 \sigma_{t-1}^2 + \exp(\alpha_0 + \alpha_3 R_{t-1}^{Equity(+)} + \alpha_4 R_{t-1}^{Equity(-)} + \alpha_5 R_{t-1}^{XR(+)} + \alpha_6 R_{t-1}^{XR(-)})$$

$R_{t-1}^{Equity(.)}$ a $R_{t-1}^{XR(.)}$ predstavujú logaritmické zmeny akcií a výmeného kurzu definované podobne ako návratnosť cien ropy. Znamienka plus a mínus sú spojené s pozitívnymi a negatívnymi zmenami umožňujúcimi asymetrický dopad, ako sú napríklad cenové šoky.

$$E(\sigma^2) = \frac{\exp(\alpha_0 + \alpha_3 R_{t-1}^{Equity(+)} + \alpha_4 R_{t-1}^{Equity(-)} + \alpha_5 R_{t-1}^{XR(+)} + \alpha_6 R_{t-1}^{XR(-)})}{(1 - \alpha_1 - \alpha_2)}$$

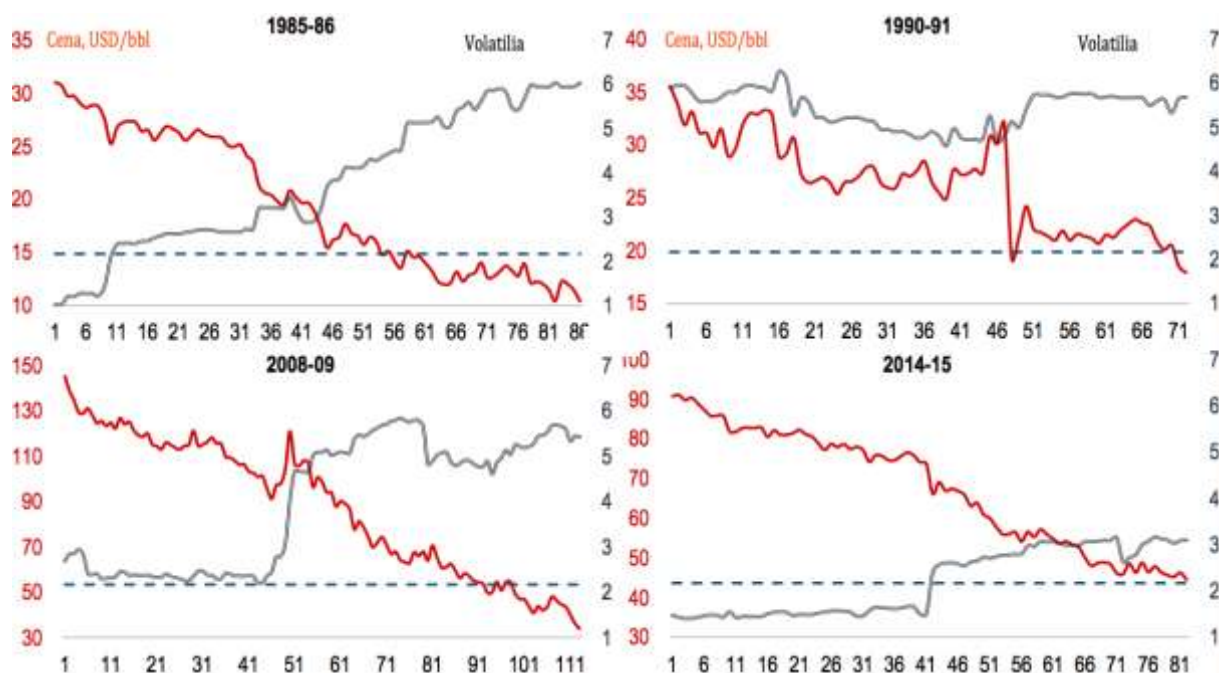
Odhadované parametre rozptylu rovnice (uvedené v tab. 2) vedú k niekoľkým záverom:

- odhadovaná volatilita modelu GARCH je podobná štandardnej odchýlke ropných výnosov,
- volatilita počas posledných šokov bola značne nižšia ako v predchádzajúcich,
- pozitívne šoky na akciovom trhu počas troch predchádzajúcich rokov boli spojené s vyššou volatilitou, pričom negatívne šoky na akciovom trhu boli spojené s vyššou volatilitou v rokoch 1990 – 1991 a 2008 – 2009,
- nepodmienená premenná (s 0 šokmi na akciovom trhu) bola 3,5 % v roku 2008 – 2009, podmienená premenná bola na úrovni 22,3 %,
- posledný ropný šok nebol korelovaný s pozitívnymi ani s negatívnymi šokmi na akciovom trhu,
- zhodnotenie USD bolo spojené s vyššou volatilitou v rokoch 2014 – 2015,
- 0,5 % zhodnotenie USD bolo spojené s 39,6 % nárastom rozptylu počas šoku v rokoch 2014 – 2015 a 12,1 % nárastom počas 1. vojny v Perzskom zálive,
- nebola zistená žiadna závislosť medzi výmenným kurzom a volatilitou ceny ropy počas ostatných dvoch šokov.

Obr. 1: Vývoj cien ropy od roku 1965 – 2015

Zdroj: World Bank.

Obr. 2: Volatilita vs. cena ropy za barel

Zdroj: World Bank.

Snaha obmedziť dominanciu USD sa stala naliehavou i pre Moskvu, keďže USA a vlády krajín EÚ uvalili sankcie pre Rusko v súvislosti s pretrvávajúcimi nepokojmi na Ukrajine. Ruský štátny rozpočet je z dvoch tretín závislý na predaji ropy a zemného plynu. Preto sa Rusko bude snažiť o predaj ropy v juanoch (renmimbi) naďalej. Vývoz ruských spoločností bol z veľkej časti denominovaný v USD až do leta minulého roka, kedy USA a Európa uvalila sankcie voči Rusku. Podľa výsledkov správy vydananej Gazpromom za obdobie 1. kvartálu roka 2015, predstavoval vývoz ropy spoločnosti prostredníctvom potrubia východnej sibírskej oblasti v Tichom oceáne 37,2 % vývozu spoločnosti, čo činí 1,6 mil. ton v období troch mesiacov do 31. 3. 2015. Tento fakt potvrdzuje oficiálne zrodenie petrojuana, pričom viacero ruských energetických skupín je čoraz viac naklonených k vyrovnaní obchodov s ropou mimo USD. V súčasnej dobe USA a Európa zvažuje uvalenie sankcií na obchodovanie v petrojuanoch.

Na to aby bolo možné pochopiť prečo a do akej miery je hľadanie a poznanie súvislostí vývoja ceny ropy a USD dôležité je potrebné vziať do úvahy nasledovné: úradníci krajín vyvážajúcich ropu, ktoré znížili svoju produkciu v minulom roku, zdôvodnili tento fakt ako ochranu podielu na trhu v kľúčových dovážajúcich krajinách. Naopak čínske údaje zo začiatku júna 2015 poukazujú na prudký pokles dovozu z krajín OPEC a nárast dovozu z Ruska o 36 % počas roka 2014. Medzitým dovoz zo Saudskej Arábie poklesol o 8 % a dovoz z Venezuely o 11 %.

4 Záver

Je nevyhnuté pochopiť procesy spojené s preformátovaním geopolitického systému a prerozdeľovaním globálneho bohatstva. S tým bezprostredne súvisí zánik petrodoláru a idea hegemonie juanu.

Podľa odhadov Goldman Sachs by mala nová rovnovážna cena ropy spôsobiť čistý odlev petrodolárov vo výške 24 mld. USD za mesiac, čo by v roku 2018 predstavovalo čistý odlev vo výške 900 mld. USD. Koniec dominancie petrodolára by mal mať zásadný vplyv na geopolitické dianie, likviditu globálneho kapitálového trhu, sociálne napätie v rozvojových ekonomikách, či na nové stratégie FED-u.

Počas postupného prechodu na hegemoniu juanu presadzuje Čína svoj Silk Road Foundation (SRF) a Ázijskú infraštruktúrnú investičnú banku (AIIB). SRF s aktívami v hodnote 40 mld. USD je financovaný z čínskych devízových rezerv, čínskou bankou pre Export a Import a čínskou Rozvojovou bankou. Investuje do infraštruktúrnych projektov v rámci rozvojových krajín. AIIB je financovaná 57 členskými krajinami (USA a Japonsko nie sú ich súčasťou) a má slúžiť ako alternatíva tradične dominantných multilaterálnych inštitúcií. Čína sa bude snažiť presadiť rolu juana pri vyrovnávaní transakcií AIIB a je zrejmé, že sa bude snažiť založiť špeciálny rezervný fond na vydanie úverov denominovaných v juanoch. Minulého roku v novembri dáta SWIFT dokumentovali vstup 15 nových krajín, ktoré denominujú viac ako 10 % svojich obchodných dohôd s Čínou v juanoch. V tom istom čase Rusko a Čína uviedli, že do budúcnosti budú uzatvárať omnoho viac obchodov v juanoch. Rusko a Čína tak signifikantne znížia rolu USD v medzinárodnom obchode. Obmedzenie vplyvu USD zapadá do ambícií Číny zvýšiť vplyv juanu a zahrnúť ho do systému svetových rezervných mien.

Západné ekonomické sankcie uvalené voči Rusku tlačili domácich producentov ropy na vyrovnanie vývozov ropy do Číny v juanoch, pričom súčasne s rastom produkcie ropy v Rusku rastie percento celkových dovozov do Číny. Prepád cien ropy v roku 2014 viedol k prvému čistému odlevu petrodolárov z finančných trhov za posledných 18 rokov. Pokiaľ je projekcia Goldman Sachs správna, „dodávka“ petrodolárov by mohla klesnúť o takmer 900 mld. USD v priebehu nasledujúcich 3 rokov. Vyššie uvedené udalosti sú odpoveďou na snahu Číny koordinovať tlak v súvislosti s dominanciou USD a denominovať úvery zo svojich novo založených infraštruktúrnych fondov v Renmimbi. Zhrnúc všetky spomínané skutočnosti, vytvorenie petrojuanu možno považovať sa istý priesečník „umierajúceho“ petrodolára a silnejúceho Renminbi. Ide o veľmi dôležitý príspevok k preformátovaniu hegemonie vo svete, s rastúcim významom strategického partnerstva Číny a Ruska nielen v ázijskom regióne.

5 Literatúra

- AKRAM, Q. F. 2009. Commodity prices, interest rate, and the dollar. In: *Energy Economics*, 31, 838 – 851.
- AREZKI, R. – BLANCHARD, O. 2014. Seven questions about the recent oil price slump. In: *IMF Blog*, December 22. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Bloomberg database.*
- BAFFES, J., KOSE, M. A., OHNSORGE, F., STOCKER, M. 2015. *The great plunge in oil prices: Causes, consequences, and policy responses*. Policy Research Note 15/01. Washington, D.C.: The World Bank.

- BAFFES, J., KSHIRSAGAR, V. 2015. Sources of volatility during four oil price crashes. *Mimeo*, Development Prospects Group, Washington, D.C.: The World Bank.
- BOLLERSLEV, T. 1986. Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. In: *Journal of Econometrics*, 31, 307 – 327.
- ENGLE, R. F., PATTON, A. J. 2001. What good is a volatility model? In: *Quantitative Finance*, 1, 237 – 245.
- FRANKEL, J. 2014. *Why Are Commodity Prices Falling?* Project Syndicate, December 15.
- HANSEN, P. R., LUNDE, A. 2005. A forecast comparison of volatility models: Does anything beat a GARCH (1, 1)? In: *Journal of Applied Econometrics*, 20, 873 – 889.
- KALETSKY, A. 2015. *A new ceiling for oil prices*. Project Syndicate, January 14.
- SHARPE, W. F. 1964. Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. In: *Journal of Finance*, 19, 425 – 442.
- TSAY, R. 2010. *Analysis of financial time series*. John Wiley & Sons.
- World Bank. 2015. Database Zerohedge: The petroyuan is born Gazprom now settling all crude sales to China in Renminbi. Dostupné na internete: <<https://jhaines6a.wordpress.com/2015/06/09/zerohedge-the-petroyuan-is-born-gazprom-now-settling-all-crude-sales-to-china-in-renminbi/>>.

Riziká prehĺbovania environmentálnych hrozieb v dôsledku energetickej politiky EÚ

Adrián Ondrovič¹ Ekonomický ústav SAV

Risks of deepening environmental threats as a result of EU energy policy

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
adrian.ondrovic@savba.sk

Abstract: The state of the environment has been very critical for a long period of time and continues to deteriorate. In fact it is threatening decent survival of the future generations. Much of the ecological destruction is caused by energy production and consumption. European Union as a part of the world with high level of living standards is a major contributor to this destruction. In recent decades the EU has gradually started adopting new energy policy aiming at mitigating the environmental impacts trying to tackle pollution and climate change. However some of the new energy policies have resulted in shifting of the environmental burden to developing countries or even created new threats. For example the shift to biomass and biofuels has changed agriculture sector significantly not just in the EU but in other countries as well. Biofuel crops use more pesticides than food crops resulting in higher pollution. The article looks at several factors that lie behind these negative impacts and new environmental threats and assesses the EU energy policy ideological context.

Keywords: EU energy policy, pollution, environmental threats, neoliberal ideology.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030“.

1 Úvod

Od obdobia globálnej ekonomickej krízy sa pravidelne uverejňujú štúdie o stále sa prehĺbujúcej majetkovej a príjmovej nerovnosti a tieto informácie sa dostávajú prostredníctvom médií aj k širokej verejnosti. Situácia je nepochybne neudržateľná a pri naša so sebou riziká veľkých spoločenských konfliktov. Oveľa menej sa však k širokej verejnosti dostávajú informácie o závažnosti stavu degradácie životného prostredia a celej planéty Zem. Ľudská činnosť, presnejšie povedané hospodárska činnosť súčasnej civilizácie, dostala planétu do stavu, kedy je možnosť biologického prežitia budúcich generácií vážne ohrozená. Tento stav si vyžaduje okamžité a radikálne zmeny v spôsobe fungovania našich spoločností. Avšak verejná diskusia k tomuto závažnému problému je minimálna.

Spôsob výroby a spotreby energie stojí v samom jadre otázky environmentálnej katastrofy existenčného charakteru, do ktorej sa ľudstvo vedome rúti. Charakter energetickej politiky Európskej únie je preto kľúčovým regionálnym a globálnym faktorom v otázke ďalšej environmentálnej degradácie. Medzi cieľmi energetickej politiky EÚ sa vyskytujú aj ekologické ciele. Sú však konzistentné s ostatnými zadanými cieľmi a sú konzistentné s navrhovanými krokmi k naplneniu stanovených cieľov?

2 Hlavné ciele energetickej politiky EÚ

EÚ kladie na energetickú politiku mimoriadny dôraz. Otázka energetickej bezpečnosti, teda stabilita výroby a dodávok v požadovanej štruktúre má kľúčový strategický charakter. Energetické záujmy EÚ výrazne ovplyvňujú geopolitický vývoj vo svete.

Legislatíva v oblasti energetiky je veľmi rozsiahla a energetické ciele nie sú definované len čisto v energetickej legislatíve. Dokument EÚ *Sustainable, secure and affordable energy for Europeans* konštatuje, že EÚ spotrebúva a dováža stále viac energie. Naš spôsob života vyžaduje obrovské množstvo energie, ktoré samozrejme generuje znečistenie. Európa závisí od zvyšku sveta, čo sa týka výroby energií. Dováža viac ako polovicu svojej spotreby a spotreba EÚ predstavuje 20 % celkovej svetovej spotreby. 80 % energie je vyrobených z fosílnych palív emitujúcich skleníkové plyny. *Stratégia 2020* okrem iných cieľov stanovila cieľ redukcie emisií skleníkových plynov o 20 až 30 % nižšie ako boli v roku 1990. Ďalší strategický dokument *Energetická stratégia 2030* už stanovuje väčší počet cieľov a priorít. Emisie skleníkových plynov sa majú znížiť o 40 % oproti úrovni roku 1990; aspoň 27 % spotreby energie má byť krytých z obnoviteľných zdrojov; a energetická efektivita sa má zlepšiť oproti projektovanému trendu o 30 %. Starší dokument z roku 2006 s názvom *Zelená kniha – Európska stratégia pre udržateľnú, konkurencieschopnú a bezpečnú energiu*, hovorí o environmentálnych otázkach len okrajovo. V skutočnosti hovorí prevažne o štruktúre a diverzifikácii energetických zdrojov a predovšetkým o konkurencieschopnosti a liberalizovanom trhu.

Vo všeobecnosti je možné konštatovať, že v dokumentoch EÚ z oblasti energetiky (a nie len z tejto oblasti) je veľmi hojný výskyt neoliberalnej terminológie ako konkurencieschopnosť či trh. Pamätníkom obdobia pred rokom 1989 to môže silne pripomínať klasickú „povinnú jazdu“ o vedúcej úlohe komunistickej strany.

Zníženie spotreby energie a zníženie emisií skleníkových plynov (čiastočne spolu súvisiace ale dva odlišné ciele) sa má dosiahnuť väčšou energetickou efektivitou a zjednotením a otvorením trhu s energiami v EÚ. Zjednotený trh má taktiež priniesť väčšiu konkurenciu a nižšie ceny energií pre spotrebiteľov. Ciele v oblasti energetickej efektivity definuje dokument *Energy efficiency directive* z roku 2012. Sú definované pre všetky fázy od výroby energií, cez ich prenos až po spotrebu. Konkrétne kroky napríklad zahŕňajú program zatepľovania budov, modernizácie vykurovacích systémov, vykonávanie energetických auditov a mnohé ďalšie. Každá členská krajina má stanovené aj vlastné špecifické ciele a v prípade Slovenska je to úspora energie v objeme 3,12 Mtoe v období 2014 – 2020.

EÚ má snahu stať sa svetovou špičkou v nízko-uhlíkových technológiách, podporovaním rozvoja sektorov ako biopalivá, veterná, solárna a jadrová energia. Rovnako chce podporovať rozvoj systémov riadenia a správy energie ako sú *smart cities*, teda múdre mestá, zachytávanie CO₂ a jeho skladovanie pod zemou, elektrické siete¹ a pod.

Ďalším pre EÚ veľmi dôležitým cieľom je oddelenie hospodárskeho rastu od spotreby energie, čo znamená dosahovať ekonomický rast, ale zároveň znižovať spotrebu energie.

¹ Anglický termín je Electrical grid a v tomto význame ide o vzájomne poprepájané elektrické siete medzi krajinami EÚ s cieľom dosiahnuť vyššiu efektivitu pri výrobe, prenose a spotrebe energie.

3 Hlavné ekologické hrozby z výroby energie

V súčasnosti nevieme vyrobiť energiu bez negatívnych dopadov na životné prostredie. Jediná tzv. čistá energia je tá, ktorá nie je vyrobená. Tabuľka 1 stručne sumarizuje hlavné ekologické dopady jednotlivých spôsobov výroby energie, ktoré v súčasnosti používame.

Tab. 1: Hlavné známe ekologické dopady výroby energií

Zdroj energie	Hlavné známe ekologické dopady
Uhlie	Emisie oxidov uhlíka a síry, ortuti, selénu, arzenu a ďalších škodlivých látok; deštrukcia prostredia v miestach ťažby a výroby
Ropa	Emisie CO ₂ ; deštrukcia prostredia v miestach ťažby a výroby
Zemný plyn	Emisie oxidov uhlíka, dusíka a ďalších látok; deštrukcia prostredia v miestach ťažby a výroby
Jadro	Rádioaktívny odpad; deštrukcia prostredia pri ťažbe uránu; emisie škodlivých látok pri činnostiach súvisiacich s prevádzkou elektrární; katastrofálne následky v prípade havárií
Hydro	Deštrukcia prostredia pri výstavbe; zničenie riečnej fauny
Slnko	Emisie dusíka, fluoridu, síry a ďalších škodlivín pri výrobe zariadení; deštrukcia prostredia pri ťažbe a získavaní vzácnych materiálov (napr. kadmium, galium a iné) potrebných pre solárne zariadenia
Vietor	Emisie pri výrobe zariadení; úhyn vtáctva a ďalších živočíchov; špecifický hluk; vizuálny smog
Biomasa	Emisie skleníkových plynov pri výrobe zariadení, pri zaobstarávaní paliva a pri jeho spaľovaní
Biopalivá	Veľké množstvo pesticídov pri pestovaní; odlesňovanie na získavanie pestovateľských plôch; strata biodiverzity
Geotermálna energia	Deštrukcia prostredia pri vrtoch; nebezpečné plyny unikajúce do atmosféry

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Zmena podielu jednotlivých spôsobov výroby energie teda zmení aj intenzitu a spôsob deštrukcie a znečistenia prírodného prostredia. Európska agentúra pre životné prostredie v tomto duchu konštatuje, že ak sa aj niekde znečistenie zníži, zvyčajne sa zvýši v inej oblasti. To platí geograficky i vo forme znečistenia. Preto je najčistejšia energia tá, ktorá sa nemusí vyrobiť.

4 Riziká nenaplnenia stanovených environmentálnych cieľov EÚ v energetickej politike a riziká ďalšieho prehľbovania environmentálnych hrozieb

Vzájomný vzťah definovaných cieľov

V definovaných cieľoch môžeme vidieť niekoľko vzájomných rozporov. Cieľ znižovania spotreby energie a cieľ znižovania jej ceny nie sú komplementárne ciele. Skôr naopak. Z reálneho života vieme, že čím sú tovary a služby lacnejšie, tým majú spotrebiteľia tendenciu ich viac nakupovať a viac nimi plytvať (samozrejme, že to nie je jednoznačný vzťah a vstupujú do neho aj iné faktory, napr. kultúrne zvyklosti, povaha produktu a pod.). Príkladom je deregulácia aerolinií, ktorá spôsobila enormný nárast leteckej dopravy a tým aj spotrebu energie a environmentálnu deštrukciu. Víkendové letecké výlety *city breaks* sa stali bežným javom pomáhajúcim v regenerácii vystresovaných Európanov avšak zanechávajúcich veľké ekologické škody.

Protichodné sú aj ciele nízkej ceny a zároveň ekologickejšej produkcie. Pri nízkych cenách ostáva produkčným firmám menej priestoru na zisk a investície do menej škodlivých technológií. Tlak na ceny znamená tlak na výrobné náklady a z praxe vieme, že nízko nákladová výroba býva taktiež nízko ekologická.

Ďalšími protichodnými cieľmi sú znižovanie spotreby energie a liberalizácia energetického trhu, zníženie alebo úplné odstránenie regulácie cien energií. Súkromné energetické firmy, tak ako akékoľvek iné firmy, majú jediný cieľ maximalizovať zisk. Pokiaľ zisk nemôžu maximalizovať relatívne vysokými cenami, ktoré v dôsledku deregulácie a konkurencie by mali poklesnúť, snaha o maximalizáciu zisku potom smeruje do maximalizácie predaja, teda v konečnom dôsledku spotreby. Ďalším dôsledkom tlaku na ceny býva konsolidácia odvetvia do oligopolu, keďže nákladový/ziskový tlak lepšie znášajú veľké korporácie. A oligopoly majú tendenciu ceny zvyšovať.

Oddeľovanie spotreby energie od ekonomického rastu

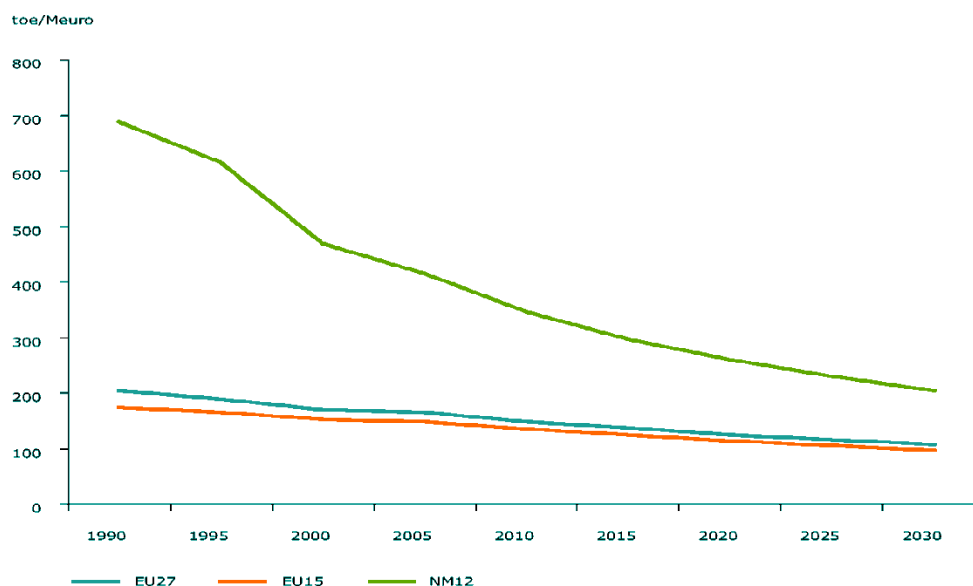
Index energetickej intenzity² vyjadruje množstvo spotrebovanej energie na jednotku HDP. Jedným z deklarovaných cieľov EÚ je znižovať toto množstvo.

Koncept energetickej intenzity je však do značnej miery zavádzajúci. Energetická intenzita klesá dlhodobo. V niektorých oblastiach sveta viac a niekde menej. Je to vďaka novým dokonalejším spôsobom výroby, ale aj vďaka neustále sa meniacej štruktúre hospodárstva.

Ďalším dôležitým faktorom je presun výroby do tretích krajín. EÚ môže vykazovať znižujúcu sa energickú intenzitu, ale určitý podiel na nižšej spotrebe energie zohráva aj tento presun a s týmto presunom sa geograficky presúva aj spotreba energie, a teda aj negatívne ekologické dopady jej výroby.

Problematickým sa javí aj samotný výpočet HDP, ktorý je politicky vysoko citlivým ukazovateľom, a ktorý tak ako ukazovateľ nezamestnanosti, často podlieha rôznym manipulačným tlakom. V roku 2014 padlo v EÚ rozhodnutie, že sa bude do HDP započítavať aj predaj drog či prostitúcia. Tento krok nepochybne zlepší aj ukazovateľ energetickej intenzity EÚ.

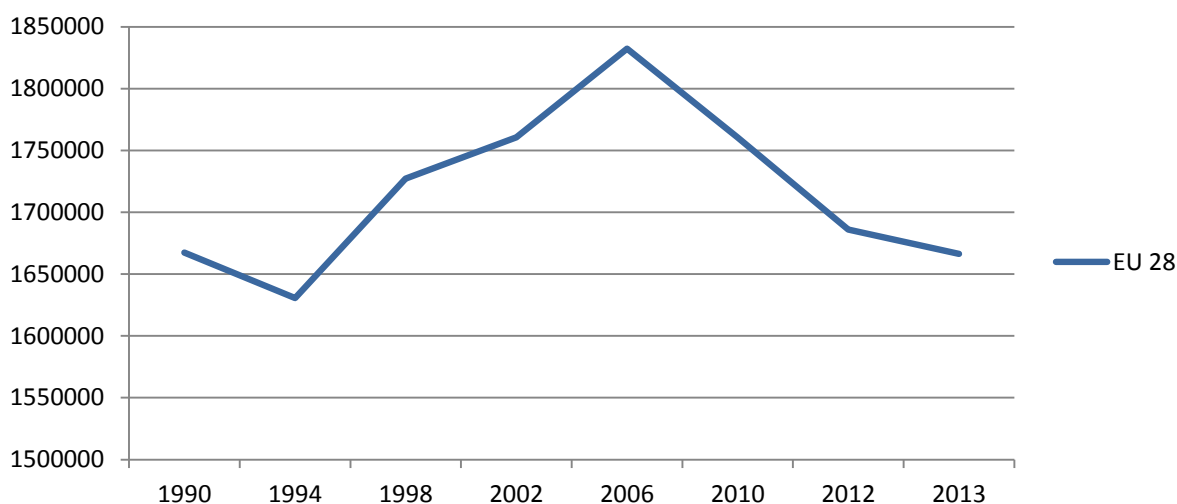
² Používa sa aj termín energetická efektivita.

Obr. 1: Energetická intenzita – hrubá domáca spotreba na HDP, EÚ 27

Zdroj: European Environment Agency (2012).

Z hľadiska boja proti deštrukcii ekosystému sú však dôležité absolútne hodnoty znečisťovania a degradácie spôsobené pri výrobe energie. Vzájomný pomer spotreby energií a HDP je z pohľadu ekologickej deštrukcie v zásade irelevantný. Graf na obrázku 2 zobrazuje celkovú spotrebu energie EÚ 28 za obdobie 1990 – 2013. Pokles je evidentný, i keď sa v zásade ešte len približuje spotrebe z roku 1990. Je však ťažké zhodnotiť aký podiel na tomto trende majú ekonomická kríza, externalizácia výroby do tretích krajín a aký vplyv na pokles má samotná energetická politika.

**Obr. 2: Konečná spotreba energie EÚ 28
v tis. TOE (tonnes of oil equivalent), 1990 – 2013**

Zdroj: Eurostat – spotreba energie (2015).

Pripravovaná transatlantická dohoda TTIP, energie a environmentálne riziká

Dohoda TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership), ktorú presadzuje Európska únia, má priniesť zvýšenie obchodnej výmeny s USA a výrazné zmeny

v spoločensko-ekonomických pravidlách zmluvných strán. Cieľ znižovania spotreby energií a ekologických škôd je v priamom rozpore so snahou zvýšiť vzájomnú obchodnú výmenu s USA.

Napriek tomu, že navrhované znenie dohody je tajné, sú známe niektoré jej časti. Časť upravujúca riešenie sporov investorov a štátov, tzv. ISDS (Investor-State Dispute Settlement), dáva súkromným korporáciám nové práva žalovať štáty za legislatívu, ktorá by ohrozovala ich zisky a to aj potenciálne budúce. Environmentálna legislatíva sa teda môže dostať do rozporu so záujmami korporácií, čo by mohlo znamenať, že štáty musia takúto legislatívu odstrániť alebo zaplatiť žalobcovi náhradu. Už súčasný mechanizmus riešenia sporov investor-štát poskytuje takéto možnosti. V septembri 2014 schválila NRSR novelu banského zákona, ktorá okrem iného zakazuje ťažbu zlata využitím kyanidovej metódy. Britská firma, stojaca za snahou obnovenia ťažby zlata v Kremnici, sa za to vyhráža Slovensku arbitrážou s odôvodnením, že takého menenie pravidiel hry marí ich investíciu. Švédská firma Vattenfall zažalovala Nemecko kvôli novému národnému plánu postupne odstaviť atómové elektrárne. K tomuto kroku nemecká vláda pristúpila po havárii v japonskej jadrovej elektrárni Fukushima. Švédská energetická firma požaduje kompenzáciu vo výške 4,7 mld. eur.

Dohoda TTIP má obsahovať aj vzájomné uznávanie regulácií a certifikácie oboch strán, čo v praxi znamená, že strana s prísnejšou reguláciou uzná slabšiu reguláciu druhej strany. Teda, že na trh sa môžu dostávať výrobky, ktoré nevyhovujú domácej regulácii. Tento princíp sa nazýva *princíp najnižšieho spoločného štandardu* (lowest common denominator). Týka sa v zásade všetkých typov regulácií, vrátane environmentálnej.

V rozpore s cieľom znižovania ekologických dopadov z výroby a spotreby energií je teda nielen snaha zvýšiť vzájomný obchod, ale i práva súkromných firiem, ktoré môžu vážnym spôsobom zasiahnuť do suverenity štátov pri rozhodovaní o energetickej a environmentálnej politike.

Neoliberálna ideológia slobodného trhu a ekologické ciele

Európska agentúra pre životné prostredie (European Environment Agency) vo svojom reporte *Rastúce požiadavky na ekosystém* konštatuje, že trhové systémy len zriedka prenášajú plné spoločenské a ekonomické hodnoty, ktoré poskytuje ekosystém. Následkom je, že trhové ceny tlačia k neudržateľnému a spoločensky neželateľnému rozhodovaniu o použití prírodných zdrojov a o správe ekosystémov.

Neoliberálna ideológia, ktorej jednou z hlavných charakteristík je maximálna deregulácia, nemôže byť teda rámcom pre riešenie ekologických problémov súčasnej civilizácie. Trh nerieši a nikdy neriešil ekologické otázky. Firmy sa starajú len o maximalizáciu zisku a ak snaha o dosahovanie tohto cieľa prináša zmiernenie ekologických škôd, napríklad dokonalejší spaľovací motor s menšou spotrebou, je to len vďaka regulačnému a kultúrnemu tlaku prostredia, v ktorom operujú. Je mnoho príkladov, kde tie isté firmy sa v rôznych lokalitách svojho pôsobenia, správajú veľmi odlišne.

Neoliberálna ideológia a spoločensko-právny rámec na nej postavený môže ekologické problémy vyriešiť jedine v nejakom abstraktnom teoretickom modeli. Nie však v realite. Trhy reagujú len na záujmy svojich účastníkov. Súčasťou slobodného trhu

však nie je ekosystém. Plní len servisnú úlohu poskytovania zdrojov. Súčasťou nie sú ani budúce generácie a preto ich záujmy vo forme požiadaviek na žiteľné podmienky, nevstupujú do rozhodovania.

Európska únia je posadnutá neoliberálnou ideológiou slobodného trhu, a preto nie je v súčasnosti schopná prijať a realizovať takú zmysluplnú energetickú politiku, ktorá by pomohla odvrátiť ekologickú katastrofu, ku ktorej občania EÚ veľmi výrazne prispievajú.

Externalizácia ekologických škôd

Výrazným faktorom pri znižovaní energetickej spotreby je presúvanie výroby do krajín mimo EÚ, ktoré v intenzívnej forme prebieha už dve desaťročia. Ide predovšetkým o krajiny s nízkou ochranou zamestnancov a s nízkou úrovňou environmentálnej regulácie. Takýmto spôsobom presúvajú výrobcovia znečistenie do iných častí sveta.

Podpora výroby energie z biomasy a podpora biopalív má podobný efekt. Pestovanie energetických plodín nepodlieha rovnakej regulácii ako pri potravinárskych plodinách. Znečistenie pesticídmi a herbicídmi je preto závažnejšie, pričom chemické znečistenie pôdy, vody a vzduchu má komplexné dopady existenčného charakteru – vážne zdravotné následky, úbytok fauny a flóry, vymieranie druhov. A nejde iba o dodávateľské krajiny mimo EÚ, ale aj členské krajiny.

Nové technológie

Nové technológie výroby a spotreby energie prinášajú nové postupy, zavádzajú nové materiály. Nie je možné však povedať, že všetky jednoznačne znižujú environmentálnu záťaž. V niektorých prípadoch môže byť dopad prechodu na nové technológie značne rozporuplný.

Takýmto rozporuplným príkladom sa javí aj prechod od klasických žiaroviek na nové energeticky úspornejšie žiarivky. Tie síce spotrebúvajú podstatne menej energie, avšak obsahujú ortuť, ktorá je pre zdravie mimoriadne nebezpečná. Pri rozbití takej žiarivky v domácnosti sú jej členovia vystavení obrovskému zdravotnému riziku. Zároveň je potrebné dodať, že len 20 % elektronického odpadu (kam patria aj žiarivky) sa v EÚ zrecykluje. Zvyšok teda končí na skládkach a preniká do pôdy, vody a vzduchu. Veľmi kontroverznou a ekologicky mimoriadne deštruktívnou je aj ťažba bridlicového plynu. Táto technológia využíva veľké množstvo chemikálií, ktoré pod veľkým tlakom vstrekuje do pôdy s cieľom rozlomiť bridlicu, aby uvoľnila zemný plyn, ktorý obsahuje. Ústup od masového používania tejto technológie v Európe momentálne spôsobujú nízke ceny ropy na svetových trhoch.

Nové technológie teda môžu priniesť zníženie určitého typu znečistenia, ale môžu priniesť aj úplne nové.

Absencia politiky zmeny spotrebiteľského správania

Energetická politika EÚ sa zameriava na ponukovú stránku. Podporuje obnoviteľné zdroje energie, sprísňuje normy pre spotrebiče, podporuje programy úspor vo verejnom sektore. Neexistuje však žiadny ucelený program so zameraním na zmenu spotrebiteľského správania sa občanov únie.

V období zimy vykurojeme, čo je pochopiteľné. V posledných desaťročiach však už akosi nevieme fungovať v letnom období bez klimatizácie, ktorá je mimoriadne energeticky náročná. Príliš často cestujeme do veľkých vzdialeností spôsobujúc veľké znečistenie, prípadne sa vo voľnom čase vozíme na motorkách, člnoch, vodných skútroch, na vodných či zimných vlekoch, používame priveľa elektrospotrebičov rôzneho druhu.

Spotrebný životný štýl Európanov spôsobuje deštrukciu prírodného prostredia, ale EÚ toto správanie neadresuje. Dokonca ju predbehol už aj súčasný pápež František, ktorý v najnovšej encyklike vyzval Európanov na zmenu konzumného spôsobu života v záujme záchrany života na Zemi.

5 Záver

Deklaratívna snaha energetickej politiky EÚ (a nielen energetickej) o riešenie akútnych ekologických problémov je posunom v pozitívnom smere. Ekologické ciele sú však definované v širšom ideologickom a inštitucionálnom kontexte, ktorý výrazne determinuje možnosti ich naplnenia. V skutočnosti tento ideologicko-inštitucionálny rámec predstavuje množstvo rizík vzniku nových a prehĺbenia už existujúcich ekologických hrozieb.

Protichodné ciele energetickej politiky EÚ, ako napríklad snaha o znižovanie cien energií a zároveň znižovanie spotreby, či posilňovanie práv súkromných spoločností oproti verejným záujmom, výrazne podkopávajú realnosť dosiahnutia zmeny smeru deštrukcie ekosystému a tým spoločnosti samotnej. Riziká predstavuje pokračujúca neoliberala doktrína slobodného trhu, medzinárodné zmluvy s tretími krajinami ako je aj pripravovaná TTIP dohoda, nové technológie a konzumný spôsob života občanov EÚ.

Ideologické a inštitucionálne prostredie EÚ, kde vzniká aj energetická politika spoločenstva, môže len vo veľmi obmedzenej miere priniesť potrebné zmeny v modeli fungovania našej spoločnosti.

6 Literatúra

- Accounting for drugs and prostitution to help push UK economy up by £65bn.* 2014. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://www.theguardian.com/business/2014/jun/10/accounting-drugs-prostitution-uk-economy-gdp-eu-rules>>.
- BALDÉ, C. P. – WANG, F. – KUER, R. – HUISMAN, J. 2015. *The Global E-waste Monitor – 2014*. United Nations University, IAS – SCYCLE. ISBN 978-92-808-4555-6.
- Center for International Environmental Law: Lowest Common Denominator.* 2015. Dostupné na: <[http://www.ttip2014.eu/files/content/docs/Full %20documents/Toxic %20pesticides %202015.pdf](http://www.ttip2014.eu/files/content/docs/Full%20documents/Toxic%20pesticides%202015.pdf)>.
- Cocaine Sales to Boost Italian GDP in Boon for Budget.* 2014. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-05-22/cocaine-sales-to-boost-italian-gdp-in-boon-for-budget>>.

- European Commission*. 2015. 2030 Energy Strategy. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy/2030-energy-strategy>>.
- European Commission*. 2014. Sustainable, secure and affordable energy for Europeans. ISBN 978-92-79-42192-1.
- European Commission*. 2012. Energy Efficiency Directive. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-directive>>.
- European Commission*. 2010. EUROPE 2020. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm>.
- European Environment Agency*. 2014a. Assessment of global megatrends — an update; Global megatrend 10: Increasing environmental pollution load. Dostupné na: <http://www.eea.europa.eu/publications/global-megatrend-update-10-increasing/at_download/file>.
- European Environment Agency*. 2014b. Assessment of global megatrends — an update; Global megatrend 8: Growing demands on ecosystems. Dostupné na: <http://www.eea.europa.eu/publications/global-megatrend-update-8/at_download/file>.
- European Environment Agency*. 2012. Energy Intensity - Gross Inland consumption per GDP, EU 27. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/energy-intensity-gross-inland-consumption-per-gdp-eu-27>>.
- Eurostat*. Consumption of energy. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Consumption_of_energy>.
- HNonline.sk*. 2014. Firma hrozí arbitrážou. Pre zákaz kyanidu. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://hn.hnonline.sk/ekonomika-a-firmy-117/firma-hrozi-arbitrazou-pre-zakaz-kyanidu-626165>>.
- Komisia Európskych spoločností*. 2006. Zelená kniha. Európska stratégia pre udržateľnú, konkurencieschopnú a bezpečnú energiu. {SEK(2006) 317}.
- TASR*. 2014. Poslanci zakázali ťažbu kyanidovou metódou na Slovensku. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://www.teraz.sk/slovensko/tazba-zlato-kyanid-zakon-novela/97751-clanok.html>>.
- The Economist*. 2014. The arbitration game. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21623756-governments-are-souring-treaties-protect-foreign-investors-arbitration>>.
- The Guardian*. 2015. UN calls for suspension of TTIP talks over fears of human rights abuses. [Online.] [Cit. 30. júna 2015.] Dostupné na: <<http://www.theguardian.com/global/2015/may/04/ttip-united-nations-human-right-secret-courts-multinationals>>.
- <<http://www.dangersoffracking.com>>.

Možný nacistický „newspeak“ v strategickom dokumente Európa 2020

Robert Burgan¹ Handlová

Possible Nazi Newspeak in the strategic document Europe 2020

Authors' contact details

¹ Okružná 7,
972 51 Handlová,
Slovakia
roboburgan@post.sk

Abstract: Economics is not and can't be isolated from the other social sciences. The exact opposite is true. If you want understand economics and economy in all of their nuances and specificities, you need understand and determinate all of their important relations to political science and political life in the concrete society or cultural *milieu*. But political science and political life are very complicated and very often the true interests and goals of their participants are covered under the mantle of ad hoc phrases or simply stupid lies. The strategic document of European Union Europe 2020 is a typical example of this approach and only the very careful linguistic and semantic analysis can reveal the true goals and beliefs of their creators somewhere in the deep and dark caves of EU capitol in Brussels. For this purpose, in the first part of our paper we offer a very concise characteristic of Orwell's Newspeak in his novel 1984. After that, in the second part of our paper, we compare the main characteristics of this Newspeak with the main linguistic tools, terms, concepts or conceptions in the strategic document of European Commission Europe 2020 with only one and the most important goal – to confirm or corroborate the hypothesis that the document Europe 2020 is written or constructed in the same manner as Newspeak in Orwell's famous novel. In the third part of our paper we offer a provisional answer to the question about the true nature of this false "European Newspeak", which is, in our opinion, not simply totalitarian, not fascist, but Nazi in the true and original meaning of this word. And in the conclusion we shortly discuss a very interesting balancing of Russian society between conservatism, totalitarianism and – may be – another very specific sort of explicit Nazism.

Keywords: Orwell's newspeak, Europe 2020, economics, economy, political science, politics, conservatism, Fascism, Nazism.

1 Stručná charakteristika „newspeaku“ v Orwellovom románe 1984

Ekonomika nie je a nemôže byť izolovaná od ďalších sociálnych vied, najmä nie v situácii, keď sa z tých či oných dôvodov alebo príčin musí podriaďovať krátkodobým a neraz aj krátkozrakým politickým (či geopolitickým) cieľom. Keďže politika sa organicky a logicky spája buď s udrzaním, alebo získaním moci, je prirodzené, aj keď určite nie nevyhnutné, že pri jej presadzovaní sa veľmi často používajú nie celkom „férové“ metódy, argumenty či dokonca celé myšlienkové koncepcie, ktorých hlavným cieľom je nielen udržať si alebo získať moc, ale aj zatajiť pravé úmysly ich „producentov“. V prvej časti nášho príspevku preto podávame veľmi stručnú charakteristiku „newspeaku“ z Orwellovho románu 1984, aby sme získali vhodný základ na rozvíjanie našich úvah o skutočnej povahe a skrytých cieľoch strategického dokumentu Európskej komisie s názvom Európa 2020. Už na 22. strane Orwellovho textu (1991), pritom zistujeme, že „newspeak“ v Orwellovej fiktívnej totalitnej socialistickej militaristickej

„riši“ predpokladá tzv. *dvojité či dvojaké myslenie* (angl. doublethink), ktoré sa práve ocitlo uprostred procesu zámerného vymazávania či „korigovania“ minulosti.

Na 31. strane Orwellovho textu sa už môžeme oboznámiť s tým, načo slúži vládnucej Vnútornej strane v Angsocu, kde žije hlavný hrdina románu Winston Smith, vymazávanie či zámerné „korigovanie“ minulosti – *na prispôsobenie minulosti súčasným potrebám danej strany*, pričom aby bol celý tento proces zámerného „prepísovania“ skutočnosti úspešný, je žiaduce, aby bolo odizolovanie individuálneho a spoločenského vedomia *od komplexnej a zložitej minulosti* čo najúplnejšie. Práve na to slúži „newspeak“ ako jazyk (tamže), v ktorom napríklad pri uvádzaní štatistických údajov *vôbec nezáleží na ich pravdivosti či pravdepodobnosti*. V úplnom súlade so zámerom vytvoriť spoločnosť, v ktorej nikomu ani nenapadne pochybovať o správnosti politiky Vnútornej strany (aj keď v totalitnej spoločnosti sa zjavne o plnohodnotnom politickom živote hovoriť nedá), je aj snaha, ako hovorí Syme, jedna z postáv románu (tamže, s. 38), „otesať jazyk až na kosť“, t. j. zbaviť ho významovej mnohznačnosti a variabilnosti tak, aby sa dal čo najľahšie a najúčinnnejšie využiť na propagačné ciele a pomáhal vytvoriť obraz spoločnosti, v ktorej *nie je zlo*, len rôzne odstupňované *Dobro*.

Ako ďalej pokračuje neskôr „zvaporizovaný“ (t. j. úplne a bez stopy zlikvidovaný) Syme (tamže, s. 39), ďalším cieľom „newspeaku“ je „zúžiť rozsah myslenia“ až do takej miery, že „ideozločin bude doslova nemožný, pretože nebudú prostriedky, ktorými by sa dal vyjadriť“. V danej súvislosti je zároveň potrebné zdôrazniť, že Orwell ponúka svojmu čitateľovi sofistifikovanejší typ totalitnej spoločnosti než bol ten, aký sme mohli sledovať napríklad v nacistickom Nemecku či bolševickom Rusku, pretože účinnnejšie zaobchádza s „ľudským materiálom“, keďže, ako hovorí ďalšia z postáv románu, agent Ideopolície O'Brien (tamže, s. 166): „My našich nepriateľov neničíme, my ich meníme.“¹ Oveľa účinnejšie je teda nie zničiť pomyselného ideologického či ekonomického nepriateľa, ale presvedčiť či „spracovať“ (zastrašť, vydierať, ponížiť a pod.) ho tak, aby sa pridal na našu stranu. V Angsocu pritom nie sú mučeníci (ako bol a je napríklad v Česku a na Slovensku Ján Palach či jeho dávnejší predchodca Ján Hus), ktorých by mohli statoční občania obdivovať či dokonca nasledovať, pretože (tamže, s. 167) údaje o režimu odporujúcich občanoch vôbec nie sú verejne prístupné.

O mimoriadnej dôležitosti ideologickej propagandy a jazyka ako jej hlavného nástroja v Orwellovom románe svedčí aj jeho pomerne detailný opis, ktorý sám Orwell zaradil na koniec svojej knihy (tamže, s. 196 – 205), kde okrem iného konštatoval, že v „newspeaku“ bola zavedená (tamže, s. 197) „dokonalá zameniteľnosť slovných kategórií“ (resp. druhov), pri ktorej sa stieral najmä podstatný rozdiel medzi slovesnými a mennými tvarmi, v dôsledku čoho, ako sa domnievame, bolo na jednej strane možné ľahšie a rýchlejšie zaujať požadované či náležité „ideologické stanovisko“ a zároveň zasahovať do historického časového „prúdu“, z ktorého tak mohli byť v prípade potreby odstraňované všetky „statické rudimenty“ v podobe rôznych tradícií, historických symbolov, monumentov a pod. Najdôležitejšia zo všetkého je však podľa nás

¹ Už na tomto mieste pritom musíme poznamenať, že k ustanoveniu „ideopolície“ sa nedávno uchýlila aj Európska únia, ktorá v snahe čeliť tzv. proruskej propagande a tzv. proruským trollom zriaďuje špeciálnu ideologickú jednotku, ako sa môžeme dočítať napríklad v českej tlači či dopočuť v Slovenskom rozhlas, ktorej pracovníci budú platení sumou presahujúcou 4 000 euro mesačne, čo je asi 10-krát vyššia suma, akú dostáva za svoju prácu slovenský občan pri minimálnej mzde, a asi 70-krát vyššia suma, ako dostáva slovenský občan odkázaný na tzv. dávku v hmotnej núdzi (pokiaľ ide o jednu osobu a pokiaľ táto osoba vykonáva zákonom *nanútené* práce).

akási „ideologická trojčlenka“ či „postupka“, v rámci ktorej mal „newspeak“ vnútiť „jednotkám“ Angsocu (keďže o svojprávnych občanoch v totalitnej ríši nemôže byť ani reči) 1. predstavu, že žijú v najlepšej možnej spoločnosti, 2. že táto spoločnosť je ohrozovaná agresívnym vonkajším nepriateľom, ktorý je ako taký 3. *stelesneným a čistým Zlom*.

2 Orwellov „newspeak“ v strategickom dokumente Európa 2020

Ako sme uviedli v prechádzajúcej časti, jednou z charakteristických vlastností „newspeaku“ je to, že v prípade potreby *pomáha* či *umožňuje realizovať* tzv. *dvojité myslenie*, t. j. také myslenie (a argumentovanie), pri ktorom sa iné hovorí, ako sa skutočne myslí, resp. pri ktorom sa skutočnosť vykladá a *prispôsobuje* tak, aby jej interpretácia bola v súlade s mocenskými cieľmi tých, ktorí danú spoločnosť (ekonomicky, politicky či mediálne) ovládajú. Hneď v predslove dokumentu Európa 2020, napísanom vtedajším predsedom Európskej komisie J. M. Barrosom a publikovanom 3. 3. 2010 v Bruseli, sa napríklad na 3. strane tvrdí, že v Európskej únii (EÚ): „Máme v praxi odskúšané sociálne trhové hospodárstvo.“ Podľa nášho názoru je toto tvrdenie účelovou „ideologérou“, pretože sociálne trhové hospodárstvo je možné realizovať len v bohatej ekonomike, ktorú však v skutočnosti má len niekoľko európskych krajín, ako sú Nemecko, Rakúsko, Francúzsko, Veľká Británia, Holandsko, Belgicko, Luxembursko či severské krajiny, ako sú Fínsko a Dánsko. Všade inde v Európskej únii sa sociálne trhové hospodárstvo realizovať nedá, pretože na to chýbajú finančné prostriedky.

Vo zvlášť veľkej miere to platí o bývalých tzv. reálno-socialistických štátoch strednej a východnej Európy, najmä o veľmi chudobnom Bulharsku či Rumunsku, ale aj na *akože úspešnom* Slovensku panujú pomery, ktorú sú neporovnateľné s pomermi, aké panujú v bohatých štátoch EÚ. Ako sme uviedli vyššie, dávka v hmotnej núdzi na jednu osobu je tu asi 63 eur, čo predstavuje biednych dve eurá na jeden deň a teda sumu, ktorá určite nestačí na zabezpečenie základných životných potrieb núdzou postihnutého občana. Po stručnom oboznámení sa so situáciou, v akej sa členské krajiny EÚ nachádzali v roku 2010 po finančnej kríze, a predložení troch prognostických scenárov, sú už potom v samotnom dokumente (2010, s. 10 a n.) diskutované najprv tri priority stratégie Európa 2020, a to 1. *inteligentný rast*, zameraný na „vytvorenie hospodárstva založeného na znalostiach a inovácii“, 2. *udržateľný rast*, čiže „podporovanie ekologickejšieho a konkurencieschopnejšieho hospodárstva, ktoré efektívne využíva zdroje“ a nakoniec 3. *inkluzívny rast*, t. j. „podporovanie hospodárstva s vysokou mierou zamestnanosti, ktoré prispieva k hospodárskej, sociálnej a územnej súdržnosti“.

Pre nás sú však oveľa zaujímavejšie ciele, ktoré majú viesť k úspešnej realizácii stratégie Európa 2020 a vo viacerých prípadoch aj s nimi spojené iniciatívy, pretože práve pri nich sa môžeme presvedčiť ako producenti bruselského „newspeaku“ zjednodušujú a „splošťujú“ problémy, ktorým členské krajiny EÚ musia čeliť. Hneď pri *prvom ciele* (tamže, s. 11), ktorým je zvýšiť mieru zamestnanosti „zo súčasných 69 % na minimálne 75 %, vrátane väčšieho zapojenia žien, starších pracovníkov a lepšieho začlenenia migrantov medzi pracovnú silu“, tak vidíme, ako je možné problém účelovo zjednodušiť a „sploštiť“, keď vôbec nie je dôležité, aké percento ľudí bude napríklad zamestnaných *trvalo* na dobu neurčitú s *relatívne vysokým príjmom*, a nie dočasne, na nejaký krátkodobý či čiastočný pracovný úväzok v rámci tzv. prekérnych prác, ktoré najmä takto zamestnaným mladým ľuďom nedávajú žiadnu istotu, že by si niekedy

v blízkej budúcnosti mohli založiť a udržať rodinu. Ešte dôležitejšie však je, ako vyplýva z daného cieľa a nakoniec aj z celého dokumentu Európa 2020, že Európska komisia akoby rezignovala na účinné riešenie problému starnutia európskej populácie.

Namiesto vyrovnaní hroziaceho manka pracovných síl pomocou efektívnejšej rodinnej politiky totiž očividne dáva prednosť imigrácii, na ktorej ako takej nie je nič zlé, pokiaľ je realizovaná, tak ako je tomu napríklad v Kanade či Austrálii, so zámerom získať pre domáci trh práce *najmä mladých a vzdelaných ľudí z príbuzného kultúrneho prostredia*, čo však, ako sa môžeme presvedčiť v dennej tlači pri správach z Talianska či Grécka, určite nie je európsky prípad. Rovnako zlé je, že pri zadávaní daného cieľa sa v podstate ignoruje situácia vo viacerých členských krajinách EÚ, keď napríklad na Slovensku sa Ficova vláda zameriava ani nie tak na zvyšovanie zamestnanosti, ako skôr na znižovanie nezamestnanosti, a to aj pomocou vytvárania tvrdého ekonomického nátlaku na státisíce nezamestnaných, ktorí po zrušení medzitrhu práce v roku 2013 (v dôsledku zákonných úprav, ktoré znevýhodnili zamestnávanie sa na dohodu a pod.) majú na výber buď emigráciu, alebo tzv. verejnoprospešné práce, pokiaľ vôbec chcú dostať dávku v hmotnej núdzi, pretože v domácej ekonomike sa počet ponúkaných voľných pracovných miest dlhodobo pohybuje na úrovni 10-20 000.²

Zo slovenského uhla pohľadu vyzerá nerealisticky až komicky aj druhý cieľ, t. j. „investovať 3 % HDP do výskumu a vývoja“, najmä ak sa v našej republike tieto investície dlhodobo pohybujú na úrovni jedného percenta a majú skôr tendenciu klesať, ako stúpať, pričom plánovaná reforma SAV, ktorá by mala viesť k zefektívneniu jej financovania a fungovania, sa aj vďaka rôznym politickým obštrukciám odkladá zatiaľ na neurčito. Tretí cieľ, „znížiť emisie skleníkových plynov najmenej o 20 % v porovnaní s úrovňami z roku 1990“, možno považovať za realistický, ale pri štvrtom ciele opäť vystupuje do popredia odtrhnutosť bruselského byrokratického aparátu od reálneho života v členských krajinách EÚ, pretože ak sa naozaj podarí „znížiť mieru predčasného ukončenia školskej dochádzky zo súčasných 15 % na 10 % a zároveň zvýšiť podiel obyvateľov vo veku 30 – 34 rokov, ktorí majú ukončené vysokoškolské vzdelanie, z 31 % na minimálne 40 % v roku 2020“, tak to bude s veľkou pravdepodobnosťou len za cenu toho, že pri väčšom počte študentov ešte viac poklesne kvalita základného i vysokoškolského vzdelania v mnohých krajinách EÚ, vrátane Slovenska.³

Skutočne signifikantný je však až piaty cieľ dokumentu, ktorým je zámer znížiť podiel Európanov žijúcich *pod hranicou chudoby* o 25 %, „čo by znamenalo, že viac ako 20 miliónov ľudí by sa dostalo nad hranicu chudoby“, pretože z neho vyplýva, že v zhruba 500-miliónovej EÚ žilo v danom čase *asi 80 miliónov ľudí* pod hranicou chudoby a ďalšie milióny len tesne nad ňou, čo je v zjavnom rozpore s orwellovskou propagandistickou predstavou o EÚ ako ostrove mieru, demokracie a blahobytu v rozbúrenom

² Za zmienku tiež určite stojí, že pri porovnávaní európskeho trhu práce s americkým a japonským, keď sa v danom dokumente uvádza (tamže, s. 7), že v EÚ je oveľa nižšia zamestnanosť ako v USA a Japonsku, jeho autori úplne ignorujú skutočnosť, že najmä v USA je to aj dôsledok toho, že mnohí ľudia, aby si udržali doterajší životný štandard, pracujú v rámci viacerých pracovných úväzkov, ako je nakoniec naznačené aj v samotnom dokumente Európa 2020, kde sa uvádza, že Európania majú „v priemere o 10 % menej odpracovaných hodín, ako zamestnanci v USA alebo v Japonsku“, čo je však do veľkej miery „socialistický“ výdobytok z éry „blahobytného“ alebo sociálneho štátu, ktorý v súlade so zdravotnými a morálnymi normami obmedzoval dĺžku pracovnej doby.

³ Slovenská tlač je pritom doslova zamorená správami o klesajúcej úrovni vyučovania na mnohých základných i vysokých školách, a čo je ešte horšie, aj o korupcii vyúsťujúcej do kupovania diplomov a titulov, na ktorej sa mali podieľať aj mnohí ústavní činitelia či významní politici, ktorí sa s jej pomocou „prepracovali“ k titulom, ktoré si vôbec nezaslúžili. Dá sa očakávať, že veľmi podobná je situácia aj v ďalších členských štátoch EÚ.

„mori“ súčasného sveta. O to absurdnejšie potom vyznievajú prázdne a čisto propagandistické tvrdenia o „udržateľnosti našich sociálnych modelov“ (tamže, s. 19), o využívaní „potenciálu sociálneho dialógu“ (tamže, s. 20) v situácii, keď súčasná Ficova vláda pri prijímaní svojej „sociálnej“ legislatívy (napríklad neslávne známeho zákona o pomoci v hmotnej núdzi) úplne ignoruje mienku ňou dotknutých státisícov občanov, či zabezpečovaní hospodárskej, sociálnej a územnej súdržnosti, keď tzv. vyspelá Európa nielenže nedokázala za celé desaťročia úplne integrovať imigrantov do demokratickej spoločnosti, ale nie je schopná ani účinne čeliť ich súčasnému prívalu.

Ak navyše vezmeme do úvahy, že v dokumente Európa 2020 sa celkom vážne hovorí o podpore „európskeho rastu prostredníctvom našej účasti na otvorených a spravodlivých svetových trhoch“ (tamže, s. 24), hoci je všeobecne známe, že EÚ si veľmi tvrdo chráni svoj vnútorný trh najmä s potravinárskymi výrobkami, že podobne falošné slogany o udržaní „našej kvality života“ (tamže, s. 31) počas rýchlo sa šíriacej chudoby v rámci EÚ (a teda *aj vylúčenia veľkej časti Európanov* z účasti na „európskom blaho-byte“) sa objavujú aj na ďalších miestach dokumentu,⁴ zatiaľ čo pri vyhodnocovaní jeho plnenia v Oznámení Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov z 5. 3. 2014 sa už vyslovene arogantne a drzo forsírúje idea o akomsi „zmiešanom pokroku“ (tamže, s. 12), ktorý sa však v podstate vôbec nekonal,⁵ tak sa budeme môcť celkom odôvodnene zamyslieť nad tým, *aké sú skutočné ciele a presvedčenia* tých, ktorí dokument Európa 2020 *bez zohľadnenia názorov širšej občianskej verejnosti* (ktorá určite nie je priamo reprezentovaná tzv. mimovládami) v luxusných bruselských kanceláriách koncipovali.

3 Nacistická podstata bruselského „newspeaku“ (a establišmentu)

Z hľadiska tzv. bežného občana či presvedčeného eurooptimistu sa tvrdenie o skrytej nastickej podstate bruselského „newspeaku“ v dokumente Európa 2020 môže javiť ako krajne nenáležité a prehnané, veď Európska únia a na ňu napojené inštitúcie, ako je napríklad Rada Európy či Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu, je dlhodobo prezentovaná ako inštitúcia, ktorá dôsledne chráni všetky ľudské práva, vrátane práv inde perzekvovaných či ignorovaných menšín. Ak však prihliadneme na okolnosti, za

⁴ Vyslovene orwellovský je *práve tento „kolektivistický“ plurál*, ktorý má vo všetkých občanoch členských štátov EÚ navodiť falošný a úplne mylný dojem, že sa spoločne a nediferencovane podieľajú na európskom hospodárskom a politickom „zázraku“, zatiaľ čo takmer 20 % z nich stále žije v extrémnej biede. Uvedená propagandistická lož, ktorou boli za peniaze amerických a európskych daňových poplatníkov „infikovaní“ aj obyvatelia Ukrajiny, Moldavska, Gruzínska či ďalších tzv. kandidátskych krajín EÚ, sa pritom presadzuje aj pomocou *zvláštneho slovníka*, ktorý má v daných obyvateľoch navodiť dojem, že sa stanú súčasťou akejsi novej, takmer dokonalej (prosperujúcej, mierovej a tolerantnej) civilizácie, reprezentovanej v dokumente Európa 2020 doslova „totemickými“ slovami a slovnými spojeniami ako (tamže, s. 2 – 3) „Európa“, „Európska únia“, „jednotná mena“, „vnútorný trh“ a pod., ktoré majú motivovať týchto východoeurópskych „outsiderov“ začleniť sa do tejto civilizácie a súčasne sa ostro (opäť *presne v orwellovskom duchu*) dištancovať od tých, ktorí sú mimo nej či dokonca sú natoľko arogantní a „zaostali“, že sa otvorene odmietajú podieľať (tak ako Rusko) na jej ďalšom rozširovaní.

⁵ Pri vyhodnocovaní plnenia daných cieľov vzhľadom na stav v roku 2012 sa totiž ukázalo (tamže, s. 12 – 14), že len v rámci vzdelávania sa zrejme podarí dosiahnuť stanovené ciele (keďže podiel mladých ľudí s terciárnym vzdelaním sa napríklad „zvýšil z 27,9 % v roku 2005 na 35,7 % v roku 2012), zatiaľ čo prvý, druhý a piaty cieľ stratégie Európa 2020 sa pri danom tempe plnenia s nimi spojených úloh veľmi pravdepodobne realizovať nepodarí, kým úspešné plnenie tretieho cieľa stratégie (t. j. znižovania emisií skleníkových plynov o 20 % v porovnaní s úrovňami z roku 1990) bolo do veľkej miery zapríčinené jednoducho spomalením hospodárskeho rastu, z čoho vyplýva, že pri jeho oživení by sa „mohlo obmedziť napredovanie v dosahovaní daného cieľa“.

akých Európska únia *pod nátlakom USA* vznikala, ako aj na minulosť rôznych krajne podozrivých politických „figúriek“, ktoré sú spojené s jej etablovaním, totalitné mechanizmy jej fungovania (vyúsťujúce do extrémneho „deficitu demokracie“), selektívne obhajovanie len určitej skupiny ľudských práv v rámci EÚ, či jej súčasnú politiku na Ukrajine, tak skôr či neskôr budeme nútení akceptovať aj toto na prvý pohľad úplne extrémne tvrdenie. Musíme však prekročiť úzky rámec ekonomického determinizmu a analyzovať formovanie a fungovanie EÚ aj pomocou filozofických a politologických poznatkov, pretože len tak dokážeme preniknúť až k jej skrytej nacistickej podstate.

Nemôžeme pritom vychádzať len z jednej spoločenskovednej disciplíny, tak ako to robí napríklad J. Pavlík vo svojej inak veľmi informatívnej štúdii (2004), kde nadväzuje na ideový odkaz nemeckého *filozofa* I. Kanta a jeho slávny spis *K večnému mieru*, zdôrazňujúc na jednej strane celkom správne (tamže, s. 3), že v Kantovom mierovom a federatívnom zväze európskych štátov *zostávajú všetky jeho zložky v princípe slabodné* a nepodrobujú sa teda (tak ako je tomu v EÚ) „právnemu donucovaniu zo strany nejakej vyššej (nadštátnej) autority“, preceňujúc však na druhej strane vplyv tzv. socialistických myšlienok (tamže, s. 20) a distributívnej spravodlivosti pri objasňovaní fungovania EÚ a vzájomných vzťahov medzi jej členskými štátmi. Ako totiž vyplýva z veľmi dôkladných politologických analýz O. Krejčího (2001, s. 554), EÚ bola založená a funguje skôr na *funkcionalistických princípoch* D. Mitranyho, ktorý považoval národnú suverenitu a zvrchovanosť „za príklady atribútov fragmentácie svetového spoločenstva a chápal ich ako archaické a nebezpečné dedičstvo predindustriálnej éry“, ktoré možno prekonať len funkcionalistickou „depolitizáciou“ povojnového sveta.

Podľa Mitranyho preto musíme (tamže, s. 555; podč. O. K.) pri integrácii Európy a sveta po II. svetovej vojne vylúčiť „z nástrojov integrácie politické medzinárodné vládne organizácie“ a namiesto toho sa sústrediť na realizovanie funkcionálnej integrácie v rámci „*medzinárodných sociálnych agentúr riadených expertmi*“, ktorí sa zameriavajú na riešenie technických, t. j. nadpolitických či „mimopolitických“ problémov. Prostredníctvom „centralizácie sociálnej politiky na nadnárodnej úrovni“ (tamže, s. 556) tak bude podľa neho možné nielen zvýšiť sociálne istoty, ale aj podkopať loajalitu „ľudí k národnému štátu“ a súčasne ich motivovať k ďalšiemu prehlbovaniu integrácie. Na Mitranyho potom po II. svetovej vojne nadviazali neofunkcionalisti ako E. Haase, L. Lindberg či J. Monnet (tamže, s. 557 a n.), ktorí však pri rozvíjaní funkcionalistickej paradigmy popri vyzdvihovaní užitočnosti transferu funkčných výhod do rôznych oblastí hospodárskeho a politického života vyzdvihovali vytvorenie „nerovnováh“, keď integrácia v rámci jedného odvetvia vytvorí tlak na integrovanie sa aj v rámci ďalších odvetví, čo by malo nakoniec viesť až „k roztočeniu integračnej špirály“.

Na rozdiel od Mitranyho, ktorý sa zasadzoval za integráciu v celosvetovom meradle, však neofunkcionalisti presadzovali integráciu na regionálnej úrovni (najmä v rámci Európy), pričom (tamže, s. 557 – 558) si veľmi dobre uvedomovali aj význam tzv. veľkej politiky, keď na rozdiel od integračných idealistov odmietli uvažovať nad vytvorením nejakej (celoeurópskej) nadnárodnej ústavy a súčasne sústredili svoju pozornosť „na politické a podnikateľské elity“, ktoré sa „učia aplikovať poznatky z jedného funkcionálneho kontextu do druhého a prípadne aj nahrádzať medzinárodnú politiku“. Odtiaľ je však už len krôčik *k neoliberalnému a nacistickému elitárstvu*, ktoré je podľa P. A. Taylora et al. (2010) spojené s povojnovými integračnými procesmi

v Európe od ich vzniku,⁶ ako je zrejmé napríklad z politického profilu viacerých krajne odporných „persón“, ktoré sa výraznou mierou podieľali na rozvíjaní európskych integračných procesov. Medzi nimi vyniká Walter Hallstein (tamže, s. 77 a n.), špičkový nacistický právnik a člen Národno-socialistickej Aliancie ochrancov práva, ktorý bolo od 7. januára 1958 *celých desať rokov prezidentom Európskeho hospodárskeho spoločenstva*.

Hallsteinovou „pravou rukou“ v Bruseli bol Carl F. Ophüls (tamže, s. 117 a n.), „člen NSDAP v rokoch 1933 – 1945, číslo členskej legitimácie 2399061“, ktorý bol počas II. svetovej vojny významným odborníkom na patentové právo v neslávne známom koncerne I. G. Farben, ale ešte zaujímavejšou nacistickou „persónou“ v európskom povojnovom integračnom procese sa stal Arno Sölter (tamže, s. 163), „riaditeľ oficiálneho nacistického ‚Ústredného výskumného ústavu pre národný ekonomický poriadok a veľkopriestorovú ekonomiku‘ a autor knihy ‚Veľkopriestorový kartel‘, podľa myšlienok ktorej bola de facto vytvorená Európska únia, ktorá je, presne ako u Söltera (tamže, s. 165), takisto ako Európska menová únia riadená ‚Ústredným kartelovým úradom‘, t. j. Európskou komisiou, ktorá bez akejkoľvek demokratickej kontroly vládne v prospech súčasného chemického, petrochemického a farmaceutického Kartelu, produkuje (opäť ako u Söltera) štandardizované právo a zákony pre 500 miliónov Európanov (tamže, s. 167 – 169), vydáva nariadenia regulujúce trhovú výmenu, a to všetko na základe Sölterom navrhutej ‚vzorovej zmluvy‘, t. j. Lisabonskej zmluvy.

Inak povedané, a tento argument je z hľadiska nášho určenia bruselského „new-speaku“ v strategickom dokumente Európa 2020 ako *nacistického* zrejme rozhodujúci, kartel I. G. Farben so svojimi dcérskymi firmami Bayer, BASF, Hoechst a ďalšími chemikami nielenže (tamže, s. 9) z logistického a technického hľadiska umožnil rozpútať 2. svetovú vojnu a de facto ju pripravil, ale po rozšírení (tamže, s. 20) o Rockefellerovu skupinu, reprezentujúcu „petrochemické a farmaceutické záujmy v Spojených štátoch“ po 2. svetovej vojne ovláda Európsku úniu prostredníctvom dosadzovania jemu verných ľudí najmä do Európskej komisie, ktorá diktátorsky vládne v EÚ, pretože tzv. Európsky parlament nemá zákonodarnú iniciatívu (ani nehovoriac o jeho *demokratickom mandáte* pri čoraz úbohejšej volebnej účasti, nielen na Slovensku) a zákony EÚ sa tak tvoria *mimo poslancov volených občanmi EÚ*, t. j. v Európskej komisii, ktorá je menovaná (tamže, s. 18) „na objednávku korporálnych záujmov“, ako je očividné napríklad pri bývalom eurokomisárovi E. Davignonovi (tamže, s. 234), neskoršom členovi „predstavenstva farmaceutickej spoločnosti Gilead Sciences“.

Ešte zaujímavejšie sú Taylorom et al. vymedzené ciele *súčasného* Kartelu (tamže, s. 28 – 29): 1. „Pomocou patentov na potravinové výrobky, chemické výrobky, liečivá,

⁶ Podľa O. Krejčího (tamže, s. 249; podč. O. K.) pritom zostáva nezodpovedná „otázka, do akej miery bola ekonomická integrácia západnej Európy výsledkom konkurenčného tlaku Severnej Ameriky a Japonska a do akej miery studenovojsnej konfrontácie Spojených štátov a Sovietskeho zväzu“. Ponúka sa však aj ďalšia, možno oveľa správnejšia odpoveď, a to, že európske integračné procesy boli od začiatku iniciované americkými firmami či strategickými investormi, ktorí potrebovali mať Európu stabilnú, hospodársky výkonnú a s čo najmenším množstvom colných a ďalších im podobných bariér, ako to vyplýva napríklad z informácii v knihe Š. Waisovej (2008, s. 66), podľa ktorých boli základy západoeurópskej hospodárskej a politickej spolupráce „položené Marshallovým plánom“, pričom „Washington bol hlavným darcom prostriedkov na európsku obnovu, ktoré do západnej Európy plynuli vo forme už spomenutého Marshallovho plánu, a súčasne Washington bol hlavným obchodným partnerom západoeurópskych krajín“. Čitateľov, ktorí by chceli zapochybovať o elitárskej povahe nacizmu, zároveň odkazujem na skvelú knihu L. Napoleoni (2008), v ktorej sa na 257 strane uvádza, že elitárska povaha fašizmu (tohto priameho predchodcu a ideového brata nacizmu) bola u Mussoliniho účelovo prekrytá populistickou rétorikou, pričom talianska buržoázia našla v Mussolinim svojho ochrancu pred revolučným hnutím.

ropné produkty atď. kontrolovať a monopolizovať trhy vo svoj prospech. 2. Previesť veľkú časť, až tretinu príjmov obyvateľov industrializovaných krajín na svoje konto vo forme akejsi kartelovej „dane“. 3. Previesť „multibiliónové dolárové zisky zo starých technológií minulých storočí – vrátane ich ekologicky pochybných petrochemických a toxických produktov – do 21. storočia“. 4. Premeniť nakoniec aj „životy a telesnú podstatu miliárd obyvateľov našej planéty na trhovisko ich patentových produktov“. A rovnako aj odpoveď Taylora et al. na kľúčovú otázku: „Kto z bruselskej EÚ najviac ťaží?“ Ako totiž vyplýva z nimi predložených grafov (tamže, s. 36 – 37), súčasnú EÚ ovláda podnikateľská a finančná elita z Nemecka, Francúzska, Talianska a Holandska, pretože občania týchto štyroch krajín najviac prispievajú do spoločného európskeho rozpočtu a súčasne tieto štyri krajiny produkujú najviac priemyselných patentov, *kontrolujúc tak de facto celý hospodársky a politický život v Európskej únii*.

V tejto chvíli by kritický čitateľ mohol namietnuť, že v danom prípade určite nejde o nacizmus, ale len o „obyčajnú“ (aj keď veľmi sofistikovane realizovanú) ekonomickú a politickú nadvládu. Ako však uvádza P. Chmeliar (2011/2012, s. 26), základom nacistickej ideológie síce bola idea o *všeobecnej nadradenosti árijskej rasy* a NSDAP, t. j. Národná socialistická nemecká robotnícka strana vďačila za svoj (dočasný) úspech typicky populisticky eklektickej „zmesi“ kvázisocialistických, antibolševických, nacionalistických a antisemitských myšlienok, ale „hlavnou propagovanou myšlienkou zostávalo obnovenie postavenia Nemecka ako hegemóna strednej Európy z pohľadu ekonomického a zahraničnopolitického, ktoré Nemecko stratilo po I. svetovej vojne“. Najväčším paradoxom dejín modernej Európy pritom je, že Nemecko (či, *oveľa presnejšie, vyššie spomenutý kartel I. G. Farben*) síce II. svetovú vojnu vojensky prehralo, ale v spolupráci s americkou finančnou a podnikateľskou oligarchiou a oligarchiou ďalších západoeurópskych krajín *nakoniec realizovalo* tie ciele, s ktorými Adolf Hitler zahájil svoju vojenskú expanziu na východ európskeho kontinentu.

Skoro všetky bývalé socialistické stredo- a východoeurópske štáty (pravdaže, s výnimkou Ruska a niektorých ďalších štátov) sa totiž súčasnému Kartelu podarilo transformovať *na poslušné kolónie*, v ktorých síce ich „občania“ nie sú sústredení a likvidovaní v koncentračných táboroch, zato však boli prinútení v rámci privatizácie vzdať sa väčšej časti národného majetku, pracujú za mzdy, ktoré sú oveľa nižšie ako v západnej Európe (neraz pri rovnakej, ak nie vyššej produktivite práce), nakupujú predražené a menej kvalitné dovážané potraviny, predávané v zahraničím vlastnených obchodných reťazcoch, pričom sa musia prizerať tomu, ako väčšina zisku pri ich rastúcom HDP odteká aj pomocou rôznych právnických „trikov“ z ich domoviny, čo je celkový obraz obhajovaný aj prof. M. Zeleným (2013), podľa ktorého je česká ekonomika (rovnako ako slovenská) neautonómna, závislá a odvodená najmä od ekonomiky nemeckej, a súčasne aj ekonomika neexportná, z ktorej sa vyvážajú najmä kontrahované služby, súčiastky a nie finálne výrobky, a to aj preto, že väčšina ekonomiky Čechom nepatrí, *ale ocitla sa v rukách súčasného finančného a priemyselného Kartelu*.⁷

Ako sme už uviedli, údajnú demokratickosť EÚ a s ňou prepojených ľudsko-právnych inštitúcií (ako sú Rada Európy, Európsky súd pre ľudské práva a ďalšie im podobné inštitúcie) nemožno obhajovať ani pomocou ľudskoprávnej agendy, pretože

⁷ Čitateľom, ktorí ešte stále pochybujú o tom, že podstata súčasnej EÚ *je nacistická*, zároveň ponúkame na zamyslenie veľmi výstižný výrok B. Mussoliniho z internetu: „Fašizmus (ako ideového predchodcu nacizmu – R. B.) by bolo vhodnejšie nazývať korporativizmus, pretože sa jedná o zlúčenie korporátnej a štátnej moci“.

Ľudské práva sú v EÚ *presadzované selektívne*, keď sa cez dané inštitúcie pretláčajú najmä práva menšín (napríklad v rámci tzv. gender ideológie), zatiaľ čo ľudské práva „väčšinovej“ populácie, ako je najmä právo na prácu a právo na zdravie, sú danými inštitúciami (ako môže z osobnej skúsenosti potvrdiť autor tejto štúdie, ktorý sa viackrát neúspešne obrátil na Európsky súd pre ľudské práva ohľadom práva na prácu a ďalších tzv. sociálnych práv) ignorované. To všetko je však v súlade s politikou súčasného Kartelu, ktorý z väčšej časti financuje tzv. *mimovládne organizácie* (Lysák et al., 2012, s. 247), ktoré mu pomáhajú pretláčať *jeho skutočnú agendu* zameranú na vytváranie veľkého „tlaku“ na voľné pracovné miesta pri väčšom počte uchádzačov (čo je spojené s podporou *akejkolvek* imigrácie do EÚ) a neutralizáciu politického národa a nezávislého štátu v rámci EÚ, ako na mnohých príkladoch ukazuje J. Laughland (2001)⁸.

Najjasnejším dôkazom toho, že nacistickú podstatu súčasného bruselského „newspeaku“ (a Kartelu) môžeme odhaliť *až potom, ako ho vzťahujeme ku konkrétnym osobám a pracovným metódam Európskej komisie či Únie vôbec*,⁹ je však súčasná politika Európskej únie voči Rusku a Ukrajine, v rámci ktorej sa súčasný Kartel, vedomý si *aktuálneho ohrozenia svojej vedúcej ekonomickej pozície vo svete* zo strany autoritatívnych režimov Ruska, Číny a Iránu počas vyostrujúceho sa boja o zdroje ropy a plynu a ich prepravné trasy, rozhodol obviniť po anexii Krymu Rusko z brutálneho porušenia medzinárodného práva (*ignorujúc súčasne rovnako brutálne porušenie medzinárodného práva zo strany USA a jeho satelitov* pri odtrhnutí Kosova od bývalej Juhoslávie) a vyhlásiť voči nemu ekonomické sankcie, „zvláštnou zhodou okolností“ zamerané najmä na *ruským štátom* kontrolované ropné a plynárenské spoločnosti, investujúc zároveň miliardy eur do pouličným pučom vygenerovaného ukrajinského režimu, ktorý nielenže rehabilitoval vojnových zločincov, ale *s otvorenou podporou Kartelu* vraždí tých vlastných občanov, ktorí sa Kartelu a jeho satrapom *naďalej odmietajú podriaadiť*.

4 Záver

Môžeme teda uzavrieť, že súčasný Kartel, ktorý z *pozadia ovláda Európsku úniu* a *určuje v nej politické „pravidlá hry“*, skutočne realizuje v prvej časti vymedzenú „ideologickú trojčlenku“ alebo „postupku“, založenú 1. na propagandistickom mýte o EÚ ako najlepšej možnej súčasnej spoločnosti, 2. jej ohrození agresívnym vonkajším

⁸ Doslova desivo pritom vyznievajú citáty z dobovej nacistickej tlače, jasne dokazujúce ideologickú príbuznosť bruselskej elity (a jej „newspeaku“) s nacistickým establišmentom (a jeho „newspeakom“), ktorý, čo pre mnohých čitateľov možno vyznie prekvapujúco, *rovnako nenávidel národ a štát ako ho nenávidia súčasní bruselskí autokrati*, keď (ako uvádza J. Laughland, tamže, s. 29) Adolf Hitler napríklad pokrytecky prehlasoval, že sa musíme „postaviť proti každému pokusu o zavlečenie prvkov nezhody a deštrukcie do európskej rodiny národov“, zatiaľ čo významný nacistický ekonóm W. Daitz (tamže, s. 31) sa už v roku 1938 tešil z toho, že nacistické myslenie v duši ľudu „odstránilo primát štátu“, namiesto ktorého nastúpila organická rasová jednota a nárast suverenity ľudu, a to aj preto (tamže, s. 32), „že národ je malý a sebecký v porovnaní s Európou, ktorá je veľkým spoločným podnikom“, z čoho je zrejmé, ako ďalej v čisto bruselskom (a z našich médií veľmi dobre známom) „móde“ argumentoval Daitz, že „spoločné záujmy Európy majú prednosť pre sebeckými záujmami národov“.

⁹ Keď sa nesmieme nechať pomýliť, tak ako O. Krejčí (tamže, s. 249) „výnimočným postavením Európskej rady“, ani závislosťou „kľúčových orgánov Európskej únie“ na „postojoch jednotlivých vlád“ (v dôsledku ktorej dané orgány často nemôžu samostatne rozhodovať ako svojbytné politické jednotky), pretože v skutočnosti, ako podľa nášho názoru veľmi správne podotýka J. Pavlík (tamže, s. 20), sa pri presadzovaní záujmov jednotlivých „hráčov“ v EÚ nakoniec aj tak väčšinou uplatní „ich politická váha (čo je nepriaznivé pre malé národy), utilitárne kompromisníctvo (v niečom ustúpim, aby som za to inde získal výhodu)“, sofistická rétorika atď.“

nepriateľom – konkrétne Putinovým Ruskom, ktoré je 3. v euronacistických médiách naozaj vykresľované *čoraz tendenčnejšie a jednostrannejšie* ako stelesnené a čisté Zlo. Z hľadiska *samotnej ekonomiky a ekonomickej teórie* (a to je vyústenie, *ku ktorému smeroval celý náš text*) je však najdôležitejšie, že súčasný Kartel zvolil namiesto žiaducej reformy súčasného ekonomicko-politického systému (napríklad na základe tzv. islamského finančníctva, ktoré odmieta zložený úrok a úžerníctvo, alebo radikálnej transformácie súčasného menového systému, odporúčanej R. Douthwaitom, 1999) cestu *geopolitickej konfrontácie s Ruskom* ako svojim úhlavným nepriateľom, ktoré bolo v euronacistických médiách *definované ako jednoznačný agresor*, zatiaľ čo súčasný Kartel *zväžá k jeho hraniciam čoraz viac ťažkých zbraní, aby presadil svoje záujmy*.

Z hľadiska *demokracie a slobody ako takej* (ak ponecháme bokom typicky účelový spôsob, akým euronacistické médiá aj na Slovensku *neinformovali* európsku verejnosť o upálení viac ako štyridsiatich ľudí v odeskom Dome odborov v máji 2014 ukrajinskými nacionalistami) je pritom ešte smutnejšie, že *ani súčasné Rusko nemôže byť „posledným útočiskom“ pre občana, ktorý túži žiť v naozajstnej demokracii a slobode*, pretože, ako sa môžeme ľahko presvedčiť počas analýzy oficiálnej ruskej tlače i diskusií na internete, v Rusku čoraz viac silnie vplyv armády i pravoslávnej cirkvi, prijíma sa legislatíva proti homosexuálom a lezbám a súčasne sa šíri *v podstate rasistický mýtus o výnimočnosti a zvláštnom poslaní ruského národa*, pričom, ako uvádza P. Grenier (2015), existuje tu viacero vplyvných konzervatívnych prúdov (vrátane tzv. ľavicových konzervatívcov, ktorí na základe biblických textov žiadajú spravodlivý štát a spoločnosť) a navyše stále hrozí, že počas prípadného vojenského konfliktu s NATO *sa existenčne ohrozená ruská spoločnosť*, podobne ako európska spoločnosť pod tlakom súčasného Kartelu, *nezvratne posunie od implicitného nacizmu k explicitnému*.

Čitateľov, ktorí ešte stále pochybujú o presnosti a vecnosti našej argumentácie si nakoniec dovoľíme upozorniť, že aj tzv. pomoc novým členským krajinám EÚ prostredníctvom rôznych eurofondov *je len ďalšou propagandistickou lžou* navonok liberálneho, vo svojej najvnútornejšej podstate však *jednoznačne nacistického* súčasného Kartelu, pretože súčasný premiér Slovenskej republiky R. Fico má *možno pravdu* v tom, že až 80 % investícií v SR je realizovaných cez eurofondy, zároveň však zabúda pripomenúť, že 1. Slovensko odvádza do Bruselu do spoločného rozpočtu sumu len o málo menšiu, akú by z neho malo teoreticky dostať, 2. nielen Slovensko je dlhodobo neúspešné v čerpaní eurofondov, a tak veľká časť z peňazí, ktoré mali pôvodne smerovať na Slovensko, ostáva v Bruseli, resp. ju čerpajú iné, akože „šikovnejšie“ (väčšinou západné) krajiny, 3. z eurofondov sa často financujú nezmyselné či zbytočné projekty, na ktorých sa 4. „nabaľujú“ rôzne domáce aj zahraničné distribučné, resp. korupčné koalície, zatiaľ čo samotné eurofondy *neriešia podstatu problému*, ktorým je premena suverénneho národného štátu *na úslužnú „štetku“ anonymných finančných skupín*.

5 Literatúra

BACHTIN, M. M., VOLOŠINOV, V. N. 1986. *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka*. Bratislava: Pravda.

- BALANYÁ, B., DOHERTY, A., HOEDEMAN, O., MA'ANIT, A., WESSELIUS, E. 2003. *Odvrátená strana Európskej unie. Evropa v režii nadnárodných korporácií*. Košice: PARADIGMA.SK. ISBN 80-968603-2-1.
- DOUTHWAITE, R. 1999. *Ekológia peňazí*. Dolný Kubín: diveRzita. ISBN 80-968086-2-1.
- Európa 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu*. [Cit. 25. júna 2015.] Dostupné na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:SK:PDF>>.
- GRENIER, P. 2015. *The Varieties of Russian Conservatism*. [Cit. 25. júna 2015.] Dostupné na: <<http://www.theamericanconservative.com/articles/the-varieties-of-russian-conservatism>>.
- HITLER, A. 2000. *Mein Kampf*. Bratislava: ARA.
- CHMELIAR, P. 2011/2012. *Komunizmus a nacizmus – dva rozdielne alebo totožné režimy?* Diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita. [Cit. 25. júna 2015.] Dostupné na: <http://is.muni.cz/th/257520/pravf_m/Nacizmus_a_komunizmus_dva_totozne_alebo_rozdielne_rezimy.pdf>.
- KREJČÍ, O. 2001. *Mezinárodní politika*. Praha: EKOPRESS. ISBN 80-86119-45-9.
- LAUGHLAND, J. 2001. *Znečištěný pramen. Nedemokratické počátky evropské ideje*. Praha: PROSTOR. ISBN 80-7260-049-4.
- LYSÁK, L., GREŠŠ, M., ŠČEPÁN, M. 2012. *Medzinárodné organizácie*. Bratislava: Ekonóm. ISBN 978-80-225-3392-8.
- NAPOLEONI, L. 2008. *Rogue Economics: capitalism's new reality*. Crows Nest: Allen & Unwin. ISBN 978-1-74715-478-0.
- ORWELL, G. 1991. 1984. Praha: Naše vojsko. ISBN 80-206-0256-9.
- Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov. Zhodnotenie vykonávania stratégie Európa 2020 na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu*. [Cit. 25. júna 2015.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/europe2020stocktaking_sk.pdf>.
- PAVLÍK, J. 2004. Kantova idea večného míru a Evropská unie. In: *E-LOGOS/2004*, s. 1 – 37. [Cit. 25. júna 2015.] Dostupné na: <<http://nb.vse.cz/kfil/elogos/ethics/pavl2-04.pdf>>.
- TAYLOR, P. A., NIEDZWIECKI, A., RATH, M., KOWALCZYK, A. *Nacistické kořeny „bruselské EU“*. Heerlen: Zdravotní nadace dr. Ratha. ISBN 978-90-76332-61-1.
- WAISOVÁ, Š. 2008. *Mezinárodní organizace a režimy*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-109-0.
- ZELENÝ, M. 2013. *Život ve tvaru L*. [Cit. 25. júna 2015.] Dostupné na: <<http://blog.aktualne.cz/blogy/milan-zeleny.php?itemid=19823>>.
- Internetové stránky: medzičas.sk, despiteborders.com, rusvesna.su, sme.sk.

Koncept miest ako komplexných dynamických entít

Daneš Brzica¹ Ekonomický ústav SAV

Concept of cities as complex dynamic entities

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancova 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
danes.brzica@savba.sk

Abstract: This research paper highlights the importance of the changing current situation in view of the development of cities as complex entities operating in the dynamic environment. We analyze some key socio-economic aspects, explaining and determining governance, transitional dynamics and functioning of cities as such complex entities, which relate to their development. Urban development cannot proceed efficiently unless these various factors are not taken into account. In an effort to simplify the view of the functioning and development of cities these aspects are sometimes overlooked by researchers and policymakers. This fact translates into an inadequate image of modern cities, where critical aspects of their functioning and development are missing. Cities exhibit a certain degree of its self-regulation and co-ordination, but their progress is also formed by a number of external institutional, economic, demographic, social and political aspects (regional, national, European), which may affect and change considerably these self-governing and autonomous activities.

Keywords: cities, complexity, multi-level governance, evolution.

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0086/15 „Vytváranie a zhodnocovanie potenciálu znalostnej spoločnosti“.

1 Úvod

Problematika modernej spoločnosti okrem iného súvisí aj s efektívnym zvládnutím komplexného rozvoja miest a s posilňovaním vyššej dynamiky aktérov podieľajúcich sa na ich rozvoji. V dôsledku prvkov, akými sú napr. komplexnosť, fragmentácia rozhodovacích aktivít a virtuálne podnikanie, dochádza k viacerým situáciám, v ktorých sa musia jednotliví aktéri rýchlo rozhodovať a štátni aktéri (ministerstvá, vláda) realizovať svoje kontrolné, koordinačné a podporné činnosti. V tomto smere nové prístupy k fungovaniu miest môžu napomôcť vytvárať a zhodnocovať ich potenciál. V príspevku prinášame niekoľko postrehov k téme rozvoja miest ako komplexných dynamických entít. Nadväzujeme tak na práce Brzica (2014a; 2014b), v ktorých boli skúmané niektoré súvislosti. Nehľadáme riešenia problémov zhodnocovania potenciálu miest na základe jeho analýzy, ale prezentujeme teoretický rámec a širší kontext, ktorý aktivity miest ovplyvňuje alebo priamo determinuje. Dôležitú úlohu v inovačných zmenách dnes zohráva celá spoločnosť, pričom dynamickým faktorom zmien sú znalostné základne a pestrá škála spolupracujúcich a konkurujúcich si aktérov. Neefektívne vzťahy medzi aktérmi miest a nevhodná konfigurácia miest môžu oslabovať efekty podpory verejných zdrojov do vzdelávania, výskumu, vývoja a inovácií. Kontext pre rozvoj miest je poznamenaný neuspokojivým koncepčným prístupom k nemu. Možné zmeny naznačuje koncept vytvárania regionálnej výhody (VRV) a teória komplexnosti. VRV je vhodným metodologickým východiskom, pretože je oproti iným prístupom konceptom dynamickým z hľadiska ponuky aj dopytu a dá sa aplikovať aj na rozvoj miest.

Výskum komplexného charakteru socio-ekonomického fungovania miest je dôležitý, ale nie je dostatočne rozvinutý. Analógie z fungovania iných entít – napr. regiónov – sú cenné, ale nestačia pre uvažovanie o rozvoji miest. Proces adaptácie miest súvisí s tým, ako mestá vznikajú a ako menia svoje fázy prosperity a úpadku. Niektoré z nich sa vedľa lepšie prispôbiť zmenám na trhoch, v technológiách a pod., pričom v niektorých sa isté odvetvia a technológie vyvíjajú lepšie ako v iných.

Súčasný prístup k rozvoju miest by mali byť rozšírené o nové koncepčné prístupy – napr. o vnímanie miest ako komplexných entít. Regionálny rozmer miest prispieva ku komplexnosti, pretože zvyšuje ich mozaikový charakter, ich hierarchickú viacúrovňovosť a otvorenosť. V mestách, ako mozaikách zložených z množstva aktérov a iných prvkov, prebieha medzi nimi neustále množstvo krátkodobých interakcií a medzi niektorými sa vytvárajú aj dlhodobé väzby. Výsledná komplexnosť miest je teda dôsledkom ich značnej štruktúrovanosti, pričom každé mesto je navyše súčasne podriadenou aj nadriadenou zložkou iných komplexných prvkov. Mestá sú otvorené v tom smere, že jeho aktéri sú v interakcii prostredníctvom veľkého počtu väzieb (prípadne sietí) a tieto väzby sa môžu pomaly alebo veľmi rýchlo meniť.

2 Teoretický rámec regionálnej dimenzie

Teoretické východiská v tomto príspevku súvisia s riešením otázky rozvoja regiónov a miest ako inovujúcich komplexných dynamických entít. Súčasťou stratégie Európa 2020 je iniciatíva Inovácie v Únii, ktorá sa zameriava na vytvorenie prostredia priaznivého pre tvorbu inovácií, pričom schopnosť inovovať patrí k základným podmienkam budúcej prosperity a inteligentného, udržateľného a integrovaného rastu. Dôležité je preto pochopiť, aké sú ciele verejnej politiky v súlade so spôsobom, ktorým sa rozvíjajú stratégie. V predchádzajúcich prácach (Brzica a kol., 2012; Brzica – Kačírková – Košta – Vokoun, 2014b; Brzica, 2014a; 2014b) sme rozoberali niektoré tieto problémy podrobnejšie. Teraz si všímame najmä tie oblasti, ktoré sa týkajú rozvoja komplexnosti miest v kontexte posilňovania znalostnej spoločnosti. Pre efektívnu realizáciu zmien sa musia tieto veci riešiť na viacerých rozhodovacích úrovniach (viacúrovňová správa), pričom je potrebná komunikácia s rozličnými aktérmi (podnikateľmi, manažérmi, verejnosťou). V podmienkach miest ako komplexných entít však dochádza ku špecifickým procesom, ktoré táto ich komplexnosť vyvoláva a ktoré musia byť adekvátne anticipované a korigované. Je potrebné zmieniť sa o ďalšom aspekte – skôr hospodársko-politickom ako teoretickom – pri rozvoji regionálnej stratégie tak, ako sa využíva v EÚ a tým je skutočnosť, že kompetencie súvisiace s oblasťou regionálnej politiky v EÚ prináležia Únii ako celku (Európa 2020). Preto je dôležité nájsť efektívny spôsob zapojenia národných vlád do rozvojových stratégií EÚ a nielen sledovať vlastné domáce priority. To sa týka aj priorít veľkých miest, ktorých sa regionálna politika Únie priamo či nepriamo dotýka.

V teoretickej polohe sa týmito otázkami zaoberá množstvo expertov (napr. otázkami komplexnosti Allen, 1996; Potts, 2001; Glouberman – Zimmerman, 2002; regionálnymi štruktúrami Asheim a kol., 2006; mestami Portugali a kol., 2012). Problémom, ktorý dnes predurčuje ďalší vývoj výskumu, je zložitosť previazania aspektu komplexnosti, viacúrovňovej správy (multi-level governance), inovácií a regionálneho a technologického

rozvoja na úrovni veľkých miest. Komplexnosť ako primárne teoretické hľadisko v tomto kontexte je jav, ktorý má rad charakteristík a názory na túto kategóriu sa výrazne líšia. Je nutné pochopiť kontext vývoja miest, skúmať aké sú ich rozvojové cesty a čím sú ovplyvňované (ide o množstvo a škálu faktorov a procesov). Komplexnosť sa zvláda úspešne či menej úspešne na rôznych úrovniach správy, pričom závisí aj od rozsahu a intenzity interakcií aktérov a ich postavenia v procese zmien, pričom súhrn týchto faktorov určuje, resp. spoluutvára dlhodobý rozvoj miest.

Stratégie inteligentnej špecializácie výskumu a inovácií (RIS3) vychádzajú zo starších koncepcií a projektov. Európska komisia už skôr presadzovala napr. regionálnu inovačnú stratégiu. Avšak týmto snahám chýbal teoretický rámec, aj skúsenosti ako takéto stratégie zaviesť. Stratégia rozvoja miest, ako podmnožina regionálneho rozvoja, si všíma ciele intervencie a prístupov k riešeniu výziev. Na rozdiel od starších prístupov horizontálnych politík (pracujúcich s užšou koncepciou inovácií založených na výskume a vývoji – napr. koncept klastrov a „trojitej špirály“, Etzkowitz a Leydesdorff, 2000), sa novšie prístupy („vytváraná regionálna výhoda“, Asheim a kol., 2006) týkajúca sa výhod príbuznej variety alebo „RIS3“) viac sústreďujú na tematické alebo vertikálne priority regiónov. To znamená odklon od starších regionálnych stratégií, ktoré preferovali horizontálne priority. Novšie práce preferujú, aby tematické priority boli stanovované pre aktivity a nie na sektorovej úrovni. Je to v dôsledku, ako uvádza Foray (2013), nových príležitostí vychádzajúcich z kľúčových technológií akými sú napr. biotechnológie. Priority by mali byť vyberané podľa relatívnych silných a slabých stránok a charakteristík miest. V tomto smere sú VRV a RIS3 politikami založenými na lokalite, nakoľko výrobné aktíva a poznatková základňa (symbolická, syntetická či analytická), v ktorej majú mestá strategickú výhodu, sú brané ako základ pre takúto špecializáciu. Dôraz na vertikálne priority a na lokálne politiky odlišujú súčasné prístupy od starších konceptov zameraných na zlepšovanie základných inštitúcií a infraštruktúry, pričom tieto nezohľadňovali teritórium a ignorovali špecifický kontext miest.

Nové prístupy sú teda systémovými prístupmi, vyžadujúcimi nové formy správy a vedenia. Ponúkajú rámec pre analýzu stratégií rozvoja miest založených na inováciách, ktorý doteraz chýbal. Moderná správa miest, ako komplexných dynamických entít, vyžaduje nový prístup pri formovaní podoby stratégie rozvoja, vhodné implementačné kroky a efektívne a moderné vyhodnocovanie efektov vyvolaných použitím týchto stratégií. Rozvoj miest sa dnes opiera o koncepty, akými sú napr. špecializovaná diverzifikácia.

3 Komplexné dynamické entity mestskej ekonomiky

Aj keď pojem komplexnosť nie je ustálený, isté princípy sa dajú pre komplexné systémy využiť. Patria sem napr. vzájomne previazané a závislé prvky a dimenzie; procesy spätnej väzby podporujúce zmeny v rámci systému; systémové charakteristiky a správanie vznikajúce z jednoduchých pravidiel interakcie; nelinearita; citlivosť na počiatkové podmienky; adaptívni aktéri; fázový priestor – „priestor možného“; atraktory, chaos a „hranica chaosu“; samoorganizácia; spoločná evolúcia (Ramalingam – Jones – Reba – Young, 2008; Stacey, 1995). Z metodologického hľadiska je však dôležité rozlíšenie medzi komplexnosťou a zložitou. Komplexnosť entity sa niekedy

zamieňa so systémom, ktorý má len veľký počet prvkov. Zložitý systém ale ešte nemusí byť komplexnou entitou. Systém tohto typu sa môže chápať tak, že sa dá rozdeliť na prvky a popísať týmito prvkami. O komplexnej entite sa hovorí vtedy, ak obsahuje nelineárne interakcie medzi svojimi prvkami. Pochopenie jej fungovania nie je možné len rozložením tejto entity na jej zložky. Zdroje miest (ako komplexných entít) sú rozdeľované medzi rôznych aktérov a funkcie a vzťahy v týchto entitách existujúce medzi ich zložkami prebiehajú na rôznych úrovniach. Mestá sa menia nielen v rámci svojich hraníc (ktoré je navyše ťažké definovať), ale tiež mimo ne, pretože mestá sú značne otvorené entity a sú v stálych interakciách so svojim okolím. Za situácie danej posilňujúcimi sa spätnými väzbami medzi aktérmi a prvkami miest, dochádza ku dynamickým zmenám v ich smerovaní zväčša daných závislosťou na minulom vývoji. Mestá sú citlivé na vonkajšie vplyvy, ktoré môžu meniť podobu ich fungovania a rozvoja. Kvôli ich komplexnosti, variabilite a otvorenosti sa nedá ich fungovanie a budúci rozvoj odvodit' zo znalosti fungovania ich častí. Charakter nelineárnych interakcií medzi aktérmi pôsobiacimi v mestách a za jeho hranicami (v prípade napr. transnacionálnych firiem či expertov) umožňuje mestám meniť sa. Väčšina aktérov, ktorí sú v interakcii s inými aktérmi, by za normálnych podmienok ovplyvňovala len najbližšie okolie. Mestá však formujú komplexnejšie úrovne štruktúr a procesov medzi rozličnými aktérmi, ktoré aktérom umožňujú dynamicky reagovať na zmeny či zmeny vytvárať a ovplyvňovať širšie okolie. Ich štruktúry sa tak menia v reakcii na vnútorné zmeny alebo zmeny v ich okolí. To vytvára koordinované reakcie medzi aktérmi vedúce k zmenám v štruktúre a dynamike týchto miest. Ani informácie o správaní sa a vzájomných vzťahoch aktérov však neumožňujú u miest v dôsledku množstva procesov a spätných väzieb presne predvídať ich správanie.

Mestá predstavujú otvorené nelineárne entity zložené z rôznych aktérov, ktorí sa učia a prispôbujú; súťažia a spolupracujú, sú v kontakte cez stále sa meniace väzby a siete. Správanie a interakcie týchto mestských aktérov sú potom zdrojom inovácií a nových foriem usporiadania. Vývoj ku komplexnosti vychádza z toho, že rovnováha medzi usporiadanosťou a chaosom je dôležitým princípom stojacim za všetkými evolučnými procesmi. Nie je dôvod pripisovať vznik poriadku v mestách len procesom konkurencie, ale tiež ho treba vidieť ako dôsledok spontánneho poriadku samo sa organizujúcich aktérov. Štruktúry v mestách sa formujú na základe interakcií medzi aktérmi, ktoré nadobúdajú formu rôznych inštitúcií, dohôd a akcií. Dynamika miest sa však objavuje najmä v aktivitách tých aktérov a ich väzieb či sietí väzieb, v ktorých vznikajú nové poznatky (napr. nové technológie) a inovácie, pričom tieto nefungujú v každom prostredí rovnako – prostredia niektorých miest sú proinovatívnejšie ako iné. Práve rast poznatkov a inovácií však ťahá proces socio-ekonomického rozvoja.

Mestá majú isté spoločné ale aj rozdielne znaky, sú entitami rôznej zložitosti a komplexnosti a vykazujú aj rôznu konkurenčnú schopnosť a atraktivitu pre investorov, expertov a talenty. Ich charakter utvára a správanie formuje spoločenský, kultúrny, inštitucionálny, priestorový a historický kontext. Jednotliví aktéri v mestách pôsobia na svoje okolie napr. spoluprácou tak, aby ho menili a stali sa konkurencieschopnejšími. Rozdiel medzi veľkými mestami v minulosti a dnes je najmä vo väčšej úlohe, ktorú v nich zohrávajú interakcie, dynamika a rozmanitosť. Využívajú nové prístupy a mechanizmy (napr. vo viacúrovňovej správe a riešení komplexných problémov), ktorými podporujú vhodné formy činností a zlepšujú výkonnosť, efektivitu a inovatívnosť

svojich aktérov a umožňujú im rozvíjať sa spoločne so svojim okolím. Výsledkom je komplexné správanie líšiace sa od správania zisteného mimo miest. Relatívne jednoduché pravidlá a zmeny tak môžu vytvárať nové efekty.

Dynamika miest závisí tiež od ich zloženia, inštitúcií a mechanizmov formujúcich ich schopnosť reagovať na zmeny a zmeny vytvárať. Mestá sú utvárané vzájomnými väzbami rôznorodých aktérov na rôznych úrovniach. Pôsobia ako platformy spoločného zdieľania aktivít, ktoré napomáhajú inováciám a zmenám. Inovácie vznikajú kombináciami poznatkov a neustále prechádzajú zmenami. Priestorová rozmanitosť aktérov sú kľúčovými pre komplexnosť aj inovačnosť rovnako ako to, že sa títo aktéri nachádzajú v blízkosti iných, pričom blízkosť nemusí byť braná len z hľadiska priestorového, ale aj z pohľadu porozumenia, kultúrnej podobnosti, osobných vzťahov a pod. Nie vždy platí, že fyzicky blízki aktéri spolupracujú. Aktéri z miest môžu kooperovať s aktérmi pôsobiacimi mimo hranice mesta a prípadne byť súčasťou viacerých komplexných entít. Miestne interakcie aktérov tak môžu prekračovať – a často prekračujú – hranice miest. To súvisí aj s problémom stierania hraníc miest z ekonomického hľadiska. Mestá sú komplexnými entitami vďaka svojim interaktívnym procesom a veľkej miere vzájomnej závislosti medzi svojimi aktérmi, vrátane veľkých transnacionálnych spoločností. V prípade veľkých miest globalizácia a virtualizácia podnikania tento rozmer ešte posilňujú.

Na jednej strane v mestách prebieha intenzívna súťaž medzi aktérmi. Firmy v mestách sú viac motivované k inováciám tlakom blízkych konkurentov a to najmä v oblastiach vysoko inovačných segmentov ekonomiky. Táto situácia potom núti konkurentov, aby neustále inovovali a zavádzali nové produkty. V mestách veľké firmy nie sú len pasívnymi aktérmi, ktorí sa prispôbujú svojmu okoliu, ale „gravitačne zakrivujú“ ekonomické okolie cez svoje aktívne pôsobenie v smere nových investícií, presunov do iných lokalít a pôsobením na rozhodovacie a správne štruktúry (politikov, úradníkov a i.). Proces vlastnej zmeny miest sa spája s ich snahou prežiť v ostrom konkurenčnom boji.

Na druhej strane je konkurencia v mestách obmedzená v dôsledku množstva zmien a kvôli vzájomnej závislosti miestnych aktérov. To ich zväzuje a oslabuje sa tak vplyv tlaku externého prostredia. V súčasnosti rozvoj miest prebieha v podmienkach trvalých inovácií a zmien v charaktere produktov, metód výroby, zamerania ich firiem a pod. Prispôbenie sa inováciám však vyžaduje zmeny v inštitucionálnom rámci, ako aj v štruktúrach aktérov a entít a tie opäť vyvolávajú zmeny inštitúcií a vznik nových poznatkov. Štruktúra pravidiel, ich vhodnosť a komplementarita sú pod tlakom zo strany záujmových skupín aktérov. Pravidlá sa vyvíjajú a nové impulzy narušujú vzniknuté štruktúry a vytvárajú napätie. Rozvoj a správa miest závisí od pochopenia toho, ako pravidlá vychádzajúce z väzieb medzi aktérmi vznikajú, menia sa a presadzujú v daných podmienkach. Mestá často vykazujú formy závislosti na minulom vývoji, čomu napomáha rozhodovanie ľudí v rámci viacúrovňovej správy. Pravidlá úspešne používané v minulosti sú často používané aj v časoch zmien a dochádza tak k strnulosti aktérov a ich neschopnosti pružne reagovať na nové výzvy. Mestá prechádzajú malými zmenami ak sa informácie pomaly šíria v sieťach aktérov alebo dynamickými rozsiahlymi zmenami. S ohľadom na princíp „malá zmena – veľký efekt“ a „veľká zmena – malý efekt“, je miera možnosti určiť výsledok malá. Väčšina miest sa snaží vyvážiť

zložku istej strnulosti na jednej strane a inovačnosti na strane druhej. Extrémne polohy by mohli viesť k ustrnutiu a menšej inovačnosti alebo k narušeniu sociálnej súdržnosti a dôvery. Úspešnejšími mestami môžu byť preto tie, ktoré sú schopné využívať nové inovácie v rámci stabilnejších štruktúr a nie tie, ktoré vykazujú vysokú dynamiku zmien.

Mestá ako komplexné entity nie sú centralizované a ich hranice sú neurčité. Aktéri v rámci nich môžu byť identifikovaní len vtedy, ak si udržiavajú svoje vlastnosti a usporiadanie. Vtedy sú mestá relatívne stabilné, aj keď medzi nimi a ich okolím prebiehajú intenzívne hmotné a nehmotné toky (výmena produktov, expertov a i.) trhového alebo netrhového charakteru. Interakcie medzi mestami môžu tiež ovplyvňovať systémy na vyššej teritoriálnej úrovni. Stratégie miest vznikajú čiastočne cielene z pôsobenia samosprávnych orgánov, ale zväčša z neplánovaných – miestom formovaných – interakcií medzi aktérmi (záujmovými skupinami). Tie vykazujú relatívne predurčené cesty zmeny. Mestá sa snažia byť v istej miere stabilné a udržiavať si svoje vlastnosti a usporiadanie (tradície, priority, hospodársky profil) napriek výkyvom okolia. Rozvíjaním kľúčových prvkov, inštitúcií a tradícií čelia zmenám okolia. Je ťažké stanoviť, ktoré sú kľúčové organizačné väzby, toky a interakcie určujúce stabilitu či dynamiku miest. Prvky a štruktúry pôsobia na seba na rozličných úrovniach a spôsobujú problémy správy. Z tohto pohľadu každá zmena nejako ovplyvňuje interakcie medzi aktérmi. Mechanizmus spätnej väzby pôsobí na rozvoj miest tak, že počiatočný stav a rozhodnutia môžu vyvolať závislosť na minulom vývoji. Komplexné efekty aktivít a väzieb aktérov sú vytvárané zdanlivo jednoduchými interakciami medzi aktérmi. Mestá sa však snažia tieto aktivity cielenejšie orientovať a koordinovať (cez viacúrovňovú koordináciu a cez kooperačné aktivity). Je to dôsledkom reakcie na skutočnosť, že mestá:

- pôsobia v nelineárnych vývojových trajektóriách;
- sú komplexnou otvorenou entitou;
- disponujú pestrú škálou aktérov – tí pôsobia nielen v rámci (neurčito definovaných hraníc), ale aj mimo nich.

Dôležitou vlastnosťou miest je ich schopnosť vytvárať efektívne usporiadania bez vplyvu centrálnych zásahov tak, že vytvárajú a udržiavajú štruktúry a formujú prvky potrebné pre rozvoj a obnovu svojich socio-ekonomických funkcií. Mestá sú komplexné entity, pretože obsahujú súbory rozličných prvkov (firmy, experti, vedci, technická infraštruktúra a iné ...), ktoré vytvárajú synergické efekty a slúžia na reprodukciu zložiek, ktoré ich tvoria a udržiavajú. Priestorová blízkosť a spolupráca aktérov vytvárajú synergické efekty vo forme kladných externalít. Mestá sú entitami, ktorých stabilita sa nemení v dôsledku zmien či absencie niektorých prvkov. Môžu tak vykazovať dlhodobú stabilitu napriek tomu, že ich prvky sú v trvalej interakcii s okolím.

4 Budúci vývoj a výzvy

Analýzy miest v kontexte komplexnosti hovoria málo o rozdielnych záujmoch aktérov a ich mocenských stretoch, ktoré existujú a podieľajú sa na výbere inštitucionálnych a organizačných konfigurácií. Realita ukazuje, že nie vždy sú štruktúry a procesy vybrané efektívne. Ich schopnosť prispievať k prosperite miest tak môže byť oslabená.

Štruktúry a inštitucionálne zmeny v mestách sú tvorené podľa záujmov mocných skupín, ktoré ovplyvňujú a kontrolujú procesy. Impulz pre zmenu v mestách prichádza vtedy, ak ich aktéri chcú získať väčšie efekty a hľadajú nové spôsoby, ako ich dosiahnuť. Spájaním poznatkov novými spôsobmi na platforme rôznych znalostných základní, sa snažia vytvoriť nové poznatky, produkty, služby a efekty, ktoré využívajú nielen mestá, ale aj ich okolie, resp. globálny trh, pričom majú charakter pozitívnych externalít.

Pre mestá vyvíjajúce sa v dlhodobom horizonte je charakteristická značná miera stability a usporiadanosti. Musia udržiavať rovnováhu medzi usporiadanosťou a chaosom, pričom stabilita paradoxne u nich nie je dôsledkom malej intenzity väzieb medzi aktérmi, skôr naopak. Nielen dôvera a spoločenský kapitál, ale aj miera a intenzita ich väzieb tak posilňujú túto rovnováhu. U miest s nízkou mierou interakcií je veľká miera usporiadanosti a stability a zmeny u jednotlivých aktérov majú len obmedzený dopad na celok. Vo veľkých mestách s množstvom formálnych a neformálnych väzieb však pôsobia zmeny u jednotlivých aktérov na množstvo ďalších prvkov a zasahujú celú entitu. V podmienkach, kedy sú mestá v dynamickej rovnováhe sa snažia hľadať vlastné nové cesty rozvoja.

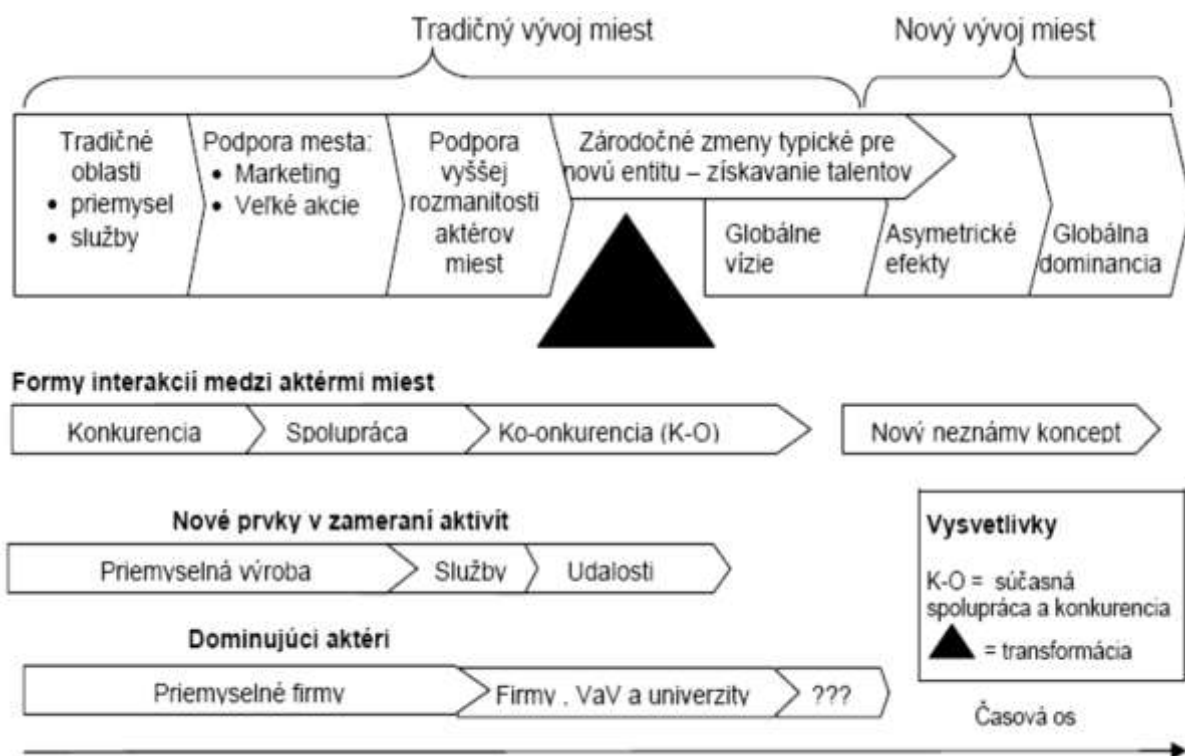
Spôsoby, akými sa mestá prispôbujú svojmu okoliu a ako súťažia s inými sú rôzne. Niektoré mestá majú vlastnosti, ktoré ich robia globálne konkurencieschopnými, úspešnými a adaptabilnými, iné tento potenciál nemajú. Mestá musia vyvažovať mieru usporiadanosti a neusporiadanosti, ktorá im umožňuje prekonať tlaky, ktorým sú vystavené zvonka aj zvnútra.

Ak mestá prekonajú istú mieru komplexnosti z hľadiska interných a externých väzieb, môže to oslabiť ich schopnosť reagovať na zmeny okolia. Na druhej strane, riziko hrozí aj z prílišnej strnulosti, ktorá môže časom viesť k stagnácii či k úpadku. Ďalší rozvoj úspešných miest tak bude závisieť na vyváženom a neustálom prísune podnetov, inovácií, poznatkov a zdrojov. Mestá sa budú zrejme naďalej špecializovať, nakoľko sa zvyšuje ich organizovanosť a komplexnosť, pričom špecializácia bude prebiehať v reakcii na nové príležitosti dané okrem iného aj vývojom prostredia. Ak sa im adaptácia a aktívne ovplyvnenie okolia nepodarí, môže to postupne tiež viesť k oslabovaniu ich postavenia a atraktivity. Komplexné väzby, ktoré vytvárajú veľké mestá, sa môžu niekedy ukázať ako príliš špecializované a zväzujúce. V prípade uzatvorenia sa mesta do seba sa môže výber vhodných aktivít a stratégií sťažiť a obmedziť. Firmy sú v tomto smere často efektívnejšie, pretože ich hierarchické usporiadanie im umožňuje robiť rýchle rozhodnutia a sú tak flexibilnejšie. Je však ťažké posúdiť prijateľnú úroveň intenzity, početnosti ich väzieb a hranicu, kedy dochádza k ich uzamknutiu. Narastajúca komplexnosť mnohých výrobných sietí a miest naznačuje, že ak nedôjde k zásadným organizačným a inštitucionálnym inováciám, môže strnulosť narastať.

Dôležité výzvy pre súčasný rozvoj miest súvisia aj s významom inštitúcií a trhov. Charakter výmeny poznatkov a produktov závisí od charakteru rozvinutosti inštitucionálneho usporiadania spoločnosti. Avšak okrem inštitúcií pretrvávajú význam trhu ako koordinačného mechanizmu transakcií. Rozvoj inštitúcií spolu s posilňovaním trhových mechanizmov sa premieta do vzájomne sa posilňujúcich procesov, ktoré menia prostredie pre transakcie. Trhovým procesom musí byť v kontexte rozvoja miest venovaná rovnaká pozornosť ako netrhovým vzťahom pričom je potrebné skúmať aj previazanosť a synergie týchto koordinačných mechanizmov.

Veľké mestá s vysokou dynamikou tvorby poznatkov bývajú značne rôznorodé. Je to dané tým, že disponujú množstvom talentových ľudí a expertov (ľudí so špecializovanými poznatkami), univerzít, výskumných centier a špičkových firiem. Pre zachovanie vlastnej dynamiky vyžadujú vysokú mieru informačných a zdrojových tokov. Zdieľaná dôvera, rozmanitosť a porozumenie, umožňujú rast nových nezvyčajných a špecializovaných poznatkov cez výmenu a kombináciu informácií. V tom napomáha inštitucionálny rámec utvárajúci správanie aktérov v mestách, ale tiež ich akcie, ktoré signalizujú v entite zmeny. Tieto procesy fungujú ako katalyzátor socio-ekonomických zmien. Mestá riešia problém ako sa vyrovnáť so skutočnosťou, že rozmanitosť podporuje kreativitu, ale súčasne môže narušovať sociálnu súdržnosť. Pritom aj táto súdržnosť je v istom kontexte predpokladom pre inovácie a úspešný rozvoj.

Obr. 1 ukazuje niektoré koncepčné stránky úvah o budúcnosti miest z hľadiska ich dominujúcich aktérov, prvkov aktivít, foriem interakcií aktérov a možných priorit zamerania. Je to ilustratívna schéma v tom zmysle, že presné stanovenie jednotlivých prvkov – najmä tých súvisiacich s vývojom v budúcnosti – musí vyplývať z analýz konkrétnych miest a špecifického kontextu priestorového aj časového.

Obr. 1: Schéma pre úvahy o komplexnosti mestských ekonomík

Zdroj: Autor.

Mestá mali byť brané ako piliere ekonomiky, ktoré prinášajú inovácie vyššieho rádu v dôsledku činnosti množstva aktérov. Práve tieto entity sú zdrojom množstva externál a šírenia efektov, ktoré ovplyvňujú, utvárajú a regulujú správanie firiem a iných aktérov v rámci ich hraníc (a súčasne aj mimo nich). Sú previazané s viacúrovňovou správou a vykazujú viacúrovňové fungovanie. Utvárajú a sú utvárané rastom a transformáciou poznatkov, ktoré sú kľúčovými zložkami ekonomiky, pričom ich využívanie robí mestá komplexnými entitami. Priestorová lokalizácia a aglomerácia ekonomických

aktérov je sama o sebe hlavným stimulom pre tvorbu a obeh poznatkov – mestá sú základom znalostných komunit. V tomto smere tvorba nových poznatkov ako zdroja hospodárskeho rastu je priestorovo vznikajúcim efektom, ktorý sa stáva časťou vlastností ekonomických aktérov. Nové poznatky a inovácie sa bežne objavujú v malom rozsahu v kontexte miest. Niektoré z nich stimulujú dokonca rozsiahle zmeny miest. Prístup komplexnosti je v súlade s predstavami modernej ekonómie. Vieme, že mestá sú značne zložitou entitou, ale sú tiež komplexné – otvorené, vysoko previazané, samosprávne entity.

5 Záver

Rozvíjanie prístupu k mestám ako komplexným entitám, ktorých rozvoj by mal podporiť posilňovanie krajiny ako znalostnej spoločnosti, bude perspektívnym smerom, najmä v kontexte posilňovania trendu globalizácie. V príspevku sme rozobrali niektoré faktory vysvetľujúce a determinujúce správu, fungovanie a rozvoj miest ako komplexných dynamických entít. Rozvoj miest nemôže efektívne prebiehať, ak niektoré tieto faktory nie sú brané do úvahy. V snahe o zjednodušenie pohľadu na fungovanie a rozvoj miest, chýbajú niekedy tieto parametre a faktory, čo sa premietá do neadekvátneho obrazu zásadných aspektov ich fungovania a rozvoja. Mestá vykazujú istú mieru vlastnej regulácie a koordinácie, ale ich formovanie a rozvoj sú dané radom externých inštitucionálnych a politických aspektov (národných, európskych), ktoré môžu samosprávne a autonómne aktivity výrazne meniť.

Pre európske mestá z hore uvedených poznatkov plynú tri kľúčové závery. Prvým záverom je, že na úrovni veľkých miest je potrebné aktívne pristupovať k inováciám v oblasti viacúrovňovej správy, ktorá by mala zabezpečiť efektívnejšie využívanie zdrojov, harmonizáciu záujmov mestských aktérov a lepšiu identifikáciu strategických priorít miest. Druhým záverom je apel na ďalší výskum komplexnosti miest, na ktorom sa – v empirickej a hospodársko-politickej polohe – môžu mestá podieľať a ktorý by mal priniesť dostatok poznatkov pre ich moderný rozvoj. Posledný záver súvisí s potrebou vytvárania globálnych sietí, v ktorých mestá môžu využívať a multiplikovať svoj vytváraný potenciál. Efektívna, viacúrovňová správa spolu so sieťovými (globálne podmienenými) väzbami, môžu priniesť efekty a zachytiť dynamiku rozvoja miest v iných častiach sveta.

6 Literatúra

- ALLEN, P. M. 1996. *Cities and Regions as Self-organizing Systems Models of Complexity*. New York: Taylor and Francis. ISBN 90-5699-071-3.
- ASHEIM, B. a kol. 2006. *Constructing regional advantage. Principles, perspectives, policies*. Brussels: DG Research, European Commission.
- BRZICA, D. 2014a. Mestá ako komplexné entity a globálni aktéri: dynamika ich rozvoja a faktory zmien. In: PAUHOFOVÁ, I., ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia?* Zborník statí, s. 50 – 60. [Online.] Dostupné na: <http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/247_pauhofova_zelinsky_zbornik_2014.pdf>.

- BRZICA, D. 2014b. Challenges of the (governance) complexities: Bratislava-Vienna functional urban area. In: KARABON, M. a kol. *Laboratories of multi-level governance: analysis of possibilities of implementing multi-level governance instruments in four chosen urban functional areas in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. Wroclaw: <The> Society of Polish Town Planners, pp. 45 – 53.
- BRZICA, D., KAČÍRKOVÁ, M., KOŠTA, J., VOKOUN, J. 2014. *Motivácia aktérov pri smerovaní k znalostnej spoločnosti*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV vo vydavateľstve VEDA. ISBN 978-80-7144-238-7.
- ETZKOWITZ, H., LEYDESDORFF, L. 2000. The dynamics of innovation: from National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix of university-industry-government relations. In: *Research Policy*, Vol. 29 (2000), pp. 109 – 123.
- FORAY, D. 2013. The economic fundamentals of smart specialisation. In: *Ekonomiaz*, Vol. 83. pp. 55 – 82.
- GLOUBERMAN, S., ZIMMERMAN, B. 2002. *Complicated and complex systems: what would successful reform of medicare look like?* Discussion Paper 8. Ottawa: Commission on the Future of Healthcare in Canada.
- PORTUGALI, J., MEYER, H., STOLK, E., TAN, E. (eds.). 2012. *Complexity Theories of Cities Have Come of Age: An Overview with Implications to Urban Planning and Design*. Berlin: Heidelberg: Springer. ISBN-10: 3642245439.
- POTTS, J. 2001. *The New Evolutionary Microeconomics: Complexity, Competence and Adaptive Behaviour*. Cheltenham: Edward Edgar. ISBN 1840648953.
- RAMALINGAM, B., JONES, H., REBA, T., YOUNG, J. 2008. *Exploring the science of complexity: Ideas and implications for development and humanitarian efforts*. Working Paper 285. London: Overseas Development Institute.
- STACEY, R. D. 1995. The Science of Complexity: An Alternative Perspective for Strategic Change Processes. In: *Strategic Management Journal*, Vol. 16, No. 6 (1995), pp. 477 – 495.

Weal: the reorientation of human well-being

Folk György¹ Corvinus University

Authors' contact details

¹ Corvinus University,
Institute of International Studies,
Fővám tér 8,
1093 Budapest,
Hungary
gyorgy.folk@uni.corvinus.hu

Abstract: A sincere endeavour for planetary sustainability demands the radical reorientation of our entrenched understanding about the human good. Biological and social research produced a multitude of partial results that shed light on the deep dislocation of economic value and human advantage. Present paper proposes the introduction of weal, the missing link in the causal chain of societal performance and the goodness of life. The underlying scheme of limitless development is positive incrementalism: the more (knowledge, work, production, services etc.) the better. For the non-infinite conceptualization of the human good good life is postulated as something being there prior to any academic, industrial or social endeavour, prior to the development of money, market, positive science, state or history. Grasped by all humans regardless acculturation, historical period and geographical relatedness, weal is a whole, non-dividable and unalterable oneness that human communities with actual livelihoods approach by the course of their social (economic and technical as well as institutional) evolution. Descriptive understanding yields aspects that are indispensable for well-living. The delimited aspects that are subjects of scientific inquiry serve the reorientation of human endeavour instead of being the enablers of an analytical production of welfare. A limited set of aspects will suffice to map this human whole(some)ness. Weal is conceived as a oneness approachable by eight cardinal needs, each satisfiable by two elementary satisfiers. The needs, approached as aspects instead of analytically isolated factors do not require mutually exclusive definitions. To serve the purpose of reorientation, weal is operationalised as a domain in multidimensional space, each dimension encompassing an optimal level of availability of the fundamental satisfiers between the two extremes of drastic insufficiency and harmful excess. Weal seeks a balance among material and social aspects and allows for cultural and individual uniqueness in attaining human flourishing.

Keywords: Human well-being, development, alternative economic theory.

1 The need of reorientation

Postwar scientific research yielded a complex detailed depository of myriad partial results about the nature of the human being. The disciplines delivering positive knowledge include evolutionary biology, ethology and the study of primates, anthropology, psychology and the social sciences. The general understanding that emerges from scientific quarters is a contradiction to the idea of the potentially infinitely intelligent, malleable and instructable man we have inherited from the age of enlightenment.

Ecology, the science of symbiosis underpins the coevolution and coexistence of the planet, the coexistence of human societies, cultures, communities and human individuals with all other forms of life, viruses, bacteria, protozoa, plants, insects, birds and mammals. Coexistence benights subjugation.

Life is not man-made, and the fast and final replacement of ecosystems by ecologies of man-made artifacts (Allenby, 2000) is doomed to a colossal failure (Gullone, 2000).

Big industry, power-centralizing governments and big science are deceived by their short-term success. One must remember that human history is a small fracture on the evolutionary time scale of mankind of which the last two centuries of industrialization, statism and monetization are another fracture.

Human being, intertwined with all other life forms it depends on remained and will remain fundamentally the same. Public discourse, economic and political in the first line claims an ontological priority for human production, with the underlying conviction that human power, production and control enable life.

One must bear on mind, that human communities lived, strived and flourished perhaps two million years without industrial production and governmental services. Economy is new and mundane. Is it true, that market, big business and state are the key enablers and the one only conceivable ways of improving the human lot or is the economic and institutional order parasitising on human being?

Mainstream economic theory and state-based welfare ideology claim universal validity (Foregard et al., 2011, p. 79–80). Development measured in monetary terms brings betterment for the entire humanity. This bold claim is rarely validated. Rising per capita GDP does not correlate ad infinitum with happiness (Easterlin et al., 2010), perceived security (Cunningham et al., 1990; Saad, 2011) and health status (Deaton, 2008) or longevity (Olshansky, 2005).

Growth and affluence may bring countless benefits while envelop acute human burdens on their flipside. Neither growth nor development are not the final human good per se. As a fundamental basis for reorientation, weal is proposed.

2 Weal: a non-infinite approach to the human good

The theoretical foundations of limitless development as a final good descend from the marriage of Smithian classical economic theory and Comtian positivism. The underlying scheme is positive incrementalism: the more (knowledge, work, production, services etc.) the better. For the non-infinite conceptualization of the human good one can reach out for another rich source of European thought, Heideggerian and Schützian phenomenology. In this veneer good life is postulated as something being there prior to any academic, industrial or social endeavour, prior to the development of money, market, positive science, state or history. What makes up for good human existence is shared by all humans as the fundamental factors of liveable human reality. Humans grasp them regardless acculturation, historical period and geographical relatedness. This is a whole, non-dividable and unalterable oneness that human communities with actual livelihoods approach by the course of their social (economic and technical as well as institutional) evolution. Understanding and knowledge comes a posteriori of good living. Descriptive understanding yields aspects that are indispensable for well-living. The delimited aspects that are subjects of scientific inquiry serve the reorientation

of human endeavour instead of being the enablers of an analytical production of welfare. A limited set of aspects will suffice to map this human whole(some)ness.

As often stressed wellbeing is depending on individual traits and life circumstances, as well as the quality of life as led by the individual (White, 2008). Well-being is and remains a multifaceted phenomenon escaping definition (Ryan – Deci, 2001; Gasper, 2004; Tay – Diener, 2011). Instead of well-being, the construct in general use, weal is proposed as the underlying foundation of well-being interpreted differently over the ages, cultures and disciplines. Weal stands for the totality of socialized reality as framing well-being for the individual beyond the possibility of deliberate change or choice. The descriptive approach to weal, mapping it under the guidance of discrete scientific disciplines reveals a limited set of cardinal aspects, labeled here the cardinal needs. Cardinal expresses the fundamental reorientation weal can bring about, needs deliver the sense of *sine qua non*. Weal is conceived as a oneness mapped along eight cardinal needs, each satisfiable by two elementary satisfiers. The needs, approached as aspects instead of analytically isolated factors do not require mutually exclusive definitions. To serve the purpose of reorientation, weal is operationalised as a domain in multidimensional space, each dimension encompassing an optimal level of availability of the fundamental satisfiers between the two extremes of drastic insufficiency and harmful excess. Weal seeks a balance among material and social aspects and allows for cultural and individual uniqueness in attaining human flourishing.

Cardinal needs derive from a careful review of the abounding literature of human needs, relying on the omnipresent tendency of selecting similar sets of needs by scholars of dissident schools and disciplines (Alkire, 2002; Gasper, 2004).

The cardinal needs are briefly presented as found fundamental by corresponding research, with some elementary references ascertaining their non-infinite nature.

SUBS – Subsistence

The two major aspects of human sustenance are food and water, their cardinal role for all human beings is hardly contested. Humans subsist on a balanced diet of proteins, fats, carbohydrates, micronutrients and vitamins. Human metabolism fundamentally involves an unconscious regulation of food preference and intake following the changes of lifecycle, season, climate and stress in life. Culturally induced diversions from balanced patterns of nutrition are rampant and the effects magnified by mass media influences. Binge eating and food addiction may have an etiology similar to drugs or other harmful addictions (Rogers – Smit, 2000).

Protein-energy malnutrition (PEM) causes decomposition of the muscular protein reserves, cutaneous disorders, wasting or stunting characterized by low body mass index (weight for height). The majority of children mortality as well as bodily underdevelopment is related to PEM (Grover, 2009). Excessive protein intakes impose a metabolic burden on the bones, kidneys, and liver. High-protein (meat) diets may also be associated with increased risk for coronary heart disease or even cancer (Metges – Barth, 2000; Delimaris, 2013). The excessive energy intake is the central civilisatory mediator to overweight and obesity, resulting in epidemics of several serious health conditions including type 2 diabetes, and cardiovascular diseases (Wellmann – Friedberg, 2002).

The other major facet of human sustenance is access to clean and abundant sweet water. Every third human community suffers water stress due to overpopulation, competing usages (mainly agriculture and industry) and human induced climatic stress (Gleick, 1996). Personal human hygiene and sanitary use generate perceived new demands and enforce the transport of water from distant regions (Falkenberg, 2008). The same time water is an essential element of the local ecosystems (Baron, 2001). As water scarcity increases, a portion of the population may be chronically mildly dehydrated. Research indicates that water can have an effect on diseases and cancers of the breast, colon, and urinary tract; obesity; and overall health (Kleiner, 1999).

MAT – Material objects

The material need is understood as the need of the human community to flourish on the basis of materials and stimuli. Living systems, including ecosystems as well as economic systems are dependent on a throughput of materials and energy. The material flow and the need of producing and using human artifacts is universal as attested by anthropology (Reynolds, 1983).

Material extensiveness will not grant proportional contribution to weal, whereas the exaggerative introjection of social benefits into material advantage or possessions is detrimental to weal in its mental aspects (Kasser et al., 2013), displaces the activity level, the need for physical exercise, social bonds and thereby vitality and motivation (Deci – Ryan, 2000). Any culturally homogeneous human community needs to strike a balance between exerting human efforts and capacities and employing extraneous labor, animal or mechanical power.

Weal requires access to materials that enable a socially viable life. Optimal access is a favourable combination of choice, effort and meaning. Living in poverty entails forced choices and unmet demands, or efforts out of proportion for some materials, living a too restricted capacity for meeting all the other needs.

A too easy access to material goods leads to disinterest in effort, physical and mental harm, a dependence on ever-changing variety and permanent anxiety of losing this easy abundance. Many researches report the loss of relationships, and belonging (Kasser et al., 2014).

Variation of experiences in early life is a prerequisite of the healthy development of brain and cognitive function. The human being requires stimulation obtained from the environment or through internal means at intermediate level different for every individual.

The optimal level of human stimuli is regulated by the behaviour of the human being. Optimal stimulation level theory maintains that individuals will attempt to increase or decrease stimulation. When the stimulation is too high, individuals will attempt to decrease stimulation.

The activities performed to maintain the ideal stimulation level may be regarded as a homeostatic function (Zentall, 1975). Too much stimulation leads to sensory overload. Information overloads give rise to psychophysiological effects entailing behavioural and somatic pathology. Research on sensory overload is scarce, symptoms of sensory

overload may include withdrawal, overexcitation, light hypersensitivity, and a lack of concentration ability (Lipowski, 1975).

Sensory deprivation precipitates devastating effects. Its psycho-physiological impact on incarcerated individuals is similar to torture (Grassian, 2006).

LOC – Locality

Places play an integral part in the lives of human beings. Territory is the essential links between communities, people, and the natural setting (Gottmann, 1973, ix.). Human communities are accommodated in space, identity, privacy and security all enfold in locations. Humans control and defend their territories as a complex social phenomenon in the absence of a simplistic biologically founded urge (Storey, p. 20).

Human individuals tend to belong to a domesticated locality. The place where one belongs has the combined functions of shelter, accommodates daily living, offers privacy and serves as an abode (Sommerville, 1992). As attested by empirical evidence based on biophilia theory human localities must remain man-inhabited biomes (Kuo, 2010).

The access to places may involve settled as well as nomadic forms with all conceivable societal forms of control or ownership (Sack, 1983). Access entails continuity spanning over long life periods or generations.

The lack of access to place dispenses all suffering and related with homelessness. Final homelessness results in anomia, mental disorders, and heavy morbidity, contributes to extreme poverty, may involve a loss of identity as well as social disorientation (Zack, 2014).

ACT – Action

The human being is an organism that lives through self-initiated activities (Ryan – Deci, 2000). The need of activity seeks fulfilment as an appropriate level of physical exercise as well as the agency to achieve goals and improve the human condition of the actor and the ones he or she cares for (Alkire, 2008). Activities ensure homeostasis and survival by maintaining the functionality of organs. Exercise alleviates stress and other symptoms of disorders, and prophylactically reduces their occurrence.

Children are born with an intrinsic motivation to be physically active (Whitehead, 1993). This intrinsic motivation may be kept alive in the adult by positive feedback from the environment, or give way to a gradual learning of physical or practical inertia (Dishman et al., 2006; Greenwood – Fleshner, 2008).

Light-to-moderate physical activity is associated with positive physiological outcomes (Livingstone et al., 2003). An extreme dependence of physical exercise, on the other hand, constitutes the psychic syndrome known as vigorexia among gym goers and body builders (Soler, 2013).

Autonomous action is based on the organismic desire to integrate experience and behavior in concordance with one's self. Autonomous human agency is associated with a wide range of positive outcomes. Autonomy requires a nurturing social environment (Ryan – Deci, 2000). The concept of learnt helplessness highlights malleability of human nature regarding autonomy seeking behaviour (Abramson et al., 1978).

DEST – Destination

The human being is driven by an intrinsic need to achieve meaningful goals and master his or her environment. The meaning of life is central in the humanistic tradition as well as in positive psychology (Foregard et al., 2011, pp. 84–85). Humans often pursue “higher” or altruistic goals regardless their self-interest or happiness (Baumeister, 2005, p. 395).

Having a destination in human life precludes an enabling social fabric (Twenge, 2007). The two major satisfiers of the need for destination are employment and mastery. Unemployment is known for a wide range of detrimental psychosocial and health outcomes (Ferrie, 2002). A responsible place in the social fabric is a prerequisite of mental stability. Rewards and dutifulness may turn work engagement into a harmful addiction (Schaufeli, 2008).

Mastery involves intrinsic satisfaction with tasks performed efficiently. Flow theory suggests that intrinsically motivated behaviour requires optimal challenge. Too much challenge leads to anxiety and disengagement, whereas too low challenge leads to boredom (Deci – Ryan, 2000).

RELS – Relations

The major social patterns of relationships among humans are parenting, the family and the various hierarchies. To be parents and having parents are prerequisites of human continuity in the generative and the qualitative sense alike. Families serve a multitude of basic social functions, economic support, nurturance and socialization, protection of the vulnerable as well as self-actualization for its members (Patterson, 2002). The elementary functionality of the family is very similar notwithstanding all cultural differences (Enrique, 2007).

Children with a disrupted family are disadvantaged in many respects. Parental divorce and marital discord affect the socioeconomic attainment, marital and relationship stability of the offspring and predicts lower levels of psychological well-being in adulthood (Amato, 2001 and 2005). Unmarried individuals report lessened SWB, grown-ups without children are more prone to depression, become aimless and neglected as seniors.

Following the general social patterns of their evolutionary forerunners humans create hierarchies and Hierarchy and organization is needed to maintain order and the culture of breeding (Ramsden – Adams, 2009, p. 30–32). Status is a precursor of well-being for dominant males in primate groups (Chapais, 1995) and empirical evidence supports similar inferences (Cummins, 2006).

BLON – Belonging

Belonging infers the desire to feel connected to others (Bowlby, 1958; Baumeister – Leary, 1995). Many researchers argue that relatedness to other humans is fundamental need (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978). The reliable access to human companions is a precondition of the psychic and social development of the human child (Bowlby, 1958). Early social isolation results behavioural and cognitive dysfunction in the adult. Studies on social isolation in prisons and among the elderly underline the

primary importance of human relationships. Solitary confinement leads to mental aberrations, cognitive dysfunctions causing a suffering comparable to cruel physical torture (Grassian, 2006). Isolation in mature age may impair the quality of life (Victor et al., 2000).

Humans similarly to their primate predecessors evolved in limited size (Lehmann et al., 2007) groups (tribe or clan), therefore the continuous exposure to high numbers of people (overcrowding) may have detrimental effects on humans. Overpopulating animal colonies show dramatic deterioration and collapse (Ramsden, 2009). Overcrowding neighbourhoods show an increased prevalence of specific mental health disorders, particularly schizophrenia, dementia and major depress (Srivastava, 2012; Lederbogen 2013). The excess of exposure to human company is perceived as psychic threat, the actual stress is mostly mitigated or exacerbated by culturally available strategies of control (Epstein, 2010). The increased risk of mental disorders due to higher stress exposure in urban areas outweigh pollution or noise (Adli, 2011).

SAFE – Safety

Living in safety is commonly understood as the continuity of being. The human being can be safe in an absolute, in a perceived and in an agentive sense. Absolute safety is a nonsense and an antithesis of living as an adventure open to death. External threats and risks involved in living itself change with life cycle and the way communities exist and flourish, livelihoods are developed and maintained. Perceived safety includes the aspects of dignity or interpersonal safety. Agentive safety means an access to resorts, self-help or institutional in case of dramatic and pervasive threats to person, community, livelihood or territory, the vital core of human being (Alkire, 2003).

Weal precludes a viable balance between culturally accepted risks and absolutised cultural values, an agentive safety and a resilience of human being in essential symbiosis with nature (Tidball, 2012).

As critical keys to culturally varying approaches to safety serve fundamental civilizational values like that of the individual human life, freedom, private property, or sovereignty as well as ties with the living, kinship or bonds with the ancestors. Safety must be perceived within communities as a service of cultures or civilisations.

The lack of perceived safety for food, employment, neighbourhood or environment involve anxiety, somatic symptoms, increased morbidity and (Seligman et al., 2010; Ferrie et al., 2002; Booth et al., 2002). The excess of safety inhibits societal flexibility, learning by experience and play as well as autonomy of action (Chen et al., 2014).

3 Literature

- ABRAMSON, L. Y., SELIGMAN, M. E. 1978. Learned Helplessness in Humans. In: *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 87, No. 1, pp. 49 – 74.
- ADLI, M. 2011. Urban stress and mental health. In: *Cities, health and well-being*, Hong Kong, November 2011.
- AINSWORTH, M. D. S., BLEHAR, M. C., WATERS, E., WALL, S. 1978. *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. ISBN 0-89859-461-8.

- ALKIRE, S. 2002. Dimensions of Human Development. In: *World Development*, Vol. 30, No. 2, pp. 181 – 205.
- ALKIRE, S. 2003. A Conceptual Framework for Human Security. *Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity*, CRISE, WP2.
- ALKIRE, S. 2008. Concepts and measures of agency. In: BASU, K., KANBUR, R. (eds.). *Arguments for a Better World: Amartya Sen. Volume 1: Ethics, Welfare, and Measurement*. Oxford University Press, pp. 355 – 474.
- ALLENBY, B. R. 2000. Earth Systems Engineering: The World As Human Artifact. In: *The Bridge*, Spring 2000, Vol. 30, No. 1, pp. 5 – 11.
- AMATO, P. R. 2005. The Impact of Family Formation Change on the Cognitive, Social, and Emotional Well-Being of the Next Generation. In: *The Future of Children* (Fall 2005), Vol. 15., No. 2.
- AMATO, P. R., SOBOLEWSKI, J. M. 2001. The Effects of Divorce and Marital Discord on Adult Children's Psychological Well-Being. In: *American Sociological Review*, No. 66 (2001), pp. 900 – 921.
- BARON, J. S. et al. 2002. ESA Report. Meeting ecological and societal needs for freshwater. In: *Ecological Applications*, (2002) Vol. 12., No. 5, pp. 1247 – 1260.
- BAUMEISTER, R. F. 2005. *The Cultural Animal: Human Nature, Meaning, and Social Life: Human Nature*. Oxford University Press. ISBN 978-0-195-16703-0.
- BOOTH, J., AYERS, S. L., MARSIGLIA, F. F. 2012. Perceived Neighborhood Safety and Psychological Distress: Exploring Protective Factors. In: *Journal of Sociology & Social Welfare*, December 2012, Vol 39, No 4.
- BOWLBY, J. 1958. The nature of a child's tie to his mother. In: *International Journal of Psychoanalysis*, No. 99, pp. 265 – 272.
- CHAPPAIS, B. 1995. Alliances as a Means of Competition in Primates: Evolutionary, Developmental, and Cognitive Aspects. In: *Yearbook Of Physical Anthropology*, Vol. 38, pp. 115 – 136.
- CHEN, B. et al. 2014. Does Psychological Need Satisfaction Matter When Environmental or Financial Safety are at Risk? In: *Journal of Happiness Studies*, Springer. Published online 10. May 2014.
- CUMMINS, D. 2006. Dominance, Status, and Social Hierarchies. In: BUSS, D. M. (ed). *The handbook of evolutionary psychology*. Wiley, pp. 676 – 697.
- DEATON, A. 2008. Income, Health, and Well-Being around the World. In: *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 22, No. 2, Spring 2008, pp. 53 – 72.
- DECI, E., RYAN, R. M. "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, (2000), Vol. 11, No. 4, pp. 227 – 268.
- DELIMARIS, I. 2013. Adverse Effects Associated with Protein Intake above the Recommended Dietary Allowance for Adults. In: *ISRN Journal of Nutrition* (2013) No. 18; Epub 2013 Jul 18.

- DISHMAN, R. K. et al. 2006. Neurobiology of Exercise. In: *Obesity* (March 2006), Vol. 14, No. 3., pp. 345 – 356.
- DUNBAR, R. I. M. 2003. The Social Brain: Mind, Language, and Society in Evolutionary Perspective. In: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 32, pp. 163 – 181.
- EASTERLIN, R. A., MCVEY, L. A., SWITEK, M., SAWANGFA, O., ZWEIG, J. S. 2010. The happiness-income paradox revisited. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, Vol. 107, No. 52, pp. 22463 – 22468.
- ENRIQUE, J., HOWK, H., & HUITT, W. 2007. *An overview of family development*. Educational Psychology Interactive.
- EPSTEIN, Y. M. 2010. Crowding Stress and Human Behavior. In: *Journal of Social Issues*, (04/2010) Vol. 37, No. 1, pp. 126 – 144.
- FALKENMARK, M. 2008. Water and Sustainability. A reappraisal. In: *Environment*, (March/April 2008), Vol 50, Nr. 2, pp. 5 – 17.
- FERRIE, J. E., SHIPLEY, M. J., STANSFELD, S. A., MARMOT, M. G. 2002. Effects of chronic job insecurity and change in job security on self reported health. In: *Journal of Epidemiologic Community Health* (2002), No. 56, pp. 450 – 454.
- FORGEARD, M. J. C., JAYAWICKREME, E., KERN, M. & SELIGMAN, M. E. P. 2011. Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy. In: *International Journal of Wellbeing*, Vol. 1. No. 1, pp. 79 – 106.
- GASPER, D. R. 2004. *Subjective and Objective Well-Being in Relation to Economic Inputs: Puzzles and Responses*. ISS Staff Group 2: States, Societies and World Development. WeD WP. No. 09.
- GLEICK, P. H. 1996. Basic Water Requirements for Human Activities: Meeting Basic Needs. In: *Water International* (IWRA) (1996), No. 21, pp. 83 – 92.
- GOTTMANN, J. 1973. *The Significance of Territory*. Charlottesville VA: University of Virginia Press. 169 pp. ISBN 0-8139-0413-7.
- GRASSIAN, S. 2006. Psychiatric Effects of Solitary Confinement. In: *Journal of Law & Policy*, Vol. 22, p. 325.
- GREENWOOD, B. N., FLESHNER, M. 2008. Exercise, Learned Helplessness, and the Stress-Resistant Brain. In: *Neuromol Med* (2008), No. 10, pp. 81 – 98.
- GROVER, Z. 2009. Protein Energy Malnutrition. In: *Pediatric Clinics of North America*, Vol. 56, Issue 5, October 2009, pp. 1055 – 1068.
- GULLONE, E. 2000. The biophilia hypothesis and life in the 21st century: increasing mental health or increasing pathology? In: *Journal of Happiness Studies*, Vol. 1 (2000), pp. 293 – 321.
- HALLAL, P. C. et al. 2012. Global physical activity levels: surveillance progress, pitfalls, and prospects. In: *The Lancet*, Vol. 380, No. 9838, pp. 247–257.
- KASSER, T et al. 2013. Changes in materialism, changes in psychological well-being. In: *Motivation and Emotion* (2014), No. 38, pp. 1 – 22.

- KLEINER, S. M. 1999. Water: an essential but overlooked nutrient. In: *Journal of American Dietary Association* (1999 Feb), Vol. 99, No. 2, pp. 200 – 206.
- KOHL, H. W., CRAIG, C. L. et al. 2012. The pandemic of physical inactivity: global action for public health. *The Lancet*, Vol. 380, No. 9838, pp. 294 – 305.
- KUO, F. E. 2010. *Parks and Other Green Environments*. Reserch Series 2010. National Recreation and Park Association.
- LEDERBOGEN, F., et al. 2013. Urban social stress e Risk factor for mental disorders. The case of schizophrenia. In: *Environmental Pollution* (2013), No. 1.
- LEHMANN, J., KORSTJENS, A. H., DUNBAR, R. I. M. 2007. Group size, grooming and social cohesion in primates. In: *Animal Behaviour* (December 2007), Vol. 74, Nr. 6, pp. 1617 – 1629.
- LIPOWSKI, Z. J. 1975. Sensory and Information Inputs Overload: Behavioral Effects. In: *Comprehensive Psychiatry*, Vol. 16, No. 3, pp. 199 – 221.
- LIVINGSTONE, M. B., ROBSON, P. J., WALLACE, J. M., MCKINLEY, M. C. 2003. How active are we? Levels of routine physical activity in children and adults. In: *Proceedings of the Nutrition Society*, 2003 Aug, Vol. 62, No. 3, pp. 681 – 701.
- METGES, C. C., BARTH, C. A. 2000. Metabolic Consequences of a High Dietary-Protein Intake in Adulthood: Assessment of the Available Evidence. In: *Journal of Nutrition* (2000), No. 130, pp. 886 – 889.
- OLSHANSKY, S. J. et al. 2005. A Potential Decline in Life Expectancy in the United States in the 21st Century. In: *New England Journal of Medicine*, Vol. 11, No. 352, pp. 1138 – 1145.
- PATTERSON, J. M. 2002. Understanding family resilience. In: *Journal of clinical Psychology*, Vol. 58, No. 3, pp. 233 – 246.
- RAMSDEN, E. 2009. The urban animal: population density and social pathology in rodents and humans. In: *Bull World Health Organ*, Vol. 87, No. 2, p. 82.
- REYNOLDS, B. 1987. The Relevance of Material Culture. In: REYNOLDS, B., STOTT, M. A. (eds.). *Material Anthropology*. University Press. ISBN 978-0-8191-6543-5.
- ROGERS, P. J. & SMIT, H. J. 2000. Food Craving and Food “Addiction”: A Critical Review of the Evidence from a Biopsychosocial Perspective. In: *Pharmacology Biochemistry Behavior* (2000), Vol. 66, No. 3.
- RYAN, R. M., DECI, E. 2001. On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. In: *Annual Review of Psychology*, No. 52, pp. 141 – 166.
- SAAD, L. 2011. Most Americans Believe Crime in U.S. Is Worsening. Gallup. *Well-being*. October 31, 2011. Accessed at: <<http://www.gallup.com/poll/150464/americans-believe-crime-worsening.aspx>>.
- SACK, R. D. 1983. Human Territoriality: A Theory. In: *Annals of the Association of American Geographers* (Mar. 1983), Vol. 73, No. 1, pp. 55 – 74.

- SALLIS, J. F., PROCHASKA, J. J., TAYLOR, W. C. 2000. A review of correlates of physical activity of children and adolescents, In: *Medicine & Science in Sports & Exercise*, June 2000.
- SCHAUFELI, W. B., TADS, T. W., VAN RHENEN, W. 2008. Workaholism, burnout and engagement. In: *Applied Psychology: An International Review*. (2008), No. 57, pp. 173 – 203.
- SELIGMAN, H. K., LARAIA, B. A., KUSHEL, M. B. 2010. Food Insecurity Is Associated with Chronic Disease among Low-Income NHANES Participants. In: *Journal of Nutrition* (2010 Feb), Vol. 140, No. 2, pp. 304 – 310.
- SOLER, P. T. 2013. Vigorexy and levels of exercise dependence in gym goers and bodybuilders. In: *Review of Brazilian Medical Sports* (Sep/Oct, 2013), Vol. 19, No. 5.
- SOMMERVILLE, P. 1992. Homelessness and the Meaning of Home: Rooflessness or Rootlessness? In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 16, No. 4, Dec. 1992, pp. 529 – 539.
- SRIVASTAVA, K. 2009. Urbanization and mental health. In: *Industrial Psychiatry Journal* (Jul-Dec 2009), Vol. 19, No. 2, pp. 75 – 76.
- STOREY, D. 2012. *Territory: The Claiming of Space*. Routledge, NY. ISBN 978-0-582-32790-0.
- TAY, L., DIENER, E. 2011. Personality processes and individual differences. Needs and subjective well-being around the world. In: *Journal of Personality and Social Psychology* (2011 Aug), Vol. 101, No. 2, pp. 354 – 365.
- TIDBALL, K. G. 2012. Urgent biophilia: human-nature interactions and biological attractions in disaster resilience. In: *Ecology and Society*, Vol. 17, No. 2, p. 5.
- TWENGE, J. M., BAUMEISTER, R. F., DEWALL, C. N., CIAROCCHIO, N. J., BARTELS, J. M. 2007. Social Exclusion Decreases Prosocial Behavior. In: *Journal of Personality and Social Psychology* (2007), Vol. 92, No. 1, pp. 56 – 66.
- VICTOR, C., SCRAMBLER, S., BOND, J. and BOWLING, A. 2000. Being alone in later life: loneliness, social isolation and living alone. In: *Reviews in Clinical Gerontology*, Vol. 10, pp. 407 – 417.
- WELLMAN, N. S., FRIEDBERG, B. 2002. Causes and consequences of adult obesity: health, social and economic impacts in the United States Asia Pacific In: *Journal of Clinical Nutrition* (2002), 11(Suppl): S705 – S709.
- WHITE, S. C. 2008. But what is Wellbeing? Paper for Regeneration and Wellbeing: Research into Practice. University of Bradford, 24-25 April 2008.
- WHITEHEAD, J. R. 1993. Physical Activity and Intrinsic Motivation. In: *PCPFS Research Digest*, Vol. 1, No. 2.
- ZACK, N. 2014. Denial of Universal Human Material Needs and Aversion to the Homeless. *What is Materialism?* Conference at the University of Oregon, May 2014.
- ZENTALL, S. 1975. Optimal stimulation as theoretical basis of hyperactivity. In: *American Journal of Orthopsychiatry* (Jul 1975), Vol. 45, No. 4, pp. 549 – 563.

Udržitelný rozvoj v globalizovaném světě

Šárka Brychtová¹ Univerzita Pardubice

Sustainable Development in Globalized World

Authors' contact details

¹ University of Pardubice,
Faculty of Economics
and Administration,
Institute of Administrative
and Social Sciences,
Studentská 84,
532 10 Pardubice,
Czech Republic
sarka.brychtova@upce.cz

Abstract: Chance for future appears to be social economical unfolding state in peace time of multistep world and lot the preservation of ecological stability of landscape and nature. We live indeed in time, when many experts point to fragility of balance on all sides and dimensions. In terms of economical we talk about marked asymmetry between policy and economics, financial and real economics, capital and work, private and public sector on the part of social concern social disharmony, opening of clippers, risk of middle class. Plenty of scientists warn again defensibility of natural ecosystem, changes of global climate and also the human like individual often does not show symptom of balance more to the development. Very often they discuss about near future c. 20-30 years and indicate it on time horizon so-called The perfect storm and predict contact follow food crisis, wide migration flows and want of energy and water, environmental crisis, social catharsis and economic *shock*. The perfect storm could also ignite of wide migrations, social disturbance regional and global dimension, and general destabilization. It seems, that future development of society will not only question of defensibility, but probably contest also between social and cultural progress or regress – the way forward or way back and evidently not only in our society but in the whole world context.

Keywords: Balance, Globalization, Sustainable Development, Three pillars of Sustainable Development – Economic, Social, Environmental, Transformation of Thinking and Society.

1 Úvod

Při konfrontaci společenských věd s realitou či pouze při prostém zamyšlení o dalším vývoji současného světa nás často napadá otázka, zda budoucí vývoj spíše k pokroku, udržitelnosti či budoucí generace střeoevropského prostoru, který je pro nás domovem, čeká spíše sociální a kulturní regres. Odpověď na tyto základní a skutečně existencionální otázky se zdají být natolik rozporuplné až v podstatě nezodpověditelné. Např. prof. John Beddington (hlavní poradce britské vlády) na konferenci o udržitelném rozvoji konané v roce 2012 označil rok 2030 za možný časový horizont tzv. *Dokonalé bouře*. Tento rok je již známý z dob varujících předpovědí tzv. Římského klubu. Předpovídá souběh potravinové krize a nedostatku energie a vody (žíznit má polovina lidstva). *Dokonalá bouře* má vznítit rozsáhlé migrace, sociální nepokoje globálních rozměrů, všeobecnou destabilizaci. Pokud bude planetu obývat v roce 2030 devítimiliardová populace, bude potřebovat o polovinu více potravin, o polovinu více energie a asi o 30 % více pitné vody než nyní.

S jednou krizí si svět poradí, ale co když se jich sejde více? Prof. Beddington varuje, že kolem roku 2030 může postihnout lidstvo právě onen znásobený efekt několika krizí najednou, které budou souviset s nedostatkem potravin, pitné vody a energie.

Pokud to nezačneme řešit, budeme čelit rozsáhlé destabilizaci a nepokojům i problémům s migrací v mezinárodním měřítku, tvrdí Bendoricova.

Globalizovaný svět funguje jako spojené nádoby, nelze předpokládat, že se problémy nebudou přelévat z regionu na region.

I vyspělý svět, na jehož bedrech řada budoucích problémů leží, má však celou řadu i tak těžko řešitelných problémů – se všemi přívlastky, se kterými se setkáváme v souvislosti s finanční a ekonomickou krizí, nelze opomenout i obávanou krizi středních vrstev a v souvislosti s tím i krizi sociálního státu. Žijeme v době, kdy přitom poptávka po zajištění růstu a obyvatelstvo jeho určitý standard považuje za zcela samozřejmý a současně naproti tomu paradoxně výrazně klesá právě možnost jej plně uspokojovat. Populace se stává stále více sociálně zranitelná a možnosti státu jsou přitom stále více omezované.

2 Vize udržitelného rozvoje

V České republice byla usnesením vlády č. 1242 ze dne 8. prosince 2004 schválena Strategie udržitelného rozvoje České republiky. Její základní úlohou bylo upozornit na existující a potenciální problémy, jež by mohly ohrozit přechod České republiky k udržitelnému rozvoji a iniciovat opatření, jak těmto hrozbám předejít nebo je alespoň zmírnit.

Strategie udržitelného rozvoje se navzájem doplňuje s obnovenou Lisabonskou strategií, která zásadním způsobem přispívá k zastiřešujícímu cíli udržitelného rozvoje tím, že se soustředí především na činnosti a opatření zaměřená na zvýšení konkurenceschopnosti a hospodářského růstu a podporu vytváření pracovních míst.

Cílem výše zmíněných strategií je určení možných hrozeb (sociálních, ekonomických a environmentálních) pro další vývoj České republiky (i Evropy jako celku) a zároveň i nalezení cesty a nástrojů, jak se těmto hrozbám vyhnout s maximálním možným využitím synergického efektu mezi sociální, environmentální a ekonomickou oblastí. Dle definice Světové komise pro životní prostředí a rozvoj lze považovat rozvoj za udržitelný tehdy, naplní-li se potřeby současné generace, aniž by ohrozil možnosti naplnit potřeby generací příštích.

Základní dokumenty světových organizací jako je OSN nebo Evropská rada přijímají od 90. let 20. století řady strategií, které reagují na měnící se svět, varování vědeckých týmů a celou řadu eskalujících problémů. Obnovené strategie udržitelného rozvoje Evropské unie identifikují především přetrvávající neudržitelné trendy ve vztahu ke změně klimatu, užití energie, veřejnému zdraví, chudobě a sociálnímu vyloučení, demografickým tlakům a stárnutí společnosti, nakládání s přírodními zdroji, ztrátě biodiverzity, dopravě a využívání krajiny a území. Tyto trendy musejí být změněny, aby byl udržitelný rozvoj vůbec možný.

Globálním cílem se zdá být zlepšení života současné generace i generací budoucích cestou vytvoření udržitelných komunit schopných efektivně užívat zdroje a odblokovat ekologický a sociální inovační potenciál nutný k zajištění ekonomické prosperity, ochrany životního prostředí a sociální soudržnosti.

Strategické vize obsahují v podstatě tyto základní globální cíle:

- Ochrana životního prostředí* (ekosystémy, biodiverzita, zdroje, udržitelná výroba a spotřeba),
- Sociální soudržnost* (sociální soudržnost, zdraví, bezpečnost, práva, rovné příležitosti, kulturní diverzita),
- Ekonomická prosperita* (prosperita, inovace, znalosti, eko-efektivita, životní standard, zaměstnanost),
- Mezinárodní odpovědnost* (stabilní demokratické instituce, mír, bezpečnost, svoboda, globální udržitelnost, mezinárodní závazky).

Strategická vize udržitelného rozvoje České republiky, jak ji uvádí dokument Strategický rámec udržitelného rozvoje ČR je rozpracována do následných prioritních os (viz tab. 1).

V následující části se potom pokusme načrtnout úskalí každé z těchto prioritních os; nikoli proto, že by jejich myšlenky byly nepřesné nebo snad chybné, ale právě pro nastínění určité tíhy, kterou nastávající a další generace čekají při jejich úspěšném naplňování. Pro alespoň udržení stávající cesty a nikoli sestup do sociálního a kulturního regresu, to však bude nepochybně nezbytné.

Tab. 1: Strategická vize udržitelného rozvoje České republiky

Prioritní osa 1: <i>Společnost, člověk a zdraví</i>	Prioritní osa 2: <i>Ekonomika a inovace</i>	Prioritní osa 3: <i>Rozvoj území</i>	Prioritní osa 4: <i>Krajina, ekosystém, biodiverzita</i>	Prioritní osa 5: <i>Stabilní a bezpečná společnost</i>
Priorita 1.1 Zlepšování podmínek pro zdraví život	Priorita 2.1 Podpora dynamiky národní ekon. a posilování konkurencesch. (průmyslu a podnikání, zemědělství a služeb)	Priorita 3.1 Upevňování územní soudržnosti	Priorita 4.1 Ochrana krajiny jako předpoklad pro ochranu druhové diverzity	Priorita 5.1 Posilování sociální stability a soudržnosti
Priorita 1.2 Zlepšování životního stylu a zdravotního stavu populace	Priorita 2.2 Zajištění energetické bezpečnosti státu a zvyšování energetické a surovinové efektivity hosp.	Priorita 3.2 Zvyšování kvality života obyvatel území	Priorita 4.2 Odpovědné hospodaření v zemědělství a lesnictví	Priorita 5.2 Efektivní stát, kvalitní veřejná správa a rozvoj občanského sektoru
Priorita 1.3 Přizpůsobit politiky a služby demografickému vývoji a podpořit mezigenerační a rodinnou soudržnost	Priorita 2.3 Rozvoj lidských zdrojů, podpora vzdělávání, výzkumu a vývoje	Priorita 3.3 Účinněji prosazovat Strategické a územní plánování	Priorita 4.3 Adaptace na změny klimatu	Priorita 5.3 Zvyšování připravenosti ke zvládnutí dopadů globálních a jiných bezpečnostních hrozeb a rizik a posilování mezinárodních vazeb

Zdroj: Upraveno dle zdroje – Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky (2010).

Základní myšlenky udržitelného rozvoje, jeho teorie i jeho strategií lze v podstatě tedy shrnout do několika stěžejních idejí:

- Synergické propojení ekonomické, sociální i environmentální dimenze života.
- Změna myšlení i priorit jednotlivce, institucí a společnosti.
- Snížení spotřeby ve vyspělých zemích.

Tab. 2: Strategická vize udržitelného rozvoje ČR – Dominantní cíle prioritních os

Priorita 1.

- Prostřednictvím etické a prorodinné výchovy podporovat stabilitu společnosti
- Rozvíjet sociální služby a jejich dosažitelnost v rámci sociální infrastruktury
- Podporovat sociální začleňování znevýhodněných skupin obyvatel a snižování výskytu chudoby
- Snižovat zdravotní rizika související s negativními faktory životního prostředí a bezpečnost potravin
- Zlepšit životní styl a zdravotní stav populace
- Podporovat rodiny a usnadnit realizaci rodičovství

Priorita 2.

- Vytvořit příznivější podnikatelské prostředí a podpořit soukromou iniciativu
- Podpořit podnikání a konkurenceschopnost
- Zefektivnit podporu malých a středních podniků
- Zkvalitnit a zefektivnit dopravu a zvýšit její bezpečnost
- Dosáhnout maximální energetické nezávislosti
- Dosáhnout maximální bezpečnosti
- Podporovat udržitelnou energetiku
- Podporovat udržitelné materiálové hospodářství
- Podpořit vzdělávání a rozvoj lidských zdrojů
- Podpořit výzkum vývoj a inovace

Priorita 3.

- Zvýšit ekonomický a environmentální potenciál, konkurenceschopnost a sociální úroveň regionů ČR na srovnatelnou úroveň s vyspělými regiony Evropy, stabilizovat kulturně-historický potenciál a postupně snižovat nepřiměřené regionální disparity
- Posílit roli měst jako akceleratorů růstu a rozvoje regionů
- Zabezpečit udržitelný rozvoj venkova a posílit harmonizaci vztahů mezi městem a venkovem
- Zabezpečit zvyšování kvality života v území prostřednictvím systému vícezdrojového financování obcí a krajů
- Vytvořit předpoklady pro udržitelné využívání území
- Hospodárně využívat zastavěné území a chránit nezastavěné a nezastavitelné pozemky

Priorita 4.

- Udržet a zvýšit ekologickou stabilitu krajiny a podporovat její funkce, zejména udržet. hospodařením v krajině
- Chránit volnou krajinu
- Zastavit pokles biologické rozmanitosti
- Podporovat šetrné a přírodě blízké způsoby zemědělského hospodaření a rozvíjet mimoprodukční práce
- Zachovat a zlepšit biologickou rozmanitost v lesích podporou šetrných, přírodě blízkých způsobů hospodaření v lesích a posílením mimoprodukčních funkcí lesních ekosystémů
- Zajistit připravenost ke zvládnutí mimořádných událostí spojených se změnami klimatu

Priorita 5.

- Zajistit dlouhodobou udržitelnost veřejných financí
 - Rozvíjet lidské zdroje ve veřejné správě. EGovernmentem a cíleným vzděláváním přispět k efektivitě a kvalitě veřejné správy a rozvoji forem její práce v souladu s požadavky udržitelného rozvoje
 - Docílit institucionálního uspořádání neziskového sektoru s vlastní organizační strukturou vedoucí k efektivnější spolupráci s veřejnou správou a větší formalizované spolupráci veřejného a neziskového sektoru
 - Posílit osvětové a vzdělávací aktivity související s rozvojem spolupráce veřejné správy a neziskového sektoru
 - Prohlubování mezinárodní spolupráce zvýšit připravenost na teroristické hrozby, včetně nových forem těchto hrozeb, a přijmout nástroje k potlačení organizovaného zločinu
 - Zvýšit připravenost obyvatel, veřejné správy a složek Integrovaného záchranného systému k řešení dopadů globálních a jiných bezpečnostních hrozeb a rizik
 - Rozvíjet spolupráci v rámci regionů a EU, posílit aktivní účast v mezinárodních organizacích a prosazovat principy udržitelného rozvoje na všech úrovních mnohostranných a bilaterálních vztahů a v souladu s nimi posilovat mezinárodní spolupráci v politické, ekonomické, sociální, environmentální a kulturní oblasti a usilovat o zvýšení objemu a zefektivnění oficiální rozvojové pomoci v uvedených oblastech
 - Podílet se na plnění závazků v oblasti snižování emisí skleníkových plynů
-

Zdroj: Upraveno dle zdroje – Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky (2010).

3 Polemika a pochyby

Bez uvedení těchto principů a idejí do praxe a do běžného života, nebude zřejmě možné udržitelnost předpokládat. V reálném světě se však nepochybně budou střetávat s převažujícími materialistickými a agresivními trendy. Narážení těchto dvou zcela odlišných koncepcí – bude nepochybně jedním s dominantních prvků budoucího vývoje.

Vize a optimální cesta na straně jedné, každodenní realita na straně druhé. S nastíněnou strategií nelze než souhlasit, avšak průvodními jevy, které hýbou současným celospolečenským děním jsou velmi často právě: ztráta jistot, tenčení střední třídy, celospolečenská frustrace, sociální pnutí, vzednutí extremismu, nezaměstnanost, námezdní práce, obavy z budoucnosti, strach ze stárí, a celosvětově možné rozsáhlé migrační vlny. V další části se proto pokusím alespoň naznačit část z mnohých překážek, které před společností jako celkem leží a které nepochybně s udržitelností v budoucím globalizovaném světě souvisejí.

Společnost, člověk, zdraví

Vědci britské Královské společnosti ve své zprávě o stavu naší planety (People and the Planet) v roce 2012, se kromě jiného zmiňují i o zdravotním stavu obyvatelstva (zpráva byla připravována téměř dva roky). Vedoucí výzkumu a držitel Nobelovy ceny za lékařství John Sulston označuje první třetinu 21. století za absolutně kritické období pro lidi a planetu. Poukázal na hluboké změny v přírodě a v oblasti lidského zdraví.

Podle Sulstona má sice lidstvo budoucnost ve svých rukou, ale nemůže dál pokračovat stejným směrem a stejnými trendy. V civilizovaných zemích se neustále zvyšuje počet civilizačních chorob, nervových onemocnění (podle odhadů Světové zdravotnické organizace má s duševním zdravím problémy 15 – 20 % evropské populace); spotřeba léků se neustále zvyšuje. Argument, že populace stárne je sice jisté na místě, ale dalšími významnými varovnými signály je i posun těchto nemocí do stále nižších věkových kategorií. Zlepšování životního stylu a zdravotního stavu populace je pouhou frází, pokud nedojde k dalším celospolečenským změnám. Na zdravotním stavu obyvatelstva se účastní celá řada vlivů individuálních, ale i společenských, které nelze dost dobře verifikovat, ale je zřejmé, že společenské klima a sociální jistota se určitou měrou budou jistě na celkovém stavu obyvatelstva podílet. Míra spokojenosti s těmito fenomény, však není mezi populací příliš uspokojivá.

Ekonomika a inovace

Podle prof. Zeleného je postavení ekonomiky České republiky značně bizarní. Vzniklo již v původním nastavení v 90. letech 20. století – jsme malá ekonomika a v podstatě přitom *uzavřená* místnímu podnikání (národním malým a středním podnikům). Dále naši ekonomiku označuje za neautonomní, závislou a *odvozenou* (outsourcing), zvláště od ekonomiky německé. Jsme na ní zcela závislí – píše doslova: *Když Německo kýchne, ČR dostane zápal plic*. Navíc jsme ekonomika *neexportní*, tj. *vyvážíme* převážně kontrahované služby (jako montáže a skladování) a součástky, ne konečné výrobky. Většina ekonomiky nám nepatří.

Prof. Zelený dále ve svém článku (Život ve tvaru „L“, 2012) poukazuje také na to, že ustálený pohled *exportní* ekonomiky naší země je pouhý mýtus, který je dán vysokou

hodnotou vývozu (která však v podstatě není zcela naše) a nízkým procentem tržeb, které za nízkou přidanou hodnotu svých služeb realizujeme. A to je výrazný kontrast mezi tím, co se všeobecně proklamuje a jaká je, zřejmě, skutečná realita. Skutečný růstový trend je, podle něj, odsunut do nedohledna a *prorůstová opatření* fungují pouze spíše dočasně. Zemi dále výrazně poklesla potravinová soběstačnost. Podle Švihlíkové stoupá dovoz potravin, ceny potravin, navíc máme zápornou potravinou bilanci ... což je velmi špatná vizitka pro zemi, která má všechny podmínky a předpoklady k potravinové soběstačnosti. Navíc všichni vědí, že peníze, které chybějí, se rozkrádají, že je v naší zemi poměrně vysoká míra korupce, že je to problém celé společnosti a proniká pravděpodobně celým systémem. Navíc je těžké určit viníka, příčiny a ještě těžší je s tímto jevem něco smysluplně udělat – zdá se, že je to totiž způsob chování, jakým mezi sebou naše společnost komunikuje.

Rozvoj území, krajina, ekosystémy a biodiverzita

Nerovnoměrnost na globální úrovni již dávno dosáhla stupně, který ohrožuje vývoj celého systému světového hospodářství (a podle některých i samotnou jeho existenci); a to přinejmenším v oblasti morální a environmentální.

Dvacet jedna spoluautorů studie (2012): *Nadcházející proměna pozemské biosféry* (nová studie o vlivu civilizace na prostředí) je přesvědčeno, že lidstvo tlačí pozemský ekosystém k bodu zlomu. Tento bod přirovnávají k okamžiku, kdy skončila doba ledová (konec doby ledové však stimuloval rozvoj fauny a flory, nyní naopak hrozí rozsáhlé vymírání druhů a zničení prostředí).

Autorům studie je sice mnohdy vytýkán určitý skepticismus a přeceňování některých dat, avšak oni sami uvádí, že jim nejde o apokalyptickou spekulaci, ale o hledání odpovědi na otázky, které vyvstávají. Dokládají na mnoha příkladech, že směřování k bodu zlomu pozorují vědci v různých prostředích od malých jezírek po rozsáhlé korálové útesy v oceánech.

Varují, že lidská civilizace ovlivňuje negativně již většinu naší planety – lidé radikálně mění životní prostředí, ale i regionální klima (žijeme v podstatě v antropocenu, který je však pro přirozený vývoj přírody výrazným *narušitelem*). Typickým příkladem je odlesňování krajiny – školsky známý příklad deštného pralesa v povodí Amazonky, který se pozvolna proměňuje na savanu. I příroda se jistě neustále mění, není statická, je pro ni typická dynamika, ale dynamika při zachování rovnováhy; i Sahara prošla takovým vývojem, ale ta proměna trvala cca 5500 let. Ekosystémy nejsou nikdy zcela statické, ale evoluce bývá obvykle postupná. A současné časté a výrazné ovlivňování některých parametrů: narušení potravního řetězce, vymírání druhů, ztráta biodiverzity, zvyšování průměrných teplot atd. může, dle názorů mnoha vědců, vést k náhlému zvratu.

V dávné minulosti tyto zlomy vyvolaly změny ve sluneční intenzitě, srážka s asteroidem či super vulkanická aktivita; v současné době je tu přítomnost sedmi miliard lidí, globalizace, nebývalá technika ... (lidská aktivita dominuje 43 % zemského povrchu a její vliv se projevuje na cca 90 % planety (1/3 sladkovodních zdrojů využívají lidé, 20 % všeho, co se narodí nebo vyrostе, spotřebovávají lidé, 65 miliard hospodářských zvířat ročně končí jako potrava pro lidskou populaci ...).

Na mnoha místech světa již jsou regionální body zlomu v podstatě pozorovatelné (změny regionálních monzunových systémů, klimatické změny ...) a jen několik příkladů ze střední Evropy (tedy i České republiky) – 10 % hmyzu zcela vyhynulo jen za posledních 50 let; 50 % hmyzu je ohroženo (např. čmeláci, kteří mají zásadní funkci v krajině (opylování) – vymírají; na procházce nepotkáte žluťásky; mizí mokřady, remízky a většina druhů závislých na jejich ekosystémech; téměř vyhynuly velké šelmy (medvěd, rys, vlk), i malá zvířata (sysel obecný); ekologickou katastrofou současnosti je proměna českých rybníků především vlivem stále se rozvíjejícího rybářství. Typickým znakem přírody je však různorodost. Je to její podstatný znak. Jak bude příroda reagovat dále?

V globálním měřítku – je ovšem už těžké seriózně určit, kde bod zlomu leží. I sami přírodovědci mají mezi sebou značné rozpory. Trajektorie vývoje, je však v podstatě zřejmá.

Podívejme se jen letmo na Českou republiku ... denně ubývá na našem území 10 ha půdy, která se mění v podstatě na beton ... i neodborná veřejnost vidí změny, ke kterým v naší krajině dochází ... zvláště ta, která byla v průběhu deseti let několikrát vytopena dvacetiletou či stoletou vodou. Přes všechny *proklamace* – měníme fungování krajiny, tradiční zemědělské postupy; ukrajujeme z přírody kousek po kousku ... a to vše ve jménu technologického a ekonomického rozvoje. Ten se však také zadrhává ... zřejmě přirozeně.

Stabilní a bezpečná společnost

Se všemi přívlastky, se kterými se setkáváme v souvislosti s finanční a ekonomickou krizí, nelze opomenout i obávanou krizi středních vrstev a v souvislosti s tím i krizi sociálního státu. Žijeme v době, kdy přitom poptávka po zajištění roste a obyvatelstvo jeho určitý standard považuje za zcela samozřejmý a současně naproti tomu paradoxně výrazně klesá právě možnost jej plně uspokojovat. Populace se stává stále více sociálně zranitelná a možnosti státu jsou přitom stále více omezované.

Např. prof. Keller predikuje významnou a víceméně negativní proměnu středních vrstev. Možná očekávání se dají shrnout do několika bodů:

- střední vrstvy další vývoj společnosti v podstatě *nepřežijí*,
- budou postupně zbavovány všech významných funkcí (především *know-how*),
- vzniknou vysokoškolské typy A a B (větší množství vysokoškolsky vzdělané populace typu B bude žen),
- místo dělnictva zaujme tzv. *proletariát služeb*.

Tento vývoj v sobě tedy skrývá mnohá nebezpečí a speciálně nebezpečí spojená s dalším vývojem právě středních vrstev. Jejich hlavním úkolem v době prosperující společnosti byla tradičně stabilizace demokracie; na jejich vzestupu byl založen tzv. *americký sen* či chceme-li i *český sen*. Ony jsou, zjednodušeně řečeno, tím hlavním sociálním pilířem, o který se společnost opírá (ne-li na něm přímo stojí).

Vyvstává tedy otázka dalšího vývoje. Daný systém, stabilní a bezpečná společnost je kromě jiného, přece založen a postavena i na rovnováze mezi sektorem ekonomiky

a sektorem sociálna. Co se stane, pokud je tato rovnováha výrazně narušena? Netroufám si předikovat.

Podle výzkumu agentury Penn Schoen Berland jsou obyvatelé České republiky ve věku 18 až 30 let ke své budoucnosti podstatně skeptičtější než mladí lidé ve většině jiných zemí. Plných 51 % mladých Čechů si totiž myslí, že stát, v němž žijí, má už své lepší dny za sebou.

Do zahraničí by jich za prací vyjelo 65 %. Stejný názor přitom ve světě zastává pouze třetina mladé populace. Mladí Češi jsou ve srovnání se svými cizími vrstevníky méně optimističtí a mají více obav z budoucnosti. Za největší problémy své země považují ekonomiku, sociální nerovnost, politickou nestabilitu a za svůj osobní problém přechod ze školy do profesního života. Více než polovina se jich obává, že nebudou mít dost peněz na důchod a budou proto muset pracovat až do smrti.

4 Závěr – vize udržitelnosti

My cestu však jistě teoreticky známe. Je velmi podrobně a i smysluplně a jasně naznačena ve Strategickém rámci udržitelného rozvoje ČR. Avšak její uskutečnění se zdá velmi složité a v intencích celospolečenských trendů, se její naplnění zdá v blízké budoucnosti až i těžko realizovatelné. Vývoj, směr, tlaky na výkonnost, opomíjení neekonomických složek rozvoje (sociálních a environmentálních) představují vážná rizika pro budoucí stabilitu. Směr vývoje, však nezměníme frázemi o tom, co by se mělo; podle řady odborníků se změnit zřejmě musíme my samy.

Udržitelný rozvoj má tedy tři základní pilíře (někdy označované jako dimenze):

1. Ekonomický
2. Environmentální
3. Sociální

Předmětem ekonomického pilíře je především:

- Udržitelný hospodářský rozvoj spojený s ekonomickou silou obyvatelstva.

Environmentální pilíř obsahuje v první řadě:

- Zachování přírodních hodnot a biologické rozmanitosti, dále přírodních statků, energie, surovin, prostoru a vůbec zdravého životního prostředí a zdravých přírodních podmínek.

Sociální pilíř je nositelem aspektů:

- Kvalitního a důstojného života, zabezpečení lidských potřeb (fyziologických a dále bezpečí, sociálních jistot, zdraví, lásky, uznání, sounáležitosti, úcty, sebe-realizace, podpora rodinných hodnot). Je přirozeně spojován s fungováním politiky, veřejné správy, právního státu, sociální sítě a občanské společnosti.

Idea udržitelného rozvoje je založena na harmonickém a vyváženém rozvoji všech tří pilířů.

Principy udržitelného rozvoje a to ve všech dimenzích (ekonomické, environmentální a sociální) jsou nejen žádoucí, ale i nutné pro zachování Země i země následujícím

generacím alespoň v takovém stavu, v jakém ji máme my. Jejich implementace do reálného života je často složitá a bude zřejmě permanentně narážet na exploativní charakter ekonomiky i partikulárních zájmů. Bez jejich aplikace, nás však zřejmě čekají závažné ekologické problémy, hluboká polarizace společnosti a zřejmě i sociální a kulturní regres.

Na závěr se nám tedy nabízí základní otázka. Je možná:

- udržitelná ekonomika,
- zachování přírodních hodnot,
- udržení sociálního smíru a kvality života

bez:

- změny životního stylu,
- změny myšlení,
- změny hodnot?

Udržitelný rozvoj tedy v podstatě představuje harmonický vývoj a rovnováhu mezi třemi základními oblastmi našeho života (ekonomickou, environmentální a sociální), což obsahuje i celou řadu dalších a z toho vyplývajících aspektů vyváženého rozvoje – rovnováhu mezi jednotlivými zeměmi, makroregiony, regiony; rovnováhu mezi společenskými skupinami, rovnováhu mezi současným a budoucím vývojem ... Příroda bez lidských zásahů obvykle rovnováhu zachovat dokáže. Dokáže to i lidská komunita a její spolužití s ostatními spoluobyteli naší planety? Zdá se, že na tom bude záležet naše schopnost důstojného života pro všechny a zřejmě i schopnost samotného přežití.

Myšlenka na závěr

Myšlenky udržitelného rozvoje, přestože nikoli v jeho kontextu, lze najít i ve slovech E. Fromma: *Když věřím, že pravá příčina nemoci nějaké společnosti je ekonomického nebo duchovního či duševního druhu, pak přirozeně také věřím, že odstranění této příčiny vede k uzdravení. Když naproti tomu vidím, jak různé aspekty jsou k sobě ve vzájemném vztahu, dojdou k závěru, že duchovního a duševního zdraví se může dosáhnout jen současnou změnou v oblasti průmyslové i politické organizace, v oblasti duchovní a světonázorové orientace, charakterové struktury a kulturní činnosti. Soustředíme-li však své úsilí na jednu z těchto oblastí s vyloučením nebo přehlédnutím jiných, působí to na všechny změny destruktivně. Skutečně se mi zdá, že tady leží jedna z nejdůležitějších překážek pokroku lidstva.*

E. Fromm, *The Sane Society*, s. 190, 1955

5 Literatura

- BAUMAN, Z. 1999. *Globalizace, důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta. 160 s. ISBN 80-204-0817-7.
- BENEŠ, P. 2011. *Skutečné příčiny současných problémů*. Sborník z konference: Systémové konflikty. Pardubice: Univerzita Pardubice. ISBN 978-80-7395-441-3.

- FROMM, E. 1998. *The Sane Society*. United Kingdom: Taylor & Francis Ltd. ISBN-13: 9780415177917.
- GHOST, P. 2012. *Prof Sir John Beddington warns of floods, droughts and storms*. Dostupné na: <<http://www.bbc.co.uk/news/science-environment-21357520>>.
- KELLER, J. 2004. *Krize sociálního státu a globalizace*. [Cit. 2012-07-20.] Dostupné na: <<http://blisty.cz/art/20000.html>>.
- KŘÍŽ, R. a kol. 2013. *Udržitelný rozvoj a veřejná správa*. Žilina: GEORG. ISBN 978-80-8154-047-9.
- Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky*. 2010. Rada vlády pro udržitelný rozvoj Ministerstva životního prostředí.
- SULSTON, J. 2012. *People and the Planet*. [Cit. 2012-06-25.] Dostupné na: <<http://www.janafago.cz/news/lidstvo-ma-na-nutne-zmeny-40-let-pote-hrozi-katastrofa/>>.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2013. *Varovné signály*. [Cit. 2013-31-08.] Dostupné na: <<http://nazory.euro.e15.cz/komentare/ilona-svihlikova-varovne-signaly-1017733>>.
- Výzkum agentury Penn Schoen Berland. Mladí Češi se bojí, zda budou mít ve stáří dost peněz*. 2013. Dostupné na: <http://zpravy.idnes.cz/vyzkum-postoju-k-budoucnosti-u-mlade-generace-f46-/domaci.aspx?c=A130620_160130_domaci_mzi>.
- ZELENÝ, M. 2011. *Život ve tvaru L*. Dostupné na: <<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/milanzeleny.php?itemid 1983>>.

Príspevok k tvorbe udržateľných zdieľaných hodnôt priemyselných podnikov v kontexte s udržateľným spoločensky zodpovedným podnikaním

Lubomír Šmida¹ Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU v Trnave

Peter Sakál² Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU v Trnave

Contribution to the sustainable shared value creation of industrial enterprises in the context of sustainable corporate social responsibility

Authors' contact details

^{1,2} Slovak University of Technology,
Faculty of Materials Science
and Technology,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Paulínska 16,
917 24 Trnava,
Slovakia
lubomir.smida@stuba.sk
peter.sakal@stuba.sk

Abstract: The article is aimed at the sustainable shared value creation in the line with the sustainable corporate social responsibility and the sustainable development. In the context of long-term development of the world economy and the related impact of the new rules of economy and society, industrial enterprises got to the imaginary boundary to change the policy of new value/wealth creation. Implementation of changes to the system of wealth creation requires a review of the existing misleading assumptions of the unlimited growth in the global economy and direction to the wealth creation in an environment accepting economic interests, society and the environment as a congenial unit. Considering the facts, the main ambition of the article is to contribute to addressing the current situation of injustice in wealth creation and distribution on the planet Earth through the sustainable shared value creation of industrial enterprises in the context of sustainable corporate social responsibility.

Keywords: sustainable corporate social responsibility, sustainable development, sustainable shared value creation.

Príspevok je súčasťou projektu VEGA 1/0448/13 „Transformácia ergonomického programu do štruktúry manažérstva podniku integráciou a využitím modulov QMS, EMS, H&SMS“.

1 Úvod

Podnikateľské prostredie je definované množstvom požiadaviek, ktorým sa musia podniky podriaďovať, v prípade, že chcú byť konkurencieschopné a eventuálne aj prosperovať. Medzi tieto nároky patrí aj akceptácia podniku ako sociálno-ekonomicko-environmentálneho systému. V dôsledku stále neutíchajúcich globálnych spoločenských, environmentálnych i ekonomických problémov spojených s neobmedzeným ekonomickým rastom sa totiž neustále vynárajú otázky vplyvu podnikov na spoločnosť a životné prostredie. Jedným z konceptov, ktorý podniky postupne prijímajú ako prínosný v procese znižovania negatívneho vplyvu na spoločnosť a životné prostredie je koncept *spoločensky zodpovedného podnikania* (SZP).

Koncept SZP vychádza z konceptu *udržateľného rozvoja* (UR), ktorý je založený na troch pilieroch, sociálnom, environmentálnom a ekonomickom. Vytvorenie predpokladov na komplexné prepojenie daných troch oblastí zodpovednosti podnikania v rámci všetkých podnikateľských aktivít si z dlhodobého hľadiska vyžaduje riadenie SZP na strategickej úrovni. Pochopenie, že SZP prispieva k zdokonaľovaniu strategického riadenia podnikov je nevyhnutným predpokladom pre udržateľný rozvoj podnikov.

Existujú rôzne pomenovania, prístupy a koncepty SZP. V príspevku sa zameriavame na koncept *tvorby zdieľaných hodnôt* (TZH), ktorý podľa Portera a Kramera (2011) predstavuje koncept zameraný na prepojenie spoločenských a ekonomických cieľov podniku. Okrem iných aspektov zahŕňa koncept TZH aj nami propagovanú myšlienku aplikácie opatrení v intenciách udržateľného spoločensky zodpovedného podnikania (USZP) v rámci celého hodnotového reťazca (Sakál, et al. 2013).

Aj napriek mnohým prínosom rôznych konceptov zaoberajúcich sa problematikou UR, SZP/USZP, resp. TZH na úrovni podnikov/priemyselných podnikov, nenachádzame vyčerpávajúce riešenie súčasného stavu neudržateľnosti daných systémov spôsobujúcich častokrát trvalé negatívne následky na spoločnosti, životnom prostredí i ekonomike ako celku. Naším zámerom je preto posun od bežných praktík podnikov v oblasti UR, SZP/USZP a TZH – nevyčerpávajúcich riešení vyčerpávajúcich problémov – k transformačnému poňatiu udržateľnej spoločenskej zodpovednosti podnikov, *tvorbe udržateľných zdieľaných hodnôt* (TUZH) (Šmida, 2015).

2 Creating Shared Value (Tvorba zdieľaných hodnôt) – prvý krok k vyššiemu stupňu spoločenskej zodpovednosti vedúcej (nielen) k ekonomickému úspechu

V roku 2006 Porter a Kramer vydali prelomovú štúdiu „*The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*“, v ktorej predostreli vlastný názor na vtedajší stav SZP. V štúdiu sa venovali spojeniu SZP a konkurenčnej výhody a predstavili nový pojem – „*Creating Shared Value*“ (tvorba zdieľaných hodnôt) (Kuldová, 2012).

Porter a Kramer (2006) argumentovali, že aplikácia SZP je v mnohých podnikoch odtrhnutá od podnikateľskej stratégie a neprospieva verejnosti. Podniky vytvárajú hodnoty iba na základe optimalizácie krátkodobých ziskov, a to predovšetkým za cenu zanedbávania potrieb zákazníkov. Je potrebné si uvedomiť, že podnik neexistuje vo vákuu, je obklopený okolím, spoločnosťou, bez ktorej by svoje zisky nemohol vytvárať (Kuldová, 2012).

Komplexný koncept nového prístupu k SZP predostreli Porter a Kramer v roku 2011 vo svojom ďalšom príspevku „*Creating Shared Value*“ (Porter, Kramer, 2011), čo viedlo autorov, prostredníctvom konceptu, k definovaniu novej epochy kapitalizmu.

Nami modifikovaný Porterov hodnotový reťazec (Šmida a kol., 2011) (obr. 1), ktorý akceptuje princípy udržateľnosti, sme využili následne pri návrhu udržateľného globálneho priemyselného ekosystému (obr. 3). Podľa tohto konceptu (TUZH), by potom priemyselné podniky mali dbať ohľad na udržateľnosť samotného podniku i spoločnosti, na ktoré svojimi aktivitami priamo, alebo nepriamo pôsobia. Podľa nášho názoru je teda dlhodobá schopnosť akéhokolvek podniku tvoriť udržateľné súhrnné hodnoty podniku (obr. 1), za ktoré je zákazník ochotný zaplatiť, podmienená neustálym začleňovaním a zlepšovaním praktík vedúcich k sociálnemu a environmentálnemu blahobytu.

Obr. 1: Návrh modifikovaného Porterovho hodnotového reťazca (tvorba udržateľných súhrnných hodnôt priemyselného podniku)

Zdroj: Vlastné spracovanie uvedené v Šmida a kol. (2011) podľa Porter (1993).

Bockstette a Stamp (2012) tvrdia, že mnohé podniky pochopili, že ak chcú prosperovať, sú závislé na zdravej a dobre fungujúcej spoločnosti. Najvyspelejšie podniky sa začali pozerat' na angažovanosť v spoločenských témach prostredníctvom inej optiky. Rozpoznali svoj obrovský potenciál pre pomoc a podporu spoločenského pokroku. Tieto podniky sa preto snažia tvoriť „*zdieľanú hodnotu*“, t. j. zahrnutím spoločenských tém do svojich hlavných obchodných stratégií vytvárať úžitok pre spoločnosť a súčasne posilňovať svoju dlhodobú konkurencieschopnosť, čo si vyžaduje *zmenu paradigmy myslenia v podniku*.

Zameranie na TZH je priebežne predmetom diskusií v Európskej únii i v Slovenskej republike, napr.:

1. Európska komisia v Správe o SZP uvádza (EP, 2013a): „*Podniky musia mať k dispozícii postup zahrňujúci do ich obchodnej a základnej stratégie otázky týkajúce sa sociálnej oblasti, životného prostredia, morálky, ľudských práv a požiadaviek spotrebiteľov. Cieľom tohto procesu musí byť tvorba spoločnej hodnoty medzi vlastníkmi/akcionármi, ostatnými zúčastnenými stranami a spoločnosťou ako takou, a to takým spôsobom, aby bolo možné hľadať, predchádzať a zmierňovať negatívne účinky vyplývajúce z fungovania podniku.*“ Výbor pre medzinárodný obchod ďalej uvádza (EP, 2013a), že „*požaduje, aby budúce opatrenia v oblasti sociálnej zodpovednosti podnikov zahrňali celý hodnotový reťazec od ťažby surovín cez obchod až po recykláciu*“.
2. V smernici EÚ (EP, 2014) z 15. 4. 2014 o zverejňovaní nefinančných informácií a informácií týkajúcich sa rozmanitosti niektorými veľkými spoločnosťami a skupinami sa uvádza: „*Veľké podniky, ktoré sú subjektmi verejného záujmu, a ktoré k súvahovému dňu vykazujú, že prekročili kritérium priemerného počtu 500 zamestnancov počas účtovného obdobia, zahrnú do správy o hospodárení aj nefinančný výkaz obsahujúci informácie v rozsahu potrebnom na pochopenie vývoja, výkonnosti a pozície a vplyvu činnosti podniku, týkajúce sa minimálne environmentálnych, sociálnych a zamestnaneckých záležitostí, dodržiavania ľudských práv a boja proti korupcii a úplatkárstvu*“.

3. Rovnako o tom svedčí i Národná cena Slovenskej republiky za spoločenskú zodpovednosť (CSR) ako súčasť Národného programu kvality Slovenskej republiky na roky 2013 – 2016 (ÚNMS, 2013), schváleného vládou SR 16. 10. 2013, ktorej už druhý ročník prebieha v tomto roku.

Podľa nášho názoru, napriek skutočnosti, že koncept TZH predstavuje významný posun v oblasti SZP, samotný koncept neprispieva k podpore takých transformačných zmien, vďaka ktorým dochádza k odstraňovaniu príčin vzniku rôznorodých kľúčových spoločenských problémov. Bez uvedených systémových/inštitucionálnych riešení, ktoré by mali vyplývať z efektívnych kolaboratívnych podnikateľských riešení presahujúcich národný rámec, je udržateľné zvyšovanie kvality práce, produkcie a života (uvedených aj v dokumente Národného programu kvality SR), v súčasnosti podľa nášho názoru nemožné.

Koncept TZH predstavuje, nie len podľa nášho názoru, z hľadiska celosvetového pokroku v oblasti udržateľného rozvoja nový koncept. Jeho významnosť v riešení rôznorodých problémov, s ktorými sa stretáva súčasná ľudská spoločnosť bola proklamovaná i potvrdená praktickými riešeniami už mnohokrát. Súbežne s prirodzenými i podmienenými zmenami, ktoré ovplyvňujú vývoj v spoločnosti sa musí, s vedomým historických súvislostí, vyvíjať aj samotný koncept TZH, ak nemá jeho významnosť poklesnúť. Determinanty, ktoré podľa nás ovplyvňujú evolúciu TZH, sú uvedené v tab. 1.

Tab. 1: Determinanty ovplyvňujúce evolúciu tvorby zdieľaných hodnôt

Sociálne determinanty	• sociálna spravodlivosť a rovnosť, • povedomie o udržateľnosti, • participácia v intenciách udržateľného rozvoja, • sociálna súdržnosť.
Environmentálne determinanty	• udržateľné využívanie a hospodárenie s prírodnými zdrojmi, • udržateľná energia, • zdravé životné prostredie, • environmentálna bezpečnosť.
Ekonomické determinanty	• udržateľný ekonomický rast/udržateľný rast podniku, • spravodlivá tvorba a distribúcia bohatstva, • transparentná ekonomika/transparentné podnikanie, • bezpečnostná stabilita.

Zdroj: Vlastné spracovanie.

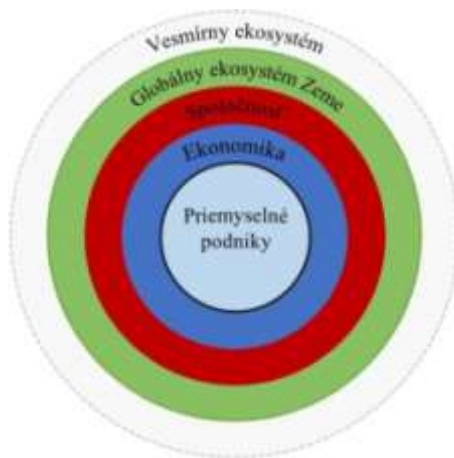
Interkonektivita jednotlivých determinantov teda vyjadruje potrebu rozvoja konceptu TZH prostredníctvom systémového prístupu, od čoho sa súčasne odvíjajú potenciálne vyššie, synergické prínosy aplikácie konceptu TZH v konkrétnom prostredí, kde dochádza k systémovému riešeniu problémov. TZH sa tak môže razantne odlíšiť od bežných praktík SZP, ktoré vystupujú predovšetkým ako čiastkové, okrajové, prípadne neekonomické riešenia.

Úspešnosť evolúcie TZH je do značnej miery ovplyvnená presadením politiky/problematiky UR, USZP a TZH do popredia globálnych záujmov prostredníctvom globálneho vládnutia, ako uvádza Stiglitz (2006) v súčasnosti „chaotického a nekoordinovaného globálneho vládnutia bez legitímnej globálnej vlády“, s ktorého názorom súhlasíme.

Zainteresovaným subjektom, ktorým prináša súčasný neudržateľný systém značné výhody budú vyvíjať odpor voči zásadným zmenám, ochotne využijú svoje schopnosti a hoci aj nelegitímne a privilegovane, ale zabránia možným zmenám (Stiglitz, 2006), preto je podľa nás *nevyhnutné vyvinúť v prospech evolúcie TZH aj tlak „zdola“, prostredníctvom riešených tém dizertačných, diplomových aj bakalárskych prác, nadväzujúcich na univerzitný výskum, a potom implementáciu týchto konceptov v malých a stredných podnikoch, pretože veľké a väčšinou nadnárodné korporácie majú svoje stratégie (neudržateľného rastu)*. K tomu mala prispieť aj dizertačná práca (Šmida, 2015) a predložený článok.

3 Náš príspevok k tvorbe udržateľných zdieľaných hodnôt v kontexte s udržateľným spoločensky zodpovedným podnikaním

Z hľadiska globálneho ekosystému Zeme vplýva na TUZH rad sociálnych, environmentálnych a ekonomických kľúčových faktorov, ktoré by mali byť predmetom záujmu priemyselných podnikov v rámci svojej podnikovej stratégie UR, vychádzajúcej z TUZH. Nami uplatnené *koevolučné chápanie aktuálnej zodpovednej existencie a budúceho UR priemyselných podnikov* si vyžaduje aplikovať *systémový/holistický prístup k riešeniu globálnych problémov*, ako objektívnej spoločenskej požiadavky a súčasne i príležitosti pre priemyselné podniky. Tým sa zároveň priemyselné podniky musia, podľa nás nie vždy ochotne, prikloniť k udržateľnému (znovu)usporiadaniu jednotlivých zložiek globálneho ekosystému Zeme (obr. 2).

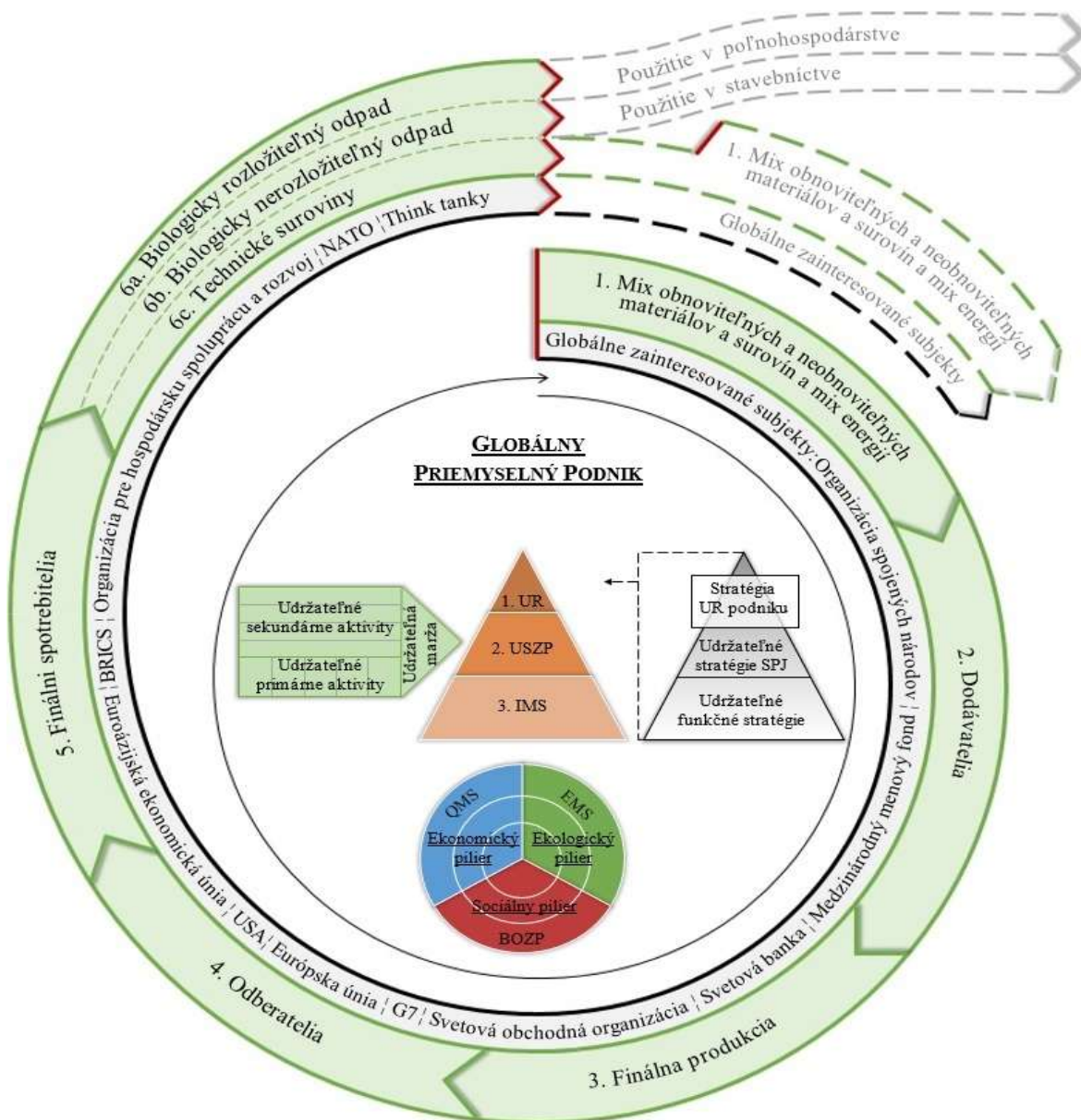
Obr. 2: Postavenie priemyselných podnikov v globálnom ekosystéme Zeme ako súčasti vesmírneho ekosystému

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Keďže aj podľa Jean a Edwarda Steadovcov (2012) si TUZH zároveň vyžaduje akceptovať záujmy širšieho spektra zainteresovaných subjektov na podnikaní, možno podľa nášho názoru *vzťahy medzi priemyselnými podnikmi a ich zainteresovanými subjektmi charakterizovať ako súbor zložitých konkurenčno-kolaboratívnych vzťahov*. Záujem subjektov sa tu presúva od snahy o dosiahnutie individuálnych hodnôt, v podobe maximálneho zisku, k snahe o dosiahnutie skupinových hodnôt, v podobe udržateľného/legitímneho zisku, so zámerom kolektívnej prosperity.

Ide tu o prechod k stratégii výhra – výhra (Šabanov, 2014), prostredníctvom realizácie spoločensky zodpovedných aktivít v rámci celého hodnotového reťazca, od ťažby surovín cez obchod, až po recykláciu (EP, 2013a). Príkladom uplatnenia stratégie výhra – výhra v praxi je spolupráca Číny, Ruska a Indie na vytvorení novej hodvábnej cesty, ktorá podporí vzájomne prospešnú spoluprácu aj medzi podnikmi v daných krajinách (Ria Novosti, 2015).

V súvislosti na fungovanie akéhokoľvek priemyselného podniku je jeho orientácia na TUZH otázkou spoločného záujmu o vzájomne prospešný UR v rámci celého udržateľného globálneho priemyselného ekosystému (obr. 3).

Obr. 3: Návrh udržateľného globálneho priemyselného ekosystému (globálny hodnotový reťazec vs. modifikovaný Porterov hodnotový reťazec vs. návrh konceptu metodiky tvorby systému udržateľnej stratégie SZP pre MSP v kontexte s konceptom HCS modelu 3E)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Šmida a kol. (2011); Stead a Stead (2012); Hrdinová (2013); OECD (2013); EP (2013a).

Naša predstava fungovania udržateľného priemyselného ekosystému spočíva v koevolúcii globálneho hodnotového reťazca, modifikovaného Porterovho hodnotového reťazca (Šmida a kol., 2011) a systému USZP (Hrdinová, 2013).

Štruktúru globálneho hodnotového reťazca tvorí:

1. *Mix obnoviteľných a neobnoviteľných materiálov a surovín a mix energií.*
2. *Dodávatelia.*
3. *Finálna produkcia.*
4. *Odberatelia.*
5. *Finálni spotrebitelia.*
6. *Biologicky rozložiteľný a nerozložiteľný odpad/technické suroviny.*

Ako sme už vyššie uviedli, úspešnosť TUZH v udržateľnom globálnom hodnotovom ekosystéme bude značne závisieť aj od postoja najvýznamnejších medzinárodných organizácií, inštitúcií a skupín, ktoré v súčasnosti ovplyvňujú celosvetové dianie, od ich možností a schopností a hlavne ochoty presadiť politiku/problematiku UR, USZP a TZH/TUZH do popredia globálnych geopolitických záujmov.

Ako hlavné globálne zainteresované subjekty vo vzťahu ku globálnemu hodnotovému reťazcu vidíme (Šmida, 2015):

- *Organizáciu Spojených národov,*
- *Medzinárodný menový fond,*
- *Svetovú banku,*
- *Svetovú obchodnú organizáciu,*
- *skupinu G7,*
- *Európsku úniu,*
- *Spojené štáty americké,*
- *Euroázijskú ekonomickú úniu,*
- *skupinu štátov BRICS,*
- *Organizáciu pre hospodársku spoluprácu a rozvoj,*
- *Severoatlantickú alianciu a*
- *think thanky.*

Zmienené zainteresované subjekty, predovšetkým Medzinárodný menový fond (IMF), Svetová banka (WB) a Svetová obchodná organizácia (WTO), by mohli v rámci určitých zmien existujúcich právomocí dokázať realizáciou svojich aktivít významne ovplyvniť celosvetové dianie a nastoliť trend UR.

Súhlasíme však s tvrdeniami Stiglitz (2006) a Kortena (2001) o potrebe reforiem v daných organizáciách v prospech globálneho UR.

Stiglitz (2006) uvádza, že *WTO by mala prejsť od stratégie výhra – prehra k stratégii výhra – výhra*. Súčasne je podľa neho nutné zmeniť:

1. *starú volebnú štruktúru IMF a WB spred pol storočia v súlade s novým rozložením moci vo svete;*
2. *zmeniť súčasných zástupcov v IMF a WB, ktorými sú aktuálne ministri hospodárstva a financií;*
3. *prispôbiť sa novým pravidlám zastupovania v IMF a WB.*

Korten (2001) zachádza podľa nás ešte ďalej a považuje za prínosné zrušiť *WB a nahradiť:*

1. *IMF Medzinárodnou finančnou organizáciou OSN a*
2. *WTO Regulačnou agentúrou OSN.*

Úloha globálnych zainteresovaných subjektov však siaha ešte ďalej. Ako uvádzajú Korten (2001) a Zelený (2014), dostávame sa do obdobia, kedy bude *potrebné podporovať nielen ekonomickú globalizáciu, ale aj ekonomickú lokalizáciu, resp. relokalizáciu.*

Rovnako i Capra (2009) vyjadruje kritiku ekonomickej globalizácie, z dôvodu, že ju podľa jeho názoru cieľavedome naplánovali najmocnejšie kapitalistické krajiny, najväčšie nadnárodné korporácie a globálne finančné inštitúcie, vytvorené práve na tento účel.

Ďalšou súčasťou udržateľného globálneho priemyselného ekosystému je „*Globálny priemyselný podnik*“, ktorý reprezentuje abstraktný, nami zavedený pojem pre globálny/svetový podnik, integrujúci v sebe všetky priemyselné podniky na planéte Zem.

Cez tento globálny/svetový podnik máme ambíciu deklarovať, na základe aj nami už publikovaných výstupov (napr. Šmida a kol., 2011; Steingart, 2008; Pitra, 2011; Řezač, 2012; EP, 2013a; Šabanov, 2014 a ďalší), že je *potrebné zmeniť stratégie neobmedzeného ekonomického rastu na stratégie udržateľnosti* (Stead a Stead, 2012), ktoré na základe (EP, 2013a; EP, 2013b) musia mať podniky k dispozícii, pre zmenu svojho podnikania, založeného na novom modeli podnikania.

Modifikovaný Porterov hodnotový reťazec (Šmida a kol., 2011), ako modelový/systémový nástroj TUZH vplýva konceptuálne/hodnotovo na systém USZP priemyselných podnikov. Znamená to prakticky zmenu paradigmy myslenia v prechode zo stratégie s nulovým súčtom k stratégii s nenulovým súčtom, ktorá podmieni zmenu v tvorbe a rozdeľovaní zisku.

Zároveň je z obr. 3 vidieť, že komplexná stratégia UR podniku – ako podnikový dokument – je potom tvorená stratégiou UR podniku, udržateľnými stratégiami SPJ a udržateľnými funkčnými stratégiami.

Na základe analýzy konceptu metodiky tvorby systému udržateľnej stratégie SZP pre MSP v kontexte s konceptom HCS modelu 3E konštatujeme, že *integrácia konceptu UR do podnikania si vyžaduje* (Hrdinová 2013):

1. *Implementáciu konceptu UR do stratégie podniku.*
2. *Implementáciu konceptu udržateľnej stratégie SZP do systému strategického riadenia podniku.*
3. *Integráciu konceptu udržateľnej stratégie SZP v podnikovej praxi.*

4 Záver

Tvorba zdieľaných hodnôt predstavuje dynamicky sa rozvíjajúci koncept, ktorý v posledných rokoch získava široké uplatnenie v priemyselných podnikoch i ďalších organizáciách po celom svete. Koncept tvorby zdieľaných hodnôt sa však musí i bude celosvetovo neustále vyvíjať a verifikovať, aby nestratil na svojej dôležitosti pri riešení významných strategických problémov udržateľnosti.

V článku sme preto predostreli náš názor, kam by mal koncept tvorby zdieľaných hodnôt smerovať. Pričom podľa nás ide o smerovanie k tvorbe udržateľných zdieľaných hodnôt.

Úspešnosť tvorby udržateľných zdieľaných hodnôt bude závisieť v značnej miere tiež od prístupu priemyselných podnikov k uvedenej problematike a pochopeniu jej dôležitosti v zmysle objektívnej spoločenskej potreby, s čím súvisí požiadavka proaktívneho prístupu manažérov i ďalších zamestnancov podnikov k podpore spoločensky zodpovedného správania sa.

5 Literatúra

- BOCKSTETTE, V., STAMP, M. 2012. *Vytváření sdílené hodnoty: Průvodce novou firemní (r)evolucí*. Praha: BNT-MC SRC.
- CAPRA, F. 2009. *Skryté súvislosti*. Bratislava: VSSS. ISBN 978-80-8061-383-9.
- EP (Európsky parlament). 2013a. SPRÁVA o sociálnej zodpovednosti podnikov: zodpovedné a transparentné správanie podnikov a udržateľný rast. Štrasburg: EP. 2012/2098(INI).
- EP (Európsky parlament). 2013b. SPRÁVA o sociálnej zodpovednosti podnikov: podpora záujmov spoločnosti a cesta k udržateľnej a inkluzívnej obnove. Štrasburg: EP. (2012/2097(INI)).
- HRDINOVÁ, G. 2013. *Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR)*. Dizertačná práca. Trnava: MTF STU. Evidenčné číslo: MTF-10904-31238.
- KORTEN, D. 2001. *Keď korporácie vládnu svetu*. Košice: Vydavateľstvo Mikuláš Hučko. ISBN 80-968603-0-5.
- KULDOVÁ, L. 2012. *Nový pohled na společenskou odpovědnost' firem*. Plzeň: NAVA TISK. ISBN 978-80-7211-408-5.
- OECD. 2013. *Interconnected Economies: Benefiting from Global Value Chains*. ISBN 978-92-64-18386-0.
- PITRA, Z. 2011. *Jak zachránit přednosti kapitalistického systému?* Praha: Česká manažerska organizace.
- PORTER, M., KRAMER, M. 2006. The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. In: *Strategy & Society: Harvard Business Review*, 84(December). ISSN 0258-0534.

- PORTER, M., KRAMER, M. 2011. How to Fix Capitalism? Creating Shared Value. In: *Harvard Business Review*, Január – Február 2011, 63 – 67. ISSN 0017-8012.
- RIA NOVOSTI. 2015. *Китай предложил России и Индии создать новый Шелковый путь*. [Cit. 2015-02-22.] Dostupné na: <<http://news.rambler.ru/28983215/?lang=sk>>.
- ŘEZÁČ, J. 2012. *Nový model podnikání a změna paradigmatu managementu*. Praha: Česká manažerská asociace.
- SAKÁL, P. et al. 2013. *Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie: I. Vymedzenie základných pojmov trvalo udržateľného rozvoja/udržateľného rozvoja a spoločensky zodpovedného podnikania v kontexte zmeny paradigmy strategického manažmentu*. Trnava: AlumniPress. ISBN 978-80-8096-186-2.
- STEAD, J. G., STEAD, W. E. 2012. *Manažment pre malú planétu*. Bratislava: Eastone Group. ISBN 978-80-8109-216-9.
- STEINGART, G. 2008. *Globální válka o blahobyt*. Praha: Euromedia Group. ISBN 978-80-242-2301-8.
- STIGLITZ, J. E. 2006. *Making globalization work*. New York: W. W. Norton & Company, s. 21. ISBN 978-0-393-06122-2.
- ŠABANOV, A. 2014. Rusko a Európska únia: Perspektívy vzájomného pôsobenia v XXI. storočí. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-220-2.
- ŠMIDA, Ľ. et al. 2011. Predpoklady budovania spoločensky zodpovedného podnikania ako súčasti udržateľnej spoločnosti v zmysle konceptu udržateľného rozvoja. In: *Transfer inovácií*, XIII(21), 198 – 203. ISSN 1337-7094.
- ŠMIDA, Ľ. 2015. *Návrh tvorby systému udržateľných zdieľaných hodnôt priemyselného podniku v kontexte s udržateľným spoločensky zodpovedným podnikaním*. Dizertačná práca. Trnava: MTF STU. Evidenčné číslo: MTF-10904-48769.
- ÚNMS (Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR). 2013. *Národný program kvality Slovenskej republiky 2013 – 2016*. Bratislava: ÚNMS.
- ZELENÝ, M. 2014. *Nový svět technologie*. [Cit. 2014-08-21.] Dostupné na: <<http://www.ipaslovakia.sk/sk/tlac-a-media/aktuality/novy-svet-technologie>>.

Využitie metódy AHP pri riadení ľudských zdrojov vs. UR

Lukáš Jurík¹ Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU v Trnave

Peter Sakál² Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU v Trnave

The using of AHP method in the management of human resources vs. SD

Authors' contact details

^{1,2} Slovak University of Technology,
Faculty of Materials Science
and Technology in Trnava,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Paulínska 16,
917 24 Trnava,
Slovakia

lukas.jurik@stuba.sk

peter.sakal@stuba.sk

Abstract: In the submitted paper, we expressed our conviction about the unsustainability of the current state, as well as the development of Slovakia, Europe and the global society in the present direction of the supraintegration. According to our knowledge, critical, systemic, historical and logical analysis, published in many international scientific and professional conferences, published and presented to the general professional and lay public, in solved approved grant projects, but also in bachelor, master, dissertation and habilitation theses, the only alternative of the human civilization on planet Earth is a change of paradigm of thinking from the strategy of unlimited economic growth to the sustainability strategies at all hierarchical levels of the management systems, as well as in all three pillars of sustainable development in the Slovak industrial enterprises. The paper deals with the conceptual issues related to the proposal of the competency model of employees of industrial enterprises in Slovakia using the method of the analytic hierarchy process.

Keywords: sustainable development, Analytic Hierarchy Process, competency model.

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR)“ a projektu KEGA č. 037STU-4/2012 „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločenské zodpovedné podnikanie“ so študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava“.

Príspevok je súčasťou projektu VEGA 1/0448/13 „Transformácia ergonomického programu do štruktúry manažérstva podniku integráciou a využitím modulov QMS, EMS, HSMS“.

1 Úvod

Kto sa profesionálne a intenzívne zaoberá geopolitickými súvislosťami (nazývanými niekedy konšpiračné teórie) v kontexte prebiehajúcich historických, často skresľovaných udalostí, musí objektívne potvrdiť, že snaha určitých svetových mocenských elít a transnacionálnych korporácií (TNK) o získanie nadvlády nad celou slnečnou sústavou prostredníctvom sofistikovaných technológií prípravy a realizácie supraintegrácie do európskych a svetových štruktúr (napr. pripravovaný projekt TTIP), je pre ľudstvo, jeho prežitie i pre celú planétu Zem neudržateľné. Našou dlhoročnou snahou je dokázať vo svojej vedecko-výskumnej, publikačnej a pedagogickej činnosti, a na základe poznania, že proklamované stratégie Európskej únie o inteligentnej, udržateľnej a inkluzívnej spoločnosti sú vzhľadom na reálny stav kontraproduktívne (EK, 2010). A pretože, ako zdôrazňujú všetky relevantné dokumenty EÚ a SR (EK, 2010; EK, 2013; SUTN, 2013), základom spoločnosti sú jej občania a teda ľudské zdroje. Riadenie ľudských zdrojov musí byť, aj podľa nás, smerované k hodnotám ceneným na základe prijatého konsenzu pri vytváraní kritérií udržateľnosti. My ich nazývame „kritériá udržateľného rozvoja“ a navrhujeme ich využiť aj v tvorbe kompetenčných modelov

zamestnancov priemyselných podnikov, ktoré tvoria väčšinu produktívnej ekonomiky Slovenska. Naša i svetová skúsenosť odporúča využívať pri riešení takých zložitých systémových problémov, ako je tvorba kompetenčných modelov, viackriteriálnu optimalizáciu, konkrétne metódu AHP (Souček, 2010; Ramík, 2000).

2 Kompetenčné modely

Riadenie podľa kompetencií je v súčasnosti považované za najprogressívnejší systém personálnej práce v organizáciách. Podieľajú sa na ňom v rôznom rozsahu všetci členovia organizácie – zamestnanci a riadiaci manažéri podnikov, často za prispenia externých konzultantov z podnikov špecializujúcich sa na vytváranie kompetenčných modelov a na ich implementáciu do podnikov (Veteška, Tureckiová, 2008).

Podľa Armstrong (1999) je kompetenčný prístup systémom riadenia ľudských zdrojov združujúcim strategické personálne procesy do jedného celku, ktorého integrálnym prvkom je práve sústava kompetencií. Jadrom tejto sústavy (kompetenčného modelu) sú tie v najširšom zmysle myslené odborné kompetencie, ktoré sú z hľadiska firmy kľúčové a to jednak, že sú aspoň do určitej miery zdieľané všetkými členmi organizácie, a tiež, že sú významné pre úspech organizácie a jej jednotlivých zložiek.

Kompetenciu je možné zjednodušene chápať ako schopnosť správať sa určitým spôsobom, prejavuje sa teda určitým správaním človeka. Správanie ako také je výsledkom zložitých interných procesov. Správanie konkrétneho človeka v špecifickej situácii je výsledkom dynamiky jeho osobnosti, ktorá sa skladá z viacerých prvkov. Niektoré časti tvoria relatívne stabilné charakteristiky človeka, ako sú postoje, hodnoty a motívy. Ďalšie obsahujú spôsobilosti, vedomosti a schopnosti. Pozorované správanie je výsledkom súčinnosti týchto a ďalších faktorov. Znamená to, že kompetencia je relatívne komplikovaný pojem a medzi odborníkmi nie je zhoda v tom, čo do nej patrí a čo nie (Vodák, Kucharčíková, 2007).

Ak sa hovorí o kompetencii pracovníka, je potrebné si uvedomiť, že ide o prístup, o správanie smerujúce k očakávanému výsledku. Kompetencie predstavujú súbor správania zamestnanca, ktorý musí použiť za účelom úspešného zvládnutia úloh svojej pracovnej pozície.

Vymedzenie pojmu kompetenčný model

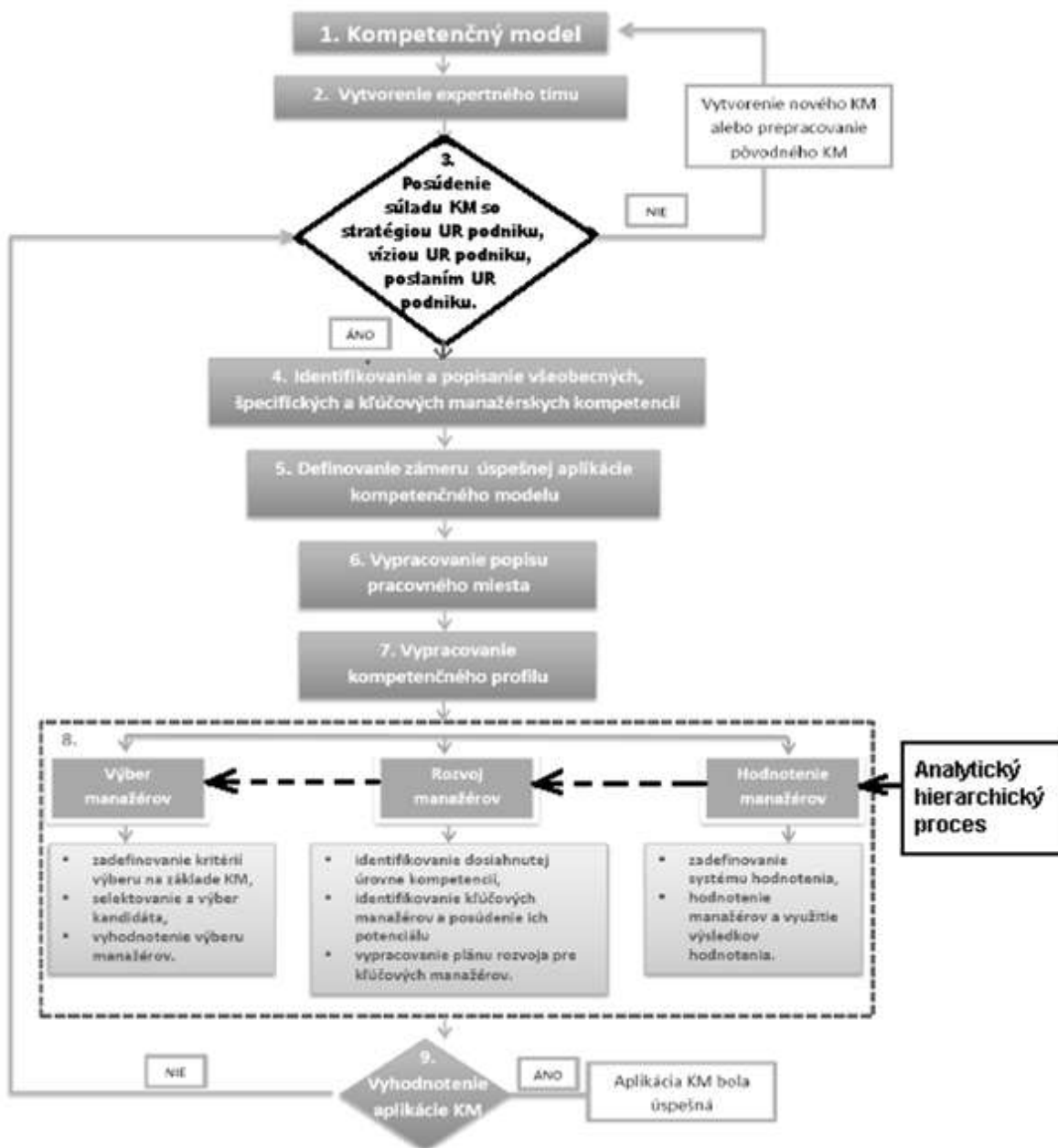
Kubeš, Spillerová, Kurnický (2004) tvrdia: „kompetenčný model popisuje konkrétnu kombináciu vedomostí, zručností a ďalších charakteristík osobnosti, ktoré je potrebné k efektívnemu plneniu úloh v organizácii“.

Hroník (2006) podľa nás, príliš tautologicky „zjednodušil“ definíciu kompetenčného modelu, keď hovorí: „kompetenčný model predstavuje určitým spôsobom usporiadané kompetencie“.

Kompetenčný model je podľa Hroníka (2006) tiež mostom medzi hodnotami zdieľanými spoločnosťou a popisom práce. Spoločnosť má obvykle jeden súbor hodnôt (písané alebo nepísané), ktorými sa riadi. Popisov práce je viac. V malých spoločnostiach ich môže byť toľko, koľko má zamestnancov. V tomto prípade je tiež kompetenčný model praktickým nástrojom prepojenia všetkých činností riadenia ľudských zdrojov.

Tvorba a aplikácia kompetenčných modelov

Katarína Ladvenicová (2014) vo svojej dizertačnej práci vypracovala „Návrh metodického postupu aplikácie kompetenčných modelov v podmienkach stredne veľkých priemyselných podnikov (Ladvenicová, 2014).

Obr. 1: Modifikovaný návrh metodického postupu aplikácie kompetenčných modelov

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Ladvenicová (2014).

Nadväzujúc na dlhoročnú prácu prof. Sakála a dizertačnú prácu Gabriely Hrdinovej (2013) a v súlade s aplikáciou kritérií udržateľnosti pri tvorbe kompetenčných modelov je nevyhnutné v 3. kroku metodického postupu urobiť úpravy v metodickom postupe (obr. 1).

Dôležité pri tvorbe kompetenčných modelov je potom ich súlad so stratégiou udržateľného rozvoja podniku, víziou a poslaním udržateľného rozvoja podniku. Viacerí autori sa zhodujú, že správne vytvorený kompetenčný model musí vychádzať z podnikovej kultúry. V prípade, že podnik má v podnikovej kultúre obsiahnuté hodnoty a princípy udržateľného rozvoja, tie sa následne premietnu aj do kompetenčného modelu, čím sa zvýši kvalita ľudských zdrojov v smere udržateľnosti. V modifikovanom návrhu metodického postupu aplikácie kompetenčných modelov sa objavil nový prvok, a to analytický hierarchický proces, ktorý slúži ako objektívny nástroj výberu, rozvoja a hodnotenia zamestnancov.

3 Viackriteriálna optimalizácia a metóda AHP

Viackriteriálnosť všeobecne v strategickom manažmente predstavuje kľúčový prvok rozhodovania v ekonomickej, politickej, vojenskej a pod. oblasti. Rozhodovacími procesmi sa zväčša rozumejú procesy riešenia problému s viac než jednou možnosťou riešenia. Procesom riešenia viackriteriálnej rozhodovacej úlohy je postup, ktorým sa riešiteľ dopracuje k určeniu optimálneho stavu. Tento postup možno nazvať viackriteriálnou optimalizáciou (Ramík, 2000). Na Ústave priemyselného inžinierstva a manažmentu MTF STU Trnava sa už niekoľko desaťročí venujeme viackriteriálnej optimalizácii a prostredníctvom metódy analytický hierarchický proces (AHP) a softvéru Expert Choice zakúpeného z grantových prostriedkov projektu APVV č. LPP-0384-09 od roku 2009.

Metóda AHP

Autor metódy AHP Thomas L. Saaty je americký matematik pôsobiaci ako univerzitný profesor. Je autorom teórie AHP, ktorú sám, so svojimi pracovníkmi i mnohými nasledovníkmi rozvinul do praktického nástroja pre podporu rozhodovania (Ramík, 2000). Použitím metódy AHP rozhodovateľ vedome a cielene smeruje k zvýšeniu kvality a účinnosti všetkých jeho nielen strategických, ale hlavne zložitých rozhodnutí. Softvérová realizácia metódy AHP sa nazýva Expert Choice (Roháčová, Marková, 2009).

Rozhodovanie podľa metódy AHP využíva 3 princípy analytického myslenia (Ramík, 2000):

1. princíp štruktúrovania hierarchie,
2. princíp určenia priorít,
3. princíp logickej konzistencie.

Ad 1) Štruktúrovanie hierarchie

Pri vytváraní hierarchického systému v rámci metódy AHP sa najvyššie nachádza globálny cieľ rozhodovania, pod ním sa nachádza úroveň kritérií, v nutných prípadoch nasleduje úroveň podkritérií a tie následne na ďalšie podkritériá atď., až do takého počtu úrovní, ako si problém vyžaduje a na najnižšej úrovni sa nachádzajú alternatívy (Ramík, 2000).

Ad 2) Priority

Po vytvorení vlastného súboru kritérií a hierarchickej štruktúry sa na všetkých stupňoch hodnotenia vzájomne porovnávajú rozličné alternatívy alebo kritériá, ktoré majú vplyv na hodnotenie pomocou slovného vysvetlenia a číselných hodnôt (Roháčová, Marková, 2009). Hodnotiacia stupnica párového porovnania metódy AHP je uvedená v tab. 1.

Tab. 1: Základná stupnica párového porovnania pri metóde AHP

Hodnotiaci stupeň	Porovnanie prvkov x a y
1	x je rovnako dôležité ako y
3	x je mierne dôležitejšie ako y
5	x je silno dôležitejšie ako y
7	x je veľmi silno dôležitejšie ako y
9	x je extrémne dôležitejšie ako y

Zdroj: Ramík (2000).

Hodnoty 1, 3, 5, 7, 9 predstavujú základnú stupnicu hodnotenia využívanú v metóde AHP. Číselné hodnoty hodnotiacich stupňov hovoria koľkokrát „väčší“ z prvkov prevláda nad „menším“ vo vzťahu k vlastnosti konkrétneho kritéria (Ramík, 2000).

Prideľovanie váh

Korektné a zodpovedné určenie váh jednotlivých parciálnych hodnotiacich kritérií je jednou z východiskových úloh pri riešení viackriteriálnych úloh (Roháčová, Marková, 2009).

Ad 3) Logická konzistencia

Pri určovaní vzťahov podľa kritérií medzi objektmi je potrebné dosiahnuť konzistenciu intenzít vzťahov medzi objektmi podľa jednotlivých kritérií (Ramík, 2000).

4 Naše skúsenosti s využitím metódy AHP pri riadení ľudských zdrojov pri formulovaní kompetenčných modelov zamestnancov priemyselných podnikov

Metóda AHP má podľa (Jurík, 2013; Ladvenicová, 2014) v oblasti personálneho riadenia nasledovné 3 možnosti využitia (obr. 1):

1. *Pri výbere uchádzačov* – aplikácia metódy AHP pri výbere uchádzačov na danú pracovnú pozíciu bude opísaná v ďalšej časti.
2. *Pri rozvoji zamestnancov* – je možné merať rozvoj jednotlivých kompetencií, ale aj rozvoj úrovne celkovej množiny požadovaných kompetencií zamestnancov po absolvovaní kurzov a merať tým ich prínos na rozvoj kompetencií.
3. *Pri hodnotení zamestnancov a následne i pri ich odmeňovaní* – možnosť hodnotenia na základe požadovanej úrovne súboru kompetencií, v prípade porovnaní s ostatnými zamestnancami a následne prepojenie hodnotenia so systémom odmeňovania, konkrétne prepojenie s variabilnou zložkou mzdy.

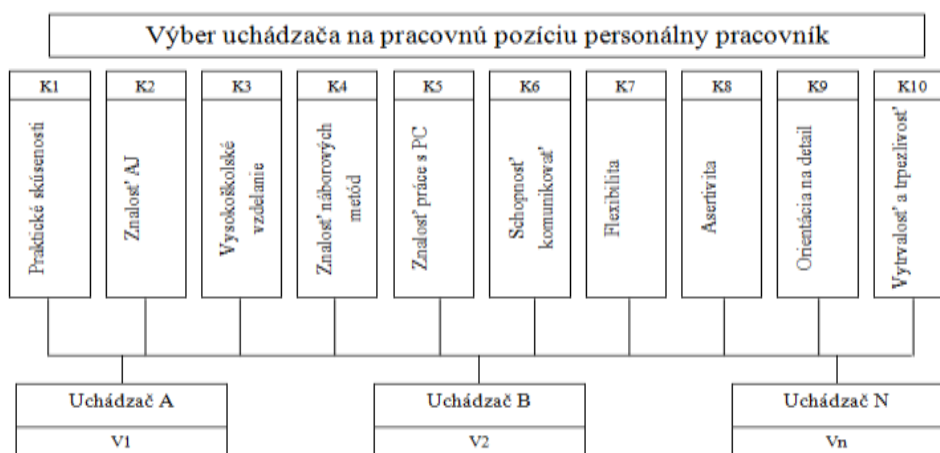
My sme sa zaoberali vo svojej doterajšej praxi využitia metódy AHP 1. a 3. možnosťou:

1. výberom uchádzačov na pracovnú pozíciu,
 2. hodnotením zamestnancov pre posúdenie ich kvality a výkonnosti,
- pre ktoré sme sformulovali príslušné 3 modely v konkrétnych slovenských priemyselných podnikoch.

Ad 1) Model pre výber uchádzačov prostredníctvom metódy AHP aplikovaný v priemyselnom podniku č. 1

Úlohou výberu pracovníkov bolo posúdenie predpokladov uchádzačov vzhľadom k nárokom obsadzovaného pracovného miesta a k ich perspektívnemu využitiu v priemyselnom podniku č. 1 a následne rozhodnutie o výbere uchádzača, ktorý sa javí ako najvhodnejší na základe požiadaviek na výkon. V tomto rozsahu bol výber strategickou personálnou činnosťou, pretože ovplyvňuje kvalitu pracovníkov organizácie, kvalitu ľudského kapitálu. K tomu by podniky mali využívať kompetencie, kompetenčné modely (Kachaňáková, 2001; Jurík, 2013). V práci Jurík (2013) sme navrhli nasledovný postup:

- a) *Určenie cieľa rozhodovania:* Za cieľ rozhodovania bol stanovený „výber vhodného uchádzača na pracovnú pozíciu personálny pracovník“.
- b) *Návrh variantov riešenia:* Alternatívy riešenia predstavovali samotní uchádzači na danú pracovnú pozíciu. Do užšieho výberu sa selekciou dostali 6 uchádzači – uchádzač A, uchádzač B, uchádzač C, uchádzač D, uchádzač E a uchádzač F.

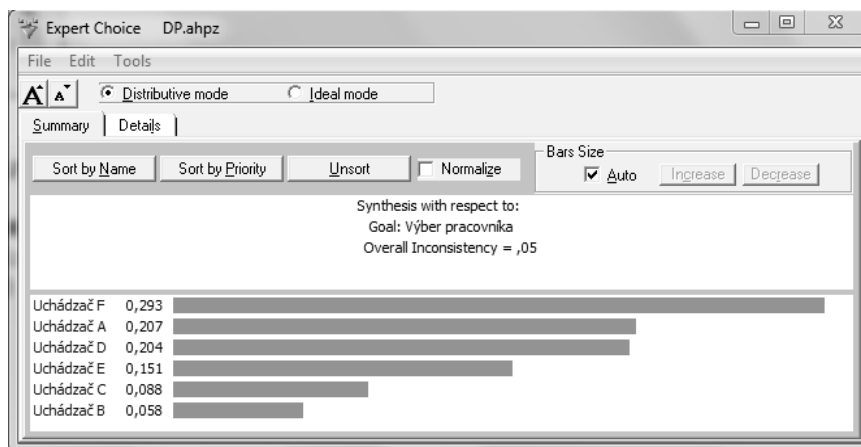

Obr. 2: Hierarchia výberového procesu

Zdroj: Jurík (2013).

- c) *Návrh kritérií pre hodnotenie variantov riešenia:* Kritériami boli kompetencie vyplývajúce z kompetenčného modelu pre riadiacich pracovníkov. Výstupom pre riešenie rozhodovania bola vytvorená hierarchická štruktúra zobrazená na obr. 2.

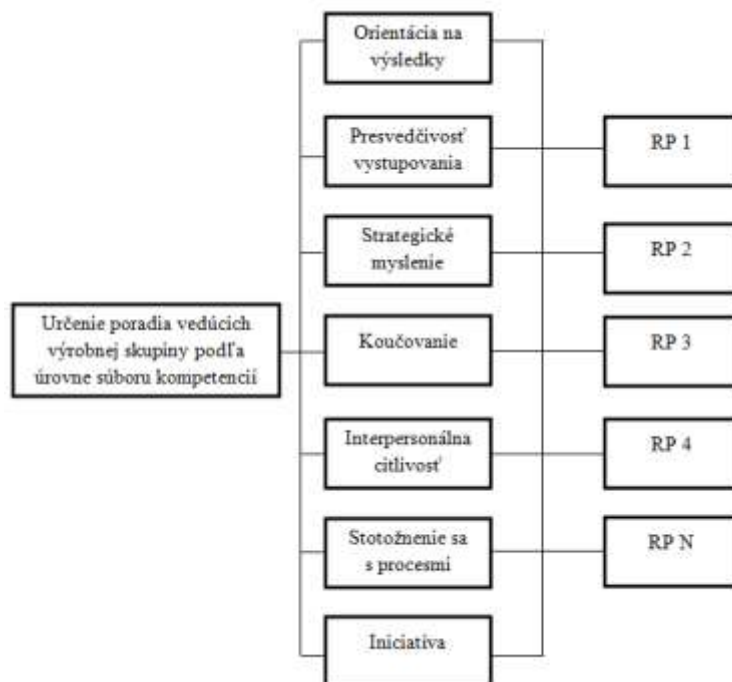
Varianty sa hodnotili párovým porovnávaním podľa jednotlivých kritérií. Na obr. 3 je zobrazená výstupná tabuľka z Expert Choice, znázorňujúca poradie uchádzačov. Výsledkom rozhodovacieho procesu bolo zistenie, že optimálnym výberom je uchádzač F. Uchádzač F, však na pozíciu nakoniec nenastúpil, pretože jeho požiadavky a požiadavky spoločnosti v mzdovej oblasti neboli totožné. Tým pádom na voľnú pracovnú pozíciu bol vybraný uchádzač A.

Obr. 3: Výsledné hodnotenie významnosti uchádzačov

Zdroj: Jurík (2013).

Ad 2) Model pre hodnotenie zamestnancov prostredníctvom metódy AHP v priemyselnom podniku č. 2

Obr. 4: Hierarchická štruktúra pre hodnotenie riadiacich pracovníkov

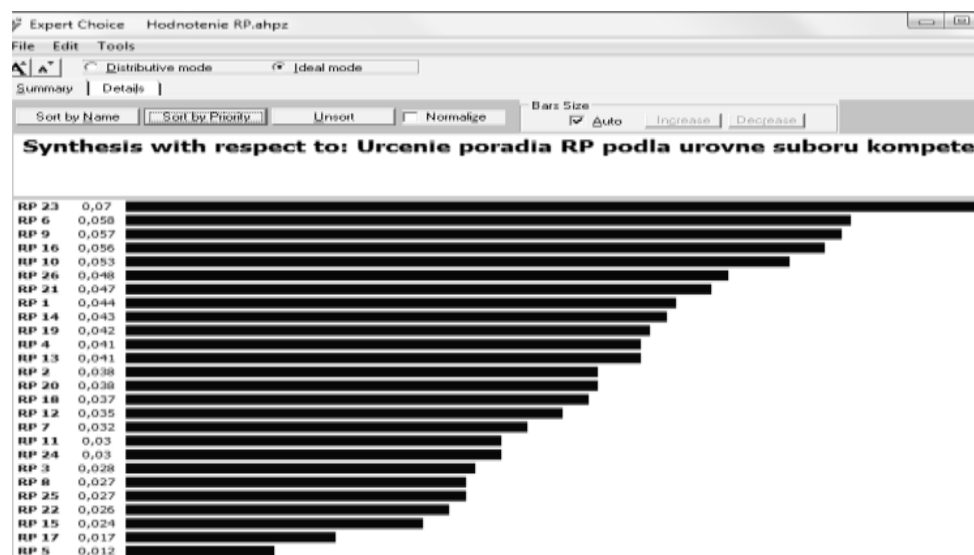
Zdroj: Schiffel (2014).

Pri aplikácii metódy AHP v priemyselnom podniku č. 2 sme využili softvér Expert Choice na nami vytvorený kompetenčný model pre riadiacich pracovníkov. V práci Schiffel (2014) sme navrhli nasledovný postup:

- Cieľ rozhodovania: Cieľom rozhodovania bolo „určenie poradia riadiacich pracovníkov podľa úrovne súboru kompetencií“.
- Alternatívy riešenia: Alternatívy boli riadiaci pracovníci (označení ako RP 1 až RP 26).

- c) Kritériá pre hodnotenie alternatív: Kritériami boli kompetencie vyplývajúce z kompetenčného modelu pre riadiacich pracovníkov. Výstupom pre riešenie rozhodovania bola vytvorená hierarchická štruktúra zobrazená na obr. 4.

Obr. 5 znázorňuje poradie riadiacich pracovníkov vybraného priemyselného podniku. Na základe výsledkov sa zistilo, že RP 23 dosahuje najvyššiu hodnotu množiny kompetencií. Nadpriemerné hodnoty vykazujú RP 6, RP 9, RP 16 a RP 10.

Obr. 5: Výsledné hodnotenie významnosti riadiacich pracovníkov

Zdroj: Schiffel (2014).

Ad 3) Model pre hodnotenie zamestnancov prostredníctvom metódy AHP v priemyselnom podniku č. 3

V práci Rauchová (2014) sme navrhli nasledovný postup:

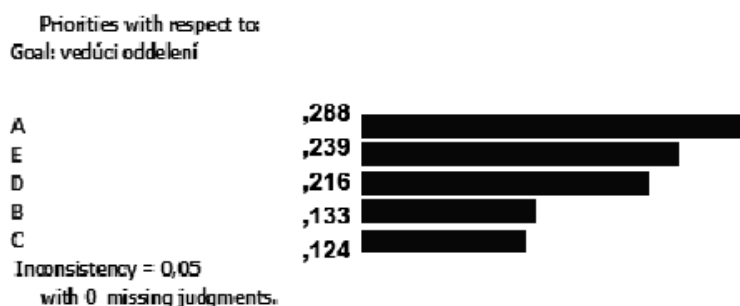
- Cieľ aplikácie:* Hodnotenie vedúcich pracovníkov jednotlivých prevádzok v priemyselnom podniku B.
- Varianty riešenia:* Vedúci pracovníci jednotlivých prevádzok: A – vedúci útvaru konštrukcie a technológií, B – vedúci útvaru odbytu, C – vedúci útvaru MTZ, D – vedúci útvaru kovovýroby a E – vedúci oddelenia technickej kontroly.
- Kritéria pre hodnotenie variantov riešenia:* V tomto prípade to boli požadované kompetencie pre vedúcich pracovníkov (tab. 2).

Tab. 2: Kompetenčný model 1 a kompetenčný model 2

Kompetenčný model 1		Kompetenčný model 2	
Prax v odbore	1	Prax v odbore	1
Technické zručnosti	2	Technické zručnosti	2
Vysoká škola	3	Schopnosť riešiť problémy	3
Výkonnosť	4	Výkonnosť	4
Samostatnosť	5	Samostatnosť	5
Schopnosť riešiť problémy	6	Znalosť PC	6
Znalosť PC	7	Vzdelanie VŠ	7
Orientácia na firmu	8	Orientácia na firmu	8

Zdroj: Rauchová (2014).

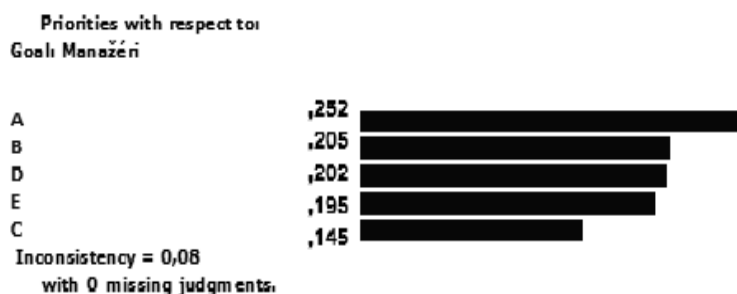
Obr. 6 opisuje poradie variantov, v tomto prípade vedúcich jednotlivých prevádzok.

Obr. 6: Výsledné hodnotenie vedúcich pracovníkov

Zdroj: Rauchová (2014).

Prvé hodnotenie bolo vypracované podľa kompetenčného modelu 1. Po uplynutí 2 mesiacov a vytvorení kompetenčného modelu 2 bolo hodnotenie zopakované. Obr. 8 znázorňuje výsledky párového porovnania vedúcich oddelení podľa nových kritérií.

Obr. 8: Výsledné hodnotenie vedúcich pracovníkov

Zdroj: Rauchová (2014).

Podľa navrhnutého modelu kompetencií sme zistili, že efektívnym je oddelenie útvaru konštrukcie a montáže. Po útvare konštrukcii a montáže sa s vyhovujúcimi podmienkami začlenili aj útvar kovovýroby a oddelenie technickej kontroly. Najhoršie dopadol útvar MTZ.

5 Záver

Príspevok mal ambíciu prispieť „mikroriešením makroproblémov“ ku zvýšeniu kvality ľudských zdrojov a kompetenčných modelov, do ktorých je nevyhnutné pre udržateľný rozvoj na planéte Zem nielen priemyselných podnikov, ale aj celej spoločnosti zapracovať kritériá udržateľného rozvoja. Uvedomujúc si náročnosť samotnej problematiky tvorby kompetenčných modelov v súlade s UR je nevyhnutné venovať zvýšenú pozornosť tvorbe „udržateľných kompetencií“. Ďalej boli v príspevku opísané 2 aplikácie metódy AHP v riadení ľudských zdrojov, a to konkrétne pri výbere a pri hodnotení zamestnancov priemyselných podnikov za účelom zvýšenia ich objektivity a komplexnosti. Opísanými aplikáciami sme zároveň preukázali vhodnosť použitia metódy AHP v oblasti riadenia ľudských zdrojov.

6 Literatúra

- ARMSTRONG, M. 1999. *Personální management*. Praha: Grada. ISBN 80-7169-614-5.
- EK (Európska komisia). 2013. *SPRÁVA o sociálnej zodpovednosti podnikov: podpora záujmov spoločnosti a cesta k udržateľnej a inkluzívnej obnove*. Štrasburg: EK. (2012/2098(INI)).
- EK (Európska komisia). 2010. *OZNÁMENIE KOMISIE. EURÓPA 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu*. Brusel: EK. (KOM (2010) 2020).
- HRDINOVÁ, G. 2013. *Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR)*. Dizertačná práca. Trnava: MTF STU. Evidenčné číslo: MTF-10904-31238.
- HRONÍK, F. 2006. *Hodnocení pracovníků*. Praha: Grada. ISBN 80-2471-458-2.
- JURÍK, L. 2013. *Návrh využitia metódy AHP pre určenie kompetenčného profilu personálneho pracovníka podniku Delta Electronics (Slovakia), s. r. o.* Diplomová práca. Trnava: MTF STU. Evidenčné číslo: MTF-5298-57263.
- KUBEŠ, M., SPILLEROVÁ, D., KURNICKÝ, R. 2004. *Manažerské kompetence: Způsobilosti výjimečných manažerů*. Praha: Grada. 184 s. ISBN 80-247-0698-9.
- LADVENICOVÁ, K. 2014. *Návrh metodického postupu aplikácie kompetenčných modelov v podmienkach stredne veľkých priemyselných podnikov*. Dizertačná práca. Trnava: MTF STU. Evidenčné číslo: MTF-10904-38562.
- RAMÍK, J. 2000. *Analytický hierarchický proces (AHP) a jeho využití v malém a středním podnikání*. Karviná: Slezská univerzita. 217 s. ISBN 80-7248-088-X.
- RAUCHOVÁ, I. 2014. *Návrhy využitia metódy AHP pre určenie kompetenčného profilu manažera v podniku MIKROMAT spol. s r. o.* Bakalárska práca. Trnava: MTF STU. Evidenčné číslo: MTF- MTF-5298-45606.
- ROHÁČOVÁ, I., MARKOVÁ Z. 2009. *Analýza metódy AHP a jej potenciálne využitie v logistike*. [Online.] In: Acta Montanistica Slovaca. [Cit. 18. decembra 2012.] Dostupné na: <<http://actamont.tuke.sk/pdf/2009/n1/15rohacova.pdf>>.
- SCHIFFEL, M. 2014. *Návrh využitia metódy AHP pre určenie kompetenčného profilu manažera podniku PCA Slovakia, s. r. o. v kontexte UR a USZP*. Diplomová práca. Trnava: MTF STU. Evidenčné číslo: MTF-5298-66309.
- SOUČEK, Z. 2010. *Firma 21. století*. Olomouc: Professional Publishing. 258 s. ISBN 978-807431-007-2.
- SUTN (Slovenský ústav technickej normalizácie). 2013. *Národný program kvality Slovenskej republiky 2013-2016*. Bratislava: SUTN.
- VETEŠKA, J., TURECKIOVÁ, M. 2008. *Kompetence ve vzdělávání*. Praha: Grada Publishing. 160 s. ISBN 978-80-247-1770-8.
- VODÁK, J., KUCHARČÍKOVÁ, A. 2007. *Efektivní vzdělávání zaměstnanců*. Praha: Grada Publishing. 212 s. ISBN 978-80-247-1904-7.

Identifikácia problému nezamestnanosti v regiónoch SR

Beáta Stehlíková¹ Paneurópska vysoká škola

Iveta Pauhofová² Ekonomický ústav SAV

Identifying of unemployment problem in Slovak regions

Authors' contact details

¹ Pan-European University,
Tomasikova 150/20,
821 02 Bratislava,
Slovakia

stehlikovab@gmail.com

² Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia

ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The results of analysis documents that the unemployment situation while in comparison with the 2000 – 2004 period is improved, but since 2010 oscillates around trend level. This is an obvious manifestation of impacts of the financial and economic crisis which appeared in Slovakia with a certain shift from the immediate impact on the old EU countries. These impacts in Slovakia are also combined with unresolved structural problems from the time of transformation. What is remarkable alarming – are the significantly negative results in long-term unemployment. Its course basically follows the course of the unemployment rate, but long-term is enormously high, especially when taking into account that the average long-term unemployment in the EU is around 3 percent. Long-term unemployment comparable to the EU average has only Bratislava region. In Slovakia, the long-term unemployment is generated by unemployment lasting more than two years. The share of long-term unemployed in the total number of unemployed is about 70 percent, and increasing year by year, with the exception of western Slovakia. At district level the analysis results documents that the location of the district and the values of examined signature in the neighboring districts do not play a substantial role. The results show that the causes of long-term unemployment can be found elsewhere – in sectoral unemployment, education structure, respectively in something else – which will be the subject of further research. The highest share of unemployed with a period of unemployment exceeding 48 months (range from 60 % through 71 %) have Bytča, Banská Bystrica, Puchov, Medzilaborce, Sabinov, Ružomberok, Levoča, Trenčín, Vranov, Piešťany, Rožňava, Detva, Malacky, Banská Štiavnica, Bratislava III, Trebišov and Veľký Krtíš. The opportunity to work with databases of Statistical office of Slovak republic and Central Office of Labour, Social Affairs and Family, but especially with administrative data for individual wages from Social Insurance Agency in Slovakia to the district level, represents an important contribution to shift in uncovering systemic sectoral problems in the structure of the Slovak economy on a regional basis.

Keywords: Long-term unemployment, LAU1, Moran coefficient, HP filter, problems in the structure of regional economic potential.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030“.

1 Úvod

Problematika nezamestnanosti patrí už od príprav na vstup Slovenska do EÚ k jedným z najdiskutovanejších a najzávažnejších javov trhovej ekonomiky. Istá pozornosť jej bola venovaná aj v období transformácie ekonomiky počas tzv. reštrukturalizácie hospodárstva, tak zo strany výkonných zložiek štátnej moci, ako aj odbornej a laickej

verejnosti. Záujem o riešenie tohto negatívneho fenoménu spoločnosti a ekonomiky sa však nachádzal skôr v rovine možných ohrození v podobe sociálneho pnutia, než v dôslednom zisťovaní ako sa transformáciou ovplyvní potenciál regiónov a ich perspektíva ekonomickej výkonnosti. To znamená, či regióny budú schopné na základe významnej zmeny pôsobenia vonkajších faktorov nájsť a použiť vnútorné, potenciálu vlastné, rozvojové impulzy.

Klesajúca zamestnanosť v našej spoločnosti predstavuje výraznú poruchu trhu práce. Nárast nezamestnanosti, predovšetkým dlhodobej, je veľkým ekonomickým, sociálnym a politickým problémom. Znamená reálne riziko zníženia disponibilných príjmov obyvateľstva, zvýšenie nárokov na sociálny systém a obmedzenie manévrovacieho priestoru pre spotrebu. Dlhodobým fixovaním nízkej príjmovej úrovne sa súčasne vytvárajú predpoklady pre rast príjmovej polarizácie spoločnosti, s viditeľným prejavom zväčšovania chudoby. Takéto riziká sú generované predovšetkým pokračovaním, resp. udržiavaním vysokej miery dlhodobej nezamestnanosti.

Kým na úrovni Slovenska jednotlivé ukazovatele nezamestnanosti vykazujú v závislosti od skúmaného obdobia niektoré tendencie zlepšenia na trhu práce a vývoj mzdovej úrovne, ako aj celkových disponibilných príjmov obyvateľstva nie je hrozivý, skutočné a pretrvávajúce problémy slovenskej ekonomiky sú odhaľované až pri skúmaní charakteru regionálnej nezamestnanosti a vývoja mzdovej úrovne za odvetvia v jednotlivých regiónoch. Až bádáním na úrovni krajov a okresov a v nich fungujúcich odvetviach hospodárskych činností sú odkrývané problémy štrukturálneho charakteru zamestnanosti a nezamestnanosti. Tieto vypovedajú o stave systémových problémov slovenskej ekonomiky, o ťažkostiach spojených s adaptáciou na zmenené ekonomické podmienky vyvolané krízou a o slabej zainteresovanosti slovenských a regionálnych aktérov, zodpovedných za riešenie problémov poklesu životnej úrovne veľkej časti obyvateľov Slovenska.

2 Východiská

Hlavný dôraz je kladený na pokračovanie vo vlastnom bádaní v slovenských podmienkach, vychádzajúce zo skúmania vzťahu príjmovej stratifikácie, príjmových nerovností a polarizácie k nezamestnanosti na regionálnej báze (Pauhofová, Martinák, 2014; Pauhofová, 2014; Pauhofová, Páleník, 2013; 2012; Pauhofová, Želinský, 2013) a na empirické štúdie v oblasti miezd a ďalších ukazovateľov súvisiacich s nezamestnanosťou všeobecne a na regionálnej báze. Orientácia je primárne na práce zamerané na vzťah nezamestnanosti a miezd.

Cahuc a Michel (1996) analyzovali vzťah minimálnej mzdy a nezamestnanosti. Blanchflower a Oswald (1994) skonštruovali tzv. mzdovú krivku 'wage curve' závislosti mzdy a miery nezamestnanosti na úrovni regiónov. Ide o lineárny model závislosti logaritmu miezd od logaritmu miery nezamestnanosti. Konštatujú, že regresný koeficient v skúmaných regiónoch bol blízko hodnoty - 0,10. Tento model však odporuje neoklasickému modelu, podľa ktorého regióny s vyššou nezamestnanosťou majú vyššie mzdy, čo uvádzajú Harris a Todaro (1970). Túto myšlienku upresňuje Katz (1986) tak, že ak mzdy nie sú determinované konkurenčným mechanizmom, potom existencia vysokej miery nezamestnanosti môže indikovať existenciu pracovných miest s vysokou

mzdou. Sato (2000) dospel k záveru, že vzťah medzi regionálnymi mzdami a regionálnou mierou nezamestnanosti má záporné znamienko, keď existuje možnosť dochádzky pracovníkov medzi regiónmi. Model Campbella a Orszag (1998) je vylepšením modelu Blanchflowera a Oswalda (1994). Adam a Moutos (2006) modelovali tiež závislosť medzi minimálnou mzdou a zamestnanosťou. Dospeli k záveru, že existuje pozitívny vzťah medzi minimálnou mzdou a zamestnanosťou, ak zmeny vo výške minimálnej mzdy sú výsledkom politicko-ekonomických rozhodnutí. Tomohara a Takii (2011) dospeli na základe výsledkov modelovania k poznaniu, že mzdy sú pozitívne korelované s mierou nezamestnanosti. Albert a Meckl (2001) okrem iných zaujímavých výsledkov plynúcich z ich modelu dospeli k názoru, že každý sektor prispieva k nezamestnanosti proporcionálne so sektorovou zamestnanosťou. Znamená to, že miera nezamestnanosti súvisí so sektorovou štruktúrou zamestnanosti. Spatz (2001) konštatuje, že stúpa disparita v nezamestnanosti medzi pracovníkmi s vysokými zručnosťami a pracovníkmi s nízkou úrovňou zručností. Ďalej konštatuje, že v dôsledku globalizácie v rozvinutých krajinách dochádza k štrukturálnym zmenám – ubúdajú pracovné miesta s vysokými mzdami vo výrobe a namiesto nich vznikajú pracovné miesta s nízkymi mzdami v sektore služieb. Podľa Elhorst et al. (2002) dostupnosť pracovného trhu vykazuje priestorovú závislosť. Uvádza tri typy tejto závislosti, predovšetkým do modelov nezahrnuté charakteristiky regiónov a podobnosť pracovných podmienok v okolitých regiónoch. V dynamických modeloch priemerných regionálnych miezd autoriek Iara a Traistaru (2004) sú zahrnuté lokálne miery nezamestnanosti.

Problematikou nezamestnanosti v SR sa zaoberalo viacero autorov. Székely (2001) sa zaoberá časovo-priestorovou diferenciáciou nezamestnanosti a tokových režimov na Slovensku v rokoch 1997 – 1999. Autor dospel k záveru, že vo fungovaní regionálnych trhov práce existujú podstatné rozdiely. Regióny s takmer rovnakými mierami nezamestnanosti môžu mať úplne odlišné problémy s nezamestnanosťou, ktoré sa potom prejavujú v diferencovaných hodnotách prítokov do a odtokov zo stavu nezamestnaných. V závere autor konštatuje, že podľa teoretických poznatkov by mala priestorová dezagregácia regionálnych (krajských) trhov práce odhaliť výraznejšiu intraregionálnu diferenciáciu. Bezák (2001) konštatuje, že krajské členenie sa vzhľadom na ním uvažované atribúty nezamestnanosti vyznačuje relatívne vysokým stupňom vnútroregionálnej heterogenity a pomerne nízkym stupňom medziregionálnej separácie. Námešný, Ďurček a Rochovská (2012) skúmali vzťah nezamestnanosti a chudoby v EÚ. Černohorská (2006) sa vo svojom článku zameriava na komparáciu vývoja nezamestnanosti v ČR a SR. Švecová a Rajčáková (2013) skúmali vývoj a dynamiku nezamestnanosti v rokoch 2001 – 2011 a poukázali na priestorovú diferenciáciu mier nezamestnanosti s využitím aplikácie Giniho indexu na úrovni krajov a okresov SR. Hvozdíková (2012) okrem iného analyzuje vývoj dlhodobej nezamestnanosti v SR a porovnáva ho s ostatnými štátmi EÚ. Švecová a Rajčáková (2010) zistili, že existuje priama závislosť najmä v prihraničných okresoch severného Slovenska s dlhodobými najvyššími hodnotami prirodzeného prírastku, s vysokou religiozitou a viacdetným modelom rodiny, kde s klesajúcou nezamestnanosťou klesala aj miera natality, resp. s rastúcou nezamestnanosťou rástla aj natalita. Korec a Polonyová (2011) prezentovali metódu identifikácie zaostávajúcich regiónov. Príčinou vysokej nezamestnanosti v SR v 90. rokoch boli predovšetkým špecifické štrukturálne problémy trhu práce, konštatuje Paukovic (2007).

3 Metodika skúmania

Cieľom príspevku je predstaviť postup akým sa bude skúmať dotknutá problematika a prezentovať prvé výsledky, ktoré sme získali použitím zvoleného analytického aparátu.

Charakteristika údajovej základne:

- dáta zo Sociálnej poisťovne SR (SP SR) v oblasti miezd za obdobie rokov 2005 až 2014 na mesačnej báze za jednotlivé odvetvia hospodárskych činností za SR, kraje a okresy podľa štruktúry NACE, administratívne údaje na individuálnej báze, predspracované výskumníkmi EÚ SAV,¹
- údaje o nezamestnanosti podľa dĺžky jej trvania, i dlhodobej, na úrovni SR a krajov od roku 1999 zo Štatistického úradu SR (ŠÚ SR),²
- údaje o nezamestnanosti podľa dĺžky jej trvania, štruktúra nezamestnaných z hľadiska ich veku, vzdelania, prílevu a odlevu, odvetvia posledného zamestnania z Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny (UPSVaR) na úrovni SR, krajov a okresov (NUTS 3, LAU1) od roku 1999.

Analytický aparát:

- použitie Hodrickovho–Prescottovho filtra (HP filtra) pri skúmaní miery nezamestnanosti, i dlhodobej, za obdobie 1999 – 2014, použitie HP filtra pri skúmaní miery nezamestnanosti podľa dĺžky jej trvania (1, 1 – 3, 3 – 6, 6 – 12, 12 – 24, nad 24 mesiacov) za obdobie 1999 – 2014, použitie HP filtra pri skúmaní vývoja miery nezamestnanosti na regionálnej báze (NUTS2, v budúcnosti NUTS3, LAU1), s cieľom zistiť príslušné trendy, doplnkovým výsledkom, ale z hľadiska riešenej problematiky dôležitým, je aproximácia produkčnej medzery (keď nie je rast ekonomiky dostatočne silný, negeneruje pracovné miesta),
- pri skúmaní miezd v nasledujúcej etape riešenia sa predpokladá použitie zhlukovej analýzy na vytvorenie zhlukov podobných okresov, ako mieru podobnosti budeme používať Jaccardovu podobnosť (často používanú na posúdenie druhovej podobnosti medzi stanoviskami), založená na spoločnej prítomnosti,
- pre posúdenie vytvárania zhlukov potencionálne kritických sa použijú metódy priestorovej štatistiky – Moranov koeficient a lokálny Moranov koeficient,
- pri skúmaní vzťahu medzi mierou nezamestnanosti a mzdami v nasledujúcej etape riešenia bude použitá kvantilová regresia a modely priestorovej regresie, resp. kvantilovej priestorovej regresie.

Postup pri skúmaní v prvej etape riešenia problematiky:

- technická úprava štruktúry databázy podľa potrieb zvolenej metodiky (analytický aparát),

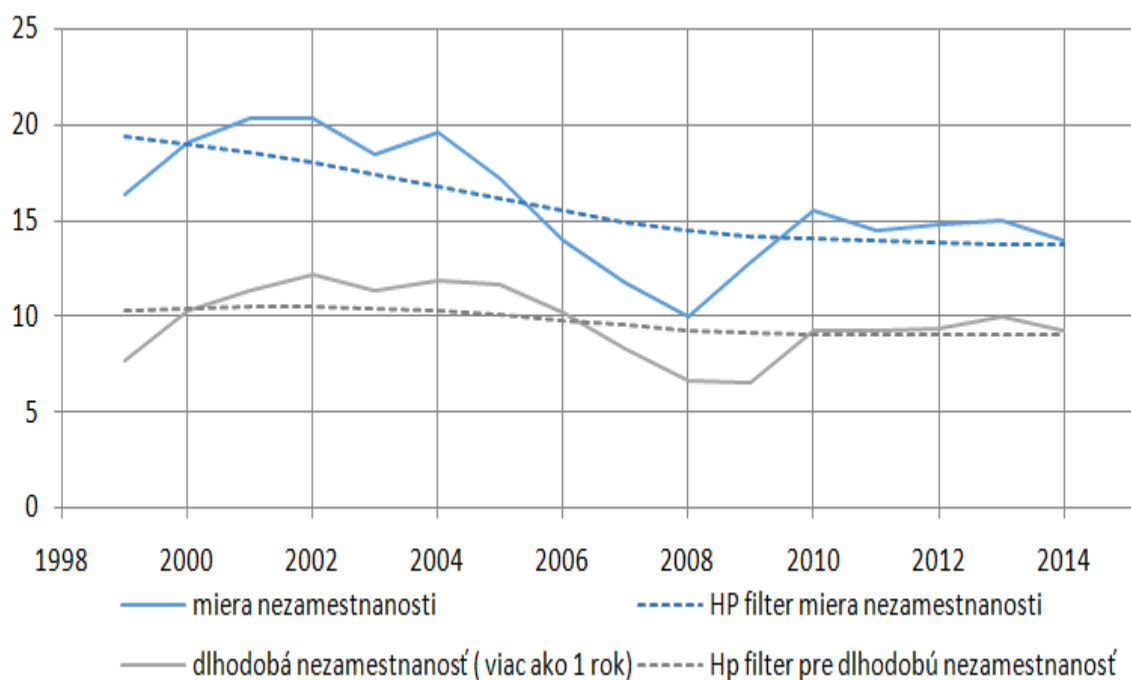
¹ Michal Páleník a David Martinák.

² Údaje sú medzinárodne porovnateľné, avšak reprezentatívne len na úrovni SR, najnižším územným celkom, za ktorý sa pravidelne vyhodnocujú výsledky výberového zisťovania pracovných síl (VZPS) je kraj, na úrovni kraja (NUTS 3) sa však publikujú len vybrané ukazovatele – počet osôb ekonomicky aktívnych, počet ekonomicky neaktívnych, počet nezamestnaných, miery ekonomickej aktivity, zamestnanosti a nezamestnanosti.

- použitie analytického aparátu pri práci s technicky upravenými dátami zo SP SR v oblasti miezd za obdobie rokov 2005 až 2014 na mesačnej báze za jednotlivé odvetvia hospodárskych činností za SR, kraje a okresy podľa štruktúry NACE, práca s údajmi za oblasť nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti na úrovni SR, krajov a okresov od roku 1999 zo ŠÚ SR,
- práca s údajmi z UPSVaR-u – testovanie priestorovej autokorelácie dlhodobej nezamestnanosti a pre zistenie vekovej štruktúry uchádzačov o zamestnanie podľa doby trvania nezamestnanosti,
- pri skúmaní miezd sa zameriame na modelovanie pravdepodobnostného rozdelenia miezd podľa sektorov, spojenie údajov o zamestnanosti a nezamestnanosti v danom sektore nám umožní poodhaliť príčiny a miesta vzniku sektorovej nezamestnanosti,
- pri skúmaní vzťahu medzi nezamestnanosťou a mzdami v nasledujúcej etape riešenia využijeme kvantilovú regresiu, resp. priestorovú kvantilovú regresiu.

4 Výsledky a diskusia

Reálie ukazujú, že okrem vytvárania nových pracovných miest sa na znižovaní nezamestnanosti podieľa rozsiahly súbor administratívnych opatrení. Nový zákonník práce v roku 2003 mal vplyv na zvýšenie zamestnanosti a prísnejšie podmienky pre poskytnutie sociálnych dávok viedli k zníženiu evidovanej nezamestnanosti. V roku 2006 sa začala uplatňovať expanzívna fiškálna politika a miera nezamestnanosti klesla pod trendovú hodnotu. V dôsledku hospodárskej krízy sa pokles miery nezamestnanosti zastavil. V roku 2009 sa nezamestnanosť dostala prudko nad svoju prirodzenú úroveň a od roku 2010 osciluje tesne okolo trendovej úrovne.

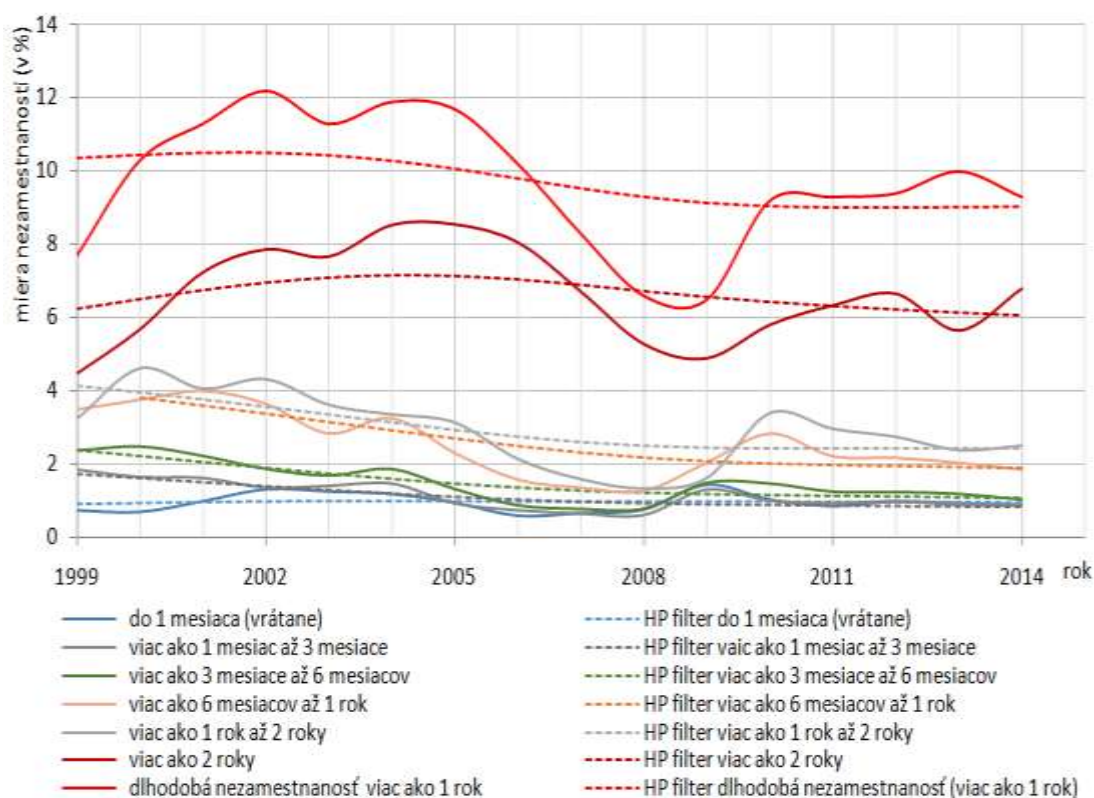

Obr. 1: Miera nezamestnanosti v rokoch 1999 – 2014

Zdroj: ŠÚ SR a vlastné výpočty.

Napriek zreteľne nižšej miere nezamestnanosti v súčasnosti oproti rokom 2000 – 2004, situácia nie je dobrá. Alarmujúca je miera dlhodobej nezamestnanosti a jej vývoj od roku 2010. Jej priebeh v podstate kopíruje vývoj miery nezamestnanosti, ale je enormne vysoký, keď uvažíme, že priemer dlhodobej nezamestnanosti v EÚ je okolo 3 %.

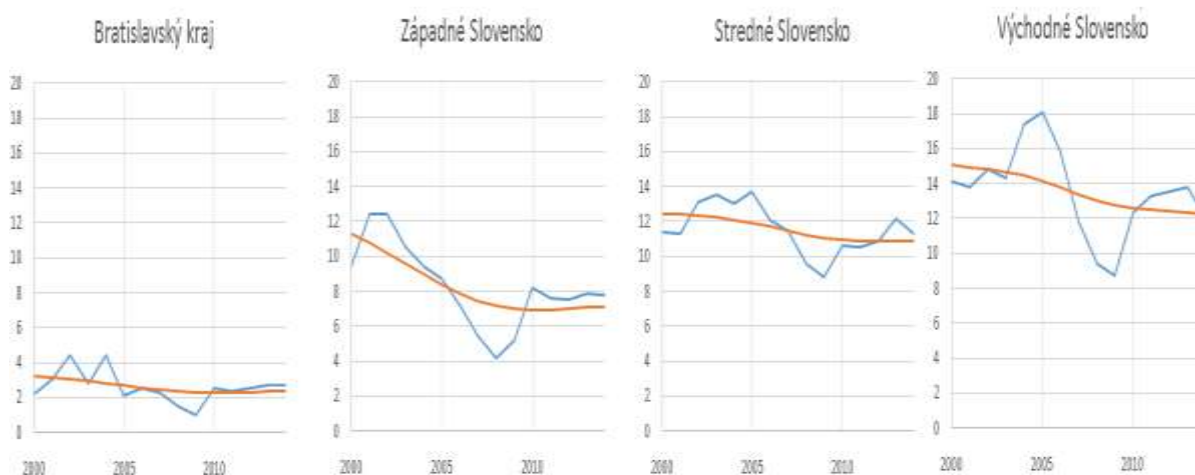
Pri pohľade na vývoj miery nezamestnanosti v rokoch 1999 – 2014 podľa dĺžky trvania nezamestnanosti, vidíme, že miera nezamestnanosti do 1 mesiaca vrátane, viac ako 1 mesiac až 3 mesiace, viac ako 3 mesiace až 6 mesiacov sa v priebehu skúmaného obdobia ustálila na úrovni okolo 1 percenta. Táto hodnota je zhodná s hodnotou, ktorú sme získali s aplikáciou HP filtra. Hodnota miery nezamestnanosti (skutočná aj jej trend) pre nezamestnanosť v trvaní 6 mesiacov až 1 rok a viac ako 1 rok až 2 roky sa ustálila na hodnote 2, resp. 2,5 percenta. Ako vidíme z obr. 2 dlhodobú nezamestnanosť (viac ako 1 rok) sýti predovšetkým nezamestnanosť trvajúca dlhšie ako 2 roky.

Obr. 2: Miera nezamestnanosti v rokoch 1999 – 2014 podľa dĺžky jej trvania

Zdroj: ŠÚ SR a vlastné výpočty.

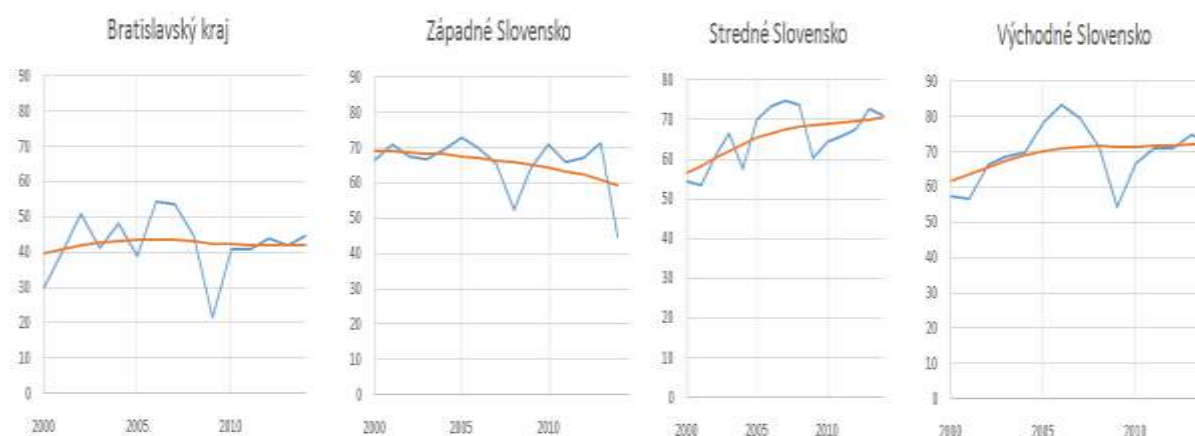
Rozdiely sú zreteľné aj na úrovni NUTS2, tak ako udáva nasledujúci obrázok. Najvýraznejší pokles dosiahlo Západné Slovensko, o niečo menší Východné Slovensko a najnižší Stredné Slovensko. Dlhodobú nezamestnanosť porovnateľnú s priemerom EÚ má iba Bratislavský kraj. Okrem neho zostáva dlhodobá nezamestnanosť signifikantne vysoká.

Obr. 3: Miera dlhodobej nezamestnanosti na úrovni NUTS 2

Zdroj: ŠÚ SR a vlastné výpočty.

Mierny pokles trendu dlhodobej nezamestnanosti (maximálne o 3 percentuálne body) však neodráža skutočnosť, že podiel dlhodobo nezamestnaných na celkovom počte nezamestnaných v SR je približne 70 percent, s výnimkou Západného Slovenska (obr. 4).

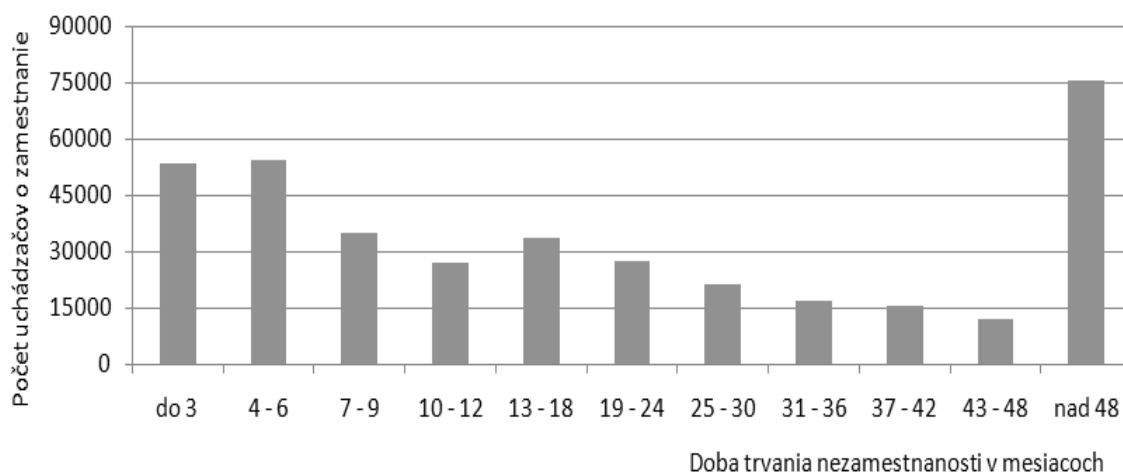

Obr. 4: Podiel dlhodobej nezamestnanosti na úrovni NUTS 2 z celkovej nezamestnanosti

Zdroj: ŠÚ SR a vlastné výpočty.

Dôsledky dlhodobej nezamestnanosti nemajú len ekonomickú povahu. Podľa Matulay a Matulayová (2004) majú tiež svoju eticko-morálnu povahu (vplyv na majoritnú morálku, patologické správanie sa jednotlivcov a pod.).

Priepastné rozdiely v nezamestnanosti podľa dĺžky trvania nezamestnanosti môžeme tiež sledovať na úrovni okresov. Rozloženie miery nezamestnanosti podľa dĺžky trvania nezamestnanosti však nevykazuje ani kladnú ani zápornú priestorovú autokoreláciu (P hodnota v žiadnom z hodnotených štyroch prípadov nie je menšia ako 0,05). Inak povedané, nie je zaujímavá poloha okresu a hodnoty skúmaného znaku v okolitých okresoch. Príčina bude inde – v sektorovej nezamestnanosti, vzdelanostnej štruktúre, resp. inom – čo bude predmetom ďalšieho výskumu.

Obr. 5: Štruktúra uchádzačov o zamestnanie v SR podľa doby trvania nezamestnanosti (december 2014)

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a vlastné znázornenie.

Tab. 1: Testovanie priestorovej autokorelácie dlhodobej nezamestnanosti (december 2014)

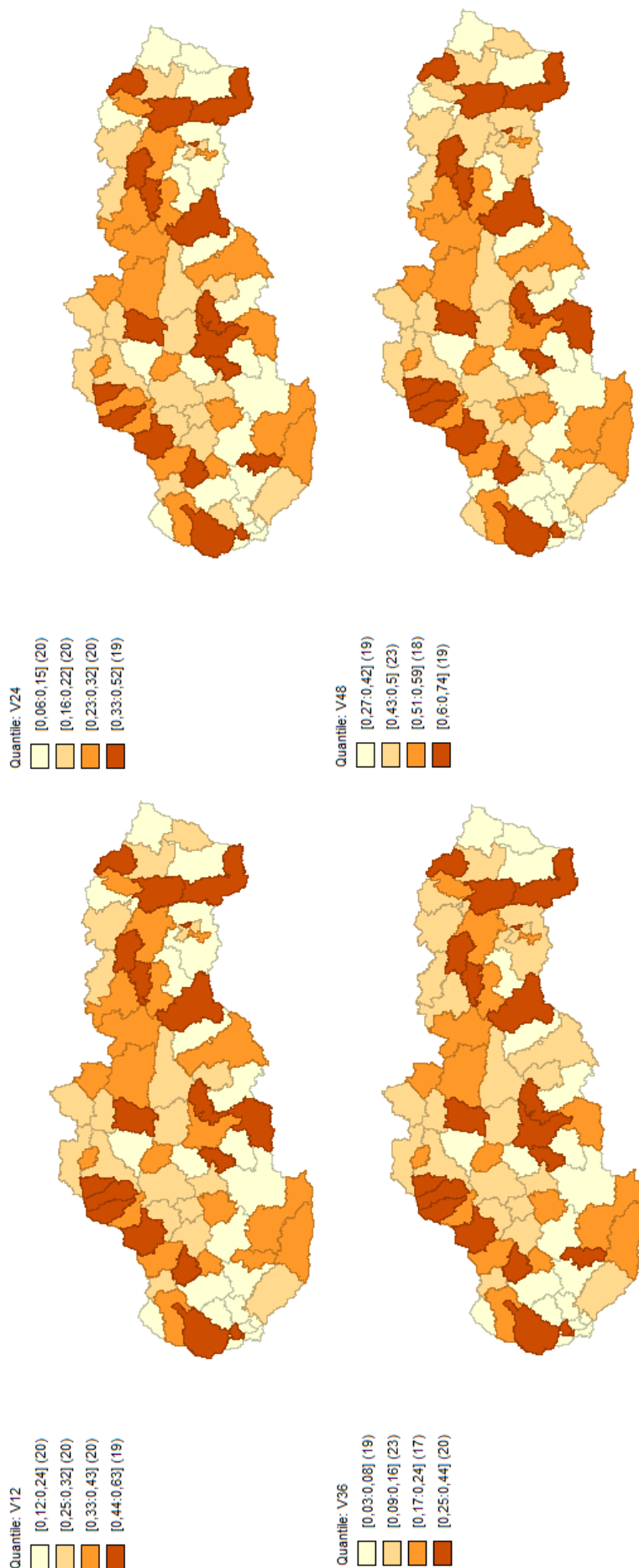
Dĺžka nezamestnanosti	Hodnota Moranovho koeficientu I	Priemer	Štandardná odchýlka	Hodnota testovacej štatistiky	P hodnota
12 mesiacov a viac	-0,0677	-0,0121	0,0731	-0,76	0,2289
24 mesiacov a viac	-0,0666	-0,0136	0,0725	-0,7319	0,2411
36 mesiacov a viac	-0,0577	-0,0129	-0,0724	-0,6182	0,2746
48 mesiacov a viac	-0,077	-0,0124	0,073	-0,885	0,1852

Zdroj: Vlastné výpočty z údajov Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny.

Keď si pozornejšie pozrieme jednotlivé mapy (obr. 6) zistíme, že sa až na malý počet prípadov, začlenenie okresu do jedného zo štyroch kvartilov prakticky nemení. Identifikovali sme teda okresy, kde býva skupina ľudí, z ktorej až 75 tisíc je dlhšie nezamestnaná ako 4 roky. Najvyšší podiel nezamestnaných s dobou nezamestnanosti viac ako 48 mesiacov majú okresy Bytča (65 %), Považská Bystrica (61 %), Púchov (68 %), Medzilaborce (65 %), Sabinov (68 %), Ružomberok (60 %), Levoča (63 %), Trenčín (64 %), Vranov nad Topľou (64 %), Piešťany (70 %), Rožňava (64 %), Detva (70 %), Malacky (64 %), Banská Štiavnica (74 %), Bratislava III (71 %), Trebišov (71 %), Veľký Krtíš (63 %).

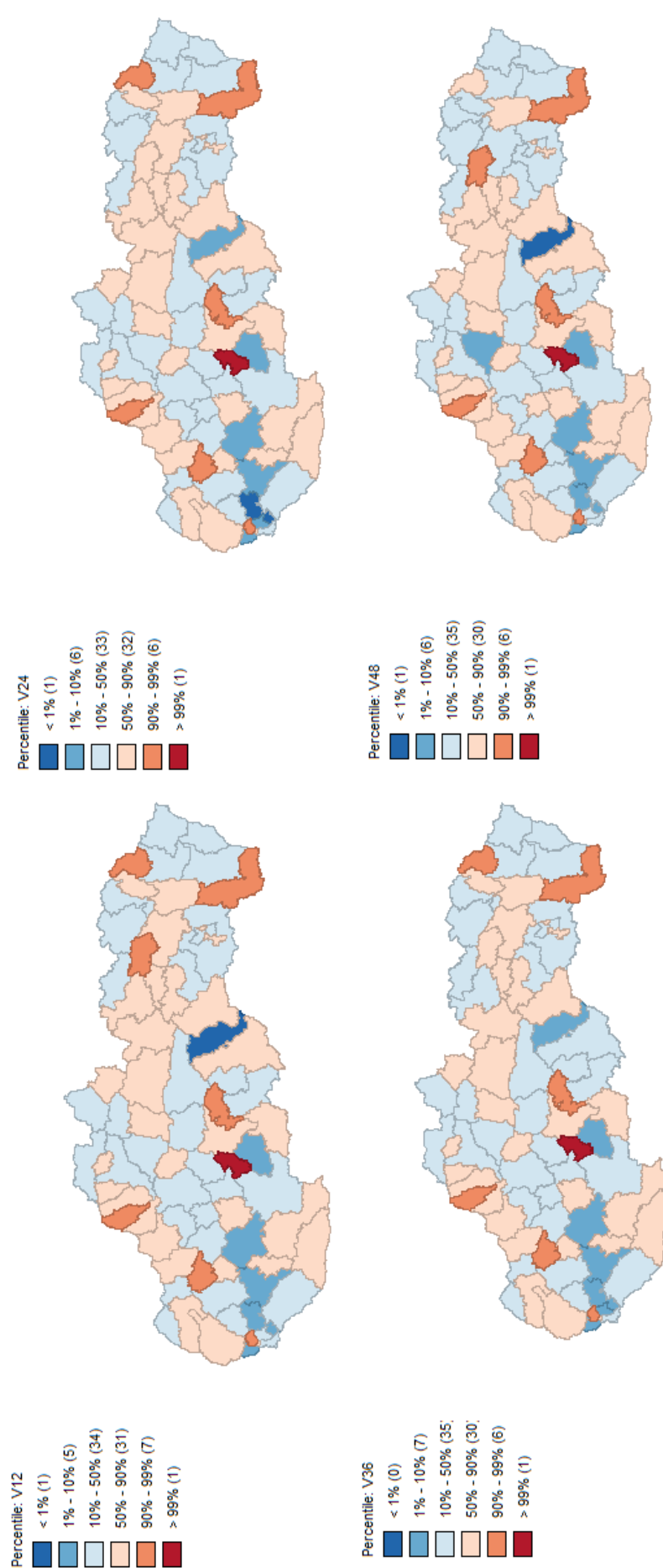
Percentilové grafy (obr. 7) nám umožňujú identifikovať potencionálnych outlierov.

Použitím HP filtra na časový rad miery nezamestnanosti dostávame však niečo viac. Nielen trend nezamestnanosti, ale, ako sme naznačili v predchádzajúcej časti, tiež aproximáciu produkčnej medzery. Znamená to, že v rokoch 2006-2009 dochádzalo k prehriatiu slovenskej ekonomiky – pravdepodobne v dôsledku už spomínanej fiškálnej politiky.

Obr. 6: Kvantilové grafy podielu nezamestnaných s dobou nezamestnanosti viac ako 12, 24, 36 a 48 mesiacov (december 2014)

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a vlastné spracovanie.

Obr. 7: Percentilové grafy podielu nezamestnaných s dobou nezamestnanosti viac ako 12, 24, 36 a 48 mesiacov (december 2014)

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a vlastné spracovanie.

5 Záver

Výsledky analýz dokumentujú, že situácia v oblasti nezamestnanosti je síce v porovnaní s obdobím 2000 – 2004 lepšia, ale od roku 2010 osciluje okolo trendovej úrovne. Ide o evidentný prejav dôsledkov finančnej a hospodárskej krízy, ktoré sa na Slovensku objavili s určitým posunom oproti okamžitému dopadu v starých členských krajinách EÚ. Na Slovensku sú však skombinované s nevyriešenými štrukturálnymi problémami z čias transformácie. Čo je mimoriadne alarmujúce – to sú signifikantne negatívne výsledky za dlhodobú nezamestnanosť. Jej priebeh v podstate kopíruje priebeh miery nezamestnanosti, ale táto je enormne vysoká, zvlášť keď sa vezme do úvahy, že priemer dlhodobej nezamestnanosti v EÚ je okolo troch percent. Dlhodobú nezamestnanosť porovnateľnú s priemerom EÚ má iba Bratislavský kraj. Na Slovensku je dlhodobá nezamestnanosť „sýtená“ nezamestnanosťou trvajúcou viac ako 2 roky. Podiel dlhodobo nezamestnaných na celkovom počte nezamestnaných je približne 70 percent a z roka na rok rastie, s výnimkou Západného Slovenska. Na úrovni okresov výsledky analýzy dokumentujú, že poloha okresu a hodnoty skúmaného znaku v okolitých okresoch nezohrávajú podstatnú úlohu. Výsledky teda ukazujú, že príčiny dlhodobej nezamestnanosti sa nachádzajú inde – v sektorovej nezamestnanosti, vzdelanostnej štruktúre, resp. v inom – čo bude predmetom ďalšieho výskumu. Najvyšší podiel nezamestnaných s dobou nezamestnanosti viac ako 48 mesiacov (v intervale od 60 po 71 %) majú okresy Bytča, Považská Bystrica, Púchov, Medzilaborce, Sabinov, Ružomberok, Levoča, Trenčín, Vranov nad Topľou, Piešťany, Rožňava, Detva, Malacky, Banská Štiavnica, Bratislava III, Trebišov a Veľký Krtíš. Možnosť pracovať s databázami ŠÚ SR a UPSVaR, ale predovšetkým s administratívnymi údajmi za individuálne mzdy zo Sociálnej poisťovne SR až na úrovni okresov predstavuje dôležitý príspevok pre posun v odkrývaní systémových odvetvových problémov štruktúry slovenskej ekonomiky na regionálnom základe. Pritom nejde o hľadanie potenciálnych vinníkov za spôsob realizovania transformácie v ekonomike Slovenska a prehlbujúcej sa príjmovej polarizácie v spoločnosti, ale o charakterizovanie status quo v príčinách dlhodobej nezamestnanosti a v ďalších etapách riešenia i naznačenie možností odstránenia systémových chýb v rozvoji ekonomického potenciálu regiónov Slovenska.

6 Literatúra

- ADAM, A., MOUTOS, T. 2006. Minimum wages, inequality and unemployment. In: *Economics Letters*, Vol. 22, No. 9 (2006), pp. 170 – 176.
- ALBERT, M., MECKL, J. 2001. Efficiency-wage Unemployment and Intersectoral Wage Differentials in a Heckscher, Ohlin Model. In: *German Economic Review*, No. 2 (2001), pp. 287 – 301.
- ANTONIČOVÁ, Z., HUČEK, J. 2005. Viacrozmerný filter s nemerateľnými stavmi. In: *Biatec*, roč. 13, č. 6, (2005), s. 13 – 18.
- BALL, L., MANKIW, N. G. 2002. *The NAIRU in theory and practice*. Working Paper, No. 8940. Cambridge: National Bureau of Economic Research.

- BEZÁK, A. 2001. On regional labour markets, new administrative regions and unemployment flows. In: *Geografický časopis*, roč. 53, č. 4 (2001), s. 295 – 306.
- BLANCHFLOWER, D. G., OSWALD, A. J. 1994. *The wage curve*. MIT Press.
- CAHUC, P., MICHEL, P. 1996. Minimum wage unemployment and growth. In: *European Economic Review*, Vol. 40, No. 7 (1996), pp. 1463 – 1482.
- CAMPBELL, C., ORSZAG, J. M. 1998. A model of the wage curve. In: *Economics Letters*, Vol. 59, No. 1 (1998), pp. 119 – 125.
- CANOVA, F. 1994. Detrending and turning points. In: *European Economic Review*, Vol. 38 (1994), pp. 614 – 623.
- ČERNOHORSKÁ, L. 2006. Komparace vývoje nezaměstnanosti v České republice a na Slovensku. In: *Scientific papers of the University of Pardubice. Series D, Faculty of Economics and Administration*. (2006).
- DICKENS, W. T., KATZ, L. F. 1986. *Interindustry wage differences and industry characteristics*. Working Paper No. 2014. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- ELHORST, J. P., BLIEN, U., WOLF, K. 2002. A spatial panel approach to the East German wage curve. In: *Paper presented at the 42nd congress of the European Regional Science Association*, August 27–31, Dortmund/Germany.
- GREGORY, D., JOHNSTON, R., PRATT, G., WATTS, M., WHATMORE, S. (eds.). 2009. *The dictionary of human geography*. Wiley, Blackwell.
- HÁJEK, M., BEZDĚK, V. 2001. Odhad potenciálního produktu a produkční mezery v České republice. In: *Politická ekonomie* (2001), s. 473 – 491.
- HARRIS, J. R., TODARO, M. P. 1970. Migration, unemployment and development. A two-sector analysis. In: *American Economic Review*, Vol. 60 (1970), pp. 126 – 142.
- HODRICK, R. J., PRESCOTT, E. C. 1997. Postwar US business cycles -an empirical investigation. In: *Journal of Money credit, and Banking*, Vol. 16., No. 29 (1997), pp. 1 – 16.
- HVOZDÍKOVÁ, V. 2012. *Vývoj vybraných charakteristik zamestnanosti – Slovensko v európskom kontexte*. Working Papers, č. 44, pp. 1, 20. Bratislava: EÚ SAV.
- IARA, A., TRAISTARU, I. 2004. How flexible are wages in EU accession countries? In: *Labour Economics*, Vol. 14, No. 1 (2004), pp. 431 – 450.
- KOREC, P., POLONYOVÁ, E. 2011. Zaostávajúce regióny Slovenska – pokus o identifikáciu a poukázanie na príčiny. In: *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 55, No. 2 (2011), pp. 165, 190.
- MATULAY, S., MATULAYOVÁ, T. 2004. *Vybrané kapitoly zo sociálnej politiky a katolíckej sociálnej náuky*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. 59 s. ISBN 80-8050-800-3.
- NÁMEŠNÝ, L., ĎURČEK, P., ROCHOVSKÁ, A. 2012. Vzťah nezamestnanosti a chudoby pracujúcich – skúmanie geografickej nerovnomernosti v EÚ pomocou Theilovho indexu. In: *Geographia Cassoviensis*, Vol. 62 (2012), s. 141 – 151.

- PAUHOFOVÁ, I. 2014. Príjmová polarizácia, príčina a dôsledky na Slovensku. In: HOŠOFF, B. (ed.). *Finančné a sociálne aspekty dlhovej krízy z pohľadu ekonomie a práva*. Zborník vedeckých statí z konferencie 18. 9. 2014 v Bratislave. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 121 – 144. ISBN 978-80-89608-18-8.
- PAUHOFOVÁ, I., MARTINÁK, D. 2014. Súvislosti príjmovej stratifikácie populácie Slovenskej republiky. In: *Ekonomický časopis*, roč. 62, č. 8 (2014), s. 842 – 860.
- PAUHOFOVÁ, I., PÁLENÍK, M. 2014. Regionálna diferencovanosť dôchodkov striedaných v SR. In: PAUHOFOVÁ, I., ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku*. [Online.] Zborník statí z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie, Košice 22. – 24. 10. 2014.
- PAUHOFOVÁ, I., PÁLENÍK, M. 2013. Súvislosti formovania dôchodkov obyvateľstva a trhu práce na Slovensku v období krízy. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko, súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Zborník statí, Smolenice 16. – 18. 9. 2013. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 188 – 198. ISBN 978-80-7144-212-7.
- PAUHOFOVÁ, I., ŽELINSKÝ, T. 2013. Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko, súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Zborník statí, Smolenice 16. – 18. 9. 2013. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 76 – 85. ISBN 978-80-7144-212-7.
- PAUHOFOVÁ, I., PÁLENÍK, M. 2012. Národohospodárske súvislosti príjmovej stratifikácie obyvateľstva vo vidieckych regiónoch Slovenska v čase krízy. Working papers, č. 36, s. 1 – 21. Bratislava: EÚ SAV. ISSN 1337-5598.
- SATO, Y. 2000. Search theory and the wage curve. In: *Economics Letters*, Vol. 61, No. 6 (2000), pp. 93 – 98.
- SPATZ, J. 2001. Explaining Intra, and Intersectoral Wage Differentials in Simple General Equilibrium Trade Model. In: *Kieler Arbeitspapiere*, No. 1042.
- STEHLÍKOVÁ, B. 2002. *Priestorová štatistika*. Učebné texty. Nitra: ES SPU. ISBN 80-8069-046-4.
- SZÉKELY, V. 2001. Časovo-priestorová diferenciácia nezamestnanosti a jej tokov na Slovensku v rokoch 1997-1999. In: *Geografický časopis*, roč. 53, č. 2 (2001), s. 147 – 170.
- ŠVECOVÁ, A., RAJČÁKOVÁ, E. 2013. Vývoj nezamestnanosti na Slovensku v kontexte regionálnych disparít v rokoch 2001-2011. In: *Geographia Cassoviensis*, roč. 7, č. 1 (2013), s. 147 – 156.
- ŠVECOVÁ, A., RAJČÁKOVÁ, E. 2010. Nezamestnanosť a vybrané aspekty demografického správania obyvateľstva Slovenska. In: *Geographia Cassoviensis*, roč. 4., č. 2 (2010).
- TOMOHARA, A., TAKII, S. 2011. Does globalization benefit developing countries? Effects of FDI on local wages. In: *Journal of Policy Modeling*, Vol. 33, No. 3, pp. 511 – 521.

Adaptačné procesy slovenskej ekonomiky vo svetle mzdovej polarizácie a nerovností v regiónoch a odvetviach SR

Dávid Martinák¹ Ekonomický ústav SAV

Iveta Pauhofová² Ekonomický ústav SAV

Adaptation processes of Slovak economy in the context of wage inequality and polarization in Slovak regions and sectors

^{1,2} *Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
david.martinak@gmail.com
ipauhofova@yahoo.com*

Abstract: The main aim of this paper is to show development of gross wage inequalities and polarization in Slovak republic. We aim on regional and sectoral character of wage inequalities. To quantify wage inequalities and polarization we use several indices like Gini index, Theil index and Wolfson bipolarization index. We use administrative data of Social Insurance Agency in Slovakia. During economic crisis all of observed inequalities and polarization indices have increased. To identify regional and sectoral character of this increase in wage inequalities we use decomposition of Theil index. The main share on total inequality from all Slovak regions has the capital city - Bratislava. We observe that the main contribution to increasing inequalities in Slovakia has inequality within regions and between the sector 'Manufacturing' and the rest of economy. Sector 'Manufacturing' also has the largest share on inequalities from all sectors in Slovak economy. The character of these changes had structural character.

Keywords: wage inequality, polarization.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030“.

1 Úvod

Trend znižovania príjmových nerovností na Slovensku v období rastu produkcie a zamestnanosti bol prerušený nástupom hospodárskej krízy. Od roku 2010 mzdové nerovnosti začali narastať. Obdobie spomaľovania ekonomického rastu, spojené s obnovením problémov na trhu práce, bolo sprevádzané nárastom nerovností prvýkrát od obdobia ukončenia transformácie slovenskej ekonomiky. Na vývoj nerovností v hrubých mzdách obyvateľstva SR mali v tomto období vplyv viaceré faktory, ako napr. vývoj v oblasti zamestnanosti a miezd či pretrvávajúce problémy štrukturálnej a dlhodobej nezamestnanosti, ktoré zabrzдили rast miezd v najnižších mzdových pásmach.

Na regionálnej úrovni (okresy, kraje) je však možné pozorovať výrazné diferencie v trende vývoja dlhodobej nezamestnanosti (nad 48 mesiacov), ktorá vykazovala vysoké hodnoty už pri nástupe krízy u nie nevýznamnej časti okresov Slovenska. To vyvoláva otázky, či okrem krízy vplývali na vývoj zamestnanosti, mzdovej úrovne a nezamestnanosti i dlhodobej, a tým aj na nerovnosti a polarizáciu, aj iné faktory, či teda súčasný stav je výlučne výsledkom pôsobenia krízových podmienok, alebo je k nim potrebné pripočítať i rôzne činitele a špecifiká transformačného procesu pred krízou.

Cieľom tohto príspevku je priblížiť vývoj v oblasti nerovností v mzdách obyvateľstva na regionálnej a odvetvovej úrovni a odhaliť charakter týchto zmien. Ide o prispenie

k identifikovaniu problémov ekonomického potenciálu na regionálnej úrovni, ktorý dlhodobo nevykazuje žiadateľné prírastky na strane miezd a celkových príjmov obyvateľstva z pohľadu príjmovej stratifikácie. Tým sa nevytvára dostatočný manévrovací priestor pre spotrebu, ktorá je preto „sýtená“ rastúcim objemom vynútených spotrebných úverov, čo podmieňuje nárast zadlženosti obyvateľstva. V kontexte adaptačných procesov to znamená skúmať charakter štrukturálnych zmien až na úrovni odvetví v regiónoch cez vývoj miezd, zamestnanosti, nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti tak, aby bolo zrejmé, ktoré sú zásadné bariéry generovania žiadateľných prírastkov ekonomického potenciálu v tom-ktorom regióne.

2 Metodika

Predmetom skúmania sú hrubé mzdy obyvateľstva, vychádzajúce z dát Sociálnej poisťovne SR. Pri kvantifikovaní príjmových nerovností a polarizácie v hrubých mzdách sme v príspevku použili ukazovatele príjmových nerovností (Giniho koeficient, Theilov index) a polarizácie (Wolfsonov index bipolarizácie).

Theilov index (T) môže nadobúdať hodnoty v intervale $<0; \ln(n)>$, pričom pri $T=0$ všetky osoby dosahujú priemerný príjem, naopak ak $T=\ln(n)$ tak celý príjem je koncentrovaný v rukách 1 osoby. Theilov index sme pre potreby príspevku vybrali kvôli jeho pomerne jednoduchšej dekompozícii na subskupiny (v našom prípade odvetvia a okresy).

$$T = \sum_{i=1}^n s_i \cdot T_i + \sum_{i=1}^n s_i \cdot \ln \frac{x_i}{\mu} \quad (1)$$

x_i – priemerný príjem subskupiny i

μ – priemerný príjem celkovej populácie

T_i – Theilov index príjmu v rámci subskupiny i

s_i – podiel subskupiny i na celkovej populácii.

Výraz $s_i \cdot T_i$ predstavuje populačne váženú (s_i) nerovnosť príjmu v rámci subskupiny i , a výraz $s_i \cdot \ln \frac{x_i}{\mu}$ predstavuje populačne váženú príjmovú nerovnosť medzi subskupinou i a celkovou populáciou. Ak je druhý výraz záporný tak priemerný príjem v subskupine i je nižší ako celkový priemerný príjem v celej populácii.

Wolfsonov index bipolarizácie (W) nadobúda hodnotu $<0;1>$, pričom 0 znamená, že obe polovice populácie majú rovnaký príjem a 1, že vrchná polovica populácie poberá celý príjem v spoločnosti.

$$W = 2(\mu^* - \mu^L)/m \quad (2)$$

μ^* – distribučne korigovaný priemerný príjem: $\mu^* = (1 - G) \mu$

μ^L – priemerný príjem populácie s príjmom pod úrovňou mediánu

m – medián príjmu.

Zdroj údajov

V príspevku pracujeme s individuálnymi dátami Sociálnej poisťovne SR, ktoré sú sledované na mesačnej báze a celkovo zahŕňajú obdobie 2005 – 2014. Predmetom zisťovania sú hrubé ročné mzdy obyvateľstva, rátané z jednotlivých vymeriavacích základov poistencov Sociálnej poisťovne SR.¹ Databáza obsahuje tiež informácie o okrese trvalého pobytu a zaradenie poistencov do klasifikácie ekonomických činností SK NACE.

Tab. 1: Popisná štatistika premennej ‘hrubá ročná mzda’

Rok	n	priemer	št. odchýlka	Medián	Max
2005	1772211	6130,47	11382,82	4928,2	8685886
2006	1800590	6623,43	10516,38	5306,7	3505832
2007	1830133	7234,932	10730,75	5832,3	5919093
2008	1844630	7724,867	10500,34	6235,7	2829867
2009	1770794	8048,473	10367,55	6524,7	2135716
2010	1723299	8437,013	10446,21	6846,5	2071333
2011	1729305	8990,319	12089,56	7189,0	4174327
2012	1704435	9435,64	14127,32	7483,4	6370770
2013	1717590	9516,71	12960,43	7604,5	5855426
2014	1738476	9855,826	12402,15	7840,1	3968011

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

Sekcie SK NACE:

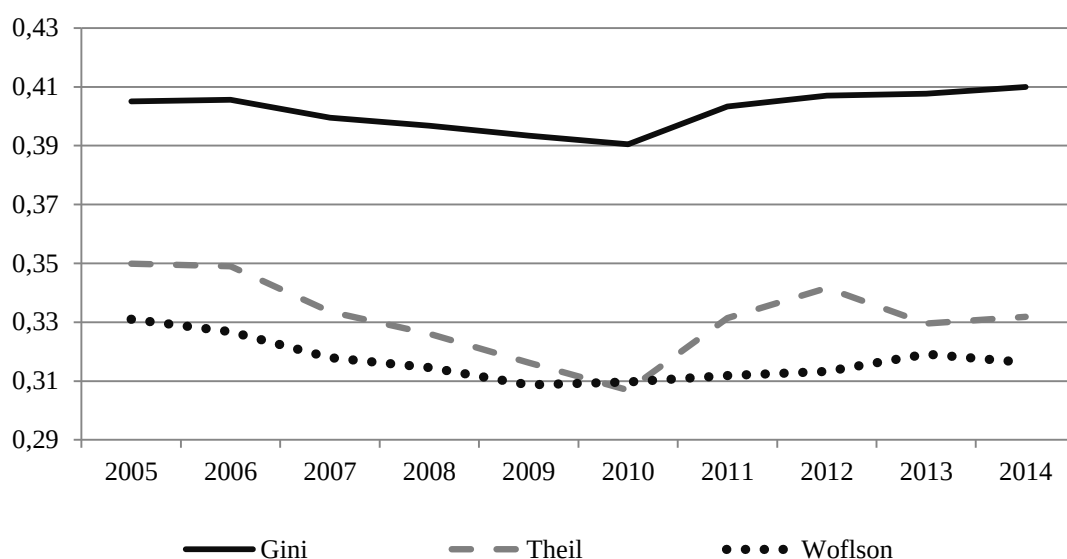
- A Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov
- B Ťažba a dobývanie
- C Priemyselná výroba
- D Dodávka elektriny, plynu, pary a studeného vzduchu
- E Dodávka vody, čistenie a odvod odp. vôd, odpady a služby odstraňovania odpadov
- F Stavebníctvo
- G Veľkoobchod a maloobchod; oprava motorových vozidiel a motocyklov
- H Doprava a skladovanie
- I Ubytovacie a stravovacie služby
- J Informácie a komunikácia
- K Finančné a poisťovacie činnosti
- L Činnosti v oblasti nehnuteľností
- N Administratívne a podporné služby
- O Verejná správa a obrana; povinné sociálne zabezpečenie
- P Vzdelávanie
- Q Zdravotníctvo a sociálna pomoc
- R Umenie, zábava a rekreácia
- S Ostatné činnosti

¹ Sociálna poisťovňa SR neeviduje príjmy silových zložiek, ako sú policajti, vojaci a iní, patriaci do kompetencie Vojenského úradu sociálneho zabezpečenia SR.

3 Výsledky: Nerovnosť a polarizácia v hrubých mzdách

Z hľadiska skúmania vývoja nerovností v hrubých mzdách za SR možno rozlíšiť dva trendy:

- *Predkrízový pokles nerovností (sledované od roku 2005), pretrvávajúci až do roku 2010*, kedy dochádza k zmene trendu a nárastu nerovností až do súčasnosti. Pokles nerovností pred rokom 2009 je dôsledkom vývoja v hrubých mzdách obyvateľstva, ktoré u najnižších príjmových skupín rástli rýchlejšim tempom ako u zvyšku populácie.
- *V krízovom období začali mzdy najnižších príjmových skupín reálne klesať, resp. stagnovať.*² Taktiež po roku 2010 sa vývoj v oblasti počtu zamestnancov a hrubých miezd výrazne líšil od predchádzajúceho obdobia. Počet zamestnaných začal mierne rásť, avšak novo vytvorené pracovné miesta spadali predovšetkým do vyšších mzdových intervalov. Išlo predovšetkým o kvalifikačne náročné a vysoko ohodnotenú pracovnú miesta, ktoré boli viac menej imúnne voči krízovým podmienkam. Naopak krízový vývoj ohrozoval predovšetkým kvalifikačne nenáročnú a nízko ohodnotenú pracovnú miesta. Nízkoпрíjmové a kvalifikačne nenáročnú miesta boli teda vysoko citlivé na ekonomický pokles, resp. spomaľovanie rastu a doplatili ako prvé na ekonomické výkyvy. Kríza narušila proces tvorby pracovných miest s ohodnotením v stredných pásmach príjmového rozdelenia. Pretrvávajúce problémy trhu práce v oblasti štrukturálnej a dlhodobej nezamestnanosti boli príčinou poklesu, resp. stagnácie reálnych miezd v najnižších mzdových pásmach.

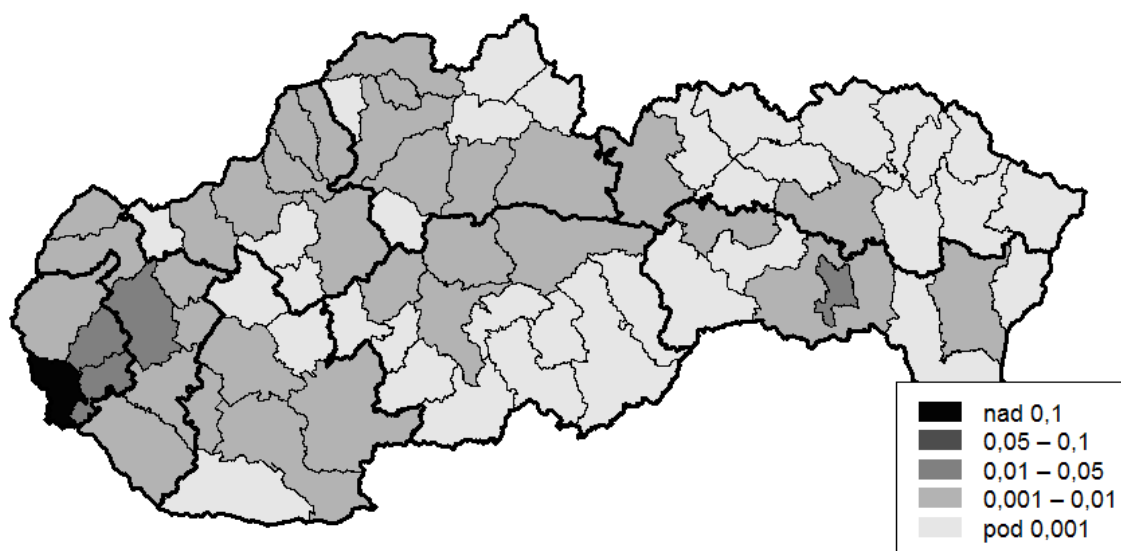
Obr. 1: Ukazovatele nerovnosti a polarizácie v hrubých mzdách obyvateľstva SR

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

² Pauhofová – Martinák (2014).

Dekompozícia Theilovho koeficientu nerovnosti v hrubých mzdách na okresy

Najväčší podiel na celkovej nerovnosti v hrubých mzdách má podľa nášho očakávania mesto Bratislava³ (BA), ktoré má výrazne vyššiu priemernú mzdu ako zvyšok SR, pričom v samotnom meste je najvyššia príjmová nerovnosť spomedzi zvyšku okresov SR. Príspevok mesta BA k celkovej nerovnosti meranej Theilovým koeficientom predstavuje 0,142 z celkového 0,332 – t. j. takmer 43 %. Dekompozícia na vnútornú a vonkajšiu nerovnosť ukazuje, že obe tieto zložky sa na podiele mesta Bratislava na celkovom Theilovom koeficiente podieľajú zhruba rovnako. Vnútorná nerovnosť, t. j. nerovnosť v rámci okresu, v hrubých mzdách v BA predstavuje 0,71, vonkajšia 0,71. Čo sa týka hrubých miezd, Bratislava nie je homogénnym celkom a vykazuje najvyššiu mieru vnútornej nerovnosti spomedzi celej SR. Vonkajšia nerovnosť medzi BA a zvyškom SR je výrazne vysoká – priemerná mzda v BA je o 55 % vyššia ako priemerná mzda v SR. Podiel na nerovnosti v hrubých mzdách majú aj ďalšie krajské mestá, predovšetkým Košice (6,8 %), Trnava (4,7 %), Nitra (3,0 %) a Žilina (2,8 %), a taktiež okresy Bratislavského kraja v bezprostrednom susedstve Bratislavy, v ktorých prevláda vnútorná nerovnosť – Senec (5,0 %) a Pezinok (3,1 %).

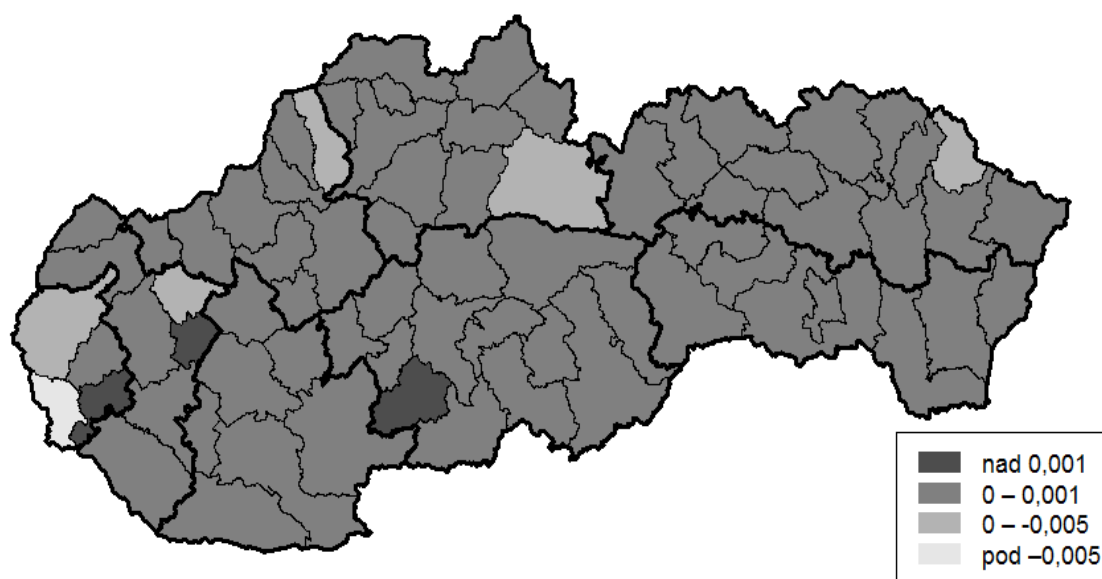
Obr. 2: Dekompozícia Theilovho indexu v hrubých mzdách na okresy SR (rok 2014)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

Hoci sa Bratislava podieľa najvyššou mierou na nerovnostiach v SR, k nárastu nerovností v hrubých mzdách v sledovanom období 2010 – 2014, meranej Theilovým koeficientom, mala negatívny príspevok (-24 %). Je to kvôli zníženiu nerovnosti medzi Bratislavou a ostatnými okresmi, predovšetkým pre mierne zníženie podielu BA na celkovej zamestnanosti v SR, a taktiež pre mierne zníženie rozdielov medzi priemernou mzdou v BA a zvyškom SR. Tento negatívny príspevok k rastu nerovností však až

³ Ústredia a sídla veľkých podnikov a firiem, zahraničné a so zahraničnou účasťou, v ktorých sú príjmy vrcholového manažmentu vo väčšine prípadoch na úrovni príjmov manažmentu v západných krajinách EÚ. Platí aj na úrovni okresov Bratislavy.

5-násobne prevážili ostatné okresy Slovenska. V drvivej väčšine okresov SR v sledovanom období príspevok k nerovnosti v hrubých mzdách rástol. Celkovo nerovnosť medzi okresmi stagnovala, resp. mierne poklesla. Tým pádom celý nárast nerovnosti v období 2010 – 2014 má na svedomí nárast nerovností v rámci jednotlivých okresov SR. Hlavným zdrojom nárastu nerovností z regionálneho hľadiska teda bol nárast nerovností takmer vo všetkých okresoch SR. To súvisí s už spomínaným faktom, že kríza narušila proces tvorby nových pracovných miest s ohodnotením v stredných pásmach príjmového spektra. Zároveň pokračoval rast miery dlhodobej nezamestnanosti, ktorej úroveň bola už v predkrízovom období v niektorých regiónoch vysoká.⁴

Obr. 3: Zmena Theilovho indexu v hrubých mzdách dekomponovaného na okresy SR (2010/2014)

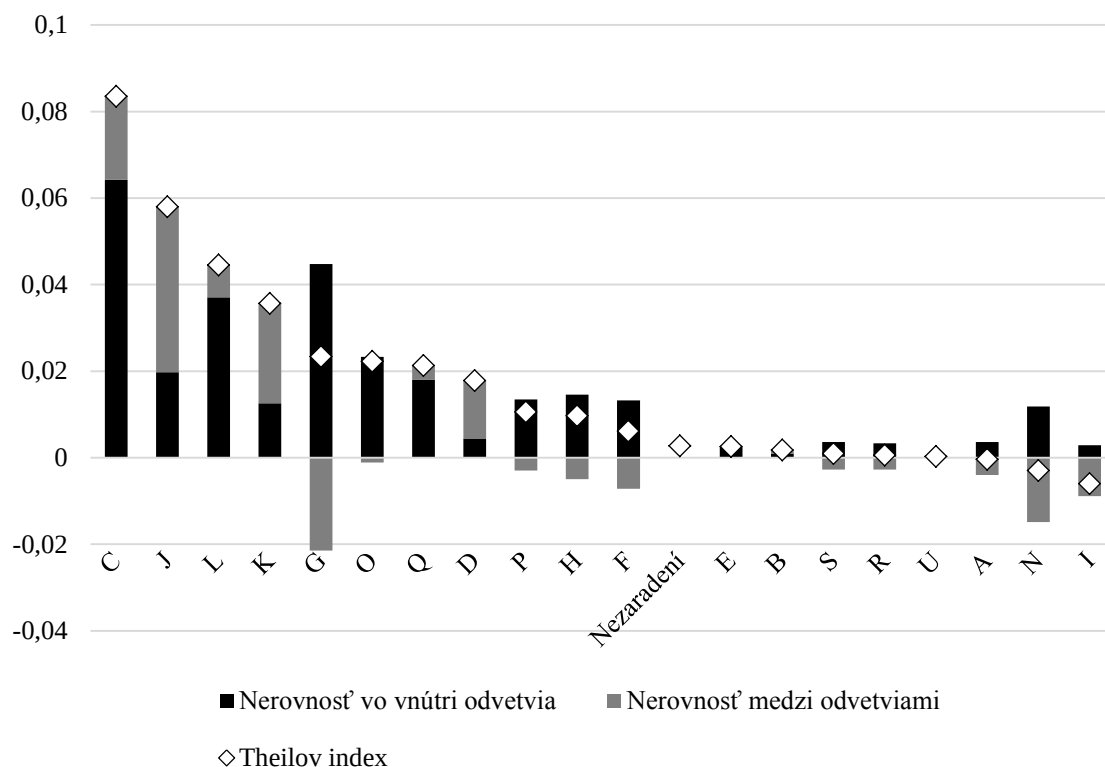
Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

Odvetvový charakter príjmových nerovností

Najväčší, až 25 percentný, príspevok k celkovej nerovnosti malo v roku 2014 odvetvie *Priemyselná výroba (C)*, pričom hlavnú časť tvorí nerovnosť v mzdách v rámci tohto odvetvia (19,3 %). Uvedené odvetvie malo najvyšší podiel na celkovej zamestnanosti a je charakteristické vysokou mierou variability v mzdách. Odvetvia *Informácie a komunikácia* (17,5 %), *Činnosti v oblasti nehnuteľností* (13,4 %) a *Finančné a poisťovacie služby* (10,7 %) majú taktiež vysoký podiel na celkovej nerovnosti, pričom tieto odvetvia sa na celkovom počte zamestnaných podieľajú relatívne nízkym podielom. Predovšetkým v odvetviach *Informácie a komunikácia* a *Finančné a poisťovacie služby* sú výrazne vyššie mzdy ako u zvyšku zamestnaných, preto je aj ich podiel na celkovej nerovnosti, aj napriek nízkemu podielu na nezamestnanosti, vysoký. Situáciu znázorňuje obr. 4: záporná hodnota nerovností medzi odvetviami znamená, že priemerná

⁴ Priemer dlhodobej nezamestnanosti v EÚ je iba cca 3 %, na Slovensku dlhodobá nezamestnanosť – trvanie nad 48 mesiacov – v 17 zo 79 okresov dosahuje 60 až 71 % z celkovej nezamestnanosti.

mzda v odvetví je nižšia ako priemer v národnom hospodárstve. V roku 2014 príspevok k celkovej nerovnosti majú aj nerovnosti v mzdách vo vnútri odvetvia *Veľkoobchod, maloobchod, oprava motorových vozidiel a motocyklov*. Zvlášť za oblasť maloobchodu je možné pozorovať výraznú fluktuáciu pracovníkov, ktorá je spojená s mimoriadne nízkou úrovňou miezd vo väčšine obchodných reťazcov zahraničnej proveniencie.⁵

Obr. 4: Dekompozícia Theilovho indexu v hrubých mzdách na odvetvia SR (rok 2014)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

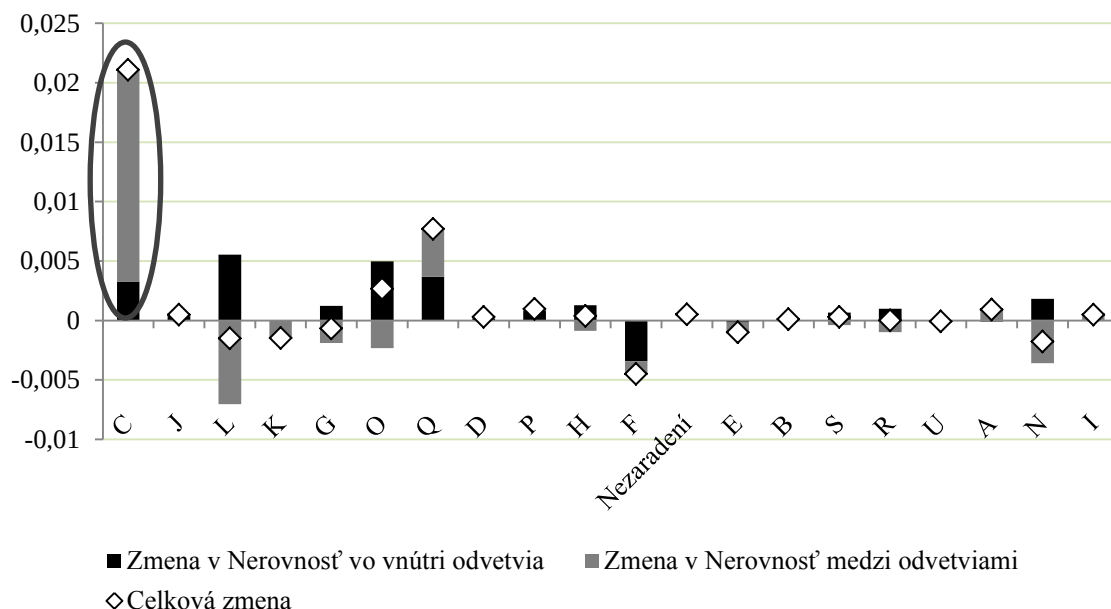
Nerovnosť v hrubých mzdách obyvateľstva SR meraná Giniho koeficientom a rovnako aj Theilovým indexom dosiahla v roku 2010 svoje dno. Od roku 2010 nerovnosť v tomto ukazovateli rástla.⁶ Najväčší, až 84,6 percentný, podiel na náraste nerovností v hrubých mzdách meraných Theilovým indexom v období 2010 – 2014 malo odvetvie „C – Priemyselná výroba“, a to predovšetkým nárast nerovností v mzdách medzi týmto odvetvím a ostatnými odvetviami (71,5 % z celkovej zmeny). Zároveň je však tento nárast nerovností výsledkom rastu nerovnosti v mzdách i vo vnútri odvetvia Priemyselná výroba (odborníci priemyselnej činnosti).

Zatiaľ čo v roku 2010 boli mzdy v odvetví Priemyselnej výroby zhruba na úrovni priemernej mzdy v národnom hospodárstve, v roku 2014 boli už v priemere o 7,7 %

⁵ Súvislosť je s celkovým znižovaním nákladových položiek, najmä mzdových, čo sa dotýka „radových“ zamestnancov, v niektorých prípadoch i stredného manažmentu.

⁶ Nerovnosť v hrubých mzdách v SR v rokoch 2010 – 2014 vyjadrená Giniho koeficientom vzrástla o takmer 5 %, Theilov index vzrástol za toto obdobie až o 8 %.

vyššie. Toto odvetvie malo najvyšší podiel na náraste zamestnanosti v najvyšších pásmach mzdového spektra. Inými slovami väčšina vysoko ohodnotených pracovných miest vznikala práve v tomto odvetví.⁷ Podiel na náraste nerovností v hrubých mzdách mali aj odvetvia „Q – Zdravotníctvo a sociálna pomoc“ a „O – Verejná správa a obrana; povinné sociálne zabezpečenie“.

Obr. 5: Zmena Theilovho indexu nerovnosti v mzdách dekomponovaného na odvetvia (zmena 2010/2014)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

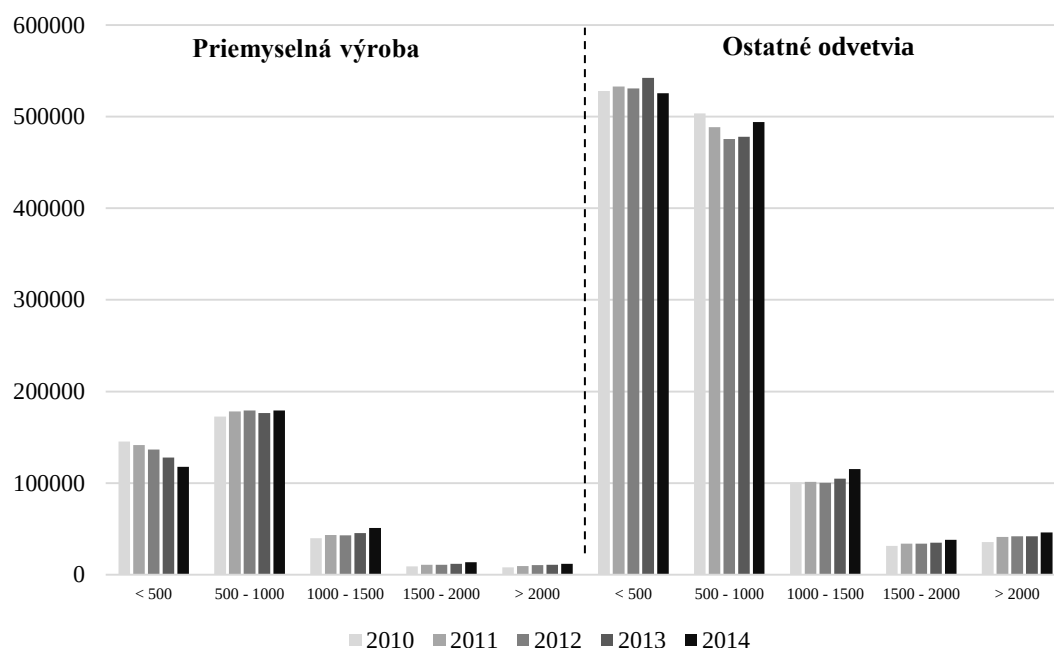
Charakter vysokého príspevku odvetvia Priemyselná výroba k nárastu nerovností v hrubých mzdách ilustruje obr. 6. Vývoj zamestnanosti v odvetví Priemyselná výroba sa v sledovanom období odlišoval od vývoja zamestnanosti vo zvyšku národného hospodárstva. V odvetví Priemyselná výroba klesal počet zamestnancov v najnižších mzdových pásmach, zatiaľ čo v ostatných odvetviach tento počet stagnoval. Treba uviesť, že stagnácia v nízkych a priemerných mzdových pásmach sa dotýka väčšiny pracovníkov v národnom hospodárstve. Počet nadpriemerne a vysoko nadpriemerne ohodnotených pracovných miest síce rástol v celom národnom hospodárstve, avšak v odvetví Priemyselná výroba to bolo rýchlejším tempom ako v ostatných odvetviach.⁸ Dotýka sa to však zásadne menšieho počtu zamestnancov v národnom hospodárstve.

V mzdovom intervale nad 2 000 eur stálych cien roku 2005 počet zamestnancov v odvetví Priemyselná výroba od roku 2010 narástol o 51 %, vo zvyšku odvetví o 30 %. V intervale 1 500 – 2 000 nárast počtu zamestnancov v Priemyselnej výrobe predstavoval 28 %, v intervale 1 000 – 1 500 50 %, v rovnakých intervaloch vo zvyšku národného hospodárstva nárast zodpovedal 15 %, resp. 21 %. Celkovo malo odvetvie

⁷ Čo korešponduje s vývojom riadiacej štruktúry priemyselných podnikov a firiem zahraničných a so zahraničnou účasťou.

⁸ Priemerné a vysoko nadpriemerné mzdové pásma v podmienkach Slovenska (500 – 1 000 a nad 2 000 eur) nie sú porovnateľné s priemernými a vysoko nadpriemernými mzdovými pásmami v západných krajinách Európskej únie.

Priemyselná výroba až 38,2 percentný podiel na náraste počtu zamestnaných so mzdami vyššími ako 1 000 eur⁹ od roku 2010. Práve tento fakt sa najviac podpísal na náraste celkových nerovností v hrubých mzdách na Slovensku.

Obr. 6: Vývoj priemerného počtu zamestnancov podľa príjmových intervalov v odvetví priemyselná výroba a zvyšku NH (s. c. roku 2005)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov Sociálnej poisťovne.

K výsledkom charakterizujúcim vývoj a stav nerovností a polarizácie na Slovensku z regionálneho a odvetvového pohľadu je potrebné pridať samotný fakt, že veľmi veľká časť pracujúcich v odvetviach národného hospodárstva stále poberá mzdu v pásme do 500 a od 500 do 1 000 eur. Čiže rast nerovnosti a polarizácie je evidentný pri stagnujúcich mzdách u väčšiny zamestnaných vo väčšine odvetví a všetkých regiónoch Slovenska.

4 Záver

Nerovnosti a polarizácia v hrubých mzdách v krízovom období rástli prvýkrát od ukončenia transformačného procesu slovenskej ekonomiky. Nárast nerovností v období 2010 – 2014 súvisel predovšetkým so zastavením tvorby pracovných miest v stredných pásmach príjmového spektra. Zároveň je väčšina zamestnaných poberajúca mzdu v pásme do 500 a 500 až 1 000 eur. Hlavným zdrojom nárastu nerovností v mzdách bolo odvetvie Priemyselná výroba, v ktorom mzdy rástli rýchlejšie ako v národnom hospodárstve a zároveň sa jeho podiel na celkovej zamestnanosti zvýšil. Charakter zmeny spočíval v tom, že najviac vysoko odmeňovaných pracovných miest v sledovanom období vznikalo práve v tomto odvetví. Naopak počet pracovných miest s nízkymi mzdami v tomto odvetví klesal, zatiaľ čo vo zvyšku národného hospodárstva stagnoval.

⁹ 1 000 eur v stálych cenách roku 2005.

V drvivej väčšine okresov SR v sledovanom období príspevok k nerovnosti v hrubých mzdách rástol. Celkovo nerovnosť medzi okresmi stagnovala, resp. mierne poklesla. Tým pádom celý nárast nerovnosti v období 2010 – 2014 má na svedomí nárast nerovností v rámci jednotlivých okresov SR.

Jednotlivé výsledky za vývoj nerovností a polarizácie prispievajú k posunutiu poznania v oblasti nevyhnutnosti adaptačných procesov na úrovni regiónov najmä s vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti a k objasneniu problémov vývoja štruktúry ekonomického potenciálu v nich.

5 Literatúra

- ESTEBAN, J. – RAY, D. 2012. Comparing Polarization Measures. In: GARFINKEL, M. – SKAPERDAS, S. *Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict*. Oxford: Oxford University Press, s. 127 – 151.
- PAUHOFOVÁ, I. 2014. Príjmová polarizácia – príčina a dôsledky na Slovensku. In: HOŠOFF, B. *Finančné a sociálne aspekty dlhovej krízy z pohľadu ekonómie a práva*. Zborník vedeckých statí z konferencie 18. 9. 2014 v Bratislave. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 121 – 144. ISBN 978-80-89608-18-8.
- PAUHOFOVÁ, I. – MARTINÁK, D. 2014. Regionálna charakteristika formovania príjmov v SR. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku*. Zborník statí z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie, Košice 22. - 24. 10. 2014. [Online.] Košice; Bratislava: Ekonomická fakulta TÚ; Ekonomický ústav SAV, s. 1 – 11.
- PAUHOFOVÁ, I. – MARTINÁK, D. 2014. Súvislosti príjmovej stratifikácie populácie Slovenskej republiky. In: *Ekonomický časopis*, roč. 62, č. 8, s. 842 – 860.
- PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2013. Súvislosti formovania dôchodkov obyvateľstva a trhu práce na Slovensku v období krízy. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Zborník statí, Smolenice 16. – 18. 9. 2013. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 188 – 198. ISBN 978-80-7144-212-7.
- SALVERDA, W. – NOLAN, B. – SMEEDING, T. M. 2009. *The Oxford Handbook of Economic Inequality*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-923137-9.
- SP SR. 2015. Údaje (administratívne) o individuálnych príjmoch obyvateľov Slovenska (2005 – 2014). [CD nosiče.] Bratislava: Sociálna poisťovňa SR.

Senzitivita kompozitného indikátora chudoby na zvolenú hranicu chudoby v krajinách Európskej únie

Tomáš Želinský¹ Ekonomická fakulta, TU Košice

Sensitivity of Poverty Composite Indicator to Poverty Threshold in the European Union Countries

Author's contact details

¹ Technical University of Košice,
Faculty of Economics,
Department of Regional Science
and Management,
Němcovej 32,
040 01 Košice,
Slovakia
tomas.zelinsky@tuke.sk

Abstract: Comparisons based on composite indicators are popular nowadays, and they are widely used in different situations. There is a discussion on using composite indicators in cross-country comparisons, as they have their advantages, but also shortcomings and limitations. Composite indicators are often used also in cross-country comparisons of poverty. Sensitivity of such indicators to the selection of poverty threshold and/or weights of dimensions is one of their shortcomings often addressed in the scientific literature. It is often argued that the poverty thresholds are arbitrary, and hence assessment of the sensitivity of poverty indicators is necessary. The aim of this study is to assess sensitivity of "people at risk of poverty or social exclusion" to poverty threshold using a set of selected thresholds (i.e. total robustness is not assessed in the paper). People at risk of poverty or social exclusion is a type of composite indicator and is one of the Europe 2020 headline indicators created by Eurostat in order to monitor progress towards the Europe 2020 strategy targets adopted by the European Council in 2010. The calculations are based on EU-SILC 2012 microdata and the results suggest that even a small change in poverty threshold results in change of countries' rankings. Furthermore, there are differences among the countries regarding how they react to the change in threshold. The results suggest that the sensitivity issue is important and has to be taken into account in performing cross-country comparisons from the viewpoint of poverty.

Keywords: poverty, composite indicator, sensitivity, European Union.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV v rámci riešenia vedecko-výskumných projektov VEGA 1/0127/11 „Priestorová distribúcia chudoby v Európskej únii“ a VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“. V príspevku boli použité anonymizované údaje z výberového zisťovania EU-SILC poskytnuté na výskumné účely na základe kontraktu č. EU-SILC/2011/33 podpísaného medzi Európskou komisiou, Eurostatom a Technickou univerzitou v Košiciach.

1 Úvod

Definícia väčšiny oficiálne vykazovaných mier chudoby je výsledkom politických rozhodnutí a vstupné parametre sú spravidla zvolené arbitrérne. Cieľom tejto state je zhodnotiť senzitivitu jedného z hlavných indikátorov prijatých v rámci stratégie Európa 2020 na sledovanie progresu v boji s chudobou. Ide o kompozitný indikátor „miera rizika chudoby alebo sociálnej exklúzie“ založený na agregovaní troch dimenzií: príjmová chudoba, materiálna deprivácia a nízka pracovná intenzita. Analýza úplnej senzitivity by vyžadovala zhodnotenie vplyvu váh jednotlivých subindikátorov a zároveň zvolených hraníc v rámci jednotlivých indikátorov. V prípade subindikátora príjmovej chudoby by vyžadovala napríklad aj zhodnotenie vplyvu použitej ekvivalentnej škály na výslednú hodnotu ukazovateľa a v prípade subindikátora materiálnej deprivácie aj

vplyv váh jednotlivých položiek zohľadňovaných pri určovaní závažnosti materiálnej deprivácie. Vzhľadom na komplexnosť javu sa v tejto štúdii zameriame výlučne na zhodnotenie vplyvu hraníc rozlišujúcich chudobných od nechudobných, použitých v rámci jednotlivých subindikátorov.

Výsledky prezentované v stati sú založené na údajoch výberového zisťovania EU-SILC 2012, t. j. harmonizovaného zisťovania členských štátov EÚ zameraného na príjmy, chudobu a sociálne vylúčenie, realizovaného v súlade s nariadením Európskeho parlamentu a Rady ES č. 1177/2003 zo dňa 16. júna 2003.

2 Stručná charakteristika a vývoj použitého indikátora

Miera rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia je tvorená ako jednoduchý kompozitný indikátor pozostávajúci z troch subindikátorov, pričom každý z nich má rovnakú váhu. Je definovaný ako počet osôb žijúcich v domácnostiach 1. ohrozených rizikom (príjmovej) chudoby a/alebo 2. závažnou materiálnou depriváciou a/alebo 3. s veľmi nízkou pracovnou intenzitou.

Z pohľadu zamerania state je kľúčovou práve voľba použitej hranice chudoby, ktorá by mala rozlišovať medzi chudobnými a nechudobnými. Pripomeňme, ako sú tieto hranice stanovené:

Osoba je považovaná za *ohrozenú rizikom príjmovej chudoby*, ak žije v domácnosti, ktorej ekvivalentný disponibilný príjem je pod úrovňou 60 % *mediánu* národného ekvivalentného disponibilného príjmu (po sociálnych transferoch). Pred rokom 2000 boli odhady príjmovej chudoby v krajinách EÚ založené na hranici 50 % *priemeru* národného ekvivalentného disponibilného príjmu (Besharov a Couch, 2012) a k zmene metodiky došlo v roku 1998 na základe odporúčania Komisie pre štatistický program (CPS, 1998).

Miera *závažnej materiálnej deprivácie* je definovaná ako podiel populácie, ktorá čelí nútenému nedostatku v aspoň *štyroch z deviatich položiek*, ktoré si domácnosť nemôže finančne dovoliť: 1. schopnosť uhrádzať nedoplatky spojené s hypotékou alebo nájomným, úhradou za energie alebo splácaním nákupov na splátky a iných pôžičiek, 2. schopnosť domácnosti finančne si dovoliť udržiavať doma primerané teplo, 3. schopnosť dovoliť si ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky mimo domu, 4. schopnosť dovoliť si jesť jedlo s mäsom, kuraťom, rybou alebo vegetariánskym ekvivalentom každý druhý deň, 5. schopnosť čeliť neočakávaným výdavkom; resp. domácnosť si nemôže dovoliť 6. telefón, 7. farebný televízor, 8. práčku, 9. automobil. Ako uvádzajú Ivančíková a Vlačuha (2011), výber položiek je založený na štúdii Guio (2009), ktorá vychádzajúc z položiek dotazníka EU-SILC identifikovala tri dimenzie: ekonomická záťaž, nedobrovoľné nevlastnenie predmetov dlhodobej spotreby a bývanie, pričom sa zamerala predovšetkým na prvé dve. Tie sa zároveň stali oficiálne sledovanými na účely zisťovania miery závažnej materiálnej deprivácie. Čo sa týka stanovenia hranice (teda že osoba je považovaná za závažne materiálne deprivovanú, ak žije v domácnosti čeliacej nútenému nedostatku v aspoň štyroch z deviatich položiek), k zmene metodiky došlo v roku 2010, nakoľko pôvodný ukazovateľ materiálnej deprivácie bol definovaný ako podiel populácie čeliacej nútenému nedostatku v aspoň *troch z deviatich položiek* uvedených vyššie (Guio et al., 2009). Zmenu inicioval Výbor pre

sociálnu ochranu EÚ, v správe (SPC, 2010) pre stálych predstaviteľov členských krajín pri Európskej únii. V súčasnosti navyše prebieha revízia konceptu závažnej materiálnej deprivácie spočívajúca v prehodnotení zohľadňovaných položiek a ich počtu (Stankovičová a Vlačuha, 2014).

Posledným z trojice subindikátorov je *veľmi nízka pracovná intenzita*. Z pohľadu tohto ukazovateľa je osoba považovaná za chudobnú, ak žije v domácnosti, v ktorej dospelé osoby vo veku 18 – 59 rokov počas predchádzajúceho roku odpracovali menej ako 20 % ich celkovej potenciálnej kapacity. Keď bol tento subindikátor prijímaný vo Výbore pre sociálnu ochranu EÚ, viaceré národné delegácie vyjadrili nesúhlas so zaradením tohto ukazovateľa do kompozitného indikátora, avšak nakoniec väčšina s jeho zaradením súhlasila a výbor pripustil, že v budúcnosti je možné metodické prehodnotenie tohto ukazovateľa (SPC, 2010).

Z uvedeného vyplýva, že stupeň arbitrážnosti pri definovaní jednotlivých subindikátorov je skutočne vysoký a analýza citlivosti na zvolené hranice chudoby je preto nevyhnutná.

3 Použité metódy

Uskutočnená analýza citlivosti je založená na mikroúdajoch zisťovania EU-SILC 2012 (Eurostat, 2014) za 29 krajín EÚ a EFTA. V súlade s metodikou EU (Európska komisia, 2009) sú výpočty uskutočnené na úrovni osôb so zohľadnením osobných prierezo- vých váh.

V prípade každého zo subindikátorov je východiskový vektor poradí krajín určený použitím oficiálnej hranice chudoby (tzn. 60 % mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu v prípade príjmovej chudoby, nútený nedostatok najmenej štyroch položiek v prípade materiálnej deprivácie a pracovná intenzita domácnosti na úrovni najviac 20 % potenciálnej pracovnej intenzity).

Čiastková analýza (teda analýza každej z dimenzií individuálne) jednotlivých subindikátorov je založená na výpočte vektorov s alternatívnymi poradiami použitím nasledovných alternatívnych hraníc chudoby:

- *príjmová chudoba*: $z^1 \in \{30; 35; \dots; 75; 80\}$ % mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu,
- *materiálna deprivácia*: $z^2 \in \{1; 2; \dots; 8; 9\}$ ako dolná hranica počtu položiek núteného nedostatku,
- *pracovná intenzita*: $z^3 \in \{10; 15; \dots; 55; 60\}$ % potenciálnej pracovnej intenzity domácnosti.

Vzhľadom na výpočtovú náročnosť je v prípade komplexnej analýzy (tzn. analýzy zmien poradí jednotlivých krajín po zmene hranice chudoby u uvažovaných subindikátorov súčasne) je vo výpočtoch zohľadnená zúžená množina alternatívnych hraníc chudoby: $z^{1*} \in \{30; 40; \dots; 70; 80\}$; $z^{2*} \in \{2; 3; \dots; 7; 8\}$ a $z^{3*} \in \{10; 20; \dots; 50; 60\}$. Analýza poradí je v tomto prípade založená na hodnotách agregovaného ukazovateľa podielu osôb

ohrozených chudobou alebo sociálnou exklúziou vypočítaných pre všetky možné kombinácie definovaných hraníc chudoby (tzn. 252 možných kombinácií).

Stupeň korelácie medzi pôvodným (východiskovým) vektorom poradí a alternatívnymi poradiami je kvantifikovaný Spearmanovým koeficientom poradovej korelácie.

4 Výsledky a diskusia

Ako bolo naznačené v predchádzajúcej časti štúdie, výsledky sú prezentované v dvoch rovinách: u každého zo subindikátorov individuálne a agregované výsledky v zmenách poradí pre všetky uvažované kombinácie hraníc chudoby súčasne.

V prípade čiastkových analýz na úrovni subindikátorov, výrazný odklon od východiskového vektora poradí v prípade niektorých krajín naznačuje citlivosť na použitú hranicu chudoby, čo v konečnom dôsledku obmedzuje možnosti medzinárodného porovnávania krajín z pohľadu daného subindikátora (pozri napr. Atkinson, 1987; Davidson a Duclos, 2000).

Príjmová chudoba

O citlivosti ukazovateľa príjmovej chudoby na použitú hranicu chudoby nasvedčuje tabuľka 1, z ktorej je zrejmé, že už zmena hranice chudoby o päť percentuálnych bodov môže v prípade niektorých krajín spôsobiť zmenu v usporiadaní krajín podľa hodnot miery rizika chudoby. Pri znížení hranice o 5 percentuálnych bodov by k najväčšej zmene došlo v prípade Luxemburska (z 15. na 11. pozíciu) a podobne je tomu v prípade zvýšenia hranice o 5 percentuálnych bodov (pozícia Luxemburska by sa zmenila z 15. na 11.).

S výraznejšou zmenou hranice chudoby súvisí výraznejšie preskupenie krajín, pričom najstabilnejšiu pozíciu spomedzi všetkých krajín má Bulharsko nasledované Gréckom a o relatívne stabilnej pozícii možno hovoriť aj v prípade Španielska, Chorvátska a Spojeného kráľovstva. Naopak najmenej stabilnú pozíciu má Malta – jej východisková pozícia 14. sa v závislosti od použitej hranice chudoby môže zmeniť až na pozíciu 1. (pri definovaní hranice chudoby ako 35 % mediánu) až po pozíciu 19. (pri použití hranice chudoby 80 % mediánu).

Z pohľadu tesnosti lineárnej závislosti medzi pôvodnými a alternatívnymi poradiami, hodnoty Spearmanovho koeficientu poradovej korelácie nad 0,95 sú zaznamenané v prípade hraníc chudoby z intervalu 50 – 75 % mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu.

Materiálna deprivácia

Subindikátor materiálna deprivácia možno považovať za relatívne stabilný pri zmene hranice chudoby o jednu položku, pričom k najvýraznejšej zmene v poradí dôjde v prípade Cypru (z 22. pozície na 18.), v prípade ostatných krajín ide o zmenu maximálne o dve priečky.

Pokiaľ by sa oficiálna hranica chudoby v prípade subindikátora materiálna deprivácia zmenila o dve položky smerom nadol (tzn. za deprivovanú by bola považovaná osoba žijúca v domácnosti, ktorá si nemôže dovoliť 2 a viac položiek), stále možno

hovorí o relatívnej stabilite poradí. Ak by ale došlo k zmene hranice chudoby zvýšením počtu položiek o 2, najvýraznejšie zmeny v poradí by sa prejavili v prípade Cypru (z pozície 22. na 10.), Talianska (z pozície 21. na 13.) a Veľkej Británie (z pozície 15. na 20.).

Hodnoty Spearmanovho ρ medzi pôvodnou a alternatívnymi hranicami vyššie ako 0,95 sú zaznamenané len v prípadoch, kedy za deprivovanú je považovaná osoba žijúca v domácnosti, ktorá si nemôže dovoliť aspoň 1, aspoň 2, aspoň 3 alebo aspoň 5 položiek. To hovorí v prospech odborníkov, podľa ktorých uvažované položky možno považovať za základný štandard súčasnej spoločnosti a o chudobe lepšie vypovedá nedobrovoľné nevlastnenie nižšieho počtu položiek ako vyššieho.

Nízka pracovná intenzita

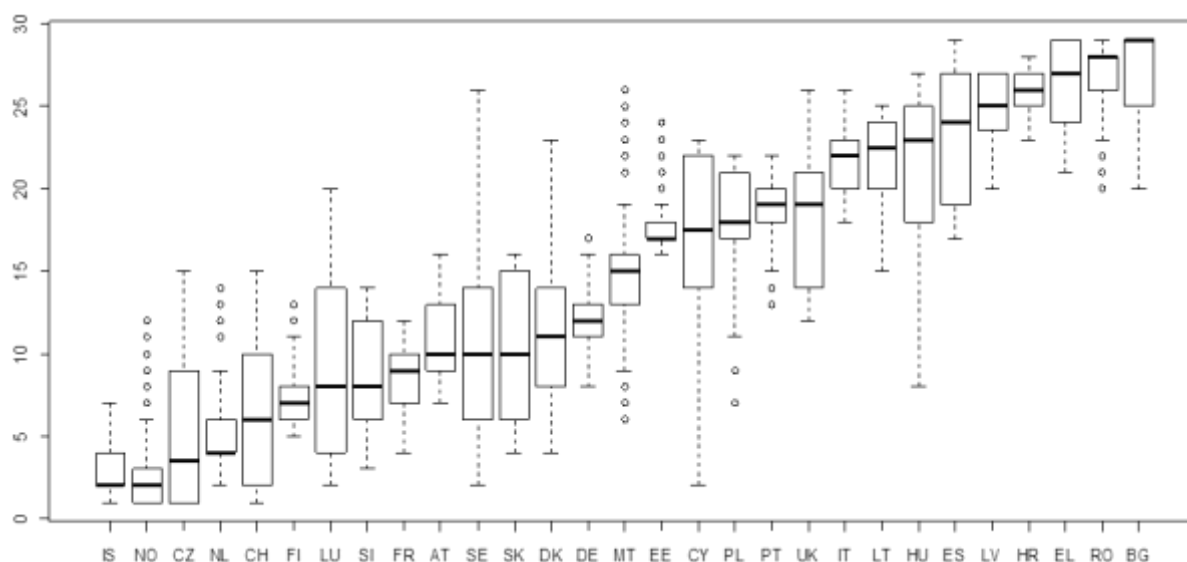
Zmena definície nízkej pracovnej intenzity spočívajúca v zvýšení alebo znížení percenta potenciálnej pracovnej intenzity o päť percentuálnych bodov nespôsobí výrazné zmeny v poradí krajín. K výraznejším zmenám v prípade malého počtu krajín dochádza pri zvýšení hranice o desať percentuálnych bodov (Cyprus: 4 → 9, Poľsko: 6 → 10 a Slovinsko: 10 → 6).

Podľa hodnôt Spearmanovho ρ možno za stabilné považovať hranice z intervalu 10 – 35 % potenciálnej pracovnej intenzity.

Kombinácia alternatívnych hraníc

Zhrnutie výsledkov simulácií rôznych kombinácií hraníc chudoby pre všetky tri subindikátory sú uvedené v tabuľke 4, ktorá obsahuje základné charakteristiky polohy a variability rozdelenia poradí pre každú z krajín.

Graficky je možné výsledky prezentovať pomocou boxplotov (obr. 1), krajiny sú zoradené podľa mediánu poradí z realizovaných simulácií.

Obr. 1: Rozdelenie poradí pre agregovaný ukazovateľ chudoby v krajinách EÚ

Zdroj: Eurostat (2014), vlastné spracovanie.

Z boxplotov na obr. 1 (podobne aj z tab. 4) je možné vyčítať, ktoré krajiny si udržiavajú relatívne stabilnú pozíciu a v prípade ktorých krajín dochádza k výrazným zmenám poradí spôsobených zmenou hranice chudoby.

5 Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na skutočnosť, že medzinárodné porovnávanie krajín na základe agregovaných ukazovateľov chudoby, pričom hranice chudoby v prípade jednotlivých subindikátorov sú definované v zásade arbitrérne, má výrazné obmedzenia.

Je nepochybné, že lepší obraz o realite poskytne výskumníkovi, resp. vo všeobecnosti príjemcovi informácie, charakteristika rozdelenia jednotlivých subindikátorov, než agregácia ukazovateľov do jediného kompozitného indikátora. Kompozitné indikátory majú svoje výhody a je omnoho jednoduchšie ich prezentovať, avšak čitateľ by mal byť vždy upozornený na ich úskalia, ako aj na to, či tieto indikátory boli podrobné analýzam senzitivity/robustnosti.

V ďalšej fáze skúmania sa zameriame na úplnú analýzu robustnosti kompozitného ukazovateľa chudoby (obyvatelia ohrození rizikom chudoby alebo sociálnej exklúzie) v Európskej únii, a následne do analýzy zahrnieme aj robustnosť voči použitým váham jednotlivých subindikátorov, ako aj ďalšie súvisiace aspekty.

6 Literatúra

- ATKINSON, A. B. 1987. On the Measurement of Poverty. In: *Econometrica*, Vol. 55, No. 4, pp. 749 – 764.
- BESHAROV, D. J. COUCH, K. A. 2012. Introduction. In: BESHAROV, D. J., COUCH, K. A. (eds.). *Counting the Poor New Thinking About European Poverty Measures and Lessons for the United States*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 3 – 23.
- CPS. 1998. Recommendations on social exclusion and poverty statistics CPS 98/31/2. 31st Meeting of the Statistical Programme Committee, Luxembourg, 26-27 November 1998.
- DAVIDSON, R., DUCLOS, J.-Y. 2000. Statistical Inference for Stochastic Dominance and for the Measurement of Poverty and Inequality. In: *Econometrica*, Vol. 68, No. 6, pp. 1435 – 1464.
- EURÓPSKA KOMISIA. 2009. Portfolio of Indicators for the Monitoring of the European Strategy for Social Protection and Social Inclusion – 2009 update. Brusel: European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG, Social protection and social integration, Social and demography analysis.
- EUROSTAT. 2014. EU-SILC 2012 UDB, cross-sectional data ver. 2012-1 from 01-03-14. European Commission, Eurostat, Luxembourg.
- GUIO, A.-C. 2009. *What can be learned from deprivation indicators in Europe?* Eurostat Methodologies and Working Papers.

- GUIO, A.-C., FUSCO, A., MARLIER, E. 2009. *A European Union Approach to Material Deprivation using EU-SILC and Euro-barometer data*. IRISS Working Paper 2009-19. Differdange, Luxembourg: CEPS/INSTEAD.
- IVANČÍKOVÁ, Ľ., VLAČUHA, R. 2011. Materiálna deprivácia obyvateľ'ov Slovenska v mestách a na vidieku. In: *Forum Statisticum Slovacum*, Vol. 7, No. 6, pp. 74 – 78.
- SPC. 2010. Europe 2020 Strategy – SPC Contribution. Brusel: Council of the European Union, The Social Protection Committee.
- STANKOVIČOVÁ, I., VLAČUHA, R. 2014. Revízia konceptu merania materiálnej deprivácie v EÚ a jej vplyv na indikátor chudoby alebo sociálneho vylúčenia v SR. In: *Forum Statisticum Slovacum*, Vol. 10, č. 4, pp. 174 – 183.

Tabuľková časť

**Tab. 1: Alternatívne poradia krajín vzhľadom na zvolenú hranicu chudoby
v prípade subindikátora príjmová chudoba**

	30 %	35 %	40 %	45 %	50 %	55 %	60 %	65 %	70 %	75 %	80 %	min	max
AT	17	16	15	15	15	13	12	10	9	12	9	9	17
BG	26	26	26	26	26	26	26	26	26	25	25	25	26
CY	6	6	8	10	13	15	13	13	15	13	13	6	15
CZ	5	2	3	4	2	2	2	2	2	2	2	2	5
DE	10	11	13	17	17	18	17	15	14	15	14	10	18
DK	20	19	17	14	10	8	5	6	7	10	10	5	20
EE	22	22	22	21	20	19	20	21	21	23	24	19	24
EL	28	28	28	28	28	29	29	29	29	29	29	28	29
ES	29	29	27	27	27	27	27	27	27	28	28	27	29
FI	1	3	2	3	5	5	6	8	12	11	11	1	12
FR	9	8	7	7	6	6	10	11	10	8	7	6	11
HR	24	24	25	25	25	25	25	25	24	24	23	23	25
HU	3	9	11	12	14	12	9	9	8	7	6	3	14
CH	12	14	16	18	18	17	16	14	13	14	15	12	18
IS	11	10	6	1	1	1	1	1	1	1	1	1	11
IT	25	23	23	23	23	23	24	23	22	22	21	21	25
LT	21	21	20	20	21	22	22	22	23	21	20	20	23
LU	2	4	4	8	7	11	15	18	18	17	17	2	18
LV	23	25	24	24	24	24	23	24	25	27	27	23	27
MT	4	1	5	6	8	14	14	16	17	16	19	1	19
NL	7	5	1	2	3	3	3	4	4	4	4	1	7
NO	14	13	10	5	4	4	4	3	3	3	3	3	14
PL	16	17	19	19	19	20	19	20	20	19	16	16	20
PT	19	20	21	22	22	21	21	19	19	20	22	19	22
RO	27	27	29	29	29	28	28	28	28	26	26	26	29
SE	15	12	12	13	12	10	11	12	11	9	8	8	15
SI	8	7	9	9	9	7	8	7	6	5	5	5	9
SK	13	15	14	11	11	9	7	5	5	6	12	5	15
UK	18	18	18	16	16	16	18	17	16	18	18	16	18
ρ	0,75	0,79	0,86	0,93	0,95	0,98	1,00	0,99	0,97	0,97	0,94		

Zdroj: Eurostat (2014), vlastné spracovanie.

**Tab. 2: Alternatívne poradia krajín vzhľadom na zvolenú hranicu chudoby
v prípade subindikátora materiálna deprivácia**

	≥ 1	≥ 2	≥ 3	≥ 4	≥ 5	≥ 6	≥ 7	≥ 8	≥ 9	min	max
AT	6	7	9	9	10	7	10	14	9,5	6	14
BG	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
CY	22	23	22	22	18	10	4	5,5	9,5	4	23
CZ	15	15	14	13	15	16	18	16	20	13	20
DE	9	10	10	10	12	11	12	12	9,5	9	12
DK	7	6	7	7	5	6	8	5,5	9,5	5	9,5
EE	19	18	17	18	19	19	19	17	19	17	19
EL	21	21	23	24	24	24	24	23	9,5	9,5	24
ES	14	16	12	12	9	12	11	11	9,5	9	16
FI	8	8	8	8	8	9	9	5,5	9,5	5,5	9,5
FR	10	11	11	11	11	14	5	5,5	9,5	5	14
HR	25	25	25	23	23	23	25	27	21	21	27
HU	28	26	26	27	26	26	26	26	27	26	28
CH	2	2	1	1	1	1	2	5,5	9,5	1	9,5
IS	11	9	6	6	4	4	7	5,5	9,5	4	11
IT	16	19	20	21	21	13	13	13	9,5	9,5	21
LT	24	24	24	25	25	25	23	24	9,5	9,5	25
LU	4	4	2	3	2	2	2	5,5	9,5	2	9,5
LV	26	28	27	26	27	27	27	25	26	25	28
MT	17	13	16	16	14	15	14	19	9,5	9,5	19
NL	5	5	5	5	6	3	2	5,5	9,5	2	9,5
NO	1	1	3	4	7	8	16	20	9,5	1	20
PL	23	22	21	20	22	22	21	21	23	20	23
PT	20	20	18	17	17	17	20	18	22	17	22
RO	27	27	28	28	28	28	28	28	28	27	28
SE	3	3	4	2	3	5	6	5,5	9,5	2	9,5
SI	13	14	15	14	13	18	17	15	24	13	24
SK	18	17	19	19	20	21	22	22	25	17	25
UK	12	12	13	15	16	20	15	5,5	9,5	5,5	20
ρ	0,97	0,97	0,99	1,00	0,98	0,92	0,83	0,79	0,65		

Zdroj: Eurostat (2014), vlastné spracovanie.

**Tab. 3: Alternatívne poradia krajín vzhľadom na zvolenú hranicu chudoby
v prípade subindikátora pracovná intenzita**

	10 %	15 %	20 %	25 %	30 %	35 %	40 %	45 %	50 %	55 %	60 %	min	max
AT	7	10	11	11	11	10	13	16	16	12	12	7	16
BG	21	25	24	24	24	25	26	25	24	23	22	21	26
CY	3	3	4	4	9	8	12	14	14	14	16	3	16
CZ	6	6	5	6	4	4	4	3	2	11	11	2	11
DE	17	19	17	17	17	15	14	13	13	13	14	13	19
DK	25	23	21	21	20	19	18	18	15	5	4	4	25
EE	15	14	15	15	15	18	19	19	18	18	20	14	20
EL	28	28	27	27	28	28	28	28	28	29	29	27	29
ES	26	27	28	28	27	27	27	27	27	27	27	26	28
FI	14	16	16	16	16	14	16	15	17	9	10	9	17
FR	13	13	13	13	13	11	9	9	8	7	5	5	13
HR	29	29	29	29	29	29	29	29	29	28	28	28	29
HU	23	24	25	25	26	26	25	26	25	24	24	23	26
CH	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	9	1	9
IS	2	2	3	3	3	2	3	4	4	2	2	2	4
IT	20	20	20	20	21	24	24	23	21	25	26	20	26
LT	24	21	22	22	22	21	21	21	20	17	17	17	24
LU	4	4	2	2	2	5	5	5	7	15	13	2	15
LV	22	22	23	23	23	22	23	24	22	22	23	22	24
MT	12	12	12	12	12	17	17	17	12	26	25	12	26
NL	16	15	14	14	14	12	8	8	9	6	7	6	16
NO	10	9	9	8	5	3	2	2	3	1	1	1	10
PL	5	5	6	5	10	13	11	11	11	16	15	5	16
PT	19	17	18	18	18	20	20	20	19	19	18	17	20
RO	9	8	8	10	7	9	10	10	10	20	19	7	20
SE	18	18	19	19	19	16	15	12	26	8	6	6	26
SI	11	11	10	9	6	7	7	6	5	4	3	3	11
SK	8	7	7	7	8	6	6	7	6	10	8	6	10
UK	27	26	26	26	25	23	22	22	23	21	21	21	27
ρ	0,98	0,99	1,00	1,00	0,98	0,95	0,92	0,89	0,89	0,63	0,61		

Zdroj: Eurostat (2014), vlastné spracovanie.

Tab. 4: Vybrané charakteristiky rozdelení alternativných poradí krajín

	min	max	mean	med	mode	sd	skew	kurt
AT	7	16	10,627	10,040	9,006	2,354	0,474	2,085
BG	20	29	27,239	28,218	28,990	2,321	-1,025	2,997
CY	2	23	16,915	17,542	21,612	5,113	-0,766	2,982
CZ	1	15	5,566	3,732	1,542	4,945	0,719	1,988
DE	8	17	12,083	11,781	11,918	1,910	0,555	2,665
DK	4	23	11,147	10,567	8,295	4,479	0,552	2,668
EE	16	24	17,643	17,087	16,995	1,538	1,250	4,190
EL	21	29	26,423	27,008	28,878	2,655	-0,706	2,284
ES	17	29	23,520	24,142	27,362	3,990	-0,223	1,497
FI	5	13	7,401	7,006	6,965	1,734	0,956	3,535
FR	4	12	8,576	8,535	8,125	2,033	-0,326	2,570
HR	23	28	25,849	25,787	25,037	1,406	-0,084	2,238
HU	8	27	21,095	22,628	24,877	5,052	-1,030	2,990
CH	1	15	6,470	5,996	1,816	4,489	0,254	1,677
IS	1	7	2,933	2,555	2,020	1,420	0,923	3,143
IT	18	26	21,655	21,678	22,056	1,880	0,246	2,423
LT	15	25	21,849	22,352	23,204	2,269	-0,992	3,655
LU	2	20	9,128	8,075	4,265	5,274	0,299	1,703
LV	20	27	24,982	25,249	26,945	2,000	-0,505	2,005
MT	6	26	15,234	14,990	15,413	4,119	0,846	4,253
NL	2	14	5,175	4,340	3,996	2,575	1,546	4,953
NO	1	12	2,624	1,940	1,057	2,429	2,452	9,011
PL	7	22	18,281	18,336	18,104	2,629	-1,188	5,890
PT	13	22	18,460	18,676	18,082	2,018	-0,755	3,383
RO	20	29	26,960	27,594	27,982	1,633	-1,580	5,190
SE	2	26	10,587	9,946	10,549	5,731	0,680	2,972
SI	3	14	8,437	7,841	5,779	3,511	0,112	1,551
SK	4	16	10,248	9,708	5,620	4,418	0,064	1,350
UK	12	26	17,890	18,213	20,110	3,704	-0,016	1,903
ρ	0,643	1,000	0,888	0,903	0,942	0,075	-0,797	3,074

Zdroj: Eurostat (2014), vlastné spracovanie.

Monitorování chudoby a sociálního vyloučení v České republice

Magdalena Kotýnková¹ Vysoká škola ekonomická v Praze

Monitoring of poverty and social exclusion in the Czech Republic

Authors' contact details

¹ University of Economics Prague,
Faculty of Economics,
Department of Economic
and Social Policy,
W. Churchill Sq. 4,
130 67 Prague 3,
Czech Republic
kotynkov@vse.cz

Abstract: Poverty is still an actual issue in developed countries. Each European country has its own objectives, which should lead to its reduction. The economic crisis, growing unemployment in the European Union and uncertainty associated with the situation in southern Eurozone countries, have been drawing attention to the problem of poverty even more than before. This working paper focuses on the poverty issue in developed countries with emphasis on the Czech Republic – one of the most successful countries of the European Union in terms of the social statistic performance. Based on survey data from the EU-SILC (survey EU Statistics on Income and Living Conditions, data published by Eurostat, using EU methodology) trends of poverty and social exclusion are analysed in the Czech Republic in the years 2009 – 2012. At-risk-of-poverty rate is monitored as the monetary component of the phenomenon of poverty and social exclusion. Together with that monetary component are analysed the non-monetary components, that are material deprivation and low work intensity of households in order to acquire a deeper understanding of poverty.

Keywords: poverty, social exclusion, at-risk-of-poverty rate, indicator of work intensity, indicator of material deprivation.

Napsání příspěvku bylo podpořeno za finanční podpory interní grantové agentury VŠE v Praze – grant VŠE F5/15/2014.

1 Úvod

Chudoba je jevem, který provází lidskou existenci od jejího vzniku až do současnosti. Jedná se o problém, se kterým se v jisté míře potýká každá společnost a proto jde o problém velmi diskutovaný a palčivý. V každé zemi najdeme určitou část obyvatel, která trpí příjmovou nedostatečností a nemůže přiměřeným způsobem uspokojovat své základní životní potřeby. Navíc se nezdá, že se osoby s nízkou úrovní příjmů ocitnou na okraji společnosti, neboť si nemohou zajistit životní standart, který je ve společnosti běžný.

Chudoba je v evropských zemích monitorována dle metodických pokynů Evropského statistického úřadu (dále: „Eurostat“) na základě relativního konceptu chudoby, přičemž na problematiku chudoby a jejího měření se soustředila pozornost statistiků, ekonomů a sociologů již po dobu dvou předcházejících století. Předmětem diskuse jsou dva základní přístupy k měření chudoby: absolutní a relativní. Nahlédneme-li stručně do historie sledování chudoby lze doložit postupný vývoj v chápání chudoby a vývoj v nastavení hranice chudoby, přičemž oba přístupy v sobě odrážejí dosažený sociálně-ekonomický vývojový stupeň společnosti.

2 Teoretická východiska

První statistické studie, které byly zaměřeny na výzkum chudoby v Evropě začaly vznikat již od druhé poloviny 19. století. Na přelomu 19. a 20. století působil v Anglii Charles Booth (1840 – 1916) a B. Seebohm Rowntree (1871 – 1954), kteří stanovili významný instrument pro budoucí výzkumy v oblasti chudoby, kterým je hranice chudoby („poverty line“). Booth stanovil určitou výši příjmů pomocí níž definoval „chudé“ a „velmi chudé“ (Booth, 1889). Stejně tak Rowntree stanovil v roce 1901 (Hatton, Bailey, 2000) dvě kategorie chudých při použití hranice chudoby, kterou stanovil již v roce 1889. Tím je sledován jako první badatel, který zkonstruoval absolutní hranici chudoby, přičemž vyšel z nezbytných výdajů domácnosti, které rozdělil na tři kategorie: potraviny, bydlení a ostatní (oblečení, topivo, světlo apod.). V rámci těchto kategorií vypracoval kalkulaci minimálních výdajů nutných k tomu, aby si domácnost mohla obstarat základní životní potřeby.

V polovině 20. století bylo bádání o příjmech domácností a chudobě ideově ovlivněno ekonomickou teorií J. M. Keynese (1883 – 1946), který spatřoval problém nízkého ekonomického růstu a vysoké nezaměstnanosti v USA ve špatné distribuci bohatství mezi obyvatele a v nízké poptávce, která je nepříznivě ovlivněna příliš nízkými příjmy chudých. V roce 1934 byla publikována studie s názvem *America's capacity to Consume* (Keynes, 1934), v níž byl uveden předpoklad, že reálným cílem ekonomiky v blízké budoucnosti bude likvidace chudoby zajištěním dobré životní úrovně každého občana a plnohodnotným plánem výživy bez výdajových omezení.

Pohled na měření chudoby zásadním způsobem změnil americký ekonom J. K. Galbraith (1908 – 2006). Podle Galbraitha neexistují společenské mechanismy, které by zaručovaly, i za předpokladu zdravého ekonomického růstu, eliminaci chudoby. Chudobu následně definoval nikoliv pouze jako absolutní stav příjmů, ale jako rozdíl v příjmech jednotlivce a průměrného příjmu v dané části společnosti. Pokud je rozdíl příliš veliký, lze hovořit o chudobě (Galbraith, 1998).

Koncept relativní chudoby, který s sebou přinesla druhá polovina 20. století, odpovídá vývojovému stupni společnosti. V období, v němž J. K. Galbraith publikoval svoji zásadní knihu *Společnost hojnosti*, se mění pohled na chudobu: chudoba se již nevztahuje k pouhé schopnosti (fyzického) přežití, ale je odrazem celkové prosperity společnosti a chudí jsou ti, kteří se ocitnou na dolním konci příjmové škály.

Koncem 20. století začala v Evropě probíhat akademická diskuse o posunu pojmů od pojmu chudoba k pojmu sociální vyloučení, přičemž tento posun nespočíval v pouhé záměně pojmů, ale v záměně, která se týkala objektu zájmu. „V současných prosperujících společnostech již není hlavním problémem distribuce bohatství, ale problémem se stalo nedostatečné sepětí, nebo spíše odpoutání jedince a/nebo celých skupin obyvatelstva od společnosti“ (Kotýnková, 2007). Tím také dochází k posunu předmětu zájmu výzkumu, a to od problému rovnosti při rozdělování bohatství k problému rovného přístupu ke společenským zdrojům.

Zatímco ještě v osmdesátých letech minulého století byl v Evropě zájem ekonomů a sociologů soustředěn na eliminaci chudoby, v polovině devadesátých let se zájem přesunul na problematiku sociálního vylučování jedinců a/nebo celých skupin obyvatelstva z hlavního proudu života společnosti. „Koncept sociálního vyloučení se

nevztahuje ke stupňování nerovností, ale k mechanismům, které mají za následek oddělování určitých skupin od hlavního proudu společnosti“ (Kotýnková, 2007). Sociální vyloučení je poté chápáno jako vyloučení ze sociálního života společnosti v důsledku nedostatečného přístupu k základním zdrojům společnosti, které jsou ve společnosti k dispozici a k nimž patří: trh práce, vzdělávání, bydlení, zdravotní péče a sociální ochrana.

Rozsah chudoby a sociálního vyloučení je v zemích, mezi které patří země Evropské unie, Norsko, Švýcarsko, Island a Turecko monitorován dle metodických pokynů Eurostatu. V pravidelných ročních intervalech jsou zjišťována data na základě statistické šetření o příjmech a životních podmínkách: EU SILC – European Union Statistics on Income and Living Conditions, které slouží k výpočtu indikátorů monitorujících chudobu a sociální vyloučení, přičemž tyto indikátory jsou porovnatelné v zemích, v nichž šetření probíhá. Rozsah chudoby je v evropských zemích monitorován dle konceptu relativní chudoby, přičemž se vychází z příjmové nerovnosti v jednotlivých zemích. Rozsah sociálního vyloučení je odvozováno od rozsahu domácností, které trpí materiální deprivací a od rozsahu domácností s nízkou pracovní intenzitou dospělých členů domácností (Eurostat, 2014).

3 Data a metodologie pro monitorování chudoby a sociálního vyloučení v České republice

Český statistický úřad provádí statistické šetření o příjmech a životních podmínkách domácností pod názvem Životní podmínky (EU SILC) dle metodiky Eurostatu, a to od roku 2005 každoročně. Šetřenou jednotkou je domácnost, která je tvořena osobami bydlícími ve vybraném bytě, přičemž výběr bytů je prováděn na základě náhodného výběru.¹ Nevýhoda výběrových šetření spočívá v relativně vysoké míře domácností, které odmítnou účast v daném šetření (tzv. non response), což významně ovlivňuje výsledky. V České republice se v průměru daří vyšetřit požadované údaje pouze v kolem 85 % navštívených domácnostech, přičemž počet navštívených bytů se pohybuje kolem 0,2 – 0,3 % z celkového počtu českých domácností. Zjištěný výběrový soubor je přepočten na celou populaci, a možno konstatovat, že z hlediska statistického jsou používaná data získaná na základě dotazování v domácnostech zatížená určitou chybou (výběrovou i nevýběrovou), a to jak v mezinárodním srovnání, tak i v rámci ČR. Hodnocení RNDr. Jaromíra Kalmuse z Českého statistického úřadu zní: „většina používaných dat jsou v podstatě odhady získané převážně na základě dotazování v domácnostech“ (Kalmus, 2015). Výběrové šetření SILC – EU poskytuje data, i když zatížená určitou chybou, pro monitorování chudoby a sociálního vyloučení, přičemž – dle metodiky Eurostatu – jsou využívány následující indikátory (Evropská komise, 2011):

- Míra rizika chudoby neboli míra nízkých příjmů, která udává podíl osob na celkové populaci žijících v domácnostech, jejichž příjem je nižší než stanovená hranice chudoby, kterou je 60 % mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu.

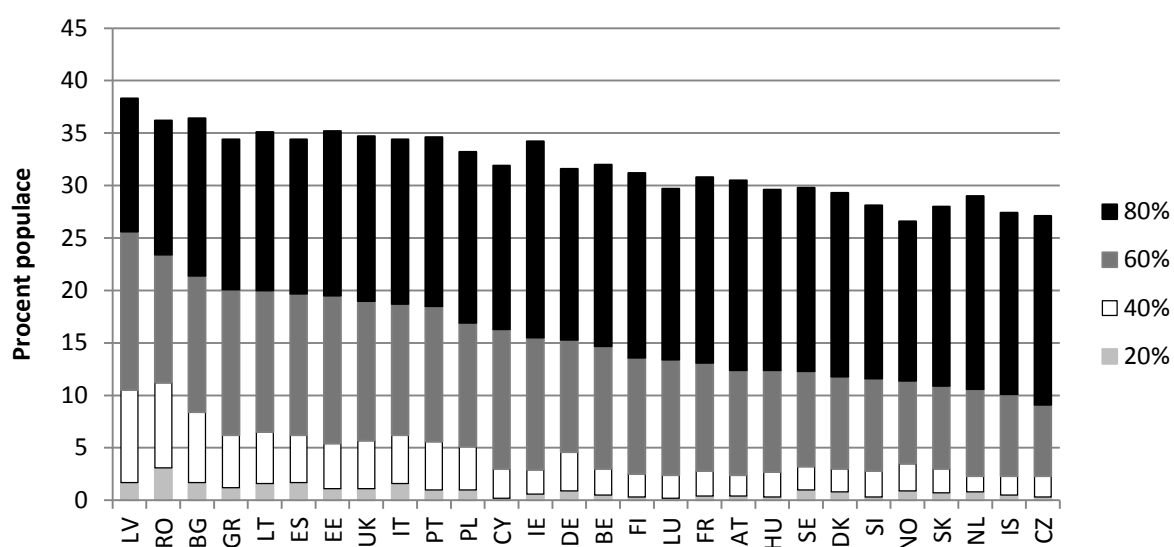
¹ Nutno poznamenat, že údaje z šetření Životní podmínky (EU SILC) pokrývají pouze populaci bydlící v bytech, zatímco lidé bydlící v nouzových obydlích či lidé bez domova, kteří jsou zasaženi chudobou a deprivací zcela jistě, podchyceni nejsou, což může výsledky srovnání zkreslovat.

- Míra materiální deprivace, která vyjadřuje podíl osob na celkové populaci žijících v domácnostech, které si nemohou dovolit nejméně 4 položky z celkem 9 stanovených, přičemž tyto položky zahrnují vlastnictví předmětů dlouhodobé spotřeby a situace, kdy má domácnost problémy s pravidelnou úhradou plateb.²
- Míra pracovní intenzity, která vyjadřuje podíl osob ve věku 0 – 59 let z celkového počtu obyvatel v této věkové skupině žijících v domácnostech bez zaměstnané osoby nebo s velmi nízkou pracovní intenzitou. Jedná se o domácnosti, kde osoby ve věku 0 – 59 let během roku nepracovaly vůbec nebo využily méně než 20 % celkového pracovního potenciálu.
- Souhrnný indikátor chudoby a sociálního vyloučení vyjadřuje podíl osob z celkové populace, které jsou ohroženy příjmovou chudobou nebo materiální deprivací nebo žijí v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou.

4 Chudoba a sociální vyloučení v České republice

Míra rizika nízkých příjmů

Česká republika vykazuje dlouhodobě nejnižší míru nízkých příjmů ve sledovaných evropských zemích, viz graf 1 v němž jsou porovnány evropské země s podílem obyvatelstva, jejichž příjem se nachází pod 20 %, 40 %, 60 % a 80 % národního ekvivalizovaného mediánového příjmu.

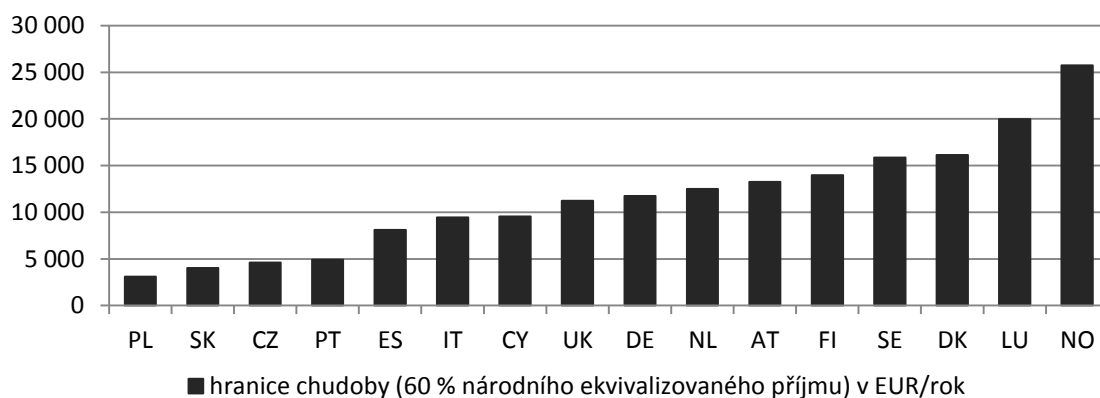
Graf 1: Podíl obyvatelstva pod 20 %, 40 %, 60 % a 80 % národního ekvivalizovaného mediánového příjmu v evropských zemích roce 2013

Zdroj: Evropská komise (2014).

² Mezi devět stanovených položek, které se v domácnosti sledují, patří: (1) vlastnictví předmětů dlouhodobé spotřeby, které jsou považovány za celospolečenský standard, tj. vlastnictví televize, pračky, automobilu a telefonu a (2) situace, kdy má domácnost problémy s pravidelnou úhradou plateb, tj. zjišťuje se, zda domácnost nemá problém s placením nákladů na bydlení (nájemné, energie, splátky hypotéky), s dostatečným vytápěním bytu, zda si může dovolit zaplatit neočekávaný výdaj (9400,- Kč v roce 2013), ročně alespoň týdenní dovolenou mimo domov pro všechny členy domácnosti nebo zda si může dovolit jíst maso, drůbež a ryby každý druhý den.

Dle metodiky Eurostatu je stanovena hranice chudoby ve výši 60 % národního ekvivalizovaného mediánového příjmu a jak lze pozorovat na grafu 1, Česká republika ve srovnání s evropskými zeměmi dosáhla ve sledovaném roce nejnižší míry nízkých příjmů. Je však otázkou, zda je ukazatel míry nízkých příjmů vhodný pro korektní mezinárodní srovnání, protože je především odrazem příjmové nerovnosti v jednotlivých zemích, nikoliv toho, jaký životní standart lidé dané země reálně mají ve porovnání s ostatními evropskými zeměmi.

Míra nízkých příjmů je sice v České republice ve srovnání s jinými evropskými zeměmi i celoevropským průměrem velmi nízká, nicméně část českých domácností, které podle evropské metodiky není ohrožena rizikem příjmové chudoby (nachází se nad českou národní hranicí chudoby), hospodaří s příjmy nižšími, než je průměrný příjem domácností v Evropě. Proto je důležité ukotvit relativní hranici chudoby do jejích absolutních hodnot. Porovnáme-li hranici chudoby v její absolutní hodnotě naměřenou v české společnosti s absolutními hodnotami hranice chudoby v bohatších evropských zemích, pak lze sledovat výraznou mezeru mezi těmito veličinami (viz graf 2).

Graf 2: Absolutní hodnota hranice chudoby v ČR a ve vybraných evropských zemích

Zdroj: Eurostat (2014).

Významné je sledovat vývoj míry nízkých příjmů v čase a je nutno konstatovat, že míra nízkých příjmů v České republice dlouhodobě nepřekračuje 10 % (viz tab. 1).

Tab. 1: Vývoj míry nízkých příjmů a hranice chudoby v ČR v letech 2006 – 2013

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Míra nízkých příjmů v 0 %	9,9	9,6	9,0	8,6	9,0	9,8	9,6	8,6	9,7
Hranice chudoby v tis Kč/rok	85,7	92,2	101,1	109,2	112,0	113,-	115,-	116,-	118,8

Zdroj: ČSÚ – Životní podmínky (EU SILC).

S růstem příjmů domácností v letech 2006 – 2014 došlo k postupnému navýšení hranice chudoby, přičemž hranice chudoby ve výši 118 817,- Kč v roce 2014 udává hranici ročního disponibilního příjmu na jednu spotřební jednotku domácnosti (jedná-li se o jednočlennou domácnost, pak je to příjem této domácnosti).

V absolutním vyjádření žilo v roce 2006 pod hranicí chudoby 995,6 tis. osob, tento počet se snižoval až do roku 2009, kdy počet osob pod hranicí chudoby poklesl na 884,9 tis. osob, což lze objasnit tím, že až do roku 2008 probíhala v českém hospodářství expanze provázená poklesem nezaměstnanosti. Od roku 2010 se však podíl osob pod hranicí chudoby začal opět zvyšovat, v tomto roce se již na výsledcích šetření Životní podmínky projeví důsledky ekonomické krize z roku 2009, která přerušila ekonomickou expanzi. Postupně se počet osob pod hranicí chudoby vrátil na úroveň roku 2006, v roce 2014 počet osob pod hranicí chudoby mírně překročil hranici jednoho milionu osob.

Velmi důležité je sledovat příjmovou situaci vybraných skupin obyvatelstva, jejichž postavení je ve společnosti znevýhodněné. Význam souboru Životní podmínky spočívá v tom, že umožňuje sledovat vývoj nízkých příjmů u jednotlivých skupin obyvatelstva dle jejich socio-demografických znaků, viz tab. 2, z níž vyplývá, že pod hranicí chudoby se dlouhodobě ocitají především neúplné rodiny s dětmi (tzv. stará chudoba) a nezaměstnaní (tzv. nová chudoba).

Tab. 2: Vývoj míry příjmové chudoby dle vybraných skupin obyvatelstva v letech 2009 – 2012 (podíly osob v %)

Skupina osob	Rok šetření			
	2009	2010	2011	2012
osoby celkem	8,6	9,0	9,8	9,6
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)				
pracující	3,2	3,7	4,0	4,5
nezaměstnaní	46,9	40,6	46,4	46,7
důchodci	7,1	6,6	6,7	6,4
Typ domácnosti				
jednotlivci	19,5	18,0	18,2	14,9
muži	15,1	11,6	13,7	11,5
ženy	22,2	22,0	21,2	17,2
neúplné rodiny s dětmi	40,3	37,7	35,6	31,3

Zdroj: ČSÚ – Životní podmínky (EU SILC).

Míra materiální deprivace

Ukazatel materiální deprivace vyjadřuje podíl osob, které mají nedostatek nebo nespokojivou situaci u nejméně 4 položek z celkových 9 stanovených položek (vlastnictví televize, pračky, automobilu a telefonu, respektive domácnost má finanční problémy: s placením nákladů na bydlení, s dostatečným vytápěním bytu, nemůže si dovolit zaplatit neočekávaný výdaj nebo ročně alespoň týdenní dovolenou mimo domov pro všechny členy domácnosti neboli nemůže dovolit jíst maso, drůbež a ryby každý druhý den).

Ukazatel míry materiální deprivace v období mezi lety 2009 – 2012 mírně vzrostl z 6,1 % v roce 2009 na 6,6 % v roce 2012. V absolutním vyjádření vzrostl počet materiálně deprivovaných osob z 635,2 tis. v roce 2009 na 678,7 tis. v roce 2012. Intenzita deprivace, tedy průměrný počet chybějících položek, se v těchto letech pohybovala na úrovni 4,5. Stejně jako v případě ukazatele míry nízkých příjmů se vysoká míra materiální deprivace vyskytuje u neúplných rodin s dětmi (stará chudoba) a u nezaměstnaných osob (nová chudoba) (viz tab. 3).

Tab. 3: Vývoj míry materiální deprivace dle vybraných skupin obyvatelstva v letech 2009 – 2012 (podíl osob v %)

Skupina osob	Rok šetření			
	2009	2010	2011	2012
osoby celkem	6,1	6,2	6,1	6,6
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)				
pracující	3,9	3,7	3,7	4,0
nezaměstnaní	28,9	24,5	22,3	24,0
důchodci	5,6	4,6	5,5	6,2
Typ domácnosti				
jednotlivci	10,5	9,1	10,7	11,6
muži	9,6	9,3	9,9	9,4
ženy	11,1	9,0	11,2	13,0
neúplné rodiny s dětmi	22,7	20,2	18,9	17,7

Zdroj: ČSÚ – Životní podmínky (EU SILC).

Míra nízké pracovní intenzity

Ukazatel nízké pracovní intenzity vyjadřuje podíl osob ve věku 0 – 59 let z celkového počtu obyvatel v této věkové skupině, které žijí v domácnostech bez zaměstnané osoby nebo s velmi nízkou pracovní intenzitou (osoby ve věku 0 – 59 let během roku nepracovaly vůbec nebo využily méně než 20 % celkového pracovního potenciálu).

Podíl osob ve věku 0 – 59 let z celkového počtu obyvatel v této věkové skupině, které žijí v domácnostech bez zaměstnané osoby nebo s velmi nízkou pracovní intenzitou v letech 2009 – 2012 mírně vzrostl. Zatímco v roce 2009 dosahoval tento ukazatel hodnoty 6 %, v roce 2012 se pohyboval na úrovni 6,8 %, v absolutním vyjádření dosáhl počet osob s nízkou pracovní intenzitou 535,7 tis. osob v roce 2012, 541,4 tis. osob v roce 2013. Zhruba 55 % osob žijících v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou je zároveň ohroženo příjmovou chudobou.

Osoby, které čelí příjmové nedostatečnosti a materiální deprivaci se rekrutují právě ze skupin obyvatelstva s nízkou pracovní intenzitou, jedná se o skupinu nezaměstnaných a neúplných rodin s dětmi (viz tab. 4). Výjimkou je skupina důchodců vykazující nízkou pracovní intenzitu, ti jsou však sociálně zajištěni dávkami z důchodového pojištění.

Tab. 4: Vývoj podílu osob ve věku do 0 – 59 let žijících ve vybraných domácnostech s nízkou pracovní intenzitou v letech 2009 – 2012 (podíly v %)

Skupina osob	Rok šetření			
	2009	2010	2011	2012
osoby celkem	6,0	6,4	6,6	6,8
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)				
pracující	0,0	0,1	0,0	0,0
nezaměstnaní	36,4	33,1	34,3	36,1
důchodci	55,0	45,8	46,7	51,2
Typ domácnosti				
jednotlivci	17,4	16	16,2	17,2
muži	13,5	11,3	12,5	15,6
ženy	23,1	22,4	22,0	19,5
neúplné rodiny s dětmi	31,8	24,4	27,5	20,3

Zdroj: ČSÚ – Životní podmínky (EU SILC).

Souhrnný indikátor chudoby a sociálního vyloučení

Z výše uvedených ukazatelů je odvozen tzv. souhrnný indikátor chudoby a sociálního vyloučení, který vyjadřuje podíl osob z celkové populace, které jsou ohroženy příjmovou chudobou nebo materiální deprivací nebo žijí v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou. V roce 2012 dosahovala celková míra chudoby a sociálního vyloučení hodnoty 15,4 %, což znamená, že v absolutním vyjádření žilo v roce 2012 v České republice celkem 1,58 milionu osob ohrožených chudobou a sociálním vyloučením. Nejohroženější skupinu o velikosti 128,5 tisíc osob přitom představovaly osoby, které byly zároveň ohroženy příjmovou chudobou, materiálně deprivované a žily v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou. Tuto skupinu obyvatelstva tvoří především osoby dlouhodobě nezaměstnané a osoby žijící v neúplných rodinách s dětmi.

5 Závěr

V České republice je monitorována chudoba Českým statistickým úřadem dle metodických pokynů Eurostatu na základě relativního konceptu chudoby, jenž chudobu definuje nikoliv na základě absolutního stavu příjmů, ale na základě rozdílu v příjmech jednotlivce (domácnosti) a mediánového příjmu ve společnosti. Základem pro monitorování chudoby je příjmová nerovnost ve společnosti, přičemž hodnota základního indikátoru, kterým je míra nízkých příjmů, odráží zjištěnou příjmovou nerovnost. Kromě monitorování chudoby je monitorován rovněž rozsah sociálního vyloučení, přičemž sociální vyloučení je odvozováno od rozsahu domácností, které trpí materiální deprivací a od rozsahu domácností s nízkou pracovní intenzitou dospělých členů domácností.

Česká republika dosahuje dlouhodobě nejnižší míry nízkých příjmů ve srovnání s ostatními zeměmi, hodnota indikátoru nízkých příjmů dlouhodobě nepřekračuje 10 %. Je však otázkou, zda je tento indikátor vhodný pro mezinárodní srovnání, protože je pouze odrazem příjmové nerovnosti v jednotlivých zemích a neudává informaci o životním standartu. I když je míra nízkých příjmů v České republice ve srovnání s jinými zeměmi i celoevropským průměrem velmi nízká, velká část českých domácností, které podle evropské metodiky nejsou ohroženy rizikem příjmové chudoby, hospodaří s příjmy nižšími, než je průměrný příjem domácností v Evropě.

Pod hranicí chudoby se v České republice dlouhodobě ocitají především neúplné rodiny s dětmi (tzv. stará chudoba) a nezaměstnaní (tzv. nová chudoba). Obdobně, vysoká míra materiální deprivace se vyskytuje rovněž u neúplných rodin s dětmi a u nezaměstnaných osob a jak dokládají výsledky, právě osoby, které čelí příjmové nedostatečnosti a materiální deprivaci se rekrutují ze skupin obyvatelstva s nízkou pracovní intenzitou.

Nejohroženější skupinou osob čelící chudobě a sociálnímu vyloučení jsou ty osoby, které souběžně čelí nízkým příjmům, jsou materiálně deprivované a žijí v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou, přičemž to jsou hlavně osoby dlouhodobě nezaměstnané a osoby žijící v neúplných rodinách s dětmi. Těmto dvěma skupinám osob by měla být věnována velká pozornost ze strany sociální politiky, programů sociálního začleňování a prevence chudoby (MPSV, 2014).

6 Literatura

BOOTH, CH. 1889. *Life and Labour of the People in London*. London.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2010. Příjmy a životní podmínky domácností 2009. [Online.] [Cit. 1. červen 2015.] Dostupné na: <<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/publ/3012-10>>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2011. Příjmy a životní podmínky domácností 2010. [Online.] [Cit. 1. červen 2015.] Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/publ/3012-11-r_2011>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2012. Příjmy a životní podmínky domácností 2011. [Online.] [Cit. 1. červen 2015.] Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/3012-12-r_2012>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2013. Příjmy a životní podmínky domácností 2012. [Online.] [Cit. 1. červen 2015.] Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/publ/3012-13-r_2013>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2014. Příjmy a životní podmínky domácností 2013. [Online.] [Cit. 1. červen 2015.] Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/publ/3012-13-r_2014>.

EUROSTAT. 2014. Statistics – Database – Europe 2020 indicators – Headline indicators. [Online.] [Cit. 9. březen 2015.] Dostupné na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/europe_2020_indicators/headline_indicators>.

- EVROPSKÁ KOMISE*. 2011. The Measurement of Extreme Poverty In the European Union. [Online.] [Cit. 9. březen 2015.] Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6462&langId=en>>.
- HATTON, T. J., BAILEY, R. E. 2000. Seebohm Rowntree and the Postwar Poverty Puzzle. In: *The Economic History Review*, Vol. 53, No. 3, New Series (2000), 517 – 543. ISSN 1468 0289.
- GALBRAITH, J. K. 1958. *The Affluent Society*. Londýn: Houghton Mifflin Harcourt.
- KEYNES, J. M. 1934. *America's capacity to Consume*. New York.
- KOTÝNKOVÁ, M. 2007. *Sociální ochrana chudých v České republice*. Praha: Nakladatelství Oeconomica. ISBN 978-80-245-1302-7.
- KALMUS, J. 2015. Posudek oponenta J. Kalmus. <https://isis.vse.cz/auth/zp/zp_portal.pl?;historie=1;historie=1;vedouci=848;zp=53273>.
- MPSV. 2013. Strategie sociálního začleňování 2014-2020. [Online.] [Cit. 12. březen 2014.] Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf>.

Vplyv starnutia na príjmovú situáciu obyvateľov v regiónoch Slovenska

Iveta Pauhofová¹ Ekonomický ústav SAV

Michal Páleník² Inštitút zamestnanosti

The influence of age on the income situation in the Slovak regions

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia

ipauhofova@yahoo.com

² Employment Institute,
Povraznicka 11,
811 05 Bratislava,
Slovakia

michal.palenik@iz.sk

Abstract: The trend of aging in Slovakia reflects the differences at the regional level. Therefore, its impact on the income situation of population in the regions is unequal. For the period 2005-2014, it is possible to discern that the highest share in the volume of granted retirement pensions (retirement, early retirement, widows' and widowers' pensions) to total gross income of the population in those regions, which also records high levels of unemployment and long term unemployment. It is regions which are considered also in terms of economic potential for the state of little or poor performance and social problem. Aging and the current low level of wages and their stagnation is development base for the future problems of a social nature stronger than at present. It is realistic to expect that the future old-age pensions are calculated from surveying the lower bands than the present. Aging under these conditions reflects the most significant impact on the future income situation in the southern districts of the Banská Bystrica region and in much of Eastern Slovakia.

Keywords: aging, pensions, the total income of the population, regions (Slovakia, regions, districts), wage stagnation, unemployment.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030“.

1 Úvod

Obraz príjmovej stratifikácie a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti je do budúcnosti významne poznačený nastúpeným trendom starnutia populácie. Podľa vývoja potenciálneho dopytu starnúceho obyvateľstva v západných krajinách EÚ sa očakávalo, že po vstupe Slovenska do EÚ sa bude príjmová situácia našich seniorov postupne uberať podobným smerom, a že aj v tejto oblasti bude možné sledovať zreteľný konvergenčný proces. Predpokladalo sa, že reforma penzijného systému prinesie nielen pokračovanie piliera solidárnosti, ale najmä vytvorí dobrý základ pre vyššie starobné dôchodky cez 2. a 3. pilier dôchodkového systému.

Veľká časť pracujúceho obyvateľstva však v transformačnom procese prácu stratila a postupne prechádzala medzi dlhodobo nezamestnaných. Aj keď mzdy zostávajúcich na trhu práce nominálne a z časti i reálne rástli, odštartovanie krízy ich zafixovalo na stále veľmi nízkej úrovni v porovnaní s mzdovou úrovňou v západných krajinách EÚ. Stagnácia miezd je jedným z vážnych rizík pre formovanie úrovne budúcich starobných dôchodkov. Slovensko sa navyše stalo „lídrom“ krajín EÚ v miere dlhodobej nezamestnanosti, predovšetkým za osoby 50 – 74-ročné. Nízka hladina príjmov obyvateľstva neumožňuje vytvárať dostatočné úspory porovnateľné s tými, ktorými disponujú

seniori v západných častiach EÚ. Aj keby sa spotrebné štruktúry seniorov starých a nových členských krajín EÚ podobali, fyzické jednotky spotrebovaných tovarov a služieb a ich kvalita budú zásadne odlišné, zodpovedajúce signifikantným rozdielom v ich príjmoch a úsporách.

I keď sa na úrovni Slovenska „darí“ niektoré ukazovatele za oblasť nedostatočných príjmov, chudoby a nezamestnanosti udržiavať v stave bez generovania sociálnych konfliktov, odborná verejnosť neobchádza problematiku potenciálnych rizík polarizácie spoločnosti, ktoré sú už niekoľko rokov zjavné na úrovni jednotlivých regiónov Slovenska, akútne v okresoch Prešovského, Banskobystrického a Košického kraja. S pokračujúcou krízou sa čiastočne prenášajú i do niektorých okresov Žilinského, Nitrianskeho a Trenčianskeho kraja. V závislosti od ďalších prejavov krízy, v kombinácii so súčasným pnutím geopolitického a sociálneho charakteru v Európe, sa však môžu objaviť i v okresoch Trnavského kraja a zasiahnuť i samotnú Bratislavu.

Výsledky odborníkov, publikované v podobe rôznych výstupov, vrátane verejných prejavov, dokumentujú neadekvátny vývoj i v oblasti očakávania budúcich nízkych starobných dôchodkov. Nejde pritom len o ekonomické aspekty rizík pre vývoj domáceho dopytu na regionálnej báze, ale tiež o viaceré sociálne riziká, ktoré sú často vo finančnej a ekonomickej sfére opomínané a zatláčané do úzadia.

V mnohých oblastiach života slovenskej spoločnosti sa pozitívne a v niektorých negatívne prejavuje centralizovaný spôsob riadenia v rámci EÚ. Jednotlivé stratégie, koncepcie prijaté na úrovni EÚ nachádzajú v krajinách pri jednotnom prístupe ich aplikovania v súčasnosti zásadne diferencované podmienky pre ich realizáciu. A tým sú aj dosiahnuté výsledky rozdielne.

Je potrebné očakávať, že v ďalšom období, pri zviditeľňovaní sa rastúcich problémov s nevyriešením dôsledkov krízy, bude dochádzať k častejšiemu prenosu rôznych druhov bremien na obyvateľov krajín EÚ. Sú spojené napr. s fiškálnou oblasťou, ale aj s oblasťou cenovej deregulácie v energosektore, čo sa premietne v náraste výdavkov domácností na bývanie. Jednou zo skupín, ktorých sa to dotkne najviac sú nízkopríjmové domácnosti, z čoho podstatnú masu predstavujú práve dôchodcovia.

Zdá sa, že rozmach hypermarketov na Slovensku nenaznačuje podstatné problémy v oblasti spotreby. Avšak rast konečnej spotreby domácností, ktorý posledné roky prispel k ekonomickému rastu, bol podmienený nárastom spotrebných úverov, nie zvyšovaním hladiny príjmov. K prehĺbovaniu príjmovej polarizácie bude starnutie populácie prispievať predovšetkým z dôvodu v súčasnosti generovaných nízkych a navyše stagnujúcich miezd, z ktorých budú vypočítavané starobné dôchodky nižšie ako sú dnes. Z toho vyplýva, že manévrovací priestor pre spotrebu z pohľadu príjmov obyvateľstva bude naďalej malý a predpokladá sa pokračovanie zadlžovanie slovenských domácností (kým nedosiahne úroveň napr. zadlženia domácností v niektorých starých členských krajinách EÚ?).

Vplyv starnutia na príjmovú situáciu v regiónoch Slovenska bude v závislosti od vývoja vyššie uvedených súvislostí podmienený reálnymi riešeniami tak v oblasti trhu práce, ako aj viac selektívnym prístupom v rámci sociálnej politiky. Ukazuje sa však, že na regionálnej úrovni sú zatiaľ ich dôsledkom chudobnejší pracujúci a chudobní

dôchodcovia, a to pri rastúcej dlhodobej nezamestnanosti, predovšetkým v okresoch Prešovského a Banskobystrického kraja.

2 Metodika

Zámerom príspevku je dokumentovať vplyv starnutia na vývoj a súčasnú situáciu v príjmoch obyvateľstva na regionálnej báze (kraje a okresy SR).

Výskum sa opiera o analýzy vývoja starobných dôchodkov, predčasných starobných dôchodkov, vdovských a vdoveckých dôchodkov a celkových hrubých príjmov obyvateľstva, ako aj vývoja počtu dôchodcov s vymenovaným titulom dôchodku a celkového počtu obyvateľstva v regiónoch SR (okresy), evidovaných v Sociálnej poisťovni SR. Ide o administratívne sledované individuálne údaje o príjmoch na mesačnej báze za obdobie rokov 2005 až 2014.

Všetky starobné dôchodky, i predčasné, vdovské a vdovecké majú pilier zásluhovosti a zároveň aj solidárnosti.

Do analýz nie sú zahrnuté údaje z Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny, ktoré sleduje dávky v hmotnej núdzi. V ďalšom výskume budú tak poberatelia dávok v hmotnej núdzi ako aj jednotlivé dávky v hmotnej núdzi nielen predmetom výskumu po ich včlenení do celkovej databázy, ale aj predmetom analýz súvislostí vplyvu starnutia populácie na úroveň príjmov obyvateľstva v regiónoch SR.

Základným ukazovateľom je podiel starobných, predčasných a vdovských dôchodkov na celkových hrubých príjmoch obyvateľstva evidovanom Sociálnou poisťovňou SR. Analýzy sú robené tak za úroveň Slovenska, ako aj krajov a okresov. Celkové hrubé príjmy obyvateľstva zahŕňajú okrem pracovných príjmov, starobných dôchodkov a príjmov rôznych druhov sociálnej podpory aj dávky poberané v nezamestnanosti. Znamená to, že okrem dávok v hmotnej núdzi sú v databáze všetky evidované príjmy.

Zámerom je tiež prezentovať vývoj a situáciu v celkových hrubých príjmoch obyvateľstva v nízkych príjmových pásmach do 300 a do 400 eur aj na regionálnej báze.

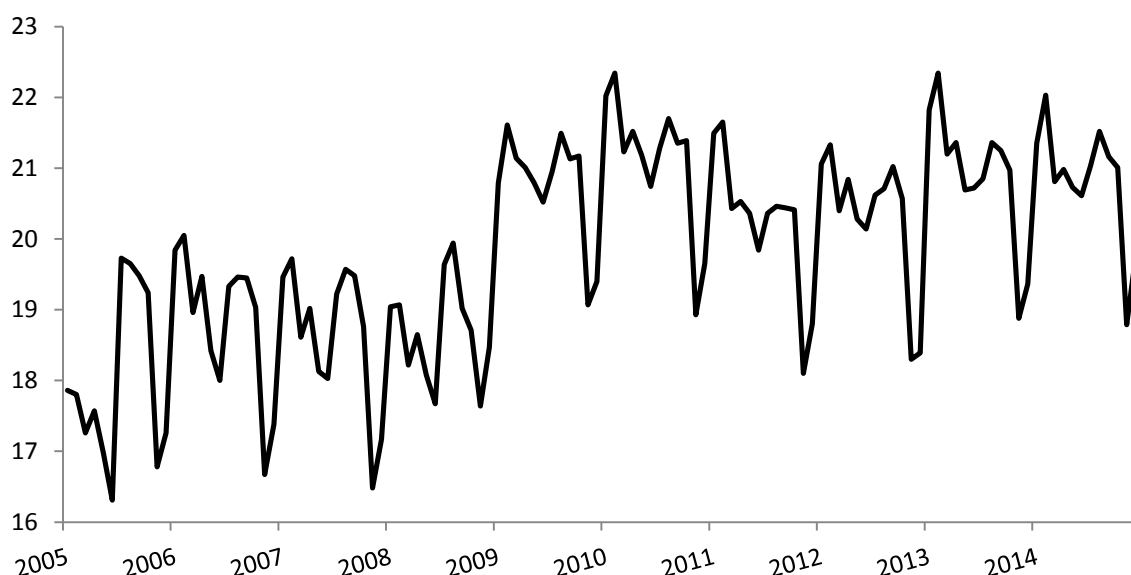
Základným predpokladom je, že starnutie je regionálne diferencované, rozdielnou mierou preto ovplyvňuje celkové príjmy v jednotlivých regiónoch. Ďalším predpokladom je, že v regiónoch s vysokou mierou nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti bude výraznejšia váha starnutia celkovú príjmovú situáciu obyvateľstva zhoršovať. Je to i napriek tomu, že starobné dôchodky predstavujú stabilný zdroj príjmov z dôvodu rastúceho počtu poberateľov starobných dôchodkov. Do úvahy sa berie i trend nastúpenej stagnácie miezd od roku 2010.

3 Výsledky

Nastúpený trend starnutia na Slovensku, i keď s určitým posunom oproti západným krajinám EÚ, sa premietá do rastúceho podielu vyplatených starobných dôchodkov i predčasných, vdovských a vdoveckých dôchodkov na celkových hrubých príjmoch obyvateľov Slovenska. Uvedené dokumentuje nasledujúci obrázok.

V dôsledku zaznamenatej stagnácie miezd a rastúcej miery dlhodobej nezamestnanosti je potrebné uviesť, že vplyv starnutia nie je vplyvom osamoteným, ale že sa uvedené faktory spoločne podieľajú na formovaní príjmovej situácie obyvateľov Slovenska. Evidentný dosah tohto vplyvu je možné sledovať od roku 2010. Sezónne výkyvy na obrázku sú spôsobené nárastom pracovných príjmov vo forme trinástych platov a koncoročných odmien.¹

Úroveň celkových príjmov je signifikantne ovplyvnená vývojom nezamestnanosti, najmä dlhodobej (nad 12 mesiacov).² Podľa Eurostatu predstavuje dlhodobá nezamestnanosť 50 – 74-ročných až 80 % na celkovej nezamestnanosti v SR. Slovensko je v tomto ukazovateli na prvom mieste spomedzi krajín EÚ. Dlhodobá nezamestnanosť 15 – 74-ročných predstavuje 74,4 % na celkovej nezamestnanosti a umiestňuje Slovensko v tomto ukazovateli na druhé miesto, za Grécko. Podľa Pauhofovej a Páleníka (2013) a Pauhofovej a Martináka (2014) stagnujúca úroveň neporovnateľne nižších hladín miezd v porovnaní so západnými krajinami EÚ vedie k presvedčeniu, že budúce starobné dôchodky budú formované na podstatne nižšej úrovni ako sú súčasné. Znamená to, že nemôžu zásadne generovať očakávaný spotrebiteľský dopyt, aj napriek nárastu počtu starobných dôchodcov.

Poznámky: * starobné, predčasné starobné a vdovské dôchodky, príjmy bez dávok v hmotnej núdzi.

Obr. 1: Vývoj podielu vyplatených dôchodkov* na celkových hrubých príjmoch obyvateľstva Slovenska (%)

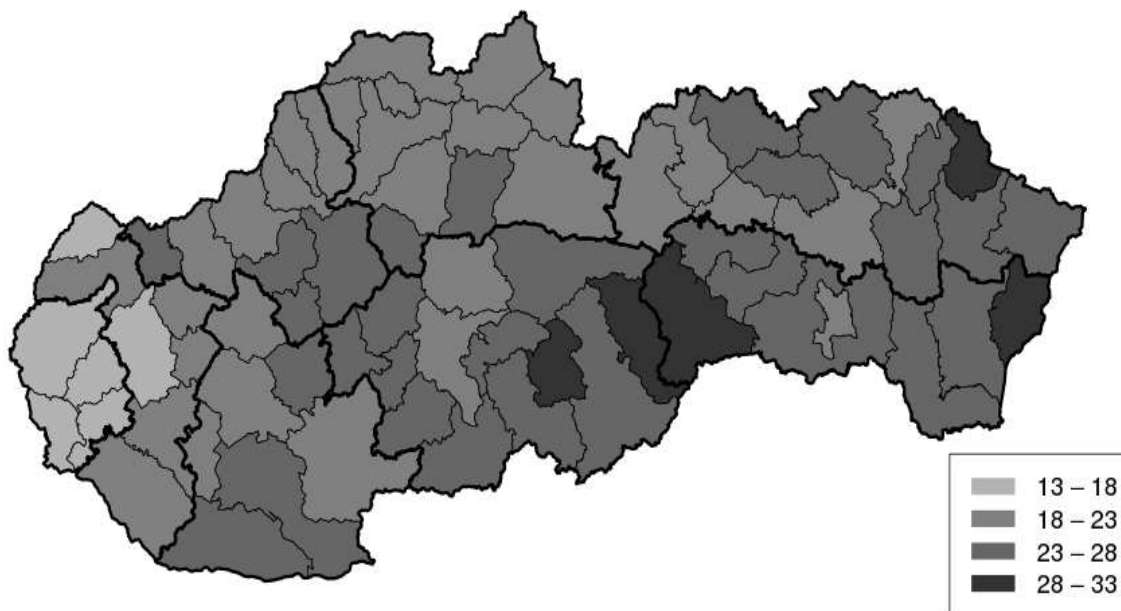
Zdroj: Prepočty autorov na základe údajov Sociálnej poisťovne SR.

Z regionálneho pohľadu nasledujúci obrázok udáva, že súčasná situácia je charakteristická výraznými rozdielmi v podieloch dotknutých dôchodkov na celkových hrubých príjmoch obyvateľstva. Diferencie sú zreteľné predovšetkým medzi západom

¹ Dotýka sa prednostne oblasti priemyslu, kde ako v jedinom v sledovanom období rástli mzdy, ale výhradne vo vyšších a najvyšších príjmových pásmach.

² Vo všeobecnosti (pri splnení kritérií) vzniká nárok na dávky v nezamestnanosti po dobu 6 mesiacov, t. j. dávky sú vyplácané 6 mesiacov.

a severom oproti juhu a východu SR. Kým v Bratislavskom kraji sa tento podiel pohybuje na úrovni okolo 15 %, v Trnavskom kraji je pod 20 %. V ostatných krajoch sa tento podiel pohybuje na úrovni 20 – 25 %, pričom najvyšší je v Banskobystrickom, Prešovskom a Košickom kraji.

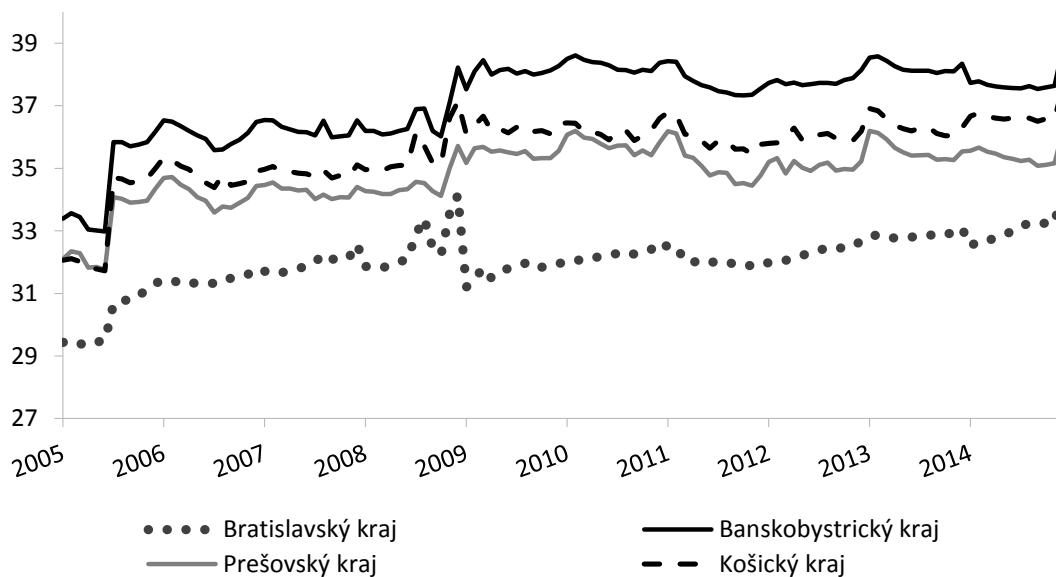

Poznámky: * starobné, predčasné starobné a vdovské dôchodky, príjmy bez dávok v hmotnej núdzi.

Obr. 2: Podiel objemu vyplatených dôchodkov* na celkových hrubých príjmoch obyvateľov v okresoch Slovenska (% , 2014)

Zdroj: Prepočty autorov na základe údajov Sociálnej poisťovne SR.

Vplyv starnutia slovenskej populácie na regionálnej úrovni je možno sledovať i na nasledujúcom obrázku. Na príklade 3 krajov je možné vidieť, že kým v Bratislavskom a Košickom kraji rastie podiel poberateľov dotknutých dôchodkov na obyvateľstve, tak v Prešovskom kraji sa „ukotvil“ približne na 35 % úrovni a od roku 2013 mierne klesá. Tento, iba z určitého uhla pohľadu pozitívny fakt je však za Prešovský kraj „doplňaný“ v SR najvyššou mierou dlhodobej nezamestnanosti (60 až 71 %, trvanie nad 48 mesiacov) na celkovej nezamestnanosti v niektorých okresoch, ako Medzilaborce, Sabinov, Vranov nad Topľou a Levoča.

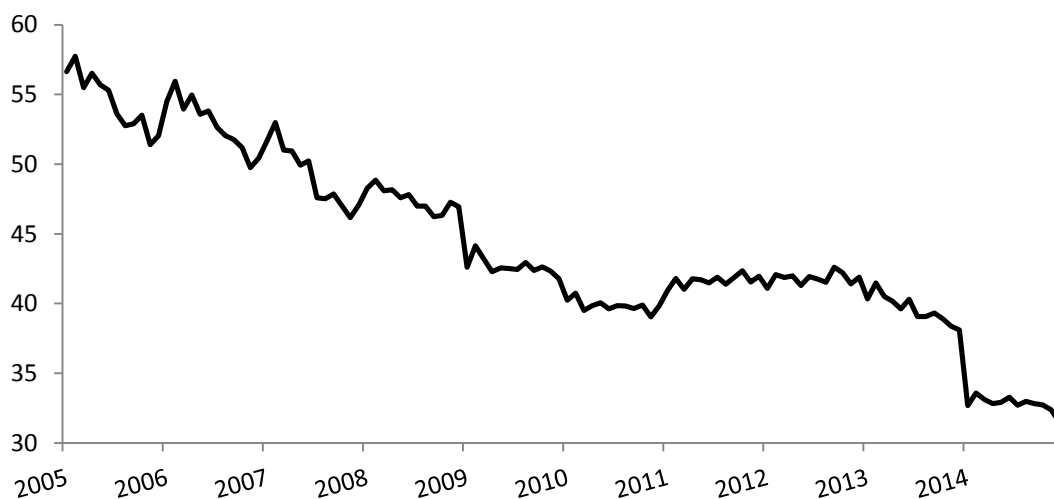

Poznámky: * dôchodcovia, predčasní dôchodcovia, vdovy a vdovci, ** obyvatelia evidovaní v Sociálnej poisťovni SR, bez poberateľov dávok v hmotnej núdzi.

Obr. 3: Vývoj podielu poberateľov dôchodkov* na obyvateľoch v krajoch SR (% z počtu osôb)**

Zdroj: Prepočty autorov na základe údajov Sociálnej poisťovne SR.

Nasledujúci obrázok dokumentuje, že v sledovanom období podiel osôb s príjmom pod 400 eur plynulo klesal (v s. c. decembra 2014 podľa CPI). Keďže v príjmoch nie sú zahrnuté dávky v hmotnej núdzi možno tento vývoj považovať za veľmi optimistický v porovnaní s realitou. Výrazný pokles a oscilácie v období do roku 2009 boli spôsobené zmenami v minimálnej mzde, kde táto sa pohybovala (v s. c. roku 2014) okolo hodnoty 300 eur.

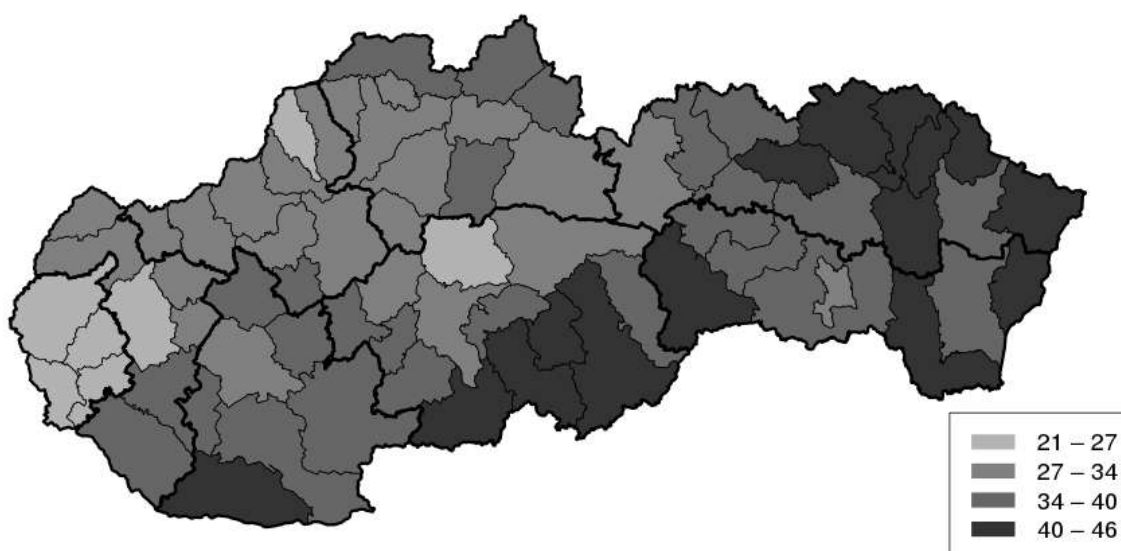
Poznámka: Bez poberateľov dávok v hmotnej núdzi.

Obr. 4: Vývoj podielu osôb s príjmom pod 400€ na celkovom počte obyvateľstva evidovanom v SP SR (%)

Zdroj: Prepočty autorov na základe údajov Sociálnej poisťovne SR.

Regionálne rozdiely viditeľné na nasledujúcom obrázku kopírujú mapy známe z mier nezamestnanosti.

Najzložitejšia je situácia na juhu stredného Slovenska a vo veľkej časti okresov Prešovského a Košického kraja. Podľa Pauhofovej (2010), Pauhofovej a Páleníka (2012) sú v príjmovej stratifikácii vo vidieckych regiónoch Slovenska signifikantné problémy, spojené s dávnou i nedávnou minulosťou transformácie pôdohospodárstva, s charakterom poľnohospodárskej výroby a pridruženej výroby. V príjmovom intervale pod 300 eur je v súčasnosti zastúpených až takmer 95 % zo všetkých starobných dôchodcov, s úplnou prevahou žien. Možno očakávať, že generovanie absolútne najnižších dôchodkov na vidieku z titulu zamestnania sa v poľnohospodárstve ustúpi výpočtom budúcich starobných dôchodkov za zamestnanie predovšetkým v službách a výrobe, ktoré vznikli reštrukturalizáciou pôvodných pridružených výrobných a vytváraním nových pracovných miest mimo poľnohospodárstva. Uvedené sa dotýka najmä okresov Nitrianskeho kraja, kde poľnohospodárstvo vždy plnilo významnú produkčnú funkciu aj z pohľadu počtu pracovných síl.

Obr. 5: Podiel osôb s príjmom pod 400 € na celkovom počte obyvateľov evidovaných v SP SR podľa okresov (% , 2014)

Zdroj: Prepočty autorov na základe údajov Sociálnej poisťovne SR.

Treba poznamenať, že v súčasnosti nepredstavujú parametre starnutia taký rizikový faktor ako tomu bude v budúcnosti, keď sa zo súčasných miezd a ďalších druhov pracovných príjmov budú vypočítavať starobné dôchodky.

Na druhej strane je potrebné uviesť, že za zásadne negatívnejší vplyv ako starnutie je už v súčasnosti možné považovať regionálne diferencovaný rast dlhodobej nezamestnanosti. Spoločne však predstavujú značný tlak na sociálne fondy už dnes. Pokiaľ na trhu práce budú pretrvávať „veľké medzery“, z dôvodu prolongovania problémov v hospodárskej štruktúre vo väčšine regiónov Slovenska, následne bude sociálne pnutie narastať spolu so zadlženosťou obyvateľstva.

4 Záver

Nastúpený trend starnutia slovenskej populácie sa na regionálnej úrovni premieta diferencovane. Preto je aj jeho vplyv na príjmovú situáciu obyvateľov v regiónoch rozdielny.

Za sledované obdobie 2005 až 2014 je možné postrehnúť, že najvyšší podiel v objeme poberaných dôchodkov (starobných, predčasných, vdoveckých i vdovských) na celkových hrubých príjmoch obyvateľstva je v tých regiónoch, v ktorých zaznamenávame tiež vysoké miery nezamestnanosti i dlhodobej nezamestnanosti. Súčasne ide o regióny, ktoré sú považované aj z hľadiska stavu ekonomického potenciálu za málo, alebo slabo výkonné a sociálne problematické. Starnutie pri súčasnej nízkej úrovni miezd a stagnácie ich vývoja zakladá pre budúcnosť problémy sociálneho charakteru výraznejšie ako v súčasnosti. Je reálny predpoklad, že budúce starobné dôchodky budú vypočítavané z nižších vymeriavacích pásiem ako súčasné. Starnutie za uvedených podmienok môže najvýznamnejšie ovplyvniť budúcu príjmovú situáciu v južných okresoch Banskobystrického kraja a vo veľkej časti Východu Slovenska.

5 Literatúra

- PÁLENÍK, V. 2014. *Strieborná ekonomika – potenciál na Slovensku*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 359 s. ISBN 978-80-7144-234-9.
- PAUHOFOVÁ, I. 2014. Príjmová polarizácia – príčina a dôsledky na Slovensku. In: HOŠOFF, B. (ed.). *Finančné a sociálne aspekty dlhovej krízy z pohľadu ekonomie a práva*. Zborník vedeckých statí z konferencie 18. 9. 2014 v Bratislave. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 121 – 144. ISBN 978-80-89608-18-8.
- PAUHOFOVÁ, I. 2010. Regionálna príjmová stratifikácia populácie Slovenska. In: PAUHOFOVÁ, I. – HUDEC, O. – ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska*. Zborník statí. Košice: Ekonomická fakulta TU, s. 22 – 30. ISBN 978-80-553-0573-8.
- PAUHOFOVÁ, I. – MARTINÁK, D. 2014. Súvislosti príjmovej stratifikácie populácie Slovenskej republiky. In: *Ekonomický časopis*, roč. 62, č. 8, s. 842 – 860.
- PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2014. Regionálna diferencovanosť dôchodkov strieborných v SR. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds.). *Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku*. Zborník statí z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie, Košice 22. - 24. 10. 2014. [Online.] Košice; Bratislava: Ekonomická fakulta TÚ; Ekonomický ústav SAV, s. 23 – 28.
- PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2013. Súvislosti formovania dôchodkov obyvateľstva a trhu práce na Slovensku v období krízy. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Zborník statí, Smolenice 16. – 18. 9. 2013. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 188 – 198. ISBN 978-80-7144-212-7.
- PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2012. *Národohospodárske súvislosti príjmovej stratifikácie obyvateľstva vo vidieckych regiónoch Slovenska v čase krízy*. Working papers, č. 36, s. 1 – 21. [Online seriál.] ISSN 1337-5598.
- <<http://ec.europa.eu/eurostat/web/gdp-and-beyond/quality-of-life/long-term-unemployment-rate>>.

Spotrebiteľské správanie sa domácností vo väzbe na zmenu cenovej hladiny a príjmov v podmienkach Slovenska

Gabriela Dováľová¹ Ekonomický ústav SAV

Consumer behaviour of households in relation to change of the price and income level in Slovakia

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
gabriela.dovalova@savba.sk

Abstract: The paper is focused on the research of consumer behaviour of households in relation to change of the price and income level in Slovakia. The analysis of households' income and expenditures is based on the data of Household Budget Survey for the period 2004-2012 provided by Slovak Statistics Office. The paper indicates, that the grow of debt burden and wage growth showering especially in low-income households in combination with the price increase of goods and services with low elasticity may boost up deepening income inequality between rich and poor. Subdued domestic and foreign demand, increased geopolitical risks that have been transformed into the relatively low estimate of growth in Slovakia as well as ongoing problems on the labour market do not create adequate conditions even in case of persistence of moderate disinflation resp. deflationary pressures (which are less expected) for a significant change in consumer behaviour of households. As a problematic is shown a persistent high share of consumer spending on essential goods and services (food and energy) which in the light of developments in income and price levels have not created space for greater variability in consumer behaviour in the majority of Slovak households.

Keywords: households' income, consumer spending expenditures, consumer prices.

Napisanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030“.

1 Úvod

V súvislosti s ekonomickým vývojom je spotreba domácností stále viac diskutovanou témou. Jej zvýšenie by malo podporiť ekonomický rast SR, ktorý bol po recesii správaný práve nepriaznivým vývojom domáceho dopytu. Prehlbovanie príjmových rozdielov po prejavení sa dôsledkov hospodárskej a finančnej krízy na Slovensku¹ sa následne môže transformovať do prehlbovania rozdielov spotrebiteľského správania sa bohatých a chudobných domácností. Rýchlejší rast cien tovarov a služieb s nízkou elasticitou, teda tých, ktoré sú nevyhnutné pre život a tvoria najpodstatnejšiu časť spotrebných výdavkov chudobných domácností, môžu v súvislosti so stagnáciou ich príjmov podporiť tieto polarizačné tendencie.

Príspevok sa zameriava na spotrebiteľské správanie sa domácností vo väzbe na zmenu cenovej hladiny a príjmov v podmienkach Slovenska. Cieľom bolo podrobnejšie zmapovať spotrebiteľské správanie sa, vývoj čistých peňažných príjmov a výdavkov,

¹ Podrobnejšie sa problematike príjmových nerovností na báze individuálnych dát zo Sociálnej poisťovne SR venujú napr. Pauhofová, Martinák (2014).

signalizujúci možnosti vytvárania úspor v jednotlivých skupinách domácností ako aj vývoj cenovej hladiny v hlavných kategóriách spotrebných výdavkov.

2 Metodológia

Analýza príjmov a výdavkov domácností vychádza zo štatistiky rodinných účtov, teda z výberového zisťovania realizovaného ŠÚ SR, ktorého predmetom je získavanie informácií o výške, štruktúre a vývoji peňažných a nepeňažných príjmov fyzických osôb v rôznych typoch domácností. Celkovo boli analyzované údaje na individuálnej úrovni za roky 2004 až 2012. Pri analýze cenového vývoja bola využitá údajová základňa Eurostatu. Pre potreby analýzy boli domácnosti zoradené (v každom roku zvlášť) v závislosti od výšky priemerného čistého príjmu prepočítaného na jedného člena domácnosti a následne z nich boli s využitím váh vytvorené tieto štyri skupiny: skupina 1 (10 % najbohatších domácností), skupina 2 (40 % domácností), skupina 3 (40 % domácností) a skupina 4 (10 % domácností s najnižším čistým príjmom na jedného člena domácností). Pre prvú skupinu domácností je typické to, že má vysoký príjem na jedného člena domácnosti, má nižší priemerný počet členov domácnosti (v r. 2012 bol priemerný počet členov domácností 2,2) a pochádza z regiónov s nižšou mierou nezamestnanosti. Posledná skupina domácností viac menej kopíruje mieru rizika chudoby na Slovensku, teda ide o tú časť populácie, ktorá má ťažkosti s uspokojovaním väčšiny svojich potrieb. Pre túto skupinu domácností je typický nižší stupeň dosiahnutého vzdelania referenčnej osoby, vyšší priemerný počet členov domácností (v r. 2012 bol priemer na úrovni 4,1) a žijú v chudobnejších regiónoch s vyššou mierou nezamestnanosti. Do skupiny 2 a 3 boli domácnosti rozdelené rovnomerne, pričom platí, že domácnosti v skupine 2 majú vyšší čistý peňažný príjem na jednu osobu domácnosti ako tie, ktoré sú v skupine 3.

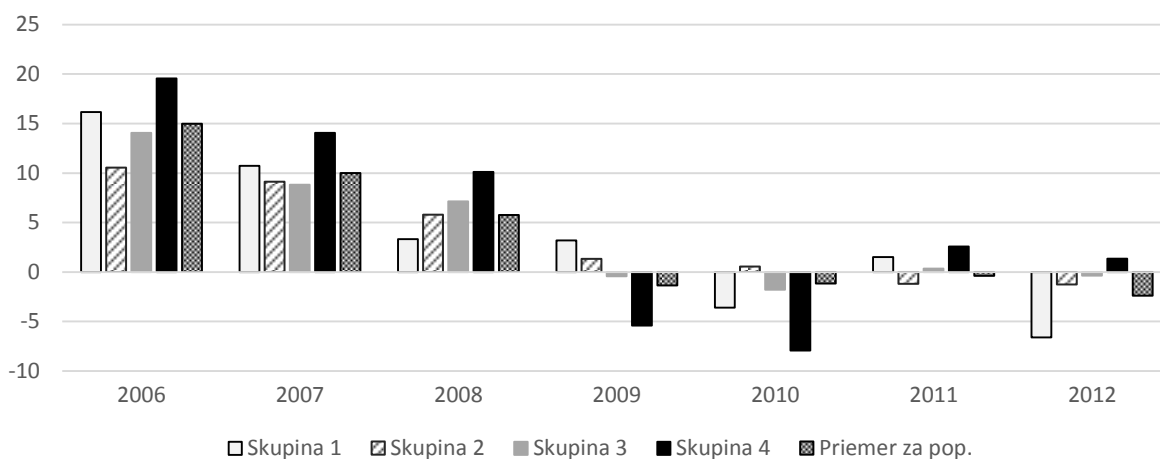
Pri aplikovaní komparatívnej metódy spotrebiteľského správania sa domácností v závislosti od príjmu sme vychádzali z klasifikácie individuálnej spotreby podľa účelu (COICOP): potraviny a nealkoholické nápoje (CP01), alkoholické nápoje a tabak (CP02), odevy a obuv (CP03), bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá (CP04), nábytok, bytové vybavenie a bežná údržba domu (CP05), zdravotníctvo (CP06), doprava (CP07), pošta a telekomunikácie (CP08), rekreácia a kultúra (CP09), vzdelávanie (CP10), hotely, kaviarne a reštaurácie (CP11), rôzne tovary a služby (CP12). Tieto spotrebné výdavky boli následne zoskupené do týchto troch skupín: nevyhnutné (CP01 a CP04), potrebné (CP03, CP05, CP06, CP07, CP08, CP12) a doplnkové (CP02, CP09, CP10 a CP11). Príjmy aj výdavky boli prepočítané na jedného člena domácnosti a na stále ceny roka 2005.

3 Spotrebiteľské správanie sa vo väzbe na príjem domácnosti

Jedným zo základných faktorov ovplyvňujúcich spotrebiteľské správanie sa je čistý peňažný príjem domácností.² V priemernom vyjadrení bol v predkrízovom období v roku 2008 celkový čistý reálny peňažný príjem prepočítaný na jedného člena domácnosti na úrovni 319 eur. U dolných 10 % najchudobnejších domácností (skupina 4)

² Čistý peňažný príjem je hrubý peňažný príjem znížený o daň z príjmu a povinné osobné poistenie.

sa približoval 50 % priemeru v krajine, u domácností zo skupiny 3 bol v priemere nižší približne o 20 %, u domácností zo skupiny 2 naopak vyšší takmer o štvrtinu a u 10 % najbohatších domácností bol v sledovanom období vyšší až o 134 % ako priemer za všetky domácnosti na Slovensku. Ako vidieť na obr. 1, v predkrízovom období rástli priemerné reálne čisté peňažné príjmy v skupine 10 % najchudobnejších domácností rýchlejšie ako bol priemer za celú populáciu, avšak práve vplyvom krízy došlo k ich výraznému poklesu, dokonca najvýraznejšiemu spomedzi všetkých analyzovaných skupín domácností, čo bolo vo významnej miere ovplyvnené práve znížením počtu pracujúcich členov pripadajúcich na jednu rodinu, ktorý bol v tejto skupine jednoznačne najväčší. Po poklese priemerných reálnych čistých peňažných príjmov tejto skupiny domácností v rokoch 2009 a 2010, došlo následne k ich miernemu nárastu, avšak do konca roka 2012 ich výška nedosiahla predkrízovú úroveň. Kríza negatívne ovplyvnila vývoj reálnych čistých peňažných príjmov vo všetkých analyzovaných skupinách domácností, avšak ich pokles alebo spomalenie tempa ich rastu je menej bolestivé u bohatších domácností, ktorých saturovanie potrieb je možné dosiahnuť buď prostredníctvom zníženia tvorby úspor, alebo prostredníctvom ich čerpania v prípade potreby.

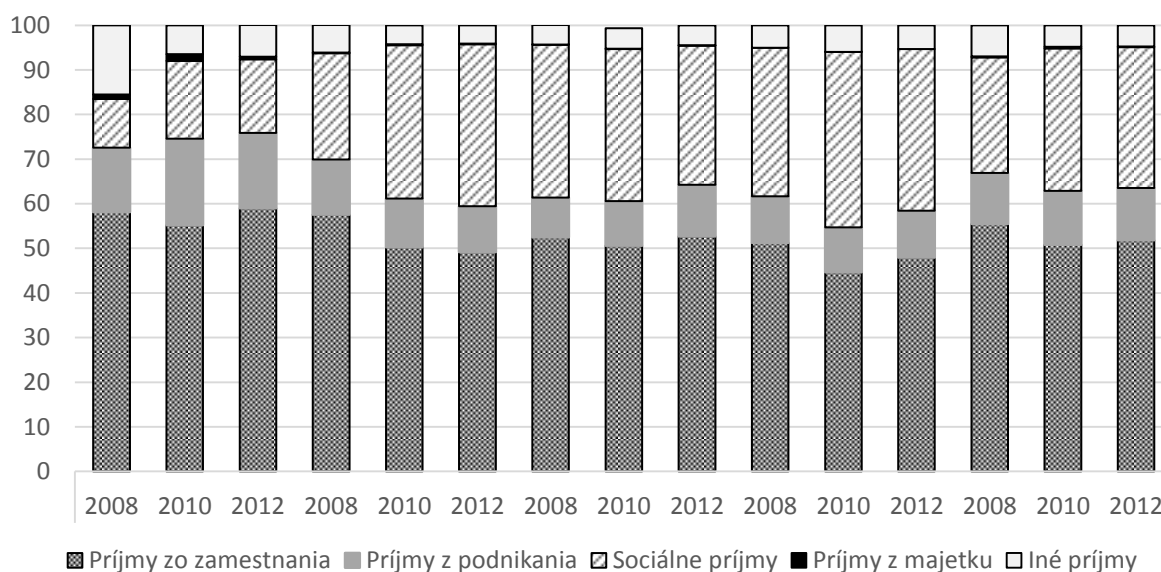
Obr. 1: Tempo rastu priemerných reálnych čistých peňažných príjmov (v %)

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov ŠÚ SR.

Jednotlivé skupiny domácností sa navzájom odlišujú nielen výškou čistých peňažných príjmov, ale aj ich štruktúrou. V štruktúre čistých peňažných príjmov 10 % najchudobnejších domácností prevládali v roku 2008 čisté peňažné príjmy zo zamestnania (51 %) a sociálne príjmy (33 %). Ako vidieť na obr. 2, zastúpenie pracovných príjmov na celkovom príjme, ktoré bolo už v predkrízovom období na relatívne nízkej úrovni sa vplyvom krízy ešte znížilo, čo zodpovedá zhoršeniu postavenia na trhu práce nižšie kvalifikovaných pracovných síl, ktoré sú prevažne na čele tohto typu domácností. V roku 2010 sa podiel sociálnych príjmov zvýšil až na 39 %, čo bolo len o 6 p. b. menej ako bol podiel čistých peňažných príjmov zo zamestnania. Pohľad na vnútorné zloženie čistých peňažných príjmov 10 % najchudobnejších domácností v jednotlivých rokoch naznačil, že do roku 2012 sa mierne zvýšila váha pracovných príjmov na celkových čistých peňažných príjmoch domácností, avšak nedosiahla predkrízovú úroveň (nižšia o 3 p. b.). Dlhodobý vysoký podiel sociálnych príjmov u tejto skupiny domácností indikuje, že nárasty a poklesy miery nezamestnanosti v kategórii nízkokvalifikovaných

osôb, ktoré sú prevažne na čele týchto domácností sú výraznejšie ovplyvnené inými faktormi a nie len výkyvmi vo vývoji ekonomiky (Košta a kol., 2014). Do tejto skupiny domácností by mali patriť aj marginalizované rómske domácnosti, u ktorých bol v roku 2010 pomer sociálnych a ostatných príjmov zásadne odlišný ako bol priemer za celú populáciu. Kým u marginalizovaných rómskych domácností bol na úrovni 63,7 % a 36,3 % v prospech sociálnych príjmov, tak priemer za celú populáciu bol v sledovanom období takmer presne opačný a to 31,9 % tvorili sociálne príjmy a 68,1 % ostatné príjmy. Podiel pracovných príjmov bol u marginalizovaných rómskych domácností nižší ako priemer za celú populáciu o 24,3 p. b. a dosahoval v roku 2010 iba 26,5 % (UNDP, 2013a).

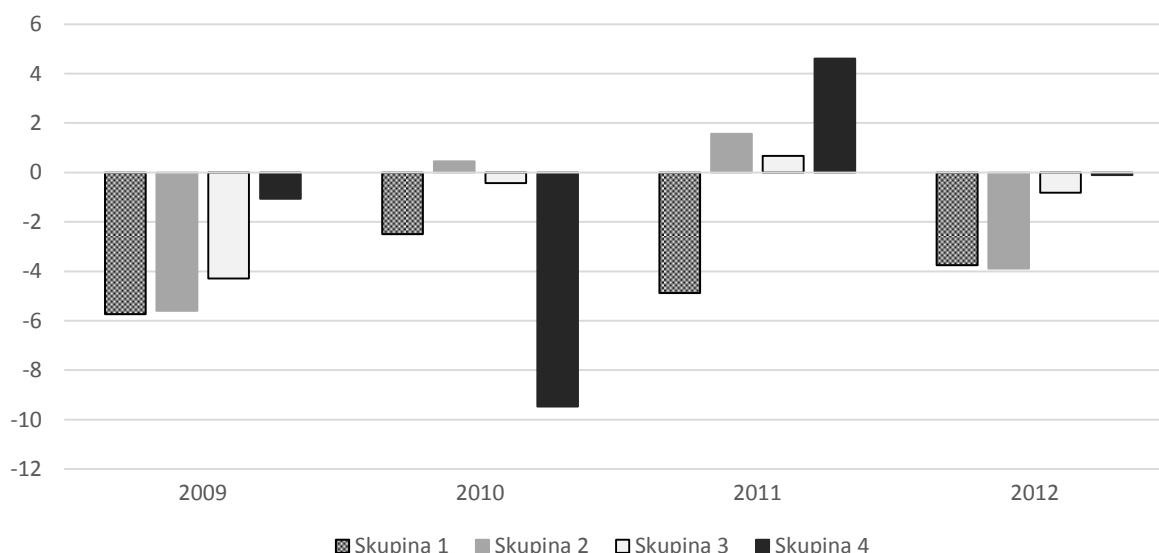
Podiel pracovných príjmov domácností zo skupiny 3 mierne presiahol v roku 2012 predkrízovú úroveň o 1 p. b. (v roku 2012 bol na úrovni 53 %), avšak podiel sociálnych príjmov ostáva naďalej relatívne vysoký (31 %). Štruktúra príjmov 10 % najbohatších domácností ako aj domácností zo skupiny 2 naznačuje, že len veľmi nízke percento domácností na Slovensku má kapitálové príjmy z majetku. Podľa prieskumu NBS (Zavadil, 2014) sa Slovensko zaraďuje medzi tie krajiny eurozóny, v ktorých len veľmi málo domácností vlastní akcie (0,8 %), dlhopisy (1 %) alebo podielové fondy (2,7 %). Analýza štruktúry priemerných čistých peňažných príjmov domácností ukazuje, že všetky analyzované skupiny domácností sú v prevažnej miere závislé najmä od vývoja ich pracovných príjmov a teda od vývoja na trhu práce.

Obr. 2: Štruktúra priemerných čistých peňažných príjmov domácností (v %)

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov ŠÚ SR.

Obr. 3 dokumentuje reakciu domácností na spomalenie tempa rastu, resp. na pokles čistých peňažných príjmov v čase prejavovania sa dôsledkov finančnej a hospodárskej krízy na Slovensku. Vplyvom neistoty a negatívnych očakávaní týkajúcich sa vývoja čistých peňažných príjmov, domácnosti znižovali aj čisté peňažné výdavky.

Obr. 3: Tempo rastu priemerných čistých peňažných výdavkov (v %)

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov ŠÚ SR.

Obr. 4 znázorňuje vývoj priemerných reálnych čistých peňažných príjmov spolu s vývojom výdavkov domácností prepočítaných na jedného člena domácnosti. Ako vidieť na tomto obrázku, priemerné reálne čisté peňažné príjmy boli v skupine 10 % najchudobnejších domácností mierne vyššie ako priemerné reálne čisté peňažné výdavky iba v roku 2009. Okrem toho jedného roku bolo po celé sledované obdobie tempo rastu výdavkov vyššie ako tempo rastu príjmov, resp. tempo poklesu príjmov bolo nižšie ako tempo poklesu výdavkov čo znamená, že domácnosti museli buď čerpať úspory, zadlžovať sa, alebo žili z príjmov z práce „na čierno“, teda tých, ktoré v štatistike nie sú zaznamenané.³ V roku 2009, kedy došlo vplyvom krízy ku poklesu výkonnosti ekonomiky, zvýšeniu miery nezamestnanosti a poklesu reálnych príjmov domácností, domácnosti skupiny 3 a 2 ako aj 10 % najbohatších domácností zareagovalo na daný vývoj zvýšením tvorby úspor, čo možno pripísať najmä zvýšeným obavám o zamestnanie, vzhľadom na to, že vo všetkých analyzovaných skupinách domácností tvorili pracovné príjmy najväčší podiel na celkových čistých peňažných príjmoch domácností (tvorba úspor bola na úrovni 10 %, 14 % a 22 % priemerných čistých peňažných príjmov v závislosti od skupiny domácností). Úroveň tvorby úspor sa u tretej skupiny domácností a u 10 % najbohatších domácností do roku 2012 mierne znížila o 1 p. b. a 2 p. b. avšak pri nižšej úrovni priemerných čistých reálnych peňažných príjmov ako boli v roku 2009. V druhej skupine domácností zostala miera tvorby úspor na rovnakej úrovni.

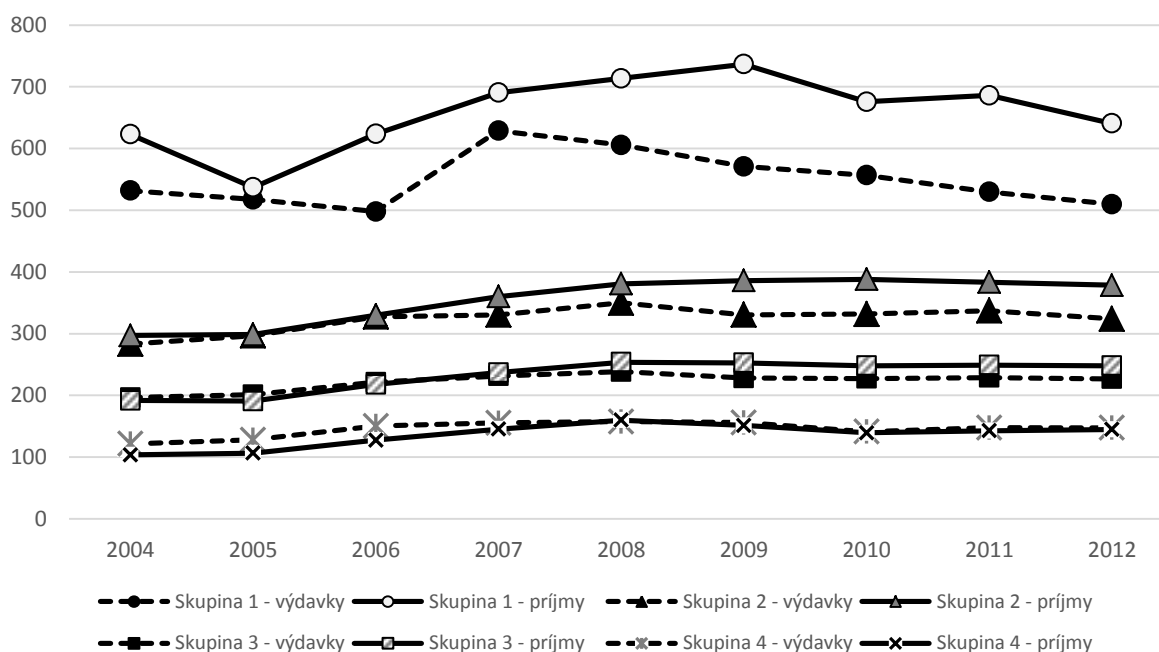
³ Vzhľadom na to, že štatistika rodinných účtov detailne nezachytáva tvorbu úspor ani mieru zadlženosti domácností, nie je možné tieto ukazovatele bližšie analyzovať. Z výsledkov prvej vlny Zisťovania o finančnej situácii a spotreby domácností na Slovensku vyplýva (Messner, Zavadil, 2014), že nehypotekárnych úverov (t. j. úver, ktorý nie je založený nehnuteľnosťou) malo v sledovanom období 20 % domácností s mediánovou hodnotou 1 000 eur, pričom najčastejšie išlo o spotrebný úver (13 % domácností) s mediánovou hodnotou 2 000 eur. Domácnosti v menej vyspelých regiónoch boli celkovo menej zadlžené, avšak vlastnili aj menej aktív (najmenej zadlžené boli domácnosti v Banskobystrickom a Prešovskom regióne, teda v regiónoch s najnižším objemom naakumulovaných aktív). To nasvedčuje tomu, že slovenské domácnosti sa v spotrebe radšej uskromnia, ako by sa mali zadlžovať.

Jednotlivé analyzované skupiny domácností sa od seba teda líšia nielen úrovňou priemerných reálnych čistých príjmov a výdavkov, ale aj ich vzájomným pomerom ako aj výškou spotrebných výdavkov na osobu a teda celkovo štruktúrou spotrebného koša. Ako už bolo vyššie spomenuté, u domácností s najvyššími reálnymi čistými príjmami na jedného člena domácnosti, kde sú vytvorené z hľadiska úrovne príjmov najlepšie predpoklady pre tvorbu úspor, je možné predpokladať, že v prípade dočasného zníženia príjmov domácností, resp. neočakávaného zvýšenia výdavkov, budú tieto domácnosti schopné využiť vytvorené úspory bez toho, aby sa to odrazilo na ich spotrebiteľskom správaní sa. Z analýzy dát z roku 2012 vyplynulo, že v prípade, že by došlo k permanentnému zníženiu priemerných čistých reálnych peňažných príjmov najbohatších domácností (z úrovne 641 eur na jedného člena domácnosti)⁴ na priemernú úroveň čistých reálnych peňažných príjmov domácností zo skupiny 2 (379 eur), tak by domácnosti znížili spotrebu vo všetkých kategóriách spotrebných výdavkov, avšak najvýraznejšie by došlo k zníženiu výdavkov na: rekreáciu a kultúru (CP09), hotely, kaviarne a reštaurácie (CP11), dopravu (CP07) a odevy a obuv (CP03). Rozdiel medzi priemernými reálnymi čistými príjmami a výdavkami domácností zo skupiny 2 tiež vytvára predpoklad na možné dočasné využívanie úspor v prípade neočakávaných okolností ako je napríklad strata pracovného miesta. V prípade, že by došlo k permanentnému zníženiu priemerných čistých reálnych peňažných príjmov domácností zo skupiny 2 na úroveň domácností skupiny 3 (248 eur), tak by domácnosti mierne znížili výdavky na vzdelávanie, najvýraznejšie by došlo k zníženiu výdavkov na nábytok, bytové vybavenie a bežnú údržbu domu (CP05), hotely, kaviarne a reštaurácie (CP11), zdravotníctvo (CP06) a dopravu (CP07), najmenej intenzívne by sa zmenili výdavky na poštu a telekomunikácie (CP08), spotreba v ostatných kategóriách by sa zvýšila viac menej proporcionálne. V prípade, že by došlo k permanentnému zníženiu priemerných čistých reálnych peňažných príjmov domácností zo skupiny 2 na úroveň najchudobnejších domácností (145 eur), tak by domácnosti boli nútené výrazne šetriť vo všetkých kategóriách spotrebných výdavkov, najmenej by však šetrili v oblasti nevyhnutných tovarov a služieb, teda na potraviny a nealkoholické nápoje (CP01), bývanie, vodu, elektrinu, plyn a palivá (CP04) ale aj na poštu a telekomunikácie (CP08), čo dokumentuje tú skutočnosť, že sociálny kontakt je dôležitý aj pre domácnosti s nízkymi príjmami a uskomnia sa radšej v iných oblastiach. Analýze hranice chudoby a zmene spotrebiteľského správania sa venujú napr. Bednárík, Pastor (2014).

Nízke celkové čisté peňažné príjmy v skupine 10 % najchudobnejších domácností, ktoré majú častokrát nepravidelný charakter výrazne limitujú možnosti aj v oblasti rozhodovania o spotrebe. Obmedzené možnosti tvorby úspor umožňujú týmto domácnostiam uspokojiť viac-menej iba základné životné potreby, pričom akékoľvek neočakávané výdavky (napr. zhoršenie zdravotného stavu člena rodiny a pod.) môžu spôsobiť v týchto domácnostiach značné finančné ťažkosti vyúsťujúce do problémov financovania nevyhnutných tovarov a služieb. Výsledky prieskumu UNDP (2013a) potvrdili vysokú mieru zadlženosti domácností marginalizovaných rómskych osídlení, ktoré do tejto skupiny jednoznačne patria. Podľa ich prieskumu, v priebehu sledovaného mesiaca realizovalo nejakú splátku pôžičiek alebo dlhov až 68 % skúmaných domácností. Najväčšiu časť výdavkov u týchto domácností tvorili výdavky na potraviny a bývanie,

⁴ Ceteris paribus.

pričom tretiu najväčšiu položku rozpočtu tvorili práve výdavky týkajúce sa splátok pôžičiek a dlhov. Po odpočítaní týchto troch položiek zostala na ostatné druhy výdavkov týmto skúmaným vylúčeným domácnostiam v priemere iba jedna tretina výdavkov. Hlbšia sonda UNDP (2013b) týkajúca sa vylúčených rómskych osídlení naznačila, že dlhy týchto domácností vznikajú prevažne z dôvodu uspokojovania základných potrieb alebo naplňania aspoň minimálnej spotreby (napr. dlhy súvisiace s neplatením nájomného, energií za bývanie, potreby zabezpečenia si nevyhnutnej zdravotnej starostlivosti, nákup potravín a pod.). Nárast zadlžovania domácností, pomalší rast miezd práve u domácností s nižšími príjmami v kombinácii s rastom cenovej hladiny najmä u kategórií tovarov a služieb s nízkou elasticitou dopytu, môže podporiť prehlbovanie nerovností medzi bohatými a chudobnými aj v oblasti spotreby.

Obr. 4: Vývoj priemerných reálnych čistých peňažných príjmov a výdavkov domácností, v eur (na 1 člena domácnosti)

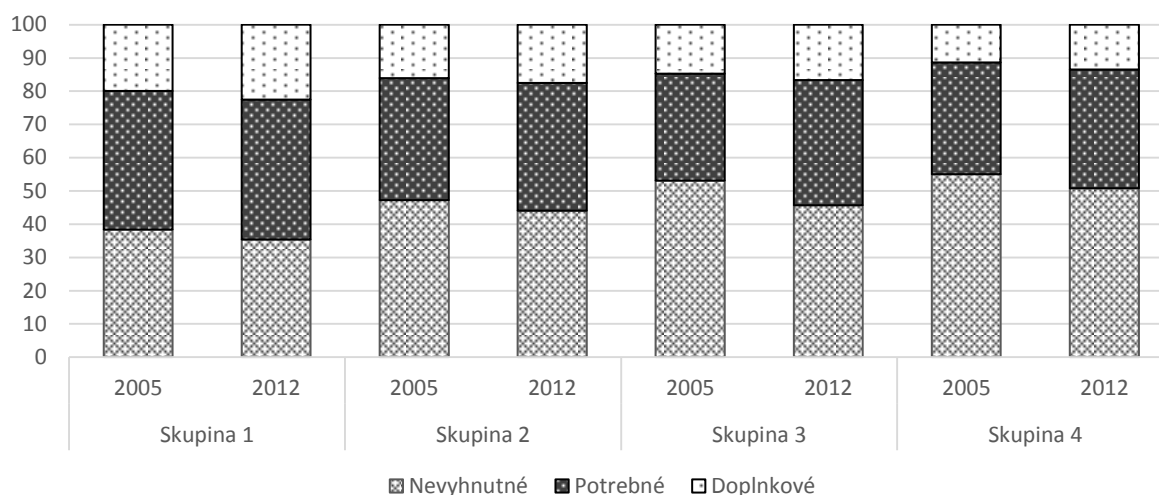
Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov ŠÚ SR.

Štruktúra spotrebných výdavkov domácností

V nasledujúcej časti príspevku sa zameriavame na preskúmanie zmien štruktúry spotrebiteľského dopytu v podmienkach Slovenska, ktoré môžu následne pozitívne alebo negatívne vplyvať na ďalšie makroekonomické veličiny. Bližšie analyzované sú zmeny v spotrebiteľskom správaní sa (bez vplyvu inflácie) v jednotlivých štyroch skupinách domácností v rozmedzí rokov 2005 – 2012.

V štruktúre spotrebných výdavkov 10 % domácností s najnižšími príjmami na jedného člena domácnosti dominujú výdavky na nevyhnutné tovary a služby, teda na potraviny a bývanie, ktoré tvorili v roku 2012 až 50,8 % (obr. 5). V porovnaní s rokom 2005 sa ich podiel na celkových spotrebných výdavkoch znížil o 4,2 p. b., čo umožnilo navýšenie podielu výdavkov na tovary a služby z kategórie potrebné a doplnkové rovnomerne o 2,1 p. b. U domácností zo skupiny 3 došlo medzi rokmi 2005 a 2012

k najvýraznejšiemu zníženiu podielu výdavkov na nevyhnutné tovary a služby spomedzi všetkých štyroch analyzovaných skupín domácností a to o 7,4 p. b., avšak naďalej tvorili podstatnú časť spotrebných výdavkov domácností (45,7 %). Zároveň sa u týchto domácností podstatnejšie zvýšil najmä podiel výdavkov na potrebné tovary a služby a to o 5,5 p. b. U domácností zo skupiny 2 rovnako prevládajú výdavky na potraviny a bývanie (44 % v roku 2012), avšak významné sú tiež výdavky na tovary a služby z kategórie potrebné (38,4 %). Jedine skupina 10 % domácností s najvyššími príjmami na jedného člena domácnosti premietla zníženie podielu výdavkov na potraviny a energie, ku ktorému došlo v rozmedzí rokov 2005 – 2012 práve do zvýšenia podielu výdavkov na tovary a služby z kategórie doplnkové. Podiel tovarov a služieb z kategórie potrebné sa u týchto domácnostiach zvýšil len nepatrne, avšak už v roku 2005 bol na takej úrovni (41,7 %), ktorú nedosiahla v roku 2012 ani jedna analyzovaná skupina domácností. Porovnanie štruktúry spotrebných výdavkov jednotlivých typov domácností ukázalo, že v sledovanom období porovnateľnú štruktúru domácností ako je priemer krajín EÚ 15⁵ mala skupina 10 % najbohatších domácností. Domácnosti skupiny 2 mali oproti priemeru krajín EÚ 15 mierne vyšší podiel výdavkov v kategórii nevyhnutné a nižší podiel výdavkov na doplnkové tovary a služby, ktoré súvisia s najmä s voľnočasovými aktivitami. Odlišné spotrebiteľské správanie sa domácností na Slovensku v porovnaní s krajinami EÚ 15 tak do značnej miery ovplyvňuje signifikantne diferencovaná úroveň disponibilných príjmov obyvateľstva ale aj výška a tvorba úspor (Pauhofová, Dovál'ová, 2014). Na rozdielnosť úrovne a štruktúry spotreby medzi krajinami však vplyvajú okrem ekonomických aj mnohé ďalšie faktory, napr. sociálne, demografické či geografické.

Obr. 5: Štruktúra priemerných spotrebných výdavkov domácností (v %)

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov ŠÚ SR.

⁵ Údaje za krajiny EÚ 15 boli dostupné len za rok 2010, pričom podiel výdavkov za EÚ 15 v kategórii nevyhnutné tovary a služby prestavoval 41,6 %, v kategórii potrebné tovary a služby 39,5 % a v kategórii doplnkové tovary a služby 18,9 % (porovnanie štruktúry spotreby na základe nominálnych výdavkov). Porovnanie štruktúry reálnych spotrebných výdavkov jednotlivých typov domácností s priemerom krajín EÚ 17 (krajiny eurozóny) vidieť, že podiel výdavkov vyššej strednej vrstvy v rámci kategórie nevyhnutné tovary a služby bol mierne vyšší a podiel tovarov a služieb kategórie potrebné bol nižší ako priemer EÚ 17.

4 Vývoj cenovej hladiny v jednotlivých kategóriách spotrebných výdavkov v SR

Ceny jednotlivých tovarov a služieb sa po vstupe Slovenska do EÚ a následne do EMÚ nevyvíjali rovnomerne. V roku 2009 dynamiku vývoja cien značne ovplyvnilo zhoršovanie vyhliadok vývoja globálnej ekonomiky, čo sa následne prejavilo aj na cenách energetických surovín ako aj potravinových komodít. Nízky dopyt a utlmený vývoj cien vstupov sa v rokoch 2013 a 2014 postupne pretransformovali do deflačného až mierne deflačného prostredia.

V roku 2004 boli ceny vo všetkých hlavných kategóriách spotrebných výdavkov pod úrovňou cien krajín EÚ 15 (obr. 6). Priemeru krajín EÚ 15 sa v roku 2004 najviac približovali ceny z kategórie výdavkov pošta a telekomunikácie (CP08), ktoré už v roku 2006 presiahli úroveň priemeru krajín EÚ 15 až sa v roku 2009 vyšplhali na úroveň o 22 % vyššiu ako bol priemer krajín EÚ 15. Vývoj harmonizovaného indexu spotrebiteľských cien naznačuje však to, že v tejto kategórii spotrebných výdavkov dochádza postupne k mierne deflačným tendenciám, čomu nasvedčuje aj zníženie cien do roku 2014 na úroveň 78 % priemeru EÚ 15. Ceny tovarov a služieb z kategórie nevyhnutné, ktoré tvoria najväčšiu časť výdavkov rozpočtu domácností vo všetkých skúmaných skupinách domácností sa oproti priemeru krajín EÚ 15 vyvíjali medzi rokmi 2004 – 2014 nasledovne: kým v roku 2004 boli ceny potravín a nealkoholických nápojov (CP01) na úrovni 58 %, tak v roku 2014 až na úrovni 81 % priemeru EÚ 15.⁶ Tovary a služby z kategórie bývanie a energie (46 % priemeru EÚ 15)⁷ patrili v roku 2014 spolu s tovarmi a službami z kategórie zdravotníctvo (42,6 %) a vzdelávanie (41 %) medzi najlacnejšie v porovnaní s priemerom EÚ 15. Podľa vývoja harmonizovaného indexu spotrebiteľských cien (HICP) však ceny v kategóriách zdravotníctvo a vzdelávanie sa zvýšili medzi rokmi 2005 – 2014 najvýraznejšie spomedzi všetkých ostatných kategórií spotrebných výdavkov. Pretrvávajúce vysokého podielu výdavkov na potraviny a nealkoholické nápoje (CP01) ako aj bývanie a energie na celkových spotrebných výdavkoch najmä chudobnejších domácností súvisel teda aj s vývojom cenovej hladiny v týchto kategóriách, čo v súvislosti s nízkou elasticitou a ich charakterom, na základe ktorého patria do skupiny nevyhnutné tovary a služby, znamenalo odčerpávanie finančných prostriedkov potenciálne alokovateľných na nákup tovarov a služieb z ostatných dvoch skupín (potrebné a doplnkové). Dochádzalo najmä k odčerpávaniu dopytu po tovaroch strednodobej a dlhodobej spotreby, ktorých podiel bol v porovnaní s vyspelými ekonomikami aj napriek miernej konvergencii stále podhodnotený (Kollárová, Vladová, 2009).

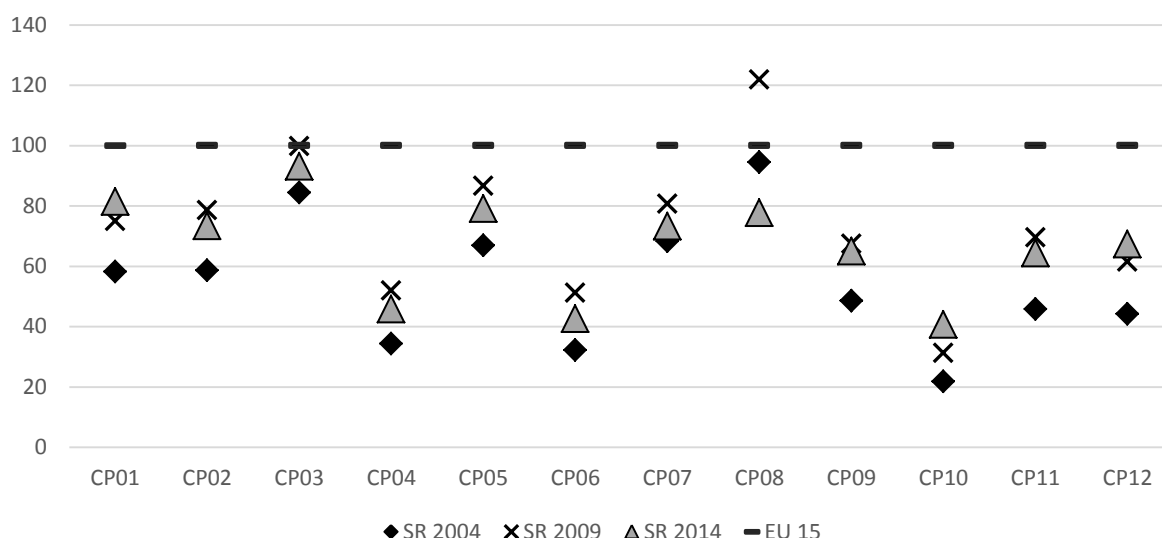
Ceny v kategórii odevy a obuv (CP03) rástli medzi rokmi 2005 – 2014 podľa vývoja HICP relatívne najmenej (spolu s kategóriami nábytok, vybavenie a bežná údržba bytu (CP05), pošta a telekomunikácie (CP08),⁸ avšak už v roku 2004 boli ceny v tejto kategórii len o 16 % nižšie ako priemer EÚ 15, pričom do roku 2014 sa tento rozdiel

⁶ V roku 2014 boli ceny mlieka, syrov a vajec len o 6 % nižšie ako priemer EÚ 15, ceny ovocia, zeleniny a zemiakov boli na úrovni 84 % a ceny mäsa na úrovni 64 % priemeru EÚ 15.

⁷ Index HICP však v tejto kategórii medzi rokmi 2005 – 2014 kontinuálne rástol s výnimkou rokov 2010 a 2014. Pokles cien ropy sa prejavil s určitým oneskorením aj v nižších cenách za energiu.

⁸ V rozmedzí rokov 2004 – 2014 sa ceny približovali priemeru EÚ 15 vo všetkých hlavných kategóriách spotrebných výdavkov s výnimkou práve tejto kategórie.

znížil takmer o polovicu. Rast cien tovarov a služieb z kategórie hotely, kaviarne a reštaurácie (CP11) v rozmedzí rokov 2005 – 2014 výrazne predbiehal rast cien v kategórii rekreácia a kultúra (CP09), pričom v roku 2014 boli ceny oboch kategórií zhruba za úrovni 65 % priemeru EÚ 15.

Obr. 6: Relatívna cenová hladina podľa jednotlivých kategórií spotrebných výdavkov v SR (% priemeru krajín EÚ 15)

Zdroj: Vlastné spracovanie z Eurostatu.

5 Záver

Jednotlivé skupiny domácností sa od seba líšia nielen úrovňou čistých príjmov a výdavkov, ich vzájomným pomerom, ale aj štruktúrou spotrebných výdavkov. Kým bohaté domácnosti si môžu dovoliť míňať viac na tovary a služby zo skupiny doplnkové, podstatnú časť rozpočtu chudobnejších domácností tvoria výdavky na potraviny, bývanie a energie, dopravu a v súčasnosti aj na poštu a telekomunikácie, čo dokumentuje tú skutočnosť, že sociálny kontakt je dôležitý aj pre domácnosti s nízkymi príjmami. Porovnanie čistých príjmov a výdavkov domácností naznačilo, že práve skupina 10 % najchudobnejších domácností nemala v sledovanom období dostatok finančných prostriedkov ani na zabezpečenie základných potrieb. Nárast zadlžovania domácností, pomalší rast miezd práve u domácností s nižšími príjmami v kombinácii s rastom cien tovarov a služieb s nízkou elasticitou dopytu tak môže viesť k prehĺbovaniu nerovností medzi bohatými a chudobnými aj v oblasti spotreby.

6 Literatúra

BEDNÁRIK, R., PASTOR, K. 2014. *Hranice chudoby a zmena spotrebiteľského správania sa slovenských domácností*. Dostupné na: <http://www.ekf.tuke.sk/chudoba2014/proceedings/PDF/17_bednarik.pdf>, dňa 28. 6. 2015.

- KOLLÁROVÁ, V., VLADOVÁ, A. 2009. Štruktúra súkromnej spotreby na Slovensku a porovnanie s európskymi krajinami. In: *Odborný bankový časopis Biatec*, r. 17, č. 8. Bratislava: Národná Banka Slovenska. ISSN 1335-0900.
- KOŠTA, J. a kol. 2014. *Aktuálne problémy (ne)zamestnanosti nízkokvalifikovaných pracovných síl*. Bratislava: EÚ SAV. ISBN 978-80-89608-16-4.
- MESSER, T., ZAVADIL, T. 2014. *Disparities in Household Wealth among Slovak Regions*. Dostupné na: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2014/08-2014/07_biatec_14-08_zavadil.pdf>, dňa 20. 6. 2015.
- NBS. 2011. Analýza konvergenzie slovenskej ekonomiky. Dostupné na: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/PUBLIK/Lalinsky-Analyza_konvergenzie_slovenskej_ekonomiky_2011.pdf>, dňa 26. 6. 2015.
- NBS. 2014. Analýza konvergenzie slovenskej ekonomiky. Dostupné na: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/PUBLIK/Lalinsky-Analyza_konvergenzie_slovenskej_ekonomiky_2014.pdf>, dňa 26. 6. 2015.
- PAUHOFOVÁ, I., DOVÁĽOVÁ, G. 2014. Spotrebiteľské správanie sa strieborných – nové výzvy a príležitosti. In: PÁLENÍK, V. a kol. *Strieborná ekonomika, potenciál na Slovensku*. Bratislava: EÚ SAV. ISBN 978-80-7144-234-9.
- PAUHOFOVÁ, I., MARTINÁK, D. 2014. Súvislosti príjmovej stratifikácie populácie Slovenskej republiky. In: *Ekonomický časopis*, 62, č. 8. pp. 842 – 860. ISSN 0013-3035.
- UNDP. 2013a. Príjmy, výdavky a spotreba domácností vylúčených rómskych osídlení. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov. ISBN 978-80-89263-15-8.
- UNDP. 2013b. Situačná analýza vybraných aspektov životnej úrovne domácností vylúčených rómskych osídlení. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov. ISBN 978-80-89263-14-1.
- ZAVADIL, T. 2014. Zisťovanie finančnej situácie a spotreby domácností na Slovensku. In: *Odborný bankový časopis Biatec*, r. 22, č. 2. Dostupné na: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2014/02-2014/02_biatec14-2_zavadil.pdf>, dňa 20. 6. 2015.

Potreba zmien v penzijnom systéme Slovenskej republiky z pohľadu narastajúcej príjmovej polarizácie

Ján Košta¹ Ekonomický ústav SAV

Necessity of changes of pension system in the Slovak Republic in relation to growing income polarization

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovakia
jan.kosta@savba.sk

Abstract: The paper is focusing on the main factors that influence the necessity of changes of pension system in the Slovak Republic to maintain in the future the required rate of social cohesion in the segment of older people living on pension. The part of the analysis represents the international comparison of selected EU (OECD) developed countries with new member countries including Visegrád countries also. The main compared indicator in accordance with the analyses of the OECD and of the EU is „net replacement rate“ (relation of net pensions to net wages before retirement) with regard to selected levels of wages. Its development indicates the need to increase this rate for those with the lowest wages to eliminate in Slovakia first of all the material deprivation of big part of older people in comparison with developed countries of the EU. The final part of the paper includes also the suggestions to slowdown and later to diminish income polarization of older people.

Keywords: pension system, net replacement rates, income polarization.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie v slovenskej spoločnosti do roku 2030“, ktorý bude riešený v rokoch 2015 – 2018.

1 Úvod

Ekonomická a finančná kríza so začiatkom v roku 2008, ktorá prehĺbila vo väčšine krajín Európskej únie príjmové rozdiely medzi jednotlivými sociálnymi skupinami (a hlavne medzi skupinou „bohatých“ a skupinou „chudobných“), upozornila vo zvýšenej miere ako dovtedy na riziká, ktoré môžu mať tieto príjmové rozdiely na celkový ekonomický a sociálny vývoj spoločnosti. V celosvetovom kontexte upozornili na negatívne dôsledky príjmovej diferenciacie viacerí renomovaní autori (napr. Galbraith, Krugmann, Stiglitz, Piketty atď.), ktorí venovali pozornosť aj príčinám a faktorom nerovnovážneho vývoja v oblasti príjmov. Okrem priamych sociálnych dôsledkov pre najchudobnejšie vrstvy spoločnosti sa v analýzach zdôrazňuje negatívny vplyv na produktivitu práce a ekonomický rast. Nie je možné na malom priestore venovať pozornosť všetkým uvedeným faktorom a dôsledkom. Za zmienku stoja hlavné spôsoby odstraňovania, resp. zmierňovania extrémnej príjmovej diferenciacie, ktoré napovedajú aj o možných spôsoboch riešenia príjmových diferencií v oblasti starobných penzií. Pôjde o (1) rast progresívnosti daňového systému osobitne vo vzťahu k vysokým a veľmi vysokým príjmom, (2) poskytovanie verejných statkov, osobitne nehmotných statkov ako je vzdelávanie a zdravotnícke služby, (3) posilnenie poistnej funkcie vlády spolu s obnovením významu automatických stabilizátorov (Sarecano, 2014).

Ide však o politiky, ktoré sú v kompetencii každej národnej vlády, a to tak v krajinách OECD ako aj v krajinách Európskej únie. Stále viac autorov sa zhoduje v tom, že po skúsenostiach s ekonomickou a finančnou krízou (po roku 2008) budú potrebné aj zmeny na úrovni celej Európskej únie, napríklad dotovanie zamestnanosti, zavedenie európskej minimálnej mzdy i európskej korporatívnej dane, ktorá by obmedzovala daňovú konkurenciu; súhrnne by tieto a podobné opatrenia pôsobili na zmiernenie makroekonomických divergencií a pomáhali by zmiernovať príjmové nerovnosti (ibid., s. 185). Treba zdôrazniť, že názory na spoločný postup Európskej únie v oblasti odstraňovania príjmových diferencií sa značne rôznia, a navyše, prijatie spoločného postupu EÚ naráža na právne bariéry v súvislosti s fungovaním EÚ.

Je nesporné, že príjmové diferencie osôb poberaajúcich starobné penzie sú odrazom ich postavenia na trhu práce počas aktívneho pôsobenia v aktívnom veku. Do akej miery však majú diferencie v mzdách určovať aj diferencie v starobných dôchodkoch, je naďalej otáznne, a to hlavne v súvislosti s vysokou mierou tzv. pracujúcich chudobných a ľudí poberaajúcich starobnú penziu pod hranicou chudoby nielen v Slovenskej republike, ale aj v ostatných krajinách EÚ.

Je paradoxné, že Slovenská republika patrí do skupiny krajín, kde je pomerne nízky podiel „pracujúcich chudobných“ z celkového počtu zamestnaných (do tab. 1 sme urobili výber krajín EÚ; sú medzi nimi tak vyspelé, ako nové členské krajiny EÚ, a to krajiny skupiny V 4).

Tab. 1: Miera rizika chudoby – pracujúci (%)

	2007	2013
PL	11,7	10,7
IT	9,8	10,6
LU	9,3	11,2
EÚ 27	8,4	8,9
DE	7,4	8,6
FR	6,5	7,9
AT	6,1	7,9
HU	5,8	6,6
FI	5,0	3,7
SK	4,9	5,7
DK	4,1	4,3
CZ	3,3	4,0

Zdroj: Eurostat.

Zhoršenie hodnôt ukazovateľa „miera rizika chudoby u pracujúcich“ v tabuľke 1 za priemer krajín EÚ (a tým u väčšiny krajín EÚ) medzi rokmi 2007 a 2013 naznačuje, že vo väčšine krajín EÚ ekonomická a finančná kríza prehĺbila problém pracujúcich chudobných, čo v prípade, že by sa nezmenila miera solidarity medzi „bohatými“ a „chudobnými“, prinesie ďalšie zväčšenie príjmových diferencií. Napriek viacerým

„vyrovnávajúcim opatreniam“, ktoré ovplyvňujú fungovanie trhu práce, a ktoré zmierňujú rozdiely v mzdách, je veľmi pravdepodobné, že nie je a nebude možné upustiť od vyššej miery solidarity v systéme starobných penzií, a to vo všetkých krajinách EÚ, resp. OECD, ak sa nemá podstatnejšie zvýšiť podiel starých ľudí pod hranicou chudoby. Dopad ekonomickej a finančnej krízy bol na príjmové nerovnosti taký intenzívny, že aj OECD na rozdiel od odporúčaní z predchádzajúcich rokov v oblasti ekonomických politík sa nedávno priklonilo z jej pohľadu k netradičným odporúčaniam, a to k racionálne stanovenej minimálnej mzde (vrátane odpustenia príspevkov na sociálne poistenie pre nízkopríjmové skupiny), k progresívnemu zdaneniu príjmov vrátane prehodnotenia daňových úľav a sociálnych dávok, ale aj k zamestnaneckým prémiam pre podporu príjmov zamestnancov v pásmach nízkych miezd (OECD, 2014, s. 13 – 14). Tieto príklady zmierňovania príjmových diferencií súvisia s celkovým modelom sociálneho štátu a jeho úlohy v ekonomickom a sociálnom rozvoji krajiny a v mieste jeho konkurencieschopnosti (Sørensen, 2011). V tomto zmysle charakter sociálneho štátu utvára základné rámcové podmienky aj pre penzijný systém, ktorý môže priniesť pozitívne efekty v odstraňovaní príjmových nerovností len pri určitej úrovni intrageneračnej a intergeneračnej solidarity.

2 K reformám penzijných systémov v niektorých krajinách EÚ a OECD vplyvom starnutia obyvateľstva¹ z pohľadu príjmových nerovností

Starnutie obyvateľstva je určujúcim faktorom, na ktorý museli v posledných 10 – 15 rokoch reagovať štáty Európskej únie, aby zabezpečili udržateľnosť financovania svojich penzijných systémov. Okrem toho to bola ekonomická a finančná kríza, ktorá cez rastúcu zadlženosť štátnych rozpočtov vytvorila tlak aj na potrebné reformy penzijných systémov. Otázne je, ako sa už blízkej budúcnosti prejaví obmedzovanie výdavkov na starobné penzie vo vývoji chudoby starších ľudí, a či na toto obmedzovanie výdavkov majú doplatiť vo zvýšenej miere dôchodcovia s nízkymi a podpriemernými penziami.

Hneď na začiatku treba zdôrazniť skutočnosť, že na všetky systémy sociálneho zabezpečenia (systémy sociálnej ochrany, sociálnej podpory a pod.) členských štátov EÚ, vrátane penzijných systémov, sa vzťahujú ustanovenia Zmluvy o európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie v znení Lisabonskej zmluvy² a konkrétne bod. 4. článku 153 Zmluvy o fungovaní EÚ, podľa ktorého ustanoveniami príslušného článku 153 (súčasť hlavy X „Sociálna politika“) nie je dotknuté právo členských štátov definovať základné zásady svojich systémov sociálneho zabezpečenia. Okrem toho aktivity EÚ nesmú významnou mierou ovplyvňovať ich finančnú rovnováhu. To prakticky znamená, že nedochádza k žiadnemu prerozdeleniu finančných prostriedkov na penzie medzi členskými krajinami EÚ a pravidlá určovania starobných penzií sú vo výlučnej kompetencii členských štátov EÚ. Na úrovni EÚ teda nejestvuje žiaden predpis, ktorý by určoval napríklad štruktúru a veľkosť jednotlivých pilierov penzijného systému (napríklad priebežný pilier, kapitalizačný pilier a pod.).

¹ Vzhľadom na veľké množstvo konkrétnych reforiem penzijných systémov v jednotlivých štátoch EÚ poukážeme v texte len na niektoré z nich.

² Konsolidované znenie publikované v Úradnom vestníku EÚ k 18. 2. 2008.

Na problém starnutia obyvateľstva spôsobený hlavne znižujúcou sa pôrodnosťou a rastom indexu ekonomickej závislosti starých ľudí (old age dependency ratio) reagovali vlády predovšetkým rastom dôchodkového veku. Tento elementárny postup vôbec nevystihuje podstatu reforiem penzijných systémov, ktoré môžu sledovať viaceré parciálne ciele. Základná kategorizácia penzijných reforiem OECD (OECD, 2013) podľa parciálnych cieľov reforiem je nasledovná:

1. pokrytie penzijných systémov; povinná alebo fakultatívna účasť v penzijných režimoch (pilieroch),
2. adekvátnosť penzií vo vzťahu k životným nákladom starých ľudí,
3. finančná udržateľnosť a dostupnosť penzijných nárokov dôchodkovo poistených osôb,
4. stimuly podporujúce dlhšie zotrvanie v pracovnej aktivite a zväčšovanie úspor počas pracovnej aktivity,
5. administratívna efektívnosť a znižovanie nákladov riadenia jednotlivých dôchodkových systémov na minimum,
6. diverzifikácia zdrojov príjmu počas dôchodku naprieč subjektmi (verejné a súkromné), tromi piliermi (verejný, sektorový alebo individuálny) a finančnými formami (priebežný systém alebo fondový systém).

Niekedy sa uvádza aj siedma skupina cieľov, a to dočasné opatrenia v dôchodkových systémoch alebo opatrenia zamerané na rast ekonomiky.³

Kategorizácia penzijných reforiem bližšie charakterizuje zložitosť problematiky dôchodkových systémov a zároveň bližšie určuje skupiny reforiem, ktoré prispievajú k naplneniu požiadavky znižovania príjmových rozdielov osobitne starších ľudí.

Pri podrobnejšom pohľade na reformy krajín EÚ a OECD, ktorých cieľom bolo zmierňovať rozdiely v príjmoch (teda predovšetkým penzií), možno vychádzať z porovnania dvoch období, a to 2004 – 2009 a 2009 – 2013 podľa analýz OECD.

V prvom porovnávanom období (2004 – 2009) sa použili nasledovné nástroje (reformy), aby sa zabránilo extrémnemu prepadu nízkych penzií pod hranicu chudoby ich prijímateľov:

- vyššia revalorizácia minimálnych penzií oproti štandardnej indexácii (Belgicko, Francúzsko); revalorizácia len nízkych penzií (Španielsko),
- zníženie miery zdanenia dôchodkov v rozmedzí 15 tis. až 30 tis. EUR ročne, aby sa zjednotila miera zdanenia dôchodkov a miezd (Fínsko),⁴

³ Príkladom penzijných reforiem zaradených do tejto siedmej skupiny môže byť zníženie penzií v Grécku v súvislosti s vysokým zadlžením štátu a potrebné naštartovanie hospodárskeho rastu ako podmienky vymanenia sa zo zadlženia.

⁴ Na tomto mieste treba pripomenúť fakt, že Slovensko patrí k malej skupinke niektorých bývalých socialistických krajín, kde sa doteraz nezdaňujú starobné penzie. Nezdaňovanie penzií na Slovensku má za následok: (a) pomalší rast hrubých miezd, čo v podstate zvyhodňuje podnikateľský sektor (v prípade zdaňovania dôchodkov by sa vytváral tlak na rast hrubých miezd; rast miezd by sčasti kompenzoval zdanenie penzií), (b) eliminovanie možnosti využívať zdanenie dôchodkov podľa príjmových pásiem na znižovanie príjmových diferencií starých ľudí (penzistov). Okrem toho na znižovanie príjmových rozdielov starých ľudí na Slovensku pôsobí negatívne aj

- redukcia daní pre osoby staršie ako 65 rokov, ktorých príjem neprekračuje ročne 363 tis. SEK, t. j. pre 90 % dôchodcov (Švédsko),
- výplata jednorazových súm vo výške 100 – 200 EUR k dôchodkom (Grécko),
- projekt indexácie základných penzií podľa vývoja priemerných miezd so začiatkom v roku 2012 (Veľká Británia).

V rokoch 2009 až 2013 pokračovali hlavne vplyvom ekonomickej a finančnej krízy v niektorých krajinách reformy dôchodkových systémov v prospech osôb s nízkymi penziami (resp. príjmami), aby sa zmiernili príjmové diferencie:

- paušálna mimoriadna výplata súm dôchodcom s nízkymi príjmami v roku 2010 (Rakúsko),
- zvýšenie pozostalostných náhrad (penzií) pre dôchodcov starších ako 65 rokov bez nároku na vlastnú penziu z verejných zdrojov z 52 % na 60 % referenčného príjmu po zomretej osobe (s výhradou stropu príjmov) (Španielsko),
- zavedenie novej minimálnej penzie, ktorá dopĺňa univerzálnu penziu naviazanú na odmeňovanie (od marca 2011); zavedenie pravidla indexácie minimálnej penzie dočasne modifikovaného v roku 2010, aby sa vylúčilo zníženie poskytovanej penzie (Fínsko),
- výplata sociálnej dávky dôchodcom s nízkymi penziami (2012) počnúc od októbra 2015 (Japonsko),
- zrušenie 13. a 14. penzie v kalendárnom roku dôchodcom, ktorých príjem je vyšší ako 1 100 EUR za mesiac. Osoby, ktoré vlastnia viac ako 100 tis. EUR na bankových účtoch stratili nárok na dávku garantujúcu minimálny príjem; pripravila sa ďalšie sprísnenia podmienok na obnovu vyplácania tejto dávky (Portugalsko),
- výplata mimoriadnych 60 britských libier dôchodcom (január 2009); od apríla 2011, základná verejná пенzia bude indexovaná najvyššou hodnotou spomedzi indexu spotrebiteľských cien, rastu miezd alebo hodnoty 2,5 (Veľká Británia).

Na základe prehľadu hlavných zmien penzijných systémov vo vybraných krajinách EÚ a OECD zameraných na dostatočný príjem starých ľudí je zrejmé, že Slovenská republika môže čerpať z príkladov ostatných krajín, ako zmiernovať príjmové diferencie (a osobitne starobné penzie) tejto rastúcej skupiny populácie. Okrem toho je veľmi pravdepodobné, že v budúcnosti sa ani Slovenská republika nevyhne vyššej miere prerozdelenia prostriedkov na penzie v prospech starších ľudí s nízkymi mzdami, aby sa nenarušila priemerná (resp. minimálna) sociálna súdržnosť celej spoločnosti.⁵

stanovenie stropu pre odvody do dôchodkových fondov na päťnásobok úrovne priemernej mzdy, z ktorej sa platia odvody (par. 138 Zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení), čo napríklad pre rok 2015 predstavuje sumu (zárobok) 4 120 eur. Aj keď podiel osôb s vysokými mzdami nie je veľmi veľký, dlhodobo má tento strop negatívne dôsledky na príjmové diferencie preto, lebo sa ním znižujú potenciálne prostriedky na prerozdelenie.

⁵ V tejto súvislosti nemožno zabúdať na fakt, že vyšší podiel starších ľudí vytvára aj primeraný voličský základ, aby starší ľudia mali aj primerané politické zastúpenie, ktoré je potrebné na presadenie istej miery solidarity v prerozdelení. Preto sú aj varianty extrémneho znižovania starobných penzií, a to aj v podmienkach rastu koeficientu ekonomickej závislosti, nereálne.

3 Prejav reforiem penzijných systémov v čistých mierach náhrad podľa mzdovej úrovne vo vybraných krajinách EÚ a na Slovensku

Analyzujúc vývoj od roku 2006 do roku 2012 podľa údajov v tabuľke 2 za vybrané krajiny EÚ, možno konštatovať, že miera čistej náhrady miezd (podiel čistých penzií k čistým mzdám)⁶ sa menila vo všetkých krajinách a vo všetkých analyzovaných úrovniach miezd, ktoré tvorili základ pre výpočet starobných penzií. Krajiny v tabuľke 2 sú zoradené podľa úrovne čistej miery náhrady mediánovej mzdy v roku 2006 zostupne.

Tab. 2: Čisté miery náhrad podľa násobkov priemernej mzdy (%)

		Násobok priemernej mzdy			
		Mediánová mzda	0,5	1	1,5
DK	2006	98,7	137,0	91,3	77,7
	2012	82,4	117,5	77,4	67,4
LU	2006	98,1	107,1	96,5	91,8
	2012	70,5	87,1	69,4	66,8
HU	2006	95,4	94,3	105,5	99,2
	2012	94,4	94,4	95,2	96,1
AT	2006	90,3	90,5	90,3	64,8
	2012	89,9	91,2	90,2	86,2
PL	2006	74,8	74,4	74,9	77,0
	2012	59,8	61,3	59,5	59,1
IT	2006	74,8	74,8	74,8	78,7
	2012	82,0	83,9	81,5	83,3
SK	2006	71,5	66,3	72,7	75,9
	2012	86,1	88,1	85,4	84,7
CZ	2006	69,8	95,3	64,1	41,1
	2012	73,4	99,1	64,7	51,6
FR	2006	65,3	76,2	65,7	57,5
	2012	72,3	75,9	71,4	60,9
FI	2006	62,0	73,2	62,4	64,5
	2012	62,4	71,3	62,8	63,2
DE	2006	61,5	59,2	61,3	44,4
	2012	57,8	55,2	57,1	56,1

Zdroj: OECD.

Údaje v tabuľke 2 svedčia o veľkom rozptyle mier náhrad v jednotlivých krajinách, a to aj v tých, ktoré treba považovať za ekonomicky vyspelé. Predovšetkým je to významný rozdiel v mierach čistej náhrady podľa jednotlivých úrovni miezd medzi takými vyspelými krajinami ako je na jednej strane Dánsko a Luxembursko (s relatívne vysokými mierami náhrady) a na druhej strane Nemecko (čo je prejavom dlhodobejšieho trendu k šetreniu prostriedkov vydávaných na starobné penzie). V roku 2012 rozdiel v mierach náhrady medzi Dánskom a Nemeckom u mediánovej mzdy predstavoval až 34,6 p. b. (vysoké rozdiely boli zaznamenané aj u ostatných analyzovaných úrovni miezd v prospech Dánska).

⁶ Čistá miera náhrady má reálne väčší význam pre analýzu príjmových nerovností ako hrubá miera náhrady, preto sme pre analyzovanie vývoja použili túto mieru.

Z krajín skupiny V 4 prekvapujú vysoké miery čistých náhrad miezd u Maďarska, ktoré sa vymyká z trendov ostatných troch krajín tejto skupiny, ba dokonca v priebehu analyzovaného obdobia sa Maďarsko dostalo do čela rebríčka v mierach čistej náhrady tak u mediánovej ako aj priemernej mzdy, teda má vyššie čisté miery náhrady ako Dánsko a Luxembursko.

Hypotéza o istej logickej miere solidarity „bohatých“ s „chudobnými“, t. j. vyššie miery náhrad u nízkych miezd ako u miezd vysokých, sa potvrdila v podstate len vo vyspelých krajinách, a to v Dánsku (kde je vysoká úroveň penzijného zabezpečenia v celej šírke predchádzajúcich pracovných príjmov; u nízkych príjmov na úrovni 50 % priemernej mzdy starobná penzia je dokonca vyššia ako čistá mzda počas pracovnej aktivity), vo Francúzsku (čo je podľa nášho názoru jednoznačne dôsledok tradícií a sily odborov vo vyjednávaní o dôchodkových reformách), v Luxembursku, Fínsku, ale aj v Rakúsku (kde sú vysoké miery náhrad v celej šírke miezd). Taliansko na druhej strane zaviedlo dôchodkový systém, kde úplne absentuje solidarita a zastavilo sa prerozdelenie príjmov v penziách v prospech ľudí, ktorí zarábali počas pracovnej kariéry menej ako je priemerná mzda.

Je povšimnutiahodné, že z krajín skupiny V 4 sa ku klasickému modelu rozdelenia mier náhrad (ako vo vyspelých krajinách EÚ) najviac blíži Česká republika, ba dokonca jej dôchodkový systém je vysoko solidárny (osôb s vysokými predchádzajúcimi príjmami s osobami z nízkymi príjmami po odchode do starobného dôchodku) a po korigovaní pôvodnej podoby penzijnej reformy s platnosťou od začiatku roka 2004, sa Slovensko zaradilo medzi krajiny s priemernou mierou solidarity. Na rozdiel od Českej republiky a Slovenska, úplne opačným smerom sa vyvíjajú penzijné systémy v Poľsku a Maďarsku; obidve tieto krajiny upustili od princípu solidarity. Penzijné reformy v prospech vyšších minimálnych dôchodkov zavedené v roku 2015 na Slovensku, sa iste prejavia v nasledujúcom medzinárodnom porovnaní krajín EÚ a OECD.

4 Námety na zmeny penzijného systému v Slovenskej republike z hľadiska znižovania príjmových diferencií

Potreba znižovania príjmových diferencií je v Slovenskej republike väčšia, ako je vo vyspelých krajinách EÚ, a to napriek tomu, že miera rizika chudoby u starších ľudí (65+) je paradoxne nižšia v Slovenskej republike (i vo viacerých nových členských krajinách EÚ; v našom medzinárodnom porovnaní vybraných krajín za skupinu krajín V 4) ako vo vyspelých krajinách EÚ. Na druhej strane je v nových členských krajinách (v krajinách skupiny V 4) vyššia miera materiálnej deprivácie⁷, ktorá by do budúcnosti mala byť faktorom, ktorý bude determinovať mieru solidarity v penzijných systémoch (tab. 3). Ako príklad „hry čísiel“ môže poslúžiť porovnanie mier rizika chudoby za rok 2013, kedy v Luxembursku je vyššia miera chudoby ako na Slovensku o 0,2 p. b., ale miera materiálnej deprivácie na Slovensku je vyššia až o 23,7 p. b. ako je táto miera v Luxembursku. Pritom všetky vyspelé krajiny (s výnimkou Talianska) majú miery

⁷ Miera materiálnej deprivácie udáva podiel osôb (v našom medzinárodnom porovnaní za vekovú skupinu 65+), ktoré čelia vážnym finančným obmedzeniam, definovaným ako podiel ľudí, ktorým chýbajú najmenej 3 z nasledovných 9 položiek, ktoré si ich domácnosť nemôže dovoliť: 1) čelia neočakávaným výdavkom, 2) aspoň týždeň dovolenky mimo domu, 3) splácanie pôžičiek, 4) každý druhý deň jedlo s mäsom, hydinou alebo rybou, 5) dostatočné vykurovanie obydľia, 6) pračka, 7), farebný televízor, 8) telefón, 9) osobné motorové vozidlo.

materiálnej deprivácie za rok 2013 výrazne nižšie ako všetky krajiny skupiny V 4 (s výnimkou Českej republiky; teda tej krajiny z krajín V 4, kde je miera prerozdelenia v prospech penzií ľudí s najnižšími mzdami relatívne najvyššia).

Tab. 3: Miera rizika chudoby a materiálna deprivácia starých ľudí (65+) (%)

	Miera rizika chudoby		Materiálna deprivácia	
	2007	2013	2007	2013
EÚ 27	18,2	13,7	16,4	14,8
DE	16,2	14,9	6,8	7,6
DK	17,7	10,6	3,6	3,4
FI	21,6	16,1	8,0	4,3
FR	13,1	8,7	8,0	7,5
IT	21,9	15,3	14,0	20,8
LU	7,2	6,2	1,0	2,8
AT	7,8	12,3	9,8	6,1
CZ	5,5	5,8	16,7	16,6
HU	6,1	4,4	37,0	35,7
PL	7,8	12,3	40,6	25,3
SK	9,6	6,0	41,7	26,5

Zdroj: Eurostat.

Ako teda do budúcnosti riešiť zníženie miery materiálnej deprivácie, ktorá by z dlhodobého hľadiska mala mať prednosť pred indikátorom miery rizika chudoby ako východiska pre zmeny penzijného systému?

Doteraz sa transformácia penzijného systému z hľadiska príjmových diferencií (v diferenciách starobných penzií) po roku 2004, kedy vstúpil do platnosti nový bodový systém určovania starobných penzií riešila predovšetkým bonifikáciou (rastom) priemerného osobného mzdového bodu v pásme pod hodnotou 1,0, teda pod priemernou mzdou, a naopak, znižovaním osobného mzdového bodu nad hodnotou 1,25 (par. 63 Zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení) v období rokov 2013 až 2018. Po roku 2018 bude nutné ďalej upraviť mieru solidarity medzi osobami s vysokým a nízkym príjmom), pretože miera zvýšenia priemerného osobného bodu na úrovni 22 % (z rozdielu medzi hodnotou 1,0 a nekorigovaným osobným mzdovým bodom za príslušný rok) bude nedostatočná pre eliminovanie narastajúcich príjmových rozdielov aj u starobných dôchodcov. Druhým spôsobom eliminovania príjmových rozdielov bol spôsob valorizácie starobných dôchodkov, ktorý má do roku 2017 (od roku 2013) prebiehať u všetkých starobných dôchodkov pevnou sumou bez ohľadu na výšku poberaného dôchodku. Až od roku 2018 majú všetky starobné dôchodky rásť v závislosti od inflácie, čo znamená, že sa ukončí obdobie, v ktorom dochádzalo k znižovaniu rozdielov medzi vysokými a nízkymi starobnými dôchodkami.

Do budúcnosti sa ukazuje možnosť kombinovať dva uvedené spôsoby znižovania príjmových diferencií starých ľudí, v závislosti od toho, ako sa bude vyvíjať trh práce, úroveň miezd a ich rozdelenie do mzdových pásiem, od úrovne minimálnych miezd a hlavne od vývoja miery nezamestnanosti. Analýzy ex post ukázali, že na Slovensku

je to práve vysoká miera nezamestnanosti, ktorá má negatívne dopady na výšku priznaných starobných penzií. Napríklad priemerná doba nezamestnanosti po dobu v priemere od 14 do 16 mesiacov v období do dvoch rokov pred odchodom do (predčasného) starobného dôchodku znižovala priemernú priznanú penziu u mužov v priemere o 5,6 % a u žien o 3,3 % (Bútorová a kol, 2013). Vzhľadom na skutočnosť, že Slovensko patrí do skupiny krajín s najvyššou mierou nezamestnanosti a okrem toho je krajinou, kde je najvyššia miera dlhodobej nezamestnanosti vôbec zo všetkých krajín EÚ (EUROSTAT), dlhodobo budú aj starobné penzie hlavne nízkokvalifikovaných pracovných síl, ktorých značná časť reprezentuje dlhodobo nezamestnaných, vystavené silnému tlaku na ich zaostávanie za priemernou úrovňou penzií. Znamená to, že spôsob eliminovania extrémnych rozdielov v príjmoch starých ľudí bude závisieť od vývoja na trhu práce (miery nezamestnanosti) a od podielu nízkych miezd v celkovej štruktúre miezd, ktoré budú vytvárať základ pre zaostávajúce penzie.

Najproblematickejším prvkom slovenského penzijného systému je druhý kapitalizačný pilier, ktorý už od momentu jeho zavedenia je neustálym predmetom sporov medzi vládou a opozíciou bez toho, aby dominovala odborná diskusia k miestu kapitalizačného piliera v penzijnom systéme krajiny. Nemožno obísť skutočnosť, že ostatné krajiny skupiny V 4, t. j. Česká republika, Maďarsko i Poľsko, odstúpili od kapitalizačného piliera a finančné prostriedky zo súkromných dôchodcovských spoločností sa zákonmi previedli na príslušné štátne sociálne poisťovne. Podľa materiálov OECD (OECD, 2013, s. 171) z vyspelých krajín EÚ mali povinný kapitalizačný pilier zavedený iba Dánsko, Holandsko a Švédsko, t. j. ide o krajiny patriace dlhodobo do skupiny krajín s najnižšou mierou nezamestnanosti. Okrem toho ďalšie štyri krajiny (Belgicko, Nemecko, Írsko a Veľká Británia) majú dobrovoľné, príspevkovo definované kapitalizačné piliere. Veľmi dôležitá je skutočnosť, že „miera čistej náhrady“ miezd je (v troch krajinách s povinnými kapitalizačnými piliermi) vo verejných pilieroch veľmi nízka u vysokých miezd a naopak, veľmi vysoká u nízkych miezd (tab. 4).

Tab. 4: Čisté miery náhrad vo verejnom pilieri, 2012 (%)

	Násobok priemernej mzdy		
	0,5	1,0	1,5
DK	66,2	30,1	18,9
NL	65,6	33,0	21,4
SE	47,6	33,7	27,6
SK	54,4	48,7	46,8

Zdroj: OECD.

To znamená, že osoby s vysokými príjmami prispievajú na starobné penzie osobám s nízkymi mzdami v oveľa väčšej miere, ako je tomu v Slovenskej republike. Zavedenie kapitalizačného piliera v roku 2004, keď miera náhrad u vysokých miezd na Slovensku bola vyššia ako u nízkych miezd (aj vplyvom rovnej dane), nemala vo vyspelých krajinách EÚ (resp. OECD) obdobu. Preto bolo logické a opodstatnené, práve z hľadiska sociálnej kohézie a znižovania extrémnych rozdielov v príjmoch, obmedzenie kapitalizačného piliera a posilnenie princípu solidarity v penzijnom systéme Slovenskej republiky.

5 Záver

Slovenská republika zaviedla v roku 2004 kapitalizačný pilier do penzijného systému v takom rozsahu, ktorý z hľadiska solidarity medzi „chudobnými“ a „bohatými“ nemal analógiu v žiadnej vyspelej krajine EÚ. Bolo preto opodstatnené, že nasledujúce reformy penzijného systému zvýšili mieru solidarity, čo sa prejavilo rastom mier náhrady miezd (pomer čistých penzií k predchádzajúcim čistým mzdám) hlavne u osôb poberaajúcich nízke mzdy pred odchodom do starobného dôchodku. Ukazuje sa, že táto miera solidarity je v slovenskom penzijnom systéme stále nedostatočná (v porovnaní s vyspelými krajinami EÚ), ako aj vzhľadom na vysokú mieru nezamestnanosti, ktorá vytvára ďalšie sociálne riziká a prepád veľkej časti osôb odchádzajúcich z pracovného života na starobný dôchodok do materiálnej deprivácie. Ak sa má zachovať istá miera sociálnej súdržnosti starých ľudí, bude potrebné v budúcnosti zvýšiť mieru solidarity v starobných dôchodkoch, a to aj za cenu obmedzenia terajšieho rozsahu kapitalizačného piliera a vyššieho prispievania osôb s vyššími a vysokými mzdami na starobné dôchodky nižších príjmových skupín.

6 Literatúra

- BÚTOROVÁ, Z. a kol. 2013. *Analýza exogénnych a endogénnych faktorov ovplyvňujúcich účasť starších na trhu práce*. Národný projekt aktívneho starnutia. <http://www.cvmprsvr.sk/images/projekty/strategiaaktivnehostarnutia/NPSAS_Aktivita3_Analyza.pdf>.
- SARECANO, F. 2014. High inequality and its impact on economy: issues and Solutions. In: *Revue of l'OFCE/Debates and policies* – 134 (2014), pp. 177 – 187.
- SORENSEN, P. B. 2011. Competing social models in the global economy. In: *CESinfo Forum*, Vol. 12, No. 3 (2011), pp. 21 – 26.
- OECD. 2014. OECD Employment Outlook 2014. OECD Publishing. Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/empl_outlook-2014-en>.
- OECD. 2009. Les pensions dans les pays de l'OCDE 2009. Panorama des systèmes de retraite. Dostupné na: <<http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/product/8109082e.pdf>>.
- Zákon č. 461 Z. z. o sociálnom poistení v plnom znení.*

Ľudské práva a sociálne služby. Idey a realita

Zuzana Palovičová¹ Filozofický ústav SAV

Human rights and Social services. Ideas and reality

Authors' contact details

¹ Institute of Philosophy,
Slovak Academy of Sciences,
Klemensova 19,
813 64 Bratislava
Slovakia
palovicz@gmail.com

Abstract: This contribution discusses the problem of maintaining human rights of social service recipients within the valid legal framework of Slovak Republic, which is characterized by the neoliberal thought of weakening role of the state as a social service provider. There is a tension observed within the Slovak legislature. On the one hand, this is supposed to follow the neoliberal principles with respect to provision of social services. On the other hand, it has to fulfill the internationally binding obligations regarding the protection of socially weak groups such as disabled or retired. This contribution emphasizes the role of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities which was ratified by the Slovak Republic in June 2010. This contribution argues that the idea of human rights, which is part of policy visions for the last six decades, is in the times of increasing opposition against the welfare state becoming reinterpreted as a part of purpose – built ideology. This has devastating impact on the provision social service.

Keywords: human rights, social rights, social service, neoliberalism, functions of the state, public interest.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0010/12 „Nové podoby poriadku v spoločnosti – filozofická analýza“.

1 Úvod

Len málo pojmov sa tak často vyskytuje v súčasných politických diskusiách, ako sú ľudské práva. Hoci príspevok sa nemôže venovať anatómii, histórii ani zdôvodňovaniu povahy a podstaty ľudských práv a slobôd, ich typológii, ani dokumentom, ktoré ich artikulujú, jednu skutočnosť nemožno obísť. Kým v otázke tzv. základných ľudských práv a slobôd (t. j. právo na život, sloboda, právo na vlastníctvo, práva spojené so statusom občianstva a formami vládnutia, nároky na isté spoločenské, ekonomické a kultúrne statky – právo na vzdelanie, sociálne zabezpečenie, odpočinok, voľný čas etc. t. j. spojené s otázkou sociálnej spravodlivosti) viac-menej panuje konsenzus, že ide o univerzálne práva, takýto konsenzus nepanuje v otázke sociálnych práv. Okrem toho, zatiaľ čo liberálne ľudské práva a slobody sú vymáhateľné a nárokovateľné ústavnou cestou, v prípade sociálnych práv ide o ich uplatnenie viac-menej ako legislatívnych princípov, ktoré majú formovať sociálnu politiku podľa hospodársko-ekonomických možností toho ktorého štátu, a sú predmetom zápasu medzi rozličnými politickými ideológiami. Takto sa sociálne práva, hoci zakotvené v medzinárodných dokumentoch aj v inej legislatíve (napr. Listina základných ľudských práv a slobôd, Všeobecná deklarácia ľudských práv z 10. decembra 2008 a opčný protokol OSN Paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach z roku 1966, Sociálna charta, Ústava SR) môžu stať predmetom sporov medzi zákonodarnou a súdnou mocou pri ich posudzovaní, výklade a presadzovaní. Toto napätie sa zreteľne manifestuje v prípade sociálnych služieb, ktoré

sa pod tlakom ideológie neoliberalizmu komercializujú a vnáša sa do nich trhový princíp zisku, čo kolидуje s právami a slobodou jedinca a s podmienkou autonómie a slobody voľby.

2 Neoliberalizmus verzus ľudské práva

Vzostup ekonomického liberalizmu a neoliberalnej politiky priniesol agendu dvojakej povahy. Na jednej strane operuje právami a demokratickými procedúrami, na druhej strane sa spája s útokom na sociálny štát spojeným s privatizáciou verejného priestoru a funkcií štátu, presadzovaním voľného trhu, princípu konkurencie a celkovou dereguláciou života vo všetkých oblastiach, čo vedie k odbúravaniu sociálnych práv. Toto napätie sa zreteľne manifestuje v prípade sociálnych služieb, ktoré v posledných rokoch čelia tlaku ekonomizácie a konzumerizmu, čo má závažné praktické konzekvenencie pre prijímateľov sociálnych služieb postavených do roly zákazníka. Presadzovanie konzumeristického prístupu v sociálnych službách odvolávajúceho sa na právo výberu občana zakrýva fakt, že v skutočnosti nárok na sociálnu službu sa redukuje na schopnosť platiť. Keďže schopnosť platiť za privilegium voliť si službu je u mnohých ľudí so zdravotným postihnutím značne obmedzená, môže to viesť k špecifickým druhotriednym službám pre tých, ktorí sú príliš chudobní na to, aby boli zákazníkmi sociálnych služieb a mohli vykonávať výber, alebo dokonca príliš chudobní na to, aby platili nepriamo prostredníctvom poistenia na sociálne služby. Výber pre mnohých prijímateľov sociálnych služieb v skutočnosti znamená právo odísť z upadajúcich služieb, ktoré majú nedostatok zdrojov. Na druhej strane ani solventný prijímateľ sociálnych služieb sa zavedením kvazi trhov v oblasti sociálnych služieb nestáva ešte zákazníkom. Problém spočíva v tom, že sociálne služby sú viazané na určitú lokalitu. To znamená, že v danom regióne by prijímateľ musel mať veľké množstvo organizácií, ktoré poskytujú danú službu pre konkrétnu cieľovú skupinu, ktorá navyše musí mať dostatočný príjem, aby si službu mohla kúpiť. Navyše, zvyčajne je to úradník, kto kupuje služby v zastúpení prijímateľa a nie sú to iba záujmy a potreby prijímateľa sociálnych služieb, ktoré sa berú do úvahy, ale taktiež úroveň finančných zdrojov v rámci rozpočtu a dohody, ktoré kupujúci podpísal s danými dodávateľmi. Myšlienka voľby v takomto kontexte je doslova kontraproduktívna. Sociálne služby sa posudzujú úžitkovosťou, efektívnosťou, kalkulovateľnosťou nákladov a ziskov, pričom zo zreteľa vypadávajú potreby prijímateľa sociálnych služieb.

Takýto vývoj na Slovensku predznamenal rok 1989. Kľúčovou úlohou reformy celého systému sociálneho zabezpečenia po r. 1990 bolo podobne ako v iných krajinách strednej a východnej Európy prechod k modelu sociálnych služieb podľa britskej koncepcie. Reformy sa niesli v duchu rétoriky o zodpovednosti jednotlivca, neviditeľnej ruke trhu a konkurencii v oblasti sociálnych služieb, pričom sa akcentovala požiadavka zásluhovosti, povinnosti rodiny, na ktorú sa preniesli aj funkcie, ktoré má v oblasti sociálneho zabezpečenia štát. Od samého začiatku reformy bola zo strany zástancov ekonomického neoliberalizmu a neoliberalnej politiky vyslovovaná veľmi ostrá kritika existujúceho modelu sociálnych služieb. Treba dodať, že služby sociálnej starostlivosti mali v bývalom Československu vysokú a s Európou porovnateľnú kvalitu a rozsah.¹

¹ Bližšie pozri Víšek a Průša (2012), s. 13.

Model sociálnych služieb, ktorý sa po r. 1990 uplatnil na Slovensku, bol od začiatku predmetom kritiky z toho dôvodu, že sa nehodí pre slovenské pomery predovšetkým preto, že na rozdiel od Veľkej Británie existuje na Slovensku systém samosprávnych obcí, ktoré sú organizované na princípe zastupiteľskej demokracie a sú vybavené rozsiahlymi kompetenciami. Celá oblasť sociálnych služieb bola spracovateľmi návrhu akoby vybratá z bežnej praxe rozsiahlych kompetencií samosprávy a bola nahradená systémom komunitného plánovania a pod.² Táto reforma sa od začiatku zakladala na mylnom predpoklade, že sociálne služby ako služby verejného záujmu sú niečo zvláštneho, špeciálneho a odlišného od iných funkcií štátu a samospráv. V r. 1998 bol prijatý zákon o sociálnej pomoci. Zmena názvu zákona odrážala zmenu prístupu k človeku v nepriaznivej sociálnej situácii, ktorý prestal byť objektom paternalistickej starostlivosti štátu. Hlavným cieľom zákona bolo zabezpečiť mu pomoc pri prekonávaní alebo zmierňovaní stavu hmotnej alebo sociálnej núdze. Nový systém z r. 1998 dotváral systém náhradných zdrojov sociálnej svojbytnosti občana. Zákon o sociálnej pomoci bol koncipovaný ako komplexná právna norma, ktorá upravovala sociálnu pomoc zameranú pre všetky skupiny fyzických osôb nachádzajúcich sa v hmotnej a v sociálnej núdzi (občania s ťažkým zdravotným postihnutím, seniori, nezamestnané osoby, rodiny s deťmi, sociálne neprispôsobené osoby). Jednou z najdôležitejších zásad celého systému sociálnej pomoci sa stal princíp kompenzácií sociálnych dôsledkov zdravotného postihnutia.

V dôsledku okliešťovania sociálnej politiky v r. 2002 – 2006 vznikla potreba upraviť novým spôsobom oblasť hmotnej núdze a oblasť sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, ktorá sa premietla do samostatných právnych noriem prijatých v rokoch 2004 a 2005. Zmena zákonov v oblasti hmotnej núdze si vyžiadala aj viaceré rozsiahle zmeny zákona č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci v oblasti kompenzácií občanov s ťažkým zdravotným postihnutím. Prijaté legislatívne zmeny v roku 2008 v podstatnej miere reagovali i na postoje a potreby ľudí so zdravotným postihnutím vyjadrované ich záujmovými združeniami, ktoré žiadali, aby sociálne služby vytvárali podmienky, ktoré umožnia ľuďom v nepriaznivej sociálnej situácii stať sa súčasťou väčšinovej spoločnosti, dosiahnu príležitosti a možnosti, ktoré im pomôžu plne sa zapojiť do ekonomického, sociálneho i kultúrneho života spoločnosti. Dôraz sa kladie na začlenenie do bežného prostredia a na vytvorenie životných podmienok, ktoré sú porovnateľné so životnými podmienkami ľudí bez zdravotného postihnutia. Sociálna služba musí prijímateľovi sociálnych služieb umožniť žiť spôsobom, ktorý je v spoločnosti považovaný za bežný.³ Prijímateľ sociálnych služieb má byť rešpektovaný predovšetkým ako občan a ako dospelá osoba. Tento prístup vedie k zvýšenej pozornosti k dodržiavaniu práv prijímateľov sociálnych služieb.

Zvýšený dôraz na napĺňanie práv osôb s postihnutím možno zaznamenať i na politickom poli. V roku 2006 boli prijaté dva kľúčové dokumenty: *Dohovor OSN o právach*

² Bližšie Víšek a Průša (2012), cit. d., 11. Výhrady, ktoré formulujú títo autori rovnako platia aj pre slovenský model sociálnych služieb. Navyše, tento britský model bol v našich podmienkach chybne interpretovaný vrátane nesprávneho prekladu významu anglických slov.

³ O rôznych prístupoch k prijímateľom sociálnych služieb svedčí aj vývoj názvov zákonov týkajúcich sa sociálnej pomoci ľuďom so zdravotným postihnutím. Zákon 100/1988 o sociálnom zabezpečení hovorí o *starostlivosti* o zdravotne postihnutých a starých občanov. Zákon 195/1998 už hovorí o *sociálnej pomoci*. Zákon z r. 2008 konštituuje *sociálne služby*.

osôb so zdravotným postihnutím a Akčný plán Rady Európy na podporu práv a plného zapojenia osôb so zdravotným postihnutím do spoločnosti: zlepšenie kvality života osôb so zdravotným postihnutím v Európe 2006 – 2015. Pre zdôraznenie toho, že i ľudia so zdravotným postihnutím či osoby ohrozené sociálnym vylúčením majú právo na naplňovanie všetkých svojich práv a slobôd, sa v týchto dokumentoch objavujú pojmy ako právo na nezávislý život, právo na život v prirodzenom prostredí, právo zúčastniť sa spoločenského života, právo slobody voľby a rozhodovania či právo na primerané riziko.⁴ Tieto práva väčšinou nenájdeme vymenované v žiadnej záväznej dohode, ale pokiaľ dochádza k ich porušovaniu či obmedzovaniu, znamená to väčšinou i porušenie základných práv, ktoré už ochranu požívajú. To, že vyššie uvedené práva neboli a nie sú vždy dostatočne rešpektované u osôb so zdravotným postihnutím, si uvedomujú organizácie obhajujúce ich práva, ale rastie i medzinárodné uvedomovanie si, že súčasné dohovory týkajúce sa ochrany ľudských práv plne nechránia osoby so zdravotným postihnutím a tie sú naďalej diskriminované. Treba však dodať, že napriek deklaráciám, že každý človek má nárok na všetky práva a slobody bez akýchkoľvek rozdielov, ukazuje sa, že nárok na sociálne služby hrazené z verejných zdrojov u osôb so zdravotným či mentálnym postihnutím, seniorov či osôb nachádzajúcich sa v ťažkej sociálnej situácii je na Slovensku spochybňovaný a zabezpečenie starostlivosti je považované za súkromný problém jednotlivca a jeho rodiny.

3 Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím. Idey a realita

Zásadným dokumentom, ktorý upravuje právo na nezávislý spôsob života a právo na život v komunite je *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím* (2008). Celý dohovor je postavený na princípe nezávislosti, ktorý je stavebným prvkom všetkých práv ľudí so zdravotným postihnutím. Nezávislý spôsob života v zmysle deinštitucionalizácie sociálnych služieb a práva na život v komunite je výslovne akcentovaný v čl. 19. Dohovoru podľa ktorého zmluvné strany uznávajú rovnaké právo všetkých osôb so zdravotným postihnutím žiť v spoločenstve s rovnakými možnosťami voľby na rovnoprávnom základe s ostatnými. Zaväzujú sa, že prijmú účinné a primerané opatrenia, ktoré umožnia plné využívanie tohto práva osobami so zdravotným postihnutím a ich plné začlenenie a zapojenie do spoločnosti. Taktiež zabezpečia, aby osoby so zdravotným postihnutím mali možnosť zvoliť si miesto pobytu, ako aj to, kde a s kým budú žiť na rovnakom základe s ostatnými a aby neboli nútené žiť v určitom konkrétnom prostredí.⁵ Deinštitucionalizácia sociálnych služieb je kľúčové právo prijímateľa sociálnej služby na dosiahnutie najvyššie možnej úrovne fyzického a duševného zdravia. Toto právo zahŕňa právo na prístup a prospech zo zdravotných a sociálnych služieb, ktoré umožní ľuďom stať sa nezávislými a podporuje ich sociálnu integráciu. Ide primárne o právo prijímateľa na nezávislý spôsob života a slobodu voľby.

Dohovor jednoznačne zakazuje nútenú inštitucionalizáciu osôb so zdravotným postihnutím a to bez ohľadu na rozsah postihnutia. Pobytové zariadenia sociálnych služieb

⁴ Blížšie pozri: Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím. Zbierka zákonov SR č. 317/2010, Príloha k čiaske 122; tiež Akčný plán Rady Európy na podporu práv a plného zapojení osôb so zdravotným postihnutím do spoločnosti.

⁵ Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím. Zbierka zákonov SR č. 317/2010, Príloha k čiaske 122, čl. 19, písm. a).

ako špeciálne inštitúcie pre ľudí so zdravotným postihnutím sú totiž zo svojej povahy odlišné od bežného života v komunite a preto prispievajú k izolácii a segregácii. Spoločným rysom týchto zariadení je, že spájajú pod jednou strechou činnosti ako bývanie, práca a voľno časové aktivity, ktoré bývajú v moderných spoločnostiach prevádzkované oddelene a na rôznych miestach. Nielenže všetky tieto činnosti sú prevádzané na jednom priestore, ale navyše sú vykonávané pod dohľadom druhých osôb – autorít a sú vykonávané podľa presne stanoveného a pre všetkých prísne záväzného plánu. Český sociológ J. Keller zdôrazňuje, že tento typ inštitúcií si vyžaduje zvláštnu pozornosť, pretože v nich býva v plnej miere realizovaná latentná tendencia všetkých byrokracií a to snaha pozeráť na klientov ako nie úplne rovnoprávných, nevyspytateľných a ako na objekty vyžadujúce si určitý odstup.⁶ K podobným záverom dospel aj americký sociológ E. Goffman, ktorý tento typ zariadení radí medzi totálne inštitúcie. Týmto pojmom označuje tie inštitúcie, ktoré vytvárajú pre svojich členov prostredie, ktoré sa zásadne líši od životného sveta, v ktorom žijú bežní občania. Goffman definuje totálne inštitúcie ako miesto, ktoré slúži zároveň ako bydlisko i pracovisko a v ktorom väčší počet podobne situovaných jednotlivcov je na dlhšiu dobu (niektorí celoživotne) odrezaný od vonkajšej spoločnosti a kolektívne realizuje navonok uzavretý a formálne spravovaný spôsob života.⁷ Iní autori zas upozorňujú na to, že na prekonanie izolácie a segregácie osôb so zdravotným postihnutím nepostačuje geograficky umiestniť takýto ústav do komunity či nejaká úprava ústavu do podoby bežného domu, ktorý nemá navonok vzhľad inštitúcie. Pokiaľ prevažujú charakteristiky typické pre totálne inštitúcie, kde ide o skupinu osôb podrobenú rovnakému systému, ktorý upravuje väčšinu alebo celý ich život, stále je vytvorená skupina druhotriednych občanov, u ktorých ťažko hovoriť o realizácii práva na nezávislý život.⁸

V prípade Slovenskej republiky možno poukázať na ďalšie spôsoby nedobrovoľnej inštitucionalizácie ľudí so zdravotným postihnutím. Napríklad umiestnenie do celoročnej formy sociálnej služby na základe rozhodnutia opatrovníka alebo z dôvodu, že obec nie je schopná zabezpečiť terénnu sociálnu službu.⁹ Treba tiež dodať, že nezávislý spôsob života ľudí so zdravotným postihnutím závisí na ich ekonomickom postavení v spoločnosti. Osoby so zdravotným postihnutím tvoria značnú časť osôb ohrozených chudobou, pričom potreba príjmu je u nich vyššia než je to u osôb bez zdravotného postihnutia, práve kvôli nutnej podpore k tomu, aby mohli viesť normálny život.¹⁰ Preto je nevyhnutné, aby štát prijal adekvátne nástroje sociálnej politiky, ktoré im zabezpečí taký životný štandard, aby mohli viesť nezávislý život. V tomto kontexte treba poznamenať, že Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva vo svojom

⁶ Bližšie pozri Keller (2010), s. 119.

⁷ Medzi totálne inštitúcie E. Goffman radí inštitúcie ustanovené za účelom poskytovania starostlivosti tým, ktorí majú problém sami o seba sa postarať z dôvodu veku či ťažkého zdravotného postihnutia. Ďalej tam radí inštitúcie určené na prevýchovu osôb ohrozujúcich iných (vážnice, zariadenia pre mladistvých atď.), ďalej pre rizikové skupiny (napr. detenčné centrá), zariadenia spojené s fungovaním spoločnosti (napr. kasárne) a nakoniec zariadenia vytvárajúce zvláštne prostredie (napr. kláštory). Bližšie pozri Goffman (1961), s. 13 – 22.

⁸ Bližšie Matiaško (2011), s. 19.

⁹ V Slovenskej republike bolo v r. 2013 inštitucionalizovaných na celoročnom pobyte v zariadeniach sociálnych služieb približne 20 000 dospelých osôb so zdravotným postihnutím a približne 6 000 detí. Do tohto čísla nie sú započítané deti v detských domovoch ani seniori v zariadeniach pre seniorov. Por. Zariadenia sociálnych služieb v Slovenskej republike 2013, s. 7 – 14.

¹⁰ Priemerný invalidný dôchodok z mladosti k 31. máju 2015 bol 261,40 € a priemerný invalidný dôchodok 267,86 €. Por. <<http://www.socpoist.sk/646/1614s>>.

komentári k právu na sociálne zabezpečenie uviedol, že „inštitucionalizácia osôb s postihnutím, ak nie je nevyhnutná z iných dôvodov, nemôže byť považovaná za primeranú náhradu práva na zabezpečenie a podporu príjmu“.¹¹

4 Perspektívy vo sfére sociálnych služieb

V posledných rokoch došlo v mnohých európskych krajinách k zmene orientácie sociálnej politiky v oblasti dlhodobej starostlivosti. Ak porovnáme vývoj politiky sociálnych služieb v jednotlivých krajinách, môžeme sledovať porovnateľné ciele, najmä posilnenie autonómie osôb závislých na pomoci inej osoby, dôraz na slobodnú voľbu spôsobu zabezpečenia sociálnej služby, odklon od inštitucionálnych druhov sociálnych služieb a podporu poskytovania starostlivosti v rodinách. V súlade s hlavnými vývojovými trendmi v európskych krajinách boli definované základné princípy rozvoja sociálnych služieb. Patria k nim nezávislosť a autonómia prijímateľov sociálnych služieb, integrácia do spoločnosti, rovnosť, rešpektovanie potrieb prijímateľov sociálnych služieb. Sociálne služby sú definované ako služby všeobecného či verejného záujmu, pod čím sa myslí taká orientácia politiky, ktorá presahuje záujmy skupiny a prispieva k zvyšovaniu sociálnej rovnosti a prekonaniu sociálneho vylúčenia a izolácie. Túto úlohu pomáhajú naplňovať predovšetkým štyri požiadavky: všeobecný prístup, cenová dostupnosť, spravodlivosť a kvalita sociálnej služby.¹² Všeobecná dostupnosť znamená povinnosť ponúkať vymedzené služby podľa stanovených podmienok vrátane úplného územného pokrytia a dostupných cien pre všetky osoby. Cenová dostupnosť služby vo všeobecnom záujme sa definuje v závislosti od príjmovej štruktúry, životných nákladov, štruktúry spotrebného koša a ďalších kritérií v konkrétnom štáte. Vychádzajúc z chápania sociálnych služieb ako služieb všeobecného záujmu je na zodpovednosti štátnej moci, ako tieto požiadavky presadí. Povinnosť zabezpečiť cenovo dostupnú službu aj pre nízko príjmové skupiny môže štát presadiť rôznymi spôsobmi – prostredníctvom cenovej kontroly, poskytovaním adresného príspevku a pod. Princíp cenovej dostupnosti môže v niektorých prípadoch znamenať, že pre každého alebo pre určitú zraniteľnú skupinu sa služba poskytuje zadarmo a štát poskytovateľovi uhrádza stratu.

Základným nástrojom finančného zabezpečenia potrieb osôb so zdravotným postihnutím a osôb, ktoré z dôvodu dlhodobo nepriaznivého zdravotného stavu potrebujú pomoc inej osoby pri zabezpečení sebestačnosti, sa v západných krajinách stal príspevok na starostlivosť ako štátna dávka. Cieľom zavedenia príspevku na starostlivosť ako nového nástroja zabezpečenia sociálnych služieb je posilniť kompetencie a autonómiu osôb závislých na pomoci inej osoby tak, aby si každý individuálne mohol zvoliť pre neho najefektívnejší a najvhodnejší spôsob zaistenia potrieb a zaistiť slobodnú voľbu spôsobu zabezpečenia sociálnej služby. Poskytnutie príspevku významne zvyšuje možnosť samostatného rozhodnutia človeka odkázaného na starostlivosť o spôsobe zabezpečenia vlastných potrieb. Je na ňom, či sa rozhodne, že starostlivosť mu bude zabezpečovať rodina, príbuzní alebo profesionálne sociálne služby, či už pobytové alebo terénne. Jednou z otázok spojených s príspevkom na starostlivosť je otázka, či podmieniť jeho poskytovanie výškou príjmov a majetku.

¹¹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 5: Persons with Disabilities (1994), E/1995/22, odst. 29.

¹² Vid': Uznesenie Európskeho parlamentu z 5. júla 2011 o budúcnosti sociálnych služieb (2009/2222 (INI)).

Argumentácia v prospech riešenia nepodmieňovať príspevok na starostlivosť výškou príjmu a majetku je nasledovná: K základným princípom adresnej sociálnej politiky patrí skutočnosť, že sa rozsah poskytovanej pomoci konfrontuje s príjmovými možnosťami príjemcu. V prípade príjemcov príspevku na starostlivosť ide prevažne o ľudí, ktorých potreby sú zabezpečované sociálnymi dávkami nahradzujúcimi mzdu, predovšetkým starobnými dôchodkami a invalidnými dôchodkami. Tieto dávky samy osebe predstavujú značnú redukciu príjmov. Jediné príjmy, ktoré by malo zmysel testovať, sú pracovné príjmy, poprípade iné príjmy osôb, ktoré síce vyžadujú starostlivosť, ale popritom sú schopné získať príjem. Testovanie týchto príjmov však vedie k tomu, že čím vyšší príjem majú tieto osoby, tým viac musia doplácať na sociálnu službu, čo je v rozpore s povinnosťou o ich maximálnu spoločenskú integráciu vrátane integrácie na trh práce. Treba zdôrazniť, že jedným z kľúčových cieľov antidiskriminačnej legislatívy v kontexte zdravotného postihnutia je vytvárať priestor pre uplatnenie schopnosti jednotlivca. Takýto priestor vznikne iba v prípade, že príspevok na starostlivosť neobsahuje žiadne podmienky, ktoré vylučujú určité skupiny ľudí odkázaných na starostlivosť z nároku na príspevok. Ďalším argumentom pre poskytovanie príspevku priamo jednotlivcovi je, že umožňuje presnejšiu alokáciu verejných zdrojov. Smeruje ku konkrétnej osobe, ktorá službu potrebuje, a nie tam, kde boli vytvorené kapacity sociálnych služieb. Príspevok pomáha tiež zrušiť stigmatizáciu zdravotne postihnutých občanov a seniorov a vytvára predpoklady pre deinštitucionalizáciu a individualizáciu starostlivosti. Fakt, že zavedenie príspevku na starostlivosť ako štátnej dávky priamo osobe so zdravotným postihnutím významným spôsobom ovplyvnilo deinštitucionalizáciu sociálnych možno ilustrovať na vývoji sociálnych služieb v Čechách. Česká republika zaviedla príspevok na starostlivosť v r. 2006. Pred zavedením príspevku bolo v zariadeniach sociálnych služieb približne 70 000 ľudí, v r. 2013 ich bolo o približne 20 000 menej. Zavedenie príspevku na starostlivosť ovplyvnilo aj štruktúru sociálnych služieb. Výrazne narástol počet terénnych služieb a denných stacionárov.¹³ Zvýšil sa podiel ľudí so zdravotným postihnutím, ktorým sa poskytuje sociálna služba v domácom prostredí.¹⁴

Treba dodať, že dôvodom hľadania najpriateľnejšieho riešenia príspevku na starostlivosť nie sú len ekonomické aspekty, ale ide predovšetkým o priblíženie života zdravotne postihnutých ľudí a seniorov normálnemu životu podporovaného sociálnymi službami. Primárne sa dáva dôraz na práva osôb so zdravotným postihnutím a seniorov a s tým spojené ich právo na autonómiu. Realizácia tohto práva znamená, že nový spôsob financovania sociálnych služieb má naplňovať všetky základné atribúty sociálnej politiky, t. j. chrániť občanov v sociálne nepriaznivej situácii, pretože táto ochrana prispieva k odstráneniu alebo zmierneniu dôsledkov vyplývajúcich z určitých sociálnych, rodinných alebo životných udalostí, zabezpečiť dôstojné životné podmienky pre všetkých a ich rovnaké šance, vyrovnávať alebo zmiernovať rozdiely v životných podmienkach sociálnych aktérov a vytvárať podmienky pre integráciu ľudí odkázaných na sociálne služby do spoločnosti.

¹³ Porovnaj Statistická ročenka (2014), s.74 – 75.

¹⁴ Napríklad v Nemecku.

5 Záver

Na záver možno konštatovať, že štát má v súvislosti s ľudskými právami tri povinnosti: nezbavovať držiteľov práv užívania práv; ochraňovať držiteľov práv pred bránením ich užívania zo strany niekoho iného; pomáhať tam, kde sú ľudské práva porušované.¹⁵ Zhrňme, aké záväzky vyplývajú štátu z práva na nezávislý život.

Záväzok nezbavovať držiteľov práv užívania práv znamená, že v prvom rade treba posilniť kompetencie osôb závislých na pomoci inej osoby tak, aby si každý individuálne mohol zvoliť pre neho najefektívnejší a najvhodnejší spôsob zaistenia potrieb. Základným nástrojom finančného zabezpečenia potrieb osôb so zdravotným postihnutím a osôb, ktoré strácajú schopnosť starostlivosti o seba z dôvodu veku je príspevok na starostlivosť ako štátna dávka. Štát je povinný rešpektovať slobodu voľby osôb so zdravotným postihnutím zvoliť si na rovnoprávnom základe s ostatnými kde a s kým bude žiť a aby nebol nútený žiť v špecifickom prostredí. Štát nesmie inštitucionalizovať ľudí so zdravotným postihnutím. Na národnej a regionálnej úrovni to znamená, že obce a vyššie územné celky musia upustiť od systematickej politiky ústavnej starostlivosti. V súčasnej dobe je síce sociálna služba v SR poskytovaná na zmluvnom základe, avšak ak neexistuje dostatočný výber alternatívnych druhov sociálnej služby a sociálna služba je pre klienta finančne nedostupná, tak prebieha tzv. skrytá inštitucionalizácia. Znamená to, že štát, obec či kraj zlyhali v povinnosti vytvoriť široký rozsah finančne dostupných sociálnych služieb v komunite a tak neostáva nič iného len inštitucionálna starostlivosť. Či ide o inštitucionalizáciu u verejného alebo neverejného poskytovateľa je v tomto prípade irelevantné.

Zo záväzku ochraňovať držiteľov práv pred bránením ich užívania práva zo strany niekoho iného vyplýva povinnosť štátu chrániť osoby so zdravotným postihnutím pred tretími osobami a prijať v tomto smere účinnú legislatívu. V zákone treba jasne stanoviť, kto, ako, v akých intervaloch musí kontrolovať dodržiavanie ľudských práv v zariadeniach sociálnych služieb a aké sú sankcie za ich nedodržiavanie.

A nakoniec záväzok pomáhať tam, kde sú ľudské práva porušované znamená, že štát transformuje poskytovanú starostlivosť v inštitúciách a bude garantovať, aby ľudia so zdravotným postihnutím mali prístup k službám poskytovaným v domácom prostredí, pobytovým službám a ďalším podporným službám vrátane osobnej asistencie, ktorá je nevyhnutná pre nezávislý spôsob života a začleneniu do spoločnosti. Štát má povinnosť zaistiť život v komunite všetkým ľuďom so zdravotným postihnutím. Z povinnosti transformovať inštitucionálnu starostlivosť nemožno vylúčiť žiadnu skupinu ľudí so zdravotným postihnutím.

Záväzok pomáhať znamená aj to, že štát prijme účinné opatrenia v oblasti informovanosti osôb so zdravotným postihnutím, vzdelávania verejnosti o právach ľudí so zdravotným postihnutím či pri odbúravaní predsudkov voči týmto ľuďom. Ide o splnenie požiadavky, aby sa s prijímateľmi sociálnych služieb zaobchádzalo ako s rovnocennými členmi spoločnosti, a nie ako s ľuďmi zaťažujúcimi verejné zdroje.

¹⁵ Bližšie pozri Krejčí (2011), s. 106.

6 Literatúra

- Akčný plán Rady Európy na podporu práv a plného zapojenia osôb so zdravotným postihnutím do spoločnosti.* [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <<http://www.employment.gov.sk/medzinarodne-dokumenty-tykajuce-sa-zdravotneho-postihnutia.html>>.
- Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím.* Zbierka zákonov SR č. 317/2010, Príloha k čiaske 122. [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <<http://www.employment.gov.sk/files/dohovor-osn-pravach-osob-so-zdravotnym-postihnutim-opcny-protokol-sk-aj.pdf>>.
- Zákon 448/2008 o sociálnych službách v znení neskorších predpisov.* [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <<http://www.employment.gov.sk/socialne-sluzby.html>>.
- GOFFMAN, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates.* New York: Doubleday. 336 s. ISBN 0-385-00016-2.
- KELLER, J. 2010. *Sociologie organizace a byrokracie.* Praha: SLON. 182 s. ISBN 978-80-86429-74-8.
- KREJČI, O. 2011. *Lidská práva.* Praha: Professional Publishing. 175 s. ISBN 978-80-7431-056-0.
- MATIAŠKO, M. 2011. *Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a transformace sociální péče v České republice. (Právo na nezávislý způsob života a život v komunitě podle článku 19 CRPD a závazky České republiky).* Utrecht. [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10700/Analyza_CRPD.pdf>.
- Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí.* 2014. Praha: MPSV ČR. ISBN 978-80-7421-075-4. [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/19296/MPSV_rocenka2013_061114.pdf>.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 5: Persons with Disabilities.* 9 December 1994, E/1995/22, odst. 29. [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <<http://www.refworld.org/docid/4538838f0.html>>.
- Uznesenie Európskeho parlamentu z 5. júla 2011 o budúcnosti sociálnych služieb (2009/2222 (INI))* [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:033E:0065:0076:CS:PDF>>.
- VÍŠEK, P., PRŮŠA, L. 2012. *Optimalizace sociálních služeb.* Praha: Národní centrum sociálních studií, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 130 s. ISBN 978-80-7416-099-8. [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_343.pdf>.
- ZÁVODNÁ, S., DUGAČKOVÁ, D. 2013. *Zariadenia sociálnych služieb v Slovenskej republike.* Bratislava: Štatistický úrad SR. 192 s. ISBN 978-80-8121-320-5.

Právo na ochranu zdravia v systémoch zdravotnej starostlivosti

Eva Smolková¹ Filozofický ústav SAV

The right to health protection in health care systems

Authors' contact details

¹ Institute of Philosophy,
Slovak Academy of Sciences,
Klemensova 19,
813 64 Bratislava,
Slovakia
smolkovaeva@gmail.com

Abstract: Health service is created and applied system for providing health care. In the world there are health systems which have originated on different philosophical and ideological starting points - liberal and social health care system. In all countries of the European Union working social system of health care, quality of health care is different, depends not only on the conditions and the possibilities afforded health care in the frame of valid legislative but also to a change in starting attitudes and enforcement priorities. Identification of a wider philosophical context, identifying theories that have affected the emergence and development of value structures in the background of human rights and freedoms reflect the area allows the medical-ethical issues involving protection of health and life. The paper name the wider context of moral issues and practices in relation to social health care system and to point out issue of quality of life in relation to quality health care, because in healthcare is a whole range of actors whose motives are different. It is therefore necessary to emphasize the need for acceptance of the values that healthcare Sections and small consider responsible moral position of all who operate in health care.

Keywords: Health Care Systems, Social Health Care System, Human Rights, Right to Health Care.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0010/12 „Nové podoby poriadku v spoločnosti – filozofická analýza“.

1 Úvod

Z filozofického hľadiska je možné pomenovať širokú škálu problémov, ktoré sa vzťahujú k zdraviu a viažu sa na existenciu ako takú – potrebu zachovania ľudského života ako spoločenskej hodnoty, zabezpečenia určitej kvality života a prežívania. To sú ontologické problémy, na ne sa viažu sociálne. Tie sú podmienené existenciou a presadzovaním sa humánnych charakteristík, ktoré vznikali a kreovali sa v dobe osvietenstva a pre ktoré sa stala ideovým východiskom morálna filozofia. Hodnoty profilovali vznik systémov zdravotnej starostlivosti a determinujú princípy ich fungovania i v súčasnosti. Dôvodom, pre ktorý systémy zdravotnej starostlivosti vznikli, bola potreba vnímať zdravie obyvateľstva ako verejný záujem na úrovni štátu a vytvoriť systém, ktorý bude špecializovaný na poskytovanie zdravotnej starostlivosti. Na základe filozofických východísk je možné identifikovať dva ideové prúdy, ktoré stáli pri tvorbe systémov zdravotnej starostlivosti. Odlišnosti sú dané tým, aké hodnoty profilovali systémy zdravotnej starostlivosti a to, či sú tieto hodnoty platné aj v súčasnosti. Previazanosť na hodnoty ako sú blaho pacienta, autonómnosť jednotlivca, spravodlivosť, rovnosť a ľudské práva je určujúca pre rozlišovanie systémov rovnako ako to, či

v ústave štátu, je ukotvené právo na ochranu zdravia. V Ústave SR¹ je toto právo ústavným právom, preto sa stáva princípom platným apriori. Je však dôležité identifikovať to, od čoho sa odvíjajú legislatívne normy, pretože až na ich základe sa kreujú možnosti a podmienky poskytovania zdravotnej starostlivosti, jej rozsah a dostupnosť sú plne v kompetencii štátov, sú určené legislatívou. Naša pozornosť sa však sústreďí na morálne otázky, ktoré boli prítomné pri rozhodovaní či je vôbec nejaký systém potrebný. Fungovanie systému totiž závisí na tom, aké legislatívne a morálne kritériá sú nakoncipované pri jeho nastavovaní a ako sa riešia otázky týkajúce sa kvality života, ochrany života a zdravia obyvateľstva. Zdravotníctvo budeme posudzovať ako odvetvie, ktoré má svoje charakteristiky, spôsoby a metódy fungovania, zahŕňa subjekty, ktoré zdravotnú starostlivosť umožňujú, tie ktoré ju poskytujú a tie, ktoré sú závislé na podmienkach a možnostiach poskytovania zdravotnej starostlivosti v rámci platnej legislatívy.

2 Systémy zdravotnej starostlivosti

Pokúsime sa uchopiť východiská a princípy, ktoré profilovali vznik a fungovanie systémov zdravotnej starostlivosti a zamyslíme sa nad tým, či tie princípy, ktoré stáli pri ich vzniku sú platné aj v súčasnosti. Budeme sa zaoberať tým či to vplýva na systémy zdravotnej starostlivosti. Hovorí sa o potrebe zmien vo vzťahu k výkonnosti ekonomiky, zvyšovania dostupnosti zdravotnej starostlivosti, starnutiu či chorobnosti populácie, sú ale aj politické či iné dôvody, ktoré ovplyvňujú ako systémy zdravotnej starostlivosti fungujú. Z filozofického hľadiska je podstatné to, či sa menia základné princípy, ktoré podmienili vznik systémov a ako, na základe akých hodnôt, k zmene dochádza. Ak sa budeme zaoberať procesom zmeny musíme primárne hovoriť o tom, aké systémy zdravotnej starostlivosti vo svete fungujú. Autori, ktorí sa zaoberajú typológiou systémov zdravotnej starostlivosti² hovoria o dvoch až piatich modeloch. Nebudeme ich uvádzať, pretože niektorí z nich analyzujú len špecifiká konkrétnych modelov, iní aj neexistenciu akéhokoľvek systému v štáte pokladajú za modelový príklad. Keďže analyzujeme filozofické východiská, ktoré ideovo profilujú súčasné systémy, predstavíme dva modely fungovania, organizovania a manažmentu zdravotnej starostlivosti na úrovni štátu – liberálny a sociálny systém zdravotnej starostlivosti.

Skôr, než predstavíme systémy, musíme zmieniť, že krajiny, ktoré sú zoskupené v Európskej únii sa, už pri jej vzniku, dohodli, že budú preferovať sociálny³ systém zdravotnej starostlivosti. Preferencie sú historicky podmienené, sociálny systém vznikol a rozvíjal sa v krajinách, ktoré v súčasnosti do Európskej únie patria. Súčasťou európskych dohovorov je voľný pohyb osôb a potreba zjednotenia systémov je odvodená od potreby poskytnúť zdravotnú starostlivosť občanom štátov EÚ v ktoromkoľvek členskom štáte. Vstup do Európskej únie bol a je podmienený vytvorením takého

¹ Ústava SR toto právo obsahuje v piatom oddieli. V článku 40 sa hovorí: „Každý má právo na ochranu zdravia. Na základe zdravotného poistenia majú občania právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť a na zdravotnícke pomôcky za podmienok, ktoré ustanoví zákon“.

² Pozri: Gladkij a kol. (2003), s. 30 – 45.

³ Pojmy sociálny systém zdravotnej starostlivosti a solidárny systém zdravotnej starostlivosti budeme v tomto článku, najmä s ohľadom na rozsah príspevku, pokladať za synonymá aj keď sme si vedomí určitého zjednodušenia a rozdielnosti uvedených pojmov.

systému zdravotnej starostlivosti, ktorý akceptuje smernice EÚ v oblasti zdravotníctva⁴. Ak krajiny chcú vstúpiť do EÚ musia taký systém vytvoriť a prispôbiť sa štandardom, ktoré zoskupenie požaduje. Zatiaľ čo v krajinách Európskej únie je právo na ochranu zdravia garantované, nie je zdravotná starostlivosť štandardom vo všetkých krajinách sveta. Všeobecne prijímaný systém zdravotnej starostlivosti nejestvuje, jestvujú krajiny, v ktorých žiadny systém nie je, pretože absentuje potreba alebo možnosť vytvoriť ho. Odlišné charakteristiky zdravotných služieb vychádzajú z toho, čo sa za zdravotnú starostlivosť považuje, či je starostlivosť o zdravie vecou privátnou, teda spadajúcou do osobnej zodpovednosti každého človeka, alebo nie. Doposiaľ sme hovorili o tom, že zaistenie zdravotnej starostlivosti sa pokladá za verejný záujem, a zdravotníctvo má podobu verejného sektora. Zdravotníctvo posudzujeme aj podľa toho, kto a do akej miery sa podieľa na financovaní zdravotníctva ako systému. Napriek tomu, že iný ako sociálny systém zdravotnej starostlivosti v krajinách Európskej únie nie je, musíme zmieniť aj *liberálny systém zdravotnej starostlivosti*, ktorý je budovaný na ideály autonómneho jednotlivca. Ten obsahuje základné politické hodnoty, ktoré tvoria základ ústavného práva. Patria tu práva ako rovnosť príležitostí, sloboda pohybu, slobodná voľba povolania a ďalšie.⁵ Liberalizmus sa tak javí ako základná politická hodnota a zároveň metóda, ktorá zaisťuje konsenzus na pravidlách fungovania spoločnosti. Liberálny ideál predikuje potrebu starať sa o seba, o svoje telo. Autonómia a individualizmus sú však pomerne problematickým východiskom pre tvorbu princípov zdravotnej starostlivosti v štáte. Ich akceptácia totiž problematizuje ideu rovnosti príležitostí a, samozrejme, aj idey spravodlivosti. Ak je totiž základom spravodlivosti (Dworkin, 2000; Rawls, 2007) právo prežiť život podľa vlastných predstáv, sloboda zvoliť si konkrétnu podobu vlastného života vytvára definičný priestor, v ktorom sa musí pohybovať teória spravodlivosti.⁶ Princíp individuálnej zodpovednosti vyžaduje od vlád aby zabezpečili, že osudy občanov nebudú závislé na ekonomickom základe, rode, rase či individuálnom súbore vlastností a znevýhodnení.⁷ Je teda potrebné, aby boli odlíšené dôsledky, za ktoré jednotlivec nesie či nenesie zodpovednosť. Takéto odlíšenie by sa malo stať kritériom pri posudzovaní nároku na to, či občan môže alebo nemôže čerpať prostriedky z verejných zdrojov.

V tomto systéme, ktorý funguje napríklad v USA, je zdravie považované za hodnotu individuálnu a starostlivosť o zdravie je privátnou záležitosťou. V liberálnom systéme zdravotnej starostlivosti je zdravotná starostlivosť tovarom, ktorý sa nakupuje a predáva na základe princípov ponuky a dopytu. Princípy liberálneho individualizmu, ako argumentuje R. Nozick⁸ sú spravodlivejšie, pretože tovary a služby sú majetkom tých, ktorí ich vyprodukovali. Princípy trhovej ekonomiky navyše fungujú selektívne a zo systému vyradia tých, ktorí poskytujú nekvalitné tovary a služby. Posudzovať zdravie ako tovar však nie je také jednoduché ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Na zdravie sa totiž vzťahuje princíp osobnej, teda individuálnej zodpovednosti. Podľa toho je každý človek zodpovedný za seba a svoje zdravie. Problém však nastáva vtedy, ak človek za svoj zdravotný stav nie je zodpovedný, sám si ho nespôsobil alebo zdravotnú

⁴ Pozri smernice EÚ: <<http://www.lekom.sk/index.php?ID=173>>.

⁵ Rawls (1997), s. 151.

⁶ Palovičová (2013), s. 22.

⁷ Dworkin (1981), s. 286.

⁸ Nozick (1977), s. 122.

starostlivosť potrebuje hneď od narodenia.⁹ Zdravotná odkázanosť je problém, ktorý liberálny individualizmus ignoruje. Zdravotná starostlivosť nemá povahu verejnej služby, ale služby individuálnej. Napriek tomu štát nemôže, vzhľadom na iné ľudské práva a slobody, ignorovať potreby obyvateľstva ako celku a „stavať sa chrbtom“ k nemajetným a odkázaným. Nemôže ignorovať ani svoje záväzky voči nadnárodným organizáciám, ktorých je členom a svojim vstupom do ich štruktúr akceptoval princípy, ktoré ich profilujú. K takýmto organizáciám patrí napríklad WHO.¹⁰ Bez ohľadu na to, či je v základnom dokumente štátu – ústave – ukotvené právo na ochranu zdravia alebo nie, je zdravie spoločenskou hodnotou a, v rozvinutých štátoch, aj podmienkou spoločenského uplatnenia. Preto si potrebu starať sa o zdravie nemusí osvojovať vždy len individuum, týka sa aj iných subjektov, napríklad zamestnávateľov, mimovládnych organizácií, profesijných združení, štátnych inštitúcií, charitatívnych organizácií iných krajín a, samozrejme, inštitúcií zaoberajúcich sa otázkami zdravia a zdravotníctva, ktoré pôsobia nadnárodne a globálne.

Ako vyplynulo z uvedeného aj štát, ktorý koncipuje liberálny systém zdravotnej starostlivosti musí na zdravotnú starostlivosť vyčleňovať časť verejných zdrojov, nemusí však formulovať zásady zdravotnej politiky a ani definovať primárne funkcie zdravotnej starostlivosti, monitorovať zdravotný stav populácie či investovať do budovania zdravotníckych zariadení z dôvodu dostupnosti zdravotnej starostlivosti. Nemusí sa zaoberať stanovením štandardných metód a postupov,¹¹ zdravotnícke zariadenia totiž sú, väčšinou, ziskovými subjektmi a využívajú, tradične, systém analýz konkurencieschopnosti, v rámci svojich stratégií sa zaoberajú tvorbou a implementáciou konkurenčných výhod a monitorujú správanie sa konkurencie. Každý ziskový subjekt musí riešiť otázky efektivity vynakladania finančných prostriedkov, aktívne pracuje so zdrojmi, vždy so zreteľom na podnikateľské ciele. Tvorba zisku, akokoľvek to znie amorálne v kontexte subjektov poskytovania zdravotnej starostlivosti, je základným predpokladom ďalšieho rastu a možnosti investovať zisk napríklad do nových technológií, metódik a postupov, teda do skvalitňovania zdravotnej starostlivosti. Aj v systéme, ktorý preferuje liberálne princípy je možné využiť možnosť zdravotne sa poistiť. Takéto služby však poskytujú, ako jeden so svojich produktov, komerčné poisťovne. Zmluvný vzťah teda vzniká na základe individuálnych potrieb a preferencií a výška poistného je dohodnutá zmluvnými podmienkami. Klient si môže vybrať medzi štandardným, nadštandardným či prémiovým produktom. V liberálnom modeli sa dôraz kladie na individuálnu zodpovednosť jednotlivca a rodiny za zabezpečenie zdravotnej starostlivosti.

Sociálny systém zdravotnej starostlivosti funguje, ako sme už povedali, v krajinách Európskej únie a všetci s ním máme osobnú skúsenosť. Právo na ochranu zdravia je ukotvené aj v ústave Slovenskej republiky a je garantovaným právom. Zdravie obyvateľov štátu sa pokladá za hodnotu spoločenskú i individuálnu. Výklad tohto práva je

⁹ Problematike zodpovednosti sa budeme venovať neskôr.

¹⁰ Svetová zdravotnícka organizácia (SZO) – World Health Organization (WHO) bola založená 7. apríla 1948 ako špecializovaná agentúra OSN. Jej hlavnou úlohou je pomáhať vládam pri podpore, ochrane a rozvoji zdravia svojich obyvateľov za aktívnej účasti širokej verejnosti. Podľa: <<http://www.who.sk>>.

¹¹ To sa samozrejme netýka prostriedkov a postupov, u ktorých sa vyžaduje certifikácia – lieky, zdravotnícka technika či pomôcky – či dodržiavanie určitých normatívnych kritérií, napríklad bezpečnostných i environmentálnych alebo akreditácia ako v prípade študijných odborov, teda práva byť školiacim zariadením.

však v rôznych krajinách diferencovaný. Vníma sa, zvyčajne, ako právo na dostupnosť zdravotnej starostlivosti, v niektorých krajinách sveta aj ako právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť. V zásade je tento typ systému postavený na vzájomnej solidarite ako spoločenskej hodnote, ktorá vyjadruje spolupatričnosť a vzájomnú podporu všetkým, ktorí do systému prispievajú bez ohľadu na to, akou sumou prispievajú a aké majú nároky na zdravotnú starostlivosť. Tento systém zdravotnej starostlivosti ideovo profiluje solidarita a je previazaný na model sociálneho štátu. Východiskom je univerzalistický model, v ktorom je poskytovanie starostlivosti chápané ako sociálne právo, čo sa prejavuje na verejných výdavkoch na zdravotnú starostlivosť.¹² Úlohou systému je zabezpečiť, že zdravotná starostlivosť bude poskytnutá každému, kto ju potrebuje a vzťahuje sa na všetkých občanov štátu. Od výkladu princípu solidarity sa odvíja tvorba legislatívnych noriem. Štát, následne, formuluje princípy štátnej zdravotnej politiky, zákonné normy a princípy alokácie zdrojov určených na zdravotnú starostlivosť ako aj kritériá, na základe ktorých je táto občanom poskytovaná a určuje, za akých podmienok ju majú či môžu využívať.¹³ Systém je usmerňovaný a garantovaný štátom, ktorý zdroje, určené na zdravotnú starostlivosť považuje za verejné a upravuje zákonnými normami ako je možné s nimi nakladať. Každý pracujúci občan je povinný do systému poukazovať časť svojho zárobku. Odvody sa, väčšinou, nevzťahujú len na zamestnaných ľudí, ale aj na ich zamestnávateľov.¹⁴ Štát prispieva z rozpočtu na nemajetných, deti, študentov, dôchodcov, nezamestnaných a sociálne odkázané osoby. Suma, ktorú poukazuje do fondu zdravotného poistenia štát sa každoročne mení, schvaľuje sa, ako položka v rámci štátneho rozpočtu. Určuje sa percento hrubého domáceho produktu, ktoré je nasmerované do rezortu zdravotníctva. Výška sumy má odrážať reálne potreby zdravotníctva na základe priorít jestvujúcej štátnej zdravotnej politiky. Finančné prostriedky by mali pokrývať náklady na zdravotnú starostlivosť, na určitý počet poistencov štátu, nemali by však slúžiť len na stabilizáciu systému, ale aj na rozvoj kvality zdravotníckych služieb a fungovanie nezávislých kontrolných inštitúcií.

3 Modely sociálneho (solidárneho) systému zdravotného poistenia

Štáty, ktoré preferujú sociálny (solidárny) systém zdravotného poistenia stanovujú zákonné normy na vytvorenie funkčného systému a aj podmienky hospodárenia. Tie sa zvyčajne približujú kritériám platným pre mimovládne organizácie. Zákonné normy sa majú týkať aj princípov tvorby zisku a jeho použitia. Vzhľadom na to, že ide o verejný záujem a verejné zdroje, odporúča sa vyrovnané hospodárenie. Zisk nie je podstatný, dôležité je napĺňanie poslania zdravotníckych zariadení. Uvedený systém zdravotného poistenia nemá znaky komerčného poisťovacieho systému, podmienky výkonu zdravotného poistenia sú zvyčajne špecifické. Zdravotné poisťovníctvo funguje na báze prerozdeľovania finančných prostriedkov podľa stanoveného kľúča. Okrem verejnoprávných subjektov sa v ňom pohybujú aj ziskové subjekty, preto sa pokladá za morálne, aby ziskové subjekty pohybujúce sa v zdravotníctve zisk „vracali“ späť do

¹² Podľa: Palovičová (2013), s. 15.

¹³ V určitých krajinách je systém zdravotného poistenia nahradený systémom šetrenia na zdravotnú starostlivosť. Ten je garantovaný, podobne ako systém poisťovacie, štátom.

¹⁴ V SR je to v súčasnosti 4 % zamestnanec a 10 % zamestnávateľ.

zdravotníctva, teda používali ho na rozvoj zdravotníckych zariadení, na podporu výskumu alebo zavádzania nových technológií v zdravotníctve. Legislatívne normy však nemôžu obsahovať povinnosť „vracať“ zisk späť do zdravotníctva, preto sú to práve morálne kritériá, ktoré ovplyvňujú finančné toky v zdravotníctve.

V Európskej únii fungujú dva základné modely sociálneho systému zdravotného poistenia:

1. Systém jednej zdravotnej poisťovne, ktorej aktivity zastrešuje i riadi štát. Tento model je známy napríklad z Veľkej Británie a z Francúzska.¹⁵ Jeho výhodou je možnosť priamej kontroly štátu nad finančnými tokmi, ktoré plynú do verejného zdravotníctva. Zvykne sa označovať aj ako národná poisťovacia služba.¹⁶
2. Systém viacerých poisťovní – zvyčajne v kombinácii štátne i súkromné zdravotné poisťovne – ktoré majú rovnaké podmienky podnikania. Na trhu si konkurujú a ovplyvňujú systém zdravotnej starostlivosti v krajine. Tento model preferuje väčšina krajín EÚ, funguje v Nemecku, Rakúsku, Čechách i na Slovensku.

Väčšina štátov deklarovala minimálny objem zdravotnej starostlivosti a špecifikovala štandardy v oblasti zdravotného poistenia. Štandardná zdravotná starostlivosť – je možné ju pokladať za základnú, alebo život zachraňujúcu – je krytá zo zdrojov verejného zdravotníctva v rámci Európskej únie vo všetkých jej členských štátoch. Zdravotné poisťovne musia finančne pokrývať štandardnú zdravotnú starostlivosť ale, v niektorých krajinách, môžu¹⁷ poskytovať aj iné než len štandardné formy poistenia. Zdravotné poisťovne, ak to nemajú zakázané zákonom, poskytujú i nadštandardné služby, čo v praxi znamená, že klient, ktorý do zdravotného poistenia investuje viac má právo na nadštandardnú zdravotnú starostlivosť. Umožňuje to alokovať zdroje, napĺňať strategické ciele, tvoriť faktory konkurencieschopnosti a odlišovať sa od konkurencie.¹⁸ Štát, ktorý preferuje sociálny systém zdravotnej starostlivosti formuluje štátnu zdravotnú politiku a stanoví jej priority. Je povinný budovať sieť poskytovateľov zdravotníckych služieb tak, aby mali občania prístup k zdravotnej starostlivosti. Zdravotnícke zariadenia v sieti sú subjekty, ktoré poskytujú zdravotnú starostlivosť a musia mať zmluvné vzťahy so zdravotnými poisťovňami. Dostupnosť zdravotnej starostlivosti, monitorovanie a ovplyvňovanie zdravotného stavu populácie sú základnými výhodami tohto systému. Na prvý pohľad pri posudzovaní modelu sociálneho systému zdravotnej starostlivosti to z morálneho hľadiska vyzerá veľmi pozitívne. Každý má mať v takomto systéme právo na rovnaký úžitok, a teda aj rovnaké reálne možnosti. Zdravie v systéme nie je tovarom, ktorý sa nakupuje a predáva. V systéme je obsiahnutá rovnosť všetkých občanov štátu, deklaruje sa právo na zdravotnú starostlivosť

¹⁵ Vo Veľkej Británii, Francúzsku a Belgicku sú systémy zdravotného a sociálneho poistenia spojené, preto sa len veľmi problematicky a s nadhľadom dajú označiť za poisťovací systém. Tento je financovaný z daní a buď označovaný ako National Health Services alebo ako Beveridge System. Napriek tomu ho, v rámci tejto práce, budeme zaraďovať do sociálnych systémov zdravotnej starostlivosti, pretože finančné toky na zdravotnú a sociálnu starostlivosť sú od seba oddelené a je možné určiť s akými zdrojmi zdravotníctvo, v danom kalendárnom roku, hospodári.

¹⁶ Pozri: Gladkij (2003), s. 28.

¹⁷ V Slovenskej republike to nie je možné, pretože štandardný objem zdravotnej starostlivosti nie je zákonom špecifikovaný a teda každá zdravotná starostlivosť sa pokladá za štandardnú a zároveň za nárokovateľnú.

¹⁸ Nadštandardné poistenie zdravotnej starostlivosti je možné aj v SR u komerčných poisťovní, je však od systému zdravotného poisťovníctva oddelené a klient si ho hradí sám v plnej výške.

pre všetkých občanov. Dostupnosť zdravotnej starostlivosti je samozrejماً v prípade potreby, čo v praxi znamená rovnaký, a teda aj spravodlivý prístup k zdrojom. V systéme rezonujú idey – poskytnúť rovnaké šance všetkým, všetci sú si rovní bez ohľadu na vek, postavenie, sociálne postavenie či zdravotné postihnutie. Všetci majú mať možnosť využívať rovnaké zdroje a majú mať z toho, že takýto systém funguje rovnaký úžitok bez ohľadu na to, akou mierou do systému prispievajú či prispeli.

4 Kombinovanie systémov zdravotnej starostlivosti

Ako sme sa pokúsili ukázať, rola štátu pri koncipovaní systémov zdravotnej starostlivosti je kľúčová, štáty kreujú systém zdravotnej starostlivosti, ale aj prehodnocujú základné ustanovenia, ktoré boli formulované pri ich kreovaní. V zásade jestvujú dva základné teoretické východiská pre kreovanie zdravotnej starostlivosti a tie vyprofilovali jestvujúce systémy. Okrem nepočetných „experimentov“ sa v súčasnosti, v mnohých krajinách sveta, spomínané systémy kombinujú a v „čistej“ podobe sa vyskytujú len výnimočne. Dôvody, pre ktoré ku kombinácii dochádza vyplývajú z potreby „ťažiť z kladov“ každého zo systémov a eliminovať negatívne stránky, teda tvoriť také charakteristiky, ktoré umožnia trvalú udržateľnosť zdravotnej starostlivosti napriek demografickým ukazovateľom a celosvetovému rastu výdavkov na zdravotníctvo. Riešení je niekoľko, využívajú sa však len tie, ktoré už boli implementované a modifikácie vznikajú kombináciou sociálneho a liberálneho systému. Je to spojené so snahou postupne odbúrať negatíva, ktoré každý zo systémov vykazuje a využívať ich pozitíva. Dôsledkom je kombinácia systémov zdravotnej starostlivosti. Dôvodom je snaha potlačiť slabé stránky každého zo systémov. Je však veľký rozdiel medzi tým, či sa kombinuje systém liberálny so sociálnym alebo naopak. Výhody i nevýhody oboch systémov sú neporovnateľné. Plne to závisí na tom, čo je vnímané ako najväčšia nevýhoda systému. U liberálneho sa za najproblematickejšiu pokladá nedostupnosť zdravotnej starostlivosti pre občanov, ktorí ju potrebujú. U sociálneho systému je to finančné poddimenzovanie systému, čoho dôsledkom je pokles kvality zdravotnej starostlivosti.

Vzhľadom na zameranie tohto príspevku sa budeme zaoberať len zmenami, ktoré prebiehajú v sociálnom systéme zdravotnej starostlivosti.¹⁹ Kombinovanie *sociálneho systému zdravotnej starostlivosti s liberálnymi prvkami* je bežné vo väčšine krajín EÚ.²⁰ Do zdravotníctva plynú veľmi rozdielne objemy finančných prostriedkov v rámci jednotlivých členských štátov EÚ a to od 11 % až po 3,9 % HDP ročne. Kvalita zdravotnej starostlivosti závisí nielen od objemu zdrojov, ktoré v zdravotníctve sú, ale aj od toho, čo sa vymedzuje ako štandardná zdravotná starostlivosť a od kvality ekonomických a manažérskych procesov pri riadení systému ako celku i jednotlivých subjektov zdravotníctva. A rozdiely sú veľmi veľké. Kombinovaný systém je zvyčajne určitou formou obmedzenia plnej solidarity pri poskytovaní zdravotníckych služieb. Vynára sa vtedy, ak štát prehodnocuje priority štátnej zdravotnej politiky, nechce alebo nemôže²¹ prispievať na „plný“ systém solidarity. Indíciami toho stavu môže byť zadlžovanie sa zdravotníckych zariadení i poisťovní, stagnácia kvality zdravotnej starostlivosti,

¹⁹ K problematike kombinovania liberálneho systému so sociálnymi prvkami pozri: Smolková (2014), s. 51 a n.

²⁰ V „čistej“ podobe jestvuje sociálny systém zdravotnej starostlivosti len na Kube.

²¹ K tejto situácii dochádza ak výkonnosť ekonomiky klesá alebo ekonomika stagnuje.

absencia akéhokoľvek strategického smerovania – dominuje snaha prežiť, klesajú reálne mzdy v zdravotníctve v porovnaní s inými odvetviami, unikajú odborníci do zahraničia a ďalšie. Kombinácia systému sa pokladá za účinný nástroj vtedy, ak sú občania schopní vynakladať ďalšie zdroje alebo, ak sa predpokladá, že to pozitívne ovplyvní systém zdravotnej starostlivosti a bude vplývať na rast kvality. Ak sú hlavným dôvodom problémy, ktoré vyplývajú zo zlého hospodárenia so zdrojmi, je jedným z najrýchlejších riešení zlepšenie ukazovateľov efektivity a zavádzanie manažérskych systémov kvality. Kombinácia systémov zdravotnej starostlivosti má svoje výhody i nevýhody.²² Poskytuje možnosť zabezpečiť väčší objem zdrojov, obyčajne však dochádza k vyčleneniu určitých výkonov zo systému bezplatnej zdravotnej starostlivosti alebo k zvyšovaniu doplatkov za liečbu či liečivá. V zásade ide o zavádzanie trhových kritérií do systému, ktorý bol „vyčlenený“ z trhových princípov a mechanizmov. Zavádzanie charakteristík trhu má z hľadiska ekonómie jasne pomenovaný účel – zvýšiť prehľadnosť systému a objem finančných tokov, ktoré v systéme sú. Získané finančné zdroje sa následne majú použiť na inovácie v samotnom systéme i u jednotlivých poskytovateľov zdravotnej starostlivosti. Podmienkou je však zavedenie transparentných a systémových kritérií v rámci trhových znakov systému, vytvorenie predpokladov pre zvyšovanie efektivity práce, diferencované odmeňovanie zdravotníckych pracovníkov podľa kvality poskytovaných služieb. Systém by mal byť následne flexibilnejší, mal by mať väčší potenciál zmien a teda vyššiu dynamiku. Malo by to znamenať obmedzovanie byrokratických zásahov do systému a postupnú elimináciu politických tlakov a nominácií riadiacich pracovníkov. Zavedenie trhových mechanizmov má aj ďalší účel a tým je sprehládnenie majetkových vzťahov v systéme, transparentné a jasné kritériá hospodárenia so zdrojmi a jasné kontrolné mechanizmy, tak v ekonomickej, ako aj medicínskej oblasti. Systém doplatkov by mal viesť aj k rastu individuálnej zodpovednosti za zdravie,²³ ale hlavne k zmene prístupu zdravotníckych pracovníkov k pacientovi, ktorý by sa, postupne, mal stať klientom, čiže zákazníkom, v klasickom trhovom slova zmysle.

5 Riziká zavádzania liberálnych znakov do sociálneho systému zdravotnej starostlivosti

Rizík v súvislosti so zavádzaním liberálnych znakov do sociálneho systému zdravotnej starostlivosti je veľké množstvo a k tým, ktorým sa teória prakticky nevenuje, patrí najmä zlyhávajúce zámerov. Kombinácia sociálnych princípov s liberálnymi je totiž rovnako teoretickým ako praktickým problémom, ide o platnosť princípov toho ktorého systému, pretože teoretické východiská si vzájomne odporujú, a teda platné nemôžu byť obidva. V praxi sú systémy síce kombinované ale práve „hranice“ ich platnosti sú najvypuklejším problémom. Nie je totiž jasné podľa akých kritérií sa má ten ktorý problém v praxi riešiť. Zavádzanie trhových mechanizmov musí prebiehať s ohľadom na sociálne a zdravotné dopady na obyvateľstvo a neovplyvňovať systém ako celok, vrátane jeho ideových zámerov a cieľov. Umožňuje to sprehládniť toky peňazí a služieb, platí ale aj, že ak sú zmeny urobené účelovo tak, aby bolo možné trh využívať

²² Chápanie toho, čo je alebo nie je výhodou či potenciálnou možnosťou ovplyvniť stav či pretrvávajúce problémy v systéme môže byť veľmi rôzne.

²³ Švajčiarsko napríklad nehradí zo systému zdravotného poistenia dentálnu starostlivosť.

ako dôvod na rast cien vstupov i výstupov do a zo zdravotníctva, slúži to iba na odlev finančných prostriedkov zo systému. Aj keď sú kroky naplánované korektne voči rôznym skupinám obyvateľstva, prináša to so sebou rast byrokracie a ak je rozhodovanie nekompetentné na základe politických preferencií, sú dopady nepredvídateľné. Samozrejme, že neetické správanie sa je v systéme rozpoznateľné ako niečo, čo je v rozpore s poslaním zdravotníctva a etickými normami, ale systém ako taký nemá nástroje na to aby amorálne kroky identifikoval a eliminoval.

Dôvody, pre zavádzanie liberálnych kritérií môžu znamenať postupné zriekanie sa princípov, podľa ktorých bol systém kreovaný a na základe ktorých by mal fungovať. Argumentácia by mala byť postavená tak, aby bolo jasné, prečo je žiaduce zrieknuť sa princípov a aké ich nahradia. Ak budeme uvažovať o tom, že distribúcia podľa potrieb nie je možná a ani uskutočniteľná, potom musíme vymedziť potreby, ktorých plnenie spoločnosť má a musí garantovať a určiť aj to, ako je možné ich merať. Ako uvádza Z. Palovičová, v súčasnej politickej filozofii nachádzame najmenej tri spôsoby uchopenia tohto pojmu. „Po prvé, najvšeobecnejšie fundamentálne potreby v podobe maximálnych foriem dobra (Rawls, 1995). Po druhé, spoločensky vymedzené potreby určitej historickej či kultúrnej komunity (Miller, 2003). Po tretie, legitímne potreby či spôsobilosti (Sen, 2010).“²⁴ Všetci uvedení autori sa zaoberajú potrebami, v rámci zdravotnej starostlivosti však vystupujú najmä fyziologické potreby²⁵ a mali by pokrývať určité minimum, ktoré zabraňuje „poškodeniu“ osoby a to nielen v zmysle fyziologickom. Zdravie sa podľa Tugendhata²⁶ pokladá za objektívnu potrebu lebo je možné objektívne posúdiť jeho „stratu“.

V medicínskej etike sa intenzívne diskutuje o potrebách v zmysle fyzického a duševného zdravia. V medicínskej praxi, v súlade s hodnotami, ktoré sú obsiahnuté v Hippokratovej prísaha to znamená, že každý človek má mať právo aj na určitú kvalitu života, takú, akú je schopná zabezpečiť moderná medicína metódami, prostriedkami a technológiami, ktoré má k dispozícii. A práve v tom je problém. Medicína pokladá za neprijateľné zasahovanie do diagnostiky a liečby a teda odmieta, ako amorálne, prispôbovať liečbu ekonomickým alebo iným prediktorom. Pracovníci v styku s pacientom musia vychádzať z potrieb pacienta. Uvažovanie o tom, či je distribúcia podľa potrieb v súlade s princípmi fungovania systému pravdepodobne vedie do slepej uličky zoči voči úvahám, že distribúcia podľa potrieb prakticky nie je možná lebo nie je možné všetky faktory zdravia objektivizovať, vstupujú do nich subjektívne kritériá a psychické determinanty, ktoré ovplyvňujú zdravie človeka.

Liberálne kritériá v sociálnych systémoch znamenajú zavádzanie tzv. štandardných postupov, čo je jednak dôsledkom stanovenia minimálnych kritérií vo vzťahu k zdravotnej starostlivosti, toho, čo pacient pri určitej diagnóze dostať musí. Zároveň to často znamená aj to, že nič iné už nedostane pokiaľ si to sám nezaplatí ako nadštandard. Distribúcia podľa potrieb teda prestáva platiť, ale potreby samotné sa nezmenili. K obmedzeniam dochádza obyčajne preto, že zdroje určené na zdravotnú starostlivosť sú limitované a nakladanie s nimi kontrolované vo vzťahu k tomu, na čo sa použijú. Využívať však také typy argumentov v systémoch, v ktorých je možné identifikovať

²⁴ Palovičová (2013), s. 87.

²⁵ Miller (2003), s. 205.

²⁶ Tugendhat (2004), s. 290 a n.

zlé nakladanie so zdrojmi alebo zdokumentovať ich plytvanie vedie k vzniku nerovností, ktoré sa, zvyčajne prehlbujú, čo občania i pacienti neprijímajú pozitívne a vnímajú ako zlo a znak preferencie nerovnosti.

6 Záver

K pomenovaným najväčším rizikám kombinovania sociálneho systému s liberálnym patrí strata dostupnosti zdravotnej starostlivosti najmä pre sociálne slabších a zdravotne odkázaných. To samozrejme môže viesť k zhoršovaniu zdravotného stavu populácie ako celku. Pri nedostatku finančných zdrojov v systéme sa veľmi často mení aj štátna zdravotná politika. Nastupuje stratégia obmedzovania siete, presnejšie „vyraďovania“ zdravotníckych zariadení i poskytovateľov zo siete. Veľmi často sa totiž podceňuje, alebo vôbec nereflektuje, potreba jasne zadefinovať princípy „novej“ zdravotnej politiky. Pokles objemu zdrojov vedie k znižovaniu platieb pre jestvujúcich poskytovateľov alebo k zmene počtu poskytovateľov – teda vlastne k zmene zdravotnej politiky. Postup zavádzania nových kritérií totiž väčšinou znamená aj stratu platnosti jestvujúcich. Dôsledkom je chaos a vznik nových typov dilem, strata orientácie – ktoré princípy vlastne platia, liberálne alebo sociálne a ktoré sú pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti dôležitejšie, teda odpoveď na otázku podľa ktorých princípov je potrebné riadiť sa v praxi.

Ako sme sa pokúsili naznačiť, ak sa zdravotná starostlivosť nakupuje a predáva, veľmi často sa posúva zdravie do roviny tovaru. Globálne zdravotnícke organizácie upozorňujú, že objem doplatkov nesmie prevýšiť určitú hranicu²⁷ inak systém prestáva vykazovať znaky sociálneho systému. Doplatky či platby nad rámec poistenia by mali byť predmetom morálneho posudzovania predtým, než sa zvedú. Význam morálnych hodnôt a noriem a ich dodržiavania v zdravotníctve je kľúčový, a preto je predmetom skúmania etiky aj previazanosť zdravotnej starostlivosti na hodnoty ako blahobytu pacienta, autonómnosť jednotlivca, spravodlivosť, rovnosť a ľudské práva. Obmedzovanie práva na zdravotnú starostlivosť vedie k rastu sociálnej nerovnosti a k jej prehľbovaniu.

7 Literatúra

- DWORKIN, R. 1981. What is Equality? Part 2, Equality of Resources. In: *Philosophy and Public Affairs*, roč. 10, 1981, č. 4.
- GLADKIJ, I. a kol. 2003. *Management ve zdravotnictví*. Brno> Computer Press. ISBN 80-7226-996-8.
- MILLER, D. 2003. *Principles of Social Justice*. Cambridge, London: Harvard University Press, 3-th. edition, s. 205.
- NOZICK, R. 1977. *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- PALOVIČOVÁ, Z. 2013. *Morálne dilemy v sociálnych službách*. Bratislava: Infopress, s. 87. ISBN 978-80-9704-948-5.

²⁷ K problému pozri <http://www.who.int/healthinfo/tools_data_analysis/en/>.

- RAWLS, J. 1997. *Politický liberalizmus*. Prešov: Slovacontract. ISBN 80-88876-01-X.
- SMOLKOVÁ, E. 2014. *Etika v zdravotníctve*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, s. 51 a n. ISBN 978-80-89766-00-0.
- TUGENDHAT, E. 2004. *Přednášky o etice*. Praha: Oikomenh, s. 290 a n.

Internetové zdroje

- European Centre for Disease Prevention and Control*. Financial Regulation of the European Centre for Disease Prevention and Control and its implementing rules adopted by the Management Board on 28 March 2014. Dostupné na: <[http://ecdc.europa.eu/en/aboutus/Key %20Documents/Financial-Regulation-Implementing-Rules-28-03-2014.pdf](http://ecdc.europa.eu/en/aboutus/Key%20Documents/Financial-Regulation-Implementing-Rules-28-03-2014.pdf)>.
- European Commission*. Public Health. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/health/data_collection/tools/mechanisms/index_en.htm#fragment0>.
- Svetová zdravotnícka organizácia (SZO) – World Health Organization*. Dostupné na: <<http://www.who.sk/>>.
- Štatistické údaje WHO*. Dostupné na: <<http://www.lekom.sk/index.php?ID=173>>.
- <http://www.who.int/healthinfo/tools_data_analysis/en/>.

Sociálna kvalita – vízia pre Slovensko?

Mária Antalová¹ Ekonomická univerzita v Bratislave

The Social Quality – a vision for Slovakia?

Authors' contact details

¹ University of Economics,
Faculty of National Economy,
Department of Social
Development and Labour,
Dolnozemska cesta č. 1,
852 19 Bratislava,
Slovakia
maria.antalova@euba.sk

Abstract: After 1990 year, intensive social problems in the European Commission made it necessary to apply new policies to deal with the emergency situation. Existing problems should be solved by concept of the social quality, which was adopted in 2000 year as a strategy for socio-economic development for all EU member states. Although it runs on 18-year of the professional discussion, constantly developing existing knowledge base, in Slovakia, there only a few individuals are oriented at this phenomenon. Therefore, we set up the goal of our contribution to present to our professional public the theoretical basis of this conception, to evaluate level of the methodological elaboration and also to assess the possibilities of its implementation within existing conditions in SR. Authors of its conception paid attention to three types of factors of the social quality, which are: conditional factors, constitutional factors and normative factors. Conditional factors are the most developed. Author of this contribution underlined, that is necessary for implementation process to develop normative factors, which will give us some criteria for measurement and monitoring transformation process. She suggests, in first stage, to identify the standards, under-standards and over-standard for every country and later to develop them and integrate on level of the European Union.

Keywords: Social quality, conditional factors, constitutional factors, normative factors.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 1/0216/14 „Transformácia systému sociálnych služieb pre seniorov v kontexte deinštitucionalizácie sociálnych služieb v pôsobnosti orgánov miestnej samosprávy“.

1 Úvod

V roku 1990 sa situácia v Európskej komisii vyhrotila pre konvergentné kritériá v ekonomike, ktoré znamenali redukciu financií v sociálnej politike, čo vyvolalo intenzívnejšie sociálne problémy. Tie zasa apelovali na potrebu aplikácie nového prístupu k riešeniu celej situácie, a to takého, ktorý by viedol k upevneniu balansu medzi ekonomickým a sociálnym rozvojom.

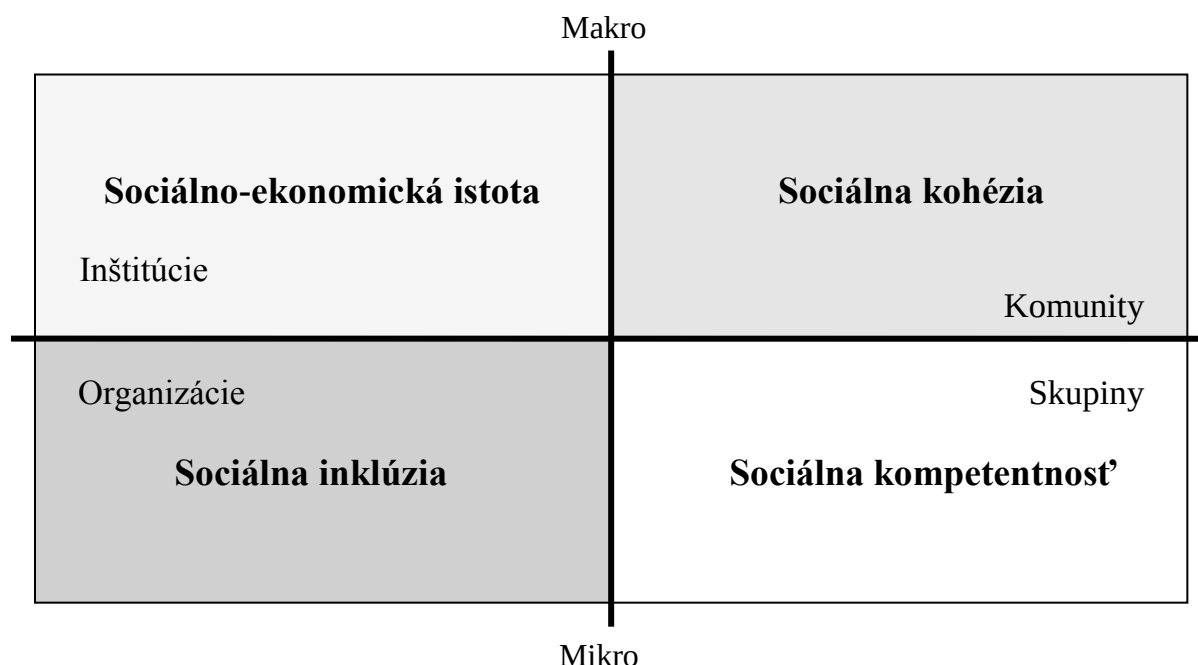
Túto situáciu mala riešiť koncepcia sociálnej kvality W. Becka, L. J. G. Maesena a A. Walkera, ktorí prvýkrát použili tento termín v práci *The Social Quality of Europe* v roku 1997.¹ Koncepcia zaujala nielen expertov, ale i politikov,² a o tri roky neskôr sa stala súčasťou Európskej politiky. Vo všeobecnosti je považovaná za humanistický nástroj ako dosiahnuť vyššiu kvalitu života neviažucu sa priamo na príjem a bohatstvo. Keďže na Slovensku je sociálna kvalita veľkou neznámou, cieľom nášho príspevku je predstaviť odbornej verejnosti teoretické východisko danej koncepcie, zhodnotiť úroveň jej metodologického rozpracovania a zároveň posúdiť proces jej implementácie v rámci existujúcich možností SR.

¹ Beck – van der Maesen – Walker (1997).

² Pozri bližšie: Amsterdam Declaration on the Social Quality of Europe, z 10. júna 1997.

2 Teoretické východisko sociálnej kvality

V zahraničných odborných kruhoch je všeobecne známa definícia sociálnej kvality, ktorá predstavuje „rozsah, v ktorom sú ľudia schopní spolupracovať na sociálnom, ekonomickom a kultúrnom živote svojich komunít a rozvíjať svoj blahobyť a individuálny potenciál.“³

Obr. 1: Schéma sociálnej kvality s kondicionálnymi faktormi

Zdroj: Beck – van der Maesen – Walker (2001), p. 7.

Jej autori ju chápu ako široké javové kontinuum, na zobrazenie ktorého je možno použiť os x a y. Vertikálna línia prezentuje napätie medzi spoločenským a individuálnym rozvojom, zatiaľ čo horizontálna zobrazuje protiklad medzi inštitúciami a individuálnymi aktivitami.⁴ Týmto spôsobom zobrazený priestor sociálnej kvality zároveň predstavuje tri jej dimenzie, vytvárané kondicionálnymi faktormi, konštitucionálnymi faktormi a normatívnymi faktormi. Pre prehľadnosť ich stručne popíšeme.

Na úrovni *kondicionálnych faktorov*, sociálna kvalita pozostáva zo 4 hlavných komponentov, ktorými sú: sociálno-ekonomická istota, sociálna inklúzia, sociálna kohézia a sociálna kompetentnosť. Pre lepšiu predstavu daného modelu uvádzame obr. 1, ktorý zobrazuje sociálnu kvalitu na makro ako i mikroúrovni, zohľadňujúc pritom formálny a neformálny priestor daného fenoménu.

Sociálno-ekonomická istota predstavuje nevyhnutnosť saturácie základných potrieb, ktoré by mali byť garantované štátom (príjem, sociálna ochrana, zdravotná starostlivosť a pod.).

Ľudia by mali taktiež pociťovať sociálnu inklúziu, a to v maximálnej miere a na minimálnej úrovni sociálnu exklúziu. Sociálna inklúzia predstavuje prístup ako

³ Beck – van der Maesen – Walker (1997), p. 6.

⁴ Autori sa inšpirovali F. Tönniesom. Pozri bližšie: Tönnies (2002).

k inštitúciám, tak i sociálnym vzťahom, v ktorých ľudia nachádzajú podporu v saturacom procese.

Sociálna kohézia poukazuje na súdržnosť rôznych komunít ako i samotnej spoločnosti. Je nevyhnutným prvkom sociálneho rozvoja, ale aj individuálnej sebarealizácie.

Sociálna kompetentnosť poskytuje možnosť občanom, reagovať na existujúce príležitosti. Autori sociálnej kvality pritom vychádzajú z tézy, že moderné demokratické spoločnosti nepotrebujú silné vodcovstvo ale musia byť schopné vytvoriť podmienky pre saturáciu potrieb svojich občanov.

Konštitučné faktory umožňujú vnímať sociálnu kvalitu ako kombináciu štyroch prvkov: ľudskej istoty, spoločenského uznania (rešpektu), sociálneho cítenia a ľudskej spôsobilosti (vlastnej kapacity pre zapojenie sa do spoločnosti). Sú odvodené z napätia, vznikajúceho v rámci kondicionálnych faktorov.

Posudzovanie úrovne implementácie konštitucionálnych a kondicionálnych faktorov je možno len prostredníctvom *normatívnych faktorov*, za ktoré sú považované: sociálna spravodlivosť, solidarita, ľudská dôstojnosť a demokratické občianstvo.

Uvádzame len základné informácie o teoretickom rozpracovaní sociálnej kvality, ktorá sa neustále vyvíja a tým i modifikuje. Každý jej komponent si vyžaduje precízne spracovanie problematiky, a to s prepojením na metodologický a empirický rámec, ktorými je samotná teória dotváraná. Rozpracovanie všetkých jej komponentov možno nájsť v publikáciách od autorov alebo na [www stránke International Association on Social Quality](http://www.socialquality.org).

3 Metodologický rámec sociálnej kvality

Po vzniku teoretického základu sociálnej kvality sa začali odborníci zaoberať jej metodologickým rámcom, za účelom kvantifikácie globálneho fenoménu a identifikácie jeho hlavných vzťahov medzi jednotlivými faktormi, či už kondicionálneho alebo konštitucionálneho charakteru.

V súčasnosti zažívame, v sociálno-ekonomickej oblasti, expanziu štatistických údajov z Eurostatu, z European Foundation for Living and Working Conditions alebo z iných významných výskumných inštitúcií svetového charakteru, čo má svoje pozitívne, ale i negatívne stránky. Za pozitívum považujeme záujem odborníkov o danú problematiku, ktorý prináša „kopenie“ výsledkov z empirických analýz, tak potrebných pre verifikáciu stanovených hypotéz. Negatívom je fragmentácia sociálnej kvality, ktorá, žiaľ, narúša celistvý pohľad na ňu, skresľuje a nedostatočne interpretuje vzťahy medzi jednotlivými jej komponentmi, a tým spôsobuje značné problémy i profesionálom, zaoberajúcich sa tvorbou politík.

Spomenieme len najvýznamnejšie práce orientujúce sa na empirickú analýzu sociálnej kvality. Podľa nášho názoru za najdôkladnejšie prepracovaný metodologický prístup k štyrom kondicionálnym faktorom sociálnej kvality je aplikovaný v medzinárodnom projekte ENIQ,⁵ koordinovanom The European Thematic Network on Indicators of Social Quality realizovanom v rokoch 2001 – 2005. V rámci neho sa výskumu

⁵ Pozri bližšie: Social Quality. The Final Report. <<http://www.socialquality.org/site/ima/FinalReportENIQ.pdf>>.

zúčastnilo 14 krajín: Belgicko, Fínsko, Francúzsko, Nemecko, Grécko, Maďarsko, Írsko, Taliansko, Holandsko, Portugalsko, Slovinsko, Španielsko, Švédsko, Veľká Británia a dve medzinárodné neziskové organizácie The International Council on Social Welfare a The European Anti-Poverty Network. Sociálna kvalita bola mapovaná prostredníctvom 18 domén, 50 sub-domén a 94 indikátorov.

Výskumom sa potvrdili súvislosti medzi jednotlivými komponentmi sociálnej kvality, ktoré sú dôležité nielen pre rozvíjanie jej teoretického a metodologického rámca, ale predovšetkým pre jej proces implementácie.

1. Preukázal sa významný vzťah medzi kondicionálnymi a konštitučnými faktormi sociálnej kvality. V rámci kondicionálnych faktorov najvýraznejší bol vzťah medzi sociálno-ekonomickou istotou a sociálnou inklúziou a sociálnou kohéziou. Túto intenzívnu prepojenosť je potrebné vidieť v tom, že spoločenské normy, hodnoty a medziľudské vzťahy sú hlavnými zdrojmi pociťovania sociálno-ekonomickej istoty. Pre identifikovanú prepojenosť sa rodina a sociálne siete stávajú nemateriálnymi zdrojmi pre dotváranie sociálno-ekonomickej istoty.⁶
2. Podľa teórie sociálnej kvality kolektívne identity sú dôležité i pre sebarealizáciu jednotlivca. Môžeme ich vydeliť do makro, mezo a mikro úrovne. Predstavujú inštitúcie (politické), komunity (susedské vzťahy) a rodiny. Zvýšenie sociálno-ekonomickej istoty v rámci niektorej z nich, môže podstatne zmeniť sociálnu kohéziu aj na úrovni spoločnosti.
3. Potvrdilo sa, že existujú značné národné rozdiely vo vnímaní kolektívnych identít. Napríklad pre južné krajiny ako sú Grécko, Taliansko, Portugalsko, Španielsko je hlavným zdrojom istoty rodina. Výsledky výskumu potvrdili, že optimalizáciu sociálno-ekonomickej istoty v týchto krajinách je možno dosiahnuť prostredníctvom jej podpory.⁷ Naopak, v škandinávskych krajinách sú to štátne inštitúcie. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že práve kolektívne identity silno ovplyvňujú prejav sociálnej kvality.
4. Taktiež sa potvrdil, existujúci vzťah medzi sociálnou inklúziou a sociálnou kohéziou, a to na všetkých spoločenských úrovniach, teda na makro, mezo a mikro úrovni. Má kauzálny charakter, čo znamená, že vysoká úroveň sociálnej kohézie prináša so sebou vysokú úroveň sociálnej inklúzie.⁸

Za redukovaný, teda nie taký rozsiahly výskum, považujeme empirickú analýzu v rámci projektu EFSQ, ktorý bol realizovaný v roku 2002.⁹ Ďalší pokus o kvantifikáciu sociálnej kvality sme zaznamenali z OECD,¹⁰ z roku 2007. Tím expertov sa podujal rozvinúť metodologický rámec kondicionálnych faktorov, zostavil súbor indikátorov pre každý faktor, na základe ktorých meral jednotlivé dimenzie sociálnej kvality v 34 štátoch.

⁶ Monnickendam – Berman (2007), p. 528 – 529.

⁷ Pozri bližšie: van der Maesen – Walker (2005), p. 8 – 24.

⁸ Phillips (2003).

⁹ Research-Group Indicators, Profiles and Criteria of Social Quality. Proposal to DG-X11 of the European Commission. Amsterdam: EFSQ, January 2002. See note 9, Part-B. Autori zdôvodňujú odlišný prístup a samozrejme výber iných indikátorov. 95 indikátorov rozdelených do 18 oblastí a 49 sub-oblastí.

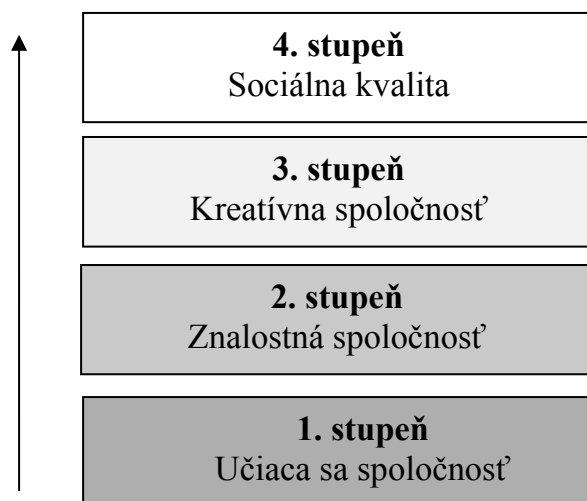
¹⁰ Yee – Chang (2009), p. 9.

Napriek enormnému úsiliu vedcov z rôznych krajín sveta, dodnes zostávajú nevyriešené konštitučné a normatívne faktory sociálnej kvality. Konštitučné faktory predstavujú reflexiu na existujúce podmienky, čo štatisticky znamená skúmanie subjektívnych premenných. Existujú prvé pokusy o ich kvantifikáciu prostredníctvom tvorby profilov,¹¹ avšak v súčasnej dobe, keď musíme čeliť dôsledkom pretrvávajúcej krízy, sa nestali stredobodom záujmu. Podobne zostali „zabudnuté“ normatívne faktory, ktoré majú mnohé metodologické dilemy. Ich základom by sa mali stať minimálne štandardy, štandardy, prípadne nadštandardy, ktoré by umožnili posúdiť existujúci stav implementácie sociálnej kvality.

Taktiež je potrebná precíznejšia identifikácia vzťahov medzi jednotlivými komponentmi sociálnej kvality (nielen v rámci kondicionálnych faktorov), ktoré nie sú považované za čisto lineárne alebo kauzálne, ale ako súčasne prebiehajúce, a pritom silno ovplyvňujúce daný fenomén v globále. Majú nesmierny význam v manažovaní zmien na makroúrovni.

4 Ako implementovať sociálnu kvalitu

Existujú rôzne názory na formu a spôsoby implementácie náročných sociálno-ekonomických zmien vedúcich k sociálnej kvalite. Niektorí odborníci sa domnievajú, že by sa mohol vytvoriť akýsi „univerzálny manuál“, ktorý by slúžil ako politický scenár pre všetky štáty usilujúce sa o sociálnu kvalitu. Iní sú toho názoru, že každá krajina si vyžaduje špecifický prístup rešpektujúci nielen teoretický a metodologický rámec danej vízie, ale i špecifické sociálno-ekonomické podmienky, v ktorých ľudia žijú.

Obr. 2: Stupne implementácie sociálnej kvality

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Podobne je to s konkrétnymi opatreniami pre implementáciu sociálnej kvality. Niektorí odporúčajú začať s daným procesom až v stabilizovanej spoločnosti.¹² Svoje presvedčenie zdôvodňujú faktom, že realizácia jej jednotlivých krokov vyvolá ďalšiu vlnu

¹¹ Beck – van der Maesen – Walker (2001), p. 370.

¹² Social Quality. The Final Report. <<http://www.socialquality.org/site/ima/FinalReportENIQ.pdf>>.

destabilizácie. Iný prístup zdôrazňuje, že práve implementácia sociálnej kvality evokuje stabilizačné prejavy.

Osobne sa prikláňame k druhému názoru. Na zdôvodnenie svojho postoja uvádzame, že manažment zmeny vo všeobecnosti prináša dezintegrujúce tendencie, či už sa realizuje v stabilizovanej alebo nestabilizovanej forme spoločnosti. Prioritou však zostáva správne navrhnutý proces implementácie, pri ktorom destabilizujúce prvky v krátkom období doznievajú, a naopak, proces zmeny evokuje pozitívne synergické efekty.

Pre dotvorenie teoretického rámca sociálnej kvality, ako aj pre jej formovanie, považujeme za nevyhnutné zdôrazniť potrebu zmeny spoločenskej formy vzostupne, a to nasledujúcim spôsobom (pozri obr. 2). Spoločnosť, ktorá doteraz nemá dostatočne implementovanú učiacu sa spoločnosť, pre ňu bude potrebné zaviesť tento proces. Daný typ spoločnosti totiž predstavuje 1. stupeň transformácie a je najrozhodujúcejším momentom a zároveň „softwarom“ pre implementáciu znalostnej a kreatívnej spoločnosti. Bez učiacich sa procesov, ktoré sa stávajú súčasťou formálnej a neformálnej socializácie nie je možné implementovať žiadnu z vyšších foriem spoločností. Kreatívna spoločnosť predstavuje ešte vyššie štádium spoločenskej formy ako znalostná spoločnosť a dominuje v nej kreativita, ktorú je nemožné zabezpečiť bez učiacich sa štruktúr a šírení poznatkov. Po nich je už len krôčik k sociálnej kvalite, ktorá všetky uvedené typy spoločností zastrešuje a nachádza sa na vrchole spoločenských hodnôt. Je založená na silných stránkach učiacej sa spoločnosti, znalostnej spoločnosti a kreatívnej spoločnosti. Jej podstata vytvára silné synergické efekty potrebné pre integrovanú a stabilnú spoločnosť prejavujúcu sa v oblasti nielen kondicionálnych faktorov (sociálno-ekonomickej istoty, sociálnej kohézie, sociálnej inklúzie a sociálnej kompetentnosti), ale i v rámci konštitučných i normatívnych faktorov.

Prezentovaním tohto prístupu evolúcie smerujúcej k sociálnej kvalite zároveň nepopierame možnosti jej cieľenej implementácie v nedostatočne rozvinutých formách spomínaných spoločností, i keď všetky uvedené typy predstavujú relatívne stabilné spoločenské systémy. Podľa nášho názoru, je možno začať proces transformácie aj v dostatočne nerozvinutých typoch spoločností, ale len za predpokladu značných finančných strát, chaosu, množstva nápravných opatrení a negatívnych prejavov, ktoré budú výsledkom nepripravenosti obyvateľstva realizovať tak závažnú zmenu spoločenskej kvality. Je len na politickom rozhodnutí, ktorá cesta by bola vhodnejšia, s akými finančnými nárokmi a s akými sociálno-ekonomickými dôsledkami. Na verifikáciu efektívnosti jednotlivých opatrení by sa tiež mal vytvoriť mechanizmus hodnotenia a posudzovania únosnosti a neúnosnosti jednotlivých krokov a zvažovať pritom vývoj makroekonomických ukazovateľov.

Pri samotnom procese implementácie sociálnej kvality odporúčame zvážiť nasledujúce skutočnosti:

Sociálna kvalita predstavuje dáždňík pre ostatné politiky. To znamená, že v procese jej implementácie by sme sa mali orientovať na efektívnosť prepojenia jednotlivých politík, ktorými sú hospodárska politika, sociálna politika, vzdelávacia politika, environmentálna politika a pod. a nie sledovanie efektov v rámci jednej z nich. Doteraz sa žiaden politický projekt nerealizoval za spomínaných predpokladov.

Zdôrazňovanú potrebu prepojenosti politík potvrdzujú i empirické prieskumy, ktoré verifikovali významnosť vzájomných vzťahov medzi jednotlivými konštitučnými faktormi sociálnej kvality, predstavujúcimi zároveň sociálny priestor jednotlivých politík. Pri implementácii bude potrebné maximálne využitie verifikovaných skutočností, a to predovšetkým kauzálnych súvislostí.

Implementácia sociálnej kvality predpokladá aj naplnenie základných podmienok, ktorými sú:

1. Prístup k sociálno-ekonomickým istotám, k práci a sociálnej ochrane, ktoré zabezpečujú život bez chudoby a materiálnej deprivácie.
2. Minimálnu úroveň sociálnej exklúzie.
3. Súdržnosť jednotlivých komunít ako aj celej spoločnosti.
4. Dostatočnú kompetentnosť prejavujúcu sa plnou participáciou na sociálno-ekonomických zmenách.¹³

Uvedené skutočnosti predstavujú univerzálny rámec pre implementáciu sociálnej kvality. Okrem nich je potrebné zohľadniť konkrétne spoločenské podmienky a v rámci nich operacionalizovať chudobu a s ňou súvisiacu materiálnu depriváciu, minimálnu úroveň sociálnej exklúzie, súdržnosť komunít a jej minimálnu hodnotu ako i kompetentnosť ľudí, ktorú považujeme za sociálnu profesionalitu.¹⁴ Prostredníctvom nej budú ľudia schopní rozvíjať nielen svoju kvalitu života, ale i kvalitu života komunít a celej spoločnosti.

Existuje veľa nepokrytých miest v samotnej teórii sociálnej kvality, v jej metodologickom rámci, ale aj v prístupoch kvantifikácie. Avšak za najväčší problém považujeme slabšiu rozpracovanosť normatívnych faktorov. Tie výrazne komplikujú aj tvorbu politických projektov. Preto navrhujeme, aby sa ich obsah, v prvej fáze ich tvorby, orientoval na kondicionálne faktory sociálnej kvality, a to na národných úrovniach. Každá krajina má špecifické podmienky, ktoré spoločenské štandardy, podštandardy, prípadne nadštandardy budú zohľadňovať. Až neskôr môžu byť rozvíjané a integrované do európskych štandardov sociálnej kvality.

5 Záver

Sociálna kvalita, svojou podstatou, predstavuje pre Slovensko nádejnú ale aj dlhú politickú cestu, na ktorú sme zatiaľ len vykročili, a to v podobe teoretickej vízie, a snažíme sa ju rozvíjať v metodologickej ako i empirickej oblasti. Sme rozhodnutí v danom trende pokračovať a odhaľovať väzby a zákonitosti medzi jej jednotlivými faktormi a komponentmi, ktoré by nám postupne formovali systém poznatkov použiteľných v tvorbe politického prístupu k jej implementácii aj v špecifických podmienkach našej krajiny.

¹³ Pozri bližšie: Beck – van der Maesen – Walker (2001), p. 370.

¹⁴ Sociálna profesionalita podľa nás predstavuje profesijné kompetencie založené nielen na odbornosti, ale aj na schopnosti riešiť sociálno-ekonomické problémy súčasnej doby, a to na všetkých spoločenských úrovniach: jednotlivec, skupina, organizácia, región, spoločnosť.

6 Literatúra

Amsterdam Declaration on the Social Quality of Europe, z 10. júna 1997.

BECK, W. A. – VAN DER MAESEN, L. J. G. – WALKER, A. S. 2001. *Social Quality: A Vision for Europe. Studies in Employment and Social Policy*. Hague/London/Boston: Kluwer Law International. ISBN 90-411-1523-4.

BECK, W. A. – VAN DER MAESEN, L. J. G. – WALKER, A. S. 1997. *The Social Quality of Europe*. The Hague/London/Boston: Kluwer Law International.

ENIQ – Getting the measure of social quality in Europe. Dostupné na:
<http://ec.europa.eu/research/social-sciences/projects/025_en.html>.

Group Indicators, Profiles and Criteria of Social Quality. Proposal to DG-X11 of the European Commission. Amsterdam: EFSQ, January 2002. See note 9, Part-B.

CHINORACKÁ A. 2013. Kvalita života a sociálna kvalita. In: *EDAMBA 2013 Proceedings of the International Scientific Conference for Doctoral Students and Young Researchers*. 14th November 2013. Bratislava: EKONÓM, s. 576 – 586. ISBN 978-80-225-3766-7.

LALUHA, I. 2002. Kvalita života a sociálny rozvoj. In: STANEK, V. a kol. *Sociálna politika*. Bratislava: Sprint, s. 182 – 225. ISBN 80-88848-92-X.

MONNICKENDAM, M. – BERMAN, Y. 2007. *An Empirical Analysis of the Interrelationship between Components of the Social Quality Theoretical Construct*, p. 528 – 529. Dostupné na: <<http://www.springerlink.com/content/q645059188r15m83/fulltext.pdf>>.

PHILLIPS, D. 2003. *Social Cohesion, Social Exclusion and Social Quality*. ESPAnet Conference, Copenhagen 13.–15. November 2003. Social Quality in Europe Stream. Dostupné na: <<http://academos.ro/sites/default/files/biblio-docs/220/phillips.pdf>>.

Research-Group Indicators, Profiles and Criteria of Social Quality. Proposal to DG-X11 of the European Commission. Amsterdam: EFSQ, January 2002. See note 9, Part-B.

Social Quality. The Final Report. Dostupné na:
<<http://www.socialquality.org/site/ima/FinalReportENIQ.pdf>>.

TÖNNIES, F. 2002. *Community and Society*. New York: Dover Publications Inc. Mineola. ISBN 978-0486424972.

VAN DER MAESEN, L. J. G. – WALKER, A. C. 2005. Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network. In: *European Journal of Social Quality*. Volume 5, Issue 1/2, p. 8 – 24. ISSN 1461-7919.

VAN DER MEASEN, L. – WALKER, A. – KEIZER, M. 2005. *European Network Indicators of Social Quality – ENIQ. Social Quality. The Final Report*. Brussels: European Foundation on Social Quality, p. 6. Dostupné na: <<http://www.socialquality.org/site/ima/FinalReportENIQ.pdf>>.

YEE, J. – CHANG, D. 2009. *Social Quality as a measure for Social Progress*. The 3rd OECD World Forum on „Statistics, Knowledge and Policy. Busan: OECD World Forum, p. 9. Dostupné na: <<http://www.oecd.org/dataoecd/31/50/44109709.pdf>>.

Economic and social problems of trade unions – before and today

Krzysztof Predecki¹ Rzeszow University of Technology

Hanna Sommer² Rzeszow University of Technology

Krzysztof Rejman³ The Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław

Authors' contact details

^{1, 2} Rzeszow University of Technology,
The Faculty of Management,
Department of Humanities,
ul. Poznańska 1,
35-084 Rzeszów,
Poland

kpredecki@poczta.onet.pl
hansom@prz.edu.pl

³ Bronisław Markiewicz State
Higher School of Technology and
Economics in Jarosław,
Czarneckiego 16,
37-500 Jarosław
Poland

krejman@poczta.onet.pl

Abstract: Trade unions are an organization about the particular legal status. They are being appointed in order to represent both the protection of the interests and laws of employees. It is possible to talk about the substantial role, the spontaneity and the commitment and the number of former trade unions already in the past tense. How they are showing the CBOS examination, only about the 7 % of Poles is involved at present in trade unions. It is possible to seek causes of the weakening position of trade unions in the displeasure of citizens at their activity. Two thirds can't see Poles of positive effect of trade unions on the situation of employees. Doctor Jan Czarzasty can see the following problems of Polish organizations of this type. One of them is an average of the age amongst members. The average trade unionist is approaching the fifty. It is hard to convince young people to join trade unions. The number is falling in all countries of Europe. Scandinavian countries are exceptions - where associations are administering funds with which people are insuring themselves against loss of the work - and in Great Britain. There next associations are conducting the thriving training activity, helping people to be found on the labour market. At present trade unions in Poland aren't trade unions, but political quasi-parties in fact. Well paid leaders are becoming involved in a power struggle, and aren't dealing with tasks of trade unions. Some predict that it is possible to expect the reconstruction of the strong employee movement. One should treat the current crisis as the chance of being born of new trends in the move, rather than of him end.

Keywords: trade unions, work, social benefit, money.

1 Introduction

1886 Trade Unions in the United States won the eight-hour working day, which was introduced on 1 May. In Paris 1889 Congress of the Communist International praised 1st May as a "holiday of the working class" to celebrate the first May strike in Chicago. For lovers of "conspiracy theories" it's the date of establishment of the Illuminati-1st. May 1776.

2 Unfulfilled expectations

Grzegorz Palka of Solidarity confessed with disarming frankness in October 1981 for "La Repubblica": "We protest, but then we still have to cooperate by the implementation of government bad ideas because we don't have our own". 21 demands of Strike Committee from 17th. August 1980: Requests of striking workers represented by the Inter-Enterprise Strike Committee were as follows:

1. Acceptance of independent from parties and employers free trade unions, arising from ratified by the Polish People's Republic Convention 87 of the International Labour Organisation on trade union freedoms.
2. Ensuring the right to strike and the security of strikers and those assisting.
3. Observe guaranteed the constitutional freedom of speech, press, publications, and thus do not repress independent publishers and the availability of the mass media to representatives of all faiths.
- 4.a) restore to former rights - people dismissed from work after the strikes of 1970 and 1976 - students expelled from universities for their convictions.
- 4.b) release all political prisoners (including Edmund Zadrozynski, Jan Kozlowski, Mark Kozlowski).
- 4.c) endure repression for their convictions.
5. Enter the mass media information about the formation of the Inter -Enterprise Strike Committee and publish its demands.
6. Take real action aimed at removing the country from the crisis by:
 - a) administering to the public full information on the socio-economic situation,
 - b) enabling all communities and social strata to participate in the discussion on the reform program.
7. Withdraw all employees participating in the strike pay for the strike period as for annual leave from the fund CRZZ.
8. Raise the base salary of each employee about 2000 zł per month as compensation for the current rise in prices.
9. Ensure automatic wage increases parallel to the increase in prices and the decline in the value of money.
10. Pursue full supply of the internal market in foodstuffs, and export only the surplus.
11. Enter on meat and milk cards - food vouchers (until control the situation on the market).
12. Abolish the commercial prices and sales for hard currency in the so-called domestic exports.
13. Enter the rules for the selection of managers on the basis of qualifications, not on party affiliation and abolish privileges MO, SB and the party apparatus by: equalization of family benefits, the elimination of special sales, etc.
14. Lower the retirement age for women to 50 years and for men under the age of 55 or [include] overwork in the People's Republic 30 years for women and 35 years for men regardless of age.
15. Align the pensions of the old portfolio to the level currently paid.
16. Improve working conditions of health professionals, which will provide full medical care for those who work.

17. Provide adequate number of places in nurseries and kindergartens for children of working women.
18. Enter a paid maternity leave for a period of three years for the upbringing of the child.
19. Shorten the waiting time for an apartment.
20. Lift the diet from 40 zł to 100 zł.
21. All Saturdays free from work. For employees in continuous and 4 - brigade system working Saturdays should be compensated with the increased dimension of leave or other paid days off from work.

The famous writer Stefan Kisielewski while talking about existentially - social demands of "Solidarity" recalled the words of Wałęsa addressed to him: "I'm a worker, I'm not familiar with the economy". However, the famous electrician favored free-market reforms that have taken place also in greater or lesser degree in the neighboring - former – demo-societies.

Despite the fact that Lech used to say: "I have ten concepts and when I write them down - I don't like them. I can speak together with thinking, but I can't write together with thinking. Language makes me rush, and my head have no time to fix it."

The positive picture of this period is spoiled by the conviction of the workers themselves, who according to a study of 1979 complained of difficulties in performing daily work:

1. Queues 72.8 %.
2. The shortages of raw materials, energy, tools.
3. Wages 55.3 %.
4. Supplies of buffets, kiosks 53.4 %.
5. Working conditions 52.8 %.
6. Quality of Machinery 51.2 %.

To this list of problems Unionists added waiting for an improvement of their situation to their organization in matters of pay 47.3 %, 38.8 % of the housing situation, many said about the package of social affairs".

And although it's commonly believed that PRL was the welfare state, it should be noted that social expenditure per 1 inhabitant in Poland was the lowest in Europe. Generally it can be said, that the backwardness of Polish households is also reflected at the level of social spending and that low level of development of farms goes hand in hand with a relatively low degree of achievement of social objectives. In other words, in the case of Poland social policy or systemic factors, which attributed great importance in the past, don't eliminate, at least in a visible way, negative effects of the economic backwardness in the social sphere.

In the "New Economic Life" at the end of August you can read the article of Irena Dryll "Twilight and ... come back of a worker ", and there was the argument that the absence of active "Solidarity" crowds in 1989 – like those in 1980 - " prejudged of ...

departure from the social market economy that has been announced in 1989 by the first non-communist government for the benefit of shock plan by Balcerowicz”, different from the electoral program of the Civic Committee, which meant that shortly after this "working class (...) was queuing up for the unemployment benefit".

A. Szczypiorski wrote, many people thought that the change relies on something else. Polish wanted real socialism in the social sphere and at the same time they wanted capitalistic Poland in the sphere of living standard, civil liberties and the impact of an individual on the state of public affairs. That has been not invented by the humanity yet. That is how J. Winiecki used to say - we would like socialism at work and capitalism on store shelves. Although there are systemic ephemeris like China that combines communism with capitalism.

3 Social and economic conditioning

„Solidarity“ promised them a different Poland than the current Polish Third Republic: less free market, more caring, providing work and holidays by the sea. 81 % of CBOS respondents stated that they expect from the state a high level of social benefits. On the other hand OBOP research shows that almost two-thirds of Poles think that for the fate of their families is responsible most of all the... state. The electorate of the most liberal Civic Platform in 75 % believe that the state should fulfill a number of social functions.

Representative A. Manka in a discussion entitled.: "Longing for the welfare state": “Caring of PRL can be associated with caregiving of a jailer in prison, where a prisoner is surrounded by a concern for washing, for food, but unfortunately he must submit strictly to a prison regime and to the will of the jailer. So what are the consequences of this situation? Well, such prisoner needs to be reclaimed. And it seems that we... Polish society is in such a painful period of rehabilitation and has to go through it to come back to normality”.

In April this year Institute of Public Affairs presented the report : “Economic awareness of society and image of public business”. It would seem that this is optimistic news as about 40 % of respondents believe that "a market economy is the best economic system for our country" (25 % is against the free market). Unfortunately, along with this conviction doesn't go further economic-libertarian views. For example:

- the question if prices should be regulated by the market or by the state the majority opted for the market. At the same time, market prices were supported by every fourth opponent of capitalism and state regulations – by every seventh advocate of the free market.
- the respondents advocate definitely (77 %) for the need to reduce the earnings of the highest earners.

However B. Cichowski's and W. Morawski's research from the years 1986-1990 concerning, amongst others, the opinion of the Polish society about issues the Polish state should deal with, shows that the state should:

- provide work for anybody who wants to work 90,2 %,

- control the prices 87,8 %,
- control price raises 81,7 %,
- control the profits of private enterprises 72,3 %,
- help entrepreneurs who have production and economic difficulties.

This research also shows that three quarters of the society rejects the limitation of social expenses.

J. Winiecki adduces following research. „At first sight the answers are saddening with their thoughtlessness or – using the previous, more diplomatic wording – severability in thinking. Good folks answer the question “Should the state subsidize the mining industry to protect the mines from bankruptcy?” with positively (62 % says “yes”, only 27 % say “no”). But then it turns out, that the state mentioned in the question is also them – that means mr. and mrs. Kowalski, too – the emotions fade and the reason strengthens. So the question: “Would you agree to pay an extra tax to protect jobs in the mining industry?” is answered by 61 % of the folks asked with a strong “no” (only 28 % say “yes”).

What can be noticed in the first place: the lack of knowledge. In this matter there is still a lot of work to do. More than 60 % of the CBOS respondents have never heard of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), however 46 % of the Polish think that the membership in it will give us more profit than loss; the second thing are neverending paradoxes: The PBS sounding shows a certain conflict. On one hand the Polish expect a price raise, high unemployment, a decrease in income, a decrease in Zloty's value and a lack of saving possibilities after joining the European Union on the other hand the vast majority is pro joining the Union.”

35 years after signing the 21 demands, written down by the striking workers in the Gdansk Shipyard in august '80, the workers are not so fond of using the unions anymore. A significant fact is, that the workers of the Gdansk Shipyard striking not so long ago negotiated with the employers without the participation of the unions – the didn't take them into account. We seemingly approach Europe in a fast way, as the unions are trusted there less and less too. For instance, people stop expecting mediation from the union in wage negotiations and chose individual contact.

Will the unions help us if there is a problem at work? This question was asked by the authors of the research called “A Hartland's decay?”. Two percent of the employees would ask unions for help. Union activists are bigger optimist and say that 11 % of workers would ask them for help.

Only one out of 13 workers not participating in unions (8 per cent) and one out of six union members (16 per cent) thinks that the unions are effective and that the staff owes them a lot. A study of the public opinion shows that the Polish think, the unions work only in interest of their own activists (83 per cent) and members (75 per cent).

Unions being trusted the most are, according to newest research made by OBOP, are not OPZZ or Solidarność, but Samoobrona and machinery rings.

In the 1980's Europe more than 50 % of the working people were members of unions, currently the count oscillates around 20 %. The number decreases drastically:

in the 90ies in France by 30 %, 25 % in the UK, and 20 % in Germany. Opening the state borders and the liberalization of workforce flow – where the unions are strong and the economy is weak – caused that “jobs” started to fly.

This should not come surprising as according to OECD data gathered within 20 countries – almost 90 % of firms without unions achieve 15 % better financial results than companies with unions.

In Poland there are unions in every second workplace. Only within the first six years of the transformation the number of union members decreased by half – that is by 3 million.

According to CBOS research 7,5 % of adult Polish are union members. It shouldn't be surprising that the decrease of union members was stopped... For instance in the National Health Fund (NFZ) new unions are being found, recently only (as many as!) two. They extort wage raises, awards and permits for further economic activity. Eventually NFZ is an “oasis of prosperity”.

In the Żeran FSO-Factory full time union activists won their fight for a wage of at least 10 thousand zloty. 29 full time union activists from four unions functioning within the factory cost at least 400 thousand zloty monthly.

The structures of the country's largest mining company (Kompania Węglowa) cover 28 workers organisations. The cost of the union machinery reaches 16,5 million zloty annually. 95 % of these are wages paid by the company.

There are 22 union centrals in the railroad company Polskie Linie Kolejowe, with poor 107 full-time railroad jobs taken by union activist. The company Przewozy Regionalne employs 67 people in union organizations on a full-time basis. Chairmen, their deputies and region chiefs have to be paid for.

Let's try to imagine how much this costs the poor and funds deficient railroad. Why is that happening? One of the reasons, aside preying on the budget is the security of union activists. The employer has no right to terminate the employment relationship of an employee being a member of the board or the revision committee of an union organisation without the approval of the union board. He also cannot change unilaterally the work or wage terms to the disadvantage of such a worker.

4 International perspective

Already the outstanding English historian Paul Johnson observed that: “union bureaucrats are one parasite oligarchy feeding on the working class”.

Werner Sombart writing a long time ago his „Why is there no socialism in the United States?” concludes: „I thing however, that the attitude of an American worker towards capitalism is even more personal, than it would result from these declarations of friendship and respect. I think it's a relationship of heart, that he loves it. (...) He wants to make as much money as he can, possibly without any obstacles. That's why we rarely hear complaints about lacking proper danger precautions (that he's likely to take on his credit if the safety precautions would limit his income); that's why we may stumble upon the tendency for Italian strikes rarely than in England e.g (slow work

tempo or fighting piecework or technical innovations). The worker gives more (...) produces more than the European worker (...) This higher work intensity of the American worker is nothing but the result of his essential capitalistic attitude”.

What about Europe? The unions, and mostly their superiors, showed their true faces during the Volkswagen scandal. Every bigger company in Germany is obliged to create work conditions for people appointed by the staff and taking part in decisions. This is a key element of the German social agreement, thanks to which the power of the German work unions is still significant. But the chairmen of these boards can be bought and there can be social peace. Luxurious short-term holidays, invoices for samba lessons, prostitutes and Viagra all paid with the company's credit card. The chief of the works council in VW made a trip to the carnival in Rio. If there was a trip to Ireland there had to be a stay in a five-star hotel, the activists' wives were getting two thousand euro for expenses (most likely for cotton balls). The union's big fishes were making 10 thousand euro a month. One should only add that the company is partially public, and the state's protective umbrella explains all these problems.

England is where the modern trade union movement was born. The Trades Union Congress (TUC) was found in the 18th century in Manchester.

The government hated but these unions the most was Margaret Thatcher's cabinet. Before she marginalised the worker's organisations she had to deal with the so called closed shops – all of the workers employed in a company had to be affiliated. Not joining might have cost one his job.

Margaret Thatcher wrote in her diary “Years at Downing Street”: “the level of unemployment depends on the power scale of trade unions. It's the unions that caused many of their members to lose their jobs due to excessive demands of wage raises for insufficient production, causing that British products became uncompetitive”.

Margaret Thatcher's policy caused that only in 1984 there were 350 thousand new workplaces in the United Kingdom, and the number of people affiliated to union organizations fell from 12 million in 1979 to less than 9,3 million in 1982.

A strong trade union movement started to show up in the United States by the end of the 19th century in form of the Noble Order of the Knights of Labor. At first it was a conspiracy organization found by Uriah S. Stephens (Grand Master Workman), who copied patterns of the Masonic Lodges for his organisation. Another organisation known as the Industrial Workers of the World, a trade union with socialistic origin, tried to overthrow the capitalistic system. It clashed against the American society with a very individualistic attitude.

During the time of Ronald Reagan the trade unions were being dealt with ruthlessly. Thanks to previous support of the government the trade unions of pilots and on-board service were a state within a state, but when the air traffic controllers had their strike in 1981 all of them got fired. There was a deregulation in air transport thanks to the “famous actor”. New airlines were found. Many of them hired non-unified pilots. Existing airlines had to improve their service and lower the fees – of course to the favour of the customers. The Nobel Prize winner Milton Friedman recalls that: “airlines had to renegotiate the deals with the unions, asking their employees to accept the wage cuts. It no longer was only the unions' job.”

Last but not least a thought of the yet quoted Paul Johnson, a journalist who worked with the most reputable newspapers throughout the world: “in the eyes of a modern unionist anyone who does not exploit his bidding position is a fool. There is a union rule “the one who has the power is right”.

5 Forecasts for the future

1. Trade unions are in crisis for a long time. In countries which subsequently were admitted to the European Union, in the early 90s of the 20th. century, around 43 % of society were members of unions, now it's 22 %. This happened in the following countries: Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania and Slovakia. It calls into question the future of trade unions and causes, they should wait for the change of attitudes and directions. In Scandinavia around 70 % of employees belongs to trade unions. However, this model cannot be transferred to other countries due to different culture, history and legal conditions.

2. Most members of trade unions are in large enterprises with state ownership or in companies that were old companies of the state treasury. There are not many union activists in small and medium-sized enterprises, in trade or services.

3. Among the neoliberals there is a widespread belief that trade union activities are: overvaluation of the price of work, reducing the demand on work, increasing of unemployment rate and social inequalities. For social democrats, trade unions are an essential tool for the collective defense of workers against exploitation of the working people and wild capitalism. Moreover, international companies use tactics of relocation from country to country where labor standards are lowered. A voice during the election and a selection of one of the proposed options appears to influence the perception and the impact of trade unionists.

4. Mass media doesn't show trade unionists in a favorable light. Quite often they are shown as hooligans in clashes with the police. The unionists don't always move with the times and they don't create common portals informing about the problems of workers. There is a problem in dealing with the so-called *facebook* and *smartphone* generation as it is very difficult to convince young working people to sign up for trade unions. Young people are focused on mobility where the job place is changed very often with the option of moving abroad.

5. In the discussion on trade unions it should be mentioned that social ties between employees are getting weaker and weaker. Also the lack of identification with the company can be added here. Lack of spending free time together. The main aim is to keep the current job. All these factors are the deeper phenomena that should be analyzed not only by economists, but also by representatives of other social sciences like psychologists and sociologists.

6 Conclusion

Trade unions are an important factor in building civil society, but their importance in Europe, especially in countries of Central - Eastern Europe started to decrease together with structural changes when the big companies were replaced by smaller ones.

Critics say the unions are increasing labor costs and social charges, which discourages entrepreneurs to new hirings. Professor Zoll says that "everyone is losing on the existence of trade unions except the union activists - unions don't protect workers, but they work to their advantage".

But you can't underestimate the role of trade unions in the direction of democratic changes. The trade union movement was historically and is nowadays a force that causes that democracy is gaining wider social context. The trade union movement has a long tradition and permanent place in the social and employee structure, but in recent times the role of trade unions and their leaders is the subject of many debates. However, it's difficult to imagine a situation where unions aren't a necessary element of social order.

The subject of trade unions is one of touchiest and difficult subjects for discussing. The mutual dislike of world of the business and owners of companies of workers and their defenders was frequent and still is a subject of many deliberations. During an economic crises trade unions will matter greatly very much in the influence on governing countries and have a poignancy extremely. Attitudes and social aspirations not always are picked up positively. However in many cases competent negotiations and the joint concern should win.

7 Bibliography

- BECKER, G. S., BECKER, N. 2006. *Ekonomia życia*. Gliwice. ISBN 83-246-0141-4.
- BRYK, A., KAPISZEWSKI, A. 2005. *Ronald Reagan a wyzwanie epoki*. Kraków. ISBN 83-89823-16-0.
- CUKIERNIK, T. 2004. *Prawicowa koncepcja państwa*. Wrocław. ISBN 83-918847-2-4.
- EHRENREICH, B. 2006. *Za grosze pracować i (nie) przeżyć*. Warszawa. ISBN 83-7414-209-X.
- FEDOROWICZ, J. 1997. *Wielka Encyklopedia Kapitalizmu*. Warszawa. ISBN 83-86885-55-6.
- GARDAWSKI, J. 2009. *Polacy strajkujący a kryzys fordyzmu*. Warszawa. ISBN 978-83-7383-346-3.
- GARDAWSKI, J. 2008. Strajkujemy bo jest nam lepiej. In: *Gazeta Wyborcza*, 01. 03. 2008.
- HARRIS, K. 1992. *Thatcher*. Łódź. ISBN 83-218-0950-2.
- HAZLITT, H. 2013. *Ekonomia w jednej lekcji*. Kraków. ISBN 83-7006-281-4.
- JOHNSON, P. 2002. *Odzyskanie wolności*. Poznań. ISBN 83-7298-260-0.
- KUCZYŃSKI, W. 2000. Czy robotników zdradzono. In: *Tygodnik "Wprost"*, Nr 931 (01.10. 2000).
- MORAWSKI, W. 1994. *Szkice z socjologii ekonomicznej*. Warszawa. ISBN 83-01110-36-42.

- O`SULLIVAN, J. 2007. *Oni zmienili świat. Prezydent, papież, premier*. Warszawa. ISBN 978-83-60532-04-01.
- PIŃSKI, A., PIŃSKI, J. 2003. Polak Polakowi pasożytem. In: *Tygodnik "Wprost"*, Nr 1070 (01.06.2003).
- PRENDECKI, K., REJMAN, K. 2014. *Spoleczno – ekonomiczne uwarunkowania i problemy państwa opiekuńczego i pracy socjalnej*. Jarosław. ISBN 978-83-63909-70-3.
- REAGAN, R. 2004. *Moja wizja Ameryki, Najważniejsze przemówienia 40. Prezydenta Stanów Zjednoczonych*. Warszawa. ISBN 83-919221-5-4.
- ROSIĄK, D. 2001. *Oblicza Wielkiej Brytanii*. Warszawa. ISBN 83-7255-819-1.
- RYBIŃSKI, K. 2003. Czego Polak oczekuje po wejściu do UE. In: *Rzeczpospolita* 30.05.03, nr 125.
- SOMBART, W. 2004. *Dlaczego nie ma socjalizmu w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa. ISBN 837388047X.
- SOMMER, H. 2006. *Kształtowanie się kultury organizacyjnej w przedsiębiorstwie. Na przykładzie WSK w Rzeszowie*. Rzeszów. ISBN 83-7199-412-5.
- SORMAN, G. 2008. *Ekonomia nie kłamie*. Warszawa. ISBN 978-83-7648-011-4.
- THATCHER, M. 2012. *Lata na Downing Street*. Warszawa. ISBN 978-83-934595-5-1.
- ZALEWSKI, M. J. 1985. *Żelazna dama z Wall Street*. Warszawa. ISBN 83-03-01063-4.
- <<http://www.solidarnosc.org.pl/21-postulatow>> (10.08.2014).
- <<http://www.radio.com.pl/jedynka/debaty/default.asp?idn=36>> (11.10.2014).
- <<http://serwisy.gazeta.pl/wyborcza/1,34474,2236014.html>> (21.05.2015).
- <<http://www.idg.pl/news/65759.html>> (11.09.2014).
- <<http://www.filantropia.org.pl/vad/index.php?s=main02-06>> (02.03.2015).

Sociálny a kultúrny kapitál ako výzva pre vzdelávanie

Silvia Matúšová¹ Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy

Social and Cultural Capitals as the Challenge for Education

Authors' contact details

¹ School of Economics
and Management of Public
Administration in Bratislava,
Institute of Further Education,
Furdekova 16,
851 04 Bratislava,
Slovakia
silvia.matusova@vsemvs.sk

Abstract: The concepts capital and capitals was gradually utilised in 19th century in relation with economic, cultural, human a social context of development. The approaches to define individual types of capital were specified within the 20th century. However the clarification of individual types of capital from the aspect of education has obtained the significance at the turn of the 20th and the 21st centuries. Humanities, especially sociology, psychology and theory of education have recently expanded up to significant thematic ranges but little attention was devoted to the issues of new capital forms. However, the acquisition of economic, cultural, human and social capitals can be considered as one of the most significant goals of education. The above capital formats have specific connotations when associated with adult education although they can be considered as directly interlinked with education and personality development. Economic, cultural, human, social and symbolic capitals should be researched also from the aspect of adult education. Individual types of capital are demonstrated by the substance and the phenomena in the social context of adult education. Social capital is manifested in different societal strata, in historic and up-to-date social networks. Different societal strata, the so called three social worlds of the new society formulate specific requirements and expectations with regard to the outputs of education. Social and cultural capitals do exist and operate in all societal strata inspite of the fact that media do promote the attractivity and the social status of elites. Social capital is a multilayer set of social relations, norms and values. It has the impact upon the cohesion of the society. The adult education represents the place where social and cultural capitals can be promoted and benefitted from. The aim of the paper is to outline specifically the connection between social and cultural capitals and adult education.

Keywords: social capital, cultural capital, forms of social capital, adult education.

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci výskumnej úlohy Manažérstvo vzdelávania vo verejnej správe (VŠEMVS, 2014-2016).

1 Úvod

Pojem kapitál a kapitály sa začal postupne používať v 19. storočí v súvislosti s ekonomickým, kultúrnym, ľudským a sociálnym kontextom vývoja. Prístupy k definovaniu jednotlivých druhov kapitálu sa špecifikovali v 20. storočí, ale objasňovanie jednotlivých druhov kapitálu, z hľadiska vzdelávania nadobudlo svoj význam až na prelome 20. a 21. storočia. „Sociálny kapitál treba charakterizovať ako multidimenzionálny a transdisciplinárny terminus technicus, využívaný v rôznych spoločensko-vedných odboroch, do ktorých možno zaradiť sociológiu, ekonómiu, teóriu politiky, antropológiu, ale i medicínu, psychológiu alebo etnológiu“ (Ruman, 2013, s. 30). Vedy o človeku, najmä sociológia, psychológia a osobitne pedagogické vedy sa v súčasnosti síce

rozvinuli do značnej tematickej šírky (Průcha, 2010), ale najmä pedagogické vedy doteraz venovali málo pozornosti otázkam rozvoja tzv. nových kapitálov, hoci ich nadobúdanie možno považovať za jeden z najvýznamnejších cieľov výchovy a vzdelávania. Uvedené pojmy pôsobia v pedagogických vedách stále dosť zvláštne napriek tomu, že sú bezprostredne spojené so vzdelávaním a osobnostným rozvojom (Ondrejko-vič, 2011, s. 229).

Je vzdelávanie, osobitne vzdelávanie dospelých, orientované najmä na nadobúdanie ekonomického kapitálu (napr. získaním, zdokonaľovaním alebo aktualizáciou kvalifikačných predpokladov), alebo je jeho imanentnou súčasťou aj rozvoj kultúrneho, sociálneho a ľudského kapitálu? V akom pomere a v akej štruktúre? A vlastne prečo?

2 Podstata a štruktúra kapitálu

Kapitál má schopnosť pridávať hodnotu (a vytvárať nadhodnotu). Túto schopnosť kapitálu nie je možné spájať len s ekonómiou a ekonomickými kategóriami, keďže môže prinášať pridanú hodnotu aj v medziľudských vzťahoch, osobitne vo výchove a vo vzdelávaní (Ondrejko-vič, 2011, s. 230). Špecificky to platí aj pre kategóriu ľudského kapitálu. Štruktúru kapitálu jedinca tvorí kapitál ekonomický a kapitál kultúrny, ktorý dopĺňa kapitál sociálny a kapitál symbolický (Bourdieu, 1998).

Ekonomický kapitál sa chápe ako akékoľvek vlastníctvo výrobných prostriedkov (práca, pôda, kapitál), pozemkov, majetku a všetkých druhov tovarov, či podnikania. Termín ekonomický kapitál sa zvyčajne používa na meranie a vykazovanie trhových a operačných rizík. Definuje sa ako akékoľvek vlastníctvo všetkých druhov tovarov, podnikania, výrobných prostriedkov, pozemkov a majetku. Ekonomický kapitál sa stáva predmetom vlastníckeho práva (Ondrejko-vič, 2011).

Kultúrny kapitál *obsahuje široký register zdrojov „ako verbálna obratnosť, všeobecné kultúrne povedomie, estetické aspekty, informácie o vzdelávacom systéme, aj doklady o vzdelaní“* (Swartz, 1997). Kultúrny kapitál predstavuje vedomosti (zručnosti, zvyky, tradície), ktoré vyplývajú z kultúrnej kvality prostredia, v ktorom jednotlivec vyrastá. Významný podiel na získavaní kultúrneho kapitálu má rodina, školské inštitúcie a spoločenské prostredie. Úroveň kultúrneho kapitálu sa získava tradovaním a odovzdávaním, ale existujú aj názory, že kultúrny kapitál možno dediť. Pridaná hodnota kultúrneho kapitálu predstavuje kvalitu života. Kultúrny kapitál nemožno stratiť ani zničiť. Má tendenciu reprodukovať sa.

Kultúrny kapitál má tri formy. Inkorporovaný kultúrny kapitál predstavuje súbor kultivovaných schopností jedinca, ktoré si osvojuje socializáciou. Objektívizovaný kultúrny kapitál značí kultúrne artefakty v spoločenskom a školskom prostredí (knihy, obrazy, sochy, nástroje výskumu a poznávania), ktoré pôsobia pri utváraní vkusu, rozvoji sebaexpresie a formovaní životného štýlu. Inštitucionalizovaný kultúrny kapitál predstavujú akademické tituly a vedecké hodnosti (ktoré žiaľ nemožno dediť!). V tejto forme sa kultúrny kapitál najtesnejšie spája so symbolickým kapitálom.

Symbolický kapitál je znakom spoločenského uznania, sociálnej moci a sociálneho vplyvu. Predstavuje spoločenskú prestíž, reputáciu, privilégia a spoločenské pozície. Symbolický kapitál existuje len do tej miery, do akej ho vnímajú tí ľudia, ktorí ho

poznajú a uznávajú (Bourdieu, 1988). Tituly a privilégia budú nanič, keď sa ocitneme v skupine neznámych ľudí a stratení v púšti. Symbolický a ekonomický kapitál možno – na rozdiel od kapitálu kultúrneho – stratiť (Ondrejko, 2011).

Ľudský (humánny) kapitál sa chápe ako vedomosti, získané zručnosti, rozvinuté schopnosti jedinca (jednotlivca), ktoré zvyšujú jeho potenciálnu produktivitu a umožňujú získať príjem (odmenu, mzdu) výmenou za prácu. Na ľudský kapitál jedinca vplýva rodinná a inštitucionalizovaná výchova, vzdelávanie a typ vzdelania, kultúra rodinného prostredia a spoločnosti. Rozvoj ľudského kapitálu vyžaduje pracovať s každým jednotlivcom, pôsobiť na neho, vzdelávať, vychovávať a kultivovať ho.

Sociálny kapitál je syntéza ľudského, kultúrneho a ekonomického kapitálu. Bud' je:

- sociálny kapitál podmnožinou ľudského kapitálu, alebo
- sociálny kapitál je nový typ kapitálu, ktorého význam v podmienkach znalostnej ekonomiky a spoločnosti čoraz väčší narastá.

Sociálny kapitál možno definovať napríklad ako súbor neformálnych hodnôt či noriem spoločných pre členov skupiny, ktorý im umožňuje budovať vzájomnú dôveru a rozvíjať spoluprácu (Fukuyama, 2005). Podstatou sociálneho kapitálu je činnosť v skupine na základe vzájomnej dôvery a sociálnych noriem (ako napr. pravdivosť, reciprocita, plnenie záväzkov a povinností). Sociálny kapitál spoločnosť zložitá a s ťažkosťami, ale predsa len dokáže obnovovať.

Súčasťou sociálneho kapitálu je však aj „objem ekonomického a kultúrneho kapitálu, ktorý vlastní iní, s ktorými je jednotlivec úzko spojený v sociálnej sieti“ (Ondrejko, 2011, s. 236). Sociálna sieť je množina sociálnych subjektov, ktoré sú prepojené jedným alebo viacerými špecifickými druhmi vzájomnej závislosti, ako sú priateľstvo, príbuzenstvo, odpor, konflikt, výmena, obchod, nápady, spoločné ideály a podobne (tamtiež, s. 236).

Sociálne siete fungujú v mnohých rovinách, od roviny rodín až po rovinu spoločnosti, a zohrávajú kritickú rolu pri stanovovaní ciest riešenia problémov v každodennom živote i pri mimoriadnych príležitostiach, pričom pre jednotlivcov sú jedným z faktorov ako uspieť pri dosahovaní svojich cieľov (Ondrejko, 2011, s. 237).

3 Rozvoj jednotlivých kapitálov a vzdelávanie dospelých

Z hľadiska naznačených druhov kapitálov sa pri skúmaní vzdelávania dospelých stretávame s ďalšími otázkami, ako napríklad:

Je ľudský kapitál dôležitejší než sociálny? Humánny (ľudský) kapitál sa vzťahuje na jednotlivca. Sociálny kapitál sa vzťahuje na interpersonálne, medziľudské vzťahy (podľa Tornquist, 2011). Humánny kapitál je najvýznamnejšou súčasťou kreatívneho kapitálu, a teda stáva sa aj faktorom pre inovačné prístupy a inovačné zámery jednotlivca. Sociálny kapitál podporuje tvorbu kreativity všeobecne (Ivanička, 2014, s. 14).

Aký rozdiel je medzi ľudským kapitálom a kultúrnym kapitálom? Medzi ľudským a kultúrnym kapitálom nachádzame rozdiel napríklad v tom, že ľudský kapitál stesňuje schopnosť jedinca urobiť prácu, a kultúrny kapitál predstavuje poznanie (vedenie) o tom, ako sa práca robí (Dopita, 2007, s. 81).

Ďalšie úvahy a výskumné smerovania sa môžu zameriavať napríklad na jednotlivé druhy kapitálu alebo syntézu kapitálov v rámci teórie a praxe vzdelávania dospelých. Napríklad k otázke, aký je súvis medzi ekonomickým kapitálom a vzdelávaním všeobecne, aké spojenie existuje medzi kapitálom a manažmentom poznatkov, ako aj k najvýznamnejšej otázke, aké sú očakávania jednotlivých sociálnych vrstiev kladené na vzdelávacie inštitúcie, v ktorých chcú spoločenské skupiny a vrstvy získať a kultivovať svoj rôznorodý kapitál (ekonomický, ľudský, kultúrny, sociálny atď.).

V súčasnosti (Ivanička, 2014) sa pri skúmaní vzťahov medzi ekonomickým kapitálom a vzdelávaním poukazuje aj na to, že zakladateľ ekonómie Adam Smith vyzdvihoval úlohu vzdelania v produktivite individuálnej osobnosti. V centre pozornosti je aj téza, že formovanie adekvátneho systému vzdelávania si vyžaduje pochopenie úlohy spolupráce (kooperácie) na všetkých stupňoch ľudskej činnosti, od vedeckého výskumu, cez vzdelávanie, podnikateľské aktivity až po riadenie spoločnosti. Vedec vo výskume, manažér výskumu, šíriteľ výsledkov výskumu alebo podnikateľ aplikujúci výsledky výskumu sa navzájom dopĺňajú a ich konštruktívna spolupráca je nevyhnutná (podľa Ivanička, 2014, s. 14). Tu narážame na to, že ekonomický kapitál sa nezaobíde bez kapitálu kultúrneho, humánneho, symbolického a sociálneho.

Ekonomický kapitál sa priamo viaže na manažment poznatkov. Vedecká obec i široká verejnosť majú v súčasnosti obavy z toho, že rozpredaj národných prírodných a ľudských zdrojov, fyzického a duchovného kapitálu Slovenska do zahraničných rúk neprinesie oživenie domáceho hospodárstva, ale podporí oživenie hospodárstva štátov, ktoré tieto zdroje získali (Ivanička, 2014, s. 15). Zásahmi finančného sektora do reálnej ekonomiky nastali veľké a trvalé straty aj na Slovensku. Dnes dominuje ten, kto má znalosti o poznatkovej sfére a dokáže ich udržať. Riadi ten, kto vie tvoriť kapitál, vlastníť znalosti a ovláda manažment riadenia v poznatkovej sfére (Ivanička, 2014, s. 15).

Teoreticky aj empiricky sa potvrdzuje, že rôzne sociálne vrstvy kladú na vzdelávacie inštitúcie rôzne požiadavky a odlišujú sa aj v očakávaniach, čo absolvovaním vzdelávania môžu dosiahnuť. Existujú tri sociálne svety novej spoločnosti, ktoré na úlohy systému vzdelávania formulujú osobitné požiadavky a očakávania (Keller, 2012). Skupina bohatej elity využíva kvalitu výučby a poznatky získavané vo vzdelávacej inštitúcii spája s osobitnými kontaktmi na popredných vysokoškolských pedagógov, vedcov a predstaviteľov vysokých škôl a vzdelávacích inštitúcií, ktoré získala počas štúdia a ktoré jej zaručujú očakávané uplatnenie. Stredné vrstvy nielenže potrebujú získať aktuálne poznatky, ale nezanedbateľné je aj meno vzdelávacej inštitúcie (symbolický kapitál), ktoré im môže napomôcť získať očakávané postavenie. Ostatné vrstvy študujúcich, ak sa chcú presadiť, musia preukázať schopnosť servisu a splnenia požiadaviek trhu práce. Presadenie v životnej praxi u nich nie je ľahké. Prechod do vyššej spoločenskej skupiny je náročný na prostriedky i nové poznatky, kontakty (Keller, 2012; Ivanička, 2014, s. 32) a sociálne siete.

Kultúrny a ekonomický kapitál určuje pozície jedincov v sociálnom priestore. Podľa objemu (rozsahu) vlastníctva kultúrneho kapitálu majú jedinci rôzne vlastnosti či schopnosti, ktorými sa od seba odlišujú, disponujú určitým štýlom myslenia a konania, ktoré sú určené práve ich spoločenskou pozíciou (Bourdieu, 1998). Na základe pozorovaní a výskumov sa konštatuje, že štruktúra spoločnosti sa v dôsledku vzdelávania

neustále iba reprodukuje. Keďže školy a vzdelávacie inštitúcie oceňujú študentov s vyšším objemom kultúrneho kapitálu, pričom tieto rozdiely v objeme kultúrneho kapitálu sú priamo späté s rozdielmi sociálnymi, možno dôjsť k záveru, že vzdelávanie vlastne udržuje sociálne nerovnosti (Bourdieu, 1998).

Kultúrny kapitál stavia na kultúrnej kvalite prostredia. Kultúra a umenie ovplyvňujú kvalitu populácie a jej potenciál úspešnosti (Ivanička, 2014, s. 40). Každé kultúrne prostredie má svoje symboly a kódy, svoje etické hodnoty, ktoré v syntéze vytvárajú unikátnosť, bez ktorej dané prostredie nemožno pochopiť a vstupovať doň. Kultúra a umenie ovplyvňujú imagináciu, predstavivosť, fantáziu a kreativitu jednotlivca. Obohacujú vnútorný život, odstraňujú duchovnú prázdnotu, chránia pre ubíjajúcim konzumizmom a deštručnou pseudokultúrou (Ivanička, 2014, s. 40).

Súčasný prístup liberálneho globalizmu k hodnotám kultúry a umenia je často negujúci. Stúpenci globalizmu akoby nechápali, že mimoekonomické hodnoty, z ktorých kultúra a umenie vychádzajú, často podmieňujú úspešnosť tvorby materiálnych a ekonomických hodnôt. V tomto kontexte sa stalo významným zistenie, že celkový objem jednotlivých kapitálov (ekonomického, sociálneho, kultúrneho) a ich vzájomná štruktúra oddeľuje a odlišuje jednotlivé frakcie sociálnych tried (dominantná, stredná, robotnícka)“ (Šafář – Sedláčková, 2007, s. 14 – 15).

V súvislosti s preferovaním ekonomického kapitálu americkí zakladatelia *Úradu pre politiku zdrojov* upozornili, že ekonomický kapitál nie je nevyčerpatel'ný. Kriticky sa vyjadrili k tomu, ako časť politických štruktúr mohla vôbec prijať teóriu, odmietajúcu prístup, že v *ekonomike okrem finančného kapitálu pôsobia aj kultúrny kapitál, sociálny kapitál, poznatkový kapitál a prírodný kapitál* (Lovins, Hunter-Lovins, Hawken, 1999). Pritom sa dlhodobo verifikuje predpoklad, že kultúrny kapitál nahráva novým trendom vo využívaní poznatkového a kreatívneho potenciálu jednotlivca, podporuje rozvoj kreatívnej triedy a posilňuje budovanie a rozvoj kreatívneho priemyslu (Florida, 2002).

Sociálny kapitál získava s rozšírením internetu a internetových sociálnych sietí čoraz väčší význam z hľadiska integrity, stability a regulácie spoločnosti (Keller, 2009, s. 53). Sila a vplyv sociálnych sietí sa preukazuje priebežne pri formovaní a demonštrovaní postojov a názorov občanov k politickým otázkam, spoločenským a hospodárskym problémom, vo vzťahoch majoritnej a minoritnej spoločnosti.

Význam sociálneho kapitálu z hľadiska kohézie spoločnosti pregnantne formuloval Francis Y. Fukuyama. V jeho poňatí je sociálny kapitál „súbor neformálnych hodnôt alebo noriem, spoločných pre členov nejakej skupiny, umožňujúci im vzájomnú spoluprácu“. Ak členovia skupiny očakávajú, že ostatní sa budú správať spoľahlivo a čestne, tak si začnú navzájom dôverovať. Zároveň však upozorňuje, že medzi rokmi 1960 až 1990 došlo práve vo vzťahu k sociálnemu kapitálu k „veľkému rozvratu“, kedy nastal nárast kriminality, nedôvery k inštitúciám a k rozvratu rodín (Fukuyama, 2005). Príklad straty sociálneho kapitálu sa skúmal aj v kontexte liberálneho globalizmu.

Vyzdvihovanie trhu nad sociálne, kultúrne a etické hodnoty spoločnosti, o ktoré usiluje liberálny globalizmus, je jednou z príčin krízy a rozpadu rodín. Dôsledkom je príliš veľký počet detí žijúcich mimo rodiny, príliš mnoho mladých ľudí, ktorí nenachádzajú základňu pre prípravu na zamestnanie, stávajú sa nezamestnanými a priradujú sa

k bezdomovcom, dostávajú sa pod vplyv organizovaného zločinu a drog (Wilkinsonová, 1999). Prostriedkom nápravy, ktorú za podpory štátu môže takýmto skupinám poskytnúť vzdelávacia inštitúcia sú napríklad tzv. školy druhej šance, avšak sociálne opatrenia a resocializácia jednotlivcov ostáva v zodpovednosti sociálnych pracovníkov.

Globalizačný paradox sa prejavuje v protirečivosti demokracie národných štátov a globálneho sveta. Súčasný svetový hospodársky a politický vývoj, najmä z hľadiska geopolitických záujmov, prináša mnohé správy o tom, ako v interakcii demokracie národných štátov a globálneho sveta vzniká protirečivosť. V ekonomike poznatkovej éry takáto realita nemôže trvalo koexistovať (Ivanička, 2014). Silnejú názory, opierajúce sa o početné javy, že globalizácia nepodporuje suverenitu národných štátov, a národné štáty nemôžu vytvárať požadovaný priestor pre globalizáciu. Demokratické riadenie tak stojí pred problémom, ako udržať pokojné spolunažívanie. V zmysle súčasného diania majú predpoklady pre trvalú koexistenciu globálnych záujmov a národných štátov slabú perspektívu, čo sa vzťahuje aj na udržateľnosť mieru a mierovej koexistencie krajín v globálnom rámci (podľa Rodnik, 2011). Sociálny kapitál, ktorý nazhromaždili jednotlivé civilizačné zoskupenia, je v ohrození. Vlny migrácie ho môžu na jednej strane obohatiť, na druhej strane rozbiť až zničiť.

4 Aplikácia teórií sociálneho kapitálu vo vzdelávaní dospelých

Sociálny kapitál sa charakterizuje ako množina aktuálnych alebo potenciálnych zdrojov, ktorá vychádza z vlastníctva trvalej siete viac či menej inštitucionalizovaných kontaktov, vzťahov a známostí. Tento kapitál možno vnímať ako mocenský nástroj elít na zachovanie súčasnej spoločenskej pozície prostredníctvom sociálnych vzťahov a známostí (Bourdieu, 1988) *alebo* ako výbavu všetkých aktérov spoločnosti, podporujúci kooperáciu a dôveru medzi ľuďmi (Coleman, 1988).

Sociálny kapitál má formu štruktúr alebo inštitúcií, ktoré jednotlivcom pomáhajú udržiavať a rozvíjať svoj ľudský kapitál v partnerstve s inými, napríklad v partnerstve rodičov a detí, učiteľov a žiakov, lektorov a študujúcich. Nerovnosti z hľadiska sociálneho kapitálu znevýhodňujú študujúcich z nižších spoločenských vrstiev v prístupe k vzdelaniu a zúročujú kultúrnú spriaznenosť stredných a vyšších vrstiev spoločnosti v podobe lepšieho prospechu a nižšieho rizika predčasného ukončenia štúdia. Preto neprekvapí konštatovanie, že „sociálny pôvod, i keď nie je totožný s kultúrnym kapitálom, stáva sa určujúcim momentom vzdelanostných dráh“ (Ondrejko, 2011, s. 237).

Sociálny kapitál prináša prospech jednak jednotlivcom, jednak spoločnosti. Jednotlivcom prinášajú prospech tieto formy sociálneho kapitálu:

- ochota plniť záväzky voči druhým, a plniť ich očakávania,
- možnosť vyťažiť informácie z nadviazaných vzťahov,
- rešpekt voči uznávaným normám a sankciám,
- poslušnosť voči uznávanej autorite,
- schopnosť skupiny (siete, do ktorej patrím) akumulovať energiu členov skupiny a usmerňovať ju na ďalšie ciele (Keller, 2009, s. 58).

Súdržnosť a solidarita môžu platiť vnútri rodiny, ale mimo okruhu rodiny neplatia. Existencia morálnych noriem, istého kódexu správania v skupine podporuje stabilitu skupiny, ale navonok z hľadiska spolupráce v spoločnosti môže pôsobiť negatívne. Alebo povedané inak: niektoré tradície, ktoré pôsobia v rámci skupiny pozitívne, môžu v širšom sociálnom kontexte pôsobiť ako konzervatívne alebo neudržateľné. Príkladom je model tradičnej alebo menšinovej rodiny s pevne zakorenenými tradičnými normami, ktorá sa zložito a s ťažkosťami vyrovnáva s novými spoločenskými výzvami a požiadavkami. V rámci rodiny a v pokrvnom príbuzenstve funguje silný sociálny kapitál, ale v širších kontextoch ekonomického a verejného života môže prinášať nepotizmus alebo korupciu (Márton, 2012, s. 7).

Jednotlivci a skupiny sa usilujú začleniť do spoločnosti v tej vrstve, ktorá má privilegované postavenie. Preto si osvojujú jej kultúrne črty a kultúrnu identitu, čím získavajú jej symbolický kapitál, prostredníctvom ktorého sa v spoločnosti presadzujú. V súvislosti s tým hodno spomenúť moc médií, propagujúcich želateľné kultúrne (i nekultúrne) črty a identitu vrstvy, ktorá má moc a vplyv, bohatstvo stykov a prospešných známostí.

Preto jednotlivci, rodina, spoločenské skupiny a spoločenstvá podporujú hľadanie užitočných kontaktov, ktoré sa považujú za dobrú sociálnu investíciu. Odmenou bude, keď takýto jednotlivec začne byť sám vyhľadávaný inými ľuďmi (podľa modelu strýkovia a krstní otcovia). Takýto sociálny kapitál získava jednotlivcovi sociálne uznanie, pretože v tomto poňatí sa sociálny kapitál viaže so skupinou s vysokým sociálnym statusom. Sociálnym snom mnohých jednotlivcov je prepracovať sa do skupiny elit. Tie väčšinou už ani nepracujú, ani neriadia firmy, a napriek tomu disponujú popri ekonomickom kapitále aj značným symbolickým, sociálnym a kultúrnym kapitálom (Márton, 2012, s. 9). Očakáva sa od nich, že budú žiť určitým štýlom, tráviť čas v spoločnosti členov svojich exkluzívnych klubov, vzdelávať svoje deti určitým spôsobom a kultivovať ich kultúrny kapitál podľa vlastných predstáv. Média a sociálne siete podporujú u jednotlivcov túžbu kopírovať osoby s vysokým sociálnym statusom.

U nás i vo svete môžeme pozorovať, že spoločenská elita sa však čoraz viac uzatvára a cieľavedome prenáša svoju dominantnú pozíciu na potomkov. Navonok síce prezentuje filozofiu individualizmu a osobného výkonu, ale je skôr kolektivistická a svoj status získava skôr dedičstvom a pripísaním (askripciou) než osobným výkonom, lebo v jej životnom štýle sa moc, vplyv a konzum stávajú centrálnymi hodnotami (Márton, 2012, s. 10 – 11).

Z uvedených teoretických východísk vyplývajú pre politiku a prax vzdelávania dospelých viaceré podnety. Sociálny kapitál chápeme ako súčasť rôznorodo štruktúrovaného celku pozostávajúceho z ekonomického, sociálneho a kultúrneho kapitálu. Jednotlivé kapitály sú odovzdávané a rozvíjané v nerovnakej miere, ako dedičstvo rodného prostredia a mali by byť proporčne rozvíjané vo vzdelávacej inštitúcii. Vzdelávacie inštitúcie majú v rámci spoločenského prostredia osobitné poslanie pri rozvíjaní základov sociálneho kapitálu, ktorými sú optimizmus, sociabilita, dôvera a ústretovosť.

Z naznačených trendov rozvoja sociálneho kapitálu a vybraných teoretických východísk možno konštatovať, že sociálny kapitál môže fungovať ako facilitátor v procese vzdelávania dospelých. Preto si existencia sociálneho kapitálu zaslúži osobitnú pozornosť pri formulovaní politiky vzdelávania dospelých. Pritom „formovanie adekvátneho

systému vzdelávania dospelých si vyžaduje pochopenie celostnej úlohy spolupráce“ (Ivanička, 2014, s. 14).

Pre pedagogickú teóriu a pedagogický výskum vnáša sociálny kapitál aktuálne témy, napríklad:

- sociálny kapitál ako podporný faktor duševnej pohody študujúcich,
- vplyv sociálneho kapitálu na zdravie študujúcich,
- úbytok sociálneho kapitálu migráciou študujúcich a pracovných síl,
- zvýšenie sociálnej integrácie a kohézie prostredníctvom inštitucionálneho rámca vzdelávania,
- vplyv sociálneho kapitálu na akademickú výkonnosť a študijnú morálku,
- cesty k akademickému úspechu v kontexte sociálneho kapitálu (podľa Pusztai, 2014).

Ďalšími otvorenými otázkami výskumu a teórie vzdelávania dospelých sú napríklad také témy ako:

- teória viacnásobných kapitálov a teória metakapitálu vo vzdelávaní dospelých,
- vzdelávaním dospelých k rozvoju sociálneho kapitálu ako tmelu sociálnej kohézie v spoločnosti,
- úbytok sociálneho kapitálu odchodom vzdelanej a kvalifikovanej pracovnej sily do zahraničia v produktívnom veku (bez návratu) vyvolávajúci potrebu aktualizácie vzdelávacích požiadaviek vo vzdelávaní dospelých,
- trendy reštrukturalizácie spoločnosti (presuny a zánik strednej triedy) nastrojújúce potrebu identifikácie nových cieľových skupín pre vzdelávanie dospelých a kvalifikačné vzdelávanie v pred dôchodkovom veku (s posunom na 62+).

Posun do postindustriálnej, poznatkovo orientovanej spoločnosti nastolil aj otázku, či sa splnili predpovede o prechode k novej vyššej kvalite života. Kľúčovými inštitúciami pokroku sa mali stať univerzity a výskumné ústavy. Bola tu vízia o prechode na proces sociálneho vyrovnávania prostredníctvom vzdelávania (Ivanička, 2014, s. 31). Po hlbšej analýze vývoja sa dochádza k záveru, že nastúpil proces globalizácie, ale ten nepriniesol sociálne vyrovnanie (Bauman, 1999).

Výsledky vedy, a tým aj vzdelanie podliehajú procesu zastarávania, a ak sa nedoplnujú novými poznatkami, strácajú svoju vysokú hodnotu. Potrebné sú peniaze na výskum, vedecké kontexty, celoživotné vzdelávanie, osobitné kurzy pre občerstvovanie poznatkov. Rýchle zastarávanie poznatkov má podobný efekt, ako keď v industriálnej ére zastaral produkt, s ktorým sa chcelo preraziť na trhu (Ivanička, 2014, s. 32).

5 Záver

Teoretické prístupy k sociálnemu kapitálu sa formovali celé 20. storočie a transformácia spoločnosti sa odrazila aj v prístupoch ku koncepciám sociálneho kapitálu. Od teoretických prístupov o výlučnosti (exkluzivite) sociálneho kapitálu vo vyšších vrstvách (elitách) sa pozornosť teórie a praxe presunula na sociálny kapitál z hľadiska života jednotlivcov a skupín všetkých spoločenských vrstiev.

Sociálny kapitál nemožno chápať ako exkluzívne právo elity. Rozširuje sa na všetky úrovne a všetkých členov spoločnosti. Sociálny kapitál sa akumuluje a odovzdáva v rodine, spoločenských skupinách a vzdelávacích inštitúciách, z ktorých mnohé majú štruktúru a podobu sociálnych sietí. Tu sociálny kapitál získava podobu vzťahov, noriem a hodnôt. Môže dochádzať k situáciám, že v spoločenských skupinách a sociálnych sieťach sa kopírujú prejavy sociálneho kapitálu vyšších spoločenských vrstiev – elít.

Sociálny kapitál sa prenáša, odovzdáva a „dedí“ v rámci rodiny a rozvíja vplyvom celoživotného vzdelávania. Ovplyvňuje úspech v štúdiu jednotlivcov a ich sociálnu integráciu. Je viacvrstvovou množinou sociálnych vzťahov, noriem a hodnôt. Ako taký má dosah na kohéziu spoločnosti.

6 Zoznam použitej literatúry

- FILADELFIOVÁ, J. 2007. Životný cyklus: Vek, životný cyklus a medzigeneračný prenos chudoby. In: GERBERY, D., LESAY, I., ŠKOBLA, D. (eds.). *Kniha o chudobe: Spoločenské súvislosti a verejné politiky*. Bratislava: Priatelia Zeme-CEPA, s. 9 – 28. ISBN 978-80-968918-9-4.
- BAUMAN, Z. 1999. *In Search of Politics*. Cambridge: Polity Press.
- BOURDIEU, P. 1986. The forms of capital. In: RICHARDSON, J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, s. 241 – 258.
- COLEMAN, J. S. 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. In: *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure (1988), pp. S95 – S120.
- COLEMAN, J. S. 1994. *Foundations of Social Theory*. Paperback. 2 Nov. 1994. Chicago: The University of Chicago Press.
- DOPITA, M. 2007. *Pierre Bourdieu – o umění, výchově a společnosti*. Reflexe sociologické praxe Pierra Bourdieua v české sociologii. Olomouc: Univerzita Palackého. 193 s. ISBN 978-80-244-1650-2.
- FLORIDA, R. 2002. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Book. 424 s.
- IVANIČKA, K. 2014. Smerovanie k zvýšeniu produktivity znalostí. In: IVANIČKA, K. a kol. *Trvalá udržateľnosť inovácií v rozvoji Slovenska*. Bratislava: Wolters Kluwer, s. 13 – 17. ISBN 978-80-8168-036-6.
- IVANIČKA, K. 2014. Národný, európsky a globálny rámec v tvorbe rozvojového modelu Slovenska. In: IVANIČKA, K. a kol. 2014. *Trvalá udržateľnosť inovácií v rozvoji Slovenska*. Bratislava: Wolters Kluwer, s. 21 – 41. ISBN 978-80-8168-036-6.
- KELLER, J. 2009. *Nejistota a důvěra*. Praha: SLON. 173 s. ISBN 978-80-7419-002-5.

- KELLER, J. 2012. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). 211 s. ISBN 978-80-7419-044-5.
- LOVINS, A. B. – HUNTER-LOVINS, L. – HAWKEN, P. 1999. A Road Map for Natural Capitalism. In: *Harvard Business Review*, 1999, May – June, reprint number 99309, s. 145 – 158.
- MAJERČÍKOVÁ, J. 2011. Rodina a jej dôvera k škole. In: *Pedagogika.SK*, Slovak Journal for Educational Sciences, roč. 2, č. 1, s. 9 – 27. ISSN 1338-0982.
- MÁRTON, M. 2012. Sociálny kapitál, ekonómia, hodnoty. In: *Almanach. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*. Bratislava: Ekonóm, roč. VII., č. 1/2012, s. 5 – 19. ISSN 1337-0715.
- ONDREJKOVIČ, P. 2011. Sociálny a kultúrny kapitál ako sociálne hodnoty, normy a ciele vo výchove a vzdelávaní. In: *Pedagogika.Sk*, Slovak Journal for Educational Sciences, roč. 2, č. 4, s. 228 – 246. ISSN 1338 – 0982.
- PRŮCHA, J. 2010. Česká andragogika na vzestupu. In: *Pedagogická orientace*, roč. 20, č. 4, s. 7 – 26. ISSN 1211-4669.
- PUSZTAI, G. 2014. *Pathway to success in higher education*. University of Debrecen. 2014. Recenzia rukopisu.
- RODNIK, D. 2011. *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*. W. W. Norton & Company, 368 s. ISBN 978-0-393-07161-0.
- RUMAN, J. 2013. „Sociálny kapitál“: kritická perspektíva a nachádzanie optimálnej signifikancie. In: *Studia Politica Slovaca*, roč. VI, č. 1, s. 24 – 40. ISSN 1337-8163.
- SWARTZ, D. 1997. *Culture and Power. The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press. 342 s. ISBN 9780226785950.
- ŠAFÁŘ, J. – SEDLÁČKOVÁ, M. 2007. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. ISBN 80-7330-095-8.
- TORNQUIST, O. 2011. Dynamics of the Peace and Democratization. The Aceh Lesson. In: *Democratization*, vol. 19, Iss. 3. ISSN 1351-1347.
- WILKINSONOVÁ, H. 1999. Tretia cesta a rodina. In: *Politika zajtrajška*. Slovenský inštitút pre medzinárodné štúdie. Bratislava.

University education – a guarantee of employment?

Hana Stojanová¹ Mendelova univerzita v Brně

Kateřina Ondrová² Mendelova univerzita v Brně

The factors affecting employability of tertiary education graduates in Czech and Slovak current labour market

Authors' contact details

^{1, 2} Mendel University in Brno,
Zemědělská 1,
613 00 Brno,
Czech Republic
hana.stojanova@mendelu.cz

Abstract: Tertiary education graduates are among the so-called vulnerable groups in the labor market. The aim of paper was to assess current factors affecting employability of tertiary education graduates in Czech Republic and Slovakia and compare the results in context of local labour market. Primary data obtained based on electronic questionnaire, sent to graduates' organizations of various universities in the Czech and Slovak Republics were processed by software Statistica and the evaluation of selected factors were carried out based on Pearson's chi-square test. The results show the coherence between examined factors and the length of time finding a first job and first job starting salary for Czech and Slovak republic concurrently. The discussion and conclusion provides proposals for recommendations of improvement approach to penetration of tertiary education graduates to labour market.

Keywords: Tertiary education graduates, employability, labor market.

1 Introduction

Tertiary education graduates are among the so-called vulnerable groups in the labor market. Their unemployment as well as the need to look for opportunities in other than graduated field have negative impacts of the economic and social, for individuals and society, it restricts participation on social life and leads to human capital degradation, feelings of inferiority and inadequacy (McKee-Ryan, Harvey, 2011). In recent years the number of university graduates increases. The massification of tertiary education brings not only positives of educated society but also the increasing competition and the devaluation of education in context of labor market.

2 Material and methodology

The aim of paper was to assess current factors affecting employability of tertiary education graduates in Czech Republic and Slovakia and compare the results in context of local labour market. The respondents group was created from the university graduates, the 128 women (69.19 %) and 57 men (30.81 %) respondents. From the total amount of respondents were 66.49 % Czech and 33.51 % Slovak, which roughly corresponds to quota selection according to the numbers of Czech and Slovak population. The research were carried through an electronic questionnaire, sent to graduates' organizations of various universities in the Czech and Slovak Republics in period from 21. 1. to 11. 3. 2015. For the research purposes were used 185 valid questionnaires, completed from 123 from Czech and 62 Slovak graduates. Restrictive criteria was therefore that the respondent was a graduate no more than two years (by definition graduate), and that has worked, and the Czech and Slovak labor market. Based on these criteria,

251 respondents were excluded. The return e-mail response in Czech respondents was approximately 13 % in Slovakia to almost 25 %. The data collection was preceded by a pilot survey on a sample of respondents. On the basis of papers' partial goals were set two working hypotheses:

Hypothesis 1: The graduates received their first job in the field they studied.

Hypothesis 2: Graduates who completed foreign experience and practice during the study, have found easily their first employment.

The data were processed by software Statistica and the evaluation of selected factors were carried out based on Pearson's chi-square test, for factors, assessed as dependent, was calculated p-value less than 0,05. The results show the coherence between examined factors and the length of time finding a first job and first job starting salary for Czech and Slovak republic concurrently.

3 The the current situation of university graduates on the Czech and Slovak labor market

The college graduates have the smallest problems with job finding and also have significantly higher socioeconomic status than the other labor market categories, even in permanently changed environment of Czech and Slovak republics, where the level of investment in education, science and research, is significantly behind the EU average (Kislingerová a kol., 2011). Factors affecting graduates labour market penetration were divided into two categories external and internal (Smyth, Steimetz, 2008; Finnie, Frenette, 2003; Patria, 2011; Psacharopoulos, Patrios, 2004). The first group of external factors is formed by the economic level that has an impact on HR strategy and recruitment policy of companies. Second groups of external factors represent factors belonging to international integration and training, labor market and employment policy, as well as demographic factors and social factors (Baldwin, Wyplosz, 2012; Ryška, Zelenka, 2011). The internal factors created category that can be affected by graduates attitudes and will. (Koucký a kol., 2008; Zdražilová, 2010; Acker-Ball, 2007; Gillerová a kol., 2011).

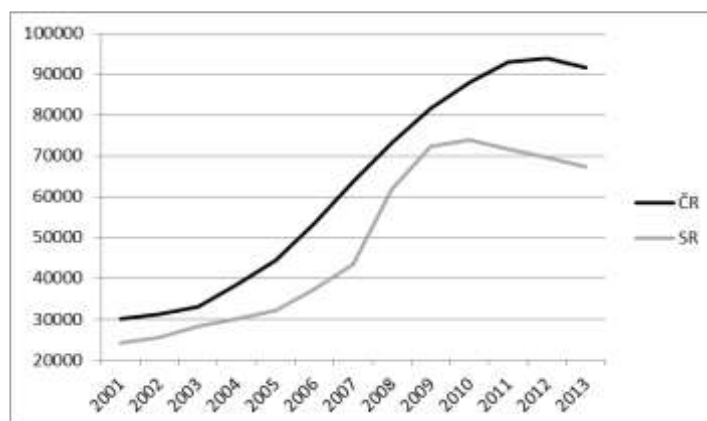

Fig. 1: Development of the number of university graduates in Czech and Slovak Republic in the years 2001-2013

Source: The Ministry of Education, Youth and Sports and the Department of information and forecasts of Education (2014).

The employability became a performative function of universities, shaped and directed by the state, which is seeking to supplant labour markets (Gül, Gül, Kaya, Alica, 2010; Marginson, 2010). Higher education expansion has resulted in an excessive number of college graduates, which has led to a current highly competitive labour market (Wu, 2011; (Hoye, Saks, 2008; Ng, Feldman, 2007). In the Czech Republic were in 2002, of the total workforce 12.4 % of tertiary-educated workers, in the Slovak Republic in the same year, 11.1 %. In the year 2012 it was already 20.0 % in the Czech Republic and Slovak approximately 19.8 %, which confirms the upward trend in tertiary education (The World Bank, 2014).

Tab. 1: The graduates of tertiary education (ISCED 5-6) by field of education in the Czech Republic and Slovakia in thousands

Field of study	Czech republic		Slovak republic	
	2002	2012	2002	2012
Teacher Training and Education	6,586	15,682	4,536	9,33
Humanities and arts	3,55	8,521	1,665	4,695
Social sciences, business and law	12,887	37,549	7,816	23,391
Natural sciences, mathematics and computing	4,926	10,094	2,423	5,412
Engineering, manufacturing and construction	5,196	13,196	4,68	9,503
Agricultural and veterinary sciences	1,549	3,959	1,054	1,246
Health and social services	6,305	10,442	4,144	14,077
Services	1,629	5,034	1,844	4,72
Uncategorized	1,036	3,296	0	0
Total	43,664	107,773	28,162	72,374

Source: Database Eurostat (2014).

By the meaning of Reimer, Noelke a Kucel simultaneously with the increasing number of university graduates is declining value of diplomas in various fields differently. Labour market development deteriorated mainly possibilities of holders of diplomas from the humanities and social sciences (Reimer a kol., 2008; Heid, Larch, 2012; Potrafke, 2013; Lindley, Machin, 2014; Eggert, Krieger, Meier, 2010).

4 The Research

The research dealt based on the literary sources with eight categories of factors (gender, highest education level, the reason for choosing a field of study, competences, foreign study experience, completed practice, and tools used for searching for a job).

The first factor influenced the graduates' employment via the first job starting salary amount is the *gender*. The 35.16 % of women received remuneration in the interval from Euro 360 to 539, instead of 24.56 % of men. The biggest difference is apparent in the interval of Euro 720 to 899, where was found 22.81 % of men, but only 7.81 % of women. The results show that 82.81 % of university educated respondents have entry level wage up to 719 Euro.

Tab. 2: Gross monthly wage in the respondents first job

Answer	Women		Men		Row sum	
	The absolute frequency	The relative frequency	The absolute frequency	The relative frequency	The absolute frequency	The relative frequency
to 359 Euro	35	27,34	7	12,28	42	22,7
360 to 539 Euro	45	35,16	14	24,56	59	31,89
540 to 719 Euro	26	20,31	12	21,05	38	20,54
720 to 899 Euro	10	7,81	13	22,81	23	12,43
900 to 1079 Euro	8	6,25	9	15,79	17	9,19
1080 to 1258 Euro	2	1,56	1	1,75	3	1,62
1259 to 1439 Euro	0	0	1	1,75	1	0,54
1440 to 1618 Euro	0	0	0	0	0	0
1619 to 1798 Euro	0	0	0	0	0	0
more than 1799 Euro	2	1,56	0	0	2	1,08
Total	128	100	57	100	185	100

Source: Own research.

The second factor of proven addiction to graduates employment was the *level of the reached education degree*. The correlation between level of the highest reached education degree and the length of time finding a first job was proven. The master's degree graduates found the first job in amount of 59.76 % up to two months while the bachelor's degree graduates in amount of 66.33 %. The reason for relatively higher success rate of bachelors' graduates may be the lower requirements on the expertise and remuneration. Among the answers to "*reason for selecting the field of education*", had the demonstrable effect the reason, "someone in the family is working in the same field," only, which had an impact on the length of time finding a first job.

Tab. 3: The length of time finding a first job if someone in the family is working in the same field

Answer	Agree		Dissagree		Row sum	
	The absolute frequency	The relative frequency	The absolute frequency	The relative frequency	The absolute frequency	The relative frequency
0-2 months including	26	78,79	90	59,21	116	62,7
2-4 months including	3	9,09	37	24,34	40	21,62
4 months to half a year	1	3,03	8	5,26	9	4,86
more than half a year	1	3,03	16	10,53	17	9,19
one year to 2 years	1	3,03	1	0,66	2	1,08
more than 2 years	1	3,03	0	0	1	0,54
Total	33	100	152	100	185	100

Source: own research

For the *competencies obtained during study* was proved influence to the length of time finding a first job in following items: the ability to solve problems, ability to make decisions, reading and understanding work instructions, initiative, adaptability and flexibility, and ability to bear responsibility. Competencies that have shown effects on the graduates' entry level remuneration are as follows: reading and understanding the work instructions, creativity, fluency in a foreign language and a sense for efficiency. The

influence have not proved for the competencies of communication skills and teamwork abilities. The other factor has been determined to affect the employment of graduates is *foreign study experience* and its length. Results show that 91.23 % respondents who completed foreign experience found employment within four month. The amount of 10.16 % respondents who had not any experience abroad, looked for a job for more than six months.

Tab. 4: The length of time finding a first job with a foreign study experience

Answer	Agree		Dissagree		Row sum	
	The absolute frequency	The relative frequency	The absolute frequency	The relative frequency	The absolute frequency	The relative frequency
0-2 months including	30	52,63	86	67,19	116	62,7
2-4 months including	21	36,84	19	14,84	40	21,62
4 months to half a year, including	1	1,75	8	6,25	9	4,86
more than half a year to a year	4	7,02	13	10,16	17	9,19
one year to 2 years	1	1,75	1	0,78	2	1,08
more than 2 years	0	0	1	0,78	1	0,54
Total	57	100	128	100	185	100

Source: Own research.

Factor of *completed practise* wasn't prove to affect the employability of graduates. It was found that the length of time finding a first job is affected by work experience obtained during studies, but not its duration or their intensity. The research shows that the 93.10 % of those who found a job within two months, worked during the study, whether in the field or out of the studied subject. Furthermore, it was found that 70.31 % of those who worked throughout the study irregularly and 73.58 % of those who work during their studies regularly, obtained the first job within two months.

Tab. 5: The length of time finding and completed practise

Answer	Yes, worked in study field	Yes, worked both in/out study field.	Yes, worked out of study field	No	Row sum
0-2 months including	40	38	30	8	116
2-4 months including	6	8	18	8	40
4 months to half a year, i	0	2	6	1	9
more than half a year to	3	4	8	2	17
one year to 2 years	1	1	0	0	2
more than 2 years	0	1	0	0	1
Total	50	54	62	19	185

Source: Own research.

Concerning the investigation of the influence of *the tools used in job searching process*, was found that the amount of the entry level remuneration is not affected by any of these factors.

Tab. 6: The tools used in job searching process

Answer	job portals	social network	Labour office support	Media advertisement	Own business
2-4 months including	38	21	9	10	8
2-4 months including	35	13	15	11	1
4 months to half a year, including	6	0	2	1	0
more than half a year to a year	13	6	5	6	0
one year to 2 years	1	0	1	0	0
more than 2 years	1	1	0	0	1
Amount of positively answered respondents	94	41	32	28	10

Source: Own research.

Hypothesis 1: The graduates received their first job in the field they studied.

Test of normality determine p-value less than a specified level of significance, the hypothesis was therefore rejected, and apply that graduates didn't obtain their first job in the field they studied. The collected questionnaires were not represented in all study fields with a frequency of at least 5, so the test is inconclusive. *Hypothesis 2: Graduates who completed foreign experience and practice during the study, have found easily their first employment.* This hypothesis is based on a test also rejected. The calculated p-values are given in the following table.

Tab. 7: The calculated p-value for the working hypothesis

Hypothesis	p-value
Hypothesis 1	0
Hypothesis 2	0,00001

Source: Own research.

5 The results

Factor of the highest level of education was found significant for both investigated variables. The graduates of bachelor's and master's degree were compared. The evaluation questionnaires show that 63 % of university educated graduates found their first job within 2 months after graduation, 22 % between 2 and 4 months, and only 15 % of respondents looked for work for longer, which confirms the high percentage of success of university graduates in finding employment. For a master's educated graduates statistical test showed higher salaries than for bachelor graduates. The field of education as a factor affecting the labour market application was not assessed because of some fields wasn't represented in sufficient quantities in questionnaires. The reasons for selecting the chosen field, were examined, and was proven dependency of variable "time finding their first job" on a factor that someone in the family is working in the same field. The Chi-square test showed addiction of variable "time finding first job" on following competencies: the ability to make decisions, ability to solve a problems, reading and understanding work instructions, initiative, adaptability and flexibility, the ability to take responsibility and addiction of variable "starting salary in first job" on competencies: reading and understanding work instructions, creativity, fluency in

a foreign language and a sense for efficiency. Respondents who have had international experience, looked for a job less time, while the effect was also demonstrated at time finding a job and length of experience abroad. Own research, however, statistical significance of this factor does not proved. While the significance of practice on the employment wasn't demonstrated of chi-square test, the work experience gained during the study were statistically significant. The test showed the significance of instruments used in the search for the job on the time of finding a job for these items: Labor office support, media advertisement, social networks (Facebook, LinkedIn, etc.), and Internet Job portals. In contrast the responses: Parents' contacts, friends and contacts from school, exchanges of jobs has not demonstrated statistical significance. Most respondents used the direct addressing of selected companies and the Internet job portals. An important criterion in the search for employment is certainly also is active-approach, however in this paper it was not investigated.

The comparison of various factors influencing graduates of tertiary education in real terms the Czech and Slovak Republics

The resulting framework of verified hypotheses and papers' partial targets provides the fact that although both market are historically and economically markets close, the factors of applying the respondents to the Czech and Slovak labor market differ. Identical factors affecting the graduates' application in real terms are just the ability to make decisions and use job portals and job centers in search of their first job. While on the Czech labor market has shown a statistical influence of gender and highest educational attainment, the Slovak market were both factors are insignificant. Comparing the reason for selecting the field of education, the situation in both markets was different. At the Czech market was proven an impact of factor "someone in the family is working in the same field" for finding a job and of factor "was the wishes of the parents' for entry level wage. For the Slovak market statistically significant was factor "field interested me," and for the job searching time for a job only.

Factors on the Czech graduates labor market, where it showed statistical significance:

- gender;
- the highest education level;
- the reason for choosing a field of study (a family member working in the same industry or wishes of parents);
- the skills completed during studying university (ability to make decisions, ability to bear responsibility);
- the length of international experience gained during the study;
- tools used for searching a job (Internet job portals, Labor office support, media advertisements, job fairs).

Factors on the Slovak graduates labor market, where it showed statistical significance:

- the reason for the selection of field of study (study branch interested me);
- the skills completed during studying university (ability to make decisions, foreign language skills, sense for efficiency, adaptability and flexibility, initiative, creativity);
- tools used for searching a job (Internet job portals and Labor office support).

Tab. 8: The factors of applying the respondents to the Czech and Slovak labor

Influence factors	Czech labor market				Slovak labor market			
	the length of time finding a first job		the first job starting salary		the length of time finding a first job		the first job starting salary	
	p-value	addiction	p-value	addiction	p-value	addiction	p-value	addiction
gender	0,45376	can not be prove	0,0013	demonstrable	0,9656	can not be prove	0,6389	can not be prove
highest education level	0,00062	demonstrable	0,013	demonstrable	0,5667	can not be prove	0,0626	can not be prove
the reason for choosing a field of study								
field interested me	0,34774	can not be prove	0,964	can not be prove	0,0219	demonstrable	0,2108	can not be prove
study this subject at secondary schools	0,29546	can not be prove	0,7839	can not be prove	0,3119	can not be prove	0,2313	can not be prove
distance from the place of residence	0,49124	can not be prove	0,5491	can not be prove	0,2191	can not be prove	0,17	can not be prove
chance to good employment in the future	0,6366	can not be prove	0,6614	can not be prove	0,1903	can not be prove	0,1514	can not be prove
the promise of good wages in the future	0,21385	can not be prove	0,2409	can not be prove	0,5618	can not be prove	0,6115	can not be prove
someone in the family is working in the same field	0,01996	demonstrable	0,2415	can not be prove	0,5718	can not be prove	0,9622	can not be prove
rejection into another field	0,22033	can not be prove	0,0901	can not be prove	0,5167	can not be prove	0,2222	can not be prove
it was the parents' wishes	0,09515	can not be prove	0,0301	demonstrable	0,4489	can not be prove	0,2611	can not be prove
prestige and quality of the faculty	0,4753	can not be prove	0,8969	can not be prove	0,1785	can not be prove	0,2011	can not be prove
competences								
communication skills	0,13432	can not be prove	0,7911	can not be prove	0,2937	can not be prove	0,078	can not be prove
willingness to learn and deepen knowledge	0,36156	can not be prove	0,3075	can not be prove	0,6124	can not be prove	0,7473	can not be prove
teamwork	0,39653	can not be prove	0,5172	can not be prove	0,7186	can not be prove	0,4253	can not be prove
the ability to lead	0,66507	can not be prove	0,7985	can not be prove	0,5723	can not be prove	0,606	can not be prove
the ability to solve problems	0,0664	can not be prove	0,9763	can not be prove	0,226	can not be prove	0,4745	can not be prove
ability to make decisions	0,02568	demonstrable	0,4386	can not be prove	0,0242	demonstrable	0,2419	can not be prove
proficient in handling information	0,47716	can not be prove	0,7752	can not be prove	0,7295	can not be prove	0,206	can not be prove
reading and understanding work instructions	0,20054	can not be prove	0,1172	can not be prove	0,159	can not be prove	0,2938	can not be prove
mastering professional basis	0,15368	can not be prove	0,208	can not be prove	0,4731	can not be prove	0,766	can not be prove
initiative	0,06639	can not be prove	0,4851	can not be prove	0,1701	can not be prove	0,0024	demonstrable
creativity	0,70858	can not be prove	0,7474	can not be prove	0,6965	can not be prove	0,0052	demonstrable
adaptability and flexibility	0,13275	can not be prove	0,6601	can not be prove	0,0288	demonstrable	0,0007	demonstrable
ability to bear responsibility	0,0199	demonstrable	0,2953	can not be prove	0,588	can not be prove	0,2493	can not be prove
the ability to self-representation	0,20462	can not be prove	0,4356	can not be prove	0,3358	can not be prove	0,2107	can not be prove
IT skills	0,89256	can not be prove	0,5403	can not be prove	0,1619	can not be prove	0,7126	can not be prove
proficiency in foreign languages	0,75591	can not be prove	0,3663	can not be prove	0,424	can not be prove	0,0283	demonstrable
sense for efficiency	0,80361	can not be prove	0,9286	can not be prove	0,2937	can not be prove	6E-05	demonstrable
sense for quality	0,8402	can not be prove	0,6833	can not be prove	0,7181	can not be prove	0,1009	can not be prove
positive thinking	0,50342	can not be prove	0,8817	can not be prove	0,1386	can not be prove	0,3841	can not be prove
self motivation	0,50225	can not be prove	0,7131	can not be prove	0,8278	can not be prove	0,4442	can not be prove
foreign experience completed during study	0,4164	can not be prove	0,486	can not be prove	0,0501	can not be prove	0,7439	can not be prove
length of foreign experience	0,12303	can not be prove	0,0038	demonstrable	0,513	can not be prove	0,6865	can not be prove
completed practice during study	0,25639	can not be prove	0,0522	can not be prove	0,629	can not be prove	0,1119	can not be prove
work experiences gained during studies	0,1155	can not be prove	0,0609	can not be prove	0,1014	can not be prove	0,3455	can not be prove
intensity (how often)	0,11183	can not be prove	0,3899	can not be prove	0,0529	can not be prove	0,7433	can not be prove
tools used for searching for a job								
direct addressing of selected companies	0,3558	can not be prove	0,4407	can not be prove	0,1235	can not be prove	0,9408	can not be prove
Labor office	0,0005	demonstrable	0,6988	can not be prove	0,0435	demonstrable	0,2002	can not be prove
parents and friends contacts	0,40533	can not be prove	0,6555	can not be prove	0,2709	can not be prove	0,7368	can not be prove
school contacts (classmates, teachers)	0,20167	can not be prove	0,9839	can not be prove	0,9159	can not be prove	0,8875	can not be prove
school cooperation with companies	-	-	-	-	-	-	-	-
media advertisements	0,00985	demonstrable	0,8172	can not be prove	0,1909	can not be prove	0,1329	can not be prove
social networks (Facebook, LinkedIn, etc.)	0,05034	can not be prove	0,1508	can not be prove	0,6578	can not be prove	0,5545	can not be prove
Internet job portals	0	demonstrable	0,2954	can not be prove	0,0302	demonstrable	0,4908	can not be prove
Job fairs	0,517	can not be prove	0,0451	demonstrable	0,7038	can not be prove	0,7046	can not be prove
started own business	0,00998	demonstrable	0,1683	can not be prove	-	-	-	-
work in the family business	-	-	-	-	-	-	-	-

Source: Own research.

6 Discussion

The authors believe that the opportunities for graduates of tertiary education is closely linked with the economic development of the country, the dynamics in creation of employment opportunities and thus possibilities of their application, but the individual access to motivated enforcement cannot be omitted (Salas-Velasco, 2007).

Our assess reveals that factors affecting identically to the Czech and Slovak labor market are the reason for choosing a field of study, the skills completed during studying university and the tools used for searching a job. Factor limiting possibilities of the future work focus is the reason for choosing a field of study. The rational assessment of the future development of labour market on the basis of work with information and data related to the supply and demand of jobs in various fields should prevail over irrational (as are the research results: a family member working in the same industry or wishes of parents) following the current trends and preferences in the choice of profession. (Obukhova, Lan 2013; Mouw, 2006) The absence of this basic step in the decision process consequently leads to the irrational choice, which depends on the personal interest and individual imagination about the discipline without realistic assessment of future opportunities for employment. (Camerer, Loewenstein, Rabin, 2004; Werbel, Balkin, 2010; Rulleau, Dachary-Bernard, 2012; Kogan, 2012). However authors support the idea that the system of higher education does not operate on market principles and arguments have long been made that access to education deserves subsidization as a basic human right or as a societal good with large positive socio-cultural externalities, the self-correction to the correction made by legal institutions would be beneficial. What corresponds to statement of Plümper and Schneider that „higher education policies provide an attractive policy instrument for governments in fighting high unemployment. Governments may reduce the pressure on the labour market by increasing the number of students“, (Plümper, Schneider, 2007). The research shows that the declared required competencies are from the area of soft skills and not from area of professional training (“willingness to learn and deepen knowledge” or “mastering professional basis”). Importance was put on the “ability to make decisions, foreign language skills, sense for efficiency, adaptability and flexibility, initiative, creativity”, not the quality or depth of professional knowledge. By the research the employers do not consider them as important; despite the risk that the competences of the candidate may not correspond pursue the profession. (Yorke and Harvey, 2005; McDonald, 2011). In opposite our findings the Azevedo, Apfelthaler and Hurst are seeing the main reason for the perceived lack of graduate employability appears rooted in the degree of mismatch between skills acquired in higher education versus those required for employment of the individual (Azevedo, Apfelthaler, Hurst, 2012). The Knight and Yorke prefer approach to perceived employability as a multi-faceted characteristic of the individual, defining it as a set of achievements – skills, understanding, and personal attributes, that makes graduates more likely to gain employment. (Knight, Yorke, 2008). Factor of preferred tools used for searching a job (Internet job portals, Labor office support, media advertisements, job fairs) fully reflect the current situation and trends in communication in the labor market. The respondents cited in neither of answers influence or impact of university programs and assistance in obtaining employment. In this area are evident reserves, the use of which would increase the chances of graduates to locate and obtain suitable employment. (Bardhan, Hicks, Jaffee, 2013).

7 Conclusions and directions for future research

The current expansion of tertiary education, which has become a trend in both surveyed countries, however, also brings questions of graduates' application in the labor market and their real and not just formal competencies. Educational institutions provide students with the maximum breadth and depth of theoretical knowledge, they organize and send students for the internships, allow them participation in many research projects, but not all the efforts of these institutions help students find good work position in practice, if the student does not have a proactive approach and does not use these options. With regard to constantly increasing amount of university educated graduates, it is necessary to place emphasis on quality, permanent lifelong learning of individuals and cultivating of human capital.

8 Literature

- ACKER-BALL, S. L. 2015. *A Case Study of the Influence of Family on First-generation College Students*.
Educational Aspirations Post High School. [Online.] [Cit. 2015-02-04.] ISBN 97880549452942. Available at: <<http://drum.lib.umd.edu/bitstream/1903/7708/1/umi-umd-4985.pdf>>.
- AZEVEDO, A., APFELTHALERB, G., HURST, D. 2012. Competency development in business graduates: An industry - driven approach for examining the alignment of undergraduate business education with industry requirements. In: *The International Journal of Management Education*, Volume 10, Issue 1. ISSN 1472-8117.
- BALDWIN, R., WYPLOSZ CH. 2012. *The Economics of European Integration*. 4. vol. London: McGraw-Hill Higher Education. 654 s. ISBN 978-0-07-713172-2.
- BARDHAN, A. D., HICKS, D., JAFFEE, D. M. 2013. How Responsive is Higher Education? The Linkages between Higher Education and the Labor Market. In: *Applied Economics*, Vol. 45, Issue 10, Pages 1239 – 1256. [Online.] ISSN 1466-4283.
- CAMERER, C. F., LOEWENSTEIN, G., RABIN, M. 2004. *Advances in Behavioural Economics*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 0691-11681-4.
- EGGERT, W., KRIEGER, T., MEIER, V. 2010. Education, unemployment and migration. In: *Journal of Public Economics*, Vol. 94, Issues 5 – 6, Pages 354 – 362, ISSN 0047-2727.
- FINNIE, R., FRENETTE, M. 2003. Earning differences by major field of study: Evidence from three cohorts of recent Canadian graduates. In: *Economics of Education Review*, Vol. 22, 2, pp. 179 – 192.
- GILLERNOVÁ, I., KEBZA, V., RYMEŠ, M. a kol. 2011. *Psychologické aspekty změn v české společnosti*. Praha: Grada. 256 s. ISBN 978-80-247-2798-1.
- GÜL, H., GÜL, S. S., KAYA, E., ALICAN, A. 2010. Main trends in the world of higher education internationalization and institutional autonomy. In: *Procedia - Social and Behavioural Sciences*, Vol. 9, pp. 1878 – 1884. ISSN 1877-0428.

- HEID, B., LARCH, M. 2012. Migration, Trade and Unemployment. In: *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, Vol. 6, 4/2012, Available at: <<http://dx.doi.org/10.5018/economics-journal.ja.2012>>.
- HOYE, G. V., SAKS, A. M. 2008. Job search as Goal-Directed Behaviour: Objectives and Methods. In: *Journal of Vocational Behaviour*, Issue: 73, pp. 358 – 367. ISSN 0001-8791.
- KISLINGEROVÁ, E. a kol. 2011. *Nová ekonomika – nové příležitosti?* Praha: C. H. Beck, pp. 322. ISBN 978-80-7400-403-2.
- KNIGHT, P., YORKE, M. 2008. Assessment close up: The limits of exquisite descriptions of achievement. In: *International Journal of Educational Research*, Vol. 47, Issue 3. ISSN 0883-0355.
- KOGAN, I. 2012. Central and Eastern Europe - Higher Education and Labour Markets in Transition. In: *European Sociological Review*, Vol. 28, Issue 6, Oxford University Press. ISSN 0266-7215.
- KOUCKÝ, J., BARTUŠEK, A., ZELENKA, M. 2008. *Účast na vzdělávání, financování škol a uplatnění absolventů*. 1. vyd. Praha: Středisko vzdělávací politiky, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, pp. 84. ISBN 978-80-7290-370-2.
- LINDLEY, J., MACHIN, S. 2014. Spatial changes in labour market inequality. In: *Journal of Urban Economics*, Vol. 79, Issue 1, p. 121 – 138. ISSN 0094-1190.
- MARGINSON, S. 2010. Higher Education in the Global Knowledge Economy. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 2, Issue 5, Pages 6962 – 6980. ISSN 1877-0428.
- MCDONALD, S. 2011. What You Know or Who You Know? Occupation-Specific Work Experience and Job Matching through Social Networks. In: *Social Science Research*, Vol. 40, Issue 6, Pages 1664 – 1675. ISSN 0049-089X.
- MCKEE-RYAN, F. M., HARVEY, J. 2011. “I have a job, but . . .”: A review of underemployment. In: *Journal of Management*, Vol. 37, Issue 4, Pages 962 – 996. ISSN 0149-2063.
- Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu. 2014 [Online.] [Cit. 2014-11-03.] Available at: <<https://www.minedu.sk/>>.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Národní program reform pro rok 2014. [Online.] [Cit. 2015-02-06.] Available at: <<http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj/narodni-program-reform-cr>>.
- MOUW, T. 2006. Estimating the causal effect of social capital: A review of recent research. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. 32, pp. 79 – 102. Published by: Annual Reviews, Article Stable. URL: <<http://www.jstor.org/stable/29737732>>.
- NG, T. W. H., FELDMAN, D. C. 2007. The school-to-work transition: A role identity perspective. In: *Journal of Vocational Behaviour*, Vol. 71, Issue 1, pages 114 – 134. ISSN 00018791.

- OBUKHOVA, E., LAN, G. 2013. Do Job Seekers Benefit from Contacts? A Direct Test with Contemporaneous Searches. In: *Management Science*, Vol. 59, Issue 10, pp. 2204 – 2216. ISSN 0025-1909
- PATRIA, B. 2011. *Problem-based Learning, Graduates' Competencies and Career Success*. Inparametric Press 1, pp. 136. ISBN 978-60-21932-60-5.
- PLÜMPER, T., SCHNEIDER, CH. J. 2007. Too much to die, too little to live: unemployment, higher education policies and university budgets in Germany. In: *Journal of European Public Policy*, Vol. 14, Issue 4, pages 631 – 653. ISSN 1466-4429.
- POTRAFKE, N. 2013. Globalization and labor market institutions: International, empirical evidence. In: *Journal of Comparative Economics*, Vol. 41, Issue 3, 8 Pages 829 – 842. ISSN 0147-5967.
- PSACHAROPOULOS, G., PATRINOS, H. A. 2004. Returns to investment in education: a further update. In: *Education Economics*, roč. 12, č. 2, s. 111 – 134.
- REIMER, D., NOELKE, C., KUCHEL, A. 2008. Labor Market Effects of Field of Study in Comparative Perspective: An Analysis of 22 European countries. In: *Journal of Comparative Sociology*, 2008, Vol 49, pp. 233 – 256.
- RULLEAU, B., DACHARY-BERNARD, J. 2013. Preferences, rational choices and economic valuation: Some empirical tests. In: *The Journal of Socio-Economics*, Vol. 41, Issue 2, April 2012, pp. 198 – 206.
- RYŠKA, R., ZELENKA, M. 2011, Charakteristiky vysokoškolského vzdělávání a profesní úspěch. In: *Orbis Scholae*, Vol. 5, No. 1, pp. 71 – 95. ISSN 1802-4637.
- SALAS-VELASCO, M. 2007. The transition from higher education to employment in Europe: the analysis of the time to obtain the first job. In: *Higher Education*, September 2007, Vol. 54, Issue 3, 333 – 360.
- SMYTH, E., STEINMETZ, S. 2008. Field of Study and Gender Segregation in European Labour Markets. In: *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 49, s. 257–281.
- The World Bank*. 2014. [Online.] [Cit. 2014-11-28.] Available at: <://databank.worldbank.org/>.
- WERBEL, J., BALKIN, D. B. 2010. Are human resource practices linked to employee misconduct?: A rational choice perspective. In: *Human Resource Management Review*, Vol. 20, Issue 4, Pages 317 – 326.
- WU, CH. 2011. High graduate unemployment rate and Taiwanese undergraduate education. In: *International Journal of Educational Development*, Vol. 31, Issue 3, Pages 303 – 310. ISSN 0738-0593.
- YORKE, M., HARVEY, L. (2005): Graduate Attributes and Their Development. In: *New Directions for Institutional Research*, No. 128, DOI: 10.1002/ir.162.
- ZADRAŽILOVÁ, D. 2010. *Společenská odpovědnost podniků: transparentnost a etika podnikání*. 1. Vyd. Praha: C. H. Beck. 167 s. ISBN 978-80-7400-192-5.

PARADIGMY ČASU A DEJÍN V NÁS

Aký svet nosíme v sebe

a aký je v nás
Ako by sme radi vedeli skoro všetko
a niekedy aj nemožné
Taký je človek – zvedavý
Našťastie? Či jeho nešťastie,
keď chce vidieť neviditeľné,
počúť nepočuteľné
a v rukách držať hoc i myšlienku
Položme na misky váh skoro všetko,
nebuďme váhaví,
veď, čo už sa len môže stať
Na trhoviskách sveta sú milióny váh
a ľudia vážia, merajú a delia na kôpky
z malých kôpok i veľkých kôp
Keď pôjde o zrno na chlieb,
či zemiaky na kašu
treba im prinajmenšom decimálku
aj pre rodinu najmenšiu
Lež na vzácnejšie zeme dary
obstarajú si mierku presnejšiu
a keď pôjde o drahé kovy, či kamene,
nuž váhy budú
prinajmenšom švajčiarske
Veď, čože by ste chceli vážiť
na váhach kupeckých
a merať metrom krajčíra?

Ój, bol by to krásny svet,
kde taká báseň, čo tu píšem,
by k téme danej stačila...

Čo vieme a čo nemôžeme vedieť
sú dve rozličné odvetvia...
Do každej strany tejto Zeme
dve tváre sveta obrátené
a najčastejšie naruby
Ten, čo má stôl preplnený
a padá z neho navôkol
pohľad má slatinou zarastený
nie slepotou je poškodený,
lež pod bradou vložený má golier biely
a keď si ho zapapre
tak zaprie sa, že nie on, to iní tak chceli

Korytá sú plné
Kopytá i topánky okované
a bič práska na konci

Boháči odjakživa sú lakomci

Nebude to inak ani dnes
Poviem si – vzal ich bes!

Betsabé, kam si sa schovala
keď svojho syna si napájala
pod srdcom plným lásky a múdrosti?
Rozriešila si silu práva?
Odkaz otcov s tvojim materinským
si mu odovzdala?
Múdrost' Šalamúnova
V nej odkaz minulosti pre nás
i tých, čo po nás prídu
Povieš – veď to je len Alegória

Aj kopa slov z vedeckých stretnutí
je pre obyčajného človeka len alegória...
Benátsky karneval,
kde každý nosí masku
a nikto neskúma, či meštek,
ktorý nosí na opasku dáma, či pán,
je plný zlatých dukátov,
alebo kamienkov z brehu mora, či jazera
S kamienkami sa pekne robia žabky
Zlaté dukáty zazvonja na iné žabky...
Pri tých sa možno i poklona...
Podľa zvykov i podľa zákona
sme všetci rovní jeden druhému...

Áno, na pitevni sú všetci holí
Tak ako prišli na svet
Len pred pitevnou sa v rade nestojí
Tam privezú každého – nohami dopredu
Vzadu za ním niekedy
retiazka z kvapiek krvi...

Do poslednej kvapky tej zázračnej tekutiny
vložený je odkaz matky
– v pote tváre a v bolesti si prišiel
moja láska ťa sprevádzala
Na každom kroku
Aj mne to isté mama dala
Láskavé slovo, pohladenie,
krajec chleba každodenného
a pohár vody

Pitevne sveta sú plné holých
Najhoršie však je to,
že možno viac je tých zahrabaných
Pod čiernu zem schovaných
Slzami neumytých
hoc v slzách porodených...
Nevieme kedy
a ako sa to pre každého z nás skončí
no vieme, ktorým smerom je Sever
aj kde leží Južný pól
ako sa točí Zem a ako sa schováme
pred horúcim slnkom
Je naozaj tak, že Slnko v každej chvíli
vychádza i zapadá...
To kedysi sa pomýlili
Mysleli, že Zem je tanier,
z ktorého všetci jedia
spolu pri stole sedia
od východu až po západ slnka
pole obrábajú
Z prameňa vodu pijú
zo džbána do pohára dajú...
A keď sa hrozno urodí
i vínko pre radosť majú...
...tak má sa svetom svet...

Krásne je, že toto všetko platí i dnes
Len povedzme si milí – zlatí,
o aký svet stojíme?

Ako hľadáme na iných?
Sme tu všetci spolu,
nie Mars, či iné planéty
boli nám na život dané.
Keď peniaze a poznanie
o okolitom vesmíre
na kopu poskladáme
dáme do služieb
pre dobro života na Zemi,
nebudú rásť dlhy
a zbrane nebude nám treba
Veď človek potrebuje čistú vodu
a chutný krajec chleba

Tak prostý je život
a tak hlúpi by sme boli,
že nepoznali by sme
kde nás topánka tlačí a ktorý prst bolí?
A kam treba poslať tých,
čo vláčia zlaté batohy
do sejfov napchatých,
čo zabudli, že tiež sú obyčajní
smrteľní...
Tých tiež nakoniec povezu
celkom holých a bosých
bez ponožiek a kravát
len tak
nohami napred
a nik ten vozík ani vlak nezastaví...
To je ten Gól a Fair play,
či posledný Out

Každému bude raz odpísané...

Porotca je len jeden pre všetkých
A váhy pripravené

*Eva Šišková (*1945) – poetka, publicistka, fotografka, recitátorka. Poetickej tvorbe sa venuje od roku 1978. Vyštudovala potravinársku technológiu, pracovala ako výskumná pracovníčka v oblasti makromolekulovej syntézy a spektrálnej analýzy. Od roku 1982 sa venuje otázkam postavenia žien v spoločnosti, ochrany zdravia žien, príprave žien na vstup do podnikania – koordinátorka celoštátneho projektu Mentoring po slovensky (v TCP). Od roku 1995 spoluorganizuje život podnikateľov. Redigovala mesačník Pezinský podnikateľ (1996 – 2008) a tiež elektronický časopis Spravodajca TCP (2002 – 2011). Celoživotná poetická tvorba (od 1978) nesie názov „Z lekárne srdca I., II.“. Dlhodobo sa angažuje v oblasti pomoci ľuďom v núdzi. Od roku 2010 spolupracuje s mladým hudobným skladateľom a klaviristom Jurajom Hanulíkom (*1993). Spojenie slova a hudby vložili do projektu „Lekáreň srdca“. Zatiaľ vydali dvoj-CD Lekáreň srdca I., a LS II., LS III. Spoločné večery hudby a poézie uvádzajú pod názvami – Vyznanie I. – V., Iba tak I. II.*

List of Most Important Publications in Period 2012 – 2015
Institute of Economic Research of SAS

- BRZICA, D. a kol.: Motivácia aktérov pri smerovaní k znalostnej spoločnosti. [*Motivation of Actors in Transition Towards Knowledge-Based Society.*] 2014. 282 s. ISBN 978-80-7144-240-0.
- HOŠOFF, B. (ed.): Finančné a sociálne aspekty dlhovej krízy z pohľadu ekonómie a práva. [*Financial and Social Aspects of Debt Crisis from the Perspective of Economics and Law.*] 2014. 258 s. ISBN 978-80-89608-18-8.
- KOŠTA, J. a kol.: Aktuálne problémy (ne)zamestnanosti nízkokvalifikovaných pracovných síl. [*Actual Problems of (Un)employment of Low-skilled Labour Force.*] 2014. 150 s. ISBN 978-80-89608-16-4.
- LÁBAJ, M.: Štrukturálne aspekty ekonomického rozvoja: slovenská ekonomika v globálnych súvislostiach. [*Structural Aspects of Economic Development: Slovak Economy in the Global Context.*] 2014. 167 s. ISBN 978-80-225-3889-3.
- MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2014 a výhľad do roku 2016. [*Economic Development of Slovakia in 2014 and Outlook up to 2016.*] 2015. 130 s. ISBN 978-80-7144-241-7.
- MORVAY, K. a kol.: Pohľady na štrukturálne problémy slovenskej ekonomiky II. [*Insights into the Structural Problems of the Slovak Economy II.*] 2014. 197 s. ISBN 978-80-7144-236-3.
- MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2013 a výhľad do roku 2015. [*Economic Development of Slovakia in 2013 and Outlook up to 2015.*] 2014. 128 s. ISBN 978-80-7144-224-0.
- OBADI, S. M. (ed.): Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Oživenie globálnej ekonomiky: reálne trendy a rizikové faktory. Zborník z konferencie. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Recovery of Global Economy: Real Trends and Risks.*] 2014. 141 s. ISBN 978-80-7144-238-7.
- OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Hľadanie možných ciest oživenia v čase pretrvávajúcej krízy dôvery. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Finding Possible Ways of Economic Recovery at the Time of the Persisted Crisis of Trust.*] 2013. 396 s. ISBN 978-80-224-1311-4.
- OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Between Stagnation and Recovery.*] 2012. 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.
- OBADI, S. M. – KORČEK, M.: Energetická bezpečnosť Európskej únie so zameraním na ropu a zemný plyn: teoretické pohľady a empirické dôkazy. [*Energy Security of the European Union with Focus on Crude Oil and Natural Gas: Theoretical Views and Empirical Evidence.*] 2014. 268 s. ISBN 978-80-7144-225-7.
- PÁLENÍK, V. a kol.: Strieborná ekonomika – potenciál na Slovensku. [*Silver Economy – Potential in Slovakia.*] 2014. 359 s. ISBN 978-80-7144-234-9.
- PAUHOFOVÁ, I. – SVOCÁKOVÁ, S.: Investičné stratégie Číny v podmienkach krízy. [*China's Investment Strategies in Terms of Crisis.*] 2015. 131 s. ISBN 978-80-7144-243-1.
- PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia? [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Global World – Cooperation or Confrontation?*] 2014. 295 s. ISBN 978-80-7144-220-2.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. [The Paradigms of the Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential.] 2013. 272 s. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. Zborník statí. [Paradigms of the Future Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential. Scientific Conference Proceedings.] 2013. 283 s. ISBN 978-80-7144-212-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť). Zborník statí. [Determinants of Wealth Polarization in the Globalized World (Present and Future). Scientific Conference Proceedings.] 2012. 156 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike. [Paradigms of Changes in the 21st Century – Quest for Configurations in Mosaic.] 2012. 314 s. ISBN 978-80-7144-195-3.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť. Zborník statí. [Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Infrastructure of Society – Infrastructure of Man – Controlled Society. Scientific Conference Proceedings.] 2012. 268 s. ISBN 978-80-7144-198-4.

RADVANSKÝ, M.: Možnosti analyzovania vplyvu kohéznej politiky na regióny a trh práce SR: ekonometrický prístup. [Possibilities of Analysing the Influence of Cohesion Policy to Slovak Regions and Labour Market: Econometric approach.] 2014. 147 s. ISBN 978-80-7144-218-9.

RADVANSKÝ, M. – LICHNER, I. (eds): Impacts of Ageing on Public Finances and Labour Markets in EU Regions. Theoretical Models and Empirical Analyses: Peer – Reviewed International Conference Proceedings Smolenice, 28. – 30. 10. 2013. 2013, 280 p. ISBN 978-80-7144-214-1.

ŠIKULOVÁ, I. a kol.: Slovenská ekonomika: desať rokov členstva v Európskej únii. Vybrané témy a problémy. [The Slovak Economy: Ten Years in the European Union. Selected Topics and Issues.] 2014. 242 s. ISBN 978-80-7144-228-8.

WORKIE TIRUNEH, M. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: Trh práce na Slovensku: Analýzy a prognózy. [Slovak labour market: Analyses and prognoses.] 2014. 222 s. ISBN 978-80-7144-232-5.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Predvídanie potrieb trhu práce v SR: teoretické východiská a empirické výsledky. [Forecasting Labour Market Needs in the Slovak Republic: Theoretical Foundations and Empirical Results.] 2012. 181 s. ISBN 978-80-7144-204-2.

Publikácie, ako aj jednotlivé čísla *Ekonomického časopisu*, ktorý vydáva EÚ SAV, si možno objednať alebo kúpiť v knižnici Ekonomického ústavu SAV a v kníhkupectvách: ELITA, Matej LAZÍK (internetové kníhkupectvo <www.bibliostudio.sk>) a VEDA, vydavateľstvo SAV v Bratislave.

***Paradigms of the Future Changes in the 21st Century
(Adaptation processes – the future of Europe and Slovakia)***

Editor:

Iveta Pauhofova

Reviewers:

Vladimir Gazda

Frantisek Ochrana

Peter Plavcan

Published by:

© Slovak Academy of Sciences
Institute of Economic Research
Bratislava 2015

Number of Copies: 150

ISBN 978-80-7144-248-6

e-ISBN 978-80-7144-249-3